

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARTĂ
ZALĂU

ACTA
MVSEI

POROLISSENSIS

XVII

ZALĂU 1993

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XVII

ZALĂU 1993

COMITETUL DE REDACȚIE :

NICOLAE GUDEA — redactor responsabil — secretar de redacție

CORNEL GRAD

ALEXANDRU V. MATEI

Răspunderea pentru conținutul științific al lucrărilor, pentru formulări și pentru calitatea rezumatelor în limbi străine revine în întregime autorilor

ACTA MUSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău

Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie și Artă, 4700 Zalău, str. Unirii nr. 9, tel. 0996/12223

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse :

Muzeul Județean de Istorie și Artă
4700 Zalău.
str. Unirii nr. 9,
România

Coperta : moneda dacică de argint

Traducerile în limba germană au fost făcute sau revizuite de Mirela Cosma (Cluj-Napoca).
Traducerile în limba engleză au fost efectuate sau revizuite de Emilia Gudea (Cluj-Napoca).

Cuvînt înainte al Comitetului de redacție

Istorie veche și arheologie

GHEORGHE LAZAROVICI	Așezarea neolitică de la Zăuan. II. Migrație și difuziune. Chalcolithicul balcano-anatolian. Propuneri pentru un model de analiză procesuală.	11—47
	(Le site néolithique de Zăuan. II. Migration et diffusion. Le chalcolithique balcano — anatolien. Un modèle d' analyse processuelle)	42
ZOIA MAXIM— OLTEAN	Despre industria litică din județul Sălaj. Un model de litotecă	9—56
FLORENTINA— ÉVA LAKÓ	(Autour de l'industrie lithique dans le département de Sălaj. Un modèle de lithothèque)	51
MÂRZA IOAN— ZOIA MAXIM	Unelte neolitice cioplite din corneene, descoperite în Bazinul Someșan. Date petrografice și arheologice	57—65
	(Outils néolithiques taillés en cornéennes, découverts dans le Basin de Someș. Données pétrographiques et archéologiques)	61
AUREL RUSTOIU	Observații privind importul de grafit în Transilvania în epoca Latène.	67—75
	Über die Graphitimporte nach Siebenbürgen in der Latènezeit)	73
JÁNOS NÉMETI— ÉVA LAKÓ	Noi descoperiri celtice în județul Sălaj (Neue keltische Entdeckungen im Kreis Salaj)	77—90 83
HOREA POP	Contribuții metodologice privind cercetarea spiritualității dacice reflectate în descoperirile arheologice	91—105
	(Methodological contributions to the research of Dacian spirituality reflected in the archaeological discoveries)	97
RADU ARDEVAN	Câteva descoperiri de monete romane în Transilvania	107—111
	(Quelques découvertes de monnaies romaines en Transylvanie)	110
SORIN COSIS — DORIN ALICU	Obiecte din os din Dacia Apulensis și Dacia Porolissensis	113—149
	(Objets en os de la Dacie Apulensis et de la Dacie Porolissensis)	125
NICOLAE GUDEA	Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliana. II. Interpretarea semnelor și textu-	

	lui de pe partea exterioară a vasului. Studiu paleografic	151—184
	(Das Gefäss mit christlicher Inschrift aus Moigrad. Beiträge zur Geschichte des Christentums in Dakien nach Aurelians Abzug. II. Deutung der Symbole und der Inschrift auf der Aussenseite des Gefäßes)	162
IOAN BEDELEAN— DANA POP— HOREA BEDELEAN	Geologie și arheologie la Porolissum. I. Prezumții petrografice privind identificarea surselor de materii prime pentru vestigiile arheologice în perimetrul Porolissum (Moigrad)	185—190
	(Geology and Archaeology at Porolissum. I. Petrographic presumptions concerning the identification of raw materials sources for the archaeological vestiges of the Porolissum area)	189
MIHAI BRUDIU	Cercetări arheologice în zona Boghiș-Șimleu Silvaniei	191—198
	(Archaeological researches in Boghiș-Șimleu Silvaniei area)	195
Istorie medie		
BUJOR DULGĂU	Sigiliile comitatelor Crasna, Solnocul de Mijloc și Sălaj	201—206
	(Les sceaux des comitats Crasna, Solnocul de mijloc et Sălaj)	203
ELENA MUSCA	Documente ale breslelor din Zălău	207—218
	(Documents of the guilds from Zălău)	218
Istorie modernă		
VALER HOSSU	Tribunul Mihai Hossu	221—224
	(Mihai Hossu — the tribunus of romanian legion in the revolution of 1848)	224
Istorie contemporană		
VASILE CIUBĂNCAN	Populația județului Sălaj și evoluția ei sub impactul Dictatului de la Viena. 5.IX. 1940—25.X.1944. Studiu critic	227—240
	(The population of Sălaj county and its evolution under the impact of the Vienna-Dictate. September 5 th 1940—October 25 th 1944. A critical study)	240
CORNEL GRAD	Guvernul român și Dictatul de la Viena. I	241—270
	(The Romanian government and the Vienna-Dictate)	269—270

VASILE LECHINȚAN	Procesul criminalilor de război de la Ip, Treznea, Huedin, Mureșenii de Cîmpie și din alte localități sălăjene. Sentința din 13 Martie 1946 a Tribunalului Poporului din Cluj (The trial of war criminals from Treznea, Zalău, Ip, Mureșenii de cimpie and other localities from Sălaj. The sentence of the People's Court from Cluj on the 13 March 1946).	271—306 305—306
MIHAI SOFRONIE	Iuliu Maniu și serbările ASTREI de la Blaj/1911 (Iuliu Maniu und die ASTRA Veranstaltungen in Blaj — 1911)	307—312 312
IOAN PLEȘA	Cîteva prezențe notabile ale lui Iuliu Maniu la Alba Iulia (Iuliu Maniu at Alba Iulia)	313—317 316—317
NICOLAE JOSAN	Iuliu Maniu orator al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 (Iuliu Maniu orator of the Great National Assembly from Alba Iulia — December 1st 1918)	319—327 326—327
CONSTANTIN I. STAN	Din activitatea lui Iuliu Maniu pentru realizarea și recunoașterea internațională a mării Uniri. 1918—1920 (Sur l'activité de Iuliu Maniu en vue de l'accomplissement de la reconnaissance de la Grande Union. 1918—1920)	329—345 345
MONICA VLAICU	Poziția lui Iuliu Maniu față de regimul totalitar (I. Maniu's Stellungnahme zur königlichen Diktatur)	347—351 351
VASILE LECHINȚAN	Duel de opinii: Iuliu Maniu—general Ion Antonescu în problema atitudinii față de masacrele din Transilvania ocupată—septembrie 1940 (A duell of oppinions between Iuliu Maniu and general Ion Antonescu in the question of massacres in the occupied Transylvania in September 1940)	353—358 357—358
ELISABETA MARIN	Testamentele lui Iuliu Maniu (Die Testamente von Iuliu Maniu)	359—360 360
Istoria culturii, personalități sălăjene		
IOAN OROS	Preoți și dieci copişti din Sălaj în secolele XVII—XIX (Prêtres et diacres copistes de Sălaj en XVII—XIX-ième siècles)	363—374 374
ANA CÎNDA	Manuscrite de la începutul secolului al XVIII-lea în colecții sălăjene (Manuscrits du commencement du XVIII-e siècle dans les collections du district de Sălaj)	375—382 381—382

IOAN OROS	Alte dedicații autografe și semne de proprietate pe cărți din colecțiile bibliotecii C.C.D. Zălau	383—386
	(Andere Widmungen (Autographe) und Besitzzeichen in Büchern aus Sammlungen der C.C.D.-Bibliothek von Zălau)	386
GELU NEAMȚU	O „micromonografie” a Sălajului publicată la 1868 în paginile gazetei „Federațiunea”	387—399
	(An 1868 Sălaj „micromonograph” published in the „Federațiunea” journal)	399
TRAIAN URSU	Monumente memoriale din comuna Băsești, județul Maramureș	401—408
	(Les monuments historiques de la commune de Băsești — le département de Maramureș)	407—408
VALER VLAD	Ioan Dragomir (1822—1912)	409—411
	(Ioan Dragomir (1812—1922))	411
DAN JUMARĂ	Ioan Pop Florantin. Contribuții bio-bibliografice	413—424
	(Ioan Pop Florantin. Contributions bio-bibliographiques)	423—424
ONUFRIE VINȚELER	Vasile Breban. Omul și savantul	425—435
	(Vasile Breban — The human being and the scientist)	435
Etnografie — Toponimie		
CONSTANȚA CRISTESCU	Considerații despre pelerinajul și cântecul de pelerinaj din nordul Transilvaniei . .	439—446
	(Considerations about the pilgrimage and pilgrimage songs in northern Transilvania)	446
GHEORGHE SISTESTEANU	Sisteme familiale, strategii maritale și transmiterea proprietății	447—453
	(Family systems, marital strategies and inheriting property)	453
ȘTEFAN CHIȘU	Sensuri și semnificații în toponimia satului Șoimuș. II	455—466
	(Significations historiques dans la toponymie de village de Șoimuș. II)	464
GABRIEL VASILIU	Din toponimia satelor Măierîște, Mălădia, Cristelec, Doh, Giurtelecul Șimleului . . .	467—471
	(De la toponymie des villages Măierîște, Mălădia, Cristelec, Doh, Giurtelecul Șimleului)	471
	Prescurtări bibliografice (Abkürzungen)	473—476

Cuvint înainte

Intr-o epocă de mari neliniști sociale, de nesiguranță (și oricum) incertitudine politică nici producția istorică nu se simte la locul ei, ba, am zice, nu găsește terenul propice pentru manifestare. Acesta este principalul motiv pentru care în epoca post-revoluționară pe care o parcurgem avem de a face în scris cu cartea „evenimentială” care atrage pe cititor prin ineditul, noutatea și chiar „fantasticul” subiectului și mai puțin cu cartea document, care rămîne perenă prin conținut și depărtarea de curentele politico-sociale. Acesta este principalul motiv pentru care au avut loc, au loc și vor avea încă loc nenumărate întâlniri, botezate științific simpozioane, mese rotunde, memoriale, chiar sesiuni științifice care nu lasă în urma lor decât amintirea unui festivism facil, frumos, dar nescris.

În aceste condiții încearcă să mai apară revista noastră de istorie a județului Sălaj, o revistă care a fost creată, s-a impus tocmai prin seriozitatea cu care a adunat materiale inedite, tratate serios pentru a pune la punct o istorie a Sălajului. Comitetul de redacție a încercat să străpungă placa tot mai groasă a imposibilului financiar, a creșterii vertiginoase a prețului hîrtiei și tiparului și să pună în lumină, odată în plus, încă o serie de contribuții la istoria Sălajului actual sau a Sălajului istoric în general.

Realizarea acestui număr se datorește eforturilor unite ale Muzeului de Istorie și Artă a Județului și Inspectoratului pentru Cultură și bineînțeles conducerii județului. Tuturor celor care ne-au ajutat le mulțumim acum noi, iar în viitor le va mulțumi istoria.

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA ZĂUAN. II MIGRAȚIE ȘI DIFUZINE. CHALCOLITICUL BALCANO-ANATOLIAN. PROPUNERI PENTRU UN MODEL DE ANALIZĂ PROCESUALĂ.

Înainte de apariția unei monografii așa cum s-ar cere pentru așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj), una dintre puținele cercetări care au afectat aproape în întregime o mică stațiune aparținând culturii Starčevo-Criș (păstrându-se unele zone de control și verificări) sunt necesare numeroase studii analitice privind locul și importanța unor categorii de obiecte sau informații.

| Aceasta explică numeroasele reluări făcute de noi pe marginea săpăturilor sau materialelor arheologice din așezarea de la Zăuan ((LAZAROVICI 1980; 1985; 1986a; 1987; 1988; 1989; 1990—1991; 1992; LAZAROVICI — LAKÓ 1981; sau de alți colegi (LAKÓ 1977; 1978; 1980; 1981; KALMAR 1983; 1987; 1990).

ZĂUAN. Urmărind condițiile descoperirii statuetei de lut numită „Venus de Zăuan” observăm că aceasta a fost găsită, după cit se pare pe o vatră, cu fața în jos (LAKÓ 1978). Aceasta este o depunere rituală, deoarece figurina era acoperită cu pământ, nefiind posibil ca un asemenea complex să fie părăsit. În vecinătate se afla groapa 2 cu diferite materiale și cu două figurine depuse, desigur, cu rol cultic despre ale căror analogii și semnificații ne-am ocupat (LAZAROVICI 1988; 1990—1991).

Acestea ne fac să ne gândim la semnificația cultică a pieselor depuse, cum de altfel sugerase bine în primul studiu despre piesele de la Zăuan colega Eva Lakó (LAKÓ 1978). Asemenea vetre cu gropi în care se găsesc: cenușă, fragmente ceramice, idoli, pietre arse, oase de animale arse, vase întregi sau sparte ritual, fragmente de vetre s.a. sunt semnalate și la Leț, Trestiana (vatra 4: POPUȘOI 1980, 109, fig. 4), Balș (POPUȘOI 1980, 109; 1980a, 7—8; de unde reținem o vatră, o groapă ovoidală, o grupare de pietre arse cu un idol pe ele iar în vecinătate idol, topor calapod, topor cu perforație, fragmente de vatră); și în alte culturi ale neoliticului nostru (în Hamangia: BERCIU, 1966, 240—242).

O descoperire similară celei de la Zăuan, la care am fost martori, a fost făcută la Donja Branjevina. Este vorba de excepționala piesă numită „Crvenkosa Boginja” = „Zeița cu coșii roșii” pentru că părul, marcat prin incizii vălurite, a fost pictat cu o ceră roșie (KARMANSKI, 1989). Piesa a fost depusă ritual într-o groapă, cu picioarele rupte din șolduri și puse deasupra umerilor ca și cum figura ar fi fost îndoită în spate pînă la rupere. Despre publicarea contextului descoperirii și a semnificației depunerii sale s-ar putea scrie mai multe. Reținem însă din denumirea ideea autorului de a identifica figurina cu o zeitate. Mai reținem la aceasta o mască pentagonală, o apariție destul de rară în această civilizație.

Construcții de cult sau altare de cult cu idoli sunt mai numeroase. Printre cele mai interesante este cea de la Hamangia în care au fost descoperiți 4 idoli așezați cu fața în sus (BERCIU, 1966, 240).

Depunerea figurinei de la Zăuan pe un „platou de chirpici” (altar sau vatră), fie că vatra se găsea în interiorul construcției sau în afara (ideea kolegi Lakó de a considera drept o apărătoare de vînt, este o idee ce trebuie reținută (LAKÓ, 1978, 43, fig. 4) a fost o acțiune de cult. Mai reținem poziția figurinei cu fața în jos, spre vatră, spre pământ, spre „Mama pământ” = „Mater Gea”. Din combinația celor două piese rezultă ideea vetrei, a focului, a vieții și a „Mamei pământ”. De altfel idolul, cum am mai subliniat, este totmai o asemenea intruchipare a Marii zeițe mame. În India străveche altarul era socotit „locul sacrificiului”, „pîntecul sau matricea ordinii cosmice” sau „buricul pămîntului” (ELIADE, 1991, 30).

Revenind la apărătoarea de vînt pe care o propunea Eva Lakó (în ideea unui loc de cult în aer liber) socotim ca apărătoarea poate fi interpretată, datorită rolului cultic al pieselor și situațiilor, și ca o stelă, ca un perete în fața căroră se petreceau ritualurile, acolo stăteau

poate cei care invocau zeitățile. În această situație locul trebuie să fie într-o zonă centrală, ceea ce pare a se confirma la Zăuan. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca fragmentul de fundație să fie peretele unui sanctuar. Oricare din cele două situații justifică existența celorlalte piese de cult: vasul cu două guri pentru libații, fragmentul de mască, groapa cu idoli.

Groapa 2. La același nivel de călcare și în imediata vecinătate se găsea o groapă cu alte obiecte de cult. Așadar ne aflăm în fața unui loc de cult ce poate fi identificat și ca un altar casnic.

Cele două fragmente de idoli (LAKÓ 1978, 43, fig. 3) — este vorba de două coapse și fese de figurine cu steatopigie reprezentînd-o pe Marea zeiță mamă — depuse în groapă, se leagă de cultele zeilor subpămînteni a Mamei-Pămînt, marcînd unele practici legate de cultul fertilității și al fecundității. Faptul că se pun fragmente de fese de la figurine în pămînt credem că se leagă de cultul fecundității pămîntului, steatopigia fiind unul din atributele Marii Zeițe Mame.

Forma de plinie răsturnată a gropii sugerează o deschidere spre adîncurile pămîntului spre Mama-Pămînt.

Depunerea fragmentelor de chirpici, a lespezilor de piatră, a celor citeva fragmente ceramice este o parte a unui anumit ritual. Piatra apare ca simbol al trăinicie. Fragmentele ceramice, în special, ciobul pictat bicrom (LAKÓ 1978, 13) din groapă, prin raritatea lui, subliniază atenția acordată conținutului gropii. Este posibil ca acesta să fi aparținut unui ritual cultic. Noi cunoaștem trei exemple cînd vase cu fața umană, pictate, sunt depuse în gropi. Este vorba de depunerile din sanctuarele 1 și 2 sau din mormîntul 2 (din mal) în așezarea de la Parța.

Fragmentul pictat din mormînt este lucrat dintr-o pastă fină, roșie-gălbui, în interior cenușie. Textura este marcată de o argilă cu nisip fin. Arderea este foarte bună. În interior se văd urmele lăsate de spatula din os. Pe fondul gălbui al vasului s-a pictat cu o angobă subțire roșie. Peste aceasta s-au aplicat benzi înguste, paralele late între 2—3 mm dintr-o pictură cu roșu intens, singuri. Pe alocuri, peste aceste dungi, la liniile mai groase din marginea benzilor, se pictează cu brun. Motivele din benzi sunt dispuse în registre de 4—5 linii, cele de la margini fiind mai groase. Între două asemenea benzi s-au trasat linii oblice mai subțiri. În alt registru, mai sus, s-a pictat o bandă mai lată cu alb văros. Banda albă este formată din benzi mai înguste trase cu pensula cu o substanță groasă, picată pe alocuri, rămîind linii mai înguste albe. Întreaga pictură a fost lustruită. Pictura cu brun s-a păstrat doar pe alocuri. Nu este exclus ca mai multe din benzile cu roșu să fi fost pictate cu brun.

Nivelul de la care a fost săpată groapa aparține stratului mijlociu, deci nu ultimului nivel de locuire. După alte materiale acesta aparține etapei Starčevo—Criș IV A (LAZAROVICI—LAKÓ 1981; LAZAROVICI 1984).

Analogii pentru această pictură cu roșu și brun sunt în stațiunea de la Gradeșnica, nivel C (NICOLOV 1974, fig. 7 mai îndepărtate în fig. 14—15), la Cîrcea—Viaduct (NICA 1976, 455, fig. 16; 1977, fig. 25—27). Pentru liniile albe late și benzile hașurate oblice sunt analogii tot la Cîrcea în aceleași complexe. Benzi pictate cu alb apar, mai rar, și la Leț (ZAHARIA 1964, 36, 12/1; 13/13). Deosebirile față de Cîrcea constau în stilul picturii, la Zăuan predominînd stilul rectiliniu în vreme ce la Cîrcea este cel spiralier, nelipsind însă cel rectiliniu. Acestea ne determină să paralelizăm pictura de la Zăuan cu cea de la Cîrcea—Viaduct IV, adică Starčevo—Criș IV A (LAZAROVICI 1984, fig. 7—11), deși nivelul, Zăuan I aparține etapei IIIB a culturii Starčevo—Criș.

Ceramica pictată și plastica de la Zăuan are o importanță deosebită. Aceste descoperiri ne indică momentul, drumul și elementele care stau la baza genezei grupului Pișcolt, în special pentru ceramica pictată de acolo (pentru aceste probleme vezi LAZAROVICI—NEMETHI 1983, 26—30). Reținem puținătatea ceramicii pictate dar și asocierea ei cu toate elementele ce însoțesc orizontul al doilea al policromiei (asupra acestei probleme vezi LAZAROVICI—NICA 1991). Acestea se leagă și de fenomenele marcate în Grecia de cultura Dimini o fază timpurie (stilistic, în special, în faza Arapi; HAUPTMANN—MILOJČIĆ 1969, pl. 11 și urm.). Aceste fenomene și legăturile amintite fac parte dintr-un proces mai larg ce cuprinde spații vaste din Anatolia pînă în Europa centrală. Acest proces este definit de noi drept CBA (Chalcoliticul Balcano Anatolian). Analiza lui presupune o cercetare mai largă pe care o încercăm mai jos în vederea definirii unui model de structură asupra procesului istoric aplicat în preistorie. Etnoarheologia și problematicile sale impun precizarea unor păreri privind posibilele modele de studiu pentru civilizațiile preistorice.

Analiza și dezbaterile unei probleme de preistorie într-o manifestare interdisciplinară impune rezolvarea a două aspecte: 1. Generalizarea, pentru a deveni un posibil model ce ar interesa și alte discipline; 2. Respectarea problematicii din specialitate.

Arheologia și deci și preistoria sunt o parte a civilizației populare supunându-se aceluiași legi de evoluție și de cercetare. Expresia lui H. Zimmer, citată de Șt. Pascu (PASCU 1981, 9) în deschiderea Colocviului național interdisciplinar de Istorie civilizației populare de la Sibiu, 1981 „... adevăratul tezaur de inspirație nu trebuie căutat prea departe, într-o țară străină, deoarece el zace ascuns în colțurile cele mai intime ale propriei noastre case...” necesită a urmări evoluția și în spațiul și timpul nostru. Aceasta idee impune analiza modelului și izvorului.

Dezbaterea propusă de Șt. Pascu, prin precizarea specificului național al civilizației populare, prin rolul și aportul acesteia la civilizația universală, adâncite prin studii teoretice privind posibilități de analize sistemice (GRAUR 1981; FLORESCU 1981), studiul izvoarelor etnografice și integrarea lor în cercetarea interdisciplinară (BUCUR 1981b), prelucrarea izvoarelor arheologice (FLORESCU 1981; RUSU, I. 1981) și interdependența dintre etnografie—arheologie (BUCUR 1981a) sunt drumuri deschise unei colaborări dintre arheolog, etnolog și etnograf. O astfel de colaborare a fost realizată recent la Sibiu (în 1981 și în 1992).

Eforturile sunt reciproce, arheologii, preistoricienii și-au adus contribuția la studiul izvoarelor arheologice (RUSU 1981; NICA 1981) legînd tipul de funcționalitate, iar etnologii au adus argumente pentru păstrarea și transmiterea ocupațiilor și meșteșugurilor în timp (PALADE 1981; BUCUR 1981a; 1981b; 1981c).

Această cercetare impune arheologilor și, mai ales, celor preistoriceni, elaborarea unor sisteme de analiză, cercetare, modelare și valorificare care să fie atît de generale încît să fie folosite și altor discipline pentru prelucrarea datelor și cunoștințelor. Această din urmă problemă fiind însă cu mult prea generală, cercetarea trebuie pornită mai degrabă din domeniul etnologiei și etnografiei.

În ceea ce ne privește am extins cercetarea arheologică în mediul ambient actual al muntelui sau vecinătatea zonelor arheologice cercetate pentru a urmări meșteșugurile tradiționale dar și istoria structurală a unei zone. Între anii 1982—1986 am efectuat mai multe expediții etnoarheologice cu colegii englezi (inițiate de John Nandriș profesor la Universitatea din Londra). Experiența acumulată a stat la baza proiectării unor baze de date și fapte din care mai jos extragem cîteva pentru analiza unei teme, deși procesul modelării unui sistem suntem convinși că este încă departe de adevăr atît ca structură cit și ca model. Mai avansați suntem cu aplicarea unor algoritmi de clasificare, ordonare și analiză de pe fișiere de date decît cu sisteme de gestionare a unor baze și bănci de date și fapte, sistem existent, dar incomplet, gestionat de pachetul de programe ZEUS (autori Lucian Tarcea și Gh. Lazarovici).

Precizarea identității unui grup etno-cultural și apartenența lui la o anumită civilizație este una dintre problemele actuale ale cercetării istorice. Greutatea emiterii unor judecăți de valoare impune o analiză procesuală a istoriei. Capcana în care cad generații de arheologi vine tocmai de la sinteze, limitate cel mai adesea la probleme de istorie culturală. Problemele economice, sociale, culturale, religioase, tehnice, tehnologice, procese și procedee, se bazează pe o documentație ce necesită o tratare interdisciplinară largă, bogată, în care verificarea ipotezelor este vagă, dacă argumentația se limitează la domeniul, la zona strictă, sau la timpul studiat, fără a se cerceta începuturile și urmările.

Procesul istoric cuprinde situații care au structuri și dinamism diferit, în care munca preistoricului, arheologului se împletește cu cea a etnologului, etnografului, sociologului, istoricului ș.a. Analiza procesuală impune studiul sistemului în care se dezvoltă cel mai adesea o civilizație (ambient, environnement), subsistemele sale care definesc (economicul, socialul, politicul, magico-religiosul, mitul, culturalul, psihologia sistemului), subsistemele străine cu care intră în contact, precum și interdependența dintre acestea.

În prezentul studiu ne propunem o analiză de structură a unor date, parte a procesului istoric care se petrece la finele neoliticului timpuriu și începutul neoliticului dezvoltat după o schemă de analiză procesuală propusă de D. I. Tugby (TUGBY 1965; 1971, 635—637, 640). Stadiul documentării actuale asupra temei nu permite acoperirea tuturor fenomenelor, motiv pentru care exemplele se vor extinde la situații similare. De asemenea, documentarea asupra unora dintre probleme necesită spații diferite decît asupra altora, unele sunt cerute de temă pentru a fi analizate, altele sunt determinate de documentația existentă.

O asemenea analiză procesuală ar presupune traversarea unor nivele de cunoaștere și interpretare: identificarea unităților, distribuirea unidimensională, bidimensională și analiza procesuală.

Aceasta presupune o studiere multidisciplinară și o corelare interdisciplinară pentru elaborarea unui model care s-ar apropia de procesul istoric atît de mult cît informația o permite și rațiunea o percepe. În elaborarea unui asemenea model sunt necesare anumite defi-

- 3 = oală, corp sferic, gît evazat;
- 4 = capac de vas cu ornamente din banda punctată;
- 5 = picior de cupă înalt, gol în interior;
- 6 = castron bitronconic, umăr îngroșat și muchia ascuțită;
- 7 = strachina bitronconică, cu muchie ascuțită convex/convex;
- 8 = " " " " " " , partea superioară înaltă;
- 9 = capacul de vas cu incizii simple;
- 10 = vase cu alveole pe buză;
- 11 = piciorul de cupă, masiv, profilat în concavitate;
- 12 = gît de amforă tronconic;
- 13 = castronul scund, cu umăr îngroșat puternic, ascuțit;
- 14 = castronul bitronconic, cu partea superioară convexă;
- 15 = capac de vas cu incizii în bandă;
- 16 = piciorul de cupă masiv, gol în interior;
- 17 = castronul scund, îngroșat, cu partea superioară cilindrică;
- 18 = oala cu corp sferic și gît cilindric;
- 18 = alveole sub buza vaselor;
- 19 = oala cu corp sferic și gît tronconic;
- 20 = picioare de cupă atipice ca formă;
- 21 = oale cu gît foarte larg;
- 22 = strachină tronconică, adîncă;
- 23 = strachină tronconică, plată;
- 24 = castronul cu corp sferic, cu gîtul evazat;
- 25 = bolul semisferic;
- 26 = partea superioară a unor cupe;
- 27 = strachina bitronconică, cu partea superioară scurtă, inferioară convexă;
- 28 = castronul bitronconic, cu buza evazată;
- 29 = oala cu gît cilindric, larg;
- 30 = castron bitronconic cu treaptă între gît și umăr;
- 31 = castron bitronconic cu gîtul evazat;
- 32 = castron cu partea superioară puternic curbată;
- 33 = castron bitronconic cu umăr înalt și buza scurtă;
- 34 = castron bitronconic, cu partea inferioară curbă și gîtul drept;
- 35 = castron bitronconic, cu partea superioară lungă, adînc, gît drept muchie;
- 36 = strachina bitronconică, ascuțită la umăr, cu buza scurtă;
- 37 = castron bitronconic, cu buza dreaptă;
- 37 = castron bitronconic, cu umăr îngroșat și arcuit;
- 39 = strachina bitronconică, cu buza scurtă, partea inferioară concavă;
- 40 = castron cu partea superioară scurtă, arcuită spre interior;
- 41 = castron cu peretele curb și gît drept;
- 42 = castron cu perete curb, canelat;
- 43 = castron bitronconic, cu prag la umăr;
- 44 = castron bitronconic, plat cu gît drept și scurt;
- 45 = castron bitronconic, plat cu buza înaltă, evazată;
- 46 = castron bitronconic, plat cu buza înaltă, invazată;
- 47 = castron bitronconic, plat cu buza scurtă, evazată;
- 48 = castron cu corp sferic și gîtul ușor schișat;
- 49 = castron bitronconic, plat cu umăr rotund și buza evazată;
- 50 = castron adînc, cu umărul și gîtul marcate;
- 51 = castron bitronconic, mediu ca înălțime și cu gîtul invazată;
- 52 = strac. bitron., cu partea sup. scurtă, cea inferioară concavă;
- 53 = perete de vas cu incizii pe corp;
- 54 = strac. bitron. partea inferioară convexă, cea superioară evazată.

Din matricea de mai sus (fig. 1) se poate observa o grupare centrală (procesul evolutiv ce are sens și direcție) și o altă în colțul din stînga jos care reprezintă asocierea unor materiale din bordeiele B14, P.2 și B.7/8. Rezultă din cele de sus păstrarea elementelor vechi (proces de retardare), combinarea lor cu altele nou venite (în urma migrației după opinia noastră) și sinteza lor (LAZAROVICI 1973). Bordeiele și atributele se înșiră în timp, în fig. 1, de la bordeiul 13 spre B7/8, din dreapta jos spre stînga sus.

Din studiul tabelului și al materialelor, cu mai multe date cantitative și calitative, s-ar putea preciza noi elemente ale procesului de difuziune. Aceste date definesc trăsăturile morfologice ale procesului etno-cultural care se petrece. Nu este vorba deci de o singură cultură, de un singur fenomen ci cel puțin două sau mai multe: fondul vechi cultura Starčevo—Criș; procesul de difuziune și migrație manifestat de culturile Vinča A, ceramica policromă și sinteza dintre ele. Definirea acestor elemente, gruparea lor, rolul pe care îl joacă mai apoi în evoluția civilizațiilor ulterioare permite acceptarea și apartenența lor la un orizont cronologic.

I.2. TRĂSĂTURI ISTORICE, TIPUL ISTORIC

Atributele funcționale, distribuția morfologică a lor în timp și spațiu este ceea ce am putea defini ca trăsături istorice.

În cele de mai jos am introdus în tabel o serie de analogii de elemente (de fapt aceleași tipuri de elemente sau atribute) provenite dintr-un spațiu mai larg aparținând unor civilizații, culturi sau grupe diferite (vezi mai jos comentariul asupra rezultatelor). Nu descriem întotdeauna atributele în clar deoarece ele au fost analizate, ilustrate sau descrise în studii și în analogiile indicate în bibliografiile citate.

În clasificarea de mai jos constatăm, din analiza de corespondență (pentru aplicații ale metodei vezi FRENȚIU—LAZAROVICI 1988; 1990; iar pentru date LAZAROVICI 1979, prezența unor elemente de bază care au servit la precizarea legăturilor etno-culturale cu acest orizont (vezi LAZAROVICI 1970; 1971a; 1971b; 1973; 1977a; 1978; 1991c, 17—28; LAZAROVICI—BULBUC 1983). În urma studiului avem posibilitatea precizării unor serii de descoperiri. Considerăm că aceste serii nu semnifică întotdeauna ordinea cronologică. Avem aceste rezerve deoarece nu se știe dacă datele de mai sus sunt „curate” — în sensul amestecului de materiale din gropi (unele gropi rămân deschise o perioadă de timp), amestec cultural, sau de grupe culturale aflate în diferite stadii de evoluție, care împrumută elemente de modă, tehnologie sau de altă natură (căsătorii, schimb comercial, etc.).

Harc-Nyaniapusta	10000000000000000000000000000000	
Ostrovu Golu III	01000000000000000000000000000000	
Leț I	01100000000000000000000000000000	
Gornea-Locu Lung	01000000100000000000000000000000	
Gradeșnica C	00011000000100000000000000000000	
Giulvăz II	01000000000000100000000000000000	
Crnokalacka Bara	00100000100000000100000000000000	
Devetaškata Pest	00000000100000000000000000000000	
Sofia	00000000010000000000000000000000	
Circea Viad Gr. 1	0000024102311000230100000000	o
Obrez-Bastine	00000000000100000000000000000000	o
Liubcova	0000000010010000000100000000	o
Gradeșnica A	000000000000000100010000000000	
Tecic	000000000000000010000100000000	
Soparevo Banja	000000000000000000001000000000	
Banjata	000000000000000000000100000000	
Dubova III	000000000000000000000100000000	
Circea Viad Gr. 3	000000000120311111000010000	+
Starčevo	000000001000001012140200100	+
Zelenikovo	0000000000000000013000001000	+
Gradeșnica B	000000000001000000001200000	
Unip	000000000000000000000000000000	
Sebeș—Jampa	000000000000000000000000000000	
Valea Lupului	000000000000000000000000000000	*
Leț III	00000000000000000000000003020	*
Lunca	000000000000000000000000000020	*
Leț II	0000000000000000000000000111221	*
Tiszacsege	000000000000000000000000000000	

Fig. 2. Cultura Starčevo—Criș: tipuri de motive decorative clasificate

Pe baza unor analogii calitative prezentarea unor decoruri sau forme ceramice preluate din literatura arheologică) au fost selectate câteva date care sunt prelucrate în tabelul de mai sus. Prelucrările au dat următoarea ordine: a coloanelor 23 21 11 17 18 5 8 9 13 3 1 22 6 10 14 4 7 2 12 15 16 25 24 19 26 20 27 (pentru semnificația coloanelor bibliografia la (LAZAROVICI—NICA 1991, p. 6 iar tabelele sunt la p. 7—8).

În zona centrală a tabelului de sus (fig. 2) observăm două grupări care aparțin la două fenomene diferite. Motivele din dreapta sus, care se abat de la diagonală principală, apar în stațiuni ale culturii Starčevo-Criș, care nu sunt în contact direct cu ceramica policromă. Ele marchează evoluția culturii Starčevo-Criș aflată sub influența CBA atît în aria vinciană cit și în cea a policromiei. Descoperirile grupate de-a lungul diagonalei marchează evoluția ceramicii policrome.

În seria din fig. 2 se observă, de asemenea, trei grupe marcate cu: + = Leț II și III, Lunca și Valea Lupului; * = Cîrcea gr. 3, Starčevo, Zelenikovo; o = Cîrcea gr. 1, Baștine, Ljubcova. Groapa 1 de la Cîrcea a fost considerată ca cea mai tirzie atît în cronologie relativă (NICA 1977, 38) cit și în cea absolută (4445 + 60 î.Ch. NICA 1984, 101). Noi am încadrat pictura bicromă și cea rectilinie în cultura Starčevo-Criș, etapa III B, iar cea spiralieră în etapa IV A (LAZAROVICI 1984, p. 66—70, fig. 7—11). Problema originii și evoluției picturii este mai complicată deoarece sunt mai multe grupe culturale care folosesc acest gen de pictură.

În seria de sus se mai observă câteva inversiuni de stratigrafie, în special Leț și Grădesnica, asupra cărora dorim să atragem atenția specialiștilor, căci ele pot marca erori de stratigrafie, fenomene de retardare, evoluții neliniare sau grupe diferite. Analiza și precizarea lor este necesară dar nu credem că este cazul să fie dezbătute aici. Din tabel se observă cu multă claritate, credem noi, fenomenul de difuziune petrecut în complexul Starčevo—Criș—Karanovo I.

Pe baza unor date statistice bazate pe materialele descoperite în complexele de la Gorăne, adunate pe parcursul a cca 10 ani de cercetări (din fig. 3), au fost supuse analizei de corespondență în care se ține cont atît de evoluția caracteristicilor cit și a complexelor (situațiilor). În timpul cercetărilor a fost observată o anumită frecvență a unor categorii ceramice ce se deosebeau prin ardere, lustruire sau decor.

Mînați de dorința definirii unor caracteristici pentru a stabili o anumită dezvoltare am observat că evoluția descoperirilor nu este liniară și că au loc fenomene de sinteză între două culturi (fondul vechi Starčevo-Criș și Vinča A) (LAZAROVICI 1970; 1971b; 1975a;

B21a	0	17	7	28	0	0	3	18	19	19	5	2	0	3	0	0
B23	35	64	0	0	0	29	65	83	95	10	14	0	0	5	30	0
B19	0	4	0	2	0	6	10	10	11	10	0	0	0	0	0	0
P3	0	20	1	0	0	13	14	22	32	17	0	1	2	0	6	2
B20	4	55	10	5	9	21	116	114	46	78	0	41	17	7	13	7
B16	0	7	23	17	11	19	70	63	99	30	0	2	4	10	5	0
B18	2	0	0	3	2	14	27	27	40	27	1	0	1	3	0	0
B28	0	0	0	0	3	6	9	24	21	3	5	0	4	9	0	9
B17	0	14	2	0	1	6	38	22	44	7	16	11	6	2	0	6
B34	0	3	0	5	0	0	23	26	22	13	5	0	5	8	0	1
B32	0	10	3	10	0	0	33	47	40	25	23	1	13	12	8	4
B24	0	62	3	14	0	65	236	222	308	185	28	115	12	36	40	34
B22	0	0	0	2	0	0	0	13	0	4	0	0	0	0	0	1
P4	0	0	0	9	0	37	110	103	181	121	4	46	9	9	14	11
B27	0	0	0	0	0	0	8	2	9	0	0	0	0	2	0	0
B35	0	0	0	0	0	0	13	16	29	11	9	0	0	3	0	0
B33	2	7	0	6	0	0	23	67	18	34	16	1	12	17	17	1
B29	2	8	1	5	0	34	186	312	201	58	84	8	38	88	25	9
B25	0	1	0	0	0	0	17	16	13	2	1	0	0	7	2	0
B30	0	11	2	2	0	1	27	79	70	8	5	2	16	15	0	8
B31	0	1	0	4	0	0	25	47	24	7	15	1	12	10	7	1
B21c	0	0	0	0	0	0	92	110	107	91	24	0	37	18	14	19
B26	0	0	0	0	3	0	11	12	2	17	0	2	0	13	5	5
B21b	0	0	0	0	0	0	58	124	185	67	11	41	6	69	114	45

Fig. 3. Seriarea complexelor în funcție de factură

= SC Gr 5 2 = G B21b 7 = SC Gr 4 3 = G B9 și ordinea coloanelor 28 47 64 67 71 72 74 75 65 70 45 55 61 6 56 5 19 53 54 59 15 8 37 46 7 17 10 11 29 57 50 1 13 3 4 20 12 18 16 2 52 6 33 39 44 51 9 31 32 35 36 40 49 58 62 68 69 73 21 30 41 42 24 2 63 22 14 43 76 25 27 34 38 48 66 60, precum și matricea seriată de mai sus (fig. 4).

Exemplu 2. În clasificarea de mai jos este realizată o proiectare în două dimensiuni a clusterilor (norilor) reprezentând stațiuni de vreme Vinča A din culturile Vinča și Banatului. Din studiul lui se poate observa o combinație de doi clusteri, unul vincian cu yirfurile în B13, B15, B9 având în centru caracteristicile din B21b (complexul cel mai vechi) cu direcția de dezvoltare spre B13 (complex din seria veche). În acest cluster B9 marchează o evoluție locală el se apropie de descoperirile de la Satchinez ce aparțin culturii Banatului. În același timp trebuie remarcată împrăștierea mare a clusterilor, ceea ce definește legăturile slabe dintre complexe, determinate de sărăcia atributelor și a corelațiilor lor, deși un arheolog „tradiționalist” ar fi mulțumit cu rezultatele obținute.

		*	1 Gornea (=G) B13
	*	*	8 Satchinez (=SC) G5; 7 SC G4,
		*	10 Freidorf 4 (=F) B1
		*	9 SC G5A
		*	11 F B2
*		*	3 G B9, 4 G B10
		*	2 G B21b
		*	5 G B11
		*	6 G B15

Fig. 5. Clusterii complexelor: Gornea și Fratelia (după Drașoveanu)

II.2. TIPUL FUNCȚIONAL.

Acesta ar cuprinde o izolare sau o dezvoltare în forme specifice, de fapt continuitatea funcțională. Funcționarea morfologică ar defini, mai clar, tipul funcțional.

Exemplul 1. Foarte semnificativă pentru înțelegerea acestei probleme este urmărirea dezvoltării categoriilor ceramice prezentate în tabelul 3. Acestea au o evoluție neliniară ce se poate deduce atât după complexe (bordeie și colibe) sau după atribute (categorii, culori sau tehnici de ardere). Din studiul datelor statistice observăm o evoluție similară a complexelor 28, 24, 32, 16, 20 și 23 care conțin în număr mare mai toate atributele.

În clasificarea de mai jos observăm o grupare în clusteri diferiți a unor complexe. Mai deosebit este B24 și P4 aceasta din urmă aparținând unei etape evaluate (I.AZAROVICI 1977).

					16
				*	12 B 24
			*		9 P4
					16 21b
		*	*	*	8, 24, 2, 3, 1, 6,
*	*	*	*		21 4, 14, 15, 23, 5,
*	*	*	*		24 10, 13, 16, 22, 7,
		*	*		11 20, 11,
*					19,
*	*				18 21, 18,
				*	17 B29

Fig. 6. Clusterii complexelor de la Gornea în funcție de categorii

Analizând datele din tabelul 3 printr-o clasificare ierarhică cu mulțimi fuzzy (pentru metoda și rezultate vezi DUMITRESCU—LAZAROVICI 1990) observăm repartiția unelor complexe în funcție de descoperirile din ele. În partea de sus sunt B24 și P4 elemente ce se găsesc la mijlocul seriei. În partea de jos (fig. 6) se află B29 un complex de la finele fazei vechi. Restul complexelor sunt mai adunate sau mai răsfrânte. Ele pot fi încă studiate în complexitatea situațiilor din ele pentru a se putea preciza dacă există o evoluție liniară sau nu și măsura în care atributele sunt sau nu semnificative pentru clasificări mai fine.

Din tabelul de sus (fig. 6) se observă că evoluția complexelor târzii (în triunghiul format de P3/21a, 23, 19) este în afară clusterului timpuriu situat pe linia complexelor B21b, B 31 și B 29. Complexul B 20 face parte din grupa de tranziție.

Exemplul 2. Datele din tabelul 3 au fost clasificate elaborându-se o structură de categorii ceramice, și culori în funcție de apariția numerică a lor în complexe (fig. 7). Din tabel rezultă o separare a categoriei uzuale, brune și negre legate de Policromie.

Din analiza de mai jos observăm că grupele aparținând ceramicii semifine sunt cele, mai grupate, avind o evoluție constantă. La alte categorii, la ceramică fină culorile gălbuie neagră sau roșie sunt împrăștiate avind legături slabe deoarece apar în proporții diferite în complexele arheologice.

			* 2 uc. brun
			14 f. gălbui-roșcat
	*		15 f. roșie
	*		13 f. cenușie
	*		8 sf. cenușie
	*		5 uc. gălbuie, 7 sf. negru-cenușiu
	*	*	* 6 sf. n, 12 f. nc., 1 iuc. n
	*		16 blacktoped
	**		10 sf. b-r, 9sf. gălbuie
	*		* 4 uc. cenușie, 11 f. neagră
		*	3 uc. cărămizie

Fig. 7. Clusterii categoriilor ceramice în funcție de complexe

Tot din studiul seriei complexelor (fig. 4) și din clusterul repartiției ceramicii pe complexe (fig. 7) constatăm că cea mai timpurie ceramică (neagră și neagră-cenușie) aparține unui cluster grupat. Speciile ceramice târzii sunt grupate într-un cluster izolat, liniar ca formă, la marginea altuia cu materiale timpurii. Aceste date pot fi comparate cu rezultatul analizei factoriale (vezi fig. 29–30).

Exemplul 3. Într-o altă seire de atribute (după decor: FRENȚIU—LAZAROVICI 1990 tabel 8, p. 68) din complexele de la Gornea (vezi mai jos fig. 8), dincolo de inerentele amestecuri de materiale, inevitabile unrori, datorate fie caracterului săpăturilor, fie a funcționalității complexelor sau a tipului lor (complexe deschise, groapa de gunoi, strat) — constatăm prezența a două grupări, ambele în vecinătatea diagonalei principale, precum și una în stînga jos (în B7/8, B14 ș.a.). Cele din centru reprezintă evoluția firească a elementelor. Cea din colțul din stînga jos marchează fie fenomenul de involuție sau retardare, fie amestecul de materiale produs după abandonarea complexului, fiind uneori folosit ca groapă pentru resturi menajere.

Prezența unui amestec o putem dovedi cu situația din bordeiele B7/8 care, de fapt, marchează o intersecție de două bordeie în care materialele s-au amestecat, rămînind doar pe o porțiune separate (în cazul lui B8). La fel este situația cu evoluția unora dintre atributele din unele complexe. Dacă privim în cazul bordeiului B8 toate atributele observăm ca acestea lipsesc din B7/8.

Din prelucrările de mai jos rezultă posibilitatea definirii unui tip funcțional pentru situațiile arheologice, fie pentru atribute. Genul de analize folosit definește, în parte, aceste tipuri. Cu acestea, însă, problemele nu sunt încă rezolvate. Clasificările oferă posibilitatea unor modelări ce sunt încă departe de a exprima, poate, situații reale.

B.11	0000001000000020000000000000000000
B.8	0000000010000001000000000000001000000
B.10	000100000000000100000000000000000000
B.9	000000032311111321120110100000000000
B.13	000000001200000011126113211000000000
B.15	100000000100000000000010000112000000
B.14	0112000000000000000000001000010000000
P.2	01000000000000200000002131110112100
B.7/8	111011210100001000000001000010001311

Fig. 8. Sărierea bordeielor de la Gornea în funcție de unele tipuri de decor

Analiza de mai sus, făcută doar pe anumite atribute (pentru atribute vezi FRENȚIU—LAZAROVICI 1990), demonstrează abateri de la serierea exprimată de observațiile stratigrafice. Bordeul 13 ar trebui să fie, undeva, la cap de serie. Amplasarea bordeiului 7—8 ca fiind cel mai vechi este determinată de prezența unora dintre atributele sale, de origine mai veche (din cultura Starčevo-Criș, de pildă). De altfel, toate cele patru complexe de jos (B7/8, P2 și B14, B15) conțin elemente ale fenomenelor de retardare semnaltate deja. În concluzie, în serie nu sunt prezente evoluțiiliniare, iar atributele folosite drept caracteristici pentru definirea complexelor și apartenența lor necesită noi analize și verificări cu alte elemente sau alte date.

Același grup de algoritmi poate fi folosit și pentru alte grupe de atribute privind domenii foarte largi, unele cu caracter interdisciplinar.

O altă noțiune, „continuitatea funcțională”, credem poate fi clar exprimată prin analiza tipului de serie și a atributelor, a evoluției lor statistice, a dinamicii lor, demonstrând continuitatea culturală sau dezvoltarea în forme specifice ce exprimă, de fapt, funcționarea morfologică. Pentru moment nu dispunem de exemple din tema de care ne ocupăm.

III. ASAMBLAREA (identificarea ansamblelor) prin forme specifice sau ordonarea lor. Acest fenomen poate fi sesizat din mai multe exemple analizate deja mai sus (în fig. 1 și fig. 8).

Reîntorcându-ne la un exemplu mai sus citat (situația din B7/8, fig. 8), observăm că datele de acolo ne permit definirea unor ansamble. Asemenea ansamble sunt mai greu de definit în situația când au loc sinteze între două civilizații. Asemenea situație este sesizată în B7/8 ca urmare a sintezei dintre culturile Vinča A și Starčevo-Criș. Sinteza aceasta, remarcată încă de la început de noi (LAZAROVICI 1971a; 1973, fig. 1; LAZAROVICI 1977, pl. XXXV—XXXVII), sinteza a fost presupusă pe baza empirică. Mai trebuie să remarcăm că bordeul 7/8 este amplasat, de analiză, la începutul seriei, din cauza elementelor sale vechi, neîntâlnite în alte complexe. Mai trebuie reținut că bordeul 8 este târziu, de faza Vinča A3, dar nu atât de târziu cum este plasat în serie. Din acest complex au fost scoase de către noi unele materiale, cu prilejul săpării bordeiului 7, neștiind precis care este apartenența lor și nedorind a face o selecție arbitrară. De acest lucru am fost conștienți în timpul cercetărilor, motiv pentru care am botezat complexul ca B7/8 pentru a atrage atenția asupra amestecului de materiale.

Din păcate nu am mai găsit la Gornea alte complexe cu asemenea materiale, motiv pentru care informația noastră nu este prea bogată, iar datele statistice nu au putere de a suplini lipsa informațiilor. Confirmarea observațiilor noastre s-a realizat prin comparații cu alte stațiuni, cea de la Ostrovu Golu, unde procesul de sinteză a fost sesizat stratigrafic. Acolo însă fondul era altul. El aparținea culturii Starčevo-Criș, civilizația aflată la acel moment în proces de retardare culturală, petrecut sub influența CBA în special a culturii Vinča.

Exemplul 1. Analiza de mai jos urmărește a preciza natura atributelor, asamblarea lor în raport de cum apar în complexele arheologice (analiza prelucrată cu date din fig. 8). Nu socotim potrivit a analiza evoluția atributelor (în acest caz câteva tipuri de vase) clasificate mai jos. Aceasta este o problemă strict tehnică, ea interesând un grup foarte restrâns de specialiști, fiind pomenită în diferite studii (LAZAROVICI 1977, p. 55—80).

Ceea ce rezultă foarte clar este gruparea diferită a tipurilor de vase.

	*	36	tip C 24,
	*	16	tip C4,
	*	23	tip C11,
	*	15	tip C3
	*	22	tip C10
*	*	29—30	tip C17—C18,
*		4	tip B2,
	*	32	tip C20,
*	*	5	tip B2,
	*	2	tip A2,
**	*	21	tip C9, 26 tip C14,
	*	11	tip B9,
*	*	*	1, 3, 6, 8—10, 14, 18, 24, 25, 27, 12, 17,
*	*	*	35, 19, 33,
*	*	*	7, 13, 20, 28, 34, 31,

Fig. 9. Clusterul atributelor după complexe (analiza figurii 8)

Acesta este o situație ce trebuie urmărită în viitor și mai ales de văzut dacă asemenea grupări au sau nu semnificații etno-culturale, dacă asemenea clasificări clarifică interpretarea datelor. În ceea ce privește clasificările, pentru noi sunt foarte importante, deoarece ne dau o imagine asupra dispersiei datelor, a claselor (slusteri sau nori) din care fac parte, a mărimii și structurii acestor clase. Gruparea atributelor este importantă pentru cel care urmărește evoluția lor, preferințele pentru ele sau influența „modei”.

Exemplul 2. Analizând transpusa (matricea răsturnată, în acest caz bordeiele în funcție de tipurile de vase) a celorlalte date obținem clasificarea complexelor arheologice (bordeie, gropi, locuințe) în funcție de formele de vase.

Analiza de jos arată arheologului disponerea complexelor în funcție de atributele după care s-a făcut clasificarea (în cazul nostru tipurile de vase), oferim un model prin care argumentele par sigure sau probabile, iar legăturile pot fi apreciate ca strinse sau slabe, după situație.

Fără a lungi prea mult interpretarea figurii de mai jos observăm o separare a bordeielor, o mare dispersie a lor, clasificate după două dintre principalele caracteristici. Gruparea este după numărul de elemente comune (în acest caz tipurile de vase). Nu știm dacă interpretarea pe care o dăm datelor este foarte corectă — ea ar trebui verificată și cu alte date — dar sesizăm o depărtare a bordeiului B8 de B7/8. Apropierea de B15 se poate datora fenomenului de asimilare, sinteza sau de amestec cultural. Sunt trei probleme pe care deocamdată nu le putem elucidă. Numai simpla analiză de corespondență nu este suficientă pentru a lămurii raporturile dintre atribute și situațiile arheologice. Lipsa unui grup compact de elemente (vezi fig. 8) determină o anumită formă de cluster.

*			6 B14
	*		3 B9
		*	8 B7/8
			* 5 B15
*			1 B8
			7 P2
*	*	*	2 B10
	*		4 B13

Fig. 10. Analiza complexelor în funcție de atribute (datele în tab. 8)

Un alt gen de analiză urmărește asamblarea complexelor în funcție de atributele (tipurile de vase) prezentate mai sus. Din exemplele de mai sus rezultă marea dispersare a datelor din complexe și de aici lipsa unor clusteri compacti. Ansamblul datelor impune rezerve mari la stabilirea elementelor caracteristice și la operații de încadrări. Precizarea unor ansamble culturale este un proces dificil de realizat din lipsa informațiilor. Simpla definire a unor atribute și clasificări după aceste atribute poate da naștere unor grave erori. Folosirea unor metode de verificare permite eliminarea unora dintre atributele ne semnificative sau indică proveniență, semnificația sau evoluția lor.

IV. ORIZONTURI.

Termenul ar cuprinde interpretarea tipurilor funcționale și a instrumentelor, obiectelor într-un areal dat (spațiu de integrare, aria de răspândire). Acest areal ar cuprinde spații mai largi în care sunt cuprinse civilizații diferite, dar care au comune unele elemente (ajung uneori la 30%) într-o perioadă de timp care variază de la o zonă la alta. Acesta ar marca deci un proces de difuziune.

Procesul de dezvoltare are anumite sensuri unele obiecte, structuri sau forme definite prin atribute în situațiile cu un anumit dinamism. În procesul transformărilor unele situații sau atribute, față de dezvoltarea lor anterioară, sunt în involuție, reducere sau dispariție proces determinat de diferiți factori care pot sau nu pot fi identificați prin urmele păstrate.

În unele zone, din spațiul balcanic, se mențin o serie de elemente comune în tehnologie, forme, decor sau plastică (idoli și altarase). Acestea marchează un orizont ce depășește zona balcanică fiind răspândit până în Europa centrală de est și în zonele estice, învecinate Balcanilor, în Anatolia (ÖZDOĞAN 1982; 1985; 1986, 1987; 1991).

În cazul dispariției unei civilizații pot exista faze de involuție sub aspectul anumitor elemente sau atribute care nu lasă urme arheologice. Există însă multe alte elemente care nu lasă urme materiale directe (cum sunt: înțelepciunea populară, anumite ocupații, factorii economici sau sociali).

Uneori, atributele precizate de arheolog sunt foarte numeroase ceea ce lasă impresia unui fenomen bogat. Aceste atribute trebuiesc însă analizate, semnificația lor, dinamica lor, legăturile dintre ele pentru a se vedea măsura și structura legăturilor ierarhice dintre ele. Toate aceste date rezultă din dendrograme sau clasificări.

IV.A.1. ORIZONTUL VINȚA A DIN ROMÂNIA

Mai jos sunt prezentate materiale și complexe cu atribute de la Gornea, din vremea fazelor A ale culturii Vința. Descoperirile de la Gornea marchează un întreg orizont cronologic în care au loc prefaceri ce se întâlnesc pe spații foarte largi din Balcani. Ele acoperă durata de timp de la: 1) cele mai timpurii impulsuri ale CBA (Vința A1 LAZAROVICI 1970; 1977a; 1978; 1981; LAZAROVICI—NICA 1991) și până la încheierea procesului tranziției spre neoliticul mijlociu, proces diferit de la o zonă la alta; 2) încheierea evoluției culturii Starčevo-Criș; 3) confirmarea civilizațiilor neolitice mijlocii în unele zone (Dudești, Cluj—Cheile-Turzii—Lumea Nouă); 4) trecerea spre alte faze pentru acele civilizații, culturi sau grupe ale neoliticului dezvoltat (Vința, Pișcolt, Liniar, cultura Banatului). În unele zone se întâlnesc toate cele 4 fenomene dar rolul și intensitatea lor este diferită, în altele apar doar unele.

Descoperirile vinciene cele mai timpurii, în momentul de față, sunt dificil de analizat exact deoarece lipsesc date statistice și prelucrări integrale de materiale. Pentru toate stațiunile în care sunt materiale Vința A1 nu există, deocamdată, prelucrări statistice sau reconstituiri de forme — ne referim la Liubcova, Antabegovo I/II, Vršnik I/II, Rugbajir ș.a. Materialele de la Vința, fiind încă în studiu, iar primele sinteze au fost publicate (SCHIER 1991). Mai trebuie precizat că există foarte puține cercetări recente în asemenea stațiuni, singurele fiind cele de la Liubcova. Dar materialele sunt încă neprelucrate statistic.

Exemplul 1. O analiză calitativă pe decorul din unele complexe de la Gornea (FRENȚIU—LAZAROVICI 1990, 80, tabel 10) a dat următoarele date: ordinea coloanelor este 5 6 10 1 11 7 15 12 19 13 17 18 22 23 3 16 14 8 9 2 24 4 20 21 liniile sunt cele de jos.

Abateri. Din serierea de mai jos observăm o păstrare a ordinii cronologice, de sus în jos, din direcția B 21b spre B 24. Excepție credem că fac primele 4 complexe de sus care se abat de la regulă. Este foarte posibil ca unele atribute stabilite de arheolog să fie nesemnificative, iar altele să aibe o dăinuire mai lungă. Pentru B21c sunt posibile și amestecuri de materiale mai vechi acestea având doar un singur atribut ce mai apare în p. 3 și în B8.

Bordei 21c	010000000000000000000000	Abateri:
Bordei 20	100200000000000000000000	
Platforma 3	020500000000000000000000	
Bordei 10	002010000000000000000000	
Bordei 18	000300011000000000000000	
Bordei 21b	000512000100230000000000	Evoluție I
Bordei 23	000001000000000000000000	
Bordei 15	001000000000100000000000	
Bordei 13	000310110400002000000000	
Platforma 5	000000000100000000000000	
Bordei 9	001015010200221100100000	
Bordei 8	010010110211320100020000	
Bordei 27	000000000000100000000000	
Bordei 19	000000001000120010010000	
Platforma 2	000100010100040101101000	
Bordei 17	000100000000130000001000	
Platforma 4	000100000100110000201000	
Platforma 1	000000000000110100001000	
Bordei 24	000100000000001000124100	

Fig. 11. Gornea. Serierea complexelor și a decorului

Din tabel se poate observa varietatea situațiilor dar și posibilitatea rapidă de a observa legăturile, evoluția elementelor, conexiunile. Dănuirea unor atribute, cum este cel de-al patrulea (de la stînga la dreapta) deranjează seria.

În afara acelor abateri există însă o evoluție confirmată de observațiile stratigrafice de pînă acum (LAZAROVICI 1970, 78). Aceste observații sunt încă puține. Ele au fost confirmate de descoperirea unor importuri Vinča A2 în stațiunea Starčevo-Criș IV A de la Moldova Veche.

IV.A.2. ORIZONTUL VINCIAN TIMPURIU DIN JUGOSLAVIA

În Jugoslavia au apărut opinii noi privind procesul de vincianizare al culturii Starčevo-Criș (LEKOVIĆ 1990). Opiniile lui V. Leković nu le putem accepta deoarece analizează doar etapele evaluate ale unor descoperiri vinciene timpurii și Starčevo tîrzii. Acestea rețin doar procesul de sinteză și încheierea evoluției culturii Starčevo, fără a ține cont de procese și descoperiri mai timpurii, de procese de migrație cum sunt cele din Macedonia de la Anzabegovo, Rugbajir, sau din România de la Gornea, Ljubcova. Acestea nu iau în seamă prezența orizonturilor cu ceramică policromă și sincronismele lor cu Vinča A sau elementele comune.

În același sens cu V. Leković se pronunță și Jelka Petrović (PETROVIĆ 1990), pe baza descoperirilor Starčevo-Criș de la Golokut (PETROVIĆ 1973) precum și S. Ventić privind descoperirile tîrzii de la Drenovac (VENTIĆ 1990) unde există doar materiale Starčevo-Criș IV B (caracteristice sunt la VENTIĆ 1990, I/3, 5, 9; II/4-5; III/9-12; IV/2-3, 6-7). Descoperiri Vinča A2/A3 sunt doar cîteva (VENTIĆ 1990, IV/8, 10-11). Posibil să fie și alte materiale dar ele nu au fost ilustrate sau au fost atribuite nivelelor următoare (5 sau 6 vezi VENTIĆ 1990 fig. 2). În acest sens afirmațiile colegilor jugoslavi sus pomeniți rămîn gratuite, neacoperite de argumente și observații stratigrafice.

Opinii privind noi impulsuri și migrații găsim la M. Garašanin, B. Jovanović ș.a. (GARAŠANIN 1973, 114-123; 1983; 1984; 61-65, 209-211; 1990, 13-14; JOVANOVIĆ 1965; CHAPMANN 1981, 33-39; 52-53; 108-116). O noua analiză a lor nu o socotim necesară.

IV.A.2.1. ORIZONTURILE VINCIENE TIMPURII DIN SERBIA

VINČA. Lipsa unor studii recente (referiri mai vechi LETICA 1968) cu date statistice despre materialele de la Vinča din straturile de la baza depunerilor și din primele complexe nu permite posibilitatea unor analize mai exacte. Sintezele recente (GARAŠANIN, 1984, 20, 17/1-2) nu oferă date noi și nu există o revizuire a opiniilor și descoperirilor vechi ca urmare a noilor cercetări. Descoperirile din stratul de cultură, aparținînd unei perioade evaluate A2/A3, A3, A3/B1 au fost și sunt prelucrate statistic extrem de amănunțit, de către W. Schier (1991) care studii vor aduce noi posibilități de analiză și sinteză.

Un studiu sintetic asupra descoperirilor din gropile și bordeiele de la baza straturilor de la Vinča a fost făcut de noi în 1973, prin bunăvoința dr. Z. Letica. Acesta ne oferă posibilitatea de a emite cîteva opinii personale privind relațiile dintre complexele de la Vinča și CBA. În baza acestui studiu adesea am apreciat și apreciem care este raportul și cronologia lor cu descoperirile din Banat și România și importanța acestora pentru înțelegerea evoluției și legăturilor dintre cele două zone.

Unele materiale din strat de la adîncimea de 9,3-9,1 m, după factură și formă, aparțin etapei Vinča A1/A2 avînd analogii la Gornea în complexele B13 și altele foarte timpurii. Materialele din strat mai conțin ornamente plastice (briuri, barbotină + alveole pe buza), barbotină și pictură în interior, și altele — precizăm că barbotina este atît de tip Vinča A cît și Starčevo-Criș tîrzii, pictura e cu roșu; marfa Vinča A (slip sau angoba), picioare de cupă înalte, goale în interior (tip A1/A2 — Gornea B 13). Mai precizăm că mai toate complexele de mai jos sunt săpate de la aceasta adîncime (VASIĆ 1936c, p. 1 și urm.; MILOJČIĆ 1949, 77; HOLSTE 1933, 2 și urm.). În cele ce urmează socotim necesară o scurtă trecere în revistă a acestor materiale, lipsind pînă în prezent o asemenea apreciere concretă, nouă, cu referiri la descoperirile din Banat.

KOSTURNJA (OSUARIUM = JAMA Z; 9,1-9,4 m, 10,4 m) cuprinde: cerami cîă monocromă, fină, lustruită, pictată la interior cu maro, arșă puternic; ceramică portocalie la exterior cenușie la interior pictată cu roșu vișiniu pe ambele fețe; ceramica blacktoppe d, unele fiind decorate cu pliseuri. O altă categorie este de factură Starčevo-Criș IIIB-I V

mai ales IV cu caracteristica barbotină organizată, incizii subțiri, briuri alveolare, alveole ciupituri, barbotina organizată, stropită sau decorată.

JAMA B (=GROAPA B = GRUBE B) conține ceramica Starčevo-Criș III (inventar-1989) 6 fragmente (după LETICA 1968, n. 56; MILOJČIĆ 1949, 2/7, 14) din care 4 fragmente sunt cu barbotina organizată de factură Vinča A (după Gornea ar fi un A2-A3, cu analogii în P2 și B21a: LAZAROVICI 1977, 76), o ceramică gălbuie-portocalie, pliseuri în zig-zag, picioare de cupă goale în interior. Elementele vinciene au corespondențe la Gornea în complexele P4, B21a, ceea ce ar cere un orizont Vinča A2/A3, iar elementele starceviene sunt de orizont Starčevo-Criș IV A. Multe din aceste elemente sunt cele care se regăsesc în stațiuni din Ungaria și Cehoslovacia în orizonturile Protovinča, (Moroslele Pana, Bicske ș.a.).

JAMA M conține ceramică uzuală cu suprafața netezită în stilul de decorare barbotinei, ceramică amestecată cu nisip și pietricele, fără luciu, alveole pe buza sau umăr, proeminente pe buză, barbotina organizată în „căpriori”, barbotină canelată, alte categorii cu suprafața rău netezită, urmele de slip la interior. Ceramica semifină are arderea bună, unele fragmente sunt pictate cu roșu în interior apare și o specie nelustruită. Ceramica fină este neagră-cenușie, maro-gălbuie, cenușie în spărtura, o categorie cu slip sau pictură gălbuie sau maro (cu lustruire proastă), dungii de la pictura roșie. Vasele au umărul rotunjit, buză scurtă. Predomină strachinile și cupele, apar castroane bitronconice cu partea superioară nu prea înaltă, strachini cu umăr scurt și buza în formă de pilnie (Trichterrand), fragmente de altare patulaterale. Din unele categorii există materiale care au fost definite ca „Starčevo IV”, sinteza Starčevo-Criș-Vinča A, altele sunt de factură Vinča A3 (cca 114) iar 7 sunt ceea ce noi definim Starčevo-Criș IV B. Aceasta presupune o datare a complexului într-o etapă Vinča A2/A3 — Starčevo-Criș IV A/IV B (VASIĆ 1936b, 12, 14, 16-17, 24C, H; 1936 215, 42; LETICA 1968, 35-38).

În JAMA F (LETICA 1968, N. 42) găsim materiale de factură Starčevo-Criș IIIB/IV A (LAZAROVICI 1977, 76).

JAMA W conține 72 fragmente (LETICA 1968, 59-61; LAZAROVICI 1977, 76-77) din care: ceramica vinciiană neagră-cenușie, neagră, roșu sîngerie la exterior și neagră-cenușie la interior. Alături de acestea apar 4 fragmente de cea mai bună factură Starčevo-Criș III/IV și IV A constind în special din factură caracteristică și din incizii și incizii fine în rețea. Unele fragmente de altare cu picioare au proeminente în forma de „sini” sau „ochi” de animale și alveole de tradiție Starčevo-Criș. Ceramica fină, de factură vinciiană, are nisip în pastă și un decor din pliseuri (element de etapă Vinča A2/A3, A3) caneluri, fragmente de vase uzuale cu alveole pe buză. Aspectul este al unei transformări de materiale starceviene în materiale vinciene. Dintre materialele vinciene amintim un fragment de amforă cu decor incizat ce evoluează spre cultura Banatului și ceramica lineară. Unele benzi hașurate cu motive duduștene sunt întâlnite pe un fragment de altar. Trebuie precizat că elementele vinciene sunt de etapă Vinča A3. În același orizont se încadrează și unele categorii de ceramică maro-cărămizie care sunt elemente de cea mai bună tradiție policromă.

În JAMA A predomină ceramica grosolană de factură Starčevo-Criș IV B ceea ce indică sfârșitul evoluției unor comunități starceviene. Nu lipsesc nici elementele Vinča A (referiri VASIĆ 1936, 97; 1936a, 19; 1936b, 13; inv. 2010, 2014, 2015; LETICA 1968, III/8). Noi socotim ca 43 de fragmente aparțin fazei A3 — Starčevo-Criș IV B și unul aparține materialelor definite „Starčevo IV” (LAZAROVICI 1977, 75-76).

JAMA O (inv. 1029-1047; LETICA 1869, 35 și urm.; LAZAROVICI 1977, 76)) conține 6 fragmente ceramice cu barbotină organizată, ciupituri, proeminențe și creștături de factură Starčevo-Criș IV. Cele vinciene, 12 fragmente sunt din etapa A2 iar unul din etapa A3. Strachinile și cupele au partea superioară scurtă, iar unele castroane bitronconice au partea superioară înaltă. Tot acum apar și motive decorate cu linii lustruite precum și o ceramică blacktopped, unele fragmente avînd în partea inferioară o pictură cu roșu. Barbotina de factură vinciiană este „organizată” (tipologie folosită pentru barbotina) prin trasarea unor dungii cu os sau bat rupt, vasele fiind dintr-o pastă nisipoasă. Ceramica are în amestec cioburi pisate.

JAMA II conține materiale Starčevo-Criș IV A cu trăsături caracteristice în vreme ce elementele vinciene cunosc forme cu umărul rotunjit, decor din pliseuri și caneluri la interior și exterior, cupe cu picior scund și gol în interior. Materialele vinciene indică un orizont Vinča A2/A3 (LETICA 1968, Anm. 39-41; LAZAROVICI 1977, 76).

JAMA R (marcajele cu R1 posibil să fie de la alte complexe — 8,6 m) conține picioare de cupă înalte, goale în interior, pictate cu roșu sîngeriu, ceramica neagră, neagră-cenușie, decor din șir dublu de alveole pe umăr de castroane, de factură Vinča A3 (LAZAROVICI 1977, Anm. 197-108, p. 76).

JAMA T (-9,3 m) din cele 48 fragmente pomenite de Z. Letica (LETICA 1968, n. 70-73; LAZAROVICI 1977, p. 77), 11 sunt starceviene celelalte au analogii în complexe Vinča A2/A3 la Gornea (în B 15).

În JAMA K sunt semnalate atit materiale Vinča cît și Starčevo-Criș (VASIĆ 1936, Abb. 13; LETICA 1968, 63-66), pe care nu am avut prilejul de a le studia.

În stratul de cultură, la nivelul la care sunt săpate unele gropi (A, B, M), au fost descoperite fragmente de farfurii, străchini, cupe și castroane bitronconice cu partea superioară foarte scurtă. Pasta neagră-cenușie la exterior, alteori cu interiorul roșu pictat sau gălbuie, de proastă calitate, este ca și cea din orizontul Vinča A3 de la Gornea. Acestea marchează evoluția unui nou orizont definit ca Vinča A3, mai bine cunoscut la Ljubcova, aflat la Gornea în proces de retardare. Asemenea materiale apar și la -9,2 m, la Vinča în stratul de cultură.

Comparativ cu descoperirile din Banat de la Gornea și Ljubcova, complexele de la Vinča sunt mai evoluate, similar descoperirilor de faza A2-A3 și A3 din sudul, centrul (Balta Sărată) și nordul Banatului (Parța V, Fratelia, Freidorf I, IV ș.a.) în sud-vestul Transilvaniei (Balomir), în Oltenia de vest, în sud-estul Ungariei (Őszentivan VIII). În strat și izolat există și materiale timpurii nu însă și complexe. Acestea presupune existența, undeva în perimetrul întinsei stațiuni, a unor complexe mai timpurii, fie Vinča A1 fie Policrome. Din acestea rezultă ca la Vinča e posibil să fie ambele orizonturi ale CBA. Acest lucru este de presupus pe baza descoperirilor din Banatul de vest, de la Krstičeva Humka.

În multe părți descoperirile de faza Vinča A1 se asociază cu cele mai timpurii materiale policrome.

Alte stațiuni vinciene timpurii de faza A2/A3 se cunosc la Baranda (JOVANOVIĆ 1965, 15, fig. 1; TODOROVIĆ 1964, 11-12).

IV.A.2.2 VOIVODINA. ORIZONTUL VINČA A

ARADAC. Puținele materiale studiate de noi ne permit a preciza că aparțin unei etape Vinča A2/A3, A3 avînd drept caracteristici: castroane bitronconice cu partea superioară scurtă; strachinile cu umăr scurt și gît înalt; caneluri în „căpriori”, pe umăr de strachini și pe picioare de cupă; motive din benzi mate pe partea inferioară a străchinilor (KARPANDZIĆ 1923; MILLEKER 1939, 107; MILOJČIĆ 1949, 71-73, 112, 165-169; GARAŠANIN, D. 1954; STALJO 1970; SCHMIDT 1945, 114, 65/3).

BANATSKA DUBICA—Stari Vinogradi (Săpături Ratsko Rašajski și, Natalja Simovljevi, materiale în muzeul din Pancevo (SIMOVLJEVIĆ 111, P. 376). În straturi și complexe (Groapa E) sunt materiale de faza Vinča A3 cu toate trăsăturile caracteristice ale unei stațiuni în plină evoluție. Ea se dezvoltă dintr-o etapă Vinča A2. Unele materiale mai arată prezența unor elemente Starčevo-Criș încorporate deja în trăsăturile fazei Vinča A3 (inv. 3280, 3612).

La SELO-BOLIEVIĆ, lângă Zemun (MARCOBROD 1982, sondaj III, pl. XI) sunt cunoscute cupe cu picior înalt și gol în interior, străchini bitronconice, vase cu barbotină, mărgelile și un bucraniu materiale care indică un aspect evoluat aparținînd fazei Vinča A2/A3, A3 aspect larg răspîndit în Voivodina.

Într-o serie de stațiuni cercetate de S. Karmanski (KARMANSKI 1986) apar materiale deosebit de interesante pentru încheierea evoluției și a topirii elementelor CBA. În aceste zone cultura Vinča, în faza A3 evoluează spre grupul Szopot din Slavonia (DIMITRIJEVIĆ 1968). Într-o primă etapă constatăm unele similitudini cu cultura Banatului etapele IA, IB și IC. Nu știm cum evoluează mai departe lucrurile în acele zone și mai spre vest, unde dau naștere grupului Sopot.

La DUGE NIJVE, în Muzeul din Odzaci, există materiale de faza Vinča A3 cu o evoluție similară acelei din cultura Banatului I. Dintre forme amintim: străchinile și fragmentele de cupe carenate, decurul alveolar, incizat sau plastic. Nu știm în ce direcție evoluează materialele în perioadele următoare (Inf. S. Karmanski).

La MOSTONGA IV sunt materiale similare celor de la Duge Nijve constînd din străchini bitronconice, carenate cu partea superioară concavă, de factură Vinča A3 ce evoluează spre elementele din cultura Banatului I (KARMANSKI 1986, 22, pl. XXV-XXVI).

La MOSTONGA V sunt cunoscute fragmente de străchini cu caneluri orizontale pe buză, cu pliseuri pe umăr, străchini cu umăr scund sau carenate, fragmente cu benzi late umplute cu apăsări triunghiulare, toate de tradiție Vinča A3/B1. (Informații amabile S.Karmanski).

La CAKOVAC materiale sunt deosebit de caracteristice pentru Vinča A3, dar există și incizii gen cultura Banatului Ia. Menționăm strachinile cu umăr scurt și carenate, caneluri horizontale sub buză, proeminențe pe buză, pliseuri semicirculare.

IV.A.2.3. ORIZONTURILE DIN MACEDONIA

Pentru etapele care ne interesează aici există observații stratigrafice clare, dar sunt puține materiale publicate. În legătură cu interpretarea datelor din aceste zone constatăm remanența unor teorii mai vechi legate de fenomene strict zonale, teorii ce țin azi de istoricul cercetărilor. Sinteza Vinča—Starčevo—Criș și Policromie, pe o perioadă îndelungată, impune reanalizarea descoperirilor, terminologiei și racordarea lor la descoperirile din nord și sud, de la Nea Nicomedia și din Thessalia și Tracia greacă.

În legătură cu descoperirile din Macedonia, grupele Anzabegovo—Vršnik constatăm existența a trei orientări: P. Korošec cu echipa (KOROŠEC 1973), Gimbutas cu echipa (GIMBUTAS 1976; ELSTER 1976, 268; SMOOR 1976, 191; GARDNER 1976, 167—173; WILLIAMS 1974, 125—158) și M. Garašanin cu echipa (GARAŠANIN 1979, 92—93, 103—106; SANEV 1974). De aceste grupe s-au ocupat, de asemenea și alți specialiști (HAUPTMANN 1967, 5; S 116; KOZLOWSKY 1982, 144).

În ANZABEGOVO II sunt precizate două fenomene: 1) existența unor categorii ceramice din nivelul II care pe baza barbotinei au fost sincronizate cu Starčevo IIa (GARAŠANIN, M. 1961, 144; 1961a, 277; 1979, 105; GIMBUTAS 1976, 71), altele paralelisme se referă la Anza III — Vršnik II—III — Starčevo—Criș IIB (GARAŠANIN 1968, XXXVI; 1979, 135); 2) prezența unor elemente canelate socotite a fi Karanovo.

Pe baza descoperirilor de ceramică blacktopped, ceramică neagră, neagră-cenușie, cenușie, a canelurilor și pliseurilor, a formelor tronconice, semisferice, bitronconice, carenate, a vaselor cu 3—4 picioare au fost precizate sincronisme de ordin foarte general, cu Karanovo II—III — Veselinovo (GARAŠANIN 1961, 48, Abb. 26; 1961a, 277; GIMBUTAS 1976, 71) precum și cu civilizații din Tracia și Macedonia, cu Paradimi (BENAC—GARAŠANIN 1971, 279). Aceste paralelisme nu țin cont de existența unei evoluții interne a etapelor Karanovo III ce țin deja de neoliticul mijlociu (contemporane cu Vinča B1, B1/B2) depășind ca timp fenomenele Starčevo—Criș — Vinča A cum de altfel o presupun situațiile destul de clare din Oitenia și Muntenia.

Rezervele lui M. Garašanin (1979, 106) cu privire la sincronismele Vinča A — Larissa astăzi sunt înlăturate de noile observații din săpăturile lui K. Galis. Legăturile cu cronologia de la Starčevo trebuie reanalizate deoarece ele se referă doar la observațiile de la Starčevo limitate ca efect și publicate cu insuficiente date. Aceștia nu țin cont de evoluția petrecută în spațiul carpato-dunăreano-balcanic, nu există studii de stratigrafie comparată. Evoluția regională a fost absolutizată în detrimentul unei evoluții pe spații largi unde sunt elemente și fenomene similare ce merg, uneori, pînă la identitate. Limitele opiniilor vechi erau determinate de: lipsa unor cercetări; o publicare insuficientă și incompletă a datelor; lipsa unor date statistice asupra descoperirilor; insuficiența prelucrării materialelor descoperite; lipsa unei reale stratigrafii comparate, zonale, regionale sau macrorregionale. Astfel, observăm ca în Praistorija Jugoslavenskih Zemalja (1979) întâlnim opinii diferite pentru același materiale.

Pe baza unor observații personale făcute în 1975, pe materiale din muzeul din Skopje, socotim ca orizonturile definite cu termenul de Vršnik II — Anza II nu reprezintă cel mai timpuriu orizont al CBA. Cele mai timpurii materiale care se leagă de CBA, respectiv Vinča A1 și Policromie ar fi din orizontul de trecere de la Anzabegovo I la II. Anzabegovo II — Vršnik II reprezintă nu impulsul ci sintezele petrecute între fondul autohton și elementele externe precum și ceea ce în alte zone se întâlnește în Policromie.

În straturile 13—8 de la Anzabegovo toate materiale sunt caracteristice pentru Vinča A2 și Starčevo—Criș IV marcind o clară conștientizare între cele două. În straturile 7—4 sunt materiale contemporane cu ceea ce noi definim Vinča A3/B1 (pentru caracteristici și sincronismele fazei Vinča A vezi: LAZAROVICI 1977 55—64, 68—81; 1979 106—115, 122—132).

Elementele Vinča A2 găsim în stratul 12 (în secțiunea = S. XII, niv. 12), în același strat se găsec, de asemenea, elemente pe care noi, în Banat, le definisem ca „Starčevo IV” (= sinteza Vinča—Starčevo—Criș; LAZAROVICI 1977, 65—68; 1979, 275 sub vocem „Starčevo IV”). Aparițiile din nivel 10 (din S. XI), ceramică pictată cu negru și motive în rețea, indică un orizont evoluat (BREGANT 1968 B 2/192—193, 200—202).

Materialele din nivel 6—3 din S. XI sunt contemporane cu Vinča A3. În S. I situația stratigrafică este puțin altfel.

VRŠNIK. Încă de mult s-au arătat legături între nivelul II și cultura Vinča precum și o îndelungată conviețuire Starčevo-Vinča (GARAȘANIN, M. 1958, 109; 1959, 2; 1961, 25; GARAȘANIN M. și D. 1959, 65; 1961, 37—39, 65, 67; BENAC—GARAȘANIN 1971, 268). O bună perioadă de timp prin termenul de grupul Vrșnik a fost caracterizat grupul neolitic din Macedonia (FRENCH 1961, 99; GARAȘANIN M. și D. 1959, 1961; GARAȘANIN M. 1958, 108—109; 1961, 144; 1971, 24—26; 1979, 92—95, XIV). Materialele studiate de noi, din nivel II, prezintă aceeași situație cu cea de la Anzabegovo, marcind un orizont în care cultura Vinča, faza A1 era deja constituită în aceste zone.

ZELENIKOVO. În cele 8 straturi de săpătură, încă din nivelul 7 apar forme carenate, barbotina în arcade combinate cu briuri elemente care continuă în stratul 6 (GARAȘANIN—SPAROWSKA 1976, Strat 7; I/2, VIII/3; strat 6: I/3—4, VI/2—4). În stratul 5 apar caneluri și forme Vinča A2/A3 — B1 (Ibidem I/4, II/3, VII/1—5). În stratul 4 sunt amfore cu benzi din puncte (Ibidem, fig. 8) motive ce apar la Paradimi (BAKALAKIS—SAKELARIU 1981, niv. 17, 22/b4) și Salhane (ÖZDOGAN 1986, Bc, 5/11). Elemente vinciene timpurii mai apar în nivelul 3 (GARAȘANIN—SPAROWSKA 1976, 71, 5/1—4), materiale ce țin deja de neoliticul târziu (vezi și GALOVIĆ 1967; KOVACEVIĆ 1964, p. 11; BREGANT 1968 Beil 2) În acea stațiune contactul Starčevo-Criș-Vinča A este evident. Acest fenomen trebuie încă studiat.

Printre materialele de la MADARE sunt unele care arată clare legături cu etapa Vinča A1. Sinteza Vinča—Starčevo de acolo nu a fost suficient analizată, de altfel colegilor de acolo le sunt prea puțin cunoscute materialele de tip Vinča A.

Pentru materialele de la RUGBAJIR (GARAȘANIN 1971, 25; SANEV 1974, 230) există bune sincronisme cu orizonturi și complexe din Banat, ce fac trecerea de la etapa A1 la A2, respectiv Starčevo-Criș IIIB/IV A (noi ne referim la materialele de la adincimea de 3—3, 29).

Lipsa unor orizonturi cu pictura policromă sau insuficiență lor prezentare în zonele macedoniene, existența unor elemente care însoțesc descoperirile policrome (cum sunt altărașele triunghiulare, unele motive) permit precizarea unor bune analogii cu descoperirile de la: Zelenikovo (GALOVIĆ 1967, VII/3), Gradešnica, nivel C, orizontul cu Policromie (NICOLOV 1974, Abb. 16), Pernik, în niv. 3 (CHOHADZIEV 1984, 32/3). Acestea arată, împreună cu alte materiale, un sincronism parțial între Vinča A1 și ceea ce există și apare între orizonturile Anzabegovo IC și II.

IV.A.2.4. PELAGONIA

Importuri de tip Larissa se găsesc în grupul Porodin la Mogila lângă Bitolja (SIMOSKA—KITANOVSKI—TODOROVIC 1979, 21—22, fig. 60), în stratul III, în orizont Čuka II, sincronizat cu Vrșnik III—IV (SIMOSKA—KITANOVSKI—TODOROVIC 1979, 21—22; KITANOVSKI 1982, 22—24; GARAȘANIN 1979, 107—108, 114). Elemente de import, după părerea noastră, se găsesc printre descoperirile de la Anzabegovo II/III (GIMBUTAS 1976, 106, 57/1—2) cu analogii la Veluška Tumba (SIMOSKA—SANEV 1975, 73, XVIII/3—4; 74, XIX/2, 4, 6, 8; 1976, 32, cat. 14). Pe această bază putem paraleliza și fazele timpurii ale grupului Veluška—Porodin cu Vinča A1.

Sincronisme între Porodin și fazele Dimini timpurii au fost de mult timp precizate (GRBIC 1960, 10; HAUPTMANN 1967, 12; GARAȘANIN 1971, 26; KITANOVSKI 1977, 41—42). Pentru sincronisele cu Karanovo II vezi și analogiile lui G. Georgiev (GEORGIEV 1969). Între materialele studiate de noi am găsit acele materiale asociate cu unele de tip Vinča A1. Lipseau însă motivele din caneluri deși cunoscute la Anzabegovo II, ar fi trebuit să fie prezente. Pe de altă parte se știe că aceste elemente apar în Albania.

IV.A.3. ORIZONTUL VINCIAN DIN ALBANIA

Deosebit de caracteristice pentru fenomenele de care ne ocupăm sunt descoperirile de la Dunavec I prin factura, forme și ornamente, similare celor din Vinča A2, A3 și posterioare (KURKUTI 1991, pl. I—III). De altfel și sincronismele sale (Dunavec I—Dimini I—Tsangli, Veluška—Porodin I—II—Protokakani—Vinča A1 (după Dimitrievič—Vinča A2 la noi) confirmă sincronismele și opiniile noastre și ale sale.

IV.B.1. ORIZONTUL POLICROM ÎN ROMÂNIA

Orizontul Policrom de la nord de Dunăre cunoaște două faze de evoluție cu două zone de geneză diferită, ce trebuiesc încă precizate: I. orizontul timpuriu (pictura rectilinie și curbolinară) este cunoscut prin descoperirile de la: Leț I, Circea III, Trestiana I; II. orizontul evoluat este definit prin materialele de la: Leț II, Circea IV (pictura spiralieră), fără a se putea preciza „granițe” ferme între cele două tipuri de descoperiri.

LEȚ I este, după aspectul formelor (străchini, cupe semisferice și bitronconice, picioare de cupa lobate, altărașe de cult), facturii și decorului plastic (barbotină organizată, decorată, asociată cu rozete și briuri în relief), incizat sau pictat (pictura cu alb și negru și cea policromă, rectilinie), unul dintre primele orizonturi cu ceramică policromă. Această stațiune marchează momentul renașterii picturii cu alb, geometrice (VLĂSSA 1966, 23, 5/13; ZAHARIA 1962, 38, 13/7, 11, 11/2; LAZAROVICI 1984, 7/1, 5—8, 28). Acest orizont noi îl paralelizăm cu Starčevo-Criș IIIB. El este unul dintre elementele de bază ale CBA. Trăsăturile se mențin și se dezvoltă cu alte materiale, evoluția fiind identică pe spații foarte largi. La baza au aceleași elemente păstrind strinse contacte etno-culturale. Evoluția ulterioară este rezultatul unei dezvoltări firești.

LUNCA — Poiana Slatinii, a fost considerată de autorii săpăturilor, o stațiune sezonieră ca loc pentru obținerea sării prin evaporare (DUMITROAIA 1986; 1987). Noi socotim că a existat un atelier ceramic, sezonier unde vasele se ardeau la suprafața pământului folosindu-se o mare cantitate de lemne. Așa ne explicăm o stratigrafie de cca 2,8 m de depuneri, prezența marii cantități de cărbune, cenușa, vase cu defecțiuni de ardere, lentile și pete de pământ galben, vase pictate, vase fără urme de întrebuințare s.a.

Ceramica pictată cu motive rectilinii geometrice, bicromă (roșu și alb pe fond roșu, negru sau brun pe fond roșu asociate uneori cu alb), se leagă bine de descoperirile de la Leț avind același stil. Alături de acestea mai sunt picioare de cupe lobate, vase bitronconice s.a. (DUMITROAIA 1987, fig. 2—3, p. 257—258), încadrate de autor în etapele Starčevo-Criș IIIB—IV A.

CIRCEA — Viaduct. În saunul de apărare al stațiunii neolitice apare o ceramică pictată cu negru pe roșu = Circea III, acum apare primul fragment pictat policrom (NICA 1977, 17/Ba) în Groapa 3 există o pictură policromă și materiale din primul orizont al policromiei, faza II finală, (NICA 1977, 44, Abb. 23, 24/1—2, 25/1—6, 26/5, 9, 27/3, 6, 10, 28/1, 14; 1980 86—87; LAZAROVICI 1984).

Orizontul evoluat este cel cu pictura spiralieră, Circea faza IV (dezvoltată), reprezentat prin groapa 1 (NICA 1976, 455, fig. 16; 1977, fig. 25/8—13, 26—28). De altfel în clasificarea de mai jos (fig. 12) se poate observa gruparea lui G 3 alături de descoperiri de la Crnoklacka Bara, Gradešnica, Starčevo, Leț I ș.a. Groapa 1 se plasează în partea de sus a tabelului ceea ce o individualizează prin atributele și dezvoltarea sa. În această etapă Circea devine un centru de olari, mai ales pentru ceramica pictată policrom cu motive spiralieri marcată prin bogăția ceramicii pictate, varietatea ei și numărul mare de cuptoare (NICA 1977; NICA—NIȚĂ 1979; PETRASCHE 1986, 44—45, fig. 10—11). În groapa 2 sunt materiale din faza evoluată și forme specifice evaluate (NICA 1977, fig. 23—28; 1984b, fig. 4—5; 1987, fig. 2—3, pl. II—IV), elemente de faza Vinča A2/A3 (NICA 1984a, 42, 5/7, Circea IIIB). Un vas antropomorf, decorat cu caneluri din groapa 2, are analogii în Anzabegovo IV (= Vinča A3/B1).

SIMNIC (GALBENU 1975) în stațiune sunt cunoscute mai multe fragmente ceramice policrome, unele au fost socotite Petrești (!?) altele sunt de orizont Vinča A2—A3, după descrierile de factură sau formă. Socotim necesară o verificare a materialelor declarate viciene timpurii de autoarea săpăturilor dată fiind cunoașterea insuficientă a descoperirilor Vinča A, lipsa lor din colecțiile muzeelor din București și din țară, iar descoperirile de la Gornea sau Liubcova nu au fost încă studiate de alți colegi.

TRESTIANA conține materiale din ambele orizonturi al ceramicii policrome precum și un fenomen de retardare (POPUȘOI 1961, 33, 3/4; 1980, 129, 17/7—8; 1981; 1983; LAZAROVICI 1984, 5/9). Deosebit de caracteristice sunt materialele primului nivel dar și evoluția ulterioară ce demostrează existența unei dăinuiri până la finele neoliticului timpuriu.

Trăsăturile caracteristice sunt: factura ceramicii (amestec, netezire, ardere, culoare); pictura bicromă; formele carenate, specifice etapei policrome timpurii; cele bitronconice; picioarele de cupa lobate; alterele; ornamentele lustruite; și obiectele din cupru. Deși au fost publicate numeroase materiale, nu există un studiu analitic asupra rolului și locului

acestei etape în Moldova și în regiunea balcano-dunăreană, cercetările și materialele de aici necesitând asemenea studii.

La VOETIN există un fragment de picior de cupă pictat (informații V. Bobi; LAZAROVICI 1984, 7/18), posibil să fie și alte materiale tipice dar nu au fost studiate amănunțit.

VALEA LUPULUI — La Căpriță (NESTOR 1951, 59; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1955, 702, Abb. 13; URSULESCU 1984, 30, 44/13—14, 71, 45). În afara materialelor de fază Starčevo-Criș IIIB există și materiale care indică existența unui orizont policrom timpuriu, caracterizat prin strachinile sau cupele carenate cu buza scurtă (URSULESCU 1988, 27/3, 44/8, 10—11 s.a.). Motivele pictate (inedite aflate în Muzeul Moldovei) și unele forme publicate mai de mult indică și un orizont mai târziu, de faza Starčevo-Criș IV A descoperirile ar aparține deci etapei IIIB—IV A.

GURA BACIULUI IIIA. În noile săpături au fost descoperite complexe cu materiale ale CBA constând din: ceramică cu barbotina, forme bitronconice, linii și motive lustruite, rozete alveolate, vase bitronconice, strachini cu Lippenrand, ceramica cenușie, ceramică neagră-cenușie (materiale din noile săpături din 1990 LAZAROVICI—KALMAR). Între descoperirile analizate cu multă atenție sesizăm că sunt foarte rare canelurile și alte elemente vinciene ceea ce arată că toate elementele aparțin și sunt caracteristice grupului Policrom.

ZĂUAN. Ceramica amestecată cu nisip este în proporție de 48% din totalul ceramicii, iar ceramica fină este de 56%. Ceramica nivelului I constituie 21% din totalul ceramicii. Din ea 52% are în amestec nisip și doar 22,8% e cu pleavă. În primul nivel apar două fragmente ceramice pictate (roșu mărginit de alb). Mai există fragmente ceramice amestecate cu nisip în pastă, precum și forme bitronconice sau carenate, decor din impresiunilor fine gen "ghlăra de piscică", ceramica cenușie și neagră s.a. În nivelul al doilea decorul este realizat din linii incizate sau tăieturi, barbotina s.a. (LAKÓ 1977; 1978; 1979; 1980; 1981; LAZAROVICI-LAKÓ 1981; LAZAROVICI 1980; 1984; 1992) ceea ce arată strinse legături cu fenomenul vincian, policrom și cu evoluția generală a culturii Starčevo-Criș, fazele IIIB și IV A.

Între descoperirile policrome timpurii ar trebui amintită și stațiunea de la Ocna Sibiului — Tîrguri (săpături I. Paul) dar informațiile sunt atât de lacunare și vag prezentate încât o discuție este imposibilă.

M. Nica preciza, sincronisme pentru cele trei orizonturi policrome din sistemul cu Vinča A1-A3 (NICA 1984, 102). Ultimul său orizont este sincronizat cu Dimiuni—Arapi (NICA 1984, 27, 95, 336, 366, 368), ideea ce trebuie reținută și analizată. Fiecare din acestea sau toate la un loc contribuie la transmiterea atributelor civilizațiilor ulterioare.

Observațiile lui M. Nica de la Circea au mare importanță, deoarece precizările sale sunt foarte clare în privința succesiunii Policromie—Dudești. În materialele sale există unele cu bune analogii în orizontul Vinča A1 de la Liubcova — Ornița din noile săpături ale lui Luca Sabin (LUCA 1991 und bibl.). Descoperirile de la Circea — Viaduct vor trebui sincronizate cu etapele culturii Vinča A ca și în relațiile lor cronologice cu cultura Dudești.

În figura de mai jos (fig. 12) încercăm analiza unor date dintr-un orizont cronologic contemporan cu ceramica Policroma. Datele au fost clasificate, după două din principalele caracteristici. În clasificarea de mai jos se pot observa clusterii grupărilor: unul este format din descoperirile de la Liubcova, Unip, Dubova III, Devetaškata Peștera — descoperiri precizând o evoluție locală; altul grupat în jurul descoperirilor de tip Leț în care intră Lunca, Valea Lupului, Gradeșnica B și C — ce reprezintă orizontul policrom; un al treilea marcat prin descoperirile de la Circea care se separă, deși Gradeșnica A și Circea Gr. 3 sunt învecinate. Descoperirile de la Gornea și Harc sunt izolate datorită lipsei de atribute comune. De altfel la Gornea—Locurile Lungi nu e cunoscut orizontul Policrom. Aceste descoperiri se leagă de alte fenomene, au o altă evoluție (LAZAROVICI 1977, p. 44—45, pl. XX; 1979, VII/D 8).

Grupul din sud-estul Transilvaniei și Moldova ridică însă câteva probleme deosebit de importante de aceea el va trebui studiat în amănunt și cu alte atribute. Din păcate date statistice nu există, încât o raportare mai exactă în acest stadiu este dificil de făcut.

Exemplul 2. În clasificarea noastră au fost analizate un număr de 27 obiecte și 28 de caracteristici:

Din analiza de clusteri observăm o mare dispersie a datelor. Separate am zice, chiar la poli diferiți, sunt materialele din gropile 1 și 3 de la Circea-Viaduct (NICA 1977, p. 38, 44, fig. 23—28; NICA 1984, 20—23, 79, 85, 100—101). Aceasta se reflectă și în alte date (cum sunt: barbotina, incizii, procentul de ceramică pictată, unele categorii ca ex. ceramica cenușie, maronie etc.) care l-au determinat pe Nica să facă o periodizare internă a acestui

orizont. Acestea definesc atât o migrație a ceramicii policrome, cât și o evoluție locală. Cîrcea ni se pare a fi și un centru mesteșugăresc de producerea ceramicii pictate.

				*	15 Gornea LL
*					25 Harc-Nyaniapusta
				*	2 Cîrcea Gr. 1
	*	*			13 Liubcova
	*	*			26 Unip, 12 Dubova III
			*		14 Devetaškata Pestera
				*	7 Zelenikovo
*	**	*			19 21 Gradeșnica C, V. Lupului 27 Sebeș, 11 Baniata,
					16 Giulvaz, 22 Lunca
*		*	*		20 Let III, 17 Tečić, 18 Gradeunica, B, 23 O.
I					Golu 9 Leț
	*	*	*		Obrez 4, 10 Saparevo, 5 Starčevo
			*	*	3 Gradeșnica A, 8 Sofia
			*	*	6 Crnokalacka, 1 Cîrcea Gr. 3,

Fig. 12. Clasificarea stațiunilor Starčevo-Criș IIIB—IV A și Policrom

Exemplul 3. Dintr-o serie de date de la M. Nica, din teza de doctorat, am extras câteva date statistice, extrem de importante pentru precizarea evoluției orizontului cronologic Cîrcea I și II. Pe baza acestor date se pot preciza procesele de migrație sau difuziune și defini mai clar orizontul cronologic. Datele sunt descrise prin atributele cu care definea M. Nica grupa Cîrcea (NICA 1984).

Cîrcea—Hanuri locuință	2	63	24	9	2	2	0
Cîrcea—Hanuri groapă	1	41	48	6	4	1	0
Cîrcea—Hanuri groapă	2	26	55	12	5	1	0
Cîrcea—Hanuri groapă	6	40	37	19	3	1	0
Gradin—Izlaz locuință	1	32	45	18	4	0	0
Gradin—Izlaz locuință	2	34	55	5	7	1	0
Gradin—Izlaz groapă	1	35	35	22	3	2	0

Fig. 13 Orizont Cîrcea I

Cîrcea—Hanuri groapă	3	27	53	16	3	1	1
Cîrcea—Hanuri locuință	3	27	9	60	3	0	1
Gradin—Izlaz S. 3 CR		27	9	57	0	0	7
Gradin—Fintina lui Dușu	1,7	44	6	42	3	2	2
Locusteni—Predești	2	14	9	62	7	0	1
Locust—Predești	1	22	22	39	13	1	3

Fig. 13. Orizont Cîrcea II.

În urma serierii celor două grupe de date s-a obținut ordinea complexelor ca în fig. 14. Ordinea coloanelor reprezintă atributele ceramicii date de Nica, ea marcând o evoluție cronologică și o difuziune culturală. Semnificația și ordinea lor este: 3 netezită, 4 incizii, 1 roșie, 5 pictată, 2 cenușie/maronie*, 6 barbotina. În matricea seriată sunt marcate descoperirile astfel: * pentru Cîrcea I și ** pentru Cîrcea II.

Locusteni—Predești 2	62	7	14	0	9	1	**
Cîrcea—Hanuri locuința 3	60	3	27	0	9	1	**
Grădinile—Islaz S3CR	57	0	27	0	9	7	**
Grădinile—Pintina lui Duțu 1,7	42	3	44	2	6	2	**
Locusteni—Predești 1	39	13	22	1	22	3	**
Grădinile—Islaz groapa 1	22	3	35	2	35	0	*
Cîrcea—Hanuri groapa 6	19	3	40	1	37	0	*
Grădin—Iz locuința 1	18	4	32	0	45	0	*
Cîrcea—Hanuri locuința 2	9	2	63	2	24	0	*
Cîrcea—Hanuri groapa 3	16	3	27	1	53	1	**
Cîrcea—Hanuri groapa 2	12	5	26	1	55	0	*
Cîrcea—Hanuri groapa 1	6	4	41	1	48	0	*
Grădin—Islaz locuința 2	5	7	34	1	55	0	*

Fig. 14. Serierea complexelor din nivel Cîrcea I și II.

Din datele de mai sus se observă o evoluție similară celei presupuse de Nica, în afara descoperirilor din groapa 3 de la Hanuri. Aceasta rămîne o problemă de clarificat sau atribuțiile alese de Nica trebuie reanalizate.

IV.B.2. ORIZONTUL POLICROM ÎN SERBIA

În vecinătatea Dunării mijlocii orizontul cu ceramică policromă este cunoscut prin descoperirile de mai jos.

STARČEVO. Locuința 5A conține, printre altele, o ceramică policromă (MILOJČIĆ 1949, 70, 29/11, 13; 1949a, 262; GARAŠANIN, D. 1954, 161, 164, XV/1; 1984, 20, Abb. 17—18 GARAŠANIN M. 1979 XXI/7).

TEČIĆ ceramica pictată policromă se asociază cu altare (GALOVIĆ 1967A, 173, fig. 4; VIII/7—8) ce apar și în alte stațiuni cu ceramica policromă (Vučedol: SCHMIDT 1945, 19/2—3; Trestiana I, POPUSOI 1981, 27, 4/6; Leț I ZAHARIA 1964, 28, 7/18—19; Cîrcea N 1977, 29, 13/3, 9).

La CRNOKALAČKA BARA apare o ceramică policromă și alte materiale caracteristice acestui orizont (DIMITRIJEVIĆ 1974, IX/5, 10 GARAŠANIN M. 1979 XXI/8).

La DRENOVAC, în nivel IV, sunt materiale Starčevo-Criș de faza IIIB/IV A constind din barbotina canelată și lustrită de tip Porodin, picioare lobate, barbotina cu alveole, barbotina gen Vinča A3, alveole ca în cultura Banatului IA, impresiuni triunghiulare sau lunguiețe, găuri sub buza, Peobels Idol, pictura spiralieră cu virfurile terminate cu degete (ca la Crnokalačka Bara). O serie de materiale sunt de faza A3 vădind o sinteza Vinča A3 — Starčevo-Criș IV A/IV B.

BUKOVCE. Materialele văzute de noi sunt de faza IV A constind din ornamente lustrite, caneluri pe ceramica uzuală, barbotina organizată, caneluri organizate în căpriori, parchet și benzi în zig-zag.

BUNAR (linga Svetozarevo). În stațiune sunt materiale evolute de faza Starčevo-Criș IV A/IV B constind din barbotina organizată, barbotina canelată, pictură cu negru transparent, ceramică maronie, toarte profilate toarte cu două orificii (inf. S. Vetnić). Toate acestea sunt elemente comune orizontului CBA.

Într-o serie de stațiuni din Bačka apar descoperiri cu ceramică policromă, însoțite de forme caracteristice carenate, definite drept Spiraloïd (A și B) de către S. Dimitrijević (1968, I, XXI/A; 1969; 1974; 1979), tot acolo apare o ceramică policromă însoțită de ceramică cu barbotină, incizii specifice, ornamente plastice forme bitronconice și carenate. În respectivele zone lipsesc sau sunt extrem de rare descoperirile de faza Vinča A1 și A2 dar se cunosc descoperiri de faza Vinča A3 care vor dăinui, dînd naștere unor grupe (Sopot în Slavonia și Sirmium). Acestea dovedesc, odată în plus, procesul de migrație determinat de CBA cu cele două componente Vinča și Policromie.

În zonele în care sunt descoperiri de faza Vinča A1, și în imediata lor vecinătate, lipsesc materiale cu pictura policromă. În stațiunile Starčevo-Criș care intră în contact cu CBA, indiferent de componentă, se dezvoltă aceleași elemente comune cu evoluție mai scurtă (în cazul vîncian) sau ceva mai îndelungată (în cazul policromiei). Sinteza care se petrece (indiferent de componentă, are o serie de elemente comune, diferă doar proporțiile și preferințele pentru anumite elemente.

La KRSTICEVA HUMKA în afară de decorul pictat policrom și formele specifice ce aparțin primului orizont de policromie sunt și materiale de o factură deosebită, decorată cu incizii late, incizii și mici alveole canelate, butoni crestați, toate pe o pastă de bună calitate, nisipoasă, castanie, neagră, cenușie, lustruite (RADIŠIĆ 1963; BREGANT 1968, B 2/130); BRUKNER 1974, 50; DIMITRIJEVIĆ 1974, XIX/7-16).

La OBREZ-Bastine într-o stațiune considerată Spiraloïd B, cu forme specifice orizontului Policrom, apare decorul canelat și din linii lustruite (DIMITRIJEVIĆ 1974, XI/7, 10; XII/3, 7) ceea ce presupune un sincronism Policromie II — Vința A2 — Starčevo-Criș IV A părerea noastră.

GOLOKUT — Ceramica pictată este realizată cu brun pe roșu pal cu margine albă alături de care apar forme specifice pentru orizontul Policrom, respectiv Spiraloïd B (PETROVIĆ 1990, p. 88, fig. 1-2; 1985-6198, 26, III; IV/4-6, 10-11). Unele spirale sunt ter-după minate cu 3 degete.

IV.B.2.2. SLAVONIA

La VINKOVCI — Trznica sunt o serie de materiale cu forme specifice orizontului policrom: tăieturi scurte și ceramica pictată policrom (vezi la DIMITRIJEVIĆ 1968, I/5; 1969, 8/9, 11/5, 17/14; 1974, XV/XXVI/11, XVIII/1; XIX/4 1979, XLIII/5-7) încadrate în orizont Spiraloïd B-Starčevo-Criș IIIB/IV A.

IV.B.2.3. BOSNIA

OBRE I. Elemente caracteristice, care premerg sau definesc începutul CBA, apar încă din nivelul I (BENAC 1973, P. 327 și urm. XVII/1-5, XVIII/2) sau nivel II și I2 (în sonda VI) în săpăturile americane (GIMBUTAS 1974; STERUD 1984). În nivelul II există materiale mai numeroase și clare (BENAC 1973, XX/2, 12; XXII-XXIII, XXV/10-12) care au sincronisme cu Vința A1/A2 — A2 respectiv Starčevo-Criș IIB/IV A — IV A. În nivelul III există materiale contemporane cu Vința A3 — Starčevo-Criș IV B (BENAC 1973, XXVI-XXVII; XXIX-XXXI) fiind și o evoluție locale aspre Kákani I cum bine a precizat A. Benac.

La GORNJA TUZLA (ČOVIĆ 1961, 87, II-V) în stratul VI sunt materiale de faza Starčevo-Criș IIIB/IV A. Acestea cunosc însă și o evoluție locală sau microzonală.

GHEORGHE LAZAROVICI

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- BAKALAKIS, G. SAKELARIU, A. — *Paradimi*, Mainz am Rhein, 1981.
- BENAC, Al. 1973 *Obre I*, Sarajevo.
- BENAC, Al. — GARAȘANIN, M. 1971 în *Néolithique*, în *EpoqPPY*, Belgrad, p. 265-279.
- BERCIU, D. 1966 *Cultura Hamangia*, București.
- BREGANT, T. 1968 *Ornamentika na neolitski keramiki u Jugoslavii*, Ljubljana, 1978.
- BRUKNER, B. 1968 *Neolit u Vojvodini*, Belgrad-Novi Sad.
- BRUKNER, B. 1974 *Rani neolit, in Praistorija Voivodine*, p. 29-68.
- BUCUR, C. 1981a *Etnografie și arheologie, etnografie și istorie. Interferențe interdisciplinare a civilizației populare românești*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, p. 23-28.
- BUCUR, C. 1981b *Izvoarele etnografice și integrarea lor în cercetarea interdisciplinară a istoriei civilizației populare românești*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, p. 47-52.
- BUCUR, C. 1981c *Procese și instalații cu tracțiune animală de obținere și prelucrare a cerealelor de pe teritoriul României*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, 2, p. 91-124.
- CHAPMAN, J. 1981 *The Vința Culture of South East Europe*, BAR, 117, 1-2, 1981.
- CHOHADZIEV, M. 1978 *Selišta ot rannija neolit perniski okrir*, în *Thracia Antiqua*, 3, Sofia, 1978, p. 28-44.

- CHOHADZIEV, M. 1984 *Die Ausgrabungen der neolithischen Siedlung in Pernik*, în *NUU*, 52, 1983, p. 29—68.
- ČOVIĆ, B. 1961 *Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli*, în *GlasZM*, XV—XVI, p. 79—139.
- DIMITRIJEVIĆ, p. 1968 *Sopotsko Lendelska Kultura*, Zagreb.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1969 *Starčevska kultura*, Vukovar, 1969.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1974 *Das Problem der Gliederung der Starčevo — kultur mit besonderer Rücksicht auf dem Beitrag der sudpanonischen Fundstellen zur Lösung dieses Problem*, în *Materiali*, X, p. 93—121.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979 în *Praistoria Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo.
- DRAȘOVEAN, F. 1989 *Observații pe marginea unor materiale inedite privind raporturile dintre culturile Starčevo-Criș, Vinča A și lumea lineară în nordul Banatului*, în *Apulum*, XXVI, p. 9—48.
- DRAȘOVEAN, F. 1990 *Așezarea neolitică de la Sat Chinez*, în *AnB, SN*, II, sub tipar.
- DRAȘOVEAN, F. 1991 *Așezarea neolitică de la Sat Chinez (jud. Timiș)*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, p. 24—28.
- DRAȘOVEAN, F. 1991 *Așezarea neolitică de la Timișoara—Freidorf IV*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, p. 41—46.
- DUMITRESCU, D. — LAZAROVICI, G., 1990 *Fuzzy Divisive Clustering in Archaeology*, în *Archaeometry in România*, Bucharest, 1990, p. 87—91.
- DUMITROAIA, G. 1986 *Săpăturile arheologice din județul Neamț, (1984—1985)*, *MemAnt*, XII—XIV, p. 319.
- DUMITROAIA 1987 *La station' archaologique de Lunca-Poiana Statinii*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte European*, Iași, p. 253—258.
- ELSTER, E. 1976 în *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, California.
- ELIADE, M. 1981 *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București.
- FLORESCU, R. 1981 *Importanța izvoarelor arheologice pentru cercetarea istoriei tehnicii vechi*, în *Studii și comunicări de istoria civilizației populare din România*, Sibiu, p. 29—32.
- FREŢIU, M. LAZAROVICI G. 1988 *Methods for Automated Classification use in Archaeology. An Application to the Neolithic graves and ornaments*, *First Romanian Conference*, Bucharest, 1988, 131—146.
- FREŢIU, M. LAZAROVICI, G. 1990 în *Archaeometry in Romania*, 2, Bucharest, p. 65—85.
- FREŢIU, M. — LAZAROVICI, G. 1991 *Serierea și cronologia unor complexe arheologice de la Gornea*, în *Arh. Mold. s.t.*
- FRENCH, D. 1961 *Late chalcolithic pottery in nord-west Turkey and the Aegean*, în *AS*, 11, p. 99—141.
- FRENCH, D., H. 1962 *Excavations at Can Hasan*, în *AS*, XII, p. 27—40.
- FRENCH, D., H. 1962b *Prehistoric Pottery from Macedonia and Thrace*, în *PZ*, XLII, 1962, p. 38—40.
- GALBENU, D. 1975 *Așezările neolitice de la Șimnic*, în *Cerc.Arh*, I, 1975, p. 9—43.
- GALBENU, D. 1979 *Neoliticul Olteniei de sud-vest*, București.
- GALOVIĆ, R. 1967 *L'agglomeration néolithique de Zelenikovo près Skoplje*, în *ZborNMB*, V, p. 149—152.
- GARAȘANIN, D. 1954 *Starčevacka kultura*, Ljubljana.
- GARAȘANIN, D. 1971 în *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 15—19.
- GARAȘANIN, D. 1984 *Naselje starčevacke kulture*, în *Vinča*, Belgrad, p. 11—12, 191—193.
- GARAȘANIN, M. și D. 1959 *Iskopavanja u Tarincima na lokalitetu Vršnik*, în *ZborŠtip*, I, 1958—1959, p. 61—65.
- GARAȘANIN, M. și D. 1961 *Sur la composante illyrienne dans la dispersion indo européenne*, în *Starinar*, XI, 1961, p. 7—18.
- GARAȘANIN, D și M. 1979 *Supska — „Stublina”*, Belgrad.
- GARAȘANIN, M. 1951 *Hronologia vinčanske grupe*, Ljubljana.
- GARAȘANIN, M. 1958 *Paolovac pres de Vranje*, în *Starinar*, VII—VIII, p. (398).
- GARAȘANIN, M. 1958 *Contribution à la connaissance des origine et de la chronologie du néolithique balcanique*, în *Starinar*, VII—VIII, (1956—1957), p. (34).
- GARAȘANIN, M. 1959 *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *Ber RGK*, 39, p. 3 și urm.
- GARAȘANIN, M. 1961 *Nosa*, în *Starinar*, XI, p. 228—229.
- GARAȘANIN, M. 1961a *Nosa*, în *AP*, 1, p. 9—12.

- GARAȘANIN, M. 1968 *Polakoi centralnog Balkana u kronologii neolita jugostocne Evrope*, Belgrad, p. 301—336.
- GARAȘANIN, M. 1971 — SANEV, V. — KITANOVSKI B. *Predistoriski kulturni vo Makedonia*, Štip.
- GARAȘANIN, M. 1971 *Praistoriski kultura Moravlje i istocne Serbie* Niš.
- GARAȘANIN, M. 1973 *Praistoria na tlu S.R. Serbie — La préhistoire sur la République Socialiste de Serbie*, Belgrad.
- GARAȘANIN, M. 1979 *Centr mobalkanoska Zona*, in *Preistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo, 1978.
- GARAȘANIN, M. 1980 *Les origines du néolithique dans le bassin de la Méditerranée et dans le sud-est européen*, in *Problèmes de la néolithisation dans certains régions de l'Europe*, Krakow, 1980, p. 57—72.
- GARAȘANIN, M. 1984 *Vinča u praistoriji i srednom veku*, in *Vinča*, Belgrad, p. 5—10, 57—66, 1989—190, 207—210.
- GARAȘANIN, M. 1984a *Chronologische und kulturhistorische Probleme südtraktische und süd-makedonische Wohnhügel*, in *PZ*, 59, 1, p. 3—15.
- GARAȘANIN, M. 1990 *Vinča und seine Stellung im Neolithikum Südosteuropas*, in *Vinča and its World*, Belgrad, p. 1—15.
- GARASANIN, M. SPAROWSKA, G. 1976 *Novi iskopavanja vo zelenikovo kai Skoplje*, in *ActaArchMacedoniae*, 2, p. 85—117.
- GARDNER, E. 1976 in *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, California
- GAUL, J. H. 1948 *The Neolithic Period in Bulgaria*, in *BASPR*, 16.
- GEORGIEV, V. I. 1969 *Die äneolithische Kultur in Südbulgarien im lichte der Ausgrabungen von Tell Ažmak bei Stara Zagora*, in *StŽvesti*, 17, p. 141—158.
- GEORGIEV, G. J., 1971 *Die Entwicklung der älteren prähistorischen Kulturen in Südbulgarien*, in *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 21—35.
- GEORGIEV, V. I. 1981 *Die neolithische siedlung bei Čavdar, Bezirk Sofia*, in *Cultures pré-historiques en Bulgarie*, Sofia, p. 6—109.
- GIMBUTAS, M. 1976 in *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, California.
- GRAUR, T. 1981 *Considerații privind metodologia unei analize sistemice a creației tehnice populare*, in *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, p. 53—55.
- GRBIĆ, M. 1960 *Porodin*, Bitolj.
- HARTUCHE, N. 1981 *O moară neolitică descoperită la Megidia*, in *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, p. 79—86.
- HAUPTMANN, H. 1967 *Die Keramik der Dimini — und Larissa-Zeit aus dem Magulen Arapi*, *Argissa und Odzaki*, Phil. Diss. 1964/1965.
- HAUPTMANN, H. 1981 *Das Neolithikum und das Chalkolithikum*, BAM, 21.
- HAUPTMANN, H. 1986 *Probleme des Chalkolithikums in Griechenland*, in *BAME*, p. 19—30.
- HAUPTMANN, H. — MILOJČIĆ, VL. 1969 *Die Funde der Frühen Dimini-Zeit aus der Arapi Magula Thessalien*, Bonn.
- HEURTLEY, 1939 *Prehistoric Macedonia*, Cambridge.
- HILLER, S.—NIKOLOV, V. 1985 *Tell Karanovo*, Salzburg.
- HILLER, S.—NIKOLOV, V. 1986 *Tell Karanovo*, Salzburg.
- HILLER, S.—NIKOLOV, V. 1987 *Tell Karanovo*, Salzburg.
- HILLER, S.—NIKOLOV, V. 1988 *Tell Karanovo*, Salzburg.
- HILLER, S.—NIKOLOV, V. 1989 *Tell Karanovo*, Salzburg.
- HILLER, S. 1989 *Das Neolithikum in Karanovo und seine chronologische Stellung zu den gleichzeitigen Kulturen in Nordgriechenland und Serbien*, in *Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum*, Salzburg, p. 139—163.
- HILLER, S. 1990 *Neue Ausgrabungen in Karanovo*, in *Vinča and its World*, Belgrad, p. 197—206.
- HOLLSTE, Fr. 1933 *Zur chronologische Stellung der Vinča Keramik*, in *WPZ*, 26, p. 1—21.
- JOVANOVIĆ, B. 1965 *Die Altere Vinča Gruppe in Süd-Banat*, in *Rad Vojv Muz*, 14, p. 40—42 (rez.).
- KALICZ, N.—MAKKAY, J. 1977 — *Die Linienbandkeramik in der Grossen ungarischen Tiefebene*. Budapesta.
- KALICZ, N.—RACKKY, P. 1981 *The Precursor to the „Horns of Consacration” in the Southeast European Neolithic*, in *ActaArch* 33, 1—3, p. 5—20.
- KALICZ, N.—RACKKY, P. 1982 P. 1982 *Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok Szanda*, in *MittAI*, 10/11, 13—24, 329—340.

- KALMAR, Z. 1983 *Descoperiri neolitice la Țaga*, *ActaMN*, 20, p. 359–369.
- KALMAR, Z. 1984 *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția de preistorie a Muzeului de Istorie al Transilvaniei (I)*, in *ActaMN*, XXI, p. 391–403.
- KALMAR, Z. 1985–1986 *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția de preistorie a Muzeului de Istorie al Transilvaniei (II)*, in *ActaMN*, XXIII–XXIV, p. 400–410.
- KALMAR, Z. 1987 *Neoliticul timpuriu în Bazinul Someșan*, in *ActaMP*, XI, p. 57–71.
- KALMAR, Z. 1990 *Le processus de néolithisation dans le nord-ouest de la Transylvanie*, *Rubane Cardinal*, Cahen D. et Otte M. eds, E.R.A.U.L. 39, Liege, 13–20.
- KARMANSKI, S. 1975 *Ornamentika na keramici sa lokaliteta Donja Branjevina*, Odzaci.
- KARMANSKI, S. 1979 *Donja Branjevina*, Odzaci.
- KARMANSKI, S. 1988 *Rezultati novih istrazivanja na lokalitetu Donja Branjevina*, Odzaci.
- KARMANSKI, S. 1989 *Donja Branjevina*, Odzaci.
- KARPE, H. MULLER 1968 *Handbuch der Vorgeschichte. Jüngsteinzeit*, München.
- KARPANDZIĆ, D. 1923 *Jedan prilog preistorii Vojvodinu*, in *Starinar*, 1922–1923, p. 151–153.
- KAUFMANN, D. 1981 *Neue Funde der ältesten Linienbandkeramik von Eisleben*, Kreis Wanzenleben, in *Sächsisches Bodendenkmal*, 16, p. 129–143.
- KAUFMANN, D. 1983 *Die Ältestelinienbandkeramischen Funde von Eisleben, Kr. Wanzenleben, und der Beginn des Neolithikums im Mittelbe-Saale-Gebiet*, in *NNU*, 52, p. 177–202.
- KAUFMANN, D. 1990a *Tagung über „Befestigte neolithische und eneolithische Siedlungsgenplätze in Mitteleuropa“ im Jahre 1988*, in *JahrsMDV*, 73, 7–14.
- KITANOVSKI, B. 1977 *Neolitska naselba Čuka kai selo Topolcani*, in *Macedoniae ActArch*, 3, p. 27–42.
- KITANOVSKI, B. 1981 *Radin Dol, Prilep*, in *AP*, 23, p. 23–82.
- KITANOVSKI 1982 *Radin Dol*, in *AP*, 23, p. 28–32.
- KITANOVSKI, B.—SIMOSKA, D.—JOVANOVIĆ, B. 1990 *Der Kultplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka bei Prilep*, in *Vinča and its World*, Belgrad, p. 107–112.
- KOROŠEČ, P. și I. 1973 *Predistoriska naselba Barutnica, Prilep*.
- KOVACEVIĆ, D. 1964 *Slatina — Zelenikovo, naselja Starčevacke grupe*, in *AP*, 6.
- KOZŁOWSKY, J. 1982 *La néolithisation de la zone balkano-danubienne du point de vue de l'industrie lithique, in Origin ...*, Warszawa—Krakow, p. 131–167.
- KORKUTI, E. 1991 *Comunicare la Istanbul*.
- KRECSMARIK, E. 1915 *A békészarvasi őstelepek*, in *ArchÉrt*, XXXV, p. 11–43.
- KUTZIAN, I. 1944 *A körös Kultúra*. Budapesta.
- KUTZIAN, I. 1966 *Das Neolithikum in Ungarn*, in *ArchAustr*, 40, p. 249–280.
- LAKÓ, E. 1977 *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan*, in *ActaMP*, I, 1977, p. 41–46.
- LAKÓ, E. 1979 *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată în așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, în anul 1977, in *ActaMP*, II, p. 11–15.
- LAKÓ, E. 1980 *Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978–1979*, in *ActaMP*, IV, p. 31–34.
- LAKÓ, E. 1981 *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în jud. Sălaj*, in *ActaMP*, V, p. 37–112.
- LEKOVIĆ, VL. 1990 *The vinčanization of Starčevo-Culture*, in *Vinča and its World*, Belgrad, p. 67–74.
- LETICA, Z. 1968 *Starčevo and Körös Kulture*, in *ArchIng*, IX, p. 11–18.
- LETICA, Z. 1967 *Miniaturi sudovi iz Vinča*, in *ZborNMB*, V, p. 77–126.
- LAZAROVICI, G. 1968 *Cultura Starčevo-Criș în Banat. Lucrare de licență Cluj*.
- LAZAROVICI, G. 1969 *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, in *ActaMN*, 6, 1969, p. 3–16.
- LAZAROVICI, G. 1970 *Cultura Vinča A în Banat*, in *ActaMN*, 7, 473–488.
- LAZAROVICI, G. 1971 *Unele probleme ale neoliticului din Banat*, in *Banatica*, 1, 1971, 17–69.
- LAZAROVICI, G. 1971 *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș în Banat*, in *ActaMN*, 8, 1971, 409–413.
- LAZAROVICI, G. 1971 *Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos*, in *Pontica*, 4, 1971, 31–39.
- LAZAROVICI, G. 1972 *Așezarea de la Parța în Tibiscus*, 2, p. 3–26.
- LAZAROVICI, G. 1973 *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, in *Banatica*, 2, 1973, p. 25–54.
- LAZAROVICI, G. 1973 *Über das Neolithikum in Banat*, in *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, 461–466.

- LAZAROVICI, G. 1975 *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 1975, p. 7–24.
- LAZAROVICI, G. 1975 *Despre tipologia și cronologia așezării neolitice de la Balta Sărată în ActaMN*, 12, 1975, 13–34.
- LAZAROVICI, G. 1976 *Fragen der neolithischen Keramik im Banat*, în *Festschrift für R. Pittioni*, Wien 1976, p. 203–234.
- LAZAROVICI, G. 1977 *Gornea—Preistorie*, Reșița, 1977.
- LAZAROVICI, G. 1977 *Sfârșitul culturii Vinča-Turdaș în Cîmpia Transilvaniei*, în *Tibiscus*, II, 1977, p. 211–230.
- LAZAROVICI, G. 1977 *Periodizarea culturii Vinča în România*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 19–44.
- LAZAROVICI, G. 1977 *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan. Beiträge zum Ursprung der Vinča-Kultur*, în *Apulum*, 15, 1977, 19–26.
- LAZAROVICI, G. 1978 *Legăturile fazei Vinča A cu zona nord-thessalică sud-balcanică. Contribuții la originea culturii Vinča*, în *Tibiscus*, 5, 1978, 57–66.
- LAZAROVICI, G. 1978 *Civilizațiile preistorice de la Porțile de Fier*, în *Comori arheologice*, p. 29–39, 62–65. București.
- LAZAROVICI, G. 1979 *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979.
- LAZAROVICI, G. 1979 *Neoliticul timpuriu în Clisura Dunării*, în *StComCaransebeș*, 1979, 27–31.
- LAZAROVICI, G. 1979 *Recenzie la Kalicz, N. — Makkay, J. Die Linienbandkeramik ...*, în *ActaMN*, 16, 1979, 841–844.
- LAZAROVICI, G. 1980 *Cîteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 13–30.
- LAZAROVICI, G. 1981 *Așezarea preistorică de la Unip*, p. 13–20.
- LAZAROVICI, G. 1981 *Die Periodisierung der Vinča Kultur in Rumänien. Gewidmet dem Andenken an Vladimir Milojević*, în *PZ*, 56, 2, 1981, p. 169–196.
- LAZAROVICI, G. 1982 *Parța. Un monument preistoric*, în *Monumente Istorice*, 1, 1982, p. 31–35.
- LAZAROVICI, G. 1983 *Die Vinča Kultur und Ihre Beziehungen zur Linearbandkeramik*, în *NNU*, 52, 1983, p. 131–176.
- LAZAROVICI, G. 1983 *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, VII, p. 9–34.
- LAZAROVICI, G. 1983 *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, 8, p. 49–104.
- LAZAROVICI, G. 1984 *Das Frühneolithikum in Rumänien*, Novi Sad, in Druck.
- LAZAROVICI, G. 1985 *Complexul neolitic de la Parța*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7–71.
- LAZAROVICI, G. 1985 *Sincronisme etno-culturale în neoliticul din Sălaj și din vestul României*, în *ActaMP*, 9, 1985, 69–73.
- LAZAROVICI, G. 1986 *Sanctuarul de la Parța*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1986, p. 12–22.
- LAZAROVICI, G. 1986 *Neoliticul târziu în nord-vestul României*, în *ActaMP*, 10, 1986, 15–46, p. 775–776.
- LAZAROVICI, G. 1987 *Neoliticul târziu în nord-vestul României, (Sălajul, Clujul, Bihorul, Sătmarul)*, în *ActaMP*, 11, 1987, p. 33–53.
- LAZAROVICI, G. 1987b *Săpăturile arheologice de la Cluj — Piața Baba Novac (1986)*, în *ActaMN*, 24, 1987–1989, p. 1011–1018.
- LAZAROVICI, G. 1988 *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase în preistorie*, I, în *ActaMP*, 12, 1988, 23–70.
- LAZAROVICI, G. 1988, *Die Vinča A — Starčevo-Criș Synchronismus*, Tolbulhin.
- LAZAROVICI, G. 1989 *Das neolithische Heiligtum von Parța*, în *Varia Arheologica*, II, *Neolithic of Swotheastern Europe and its Near Eastern Connections*, 1989, p. 149–174.
- LAZAROVICI, G. 1990 *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Alföld*, în *Rubane et Cardial*, Cahen D, Otte M.; E.R.A.U.L., 39, Liège, 1990, p. 21–37.
- LAZAROVICI, G. 1990 *Über das neo- bis äneolithisch Befestigungen aus Rumänien*, în *Jahr-MDV*, 73, p. 93–117.
- LAZAROVICI, G. 1990–1991 *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase în preistorie*, II, în *ActaMP*, 13, 1988, 11–36.
- LAZAROVICI, G. 1991a *Über das Frühneolithikum aus dem süd-östlichen Europas, I, (Rumänien)* *Festschrift für M. Garašanin*.
- LAZAROVICI, G. 1991b *Über das Frühneolithikum aus dem süd-östlichen Europas, II (Jugoslavien)* *Festschrift für D. Garašanin*.

- LAZAROVICI, G. 1991c *Variantele și grupele culturii Vinča și ale fenomenului vinčian, în Cultura Vinča în România, Timișoara.*
- LAZAROVICI, G. 1991d *Săpăturile neolitice de la Zorlențu Mare, Reșița p. 1—17.*
- LAZAROVICI, G. 1991e *Grupul și stațiunea Iclod. Die Gruppe und Station Iclod, Cluj-Napoca, p. 1—16, 17—42.*
- LAZAROVICI, G. 1991f *Așezarea și grupul Bucovăț, Timișoara, 1991.*
- LAZAROVICI, G. 1991g *Așezarea vinčiană de la Gornea, Reșița, p. 1—12.*
- LAZAROVICI, G. 1992 *Așezarea neolitică timpurie de la Zăuan și câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani, în ActaMP, XVI, p. 25—59.*
- LAZAROVICI, G. 1993 in *Atlas du néolithique européen, capitol VIII Les Carpates Meridionals et la Transylvanie. Liège.*
- LAZAROVICI, G.—BULBUC, A. 1983 *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod, în Apulum, XXI, 1983, p. 161—166.*
- LAZAROVICI, G.—PL. DRAȘOVEAN—L. TULBURE 191 *Sanctuarul neolitic de la Parța, Timișoara, 1991, 1—21.*
- LAZAROVICI, G., RESCH, F.—GERMANN, C. 1983, *Descoperiri arheologice la Timișoara — Freidorf, în Banatica, 7, 1983, p. 35—51.*
- LAZAROVICI, G.—KALMAR, Z. 1982 *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale dintre grupul Iclod și cultura Tisa, în ActaMN, 18, 1982, p. 221—245.*
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1985—1986 *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj, ActaMN 22—23, p. 725—752.*
- LAZAROVICI, G.—KALMAR-MAXIM, Z. 1991c *Aspectul Turdaș—Vinča în Transilvania, în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 112—124.*
- LAZAROVICI, G.—LAKÓ, E. 1981 *Săpăturile de la Zăuan — Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României, în ActaMN, 18, 1, 1981, p. 13—43.*
- LAZAROVICI, G.—NEMETHI, I. 1983 *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul, în ActaMp, 7, p. 17—60.*
- LAZAROVICI, G., NICA, M. 1991 *Chalcoliticul Balcano-Antolian, în Cultura Vinča în România, Timișoara, 1991, p. 5—17.*
- LAZAROVICI, G.—RESCH, F.—GERMANN, C. in *AnB, I, p. 13—20.*
- LAZAROVICI, G.—URSULESCU, N. 1984 *Cultura ceramicii liniare, în România, m.s. 1984.*
- LUCA, S. A. 1985 *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova—Ornița. Raport preliminar pe anul 1985, p. 465—468.*
- LUCA, S. A. 1987 *Așezarea Starčevo-Criș de la Liubcova—Ornița (săpăturile din anul 1985), în Banatica, IX, p. 13—23.*
- LUCA, S. A. 1990 *Contribuții la istoria artei neolitice — plastica așezării de la Liubcova—Ornița, jud. Caraș-Severin, în Banatica, X, p. 6—44.*
- LUCA, S. 1991 *Liubcova—Ornița, în Cultura Vinča în România, Timișoara, 22—23.*
- LUCA, S. A.—EL SUSI 1988 *Considerații privind uneltele din corn și os din stațiunea neolitică de la Liubcova—Ornița, în Apulum, XXV, p. 49—58.*
- MAIER-ARENDET, W. 1966 *Die Bandkeramische Kultur in Untermeingebiet, Bonn.*
- MAIER-ARENDET, W. 1963 *Fundstellen mit ältester Bandkeramik in Hessen, în Fundberichte aus Hessen, 3, p. 20—28.*
- MAKKAY, J. 1978 *Excavations at Bicske, I, The Early Neolithic — the Earliest Band Ceramic, în Alba Regia, XVI, 1978, p. 9—60.*
- MAKKAY, J. 1990a *The Protovinča Problem — as seen from the Northernmost Frontier, în Vinča and its World, Belgrad, p. 113—122.*
- MARCOBAD, D. 1982 *Selo Bolevci kod Zemuna, în AP, 28—32.*
- MELLAART, J. 1960 *Anatolia and the Balkans, în Antiquity, 24, p. 270—278.*
- MILLEKER, B. 1939 *Vorgeschichte des Banat (Neolithikum), în Starinar, XIII, p. 129—140.*
- MILOJČIĆ, V. 1949 *Chronologie der Jüngerer Steinzeit — und Südosteuropas, Berlin.*
- MILOJČIĆ, V. 1949a *South Eastern Elements in the Prehistoric Civilisation of Serbia, în BSA, 44, p. 257—299.*
- MILOJČIĆ, V. 1951 *Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik in Osten und Südosteneuropas, în BerRGK, 33, 1951 p. 110—124.*
- MÜLLER—KARPE, H. 1968 *Handbuch der Vorgeschichte, Jüngsteinzeit, Frankfurt.*
- NESTOR, I. 1951 *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași—Botoșani—Dorohoi) în anul 1950, în SCIV, II, 1, p. 51—76.*
- NICA, M. 1976 *Cârcea, cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați, în SCIVA, 27, 4, p. 435—463.*

- NICA, M. 1976a *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Oltenie*, în *Dacia*, NS, 21, p. 13—53.
- NICA, M. 1980 *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Cîrcea*, în *Materiale și cercetări Arheologice*, Tulcea, p. 29—35.
- NICA, M. 1981 *Date despre descoperirea celei mai vechi șesături de pe teritoriul României, efectuată la Sucidava-Ceieș, din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului (2750—2150)*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, p. 121—126.
- NICA, M. 1983 *Săpăturile din așezarea neolitică din Viaductul de la Cîrcea*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, XV, București, p. 45—49.
- NICA, M. 1984 *Neoliticul timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei*, teza de doctorat, București.
- NICA, M. 1987 *Sur la plus ancienne céramique peinte de l'époque néolithique de Roumanie (Les découvertes de Cîrcea et Grădinișle)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte Européen*, Iași, 1987, p. 29—45.
- NICA, M.—NIȚĂ, T. 1978 *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în *Drobeta*, p. 18—19.
- NICA, M.—NIȚĂ, T. 1979 *Les établissements néolithiques de Leu et Padea de la zone d'interférence des cultures Dudești*, în *Dacia*, NS, XXIII, p. 32—64.
- NICOLOV, B. 1974 *Gradešnica*, Sofia.
- NICOLOV, V. 1975 *Neolithic selište v Gorna Orijahovica. A Neolithic Site in Gorna Oriahovica*, Sofia, în *Studenski Proycibanija*, p. 23—40.
- NICOLOV, V. 1978 *Problem za prodlizitelnostia na neolitnata pevoliu Predna Azia*, în *Thracia Antiqua*, 3, Sofia, 1978, p. 11—28.
- NICOLOV, V. 1987 *Beiträge zur Beziehungen zwischen Vorderasien und Südosteuropa auf grund der frühneolithischen bemalten Keramik aus dem Zentrilbalkan*, în *Acta Prehistorica et Archaeologica*, 19, Berlin, p. 7—18.
- NICOLOV, V. 1989 *Zu einige Aspekten der Kultur Karanovo I*, în *Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum*, Salzburg, p. 27—41.
- NOVOTNY, B. 1990 *Vinča und die Slowakei*, în *Vinča and its World*, Belgrad, p. 123—126.
- ÖZDOĞAN, M. 1982 *Trakya ve dogu Marmara Arastirmalari 1981 yili Calismalari*, în *Kazi Sonuçlari Toplantisi*, IV, Ankara, 8—12.
- ÖZDOĞAN, M. 1985 *Trakya ve Dogu Marmara, Arastirmalari Sonuçlari Toplantisi*, III, Ankara, p. 409—420.
- ÖZDOĞAN, M. 1986 *Trakya Bolgesinde Yapılan, traikoncesi Arastirmalari*, în *Türk Tarih Kurum Lasinevi*, Ankara, p. 31—34.
- ÖZDOĞAN, M. *Pendik, Pendik: A Neolithic Site of Fikirtepe Culture in the Marmara Region*, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens*, p. 400—411.
- ÖZDOĞAN, M. 1987 *Yarimbuzgaz Magarasi 1986, Yili kazi Castimalari*, în *Arastirma Sonuçlari toplantsi*, V, II, Ankara, p. 323—346.
- ÖZDOĞAN, M. 1991 *Yarimbuzgaz, Anatolica*, s.t.
- PALADE, V. 1981 *Centrul meșteșugăresc de prelucrarea cornului de cerb de la Birlad—Valea Seacă, datînd din sec. IV e.n.*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, p. 170—216.
- PASCU, St. 1981 *Civilizația populară românească — civilizație integrală*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, p. 9—13.
- PAVÚK, J. 1962 *Gliederung der Voluten Keramik in der Slowakei*, în *StZvesti*, 9, p. 520.
- PAVÚK, J. 1973 *Zur Chronologie und kulturellen Beziehungen der älteren Linearbandkeramik in Actes VIII CISPP*, II, Belgrad, p. 273—280.
- PAVÚK, J. 1980 *Problem der Genese der Kultur mit Linearkeramik im Lichte der Beziehungen zur Starčevo-Criș Kultur*, în *Problème de la néolithisation ... Krakow*, p. 163—174.
- PAVÚK, J. 1981 *Urmentia, a Zivot dobi Kamennei, Tronton*.
- PAVÚK, J. 1990 *Genetische und chronologische Beziehungen der Vinča kultur zum Neolithikum und neolithikum Mitteleuropas*, în *Vinča and its World*, Belgrad, p. 127—132.
- PAVÚK, J. — CHOHADZIEV, M. 1984 *Neolithische Tellsiedlung bei Galibnik in Westbulgarien (Grabungsbericht des Jahre 1980—1092)*, în *SlovArch*, 32, 1, p. 195—228.
- PITTIONI, R. 1954 *Urgeschichte der osterreichisches Raumes*, Wien 1954.
- PETRASCH, G. 1986 *Mittelnolithischen Kreisgrabenanlagen in Südostbayern*, în *Internat. Symposium Lengyel-Kultur*, Nitra Wien, p. 227—234.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1955 *Cercetări arheologice în podișul central moldovenesc*, în *An St. Iași*, III, I, 2, p. 1—45.

- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1958 *Contributions au probleme de la culture Criș en Moldavie*, in *ActaArchBp*, IX, 1-4, p. 53-68.
- PETROVIĆ, J. 1976 in *Arh Pregl*, 18, 1976, p. 11.
- PETROVIĆ, J. 1984-1985 *Naselie starčevacke kulture na Golokutu kod Vizica*, in *RVM*, 29.
- PETROVIĆ, J. 1990 *A Contribution to the Study of Autochthonous Predecessors of the Vinča Culture in Srem, in Vinča and Its World*, Belgrad, p. 85-98.
- POPUȘOI, E. 1965 *Cîteva date privind săpăturile din așezarea neolitică de tip Criș, de la Stroie Beloescu, Birlad*, in *RevMuz*, NS, 412-413.
- POPUȘOI, E. 1971 *Cîteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroie Beloescu-Birlad*, in *Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie*, dec. 1964, București, p. 30-41.
- POPUȘOI, E. 1980 *Săpăturile arheologice de la Trestiana*, com. Grivița, jud. Vaslui, in *Cercetări Arheologice*, XI, p. 107-133.
- POPUȘOI, E. 1980a *Săpăturile arheologice de la Trestiana*, com. Grivița, in *Materiale și Cercetări Arheologice*, XIV, p. 36-52.
- POPUȘOI, E. 1981 *Sondaajul arheologic de la Baș*, (jud. Iași), in *ArhMold*, IX, p. 7-17.
- POPUȘOI, E. 1983 *Săpăturile arheologice de la Trestiana*, com. Grivița, in *Materiale și Cercetări Arheologice*, XV, p. 28-36.
- QUITTA, H. 1960 *Zur Frage der Ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, in *PZ*, XXXVIII, 1-38; 153-188.
- RACZKY, P. 1980 *New Figural Representations of the Körös Culture from the Middle Tisa Region and their Historical Connections*, Solnok MMÉvk, 1979-1980, p. 27-33.;
- RACZKY, P. 1988 *A Tisza-vidék kulturális es kronologiai kapcsolatai a Balkannal es az egekummal a neolitikum, rézkor idoszakaban*, Szolnok.
- RADIŠIĆ, R. 1968 *Iskopavanje na lokalitetu Krstičeva Humka kod Mužlje*, in *RadVojvMuz*, 14-15, p.
- RADU, O.-RESCH, F.-GERMANN, K. 1974 *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinča de la Parța*, in *Tibiscus*, III, p. 65-69.
- RODDENBERG, J.-THISSEN, L.-BUITENHUIS, H. 1989-1990 *Preliminary Report on the Archeological Investigations at Ilipinar in NW Anatolia*, in *Anatolia*, XVI, 1989-1990, p. 61-144.
- RUSSU, I. I. 1981 *Continuitatea așezărilor și ocupațiilor, exprimată în terminologia românească*, in *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, 1, p. 33-38.
- RUSU, M. 1981 *Rolul funcțional și tipologia uneltelor din epoca bronzului și Hallstatt*, in *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, Sibiu, 2, p. 75-78.
- SCHIER, W. 1991 *Untersuchungen zur Keramik von Vinča Belo Brdo, Internationales Symposium „Die Vinča Kultur - Rolle und Ihre Beziehungen*, in *Banatica*, 11, p. 133-140.
- SCHMIDT, R. R. 1945 *Die Burg V'učedol*, Zagreb.
- SEFERIADIS, M. 1990 *Vinča et l'archaeologie greque*, in *Vinča and its World*, Belgrad, p. 75-81.
- SANEV, V.-SIMOSKA, D., KITANOWSKI, B., CARZOWSKI, S. 1976 *Praistoria vo Makedonia*, Skoplje.
- SIMOSKA, D.-KITANOSKI, B.-TODOROVIĆ, J. 1979 *Neolitska naselba vo selo Mogili kai Bitola*, in *Macedoniae Acta Archaeologica* 5, p. 9-29.
- SIMOSKA, D.-SANEV, V. 1975 *Neolitska naselba Veluška Tumba kai Bitola*, in *Macedoniae Acta Archaeologica*, 1, p. 25-88.
- SIMOSKA, D.-SANEV, V. 1976a *Neolitska naselba na Mala Tumba kai C. Trh, Bitolj*, in *Macedoniae Acta Archaeologica*, 3, p. 215-237.
- SIMOVLJEVIC, M. 1959 *Banatska Dubica*, in *Starinar*, IX-X, p. 370.
- SMOOR, 1976 in *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, California,
- STALJO, G. 1970 *Aradac-kameniti vinogradi*.
- TASIĆ, N.-TOMIĆ, E. *Crnokalačka Bara. Naselie Starčevacke i Vinčanske kulture*, Diss. VIII, Belgrad.
- TODOROVA, H. 1986 *Kameno - medhhato epoha v Bălgarija*, Sofia.
- TODOROVICI, J. 1964 *Banjica, naselju vinčanske kulture*, in *Starinar*, XV-XVI, 1964-1965.
- TROGMAYER, O. 1964 *Remarks to the Relative Chronology of the Körös Group*, in *ArchÉrt*, 91, 1, p. 67-84.

- TROGMAYER, O. 1968 *Bemerkungen zur chronologie des Frühneolithikum auf dem Süd-Alfold*, in *MFMEvk*, p. 11–19.
- URSULESCU, N. 1984 *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava.
- VLASSA, N. 1963 *Chronology of the Neolithic in Transilvania*, in *The Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, in *Dacia*, VII, p. 485–494.
- VLASSA, N. 1966 *Cultura Criș in Transilvania*, in *ActaMN*, III, p. 9–47.
- VLASSA, N. 1967 *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, in *ActaMN*, IV, p. 403–423.
- VLASSA, N. 1970 *Contribuții la problema acordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, in *ActaMN*, VII, 1970, p. 3–39.
- VLASSA, N. 1970a *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, in *ActaMN*, VIII, p. 3–39, 1971.
- VLASSA, N. 1972 *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, in *ActaMN*, IX, 1972, p. 19–38.
- VLASSA, N. 1972a *Eine frühneolithischen kultur mit bemalter Keramik der Vor Starčevo-Köröszeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, in *PZ*, 47, 2, 1972, p. 174–197.
- VLASSA, N. 1976 *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca.
- VLASSA, N. 1977 *Piese turdășene de influență „orientală”*, in *Apulum*, XV, p. 603–612.
- VLASSA, N. 1978 *Contribuții la problemele neoliticului Transilvaniei*, Teza de doctorat, Cluj.
- VLASSA, N. 1980 *Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului Gura Baciului*, in *Marisia*, X, 1980, p. 691–697.
- VLASSA, N. 1981 *Noch einmal über die chronologischen und stratigraphischen Position der Gura Baciului*, I, Köln.
- VASIĆ, M. M. 1932 *Praistorijska Vinča*. Belgrad I.
- VASIĆ, M. M. *Praistorijska Vinča*. Belgrad II.
- VASIĆ, M. M. 1936a *Praistorijska Vinča*. Belgrad III.
- VASIĆ, M. M. 1936b *Praistorijska Vinča*. Belgrad IV.
- VENTIĆ, S. 1990 in *Vinča and its World*, Belgrad.
- WEINBERG, P. S. 1961 *Halafian and ubaidian influence in neolithic Greece*, in *BerHamburg* (p. 858).
- WEINBERG, S. 1965 *Chronology of the Neolithic Period in the Aegean and the Balkan*, in *Atti VI CISPP*, II, Florența.
- ZAHARIA, E. 1962 *Considerations sur la civilisation de Criș à la lumiere des sondages de Leț*, in *Dacia*, VI, p. 5–51.
- ZAHARIA, E. 1964 in *SCIV*, XV, 1, p. 19–44.

LISTA PRESCURTĂRILOR SEPARATE DE PRESCURTĂRILE REVISTEI:

- AAH = Acta Archaeologica Hungarica
 Acta Arch Sz = Acta Antiqua et Archaeologica
 Actes CISPP = Actes du Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques
 AFB = Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár
 AJA = American Journal of Archaeology, New York
 Anatolica = Ed. Institutul olandez de arheologie, Istambul
 Archaeometry in Romania = First Romanian Conference on the Application of Physics Methods in Archaeology. Cluj-Napoca, 1988; 2-nd Romanian Conference on the Application of Physics Methods in Archaeology, Cluj-Napoca, February 17–18 1989. Ed. P. T. Frangopol și V. V. Morariu.
 Antiquity = Antiquity, Gloucester
 Arheo Physica = Arheo Physica, Bonn.
 Arb Jug = Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
 AS = Anatolian Studies, London.
 Atti del VI CISPP = vezi Actes du CISPP
 BAM = Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd
 BAME = A Béri Bologh András Múzeum Évkönyve
 BASPR = Bulletin of the American Schools of Prehistoric Research
 BerHamburg = Bericht über den V. Internationale Kongress für Vor und Frühgeschichte, 1961

- BJAM = Balogh Jozsa Andras Muzeum
 BSA = British School of Archaeology, at Athens, London
 GlasZM = Glasnik Zemljskogo Muzej u Sarajevo, Sarajevo
 Godisnjak = Godisnjak. Centar za brlkuoska ispitivanja.
 Historica = Baza Academiei, Craiova.
 Idole, Wien = Idole Prahistorische Keramiken aus Ungarn Naturhistorischen Museum Wien.
 JahrsMDV = Jahrschrift für die Vorgeschichte der sächsich-turingischen Länder, Halle/Salle.
 JAM = Jozsa Andras Muzeul = BJAM.
 L'Europe = L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praga 1961.
 Lucrări știintifice = Institutul Pedagogic Oradea.
 Macedoniae Acta Arch = Macedoniae Societas Archaeologica, Prilep.
 Materialj = Materialj, Belgrad, Bor.
 MEPPE = Manuel Enciclopedique Prehistoire et Protohistoire Europeen.
 MFMEvk = Mora Ferencz Muzeum Évkönyve.
 MittAI = Mitteilungen der Archaeologischen Instituts.
 NNU = Nachrichten aus Niederschsens Urgeschichte, Hildesheim.
 PA = Pamatki Archaeologique.
 RadVojvMuz = Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad. = RVM
 Revista Muzeelor ș. Monumentelor = București
 Studia Balcanica = Studia Balcanica, Sofia, I (1970).
 Studii și Comunicări = Craiova.
 StZvest = Studijné Zvesti Archeologicky ustav SAV, Nitra
 Symp Nitra = Sympozion über den Lengyel Komplex und die benachbarten Kulturen, Nitra, 1966.
 Szolnok MNEvk = Szolnok Megyei Muzeumi Évkönyve, Szolnok, 1978.
 The Late Neolithic = Catalogul expoziției: The Late Neolithic in the Tisza Region. Transilvania = Sibiu.
 VAH = Varia Archaeologica Hungarica.
 WBZ = Wiener Prehistorische Zeitschrift.
 ZborNMB = Zbornik Narodnog Muzeja.

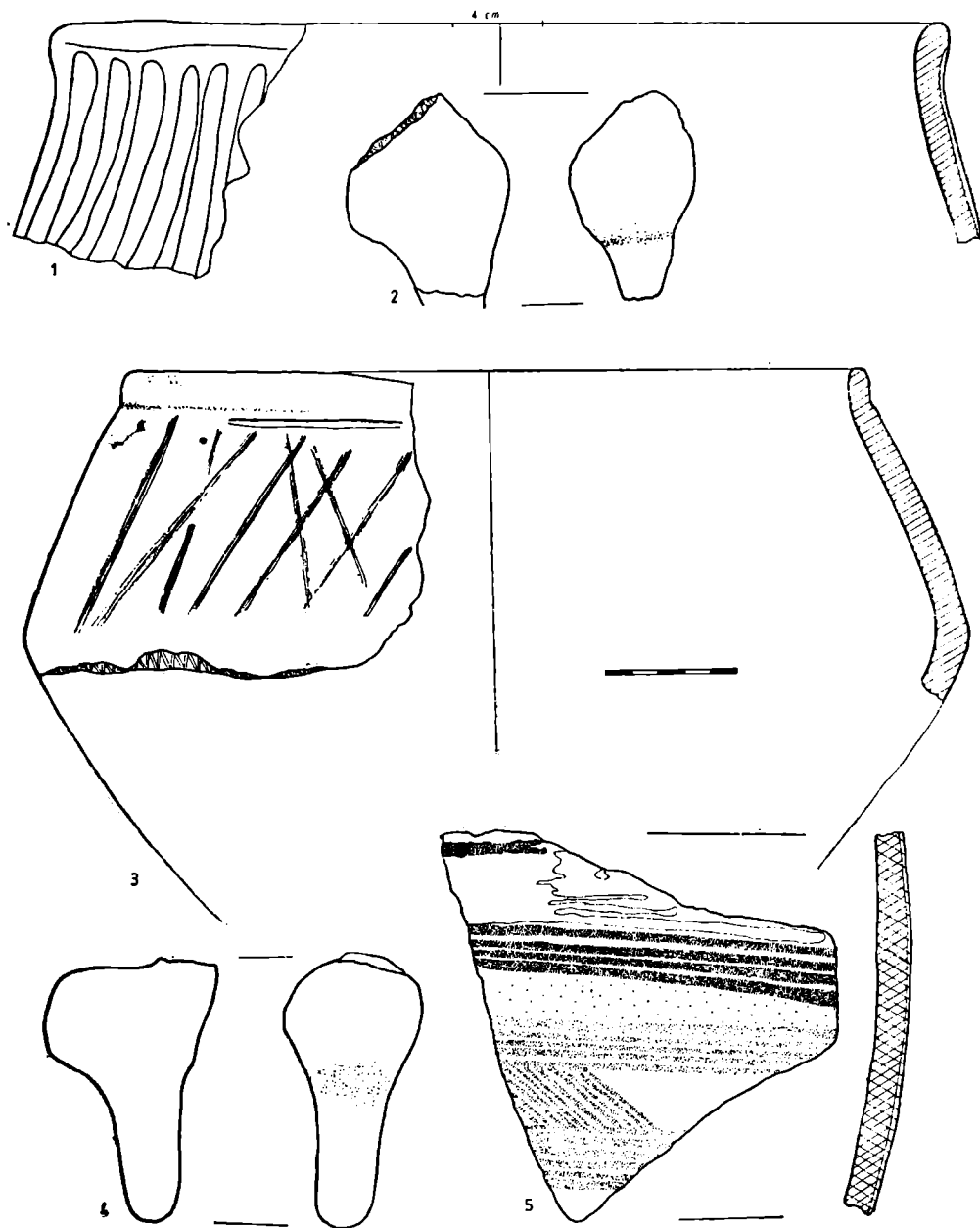
LE SITE ARCHÉOLOGIQUE DE ZĂUAN. II. MIGRATION ET DIFFUSION. LE CHALCOLITHIQUE BALCANO—ANATOLIEN. UN MODÈLE D' ANALYSE PROCESSUELLE

(Résumé)

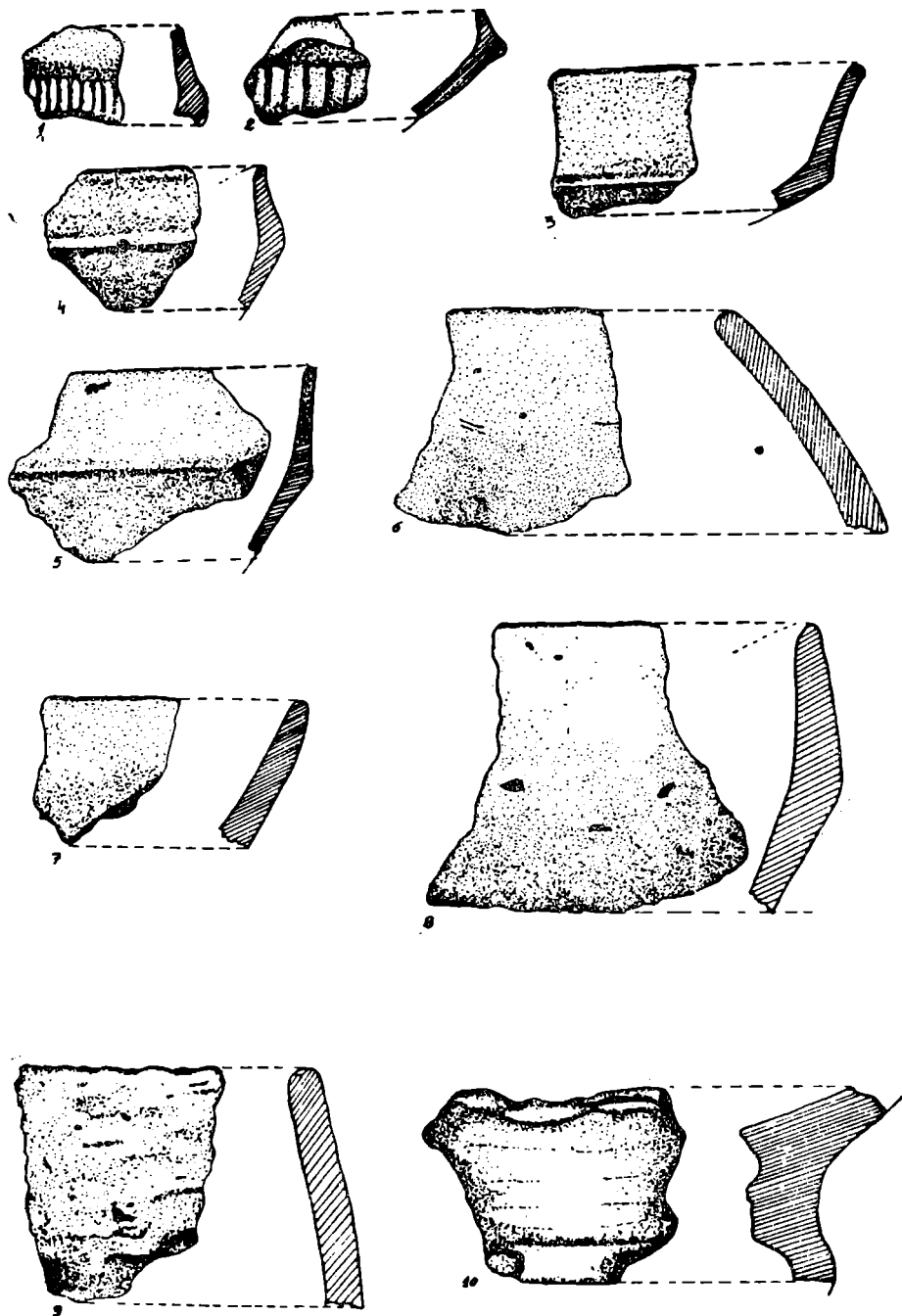
L'auteur analyse les conditions de la découverte de la statuettes „Venus de Zăuan” et de quelques, autres pièces de culte découvertes dans la fameuse station néolithique de Zăuan, appartenent à la culture Starčevo-Criș, l'étape IIIB—IVA.

L'auteur accepte la possibilité de l'appartenance des pièces à un sanctuaire néolithique de la communauté de la-bas. La position de la pièce sur l'âtre et l'existence de quelques pièces déposées dans un trou du voisinage déterminent l'auteur à considérer que l'offrande rituelle à été dédiée à quelques divinités terriennes — la grande déesse mère (Mater Gea % Mama Pământ). L'auteur analyse, dans ce contexte d'autres croyances liées au culte des dieux, le culte des morts, le culte du crâne, celui de la tête, etc.

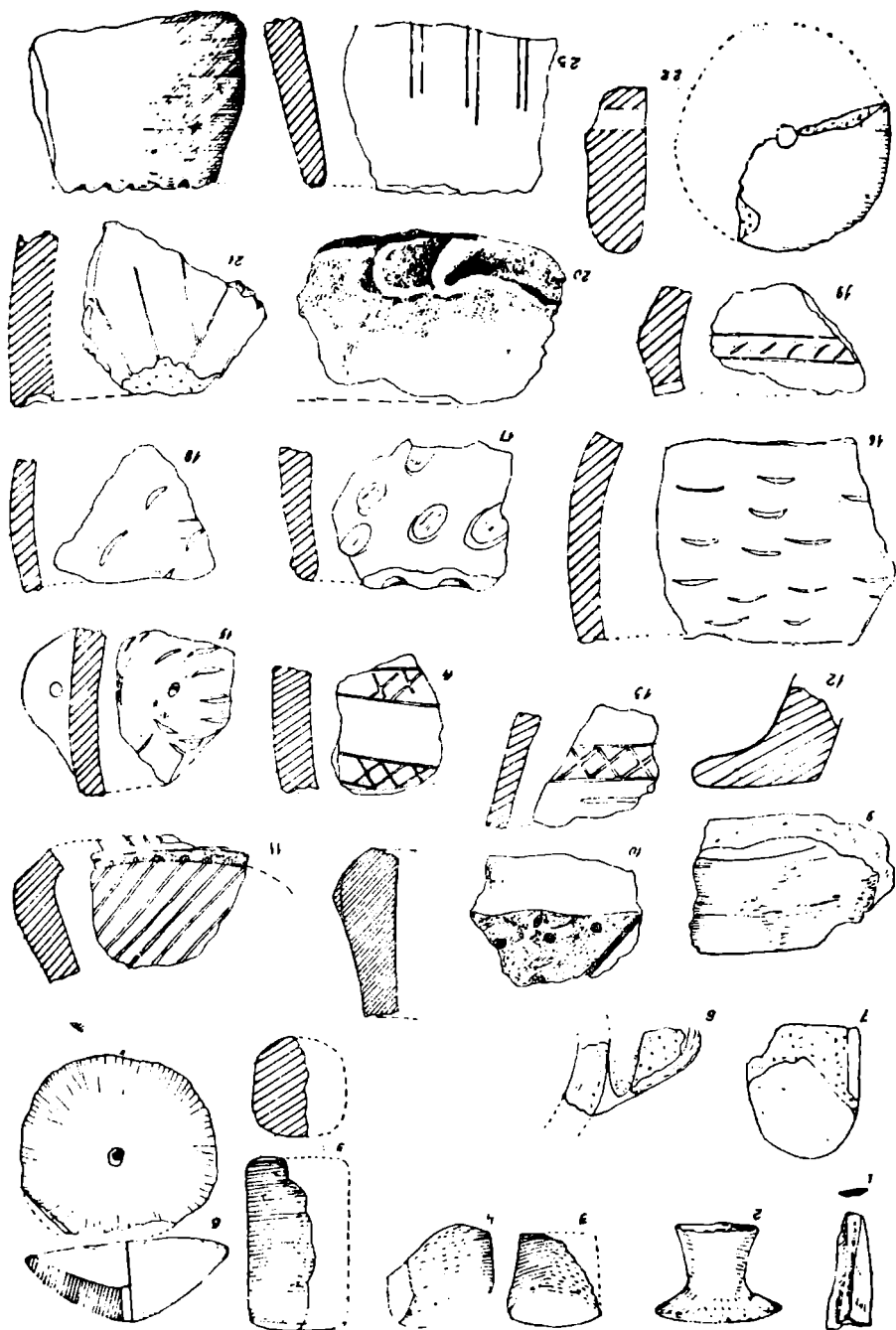
En se fondant sur les résultats des recherches archéologiques de Zăuan, G ra Baciului et Gornea, l'auteur entreprend l'analyse de quelques problèmes concernant les migrations et la diffusion du CBA (Chalcolithique Balcano — Anatolien), ainsi que la description de ses stations les plus représentatives et de éléments caractéristiques.

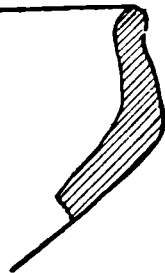
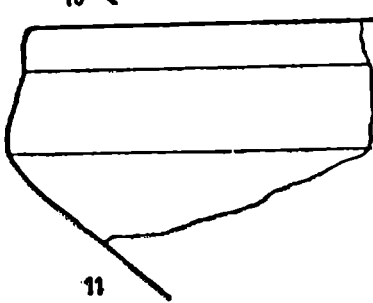
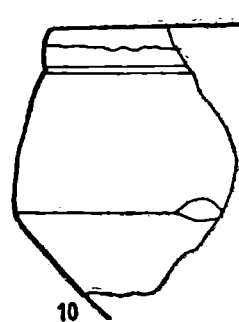
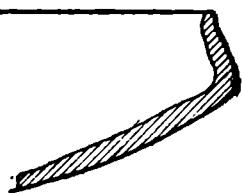
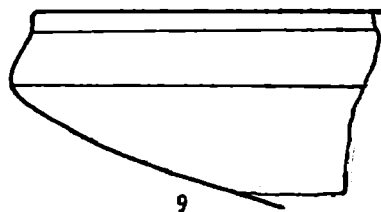
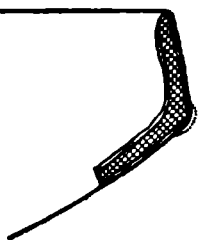
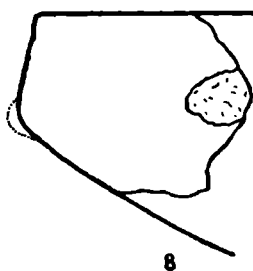
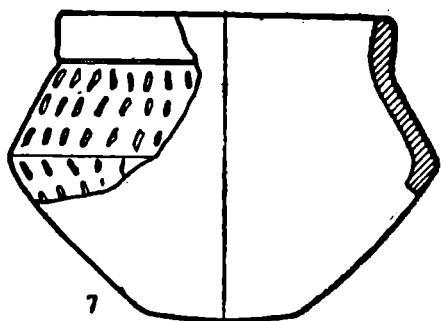
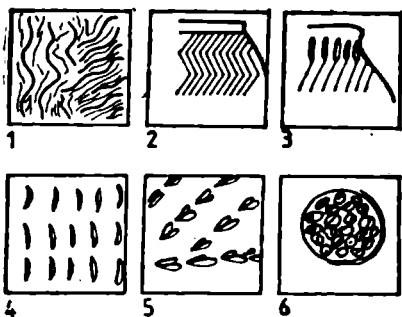
Pl. I. Zăuan. Ceramica pictată. Starčevo-Criș

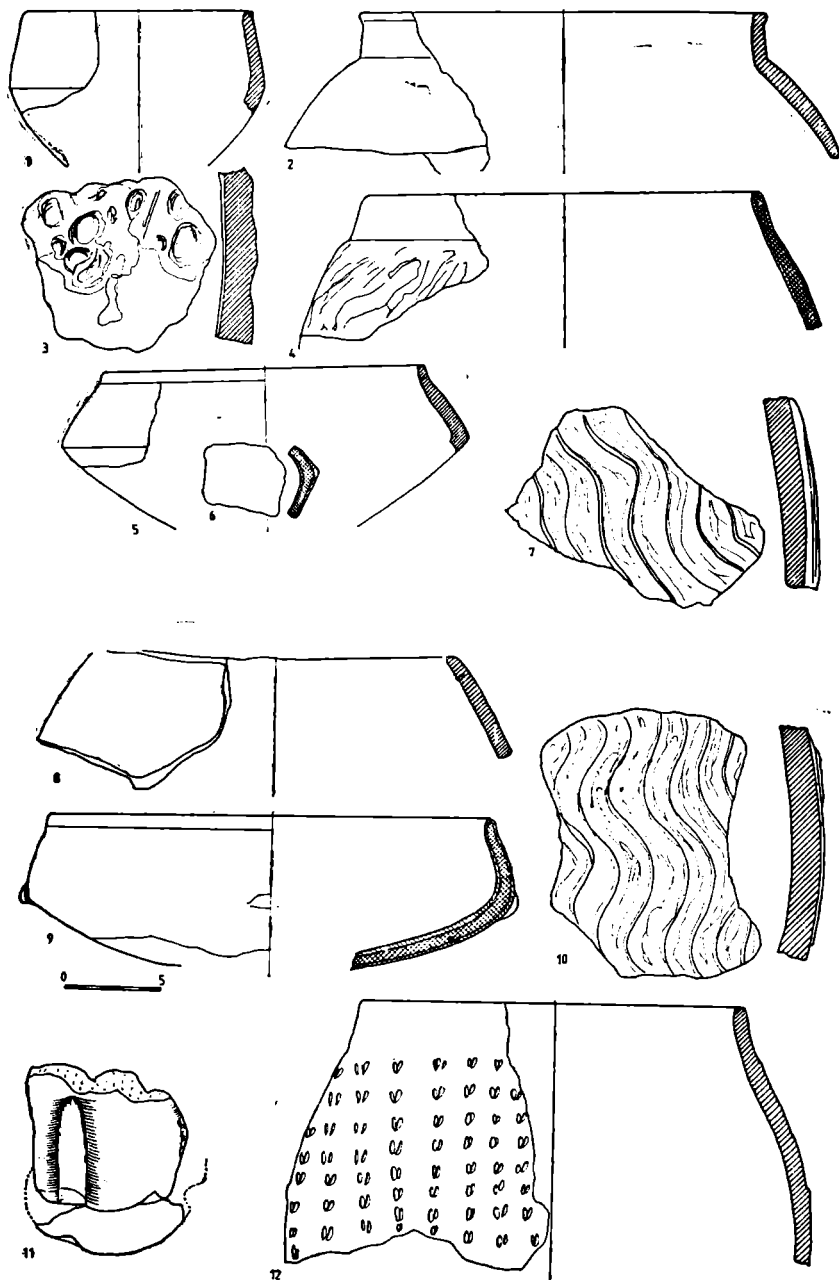

Pl. II. Moldova Veche — ceramică din complexe Starčevo-Criș IVA: 1-2 Importuri Vinča A2; 3-5 sinteza Starčevo-Criș-Vinča A = „Starčevo IV”; 6-19 Starčevo-Criș IVA.

Pl. III. Moldova Veche — ceramica din complexe Starčevo-Criș IVA: 1 Virf de silex; 2—5 butoni de tip „Karanovian”; 6—7; 8, 9, 12, elemente de tradiție policromă; 13—14 decor gen Dudești; 11, 16, 18, ceramica „Starčevo IV”; 20—23 ceramica Starčevo-Criș IVA; 10 ceramică Vinča A2.

Pl. V. Cernat, ceramică Starčevo-Criș III B—IV A.

DESPRE INDUSTRIA LITICĂ DIN JUDEȚUL SĂLAJ. UN MODEL DE LITOTECĂ

Județul Sălaj este printre puținele ținuturi care se poate mândri cu valorificarea științifică și muzeistică a întregului material descoperit atât în cercetări de suprafață cât și cu ocazia unor săpături sistematice (vezi colecția *Acta MP*, 1, 1977 și urm). În cadrul acestor cercetări, un interes deosebit s-a arătat preistoriei, mai ales neoliticului. Descoperirile întâmplătoare, cercetările de suprafață, sondajele și săpăturile arheologice au livrat un bogat și frumos material arheologic constând din ceramică, resturi de locuințe, obiecte din os, corn și piatră, care au dus la completarea reper-toriului arheologic al județului (LAKÓ 1981, 37—119).

Utilajul litic descoperit la Zăuan, Buciumi, Bocșa și Răstolțu Mare constituie obiectul acestei lucrări, care-și propune să prezinte un proiect de prelucrare interdisciplinară a tuturor uneltelor, armelor și resturilor (bulgări, nuclee, deșeuri) rezultate din confecționarea lor. Cu această ocazie am proiectat o *litotecă* pentru Muzeul din Zalău, unde se păstrează cca. 800 de piese. Modelul folosit este cel din Ungaria, realizat de Muzeul Național Ungar (BIRO — DOBOSI: 1991), model pe care l-am îmbogățit cu date arheologice și geologice. Astfel am introdus pe lângă *numărul de litotecă* și *numărul de inventar arheologic* al piesei; *locul de descoperire* l-am completat cu datele despre condițiile în care a fost găsit materialul (secțiune, carou, adâncime, nivel, cultură, fază); denumirea petroarheologică a fost împărțită în: 1) *nume petroarh*, unde este scrisă denumirea rocii dată de arheolog, denumire care diferă de multe ori de realitate, 2) *nume geologic* consacrat, completat de un geolog și 3) *nume arheologic* unde se definește piesa de către arheolog (ex. gratoar pe lamă); prezentarea tipologică a piesei, după formă (fig. 2), *secțiune longitudinală* (fig. 3), *secțiune transversală* (fig. 4) și dimensiunile piesei cu *lungime*, *lățime* și *grosime*; descrierea geologică a obiectului a fost completată cu *tipul geologic* (am realizat un catalog de tipuri geologice pe roci utilizate de omul preistoric) și *structura* piesei.

Până în prezent am prelucrat și introdus pe calculator un număr de 598 de piese cu toate datele arheologice și geologice, mai puțin analizele microscopice, care sînt în lucru, toate din rocă cioplită.

Utilajul litic descoperit la Zăuan, în punctul *Temetödomb* (Dîmbul Cimitirului), într-o așezare aparținînd culturii Starčevo-Criș, faza IIIB—IVA, constă din 120 de piese, marea majoritate obsidian (77,3%), calcedonii (9,8%), opal (5%), hidrofan (3,2%), jasp (2,5%) și cuarțit (0,8%). Dintre aceste, piese finite sunt numai din cuarțit și jasp, din celelalte categorii existînd și deșeuri de prelucrare. Nucleele cele mai multe sunt din obsidian, ceea ce presupune confecționarea uneltelor în stațiune. O caracteristică a obsidianului din Sălaj și mai ales a celui de la Zăuan este textura dispusă în benzi alternative cenușii-negre și incolore. Există și obsidian negru complet netransparent, ca cele descoperite la Livada (jud. Cluj), într-o așezare aparținînd tot culturii Starčevo-Criș (LAZAROVICI—MAXIM—PINTEA, 1993). Hidrofanul, jaspul și cuarțitul au fost aduse la Zăuan sub formă de piese finite, ceea ce implică lipsa unei surse accesibile în apropiere. De altfel, sursa pentru jasp (formată prin epigeneză radiolarităilor, avînd o structură foarte fină, culori variate) este în Munții Drocea (din sudul Apusenilor (RĂDULESCU—ANASTASIU 1979, 376). Cercetările de la Zăuan (LAKO

1981, 79—80; LAZAROVICI 1980, 13; LAZAROVICI—LAKÓ 1981, 13; LAZAROVICI 1988, 23; 1991, 11; 1992, 25—59) fiind deosebit de importante pentru cunoașterea procesului de neolitizare din aceste zone, vom reveni, cu un studiu special despre utilajul litic de aici.

Răstołtu Mare este cunoscut în literatura de specialitate pentru marea cantitate de calcedonie cenușie, avînd textura cu noduli de culoare neagră-cenușie (67,2% din totalul pieselor din stațiune). Cea mai mare parte a acestor utilaje din calcedonie sunt bulgări, resturi de nuclee și deseuri de prelucrare. (LAKO 1981, 63—68). Un caz similar este la Buciumi (LAKÓ 1981, 42—48), unde întîlnim 86,9% calcedonie cenușie din tot materialul cioplit, fiind și aici vorba, mai ales de resturi de prelucrare. Avînd în vedere că aceste stațiuni sunt apropiate credem, că în zonă există o sursă de materii prime, folosită și exploatată în neo-eneolitic, probabil prin ateliere specializate, locuirea avînd un caracter aparte, cum o sugerează și calitatea ceramicii. Pentru lămurirea acestor probleme și pentru a identifica posibile cariere sau urme de mine de calcedonie, este nevoie de o cercetare conjugată, arheologică și geologică.

Materialul litic de la Bocșa (cercetări E. Lakó) se deosebește de celelalte din zonă prin faptul că nu conține acea calcedonie cenușie. Caracteristica pentru această stațiune este prezența opalului (16,1%) și a obsidianului (62,8%) cu textură perlitică. Aceste precizări vor fi de mare folos în cercetările viitoare când urmează să identificăm sursele.

Această lucrare vine să completeze alte informații (KALMAR 1988, 93—103; STOICOVICI 1985, 105—109) privind industria litică în neo-eneoliticul din Sălaj și propune păstrarea pieselor într-o litotecă, unde pe fișe se trec toate datele posibile despre acel obiect, evidență care se înmagazinează într-o bază de date pe calculator (se pot face evidențe, calcule primare, etc.) și unde este cazul, anexată fișa de analiză geologică. Cercetările viitoare vor aduce noi date despre acest bogat material.

ZOIA MAXIM — OLTEAN FLORENTINA — ÈVA LAKÓ

BIBLIOGRAFIE

- BIRO—DOBOSI 1991 — Katalin Biró, Viola T. Dobosi, *Lithotheka Comparative Row Materiel Collection of the Hungarian National Museum*, Magyar Nemzeti Museum, Budapest
- KALMAR 1988 — Zoia Kalmar, *Despre uneltele din piatră descoperite în județul Sălaj și în zonele învecinate*, în *Acta MP*, 9, p. 93—103.
- LAKÓ 1981 — Eva Lakó, *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj*, în *Acta MP*, 5, p. 37—119.
- LAZAROVICI 1980 — Gheorghe Lazarovici, *Cîteva probleme privind sfîrșitul neoliticului timpuriu în nord-vestul României*, în *ActaMN*, 17, p. 13—30.
- LAZAROVICI 1988 — *Venus de la Zăuan. Despre credințele și practicile religioase. Partea I*, în *Acta MP*, 12, p. 23.
- LAZAROVICI 1991 — *Venus de la Zăuan. Despre credințele și practicile religioase. Partea a II-a*, în *Acta MP*, 14—15, 1990—1991, p. 11—35.
- LAZAROVICI 1992 — *Așezarea neolitică timpurie de la Zăuan și cîteva probleme privind neoliticul timpuriu din balcani*, în *Acta MP*, 16, p. 25—59.
- LAZAROVICI—MAXIM—PINTEA 1993 — Gheorghe Lazarovici — Zoia Maxim — Rodica Pintea, *Șantierul arheologic Livada*, în *ActaMN*, 26—27, 1992, s.t.
- LAZAROVICI—LAKÓ 1981 — Gheorghe Lazarovici — Èva Lakó, *Săpăturile de la Zăuan — campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în *ActaMN*, 18, p. 13—144.
- RĂDULESCU—ANASTASIU 1979 — Dan Rădulescu — Nicolae Anastasiu, *Petrologia rocilor sedimentare București*, 376.

STOICOVICI 1985

— Eugen Stoicovic, *Despre natura unor piese litice din așezări sălăjene și din alte părți ale României*, în *Acta MP*, 9, p. 105—110.

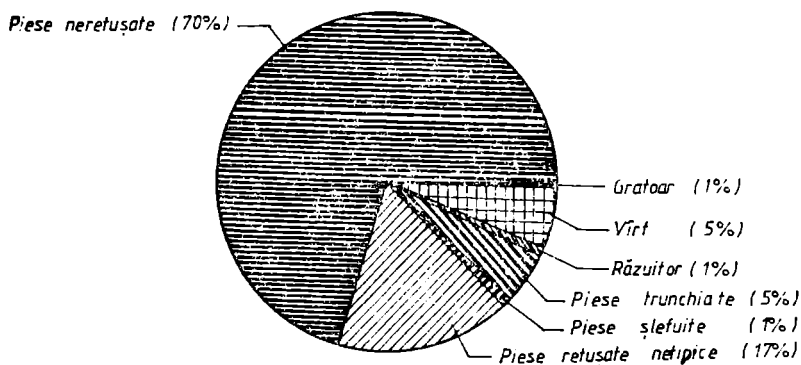
AUTOUR DE L'INDUSTRIE LITHIQUE DANS LE DÉPARTEMENT DE SĂLAJ. UN MODÈLE DE LITHOTÈQUE

(Résumé)

L'ouvrage présente un modèle de lithotèque pour l'outillage lithique découvert dans le département de Sălaj. On a inventarié et fiché 598 pièces, conformément à la fiche spéciale (fig. 1/A). L'étude présente également une partie des résultats des recherches archéologiques et géologiques entreprises sur ces pièces. Par exemple, la source de la chalcédoine grise a été localisée dans la zone Buciumi — Răstolțu Mare, où, très probable ment, ont fonctionné des ateliers pour confectionner les outils. Des autres matériaux lithiques, spéciales ont été obtenues par les communautés humaines par échange, voire le jaspis, le hydrophane et le quartzite de Zăuan.

NR. INV. LITOTECĂ _____	NUME	Petroarh. _____
Arheo. _____		Geologic _____
LOC descop. _____		Arheol. _____
_____		F _____
Coord. _____		SL _____
Sursa _____		ST _____
Distrib. _____		L _____ l _____ g _____
Grupa genet. _____		
Vîrsta geolog. _____		
DESCRIERE		
A _____		
cod cul. _____	transp. _____	calit. _____
textura _____	tip _____	luciu _____
spărtura _____	structura _____	
mod achiziție _____	analiza _____	
referințe _____		

A. FIȘE LITOTECĂ

B. PONDERRA TIPURILOR DE UNELTE DIN OBSIDIAN DE LA ZĂUAN

Fig. 1. A fişă de litotecă, B ponderea tipurilor de unelte din obsidian de la Zăuan.

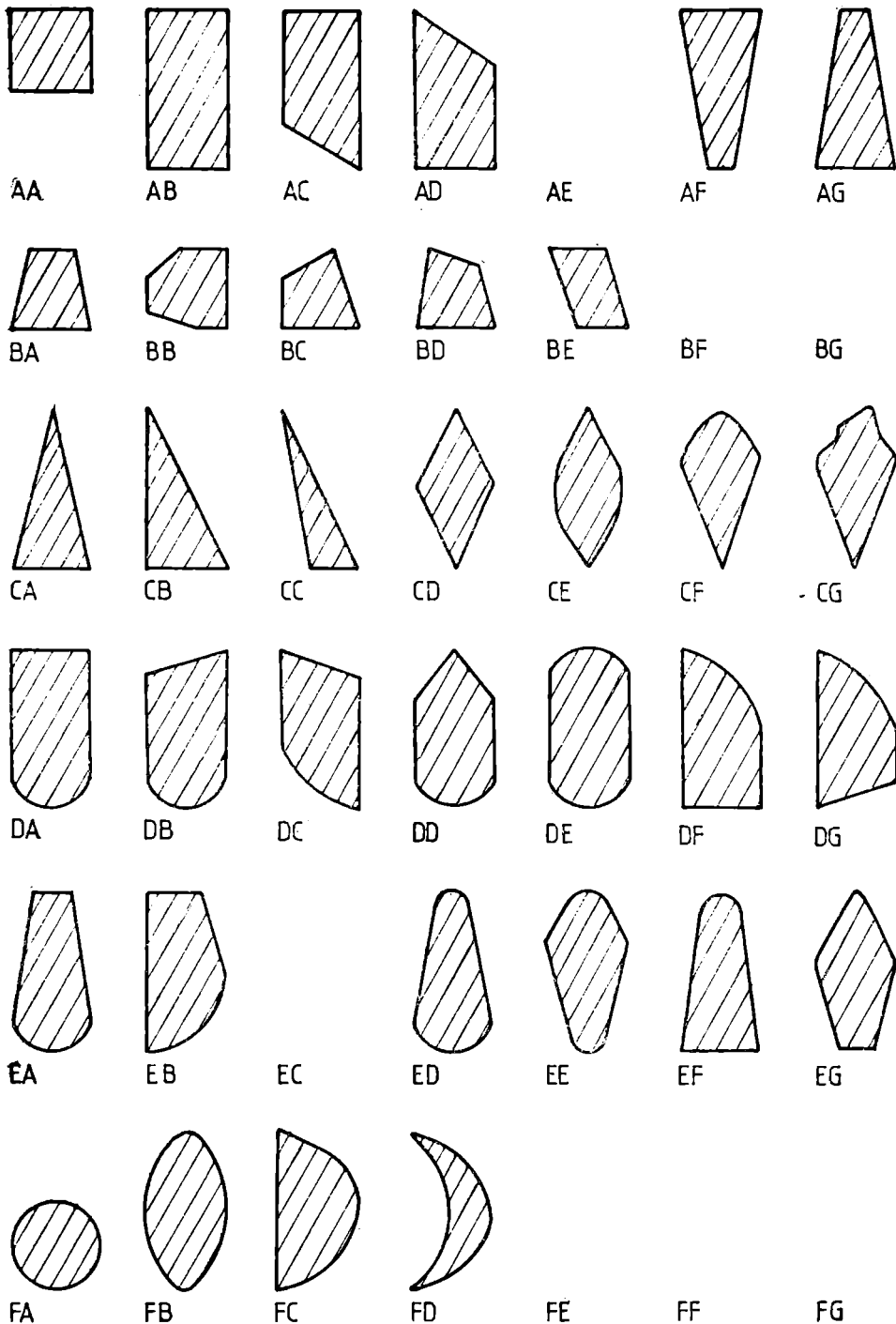

Fig. 2. Catalogul formelor pentru utilajul litic cioplit.

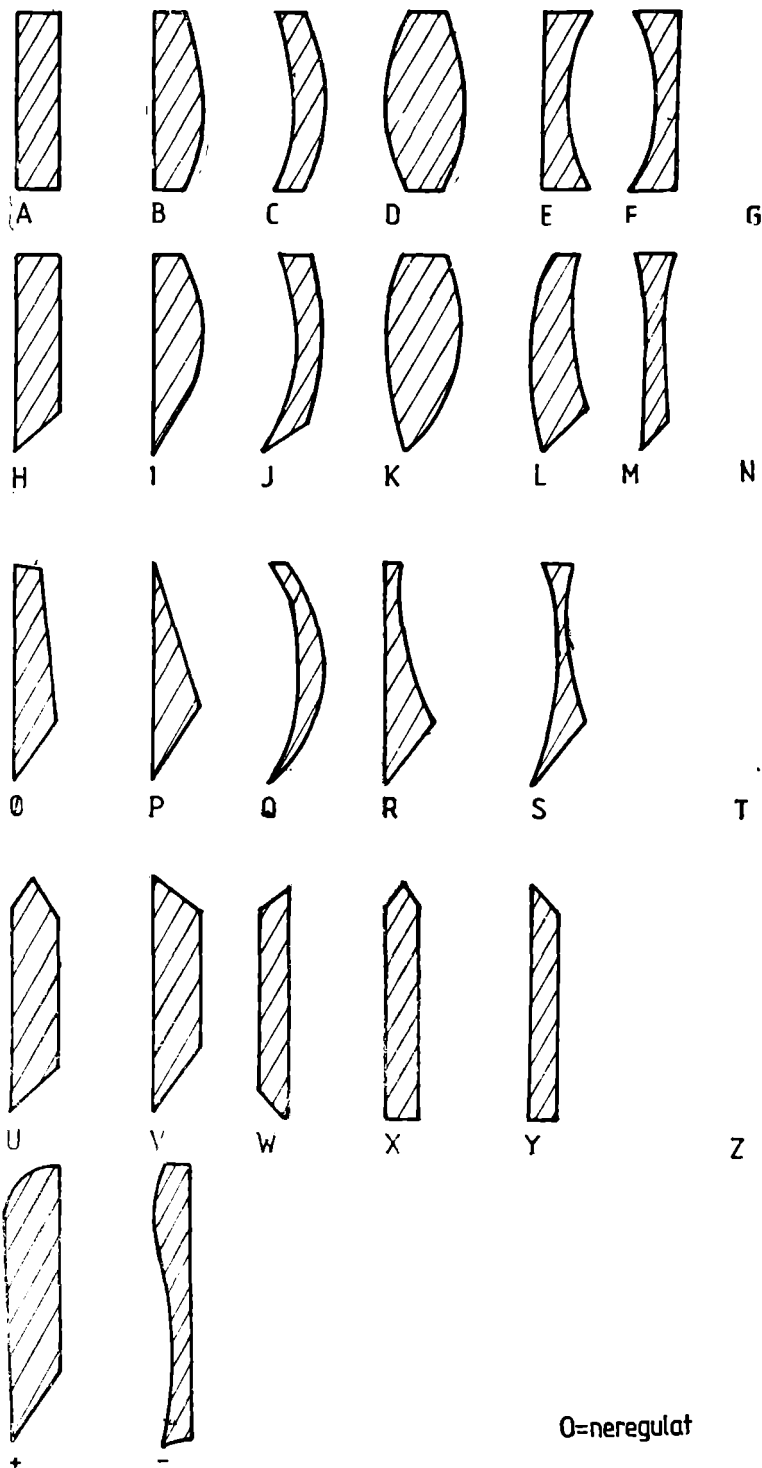

Fig. 3. Catalogul secțiunilor longitudinale pentru utilajul litic cioplit.
www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

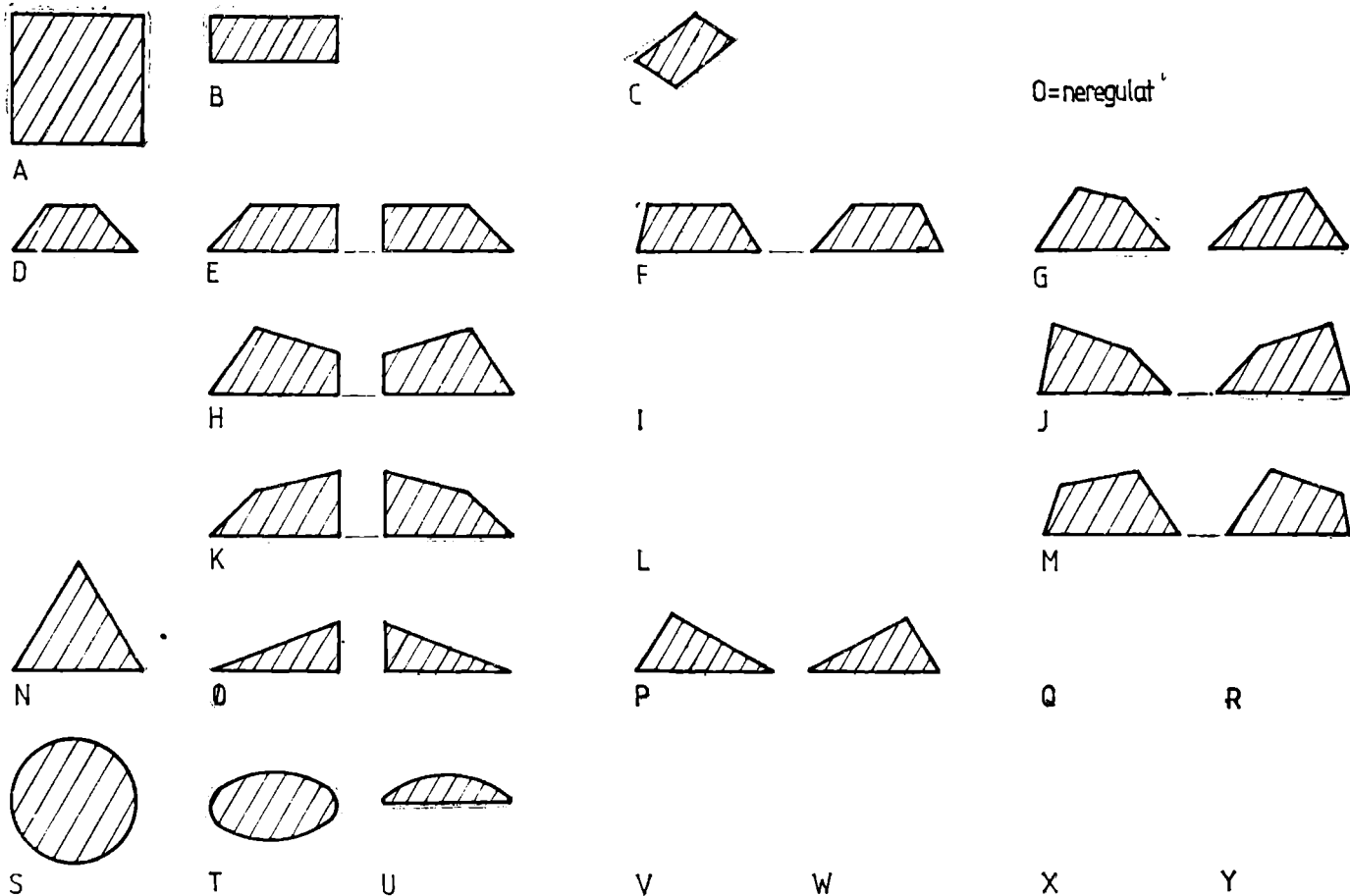

Fig. 4. Catalogul secțiunilor transversale pentru utilajul litic cioplit.

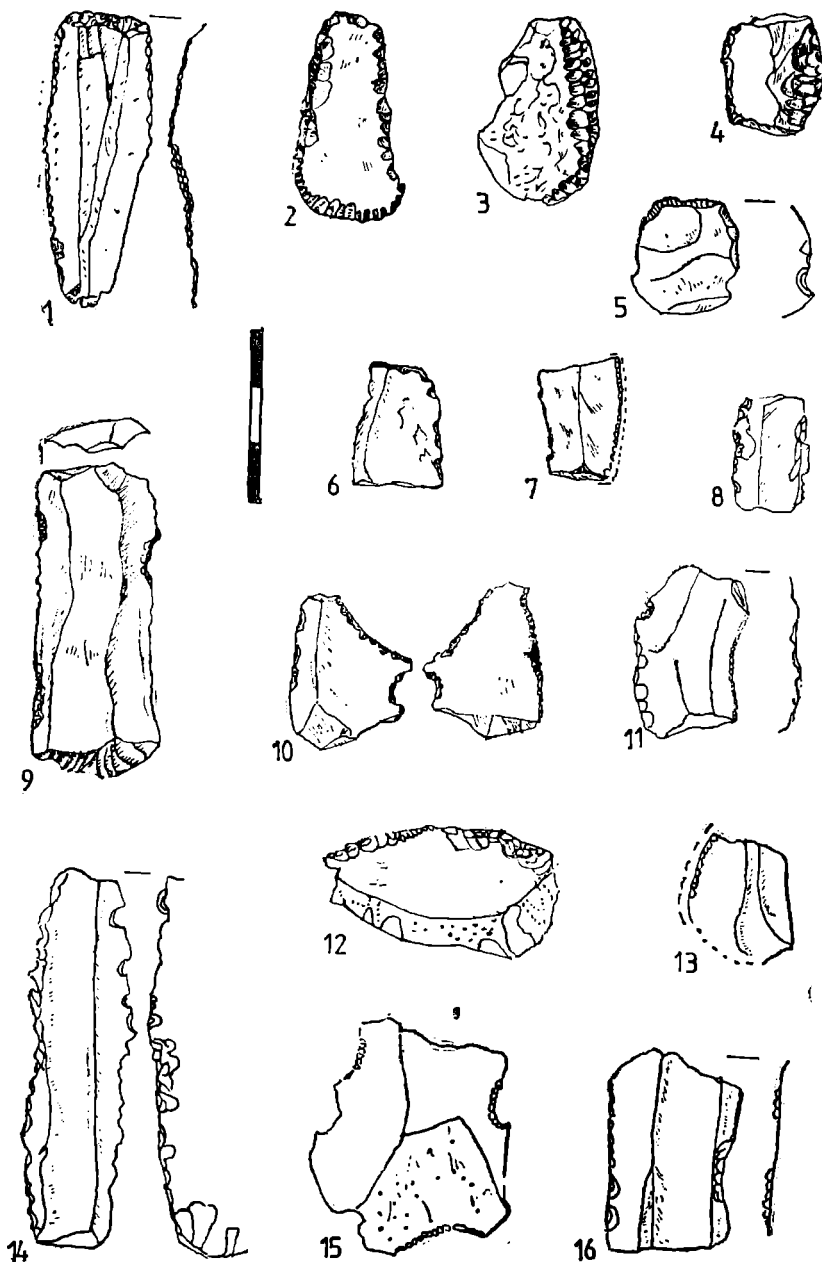

Fig. 5. Utilaj litic cioplit descoperit la : Răstolțu Mare (1-2, 4-9, 11-13, 15-16), Zăuan (3, 14) și Bocșa (10).

UNELTELE NEOLITICE CIOPLITE DIN CORNEENE, DESCOPERITE ÎN BAZINUL SOMEȘAN. DATE PETROGRAFICE ȘI ARHEOLOGICE

În memoria profesorului Eugen Stroicovici

Uneltele din corneean fac parte dintr-o categorie de obiecte a căror distribuție în spațiu și timp nu este uniformă. Cele mai vechi atestări sunt din epoca paleolitică, de la Călinești-Oaș (PĂUNESCU 1970, tab. 1, nr. 1—2), apoi, din epoca neolitică, sunt descoperiri sporadice, ca la finele neoliticului și începutul eneoliticului, numărul lor să crească. În literatura arheologică se foloseau adeseori, termeni diferiți, pentru desemnarea acestor roci, „menilite”, „sisturi”, „sist menilitic” etc. (PĂUNESCU 1970, LAZAROVICI 1977), confuzia datorându-se asemănării macroscopice dintre ele, definierea lor corectă a fost introdusă în arheologie de regretatul profesor E. Stoicovici (STOICOVICI 1985).

CONSIDERAȚII GENERALE. Corneenele sunt roci cu frecvență redusă, apariția lor fiind condiționată de existența corpurilor magmatice-vulcanice, la contactul cărora se formează, în aureolele termic-metamorfice (circumscrise intruziunilor), pe seama suportului litic afectat (argile, marne, gresii etc.).

Pe teritoriul românesc s-au manifestat mai multe faze tectonomagmatice de care se leagă o activitate intruzivă-vulcanică, două având o deosebită amploare :

— epoca tectonomagmatică laramică (bauatică), activă la finele cretacicului — începutul paleogenului, în Banat, Poiana Ruscăi și Munții Apuseni, respectiv de la Dunăre la valea Crișului Repede.

— epoca tectonomagmatică neogenă, responsabilă pentru punerea în loc a lanțului vulcanic al Carpaților Orientali (Oaș — Gutii — Harghita) pe teritoriul românesc) și a neomagmatitelor aferente din Munții Apuseni.

Alte epoci magmatice : hercinică, kimmerică (Dobrogea) și cea a ofiolitelor mezozoice (Munții Metaliferi) au jucat un rol secundar. Deci ariile și spațiile geografice de repartitie a corneenelor se suprapun zonelor menționate de apariție a magmatitelor, importanța covârșitoare având-o primele două, care acoperă ca arie geografică Banatul, Crișana, Maramureșul, Transilvania.

Rocile cornificate (corneenele), produse termicmetamorfice, dobândesc în urma modificării structurii-texturii și compoziției mineralogice, cel puțin două atribute esențiale ; duritate ridicată și proprietatea de a se despica sub formă de lame și așchii (așchiere) la lovire. Corneenele moștenesc, conservă, importante trăsături structurale-texturale, paleontologice, de compoziție minerală și chimică, ale protorocilor, permițând identificarea rocilor originale, inclusiv aria și uneori exact locul de proveniență, deși, sub formă de unelte și probabil ca materie primă au cunoscut în timp o circulație pe spații largi (schimb, comerț).

Prezenta lucrare abordează studiul uneltelor litice cioplite din corneene descoperite în stațiunile neolitice de la Coldău, Iclod, Săcălaia, Baci, Vlah și din alte zone (fig. 1), cu scopul stabilirii caracterului petrografic, a identificării sursei și a ariei de circulație a uneltelor.

STAȚIUNEA COLDĂU. S-au studiat 10 piese (răzuitoare, gratoare, cuțite, așchii, lame denticulate) dintre cele 30 descoperite. Corneenele analizate, foarte asemănătoare între ele, sunt roci de culoare cenușie slab albăstruie (în spărtura proaspătă), cu aspect cuarțitic, ce provin din gresii fine, mai rar foarte fine (0.125–0.063 mm) cu ciment de pori, pelicular și de contact, având compoziție cuarțoasă, cuarțo-carbonatică, iar ca mineral caracteristic, corpusculi de glauconit (0.10–0.25 mm), până la 5%. Sub efectul metamorfismului termic calcitul a fost recristalizat, glauconitul s-a oxidat parțial (de regula marginal), iar liantul argilos a fost trecut, în cea mai mare parte, în sticlă, devenind izotrop. Stațiunea de la Coldău a fost datată la sfârșitul culturii Starčevo-Criș, deci finele neoliticului timpuriu și începutul neoliticului dezvoltat (KALMAR 1987, 60–62; 1990, 16–17).

STAȚIUNEA ICLOD. Au fost examinate 21 de piese (nuclee, răzuitoare, lame, burine, vârfuri, așchii) între care 19 corneene lipsite de o variație petrografică și 3 bazalte dintre cele 120 selectate de arheolog (Fig. 2/7) Corneenele — reprezintă la origine, gresii cu structură fină, mai rar foarte fină sau mediugranulară, de compoziție cuarțoasă, uneori poligenă (cuarț, feldspați, muce), cu liant argilos, mai rar argilos-carbonatic. Sub efectul metamorfismului termic, liantul a trecut parțial în sericit și biotit, pe seama feldspaților s-a format sericit, feldspații suportând și o destructurare cu tendință de omogenizare chimică. Principala caracteristică mineralogică a acestor gresii cornificate o constituie prezența glauconitului sub formă de micronoduli sau oolite-ovoide (<0.24 mm Ø). Sub efect termic, oolitele glauconitice au trecut marginal, arareori total, în hidroxizi de fier. Sursa o presupunem a fi, corneenele din regiunea Bărgaielor (gresii, argilele oligocene superioare la contact cu vulcanite neogene). Stațiunea de la Iclod cuprinde o așezare fortificată și o necropolă, datată la sfârșitul neoliticului dezvoltat și face parte din marea civilizație cu ceramică pictată cunoscută sub denumirea de complexul cultural Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă — Iclod, această stațiune dănd numele grupului cultural din Bazinul someșan, grupul Iclod, parțial contemporan culturilor Precucuteni și, Petrești (LAZAROVICI 1977, 211; 1976, 346; 1983, 50; LAZAROVICI—KALMAR 1982; 222–230; 1986, 24–41; 1987, 9–39; 1988, 9–47, 1990, 55–68; KALMAR 1986, 61–70 1990–1991, 37–42; KALMAR—STOICOVICI 1987–1988, 937–945; 1989, 137–145).

STAȚIUNEA SĂCĂLAIA. A fost examinată singura piesă (lamă) descoperită. Roca este corneeană, identică petrografic cu cele descrise de la Iclod, deci metagresii cu glauconit, sugerând aceeași proveniență. Celelalte piese litice, precum și materialul ceramic, indică o stațiune aparținând tot grupului Iclod.

STAȚIUNEA GHBORGHENI (jud. Cluj). S-au examinat cele 2 piese (lame) descoperite, analizele indicând tot metagresii cu glauconit. Locuirea aparține tot grupului Iclod.

STAȚIUNEA BACIU — str. NOUA. Au fost investigate 23 de probe (răzuitoare, cuțite, lame, bulgări, așchii, nuclee, dălți, gratoare) din cele 60 de unelte descoperite în așezarea ce aparține culturii Petrești (Fig. 2/1, 5, 8). Între materialele selectate de arheolog erau și două silicolite. Corneenele provin din gresii intens cornificate cu matricea aproape total transformată în sticlă, iar cuarțul suportă fenomene de coroziune marginală. Lipsa glauconitului din asociație denotă o altă sursă decât corneenele precedente. Stațiunea este deosebit de importantă, fiind cea mai nord-vestică așezare cu stratigrafie aparținând acestei culturi (KALMAR 1985-1986, 401, fig. 2; 1987-1988, 465-466; KALMAR—MAXIM 1991, 138-139).

STAȚIUNEA VLAHA. S-au examinat 5 piese (cuțite, răzuitoare, gratoare, lame, piese componente), dintre care 2 sunt gresii corneificate cu glauconit și 3 sunt riolite felsitice. Corneenele au culoare cenușie deschisă și aspect cuarțitic. Provin din gresii fine (0.125–0.063 mm Ø) și mediul-granular (0.5–0.25 mm Ø). Cimentul variază de la argilos bazal (corneenele fine), la ciment pelicular (corneenele mediu-granulare). Matricea argiloasă a suportat o fuziune parțială devenind izotropă și înglobează minerale alogene (feldspați, cuarț, rutil, muscovit, zircon) și autigene, glauconit (oxidat termometamorfic), calcit (recristalizat sub același efect). Sursa corneenelor de la Vlah este identică cu cea a corneenelor de la Iclod. Piese de riolit felsitic de la Vlah provin cu certitudine, din filoanele de riolit felsitic banatitic, existente în formațiunile cretacee superioare de la Stolna. Așezarea de la Vlah este, parțial, contemporană cu cele de la Iclod și Baci, aparținând aceluiași fenomen de sinteză culturală dintre grupul Iclod și cultura Petrești, sesizat în mai multe stațiuni din zonă (KALMAR 1990-1991, 39; KALMAR—MAXIM 1991, 137-183; LAZAROVICI—MAXIM—GYULAI 1993).

CONCLUZII. Cele mai timpurii piese din corneene apar în așezări paleolitice (PĂUNESCU 1970) și, posibil, dintr-un loc de prelucrare a corneenelor, un atelier care poate fi datat și în neolitic. Din aceasta zona provin câteva piese din stațiunile neolitice de la Seini (jud. Maramureș), Apa și Dumbrava (jud. Satu-Mare), care se găsesc în aceeași regiune ca și localitatea Călinești-Oaș. Alte piese au fost descoperite la Năpos, Cojocna, (Fig. 2/3), Cluj-Napoca — *Becaș*, Răstolțu Mare (Fig. 2/2, 4, 6), Buciumi (Fig. 2/9), în Bazinul Someșului, la Tureni în Bazinul Arieșului, la Tărtăria și Turdaș pe Mureș, la Parța și Silagiu în Bazinul Timișului, la Gornea pe Dunăre și la Văleni — *Cetățuia* lângă Piatra Neamț. Studiul metric și tipologic al pieselor din corneene au condus la următoarele rezultate:

- numărul nucleelor și al deșeurilor de prelucrare din corneene este foarte mic în așezările unde au fost descoperite, în comparație cu resturi similare provenite de la alte tipuri de roci, ceea ce ne determină să susținem ipoteza confecționării uneltelor în ateliere apropiate de sursă;

- majoritatea pieselor din corneene sunt macrolite, datorită, naturii rocii și cerințelor cotidiene de la sfârșitul neoliticului, când se constată o schimbare în viața economică a societății, sesizată, printre altele, prin creșterea în dimensiuni a uneltelor litice și prin specializarea lor în raport cu domeniul de întrebuințare;

- cele mai frecvente unelte din corneene identificate sunt lame, răzuitoare și gratoare puțin retușate, majoritatea folosite în prelucrarea cărnii și a pieilor;

- rar au fost confecționate vârfuri, burine și piese componente pentru seceri, din cauza texturii și a structurii corneenelor, care nu permit o prelucrare fină prin retușare și nici obținerea unor piese subțiri;

- identificarea corneenelor ca grupă aparte de roci, cu importanță arheologică, este destul de pretențioasă pentru un neavizat, fiind ușor confundabile cu resturi de bazalte, andezite negre (bazaltoide) etc. ceea ce explica, identificarea și acordarea importanței cuvenite, destul de târziu acestor roci.

Analizele microscopice asupra obiectelor preistorice confecționate din corneene și colectate din Bazinul hidrografic someșan, evidențiază două tipuri principale de roci și anume: 1) corneene cu glauconit, întâlnite în, numeroase stațiuni neolitice (Coldău, Iclod, Săcălaia, Gheorgheni, Vlaha), caracterizate de fuziunea parțială a matricei și de oxidarea termicmetamorfică a glauconitului oolic (Pl. I; și 2) corneene lipsite de glauconit, mai intens termometamorfizate, la care matricea argiloasă este aproape total transformată în sticlă (Pl. II). Acestea din urmă, presupunem a proveni din Munții Apuseni. Se conturează astfel, corneene aparținând la două provincii petrografice, provincia Carpaților Orientali și provincia Munților Apuseni.

IOAN MĂRZA — ZOIA MAXIM

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

- KALMAR 1985—1986 — Zoia Kalmar, *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei, (II)*, în *ActaMN*, 22—23, p. 401—410.
- KALMAR 1986 — *Elemente ale culturii Lengyel în nord-vestul României*, în *Acta MP*, 10, p. 61—70.
- KALMAR 1987 — *Neoliticul timpuriu din Bazinul someșan și legăturile sale*, în *Acta MP*, 11, p. 57—71.
- KALMAR 1987—1988 — *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei, (III)*, în *ActaMN*, 24—25, p. 465—483.
- KALMAR 1990 — *Les processus de néolithisation dans le Nord-ouest de la Transylvanie*, în *Rubane & Cardial*, Liège, p. 13—20.
- KALMAR 1990—1991 — *Despre organizarea internă și fluctuațiile etno-culturale din grupul Iclod*, în *Acta MP*, 14—15, p. 37—42.
- KALMAR MAXIM 1991 — Zoia Kalmar—Maxim, *Sinteze Iclod—Petrești*, în *Cultura Vința în România*, Timișoara, p. 137—140.
- KALMAR—STOICOVICI 1987—1988 — Zoia Kalmar, Eugen Stoicovici, *Trăsăturile „industrii” litice de la Iclod*, în *ActaMN*, 24—25, p. 937—945.
- KALMAR—STOICOVICI 1989 — *Petrographic and metric analysis of the lithic tools from the neolithic settlement of Iclod*, în *Archaeometry in Romania*, 2, Cluj-Napoca, 1989, p. 137—145.
- LAZAROVICI 1976 — Gheorghe Lazarovici, *Der neolithische Friedhof von Iclod*, în *Actes C.I.S.P.P.*, Nice, p. 346.
- LAZAROVICI 1977 — *Sfârșitul culturii Vința—Turdaș în Cîmpia Transilvaniei*, în *StComCaransebeș*, II, p. 211.
- LAZAROVICI 1983 — *Șantierul arheologic Iclod (1977—1981)*, în *Materiale*, 15, p. 50—61.
- LAZAROVICI—KALMAR 1982 — *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale între grupul Iclod și cultura Tisa*, în *ActaMN* 19, p. 221—245.
- LAZAROVICI—KALMAR 1986 — *Șantierul arheologic Iclod*, în *Apulum*, 23, p. 25—41.
- LAZAROVICI—KALMAR 1987 — *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, în *Apulum*, 24, p. 9—39.
- LAZAROVICI—KALMAR 1988 — *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania din 1986*, în *Apulum*, 25, p. 9—47.
- LAZAROVICI—KALMAR 1990 — *Șantierul arheologic Iclod (Campania 1987)*, în *Apulum*, 26, p. 55—68.
- LAZAROVICI—MAXIM—GYULAI 1993 — Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, Paul Gyulai, *Cercetări arheologice la Săvădisla*, în *ActaMN*, 26—27, 1993, s.t.
- PĂUNESCU 1970 — Alexandru Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, p. 359.
- STOICOVICI 1985 — Eugen Stoicovici, *Despre natura unor piese litice din așezări sălăjene și din alte părți ale României*, în *Acta MP*, 9, p. 105—110.

OUTILS NÉOLITHIQUES TAILLÉS EN CORNÉENNES, DÉCOUVERTS DANS LE BASSIN DE SOMES. DONNÉES PÉTROGRAPHIQUES ET ARCHÉOLOGIQUES

(Résumé)

L'article présente certains résultats des analyses entreprises sur les outils en cornéennes, découverts dans divers établissements néolithiques. Ces roches ont servi à la fabrication des outils taillés déjà dans le paléolithique (?), mais à coup sur d'une manière très accidentale. D'une véritable „industrie" on peut parler seulement vers la fin du néolithique et le début de l'éuéolithique. Les analyses permettent quelques conclusions—

— on fabriquait les outils dans des ateliers situés assez près des sources de la matière première ;

— le macrolithisme a pour causes la structure et la texture de la roche, ainsi que les nécessités quotidiennes ;

— les lamelles, les racloirs et les grattoirs sont assez fréquents ;

— les points et les parties componentes des faucilles sont rares ;

— il existent deux groupes de roches cornéennes dans le bassin du Someş. 1) cornéennes à glauconite, ayant leur source dans les Carpathes Orientaux et 2) cornéennes avec la matrice argileuse totalement transformée en verre, leur source se trouvant dans les Carpathes Occidentaux.

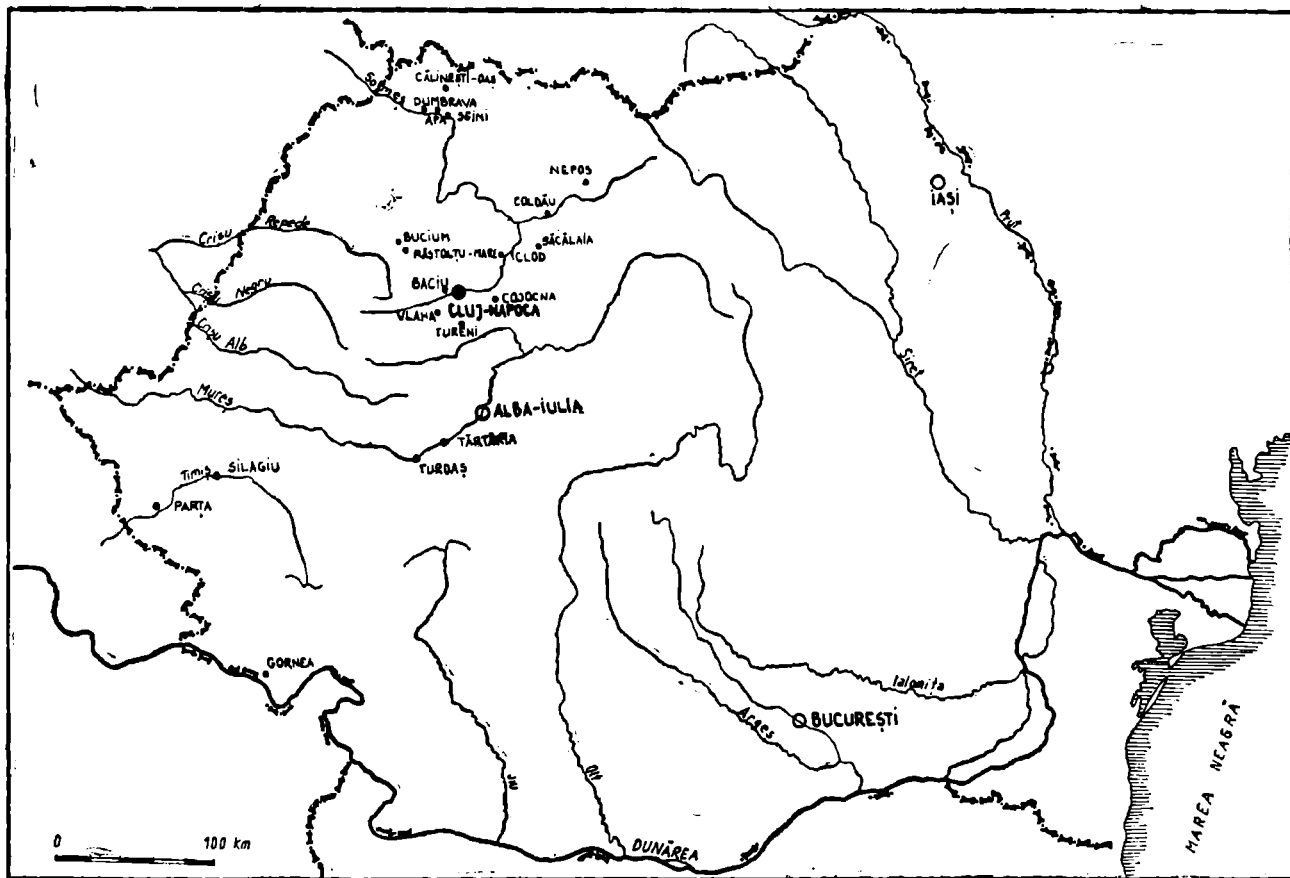

Fig. 1. Repartiția stațiilor arheologice pe teritoriul României, în care s-au identificat obiecte din corneene (cerc plin).

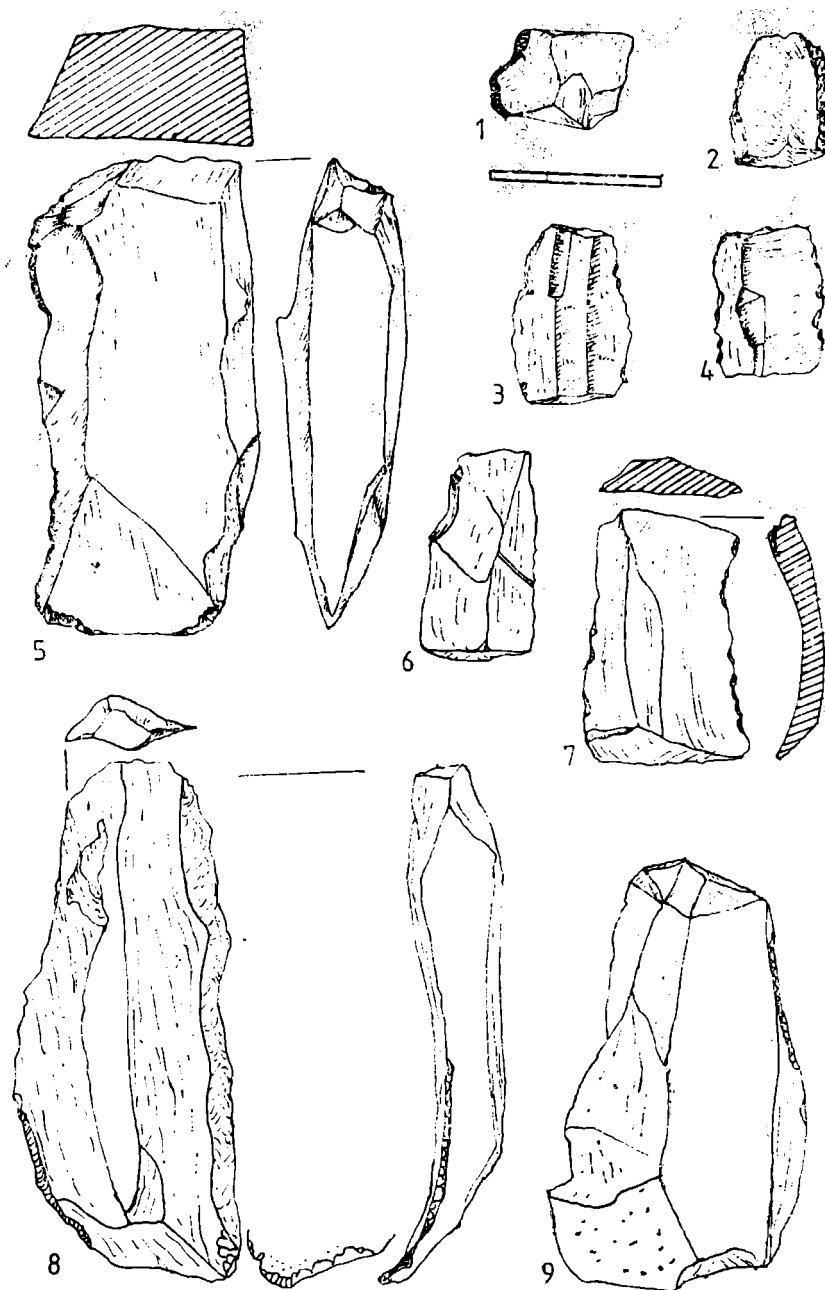
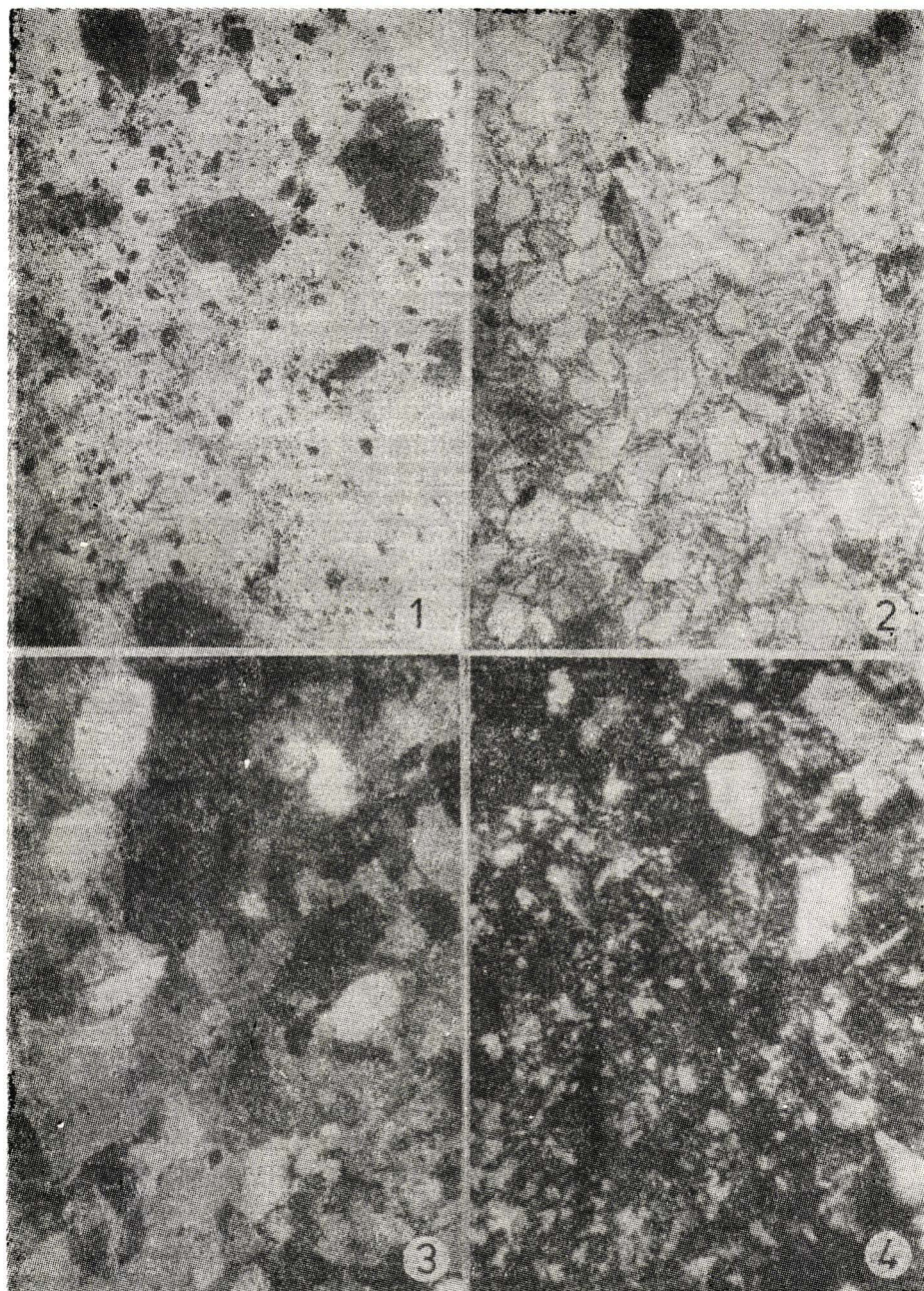
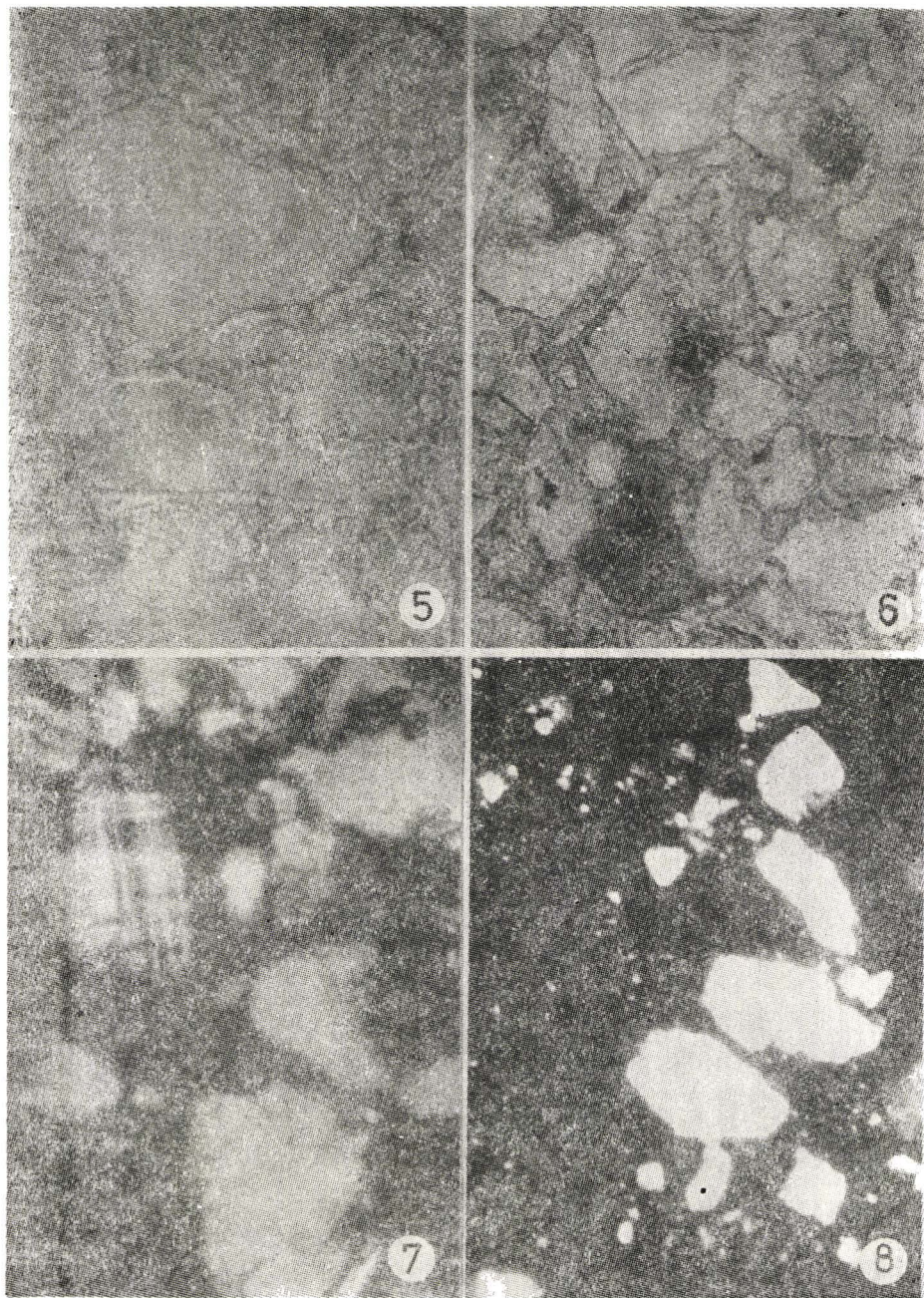

Fig. 2. Unelte confecționate din corneene; Baciu (1, 5, 8), Răstoļu Mare (2, 4, 6), Cojocna (3), Iclod (7) și Buciumi (9).

Pl. I. 1 Corneeană, (gresie cu corpusculi de glauconit — G), 1N; 130X, Iclod; 2 Corneeană, (gresie cu foraminifere () și glauconit — G), 1N, 120X, Iclod; 3 Corneeană, (gresie cu ciment argilos-carbonatic și ovide de glauconit — G), N+, 125X, Iclod; 4 Gresie silicifiată, N+, 120X, Iclod.

Pl. II. Corneene — 5 (gresie cuarțoasă), se remarcă fuziunea parțială termic-metamorfică a cuarțului, respectiv manșonul de sticlă de la periferia granulelor, 1N, 125X, *Baciu*; 6 (gresie cuarțoasă cu globigerine — Gl. și glauconit — G), 1N, 110X, *Baciu*; 7 (gresie cuarțofeldspatică, cu microclin — M), cimentul argilos al rocii a fost transformat în sticlă sub efectul metamorfismului caustic și, parțial, marginea granulelor de cuarț și mai puțin afeldspațiilor, N+, 125X, *Baciu*; 8 (gresie cu ciment bazal argilos-feruginos), 1N, 100X, *Gheorgheni*.

OBSERVAȚII PRIVIND IMPORTUL DE GRAFIT ÎN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LATÈNE

Investigațiile privind Latène-ul intracarpatic au vizat în special aspecte ale civilizației dacice din sec. I î.e.n.-I.e.n. Cetățile și așezările acestei perioade s-au aflat în mai mare măsură în atenția cercetătorilor. În plan istoriografic acest fapt s-a concretizat prin apariția unor monografii arheologice¹ și a unor tentative de sistematizare a informației vizând probleme ale culturii materiale² ori spirituale³. Pe această bază s-au realizat și sinteze de istorie a civilizației daco-getice, însă cu referire specială la ultimele două secole de existență a Daciei libere⁴.

Perioada Latène-ului timpuriu și mijlociu nu s-a bucurat de aceeași atenție din partea specialiștilor. Încercările de interpretare a informației arheologice referitoare la această secvență temporală au fost sporadice. Singura zonă care face excepție este nord-vestul României. Este meritul cercetătorului I. Némethi⁵ de a fi lămurit, pe baza unor cercetări de mai multe decenii, problemele de cronologie, civilizație și cultură, spiritualitate, etc. din spațiul menționat.

Unul dintre aspectele neclarificate cu destulă exactitate și care privește întreaga durată a Latène-ului, este acela al ceramicii grafitate. Este vorba de vase de tip „situla” avînd în compoziția pastei un procent mai mare sau mai mic de grafit. Culoarea vaselor este cel mai adesea neagră, uneori brună sau cafenie. De obicei sînt ornamentate pe gîtul scund cu un brîu reliefat, iar pe corp cu striuri verticale.

Acest tip de vase este răspîndit pe spații foarte largi și, din punct de vedere cronologic, este prezent pe toată durata celei de a doua vîrste a fierului. Frecvența mare în așezări a determinat elaborarea unor studii detaliate privind vasele de tip „situla”⁶. Dintre acestea trebuie menționată în mod special lucrarea Irenei Kappel⁷, care rămîne pînă astăzi cea mai am-

¹ C. Daicovicu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954; M. Macrea, I. Glodariu *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976; I. Glodariu, F. Costea, I. Ciupea *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Făgăraș, 1980; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*; I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989; etc.

² I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.

³ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară*, Cluj-Napoca, 1983; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.

⁴ H. Daicovicu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977.

⁵ I. Némethi, in *ActaMP*, 8, 1984, p. 129—146; idem, in *ActaMP*, 10, 1986, p. 71—82; idem, in *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 87—112; idem, in *Thraco-Dacica*, 9, 1988, p. 49—73; etc.

⁶ L. Horáková—Jansová, in *PamArch*, 46, 1955, p. 134—184; B. Benadik, in *SlovArch*, 9, 1961, p. 175—208.

⁷ I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching*, Bd. 2, Wiesbaden, 1969.

plă analiză consacrată problemei, tot ea realizînd și prima repertoriere a descoperirilor din Transilvania⁸. În ultimele decenii acest repertoriu a fost îmbogățit considerabil datorită săpăturilor efectuate în diferite așezări și necropole, dar mai ales în urma cercetărilor de suprafață.

Pentru perioada Latène B₂ — C se pot distinge două zone de răspîndire a ceramicii grafitate. Prima cuprinde vestul Transilvaniei și este legată de orizontul celtic din Pannonia. Descoperirile sînt numeroase și practic nu există nici o așezare în care să nu se fi găsit materiale de acest gen.

A doua zonă este reprezentată de artefactele din centrul Transilvaniei. Cantitatea de ceramică grafitată din această regiune este mai redusă, însă situația trebuie pusă mai degrabă, pe seama lipsei cercetărilor, decît pe o utilizare mai limitată în raport cu zona precedentă.

Se constată faptul că vasele de tip „situla” se masează în special în așezări, descoperirile din necropole fiind foarte rare (situație constatată și în alte arii culturale⁹). Observația este foarte utilă în încercarea de a stabili funcționalitatea acestui tip ceramic, problemă asupra căreia voi reveni ceva mai jos.

Există un contrast evident între aria foarte largă de difuziune a ceramicii cu grafit în pastă și zonele limitate de exploatare a grafitului¹⁰. Spațiul de exploatare al acestuia se afla în antichitate în Europa Centrală, resursele respective concentrîndu-se în zona Passau, sudul Boemiei, Austria de Jos și vestul Moraviei. Toți cercetătorii care s-au oprit asupra acestei probleme au admis — în legătură cu exploatarea grafitului — că este vorba de un comerț intens. Opiniile diferă în ceea ce privește modul în care s-a desfășurat acest schimb, unii cercetători optînd pentru posibilitatea unui comerț cu grafit brut, alții pentru un comerț cu ceramică¹¹.

Analizînd părerile exprimate, I. Kappel arăta că există indicii pentru presupunerea unui comerț cu grafit, însă acestea sînt puține și pot fi luate în considerație doar pentru zonele central Europene. În rest ar fi vorba de un comerț cu produse ceramice¹².

Ideea unui comerț cu grafit brut este sprijinită astăzi de mai multe descoperiri. Astfel, numărul „bulgărilor” de grafit identificați în așezări Latène a crescut nu numai în Europa Centrală¹³ ci și în zone mai îndepărtate¹⁴. De aceea, opinia că este vorba de un comerț intens cu grafit brut și de o producție ceramică în centre locale, cîștigă tot mai mult teren¹⁵.

Prezența în Transilvania a ceramicii cu grafit în pastă trebuie interpretată în același sens. Pentru acest fapt pledează atelierele de olărie de la Andrid (jud. Satu Mare) și Biharia (jud. Bihor).

⁸ Eadem, *op. cit.*, p. 188, 196.

⁹ Vezi, de exemplu, contextele de descoperire din lumea scordiscă la M. Guștin, în *JahrbRGZM*, 31, 1984, p. 356—357, fig. 27/3.

¹⁰ I. Kappel, *op. cit.*, p. 18—41, fig. 11.

¹¹ Eadem, *op. cit.*, p. 123.

¹² Eadem, *op. cit.*, p. 123—126.

¹³ J. Meduna, *Die latenezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praha, 1980, p. 155.

¹⁴ S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 40, menționează descoperirea în așezarea de la Botoșana (jud. Suceava), datată în sec. III—II î.e.n., a „unui bulgăre de grafit nativ folosit la prepararea catarcei ceramice grafitate și adus din Moravia”.

¹⁵ K. Pieta, *Die Puchov-Kultur*, Nitra, 1982, p. 113.

La Andrid au fost cercetate două cuptoare de ars ceramică, de tipul cu perete median. Printre fragmentele ceramice descoperite în cuptoare și în groapa de deservire se aflau și cioburi cu grafit în pastă¹⁶.

La Biharia, pe malul stîng al pîriului Ceșmeu, a fost dezvelită o locuință-bordei (?) și o groapă în care se afla „lut frămîntat pregătit pentru modelarea ceramicii și cioburi LT cenușii negricioase fine”¹⁷. Din locuința-bordei provine un instrument pentru ornamentat vase înainte de ardere (Knochenstempel) și numeroase fragmente ceramice celtice, inclusiv cu grafit în pastă. La nord-vest de acest complex au fost descoperite trei cuptoare de olar și groapa de alimentare a acestora. Din inventarul lor făceau parte, printre altele, o spatulă de os utilizată la ornamentarea ceramicii și o bucată de grafit¹⁸.

Aceste descoperiri sînt de natură să documenteze o producție locală a ceramicii grafitate. Prezența unor forme de vase de tip „situla” specifice grupei vestice a acestui gen ceramic¹⁹ nu presupune în mod necesar un comerț de vase. Ar putea fi vorba — poate — chiar de prezența unor meșteri olari veniți din centrul Europei. Pe de altă parte un vas avînd în compoziția pastei mult grafit, *lucrat cu mîna* (și nu la roată, cum este cazul vaselor celtice de tip „situla”) a fost descoperit într-un mormînt al necropolei de la Pișcolt (jud. Satu Mare)²⁰. Complexul respectiv a fost datat în Latène B₁/B₂, ilustrînd o fabricare locală a ceramicii cu grafit încă dintr-o perioadă timpurie.

În Latène-ul tîrziu ceramica grafitată este mai puțin numeroasă. Ea provine în întregime din cetăți și așezări dacice. Surprinde concentrarea unor fragmente de „situla” în zona Munților Orăștiei²¹. Cele mai multe exemplare provin însă din așezările dacice de la Pecica (jud. Arad)²², Berindia (jud. Arad)²³ și Marca (jud. Sălaj)²⁴.

În legătură cu prezența acestui tip ceramic în așezările și cetățile dacice s-au emis mai multe păreri. În 1969 I. H. Crișan²⁵ — cunoscînd la acea vreme doar fragmentul de la Costești — era de părere că acesta ajunsese în Munții Orăștiei în urma campaniei lui Burebista împotriva boiilor și tauriscilor²⁶. Ulterior același cercetător, publicînd ceramica de import de la Pecica, opina că este vorba de relații de schimb cu zonele vestice locuite de celți²⁷. S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, deși nu excludeau posibilitatea

¹⁶ I. Némethi, in *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 579–583.

¹⁷ S. Dumitrașcu, in *Sargetia*, XIV, 1979, p. 46.

¹⁸ Idem, *op. cit.*, p. 45–58; idem, in *Dacia*, N. S., XXVI, 1982, p. 157–166.

¹⁹ Cf. Vl. Zirra, in *StComSatu Mare*, IV, 1980, p. 51, pl. XVII/1, 3, 8.

²⁰ I. Némethi, in *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 189, pl. I/10; idem, in *Thraco-Dacica*, IX, 1–2, 1988, p. 50, fig. 2/12–M 9.

²¹ C. Daicovicu, *op. cit.*, p. 103, pl. 13/6; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 203, fig. 111; H. Daicovicu, I. Glodariu, I. Piso, in *ActaMN*, X, 1973, p. 69, fig. 15.

²² I. H. Crișan, in *AIIA*, XVIII, 1975, p. 39, fig. 4; idem, *Ziridava*, 1978, p. 154–155, pl. X/5, 8, 9l

²³ S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, in *Crisia*, III, 1973, p. 62, pl. XI/1–5.

²⁴ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, Zalău, 1974, p. 20.

²⁵ I. H. Crișan, *Ceramica...*, p. 203.

²⁶ Strabo, VII, 5, 12.

²⁷ I. H. Crișan, in *AIIA*, XVIII, 1975, p. 43–44.

realizării acestor vase în lumea dacică, considerau mai plauzibilă importarea lor²⁸.

O serie de descoperiri realizate în ultimii ani conduc spre ideea existenței unor ateliere locale unde se produceau cel puțin o parte a acestor vase. Faptul a fost sesizat în urma publicării rezultatelor preliminare ale săpăturilor de la Fețele Albe²⁹. Din inventarul complexelor investigate făceau parte și două vase grafitate de dimensiuni mari care, în afara caracteristicilor generale specifice olăriei celtice, prezentau și cite patru butoni asemănători celor din ceramica dacică. Exemplarele respective, neavînd analogii în lumea celtică, au fost produse probabil în Dacia.

Acestora li se adaugă fragmentul unui vas borcan tipic dacic provenind de la Pecica și avînd grafit în pastă³⁰. Vasele menționate fac dovada unei producții locale și deci, a importului de grafit din zonele central-europene,

Tot în Latène-ul tîrziu într-o serie de așezări dacice (Divici³¹, Pecica³², Tilișca³³ — vasul în care se aflau ștanțele monetare — Vărădia de Mureș³⁴) s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la vase tip „situla” fără grafit în pastă. Apariția acestei ceramici ar putea fi pusă în legătură cu luptele purtate de Burebista cu celții, în urma cărora legăturile cu sursele de grafit din Europa Centrală puteau fi întrerupte. O asemenea idee nu poate fi respinsă în totalitate. Probabil că în Latène tîrziu importul de grafit s-a diminuat (poate în urma campaniei lui Burebista), dovadă fiind numărul restrîns al descoperirilor. Însă importul de grafit nu a încetat, în sprijinul acestei afirmații putîndu-se invoca exemplele care atestă o producție locală de ceramică grafitată. Faptul că vasele de tip „situla” fără grafit în pastă sînt numeroase chiar și în zonele cu resurse de grafit din Moravia³⁵ conduce spre ideea că funcționalitatea lor era diferită.

Asupra utilității ceramicii cu grafit în pastă s-au emis mai multe păreri. Opinia lui B. Benadik³⁶, potrivit căreia astfel de vase constituiau recipiente folosite în procese metalurgice, nu poate fi acceptată decît în cazul cînd este vorba de creuzete³⁷. Pe baza unor analize și experiențe E. Bónis arăta că ceramica grafitată prezintă însușiri: izolatoare de căldură, o mai mare rezistență în fața agenților termici și oferă o suprafață mai puțin poroasă. Din acest motiv cercetătoarea maghiară este de părere că ceramica grafitată a fost folosită mai ales în activități de bucătărie³⁸. Opinia tocmai menționată se confirmă prin numărul mare de descoperiri făcute în așezări și prin absența lor în necropole.

²⁸ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 20.

²⁹ H. Daicovicu, I. Glodariu, I. Piso, *op. cit.*, p. 69, 74.

³⁰ I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 112, pl. 44/1.

³¹ Informații M. Gumă pentru care îi mulțumesc călduros și pe această cale.

³² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 139—140, 215, pl. X.

³³ N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p. 81, fig. 19.

³⁴ M. Barbu, M. Zdroba, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 21—40, fig. 12. Merită reținut și faptul că fragmente de vase de tip situla, fără grafit în pastă, au fost descoperite și în așezarea de la Botoșana (jud. Suceava): S. Teodor, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 224.

³⁵ J. Meduna, *op. cit.*, p. 68—69.

³⁶ Apud J. Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Beograd, 1972, p. 55, nota 44.

³⁷ Pentru creuzete realizate din lut cu grafit vezi I. Kappel, *op. cit.*, p. 49—50, fig. 13.

³⁸ E. Bónis, *Die spätheltische Siedlung Gellérthegy—Taban in Budapest*, Budapest, 1969, p. 185.

I. Némethi³⁹, în baza unor experiențe practice, mi-a semnalat faptul că orice lichid depozitat într-un vas avînd grafit în pastă primește o culoare neagră. Deci în vasele de acest gen nu se puteau depozita decît produse solide. Nu este lipsită de importanță nici observația că sarea depozitată în vase ceramice atacă componentele de lut ale acestora⁴⁰. Grafitul este rezistent la astfel de corozii și de aceea nu ar fi exclus ca măcar o parte a produselor solide să le fi reprezentat bucățile de sare. De altfel, legătura între vasele cu grafit și comerțul cu sare a fost sesizată de mai multă vreme prin prezența masivă a acestui tip ceramic în zonele de exploatare a sării din Europa Centrală ca și pe drumurile utilizate în comerțul cu sare din aceeași regiune⁴¹.

Deci prezența grafitului în pasta unor vase este legată de rațiuni practice. Avînd în vedere acest lucru se poate susține faptul că vasele „situla” fără grafit au fost utilizate în alte scopuri, forma acestui tip ceramic fiind atît de simplă și de răspîndită încît a fost produsă pe scară largă.

În concluzie se poate remarca existența în Transilvania a unei producții locale de ceramică grafitată și deci a unui import de grafit din Europa Centrală. Aceste relații de schimb par să fi fost mai intense în perioada Latène B — C, cînd este atestată și prezența masivă a celților în zonă.

Dacă relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și cu cea romană sînt mai ușor de sesizat prin natura obiectelor destinate schimbului⁴², legăturile cu alte populații din Europa „barbară” sînt mai greu perceptibile. O serie de artefacte dacice au ajuns pînă în zone îndepărtate ale Europei⁴³ însă numărul acestora este încă redus, și de aceea greu s-ar putea trage concluzii asupra relațiilor de schimb ale Daciei cu regiunile respective. Dar comerțul cu grafit desfășurat probabil într-un ritm continuu, face dovada unor legături strînse între spațiul nostru și zonele central-europene, îmbogățind astfel imaginea asupra aportului Daciei la ansamblul economiei antice.

AUREL RUSTOIU

ANEXE

I. Așezări Latène B—C cu descoperiri de vase grafitate

1. ACIȘ (jud. Satu Mare). Gh. Lazin, în *SiComSatu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 69—71; inf. I. Némethi.
2. ANDRID (jud. Satu Mare). I. Némethi, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 579—584; idem, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 102.
3. BEREĂ—LA SOCI (jud. Satu Mare). V. Zirra, în *SiComSatu Mare*, IV, 1980, p. 39—84.
4. BEREĂ—CETATEA IEPURELUI (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.

³⁹ Țin să mulțumesc și pe această cale d-lui dr. I. Némethi pentru sugestiile și informațiile oferite în vederea realizării acestui articol.

⁴⁰ Observația aparține lui D. Opriș, muzeograf la Muzeul de etnografie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.

⁴¹ I. Kappel, *op. cit.*, p. 125.

⁴² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană, Cluj, 1974.*

⁴³ Vezi A. Rustoiu, în *Thraco-Dacia*, XII, 1—2, 1991, p. 143—147.

5. BERVENI (jud. Satu Mare). I. Néméti, în *ActaMP*, X, 1986, p. 72–74.
6. BICAZ (jud. Maramureș). Inf. I. Stanciu.
7. BIHARIA (jud. Bihor). S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 45–58; idem, în *Dacia*, N.S., 19, 1982, p. 157–166.
8. BOGDAND (jud. Satu-Mare). Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 72; inf. I. Néméti.
9. CAREI–BOBALD IV (jud. Satu-Mare). I. Néméti, în *StComSatu Mare*, V–VI, 1981–1982, p. 176.
10. CAREI–PUSTĂ (jud. Satu-Mare). Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 73.
11. CAREI–RÎTUL POȘTEI (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
12. CĂMIN–MALUL CRASNEI (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
13. CĂPLENI–GRĂDINĂRIE (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
14. CICIR (jud. Arad). I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Wiesbaden, 1969, p. 188.
15. CIPĂU (j. d. Mureș). *Ibidem*.
16. CIUMEȘTI–BOSTĂNĂRIE (jud. Satu-Mare). V. Zirra, *op. cit.*, p. 39–84.
17. CIUMEȘTI–PODUL SÎNPAUL (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
18. CLUJ–SOMEȘENI (jud. Cluj). I. Kappel, *loc. cit.*
19. CRISTUR (jud. Harghita). Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 100.
20. CURCIU (jud. Sibiu). D. Radu, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 491.
21. FOENI–LIVADĂ (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
22. FOENI–DRUMUL SPRE BEREĂ (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
23. GHENCIU (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
24. ICLOD (jud. Cluj). A. Bulbuc, în *ActaMN*, XXII–XXIII, 1985–1986, p. 415; inf. Gh. Lazarovici.
25. IERNUT (jud. Mureș). Inf. M. Rusu, H. Pop.
26. LAZURI (jud. Satu-Mare). Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 75–77.
27. LIVADA–DUMBRAVA (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
28. MEDIAȘ (jud. Sibiu). I. H. Crișan, în *Dim activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, 3, 1955–1956, p. 35; K. Horedt, în *Studien aus Alleuropa*, II, Köln–Graz, 1965, p. 56.
29. MOREȘTI (jud. Mureș). Idem, *op. cit.*, p. 56–59; idem, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 50.
30. NOȘLAC (jud. Alba). I. Kappel, *loc. cit.*
31. ORADEA (jud. Bihor). *Ibidem*.
32. PALATCA (jud. Cluj). Inf. M. Rotea.
33. PEȘTERA ȚAPULUI (jud. Caraș-Severin). R. Petroszky, în *StCom Caransebeș*, III, 1979, p. 240.
34. PIR (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
35. PIȘCOLT–LUTĂRIE (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
36. PIȘCOLT–GARDORANI (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
37. SANISLĂU (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
38. SEBEȘ (jud. Alba). K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, I. Paul, I. Raica, în *Apulum*, VI, 1967, p. 23.
39. SÎNNICOLAU ROMÂN (jud. Bihor). S. Dumitrașcu, I. Crișan, în *Crisia*, XX, 1990, p. 99.
40. TIREAM (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
41. URZICENI (jud. Satu-Mare). Inf. I. Néméti.
42. VLADIMIRESCU (jud. Arad). E. D. Pădurcanu, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 149.

II. Morminte celtice cu descoperiri de vase grafitate

1. ARAD–GAI (jud. Arad). I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia-Mare, 1966, p. 52.
2. ARADUL NOU (jud. Arad). Idem, în *Ziridava*, III–IV, 1974, p. 43.
3. CIUMEȘTI (jud. Satu-Mare). V. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia-Mare, (1967), p. 100; I. H. Crișan, în *Marmatia*, II, 1971, p. 58–59.
4. GALAȚII BISTRIȚEI (jud. Bistrița-Năsăud). I. Kappel, *op. cit.*, p. 196.

5. PIȘCOLȚ—NISIPĂRIE (jud. Satu-Mare). I. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 102; idem, în *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 189; idem, în *Thraco-Dacica*, IX, 1—2, 1988, p. 50, M. 9.
6. SANISLĂU (jud. Satu-Mare). V. Zirra, în *St Com Satu Mare*, II, 1972, p. 182—183

III. Așezări Latène D cu descoperiri de vase grafitate

1. BERINDIA (jud. Arad). S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, în *Crisia*, III, 1973, p. 62
2. COROD (jud. Satu-Mare). Gh. Lazin, *op. cit.*, p. 73—74.
3. COSTEȘTI—CETĂȚUIE (jud. Hunedoara). I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 203.
4. COSTEȘTI—LA CURȚI (jud. Hunedoara). E. Iaroslavschi, în I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*, București, 1988, p. 47—48.
5. GRĂDIȘTEA DE MUNTE—FEȚELE ALBE (jud. Hunedoara). H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, în *ActaMN*, X, 1973, p. 69.
6. LUNCANI—PIATRA ROȘIE (jud. Hunedoara). C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 103.
7. MARCA (jud. Sălaj). S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974, p. 20.
8. PĂULIȘ (jud. Arad). E. D. Pădureanu, în *Thraco-Dacica*, XI, 1—2, 1990, p. 179, 191.
9. PECICA (jud. Arad). I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 112, 154—155.
10. SIGHIȘOARA—WIETENBERG (jud. Mureș). K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara — Schässburg*, Bonn, 1971, p. 40; inedit; săpături I. Andrișoiu și A. Rustoiu, 1992.
11. ȘIMLEU SILVANIEI (jud. Sălaj). Inf. H. Pop.
12. TILIȘCA (jud. Sibiu). N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p. 100.

ÜBER DIE GRAPHITIMPORTE NACH SIEBENBÜRGEN IN DER LATËNEZEIT

(Zusammenfassung)

Es gibt einem offenbaren Kontrast zwischen die sehr breite Verwendungszone der Graphittonkeramik und den begränzten Graphiterzeugungsgebieten. In den letzten Jahren ist man immer mehr der Meinung daß es eigentlich einem sehr intensiven Handel mit Rohgraphit, der in lokalen Töpfereiwerkstätten für die Graphittonkeramikherstellung gebraucht war, gab. So muß es auch in einigen Gebieten Rumäniens gewesen sein.

In Siebenbürgen hat man zwei Töpfereiwerkstätte der LT C in Andrid und Biharia entdeckt. In Biharia wurde auch ein Rohgraphitstück gefunden, also ist es wahrscheinlich daß diese Werkstätte auch Graphittonkeramik hergestellt haben.

Manche Forscher haben die Graphittongefäße der späten Latenezeit als Imports aus der Keltischen Welt betrachtet. In der Siedlung von Grădiștea de Munte — Fețele Albe wurde ein kammstrichverzierter Graphittonsitula entdeckt. In Pecica aber ein dakischer Tiegelformgefäß. Beide wurden ganz bestimmt in Dakien hergestellt. Deswegen kann man behaupten daß auch während des Spät-latènezeit Rohgraphit importiert wurde.

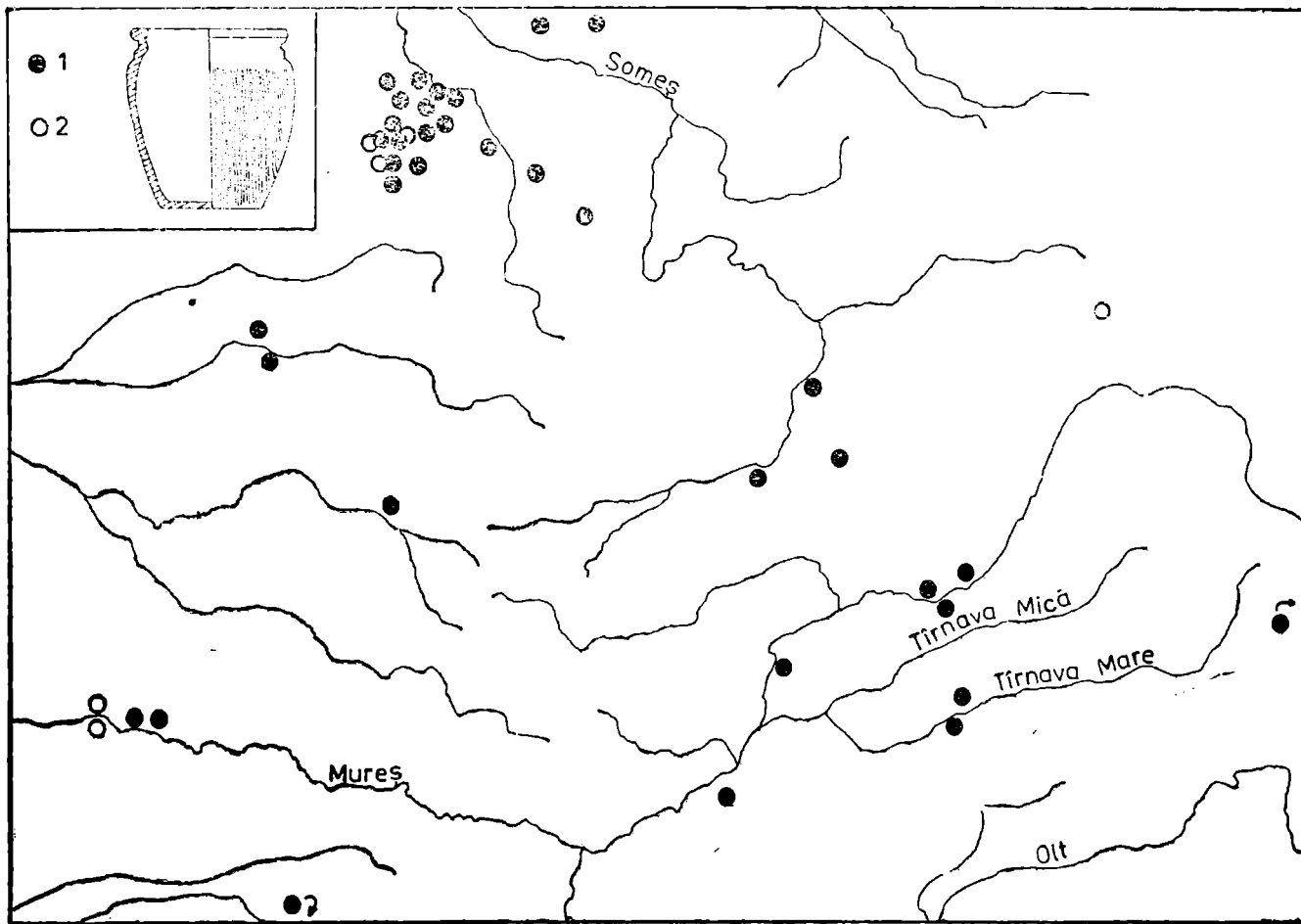

Fig. 1. Răspîndirea vaselor grafitate din Transilvania în Latène B-C: 1 - așezări; 2 - necropole.

Abb. 1. Graphittonkeramik in Siebenbürgen während der LT B-C. 1 - Siedlungen (siehe Liste 1); 2 - Gräberfelder (siehe Liste 2).

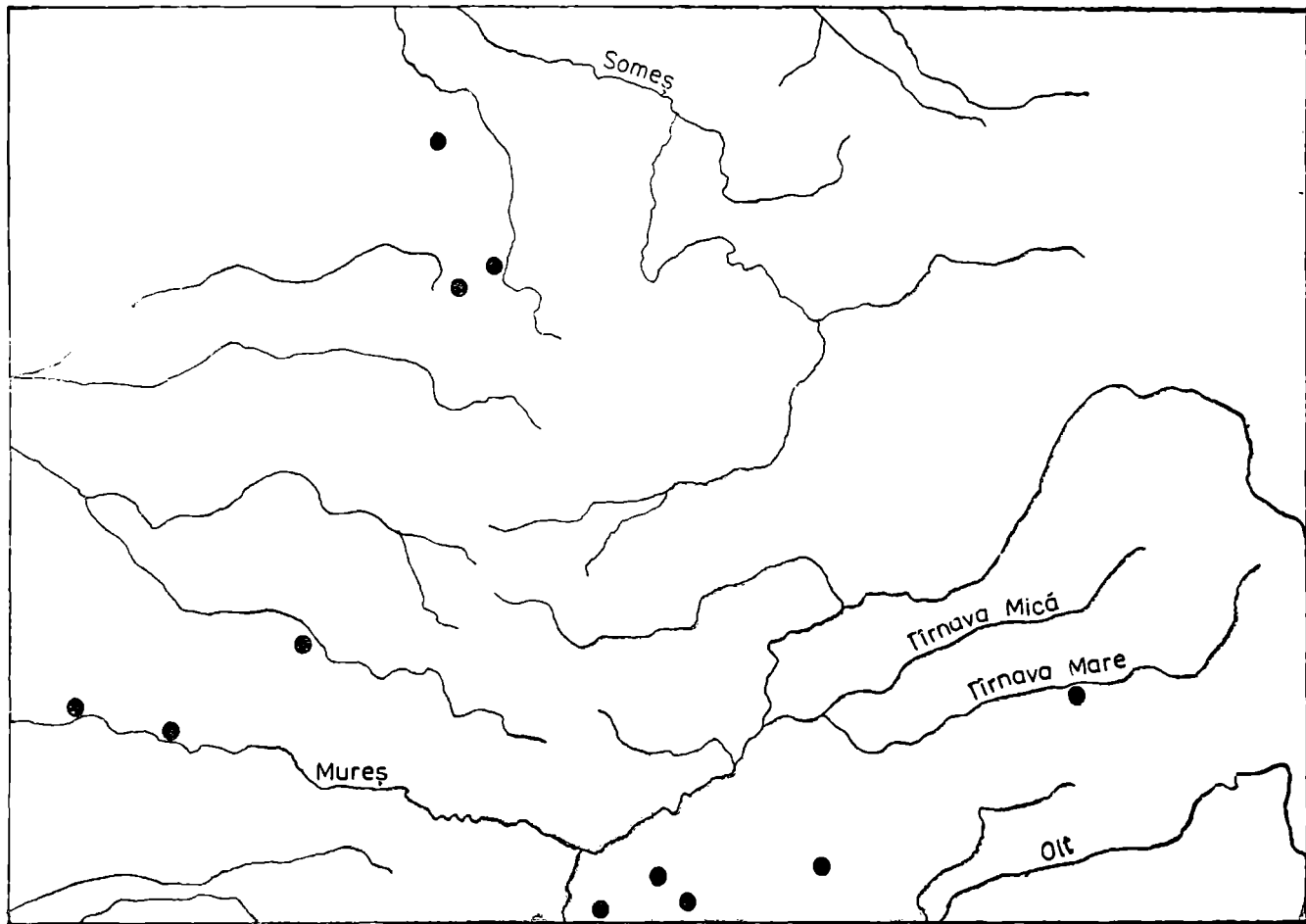

Fig. 2. Răspîndirea vaselor grafitate din Transilvania în Latène D.
Abb. 2. Graphittonkeramik in Siebenbürgen während der LT D (Siehe Liste 3).

NOI DESCOPERIRI CELTICE ÎN JUDEȚUL SĂLAJ

1. *Derșida*. În vara anului 1980 la locul numit „Dealul Temeteului” (Temetö domb), în partea dreaptă a căii ferate Carei-Zalău, la marginea unui drum de țară, cu ocazia extragerii nisipului (pe o terasă joasă) au fost descoperite mai multe obiecte arheologice¹: un vas mare, două castroane (străchină), o cană cu toartă, o spadă îndoită împreună cu teaca foarte corodată și fragmentară și o placă fragmentară din fier. Obiectele au fost găsite în adâncimea de 1,20 m. Observațiile de teren și cercetările ulterioare au fost făcute de Eva Lakò, care a constatat la cca. patru metri de această descoperire, urmele unei vetre de foc cu o lipitură arsă și cu cărbuni. Nu s-au observat depuneri materiale din altă epocă istorică (strat de cultură). Între obiectele menționate și urmele vetrei de foc nu s-a putut stabili nici-o legătură (nu pare să fie un „ustrinum”). N-au fost recuperate materiale osteologice umane. Din ofranda alimentară au fost adunate oase de porc (un maxilar). Nu ne au parvenit nici alte știri privind ritul și ritualul de înmormântare. Obiectele arheologice descoperite la Derșida au fost recuperate de Muzeul din Zalău, și trecute în registrul de inventar sub nr. 670—675 din 1980².

Descrierea inventarului funerar

1. Vas mare, de culoare cenușie, lucrat la roată, ornamentat în partea superioară cu două inele în relief și cu o linie lustruită în zig-zag. În partea inferioară a vasului se observă dungii lustruite. Dimensiuni: $i = 40$ cm; d.g. = 20,8 cm; d.f. = 14 cm; inv. 670. (fig. 2/1; 3/1)

2. Castron de culoare brună, lucrat la roată, ornamentat pe umărul vasului cu o dungă lustruită, fundul plat. Dimensiuni: $i = 11,6$ cm; d.g. = 18 cm d.f. = 9,3 cm; inv. 671. (fig. 2/2; 3/2).

3. Cană ușor bitronconocă de culoare brună, lucrată cu mina avînd o toartă ușor ridicată față de muchia buzei, neornamentată. Dimensiuni: $i = 10$ cm; d.g. = 6 cm; d.f. = 5,4 cm; inv. 672. (fig. 2/3; 3/3)

4. Strachină de culoare cenușie-închisă, lucrată la roată, gura vasului este ușor evazată, fundul plat, neornamentată. Dimensiuni: $i = 10,4$ cm; d.g. = 24 cm; d.f. = 18 cm; inv. 673. (fig. 3/4; 4/1).

5. Lama spadei; fragmentară (mînerul este fragmentar, virful lamei lipsește) a fost îndoită ritual de două ori. Dimensiuni: lungimea este de 58 cm; lățimea este de 5 cm (fig. 2/6; 3/5).

6. Teaca spadei se află într-o stare corodată, ruptă și fragmentară. Din ea s-a păstrat o bucată mai mare dinspre corp, împreună cu urechiușa pentru fixarea lanțului spadei, nituită de placa tecii. Lungimea fragmentului ce s-a păstrat este de 25,3 cm; lățimea de 5,5 cm (fig. 2/7; 3/4).

7. Un fragment dintr-o placă ușor îndoită din fier, fără posibilitatea de a stabili obiectul din care provine (poate dintr-un „umbo” de scut sau din calota unui coif?) (fig. 2/4, inv. 675).

8. Oase de porc (ofranda alimentară).

Deși lipsesc observații privind ritul și ritualului funerar ale descoperirii de la Derșida, prezența unui număr de patru vase intacte sau întregibile, a unei spade îndoite ritual și a ofrande alimentare ne arată clar că aceste obiecte au făcut parte din inventarul unui mormint, probabil de incinerare în groapă.

¹ Obiectele au fost „scoase” din pămînt de Ilie Gorgan, locuitor în satul Derșida, str. Cimitirului Nr. 136.

² Lama și teaca spadei au primit un singur număr de inventar.

Analiza inventarului funerar

— Vasul mare (fig. 2/1) de tip flașă este binecunoscut și larg răspândit în descoperirile celtice din țara noastră și din zonele limitrofe având analogii apropiate de la Pișcolt³, Apahida⁴, Ciumești⁵, Mátraszöllös⁶ etc. Vasele mari, unele cu un profil elegant, ornamentate cu inele reliefate sau cu benzi lustruite (tipul K₁) sînt datate la finele Latène-ului mijlociu⁷.

— Castronul (fig. 2/2) cu buza îngroșată și gîtul bine detașat este un recipient obișnuit în descoperirile celtice din Transilvania și din zonele limitrofe⁸ (tipul I₂)

— Strachină (fig. 2/5) de culoare cenușie, ca formă amintește de vasele locale hallstatiene lucrate la roată — tipul cu buza evazată⁹.

— Cana lucrată cu mîna reprezintă o formă relativ rară pentru descoperirile celtice din nord-vestul României (fig. 2/3). Această formă nu este întîlnită nici în cultura Veckerzug¹⁰ dar nici în descoperirile scitice din Transilvania¹¹. În schimb apare în descoperirile celtice din centrul Transilvaniei, mai ales în complexele dateate din Latène B₁ și din Latène mijlociu. Vase similare amintim de la Apahida¹², Fintinele—, Dealul Popii¹³, Dezmir¹⁴, Blandiana¹⁵, Zimnicea¹⁶, Bunești¹⁷. Faptul că această formă de ceașcă apare în special în descoperirile celtice din Transilvania credem că nu este întîmplătoare. Ea împreună cu vasul de tip clopot au originea din lumea getică și provin ori din relațiile de schimb sau mai de grabă sînt aduse de grupele celtice reîntoarse din expedițiile militare în Peninsula Balcanică după înfrîngerea de la Delphoi (iarna anului 279/278 î. Chr.)¹⁸.

— Indoirea rituală a spadei reprezintă un fenomen relativ des întîlnit în descoperirile funerare celtice din nord-vestul țării noastre: Pișcolt¹⁹, Sanislău²⁰, Tărian²¹ și sînt frecvente și în descoperirile similare din zonele limitrofe²². Spada și teaca (fig. 3/4—5) sînt fragmentare, lipsesc elementele pentru o datare mai strînsă (buterola). Spada este lucrată prin batere (cio-cănire) are lama lată, nervură mediană ușor pronunțată. Din teaca spadei se păstrează o bucată din fața, care era ținută spre corp, prevăzută cu o urechiușă. Urechiușa este scundă nu prea lată, care indică o perioadă relativ mai recentă (Lt. B₂ sau Lt. C₁)²³. Teaca era confecționată

³ În mormintul nr. 118 de la Pișcolt — vasul a fost asociat cu o fibulă lungă din fier de schema Lt. C₁; I. Némethi în *The Celts in central Europe*, Székesfehérvár, 1975, pl. II/3—7.

⁴ I. Kovács, în *Dolg.* Cluj, 11, 1911, fig. 42/1; 51/1; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, fig. 6/T. 7; fig. 11/5; I. H. Crișan, în *ActaMN*, VIII, 1971, fig.

⁵ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Baia Mare* (f.a.), fig. 47/6.

⁶ P. Patay, în *ActaArchHung*, 24, 1972, pl. XXX/3.

⁷ I. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, fig. 9/9—10; fig. 12/37.

⁸ Ibidem, fig. 8/22.

⁹ Idem, în *Dacia*, N.S., 26, 1982, fig. 3 (tipul G); fig. 19/5 (Ghenci—Dimbul Spinzurătorii).

¹⁰ Ibidem, fig. 9/D; J. Chochorowski, în *Acta Arch. Carpatica*, 23, 1984, p. 107—109; Idem în *PZ*, 60, 1985, 2, p. 209; Idem, *Die Veckerzug-Kultur*, Krakow, 1985, p. 46—47, fig. 6, 7.

¹¹ V. Vasiliev, în *Marisia*, IX, 1979, plș. 23/6—10; 24/2—3; Idem, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, pl. 3.

¹² Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., 20, 1976, fig. 18 (mormint de incinerare în urnă din 25. III. 1914 — ceașcă găsită împreună cu un vas clopot).

¹³ I. H. Crișan, în *Marisia*, VII, 1977, pl. XXXVI/2; pl. XXXVII/1—3.

¹⁴ Idem, în *ActaMN*, I, 1964, fig. 3/6; Vl. Zirra, *The Celts*, p. 62, pl. 6/10.

¹⁵ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, fig. 2/2.

¹⁶ A. D. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, tipul E, fig. 25/1—4.

¹⁷ V. Bazarciuc, în *SCIVA*, 34, 3, 1983, fig. 11/1—6.

¹⁸ I. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 76.

¹⁹ Idem, în *Thraco-Dacica*, 9, 1—2, 1988, fig. 4/10; 10, 1—2, 1989, fig. 8/1a, l, c; fig. 10/1—M. 137; fig. 23/3, 3a—M. 207. (Toate exemplarele provin din morminte de incinerare în groapă).

²⁰ Vl. Zirra, în *StComSatu Mare*, 2, 1972, fig. 4/5.

²¹ N. Chidioșan, D. Ignat, în *SCIV*, 23, 4, 1972, plș. 7/7, 8 (M. nr. 34 — incinerare în groapă).

²² Ian Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956, fig. 38/1, p. 335; Woźniak, *Osadnictwo Celtyckie w Polsce*, Krakow, 1970, pl. 29/1, 1a; 30/1, 1a.

²³ José Maria de Navarro, în *BerRGK*, 40, 1959, p. 83—84.

din tablă subțire de fier, cu buza îngroșată, are același profil campaniform ca și creasta lamei cu concavitatea clopotului ușor accentuat.

În ansamblul lor, descoperirile de la Derșida aparțin unui mormînt de incinerare (probabil în groapă) de caracter celtic, care aproximativ se încadrează în prima fază a Latèneului mijlociu—Lt.C₁.

2. Zăuan (jud. Sălaj)

Cercetările arheologice sistematice efectuate în așezarea neolitică aparținînd culturii Criș, în incinta satului Zăuan, din punctul „Dîlma cimitirului” au avut ca rezultat și descoperirea a trei morminte din epoca Latène.²⁴ În anul 1980 cu ocazia săpăturilor reluate, în secțiunea nr. 6, la capătul sud-estic au mai apărut încă două morminte numerotate cu cifrele 4—5. Primul indiciu privind această descoperire a apărut la adîncimea de 0,60—0,80 m prin prezența unei fibule din bronz, corodată și descompusă în întregime (n-a fost recuperată). Vasele și restul mobilierului funerar au apărut între 0,85—1,00 m, sugerînd că baza complexului să fie la adîncimea de 1,05 m. Gropile celor două morminte nu s-au conturat, ele fiind una lîngă alta la o distanță atît de mică că am putea presupune și o înmormîntare dublă (un mormînt de incinerare în urmă — nr. 4 și altul de incinerare în groapă — nr. 5) sau eventual avem de a face cu o înmormîntare cu un ritual special, adică o parte a osemintelor calcinate au fost depuse într-o urnă și acoperită cu un capac, iar alta a fost adunată și depusă pe fundul gropii sepulcrale într-o grămăjoară. Analogii menționăm din necropola biritală de la Pișcolt (M. nr. 154—155 — un înhumat și altul incinerat²⁴; M. nr. 40 — mormînt cu ritual dublu- incinerare în urnă și în groapă). Întrucît examinări antropologice n-au fost făcute, iar materialul osteologic uman aflat în urnă și pe fundul gropii este destul de săracios, în clipa de față nu putem decide dacă avem de a face cu două morminte distincte sau cu un singur mormînt de incinerare deosebit de bogat, cu un ritual special. (fig. 1/1; 2/1).

În continuare vom prezenta această descoperire după ordinea numerică dată de descoperitori²⁵.

Mormîntul nr. 4

Este un mormînt de incinerare în urnă acoperită cu o strachină. În urnă au fost găsite doar câteva oșcioare umane calcinate, iar fibula de bronz sfîrșită se află în stratul imediat deasupra urnei.

Inventarul funerar

1. Urna este un vas de tip flașă de culoare cenușie deschisă, lucrat la roată, ornamenta pe git cu două inele reliefate. Dimensiuni: \hat{h} = 36,5 cm; d.g. = 27,3 cm; d.f. = 13 cm; inv. 1051 (fig. 5/2).

2. Strachină-capac lucrată la roată; n-a fost recuperată.

3. Vas de tip flașă de mărime mijlocie, de culoare cenușie-deschisă, lucrat la roată, ornamentat pe git cu două inele reliefate. Dimensiuni: \hat{h} = 27,5 cm; d.g. = 23 cm; d.f. = 12; 2 cm; inv. = 1053. (fig. 5/3).

4—5. Două vase lucrate la roată, n-au fost recuperate.

6. În fața vaselor înșirate pe un rînd se aflau dispersate oase de animale-ofrandă alimentară (oase de porc).

Mormîntul nr. 5

Este mormînt de incinerare în groapă, osemintele umane calcinate au fost depuse pe fundul gropii într-o grămăjoară, așezată lîngă vasele de ofrandă (groapa sepulcrală nu s-a conturat).

Inventarul funerar

1. Cuțitaș mic din fier cu lama ușor curbată de tip hallstattian; s-a sfîrșit, n-a fost recuperat.

2. Spada împreună cu teaca; lama este intactă, cu o nervură mediană slab conturată, lucrată prin ciocănire. Tija mînerului este pătrată în secțiune, se termină într-un buton aplăzizat, cu o floare de cui. Teaca este atît de fragmentară că nu se pot stabili unele detalii

²⁴ Al. V. Matei, în *ActaMP*, II, 1978, p. 29—37.

²⁵ Mormintele au fost descoperite de *Éva Lakó* și Gh. Lazarovici.

Dimensiuni: lungimea totală a spadei este de 77 cm; lăţimea de 4,5 cm; lungimea tije este de 13 cm; inv. 1069. (fig. 7/1).

3. Cuţit mare de lovit, descoperit sub vase avînd lama lăţită spre miner, ornamentat cu un mic buton. Minerul cuţitului este scund, ornamentat cu un iuel reliefat, se termină într-un buton semisferic. Dimensiuni: lungimea totală este de 42 cm; lăţimea maximă de 7 cm; lungimea minerului de 7,5 cm; inv. 1070. (fig. 7/2).

4. Forafecă din fier, lungă de 22,5 cm; inv. 1071. (fig. 6/2).

Obiectele metelice (spada, foarfeca, zăbalele, „piedica la cal” au fost găsite într-o grămadă împreună cu cuţitaşul mic sfirimat.

5. Un obiect din fier avînd capul plat şi rotunjit, lung de 13,8 cm; inv. 1073. (fig. 6/1)

6. O zăbală formată din două verigi mari, laterale de care se prind inelele celor două segmente mobile, înălţuite cruciş şi prevăzute în mijloc cu un inel reliefat. Atît segmentele muştiucului cît şi verigile mari de care se prindeau dirlogii sunt lucrate din fier. Lungimea segmentelor muştiucului este de 8,5 cm; lungimea integrală cu verigile dirlogului este de 23,5 cm; diametrele exterioare ale verigilor sunt de 8—7,6 cm. Piesa a fost lucrată prin ciocănire (inv. 1072). fig. 6/3)

7. O altă zăbală formată din două verigi laterale, de care se prind inelele celor două segmente mobile, înălţuite în cruciş, lucrate din sîrmă răsucită din fier. Lungimea segmentelor muştiucului este de 13 cm; lungimea integrală cu verigile dirlogului este de 27 cm; diametrele exterioare ale verigilor sînt de 7—7,2 cm; inv. 1072. (fig. 6/4)

8. O verigă din fier cu diametrul exterior de 4,8 cm; inv. 1072. (fig. 7/3)

9. „Piedică la cal”-piesă lucrată din fier, compusă din două segmente terminate într-un inel şi prinse între ele (fig. 7/4) diam. interior 6 cm.

10. Fragmente foarte corodate din lanţul (sau lanţuri) de fixare la centura de la briu a spadei (fig. 2/2a, b, c).

11—15. Vasele de ofrandă erau înşirate pe un rînd, toate erau sparte, măcinate, lucrate la roata, de culoare cenuşie. Din fragmentele adunate au fost stabilite următoarele forme: o strachină, o ceaşcă (?) şi trei vase mari.

În cazul ambelor morminte, la o distanţă de cca. 0,50 m de la complexele funerare s-au observat cite o groapă mică avînd în fiecare cite un vas mic lucrat cu mina foarte slab arse.

Analiza inventarului funerar

— Spada (fig. 7/1) nu are elemente sigure pentru o datare mai restrînsă; în general se încadrează în rîndul descoperirilor de la sfîrşitul Latène-ului timpuriu — Lt. B₂.

— Cuţitul mare (fig. 7/2) are analogii de la Pişcolt (M. 180)²⁶, Fintinele — Dealul Popii²⁷, Aiud²⁸, în depozitul de obiecte de fier de la Lozna²⁹ sau din descoperirile din Ungaria şi Slovacia (Valaliky Košťany³⁰), Munkačevo (Gális—Lovacska)³¹, datate, în general, în Latène mijlociu. Cuţitele mari din fier (Hiebmesser) — varianta L₂ de la Pişcolt au o largă răspîndire în aria celtică carpato-danubiană. Udo Osterhaus făcînd clasificarea cuţitelor curbe celtice, stabileşte că, pentru regiunile celtice răsăritene este specific tipul 4, varianta Dürrnberg, cu minerul terminat într-un buton masiv datat în Lt. B. Exemplarul nostru are un miner mai mic lama uşor curbată şi prezintă o oarecare evoluţie faţă de pisesele similare de la Silivaş³², Papiu Ilarian³³. Acest tip de „armă” se încadrează cronologic mai mult în Lt. B₂, dar se menţine morfologic uşor schimbat în tot parcursul Latène-ului mijlociu.

²⁶ I. NĚmeti în *Thraco-Dacica*, IX, 1—2, 1988, fig. 9/7.

²⁷ St. Dănilă, în *SCIV*, 29, 1978, 2, fig. 3/1.

²⁸ M. Roska, în *Dolg*, Szeged, 1929, V, 1—2, fig. 1/7; Idem, în *Közlemények*, IV, 1944, fig. 33/4, 7; I. H. Crişan, în *StCom Brukenthal*, 18, 1978, plş. IV/3.

²⁹ S. Teodor, P. Sadurschi, în *Hierasus*, I, 1979, p. 124, fig. 2; Idem, *Inventaria Archaeologica Roumanie*, fasc. 11, plş. 71/K (datat la finele Latène-ului mijlociu); S. Teodor, în *Arh Mold*, XII, 1988, fig. 9/9, 10; Idem, în *Dacia*, N.S. 24, 1980, fig. 8/2.

³⁰ Darius Gaşaj, Hana Makalova, în *Historica Carpica*, 18, fig. 4/1.

³¹ B. L. Bidzilia, *Istoria kulturiî Zakarpattia na rubeţi nasoi crii*, Kiev, 1971, fig. 17/19, 76; *I Celti*, Milano, 1991, p. 415.

³² M. Roska, în *Közlemények*, IV, 1944 fig. 38/6.

³³ I. H. Crişan, în *ActaMN*, VII, 1970, pl. 1/4.

— Fragmente provenite de la un lanț (sau lanțuri) lung pentru fixarea spadei; capul lanțului este format dintr-o verigă în formă de „opt” (fig. 2/2a, b, c). Analogii putem menționa de la Sanislău (M.1 și M.5)³⁴.

— Obiectul din fier cu capul plat și rotunjit este o piesă celtică foarte rară. O piesă oarecum similară se cunoaște de la Galații Bistriței³⁵, considerată ca un obiect chirurgical, folosit pentru trepanații. Tot ca instrument chirurgical este considerată și descoperirea de la Batina³⁶ (Kisköszeg). Obiecte similare se cunosc de la Munkačevo—Gális Lovacska considerate ca unele folosite pentru prelucrarea lemnului³⁷ sau a pielii³⁷. (fig. 6/1)

Dintre obiectele mobilierului funerar, credem că cele mai interesante și importante sînt cele două zăbale de cal (fig. 6/3—4). Prezența zăbalelor în inventarul funerar sugerează că mormîntul nr. 5 de la Zăuan a aparținut unui călăreț (lipsește piesele specifice pentru car de luptă). Probabil zăbalele au fost depuse în mormînt în mod simbolic (oasele de cal lipsesc).

— Pentru prima zăbală (fig. 6/3) putem menționa analogii de la Dipșa³⁸, Curtuișeni³⁹, Săndulești⁴⁰, Toarcia⁴¹, Dezmir³², Aiud⁴³, Lozna⁴⁴. Această zăbală se încadrează în timpul III C stabilit pentru zăbalele descoperite din Transilvania de către Vl. Zirra⁴⁵.

— Cealaltă zăbală pentru cal (fig. 6/4) are analogii de la Curtuișeni⁴⁶ (segmentele sînt lucrate însă din vergele cu secțiunea rectangulară, răsucite) datată către sfîrșitul Lt. C. (Apahida⁴⁷, Bratei—Ațel⁴⁸ au fost date din Latène B₂—C). Această piesă se încadrează în tipul I stabilit de Vl. Zirra⁴⁹, fiind însă o variantă (Ia) a acestui tip, avînd segmentele muștiucului lucrate din sîrma răsucită (impletită).

— „Piedică la cal” reprezintă un obiect unicat în descoperirile celtice din țara noastră (Eisenfessel)⁵⁰. Cunoaștem o singură analogie din bazinul carpato-danubian de la Zemplin-Kertalja⁵¹, dintr-un complex datat din Lt.C /D₂. (fig. 6/4).

— Veriga din fier este legată de „piedica la cal”; este un obiect obișnuit; nu are însemnătate pentru datarea complexului funerar (fig. 7/3).

— Foarfeca (fig. 6/2) este o piesă des întălnită în mormintele celtice și în așezările din epoca Latène. Foarfecile nu au o evoluție sensibilă tipologică. Analogii menționăm de la Pișcolt, Apahida, Papiu Ilarian, Curtuișeni etc.⁵²

³⁴ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, II, 1972, fig. 4/4; pl. LII/4; fig. 4/2, 3; plș. XLIX/5—6.

³⁵ Șt. Dănilă, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, fig. 2 și 3 (piesa este indoită la gît, lama ascuțită cu urmele unor zimți).

³⁶ *I Celti*, Milano, 1991, p. 373.

³⁷ B. I. Bidzilia, *op. cit.*, Kiev, 1971, fig. 17/1—3.

³⁸ M. Szabó, *A kelták nyomában Magyarországon*, 1971, fig. 8/4.

³⁹ Vl. Zirra, în *File de Istorie*, III, 1974, fig. 3/4.

⁴⁰ M. Roska, în *Közl.* IV, 1944, fig. 14/1.

⁴¹ *Ibidem*, p. 71, fig. 50/2 (Szind).

⁴² K. Horedt, în *Studien aus Alteuropa*, II, 1965, p. 59, fig. 8/12.

⁴³ I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, pl. II/19; III/24.

⁴⁴ M. Roska, *Dolg. Szeged*, 1929, CV, 1—2, fig. 3/5; *Idem*, în *Közlemények*, IV, 1944, fig. 32/5; I. H. Crișan, în *StCom Brukenthal*, 18. pl.⁴ IV/2.

⁴⁵ S. Teodor, P. Sadurschi în *Hieraxus*, I, 1979, fig. 5/3; *Idem*, *Inventaria Archaeologica Roumanie*, fasc. 11, pl. 71/U; S. Teodor, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, fig. 8/4; *Idem*, în *Arh Mold*, XII, 1988, fig. 3/8.

⁴⁶ Vl. Zirra, în *File de Istorie*, III, 1974, fig. 5/10; *Idem*, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, VIII, 1981, fig. 11/1—9.

⁴⁷ M. Roska, în *Közlemények*, IV, 1944, p. 41, fig. 14/9.

⁴⁸ Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., 20, 1976, fig. 9/2.

⁴⁹ *Idem*, în *File de Istorie*, III, 1974, p. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 144; *Idem*, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 8, 1981, fig. 10/7.

⁵¹ Frîngie sau lanț cu care se leagă picioarele de dinainte ale cailor, pentru că îi împiedică să fugă cînd sînt lăsați să pască. (Dicționar explicativ al limbii române, București, 1975, p. 687).

⁵² Elena Mirošayová, Dušan Čaplovic, în *Vychodoslovensky Praveh*, III (Archeologický ústav SAV-Nitra) Košice, 1991, p. 113. pl. II/4.

⁵³ I. Némethi, în *Thraco-Dacica*, X, 1—2, 1989, (tipul I) p. 68, fig. 9/5.

Mormintul nr. 5 deși are un mobilier funerar deosebit de bogat, în lipsa unor obiecte vestimentare (fibule, brățări etc.) este greu de încadrat cronologic. Luind în considerare tipologia inventarului funerar, mormintul se încadrează în epoca Latène mijlociu, perioada finală a subfazei C₁.

Mormintul de la Zăuan readuce în discuție problema folosirii calului de către celți pentru călărie și pentru tracțiune (carele de luptă) fiind a treia descoperire de acest gen din nord-vestul României, după Curtuișeni și Ciumești⁵³. Zăbala de la Ciumești este de origine sudică (greco-elenistică) se încadrează cronologic între primele morminte ale necropolei (Lt. B₂/C), în schimb zăbalele de la Curtuișeni și Zăuan fac parte din tipul de zăbale relativ simplu, zis „Latène-celtic”, compus, în general, din două bare cu câte două ochiuri, muștiucul, care se introduce în gura calului și din două inele laterale pentru dîrlogi. Aceste piese (inclusiv și varianta „a” a tipului I.-Zăuan) sînt specifice pentru o perioadă mai evoluată a Latène-ului, respectiv pentru Lt. C₁—C₂.

Cele cinci morminte descoperite la Zăuan-Dîlma Cimitirului sînt de ritul incinerăției cu ambele variante: M. 1, 3—5 sînt de incinerăție în groapă; M. 2 este de incinerăție în urnă cu capac. Pe baza inventarului funerar M. 3 (brățară cu „Steckverschluss”, alta lucrată din placă subțire de bronz (Holtring) și M. 2 de incinerăție în urnă sînt contemporane cu orizontul II al necropolei de la Pișcolt (Lt. B.), iar M. 1, 4—5 par să fie mai recente și contemporane cu orizontul IV de la Pișcolt (Lt. C₁). Prezența a două morminte (și o spadă descoperită incidental⁵⁴, credem că provine tot dintr-un mormînt) de luptători arată caracterul războinic al descoperirilor de la Zăuan.

Din nord-vestul României la nivelul actual al cercetărilor sînt semnalate 53 de descoperiri din 39 de localități de caracter Latène timpuriu și mijlociu⁵⁵. Aceste descoperiri se grupează pe terasele rîurilor și a zonelor mlăștinoase, cu precădere în cîmpie. Celții pătrund în zonele deluroase și muntoase numai de-a lungul rîurilor, fapt ilustrat prin descoperirile de la Acîș⁵⁶, Derșida pe cursul rîului Crasna, precum și Zăuan (un cuțit mare mai provine din albia rîului)⁵⁷ pe Bereteu. În acest fel se realizează și în epoca fierului legături culturale între zona de cîmpie și Dealurile Sălajului, cum am constatat în cazul culturilor Coțofeni și Baden⁵⁸, precum și între culturile Otomani și Wietenberg⁵⁹.

JÁNOS NÉMETI — ÉVA LAKÓ

⁵³ T. Bader, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, p. 85—90, fig. 1—3.

⁵⁴ M. Kovács, în *Acta MP*, II, 1978, p. 25.

⁵⁵ I. Némethi, în *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 54.

⁵⁶ Material inedit în Muzeul Județean Satu Mare; Gh. Lazin, *StCom Satu Mare*, V—VI, (1981—1982), pl. 71.

⁵⁷ Material în Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

⁵⁸ P. I. Roman, I. Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978.

⁵⁹ N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României*, Oradea, 1980;

NEUE KELTISCHE ENTDECKUNGEN IM KREIS SĂLAJ

(Zusammenfassung)

1. *Derșida* — Gelegentlich der Sandförderung an dem sogenannten „Dealul temeteului“ (Friedhofshügel), wurden im Sommer des Jahres 1980 viele archäologische Funde entdeckt, die aus einem Brandgrab stammen, sowie ein grosses Gefäss, eine Schale, eine irdene Schüssel, eine handgemachte Kanne, ein rituell gebogenes Schwert, sowie Bruchstücke einer korrodierten Schwertscheide und einer Eisenplatte. Es fehlen Anmerkungen betreffs des Ritus und der Bestattungsrituale dieser Entdeckung bei *Derșida*.

Im grossen und ganzen stammen diese Funde aus einem Urnengrab (wahrscheinlich Grubengrab), mit keltischem Charakter, die sich in die erste Phase der mittleren La-Tène-Zeit (Lt. C1) eingliedern.

2. *Zăuan* (Kreis Sălaj) Im Jahre 1980, gelegentlich der Wiederaufnahme der Forschungen, ausgehend vom Punkte „Dîlma cimitirului“, wurden zwei Gräber aus der La-Tène-Zeit, (Nr. 4 und Nr. 5) entdeckt.

Grab Nr. 4 — ist ein Urnengrab. Die Urne, ein grosses Gefäss, wurde mit einer irdenen Schüssel zugedeckt.

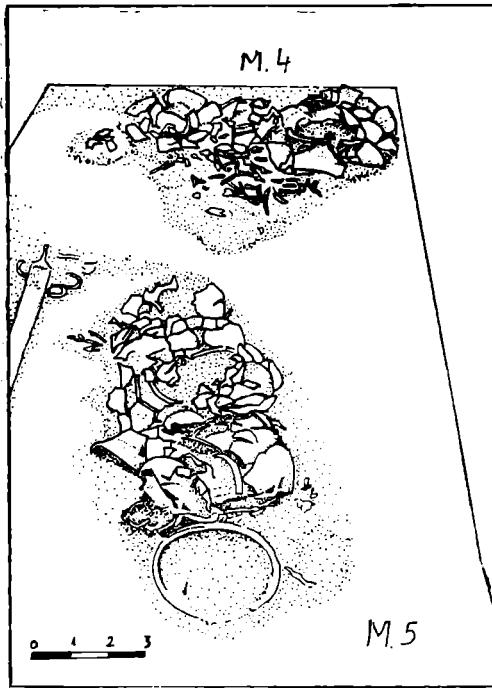
Grab Nr. 5 — ist ein Brandgrab mit folgenden, zur Totenbestattungen verwendeten Funden: ein kleines Messer aus Eisen, zwei Trensen, ein Eisentessel für Pferde, weiterhin stark oxydierte Bruchstücke einer Schwertkette, Bruchstücke von fünf zerstörten, aus scheidengedrehter Keramik hergestellten, Gefässen.

Die Typologie der Bestattungsinventur in Betracht ziehend, ordnen sich die Gräber aus *Zăuan* in die mittlere La-Tène-Zeit ein, Ende der Unterstufe (Lt. C1).

Aus dem Nordwesten Rumäniens sind, anhand der aktuellen Kenntnisse, 53 Entdeckungen, charakteristisch der frühen und mittleren La-Tène-Zeit, gemeldet worden. Diese Entdeckungen gruppieren sich längs der Ufer der Flüsse und Sümpfe, vor allem in der Ebene. Die Kelten drangen nur den Flüssen entlang in die Hügel- und Bergzonen, das beweisen die Entdeckungen bei *Derșida* (Crasna-Tal) und *Zăuan* (Bereteu-Tal). Dadurch entstanden in der zweiten Eisenzeit die kulturellen Beziehungen zwischen der Ebene- und der Hügelzone bei Sălaj, wie auch in den vorherigen Zeiten.

Fig. 1. Mormintele nr. 4–5 (foto)

1

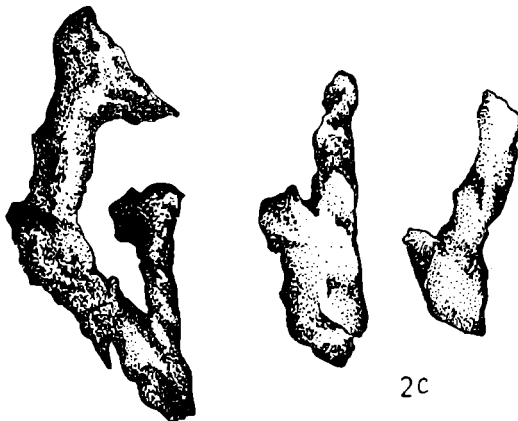

2a

2b

sc. 1/1

2c

Fig. 2.1. Mormintele nr. 4-5 (desen); 2a, b, c. Lanț din fier pentru fixarea spadei.

1

2.

3

4

5

6

7

Fig. 3. Mormîntul de la Derșida; 1 — vas tip flașă; 2 — castron; 3 — cană lucrată cu mîna; 4 — placă din fier (?); 5 — strachină; 6 — spada și teaca fragmentară (foto).

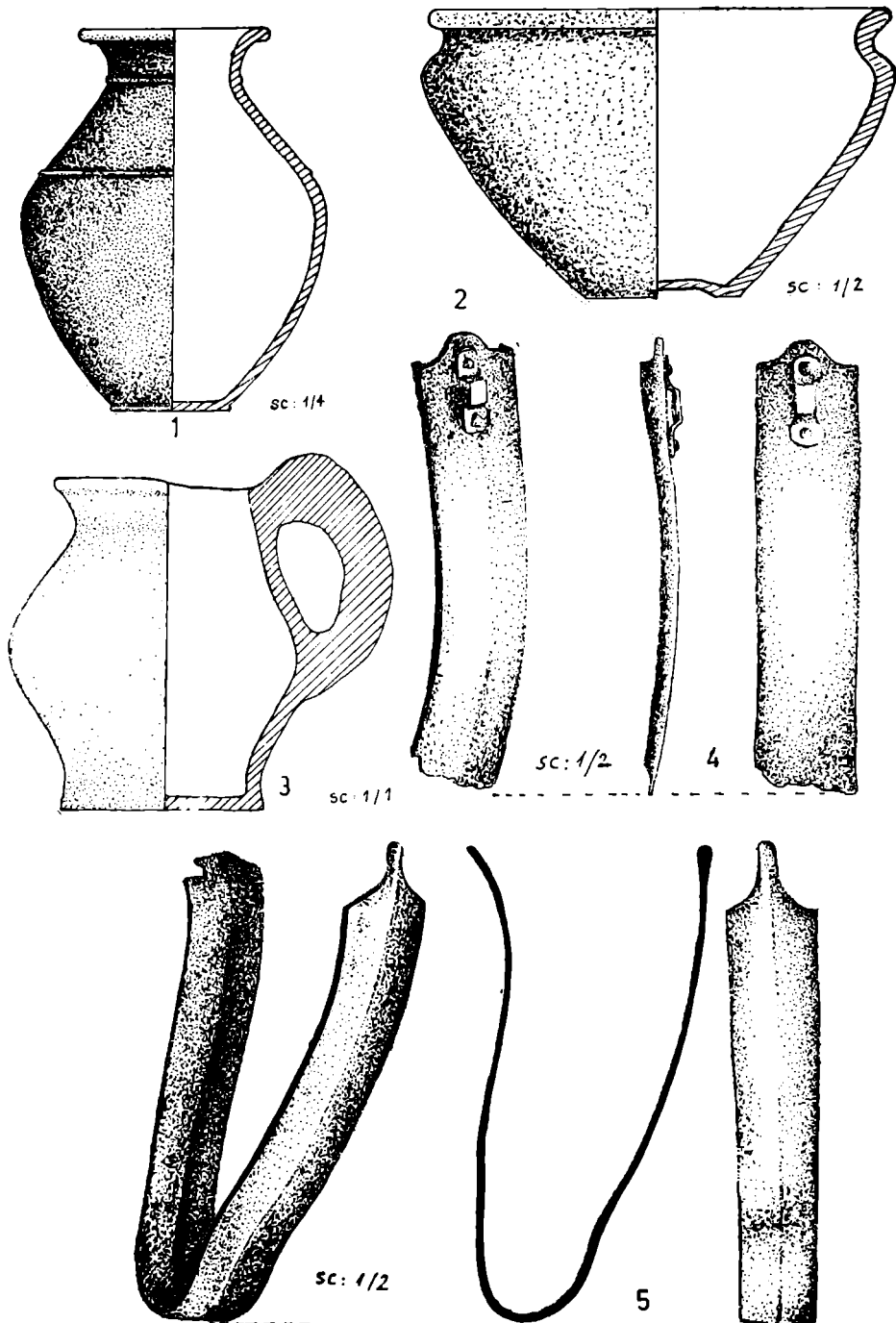

Fig. 4. Mormintul de la Dersida; 1 – vas tip flașă; 2 – castron; 3 – cană lucrată cu mina; 4 – teacă fragmentară; 5 – spada îndoită ritual (desen).

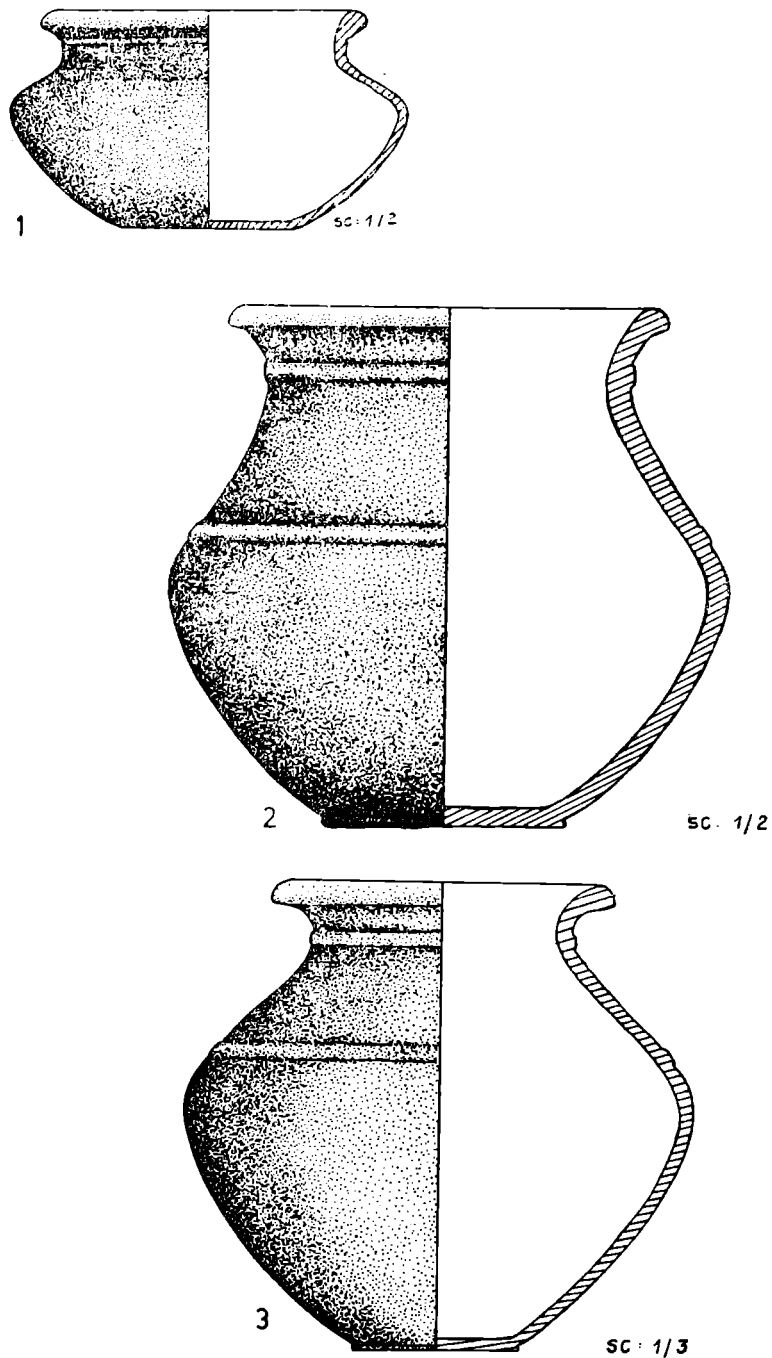

Fig. 5.1. Mormîntul de la Derşida-strachină; 2–3 mormîntul nr. 4 — Zăuan.

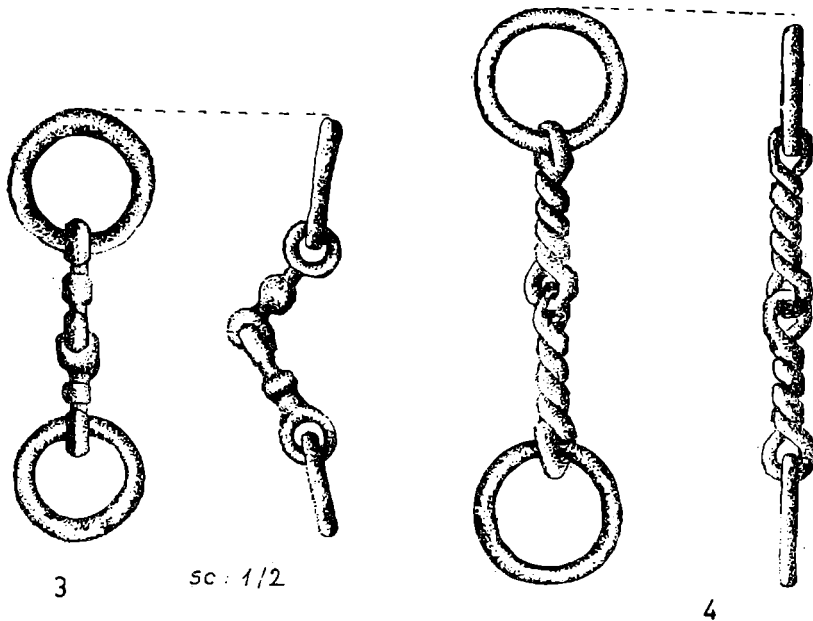
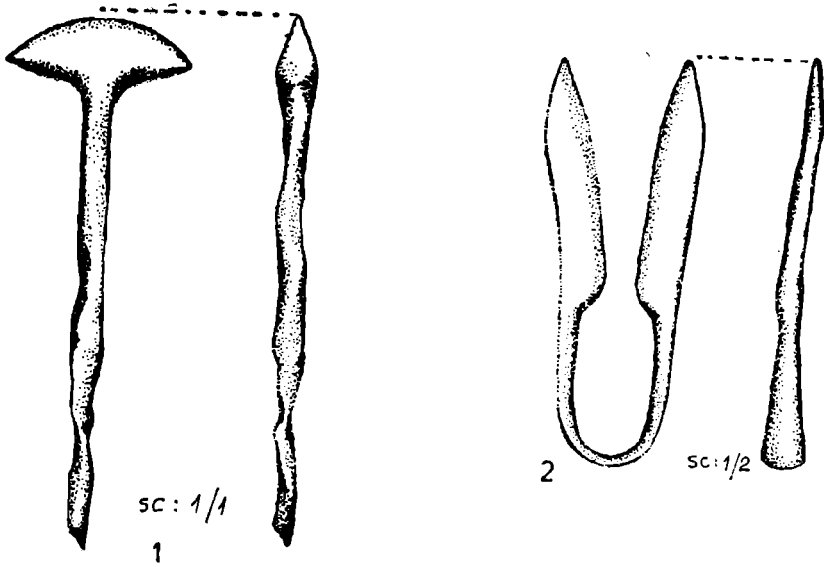

Fig. 6.1-4. Mormintul nr. 5 de la Zăuan.

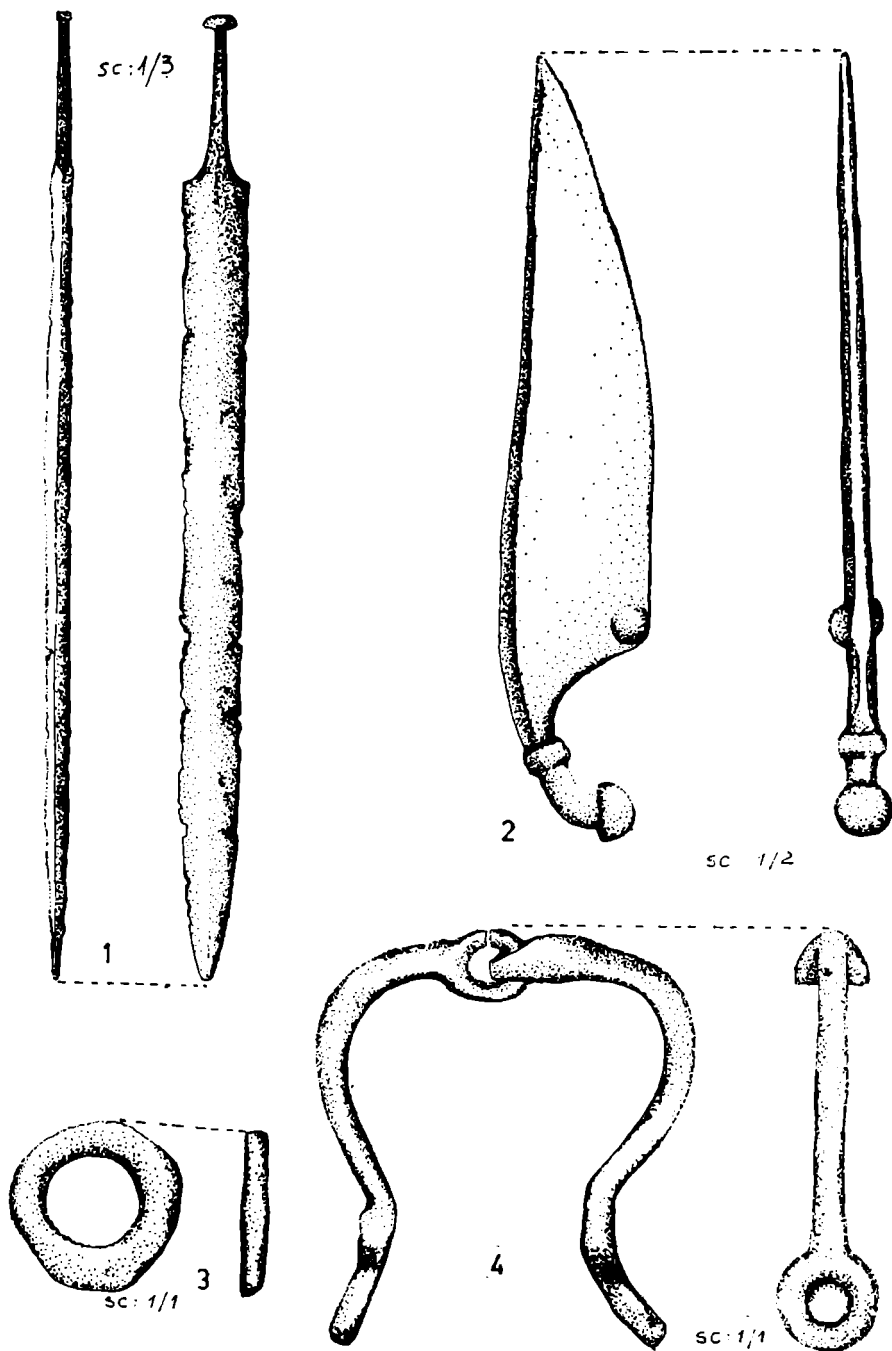

Fig. 7.1—4. Mormintul nr. 5 de la Zăuan.

CONTRIBUȚII METODOLOGICE PRIVIND CERCETAREA SPIRITUALITĂȚII DACICE REFLECTATĂ ÎN DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE

Studiul de față urmărește să pună în valoare anumite descoperiri arheologice de epocă dacică cu caracter ritual-cultic, cercetate după metode statistice care au prelucrat întregul material arheologic recoltat din complexe. Este vorba despre o groapă rituală descoperită pe Măgura Moigradului și trei gropi în centrul orașului Șimleu-Silvaniei.

Fără a intra în amănunte, se știe că Măgura Moigradului¹ este cunoscută în literatura istorică de specialitate prin descoperirile cu caracter ritual-cultic interpretate inițial ca monumente funerare. Ineditul descoperirii, din campania arheologică a anului 1991, reiese din faptul că groapa rituală (GD) a fost identificată în afara platoului fortificat al dealului, mai precis aproape de poalele acestuia, în actualul drum de acces spre vîrf (pl. 1/1). Distrusă parțial de buldozer, groapa a fost identificată în urma ploilor care au conturat-o în stîncă locală în care se adincea. Face parte din categoria gropilor ovale bogate în materiale arheologice. Mai mult, alături de acest complex a fost descoperită o vatră de foc, păstrată parțial, fără amenajări speciale, focul fiind făcut direct pe stîncă locală. Groapa descoperită are diametrele de: 1,60/0,86 m. și se adincește în stîncă cca. 0,65 m., la fund fiind puțin cotlonită. Intervențiile moderne au distrus gura gropii pe jumătatea de sud. Lipsesc astfel observațiile stratigrafice. În groapă au fost descoperite numeroase fragmente ceramice, cea mai mare parte provenind de la 11 vase, din care 9 întregibile. Observațiile din teren susțin presupunerea că toate aceste recipiente au fost aruncate în groapă, spărgîndu-se cu această ocazie sau mai târziu datorită condițiilor de păstrare. Alături de vase au fost descoperite două cuțite și un fragment de coasă sau un cuțit mai mare, toate din fier (pl. 6/5).

Depunerea unei cantități atît de mari de vase într-o groapă cu adîncimea relativ mică, situarea în imediata apropiere a „cîmpului de gropi” de pe platoul superior, impune atribuirea caracterului ritual complexului descoperit. Totodată se naște ipoteza extinderii manifestărilor cultice pe întreg dealul Măgura Moigradului.

Cel de-al doilea punct cu descoperiri arheologice cu caracter cultic este centrul orașului Șimleu-Silvaniei² unde au fost identificate cca. 5 gropi dacice. Locul este un con de dejecție rezultat din depunerile Văii Ciorgăului la vărsarea acesteia în riul Crasna (pl. 1/2)³.

Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău a efectuat săpături de salvare în această zonă afectată, din anul 1990, de lucrări edilitare, dar n-a reușit să identifice urme de locuire dacică. Abia în primăvara anului următor lucrări de săpare a unor fundații au distrus două gropi dacice. Prima (G.1) a putut fi identificată fără a i se putea preciza exact forma dato-

¹ Pentru istoricul cercetărilor de la Moigrad vezi: C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 323; Șt. Ferenczi, în *Erd Muz.*, XLVI, 1941, p. 190—206; M. Macrea și colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 361—384; Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 485—492; M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 201—229; D. Protase *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 28—31; Al. V. Matei, în *Acta MP*, X, 1986, p. 126—128; Idem în *Acta MP*, XII 1988, p. 158—160; Al. V. Matei, D. Tamba, S. Haimovici, Raport la Sesiunea Națională de Rapoarte de Săpătură — Sibiu, 1989.

² Privind descoperirile de epoca dacică mai vechi de la Șimleu-Silvaniei vezi Al. V. Matei, în *Acta MP*, III, 1979, p. 17—20, 23—25, 26—31, 38—40 cu toată bibliografia problemei la acea dată; H. Pop, în *Acta MP*, XVI, 1992, p. 129—138.

³ În acest loc au mai fost descoperite materiale arheologice dacice rulate de lucrările moderne: vezi H. Pop, *op. cit.*, p. 131, fig. 35—61, 77, 79—81, 88—90. Tot cu această ocazie, în partea de N—E a zonei afectate de șantierul de construcții, a fost identificată o vatră de foc cu lungimea de cca. 1 m și crusta arsă puternic, groasă de cca 5 cm., ținînd de nivelele dacice identificate.

rită intervențiilor excavatorului. Materialele din umplutura acesteia au fost recuperate de către un muncitor după ce groapa fusese afectată⁴. Groapa nu a fost de mari dimensiuni și după descrieri părea tronconică. Nu a fost săpată într-un strat de locuire. Cele 9 vase descoperite (dintre care 5 întregibile) par a fi fost depuse întregi.

Tot în acea perioadă a fost recuperat inventarul parțial al celei de-a doua gropi (G.2), constând din 16 vase, care a fost distrusă complet de săparea fundațiilor lipsind astfel orice observații la fața locului. Materialele au fost recuperate din pământul excavat⁵ și numărul mare de vase întregibile (12) conduc la ideea ca groapa este de tipul celei dintii.

Cea de-a treia groapă de la Simleu (G.3) a fost identificată la cca 20 m vest de prima. Și aceasta a fost afectată de intervenția excavatorului, aproape 1/4 din ea fiind distrusă (pl. 5/3). Cu toate acestea golirea complexului, în vara anului 1991⁶, a întărit convingerea că ne aflăm în fața unor monumente legate de manifestări rituale încă greu de deslușit.

INVENTARUL COMPLEXELOR

MĂGURA MOIGRADULUI

- Groapa GD: d. bază = 1,60 × 0,86 m, orientare est-vest, adâncime păstrată 0,65 m.
- Vasul 1 (pl. 2/1): oală cu buza dreaptă rotunjită, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: buton cu două alveole digitale, întregibil (nr. inv. CC. 516/91).
- Vasul 2 (pl. 2/8): oală cu buza dreaptă rotunjită, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie închisă, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: linii curbe incizate, întregibil (nr. inv. C.C. 517/91).
- Vasul 3 (pl. 2/10): oală cu buza rotunjită și evazată lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: incizat cu pieptenele și butoni cu alveole, întregibil? (nr. inv. C.C. 518/91).
- Vasul 4 (pl. 2/2): oală cu buza rotunjită și evazată, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, întregibil? (nr. inv. C.C. 519/91).
- Vasul 5 (pl. 2/3): căluie cu două torți, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, ardere secundară, întregibil (nr. inv. C.C. 520/91).
- Vasul 6 (oală de mari dimensiuni (chiup?) lucrată cu mina, pastă semifină, culoare neagră, lustruit, ardere inoxidantă, întregibil? (nr. inv. C.C. 533/91).
- Vasul 7 (pl. 2/5): chiup, lucrat cu mina, pastă semifină, culoare cenușie, ardere inoxidantă incompletă, întregibil (nr. inv. C.C. 531/91).
- Vasul 8 (pl. 2/4): oală cu buza evazată, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare neagră, ardere inoxidantă, întregibil (nr. inv. C.C. 531/91).
- Vasul 9 (pl. 2/11): oală cu buza evazată, lucrată cu mina pastă semifină, culoare cenușie închisă, ardere inoxidantă, ardere secundară, întregibil? (nr. inv. C.C. 531/91).
- Vasul 10 (pl. 2/9): urcior cu toartă, lucrat la roată, pastă semifină, culoare cenușie ardere inoxidantă, ardere secundară, întregibil (nr. inv. C.C. 526/91).
- Vasul 11 (pl. 2/12): fructieră, lucrată la roată, pastă fină, culoare cenușie, ardere inoxidantă, ardere secundară, întregibilă (nr. inv. C.C. 525/91).
- Lămă fragmentară de coasă (?) din fier (pl. 6/5, nr. inv. C.C. 514/91).
- Cuțit fragmentar din fier (pl. 6/4), nr. inv. C.C. 509/91).
- Cuțit fragmentar din fier (pl. 2/15, nr. inv. C.C. 509/91).
- Fragment obiect fier (pl. 2/13, nr. inv. C.C. 515/91).
- Verigă (?) din fier (pl. 2/6, nr. inv. C.C. 509/91).
- Tablă din bronz fragmentară (pl. 2/7, nr. inv. C.C. 509/91).

Alături de aceste materiale în GD au fost descoperite șapte fragmente de lipitură de vatră (două mari, două mijlocii și trei mici), un fragment mic de chirpici și o bucată de zgură de fier (toate cu nr. inv. C.C. 529/91). Au mai fost descoperite 135 fragmente ceramice lucrate cu mina și 25 la roată provenind de la alte vase slab reprezentate în complex. Ca

⁴ Inventarul complexului a fost recuperat în datele de 31 martie, 2 și 4 aprilie 1991.

⁵ În datele de 1 aprilie, 8, 26, 28, 29 iulie, 24 august 1991.

⁶ Acțiunea de salvare s-a desfășurat în data de 31 iulie 1991.

mai mare parte o constituie pereții atipici de vase (cca. 100 fragmente) foarte fragmentari (nr. inv. C.C. 532/91).

Ceramica tipică lucrată cu mina provine de la vase de tip oală cu buza dreaptă sau evazată, cu pereții ornamentați cu pieptenele, cu butoni și briuri alveolare (nr. inv. C.C. 522—524/91), fiind modelată dintr-o pastă semifină arsă oxidant (frecvent incomplet) sau inoxidant, cu urme certe de ardere secundară (majoritatea fragmentelor). Din cele 25 fragmente ceramice lucrate la roată determinabile (nr. inv. C.C. 527/91) unele provin de la fructiere, cupe, căni, urcioare realizate dintr-o pastă fină arsă inoxidant (de unde și culoarea cenușie), dar și oxidant (mai rar). Doar câteva fragmente prezintă urme de ardere secundară. Și ceramica lucrată la roată se caracterizează printr-o stare de conservare fragmentară.

În umplutura gropii au fost observate și foarte mici fragmente de oase calcinate de culoare albă, deosebit de friabile.

ȘIMLEUL, SILVANIEI

Groapa G.1: d. gură = cca. 1 m, d. bază = cca. 1,20 m, A = cca 1 m, detectată la cca. 3 m adâncime.

- Vasul 1 (pl. 3/1): cățuie, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, întreagă.
- Vasul 2 (pl. 3/2): oală, lucrată cu mina, pastă semifină, (nelocală), culoare brună, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: briu crestat în relief și alveole incizate, întregibil.
- Vasul 3 (pl. 3/3): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: briu alveolar în relief și benzi curbe realizate cu pieptenele, întregibil?
- Vasul 4 (pl. 3/7): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, fragmentar.
- Vasul 5 (pl. 3/4): chiup lucrat cu mina, pastă semifină, nelocală, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, întregibil?
- Vasul 6 (pl. 6/3): chiup lucrat cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, întregibil?
- Vasul 7 (pl. 3/9): chiup lucrat la roată, pastă fină, culoare cenușie, ardere inoxidantă, ardere secundară, fragmentar.
- Vasul 8 (pl. 3/10): fructieră, lucrată la roată, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, ardere secundară, fragmentar.
- Vasul 9 (pl. 3/8): castron (chiup), lucrat la roată, pastă fină, culoare cenușie, ardere inoxidantă, fragmentar.

Din groapă a mai fost recoltat un mic fragment de lipitură de vatră cu grosimea de 2,5 cm.

Groapa G.2:

- Vasul 1 (pl. 4/1): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briu dublu alveolar în relief și butoni cu alveolă, întregibil.
- Vasul 2 (pl. 4/2): chiup lucrat cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briu continuu în ghirlandă, butoni de tradiție hallstattiană, întregibil.
- Vasul 3 (pl. 4/9): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briie crestate și incizate, întregibil.
- Vasul 4 (pl. 4—10): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briu alveolar în relief, întregibil.
- Vasul 5 (pl. 4/6): chiup lucrat cu mina, pastă semifină, culoare neagră, lustruit, ardere inoxidantă, întregibil?
- Vasul 6 (pl. 4/8): oală lucrată cu mina, pasta semifină, culoare neagră, ardere inoxidantă, ardere secundară, ornament: briu realizat din șir dublu de alveole digitale, întregibil.
- Vasul 7 (pl. 4/15): cățuie lucrată cu mina, pastă semifină, culoare neagră, ardere inoxidantă, ardere secundară, întregibil.
- Vasul 8: oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, fragmentar.

- Vasul 9 (pl. 4/14): cățuie lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, întregibil.
- Vasul 10 (pl. 4/5): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, incompletă, ardere secundară, ornament: briu alveolar în relief, întregibil?
- Vasul 11 (pl. 4/13): cană lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, întregibil?
- Vasul 12 (pl. 4/4): vas de tip situla, lucrat cu mina, pastă semifină, culoare brun-cărămizie, ardere oxidantă incompletă, ardere secundară, ornament: benzi verticale și oblice de linii incizate cu pieptenele, fragmentar.
- Vasul 13 (pl. 4/11): oală, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă, fragmentar.
- Vasul 14 (pl. 4/7): chiup(?), lucrat cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, întregibil?
- Vasul 15 (pl. 4/3): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briu alveolar în relief, fragmentar.
- Vasul 16 (pl. 4/12) cană, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare neagră, ardere inoxidantă, ardere secundară, fragmentar.

Tot din groapa G.2 au fost recoltate fragmente ceramice izolate de la alte vase foarte slab reprezentate în complex. Este vorba de 4 pereți neornamentați și 3 ornamentați de la vase lucrate cu mina, o toartă de cățuie, o buză de castron lucrat la roată și un fragment de lipitură de vatră.

Groapa G.3: d.gură = 1,8—2,00 m; d. bază = 1,60 m; A = 1, 05 m.

- Vasul 1 (pl. 6/1): chiup(?), lucrat cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară puternică (în interior), ornament: briu crestă în relief, întregibil.
- Vasul 2 (pl. 2/14): oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament: briu alveolar în relief și trei brăduți incizați, întregibil.
- Vasul 3 (pl. 6/2): chiup, lucrat cu mina, pastă semifină, lustruit, culoare cenușiu închis, ardere oxidantă, ornament: butoni — apucători de tradiție hallstattiană, întregibil (?).
- Vasul 4 (pl. 3/6 și 6/6): pahar (?), lucrat cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, întregibil.
- Vasul 5 oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, fragmentar.
- Vasul 6 oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brună, ardere oxidantă, ardere secundară, ornament briu alveolar în relief, fragmentar.
- Vasul 7 cățuie(?), (oala ?), lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, fragmentar.
- Vasul 8 oală lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, fragmentar.
- Vasul 9 oala lucrată cu mina, pastă semifină, culoare brun-închis, ardere oxidantă în completă, ardere secundară ornament: briu alveolar cu ramificații verticale și butoni cu alveolă sub buză, fragmentar.
- Vasul 10 (pl. 3/11): oală, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă, ornament: buton cu trei alveole și briu crestă în relief, fragmentar.
- Vasul 11 (pl. 3/5): oală, lucrată cu mina, pastă semifină, culoare cărămizie, ardere oxidantă, ornament: briu din două șiruri de alveole și linii oblice incizate pe buza vasului în interior, fragmentar.

În acest complex au mai fost descoperite 20 fragmente ceramice lucrate la roată dintr-o pastă fină cenușie arsă inoxidant, ornamentată în unele cazuri cu benzi lustruite în val sau linii lustruite oblice, verticale sau orizontale. Fragmentele determinabile provin de la cănițe, fructiere, căni, cupe, etc.; toate slab reprezentate în groapă. Alături de aceste fragmente au mai fost recoltate 87 fragmente ceramice lucrate cu mina de la alte vase foarte slab reprezentate în complex, dar cu aceleași caracteristici tehnice ca a celor 11 vase identificate. În groapă au mai fost identificate și 56 bucăți de chirpici și 21 de lipitură de vatră, un jeton

realizat dintr-un perete de vas lucrat cu mina și 2 bucăți de cuarțit de dimensiuni mijlocii. (Pentru materialul ceramic apărut alături de cele 11 vase vezi planșa 8/1).

Groapa G.3 s-a conturat perfect la — 0,25 m. Forma este cilindrică puțin cotlonită la bază în partea de nord (pl. 5, 6/6). Atența golire a gropii a putut preciza modalitatea de umplere a acesteia. Au fost identificate 3 straturi (primul între: — 0,25—0,50 m, al doilea între: — 0,50—0,90 m, al treilea între: — 0,90—1,20 m)⁷. În primul și al treilea, pe lângă ceramică, apar oase incinerate, dar și nearse. Toate par a fi de animale deși numai o analiză osteologică de mare finețe poate susține sau infirma această ipoteză. Pe fund s-a constatat existența a foarte mult cărbune și arsură, fragmente mari și mijlocii de lipitură de vatră puternic arsă, cu crusta albă (15 fragmente) alături de o mandibulă de porc nearsă și foarte friabilă. Ceramica din stratul de la bază prezintă puternice urme de ardere secundară în interiorul vaselor. Deși deranjată de către lucrările ulterioare (fiind suprapusă parțial și de un mormint, probabil medieval — pl. 5/1) credem că materialul recoltat este reprezentativ (cca. 600 fragmente) și studierea acestuia nu poate avea un caracter relativ.

Prima constatare este aceea că ceramica descoperită este foarte fragmentară (pl. 8/2). Cu toate acestea au putut fi identificate 11 vase (pl. 7), reprezentând 68% din totalul, care au fost sparte din alt loc, amestecate cu fragmente disperate de la alte vase și abia apoi aruncate în groapa care a fost umplută și astupată imediat. Fragmente de la cele 11 vase se găsesc pe toată adâncimea gropii (pl. 7), care ca volum este destul de mare (cca. 2 mc.). Toate vasele sunt lucrate cu mina. 15% din întregul material ceramic lucrat cu mina provine de la alte vase care sînt slab reprezentate în groapă (pl. 8/1). O proporție și mai mică (3,47%) o reprezintă ceramica lucrată la roată prin fragmente de cănițe, fructiere, cupe ornamentate, dar foarte fragmentare (pl. 8/1).

Ipoteza spargerii rituale a vaselor într-un alt loc decît în groapă este susținută de starea de conservare și de dispunere a materialului din complex. Doar 3,33% reprezintă fragmentele mari, 23,43% cele mijlocii, iar 73,24% cele mici (pl. 8/2). Această situație cît și prezența „ofrandei” — mandibula de porc, a arsurii pe fundul gropii, a oaselor incinerate, care după textură pot chiar umane, lipitura de vatră arsă puternic, umplerea rapidă a gropii cu rămășițele unui posibil banchet funerar pot susține caracterul ritual al acesteia.

În aceeași zonă, apropiată celor trei gropi, au mai fost identificate alte două, din păcate și ele afectate de lucrările moderne. O investigație a întregului ansamblu poate oferi interesante informații de ordin istorico-arheologic.

După cum se constată avem de-a face cu manifestări rituale materializate prin depuner de ofrande sau depozitări de resturi ale unor astfel de manifestări. În cele 4 gropi investigate apar 47 vase (pl. 8/3) alături de fragmente mărunte de la altele. Se observă predominanța categoriei ceramice lucrate cu mina (89,4%) prin: oale (61%), chipuri (16,6%), căni (4,7%), cățui (11,9%), vase miniaturale (2,3%). Ceramica lucrată la roată reprezintă doar 10,6%. La roată sînt confecționate dintr-o pastă fină arsă inoxidant: fructiere, (2 exemplare), chiupuri (2 exemplare), urcioare, căni (1 exemplar). Ceramica lucrată cu mina este arsă oxidant într-o mare proporție, pe cînd cea lucrată la roată este arsă inoxidant, avînd frecvent culoarea cenușie. O proporție deosebită (68%) din cele 47 de vase (adică 32 exemplare) prezintă urme de ardere secundară pe peretele interior sau exterior al vasului. Din cele 27 oale lucrate cu mina descoperite 18 prezintă urme de ardere secundară în exteriorul sau interiorul recipientului (5 exemplare în GD, 3 în G.1, 7 în G.2 și 3 în G.3). Prezența urmelor de ardere secundară în interiorul vaselor și a rămășițelor carbonizate ale conținutului acestora pot veni în sprijinul ipotezei că unele din ele au servit cîndva unor practici rituale sau că la umplerea gropilor vasele au fost acoperite sau aruncate în anumite materiale incandescente.

Din cele 7 chiupuri lucrate cu mina 5 prezintă urme de ardere secundară (2 exemplare în G.1, 2 în G.2 și 1 în G.3). În cazul cățuilor prezența arderii secundare este firească dacă acestea au fost utilizate ca instalații de iluminat (din cele 5 exemplare 4 prezintă urme de ardere secundară. Doar exemplarul din G.3 nu prezintă această caracteristică).

După cum se vede (pl. 8/3) oalele, chiupurile și cățuile sînt nelipsite din nici una din aceste 4 gropi investigate. Într-un singur caz (la Șimleu — G.2 unde un exemplar prezintă urme de ardere secundară), apar căni lucrate cu mina și tot într-un singur caz avem un vas miniatural (în G.3 de la Șimleu). Ceramica lucrată la roată este prezentă în toate cele 4 cazuri, mai slab reprezentată (prin fragmente disperate) în gropile G.2 și G.3 de la Șimleu-

⁷ Profilul gropii G.3 (pl. 6/6) la desenare era înclinat 35° (pl. 5/3) datorită acțiunilor moderne care au deteriorat complexul.

Silvaniei. Apar așa-zisele fructiere (printr-un exemplar de mari dimensiuni de la Moigrad și unul în G.1), urcioare, câni, chiupuri (pl. 8/3). Din acestea doar un chiup (vasul 9 din G.1, pl. 3/8) nu prezintă urme de ardere secundară.

Inexistența unor urme certe de locuire în apropierea acestor descoperiri înclină să sugereze ideea că într-adevăr sîntem în fața unor reprezentări cu caracter cultic. Apariția unei vetre de foc în lucrările de săpare a fundațiilor la cca. 20 m est de gropile de la Șimleu, nu poate fi pusă în legătură directă cu acestea sau cu existența unei locuințe care a fost deranjată integral ulterior.

Dacă gropile de tip „Porolissum — Moigrad” au de venit celebre demult, datorită controverselor iscate privind atribuirea caracterului lor, iată ca acest tip de complex apare într-o formă asemănătoare și la Șimleu-Silvaniei în apropierea unei gropi, probabil rituale, aparținînd culturii Wietenberg⁸.

Gropi cu inventar asemănător au mai fost descoperite și în alte localități care fac parte din arealul Latène-ului tîrziu dacic. Cîteva exemple se cuvin menționate: Dumbrava⁹ (jud. Iași), Grădiștea (jud. Brăila)¹⁰, Ocnița (jud. Vîlcea)¹¹, Oradea (jud. Bihor)¹², Sf. Gheorghe—Bedehaza (jud. Covasna)¹³, Sighișoara, (jud. Mureș)¹⁴ și Tășad (jud. Bihor)¹⁵.

Gropile au frecvent diametre de pînă la 1 m, iar adîncimea obișnuită este de 1,2—1,5 m. Nu lipsesc însă nici gropile de mari dimensiuni cu diametre de pînă la 2,1—2,5 m fără să se adîncească prea mult față de cele obișnuite. Toate aceste complete sînt îngrijit amenajate și multe din ele au fundul și pereții arși în scopul purificării rituale prin foc. Multe din aceste gropi au fost considerate (uneori pe bună dreptate) simple gropi de provizii ai căror pereți au fost arși în scopul obținerii impermeabilității lor. Unele au fost considerate gropi menajere datorită inventarului lor specific. Conținînd frecvent cenușă, cărbune, ceramică fragmentară, oase de animale arse sau narse, ustensile fragmentare, chirpici, lîpitură de vatră, etc. numeroase astfel de gropi au fost interpretate ca locuri de depozitare a resturilor unor banchete funerare. În replică acestor complexe li s-a atribuit caracterul de gropi menajere menționate mai sus.

Atributul de „ritual”, „cultic” trebuie să țină seama de contextul arheologic al descoperirii respective, de prezența, în apropiere, a unor complexe cu certe elemente de ritual (vetre, altare, sanctuare, gropi rituale indiscutabile, etc.). Totodată inventarul complexului investigat trebuie să elimine elementele de uzual, de banal care pot sugera obișnuitul, cotidianul.

⁸ F. Gogăltan în *Acta MP*, XVI, 1992, p. 61—78.

⁹ S. Sanie și Ș. Sanie, în *Symposia thracologica*, VII, 1989, Tulcea p. 334—335; Idem, în *Cercetări istorice*, IV, 1973, p. 61—92; *Ibidem*, XIV—XV, 1983, p. 131—136.

¹⁰ V. Sirbu și F. Anastasiu, în *Istros*, I, 1980, p. 157—175; Idem, în *Istros*, II—III, 1983, p. 165—189; IV, 1985, p. 127—141; V, 1987, p. 159—173; Idem, în *Materiale*, XVI, 1983, p. 235—241; XV, 1980, p. 209—218.

¹¹ D. Berciu, în *Thraco-dacica*, IV, 1983, 1—2, p. 32—38; Idem, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 120—127.

¹² M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 160—163.

¹³ K. Horedt, în *SCIV*, I, 1950, p. 122—130; II, 1951, p. 203—204, 299—300; Idem, în *Materiale*, II, 1956, p. 10—11.

¹⁴ K. Horedt, C. Seraphim, *Die Prähistorische Ansiedlung auf Wietenberg, bei Sighișoara —, Schässburg*, Bonn, 1971, p. 18—19; D. Protase, *op. cit.*, p. 45—46, 175.

¹⁵ N. Chidioșan, în *St. Com — Satu Mare*, 5—6, 1981—1982, p. 83—92.

Revenind la cele patru cazuri cercetate trebuie specificat că aplicarea metodelor statistice, în prelucrarea inventarului gropii G.3 ,a căutat să demonstreze caracterul ritual al acesteia care pare a fi indiscutabil. Este greu de înțeles din ce motive purtătorii culturii Wietenberg cît și dacii din perioada dacică clasică, în cazul Șimleului, au preferat acel con de dejecție pentru practicarea unor manifestări rituale materializate, prin descoperirile expuse mai înainte. Situarea în apropierea unor pîraie repezi, cu debit constant pe atunci și în imediata vecinătate a râului Crasna, pot fi indicii privind fie practicarea unor culte ale apelor ori ale fertilității, dacă ținem cont de valea Crasnei cu pămînt foarte bogat. Așezarea locuirii dacice din apropiere cu fața la sud, expunerea pe tot timpul zilei la soare, pot presupune și practicarea unor culte solare care trebuie că au frămîntat mințile preoțimii dace. Individualizarea acelei zone și anume conul de dejecție în microclimatul geografic în antichitate de daci poate constitui un motiv deosebit pentru transformarea locului respectiv într-unul care să servească preocupărilor spirituale — rituale ale comunității.

Considerăm încă prematură exprimarea unei concluzii categorice cîtă vreme lotul de complexe prezentat este puțin numeros fiind necesară o prelucrare integrală a celor descoperite la Moigrad și o investigare sistematică a celor identificate la Șimleu-Silvaniei.

Sîntem convinși că viitoarele cercetări arheologice din cele două puncte vor contribui benefic la clarificarea unui aspect atît de sensibil, dar tentant, cum este spiritualitate dacilor în Latène-ul tîrziu.

HOREA POP

METHODOLOGICAL CONTRIBUTIONS LOOKING THE RESEARCH OF DACIAN SPIRITUALITY REFLECTED IN ARCHEOLOGICAL DISCOVERIES

(Summary)

The present study tries to point out some discoveries with ritual character, remarked by statistical methods.

It is about four ritual graves which were discovered at Porolissum — Măgura Moigradului (one) and Șimleu-Silvaniei (three).

These vestiges can be dated between the second century B.C. and the first century A.D. They consist of ritual depositings of vessels with offer (of vegetal and animal nature) which were probably some rests from the funerary remnants (incinerated bones, ashes, etc.).

But the present study of these graves can not lead to definite conclusions.

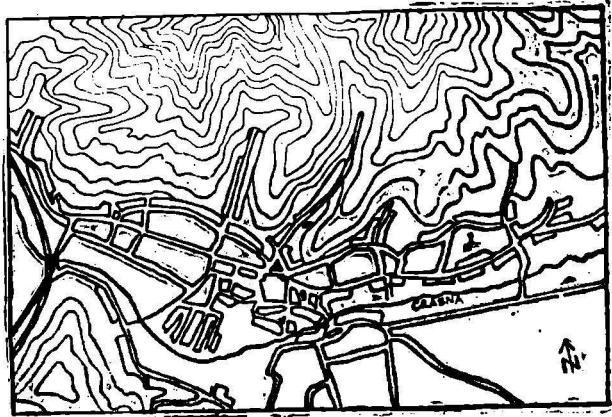

FIG. 2

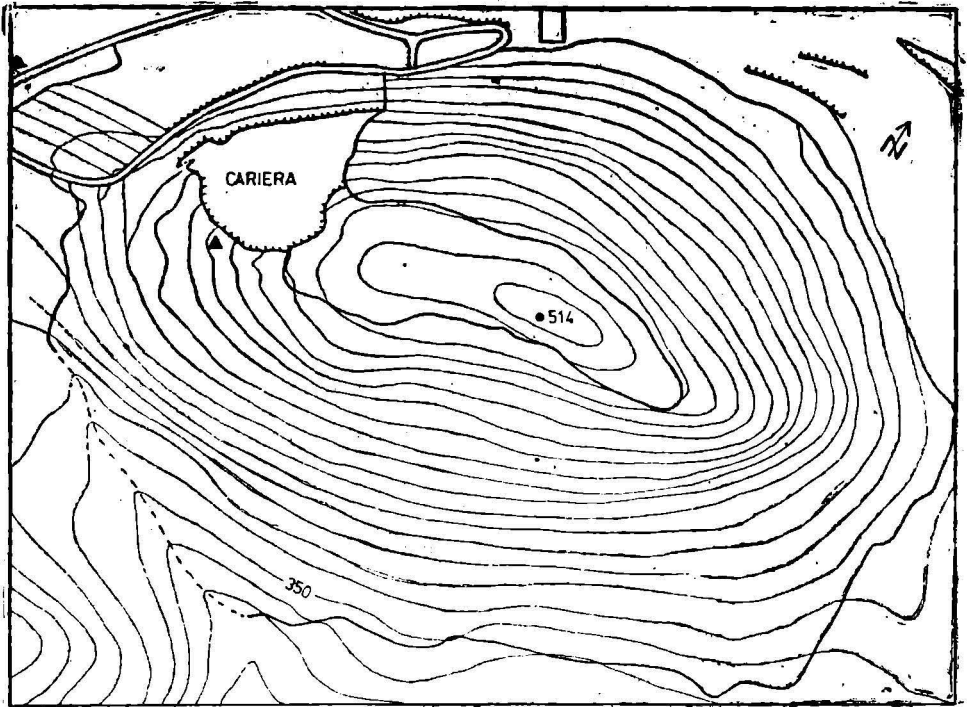
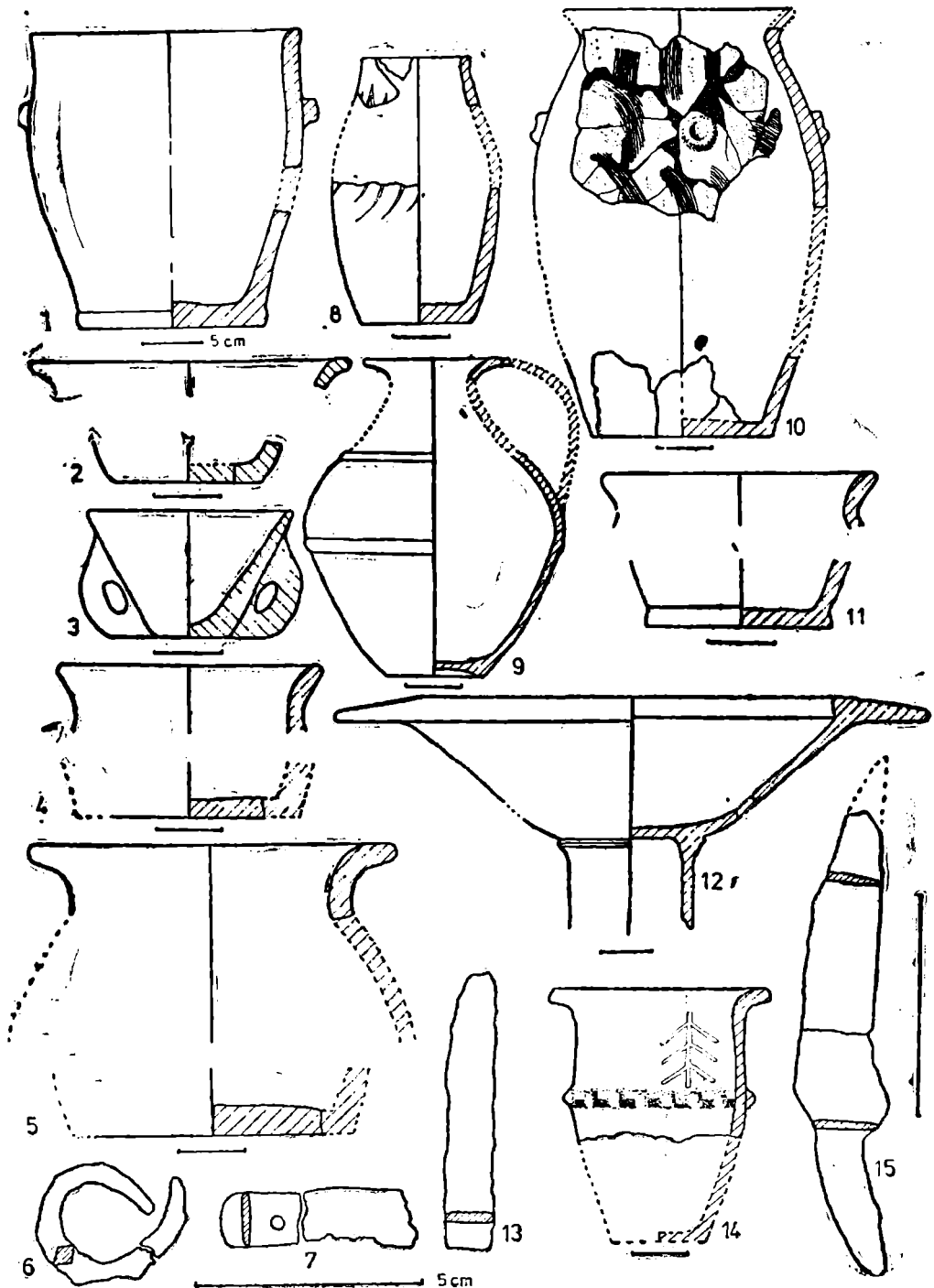
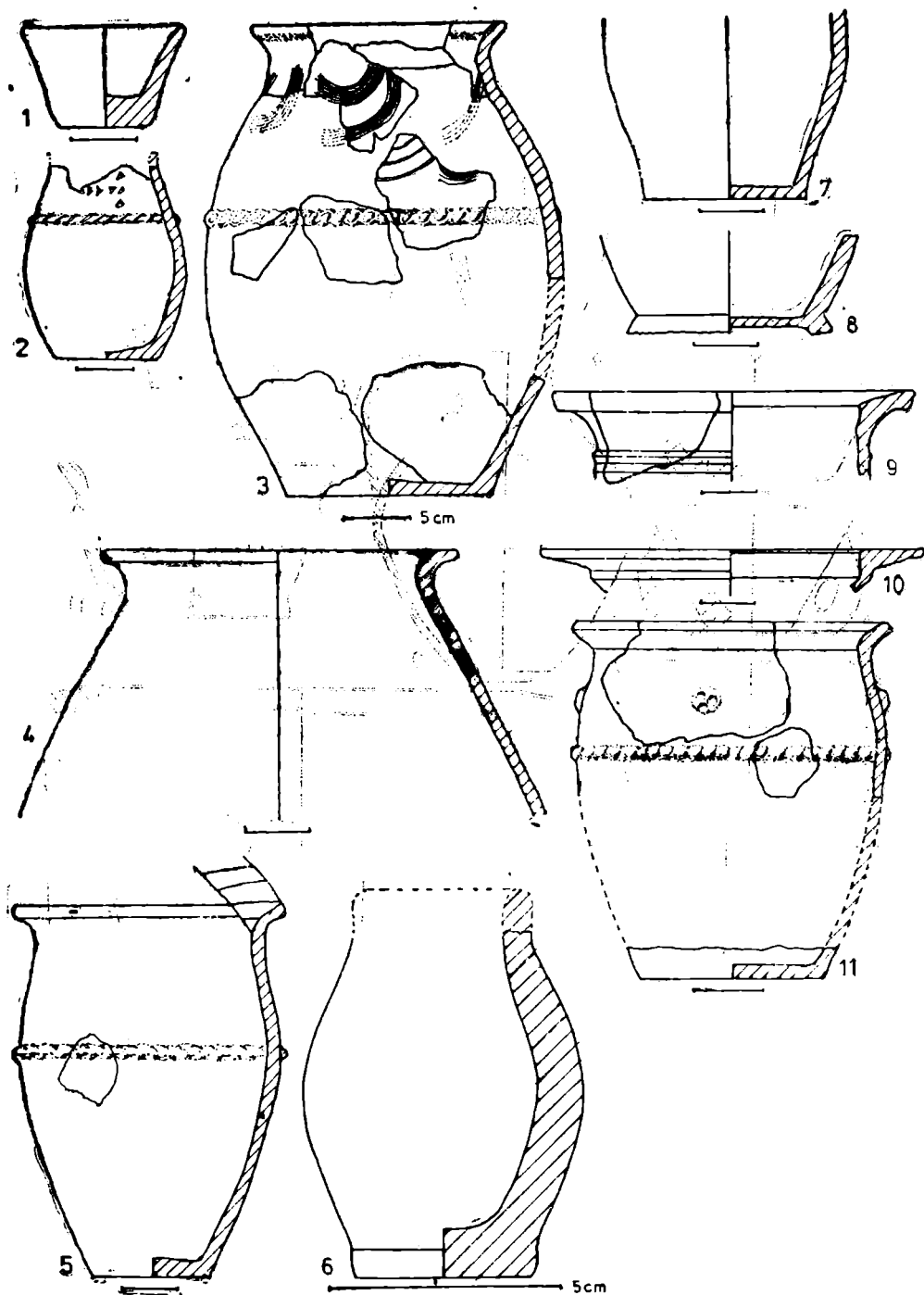

FIG. 1

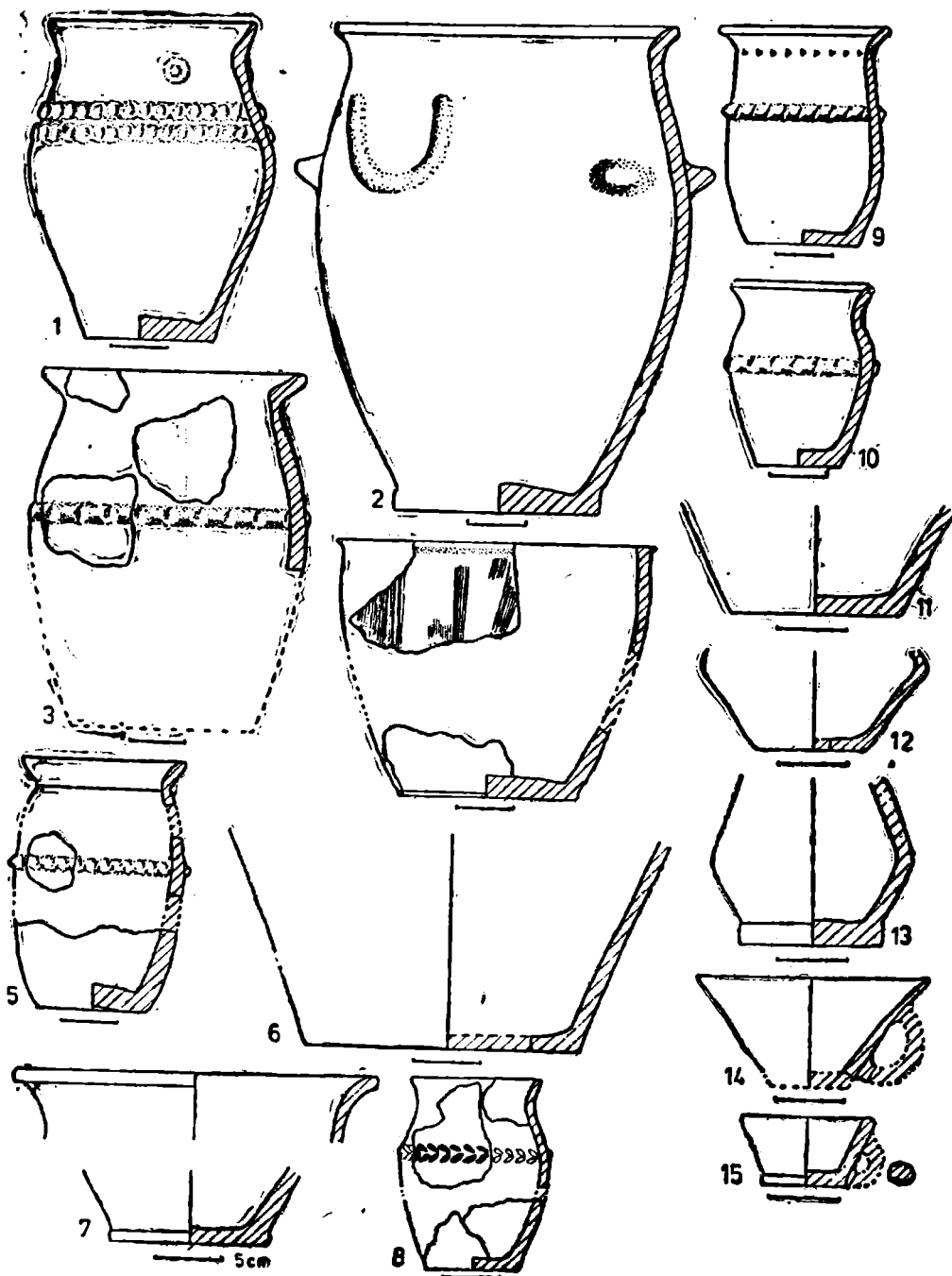
Planșa 1. fig. 1 — Măgura Moigradului; fig. 2 — Șimleu Silvaniei.
 Triunghiul negru reprezintă locul de descoperire al gropilor rituale.

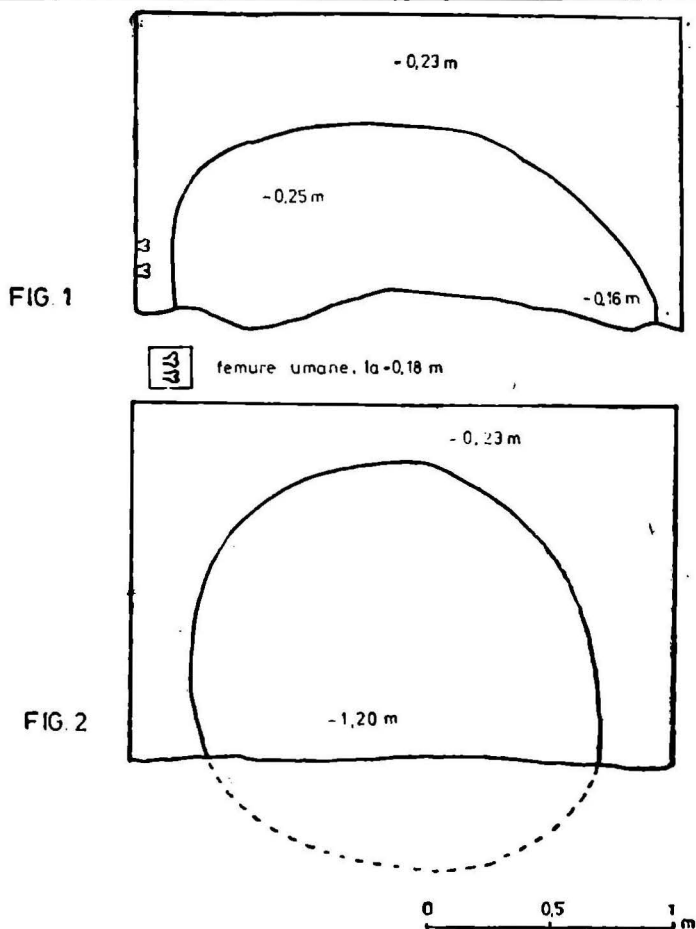
Planșa 2. Vase și piese metalice descoperite în groapa rituală de pe Măgura Moigrăduului (fig. 1–13 și 15) și în G.3. de la Șimleu Silvaniei (fig. 14).

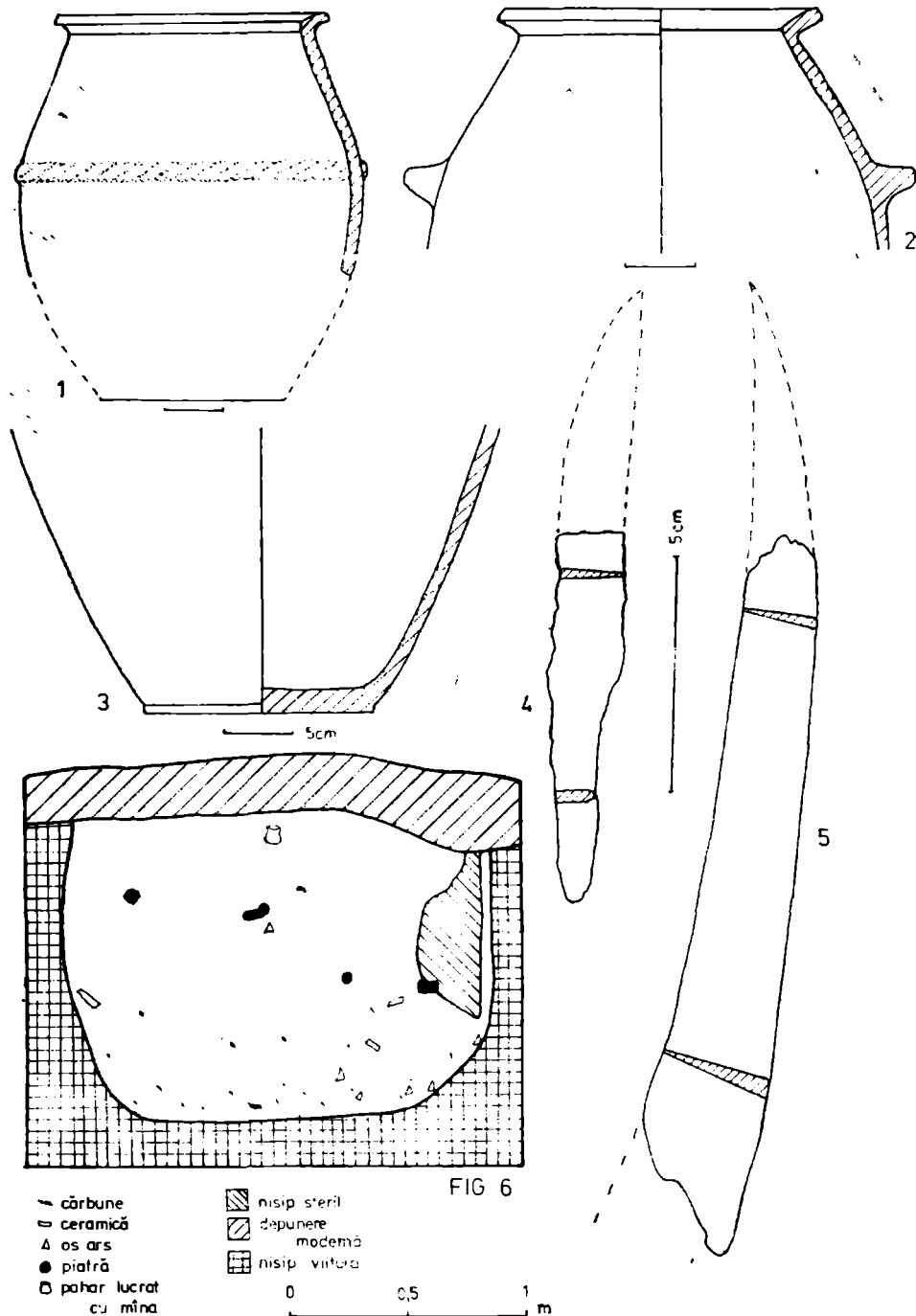
Planșa 3. Vase descoperite la Șimleu-Silvaniei în gropile G.1 (fig. 1–4, 7–10) și G.3 (fig. 5, 6, 11).

Plasa 4. Vase descoperite la Șimleu-Silvaniei în groapa G.2

Planșa 5. Șinleu-Silvaniei, groapa G.3 : plan (fig. 1—2) și imagine înainte de golire (fig. 3).

Planșa 6. Vase descoperite la Șimleu-Silvaniei în gropile G.1 (fig. 3) G.3 (fig. 1 și 2) și piese din fier descoperite în groapa rituală de pe Măgura Moigradului.
fig. 6 — profilul gropii G.3 de la Șimleu-Silvaniei (realizat de excavator).

STUDIU STATISTIC PRIVIND VASELE DESCOPERITE LA SIMLEU - SILVANIEI IN GROAPA G3																																															
		VAS 1			VAS 2			VAS 3			VAS 4			VAS 5			VAS 6			VAS 7			VAS 8			VAS 9			VAS 10			VAS 11			T	T											
		b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	b	f	P	P	T	%
STRAI I	A			1	1	2			2	1	3					1	1			1		1																			13						
	B			1	1	2	4	1			1	2			3	3	8																								29						
STRAI II	A			1	1	8	19	1			1	8	10			6	6																								91						
	B			1	3	21	25	2			3	9	14	2		3	10	15				1		1																	133						
STRAI III	A			1	7	8	2				2																													14							
	B			1	4	13	18	1			1	2				1	3					1	1	2	1															30							
I.P.	A			1	3	4	15	3			2	4	9			4	4					3	3																	87							
	B			1	1	8	6	1			2	4	12	2		5	7					1	4	5	1															131							
I.P.	A			1	1	2	2				2																													5							
	B			1	1	10	12				1	1																												21							
I.P.	A			2	1	20	23				2	2	4																											61							
	B			2	2	3	30	37	2		2	3	7																											87							
I.P.	A			1	1	1	3																																	5							
	B			1	1	1	3				1	1	2	2			2																								13						
I.P.	A			2	1	1	7	11			1	2	6	9	2		1	3																							23						
	B			5	5	15	19	44	10		1	9	22	42	6		3	16	25				1		1																92						
T%		25		729		4,34		0,17		1,73		2,25		7,11		2,60		2,08		2,43		13,02		68%																							

Planșa 7. b = bază de vas, f = funduri de vas, Po = pereți ornamentați; P = pereți neornamentați, T = total, I.P. = fragmente ceramice recoltate la îndreptarea profilului gropii, A = fragmente ceramice mari, B = fragmente ceramice mijlocii, C = fragmente ceramice mici.

FIG 1

		STUDIUL STATISTIC PRIVIND CERAMICA DIN G3														
		C.C.L.R.				A.F.L.M.				L.P.		L.V.		T	T %	
		b	f	P _o	P	T	b	f	P _o	P	T	L.P.	L.V.	T	T %	
I	A	13	1			1			1	1	2	2			18	34,5
	B	29			1	1	1		1	9	11				41	
	C	91			2	2	4	6	1		9	16	26	3	140	
	T	133	1		3	2	6	7	1	2	19	29	28	3	199	
II	A	14							1			1	1		16	30,5
	B	30		1		1	1		1	6	8		1	40		
	C	87					5	1	3	11	20	11	2	120		
	T	131		1		1	6	2	4	17	29	12	3	176		
III	A	5							1	1	2		1	8	24,3	
	B	21			4	4	2		1	1	4	1	7	37		
	C	61		1	4	5	1			8	9	13	7	95		
	T	87		1	8	9	3		2	10	15	14	15	140		
Î.P.	A	5								1	1			6	10,7	
	B	13			1	1	2		1	1	2			17		
	C	23			2	2	4			7	11	2		38		
	T	41			1	3	4	4		1	9	14	2	61		
T		392	1	2	4	13	20	20	3	9	55	87	56	21	576	100 %
T %		68			3,47					15,10		97,23	36,4	100%	100%	

FIG. 2

STARE DE CONSERVARE		
	BUC.	%
A	48	3,33
B	135	23,43
C	393	73,24
T	576	100 %

STUDIUL STATISTIC PRIVIND VASELE-GD, G1-3														ARDERE SEC		STARE DE CONSERVARE		
TIPURI DE VASE														ARDERE SEC		STARE DE CONSERVARE		
CU MÎNA 42 VASE 89,4%				LA ROATA 5 VASE 10,6%				ARDERE		CULOARE		PASTA		ARDERE SEC		STARE DE CONSERVARE		
DALE	CHIUPURI	CANI	CĂTUI	VASE MINIATURALE	FRUCTIERE	URCIOARE	CANI	CHIUPURI	OXIDANTA	INOXIDANTA	BRUNA-CĂRĂMIZIE	CENUSIE	NEAGRĂ	FINĂ	SEMIFINĂ	EXT SAU INT	INTREGIBILĂ	FRAGMENTARĂ
MAGURA MOIGR. GD/91 11 VASE	7	1		1	1	1			5	6	5	4	2	1	10	8	9	2
SIMLEU G1 9 VASE	3	2		1	1			2	7	2	7	2		2	7	8	4	5
SIMLEU G2 16 VASE	10	2	2	2					12	4	12		4		16	12	12	4
SIMLEU G3 11 VASE	7	2		1	1				10	1	9	1	1		11	4	5	6
TOTAL 47 VASE	27	7	2	5	1	2	1	2	34	13	33	7	7	3	44	32	30	17
TOTAL %	61,9	16,6	4,7	11,9	2,3	4,0	2,0	4,0	72,3	27,7	70	15	15	6,4	93,6	6,8	63,8	36,2

FIG. 3

MAGURA MOIGR. GD/91 11 VASE	7	1		1	1	1			5	6	5	4	2	1	10	8	9	2
SIMLEU G1 9 VASE	3	2		1	1			2	7	2	7	2		2	7	8	4	5
SIMLEU G2 16 VASE	10	2	2	2					12	4	12		4		16	12	12	4
SIMLEU G3 11 VASE	7	2		1	1				10	1	9	1	1		11	4	5	6
TOTAL 47 VASE	27	7	2	5	1	2	1	2	34	13	33	7	7	3	44	32	30	17
TOTAL %	61,9	16,6	4,7	11,9	2,3	4,0	2,0	4,0	72,3	27,7	70	15	15	6,4	93,6	6,8	63,8	36,2

Planșa 8. b = buză de vas, f = funduri de vas, Po = pereți ornamentați, P = pereți neornamentați, T = total, Î.P. = fragmente ceramice recoltate la îndreptarea profilului gropii, A = fragmente ceramice mari, B = fragmente ceramice mijlocii, C = fragmente ceramice mici, C.C.L.R. = ceramică cenușie lucrată la roată, A.F.L.M. = alte fragmente lucrate cu mina, L.P. = lipitură de perete, L.V. = lipitură de vatră.

fig. 2. Șimleu-Silvaniei, groapa G.3, studiu statistic privind starea de conservare a ceramicii recoltate.

CÎTEVA DESCOPERIRI DE MONETE ROMANE ÎN TRANSILVANIA

Rândurile care urmează cuprind unele descoperiri și semnalări de monete antice, despre care am avut ocazia să luăm cunoștință. Unele piese au intrat în patrimoniul Cabinetului numismatic al Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca; acestea au primit un număr de inventar precedat de sigla N. Altele se află astăzi în diferite colecții particulare și le-am putut examina datorită bunăvoinței deținătorilor; acestea din urmă nu au număr de inventar.

Monetele prezentate acum nu reprezintă decît o parte din cele semnala-te nouă în ultimii ani. O serie de piese mai necesită încă eforturi pentru de-terminare ori bună ilustrare; altele nu au loc de descoperire precizat. Toa-te acestea vor fi tratate cu alt prilej. Deocamdată am selectat numai monete romane (pentru care dispunem de determinatoare moderne) cu locul de descoperire cunoscut. Publicarea lor este oricum necesară, ele îmbogățind direct informația noastră asupra unor așezări din antichitate.

Materialul monetar roman a fost grupat în două categorii, anume mo-netele republicane (doar două piese) și apoi cele imperiale. În cadrul fie-cărei subdiviziuni a operat apoi criteriul geografic-topografic. Pentru fie-care piesă s-au consemnat datele tehnice uzuale¹. Condițiile de descope-rire, atunci când sunt cunoscute, au fost și ele menționate, în intenția de a folosi la viitoarele studii asupra respectivului obiectiv arheologic.

Piesele publicate acum corespund cu tipurile cunoscute din cataloa-gele de specialitate. De aceea, apreciem că de data aceasta ilustrația foto-grafică nu a fost necesară.

Catalogul monetelor

A. REPUBLICA ROMANĂ

Abrud (jud. Alba)

1. Denar, L. Titurius Sabinus. Bine conservat, flan oval. D = 19,3 × 17 mm; G = = 3,85 g; axa 5. Crawford 344/26 (Roma, a. 89 i.e.n.). Desc. întâmplător la Valea Abrudului (Abruzel).

Sighișoara (jud. Mureș)

2. Denar, L. Iulius Bursio. Conservare mediocră; pe Av. tăietură de control. D = 19,2 × × 18,2 mm; G = 4,50 g; axa 10. Crawford 352/1a (Roma, a. 85 i.e.n.). Desc. pe dealul „Wie-tenberg”, în strat dacic. Săpături arheologice 1991, S II, careu 21 (metru 20,18), -0,20 m².

¹ Abrevieri folosite: Av. = avers; axa = axa monetei (poziția axei reversului față de axa aversului pe cadranul unui ceas); D = diametru; Desc. = descoperit; G = greutate; g = grame; Rv. = revers.

² Mulțumim colegului A. Rustoiu, care ne-a permis studierea și publicarea piesei.

B. IMPERIUL ROMAN

Alba Iulia (jud. Alba). „Dealul Greblei”

3. Sestertius, Commodus : Divus M. Aurelius. Patină nobilă verde ; f. bine conservat. D = 30,3 × 28,9 mm ; G = 24,68 g ; axa 6. RIC III, p. 441, nr. 662 (Roma, a. 180 e.n.). Desc. fortuită.

Alba Iulia (jud. Alba). „Palatul Apor”.

4. Denar suberat, Domitianus. Conservare mediocră, deteriorat. D = 18,7 × 17,2 mm ; G = 3,16 g ; axa 7. RIC II, p. 176, nr. 191 (Roma, a. 95–96 e.n.). Desc. S I/2, –3,20 m.

5. As, Septimius Severus. Foarte deteriorat, text ilizibil. D = 26,2 × 25,7 mm ; G = 9,03 g ; axa 12. RIC IV/1, p. 184, nr. 683 (Roma, a. 194 e.n., sfr.). Desc. S I/2, –2,80 m, la 2,65 m de zidul pivniței.

6. Denar, Septimius Severus. Conservare bună, circulat. D = 18,7 × 17,3 mm ; G = 3,25 g ; axa 7. RIC IV/1, p. 124, nr. 265 (Roma, a. 202–210 e.n.). Desc. S I/2, –3,25 m.

7. Antoninian, Gallienus : Cornelia Salonina. Conservare slabă, deteriorat ; aliaj slab. D = 20,1 × 18,7 mm ; G = 1,98 g ; axa 6. RIC V/1, p. 144, nr. 58 (Mediolanum, a. 256–257 e.n.). Desc. S I/2, –3,70 m.

Piesele nr. 4–7 au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice din anul 1992³.

Apahida (jud. Cluj)

8. Denar, Antoninus Pius : Diva Faustina. Bine conservat. D = 19,5 × 17,3 mm ; G = 2,76 g ; axa 6. RIC III, p. 71, nr. 366 (Roma, post a. 141 e.n.). N. 57.667.

9. Denar, Antoninus Pius : Aurelius Caesar. Bine conservat. D = 18 × 17,7 mm ; G = 2,98 g ; axa 1. RIC III, p. 79, nr. 242 b (Roma, a. 140–144 e.n.). N. 57.668.

Conform afirmației descoperitorului, ambele monete au fost găsite în 1987 „cînd s-a aflat comoara”. Desigur că fac parte din tezaurul monetar descoperit întâmplător atunci în hotarul satului, lângă Ferma ITT⁴. Probabil că o parte din tezaur s-a risipit printre săteni

Baru Mare (jud. Hunedoara)

10. Denar suberat, Caracalla. Conservare mediocră ; miez de fier ? D = 18,3 × 17,1 mm ; G = 1,65 g ; axa 12. RIC IV/1, p. 229, nr. 112 (Roma, a. 209 e.n.). N. 57.654.

Cluj-Napoca (jud. Cluj). Piața Muzeului.

11. Denar, Septimius Severus. Conservare mediocră, margine deteriorată. D = 17,1 × 17 mm ; G = 2,10 g ; axa 7. RIC IV/1, p. 135, nr. 346 (Alexandria, a. 195–197 e.n.). Desc. în săpăturile arheologice din 1986 ; S I, m. 12, în malul de V, –1,75 m⁵. N. 25.376⁶.

Cluj-Napoca (jud. Cluj), Turnul Croitorilor.

12. Denar, Septimius Severus. Conservare mediocră. D = 18,1 × 16,6 mm ; G = 2,55 g ; axa 6. RIC IV/1, p. 98, nr. 60 (Roma, a. 195 e.n.)⁷. Desc. în 1986, în fundațiile blocului nou ridicat în Piața Baba Novac ; rând gropi AB, groapa 12, –1 m (–3 m de la nivelul șoselei), în strat roman⁷. N. 25.377.

Cluj-Napoca (jud. Cluj). Cartier „Sinuța” (zona blocurilor ?).

13. Sestertius, Traianus. Tocit, conservare mediocră. D = 33 mm ; G = 19,75 g ; axa 6. RIC II p. 275, nr. 432 (Roma, a. 101–102 e.n.).

Cluj-Napoca (jud. Cluj). Puncte neprecizate.

14. Denar, Antoninus Pius : Diva Faustina. Conservat perfect, patină. D = 18,7 × 16,7 mm ; G = 3,02 g ; axa 12. RIC III, p. 70, nr. 356 (Roma, a. 141–161 e.n.). Desc. pe calea Aurel Vlaicu, în mijlocul străzii ; probabil pierdut de cineva.

³ Mulțumim colegului dr. A. A. Rusu, care ne-a permis studierea și publicarea acestor piese.

⁴ *Dacia*, XXXII, 1988, p. 217, nr. 15. Material în curs de prelucrare.

⁵ Șt. Matei, R. Ardevan, în *ActaMN*, XXIV–XXV, 1987–1988, p. 1066₆.

⁶ Mai puțin probabil RIC IV/1, p. 154, nr. 465 (Laodicea ad Mare, a. 195 e.n.). Stilul piesei nu este orientat.

⁷ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XXIV–XXV, 1987–1988, p. 1011–1012, 1025 (fig. 1).

15. As, Tiberius: Divus Augustus pater. Conservare mediocră. D = 26,7 × 24,4 mm; G = 7,90 g; axa 8. RIC I, p. 95, nr. 6 (Roma, post a. 22 e.n.).
16. Follis, Licinius. Deteriorat, greu lizibil. D = 22 × 20,9 mm; G = 3,49 g; axa 6. RIC VII, p. 542, nr. 6 (Heracleea, a. 313–314 e.n.). $\frac{|\Gamma}{SMHT}$. Variantă Av.: FAVG (în loc de PFAVG).

Făgăraș (jud. Brașov).

17. Denar, Elagabal. Conservare satisfăcătoare. D = 18 mm; G = 2,80 g; axa 1. RIC IV/2, p. 33, nr. 72 (Roma, a. 218–222 e.n.).

Gherla (jud. Cluj). Lângă podul din parc, în albia riului⁸.

18. As, Traianus (?). Deteriorat, foarte greu lizibil. D = 25,1 × 25 mm; G = 6,88 g; axa 6. RIC II, p. 280, nr. 497? (Roma, a. 103–111 e.n.).

19. Denar, Marcus Aurelius. Conservare mediocră, uzat. D = 18,5 × 17,7 mm; G = 2,27 g; axa 12. RIC III, p. 235, nr. 285 b (Roma, dec. 173–ian. 174 e.n.).

Gârbău (jud. Sălaj)

20. Aureus, Vespasianus. D = 18,5 × 18,1 mm. Alte date nu s-au putut afla; ne-a fost accesibil numai mularul în plastilină al fețelor monetei⁹. RIC II, p. 19, nr. 41 (Roma, a. 70–72 e.n.).

Grădiștea Muncelului (jud. Hunedoara)

21. Denar, Vespasianus. Bine conservat. D = 18,3 × 16,5 mm; G = 2,19 g; axa 6. RIC II, p. 24, nr. 90 (Roma, a. 75 e.n.). Desc. în 14 august 1980, la suprafață, 20 m S de poarta de V a cetății (în exteriorul zidului)¹⁰. N. 16.858.

Palatca (jud. Cluj)

22. Sestertius, Commodus. Conservare bună, patină nobilă, parțial tocit. D = 31,3 × 30,9 mm; G = 24,80 g; axa 11. RIC. III, p. 420, nr. 463 (Roma, a. 186 e.n.). Desc. lângă fântâna „Chișagău” (400 m. NV–V de podul de la „Poderei”).

Săndulești (jud. Cluj)

23. As. Antoninus Pius: Aurelius Caesar. Tocit, flan oval. D = 27,1 × 24,9 mm; G = 10,06 g; axa 6. RIC III, p. 184, nr. 1320 (Roma, a. 153–154 e.n.).

24. As, Antoninus Pius: Aurelius Caesar. Conservare mediocră. D = 27,2 × 25 mm; G = 10,02 g; axa 6. RIC III, p. 184, nr. 1320 (Roma, a. 153–154 e.n.).

Turda (jud. Cluj). „Dealul Cetății”.

25. Denar, Septimius Severus. Tocit, flan descentrat. D = 16,8 × 16,7 mm; G = 3,26 g; axa 11. RIC IV/1, p. 151, nr. 442 (Laodicea ad Mare, a. 193 e.n.). N. 16.853.

26. Denar, Septimius Severus. Bine conservat, circulat, marginea parțial distrusă. D = 17 × 15,5 mm; G = 3,04 g; axa 6. RIC IV/1, p. 98, nr. 63 (Roma, a. 195 e.n.). N. 16.857.

27. Denar, Septimius Severus: Caracalla. Bine conservat, margini ciobite. D = 16,7 × 16,3 mm; G = 1,98 g; axa 12. RIC IV/1, p. 263, nr. 330 (Laodicea ad Mare, a. 196–197 e.n.). N. 16.856.

28. Denar, Septimius Severus: Caracalla. Tocit, deteriorat, marginea ruptă, legenda Av. deteriorată, legenda Rv. ilizibilă. D = 17,5 × 15,3 mm; G = 3,27 g; axa 5. RIC IV/1, p. 213, nr. 15 (Roma, a. 196–198 e.n.?). Variantă Av.: ANTO (în loc de ANTON). N. 16.855.

29. Denar suberat, Caracalla. Deteriorat, Rv. greu descifrabil. D = 18,6 × 18,3 mm; G = 2,16 g; axa 6. RIC IV/1, p. 248, nr. 255 (Roma, a. 215 e.n.). N. 16.854.

Monetele nr. 25–29 au fost găsite întâmplător pe suprafața fostului castru de legiune, în anul 1980.

⁸ Posesorul afirmă că în acest punct apar mereu obiecte romane, inclusiv monete; desigur că ele sunt aduse de apa Someșului Mic din ruinele castrului roman (N. Gudea, I. Chifor, în *ActaMP*, II, 1978, p. 63–67; S. Cociș, R. Ardevan, R. Pinteș, în *ActaMP*, XVI, 1992, p. 322).

⁹ Ne-a fost pus la dispoziție, împreună cu alte informații despre piesă, de colegul dr. N. Sabău. Îi mulțumim și cu această ocazie.

¹⁰ Mulțumim șefului șantierului arheologic, prof. dr. I. Glodariu, care ne-a permis studierea și publicarea piesei.

Turda (jud. Cluj). Strada Cheii nr. 11.

30. Antoninian suberat, Gordianus III. Deteriorat. D = 21,9 mm; G = 3,23 g; axa 12. RIC IV/3, p. 25, nr. 84 (Roma, a. 241–243 e.n.). Desc. în săpătură arheologică de salvare, în anul 1986; păstrat la Muzeul de Istorie din Turda¹¹.

Turda (jud. Cluj). Punct neprecizat.

31. Sestertius, Traianus. Conservare mediocră. D = 34 mm; G = 22,70 g; axa 6. RIC II, p. 291, nr. 667 (Roma, a. 114–117 e.n.).

RADU ARDEVAN

QUELQUES DECOUVERTES DE MONNAIES ROMAINES EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

On présente maintenant des monnaies romaines isolées, dont on connaît l'endroit de découverte; toutes ont été trouvées dans diverses localités de Transylvanie, durant les dernières années.

Deux pièces sont des émissions républicaines (n-os. 1–2), tandis que les autres appartiennent à l'Empire. Quelques-unes ont été découvertes dans des fouilles archéologiques (dans ces cas-là on a fait mention des conditions de découverte aussi), mais la plupart sont des trouvailles fortuites.

La monnaie no. 20 est un *aureus*, conservé aujourd'hui seulement dans un moulage. Les pièces n-os. 8 et 9 proviennent à coup sûr d'un trésor monétaire. Les monnaies n-os. 16 et 28 présentent certaines variantes à l'égard de RIC.

Plusieurs de ces monnaies ont entré dans la propriété du Musée d'Histoire de la Transylvanie de Cluj-Napoca; elles ont reçu un numéro d'inventaire précédé par la sigle N. Les autres se trouvent dans différentes collections privées, sauf la pièce no. 30 (gardée au musée de Turda).

¹¹ M. Bărbulescu, A. Căținaș, în *Ephem Nap.*, Cluj-Napoca, II, 1992, p. 112–113.

Fig. 1. Harta descoperirilor de monete romane (cifrele indică numere din catalog).

Fig. 1. La carte des découvertes de monnaies romaines (les chiffres indiquent des numéros du catalogue).

OBIECTE DE OS DIN DACIA APULENSIS ȘI DACIA POROLISSENSIS

Existența a peste două sute de piese de os în colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei¹ ne-a determinat să elaborăm un studiu dedicat lor. Piesele în discuție provin din Dacia Porolissensis și Dacia Apulensis, din așezări rurale, castre, necropole, orașe, villae rustice. Clasificarea lor cronologică întâmpină dificultăți din două motive: în cele mai multe cazuri piesele sunt semnalate în cercetări vechi sau în colecții, ceea ce a făcut necesar compararea lor cu piese din alte situri mai bine datate din Dacia sau imperiu. În al doilea rând, „moda” la piesele de os se schimbă destul de rar, nepermițând în multe cazuri o datare mai restrânsă decât perioada stăpânirii romane în Dacia. Materia primă folosită o reprezintă oasele menajere, în special cele provenite de la animale mari. Culoarea diferă, mergând de la alb, galben deschis până la brun. Nici o piesă nu a fost executată din fildeș. Cele mai multe sunt lustruite iar ornamentația este realizată prin incizie, tăiere cu ajutorul unor cuțite subțiri. Nu cunoaștem în Dacia ateliere pentru prelucrarea obiectelor de os, dar putem afirma că fiecare centru mai mare avea un asemenea atelier; multe erau ambulante. Câteva piese însă sunt cu certitudine importuri.

În raport de funcționalitatea lor, obiectele de os se pot clasifica în următoarele categorii: 1) piese de toaletă și podoabă; 2) instrumente medicale; 3) piese de uz casnic; 4) piese de echipament militar; 5) piese pentru jocuri; 6) nedeterminabile.

1. Piese de toaletă și podoabă

Această categorie este ilustrată în lucrarea de față de ace de păr și de un pieptene. Acele de păr au constituit obiectul a două recente studii³, în Dacia și a altor patru din diferite orașe și provincii ale imperiului roman⁴. Fiecare cercetător și-a întocmit o tipologie proprie. Noi am folosit tipologia lui N. Gudea și I. Bajusz⁵, mult mai accesibilă cercetătorilor români, cu toate că și aceasta comportă modificări odată cu publicarea acelor de păr din colecția clujeană.

¹ Mulțumim și pe această cale kolegei Ana Maria Szöke pentru ajutorul dat în depistarea pieselor.

² Lipsesc din studiu 25 de piese provenite din săpăturile de la Micăsasa, Chinteni și Cluj-Napoca.

³ *Alicu—Nemeș 1982*, p. 345—347, 352—353, pl. I—III; *Gudea—Bajusz 1991*, p. 81—126.

⁴ *Crummy 1981*, p. 157—163; *Ruprechtsberger 1979*, p. 90—120; *Saranović 1981*, p. 159—171; *Riha 1990*, p. 95—114.

⁵ *Gudea—Bajusz, 1990—1991*, p. 81—86.

Pieptenii lipsesc în majoritatea siturilor arheologice din provinciile imperiului roman din sec. II-III e.n., fiind considerați produse ale lumii germanice libere⁶, databile în general începând cu a doua jumătate a sec. III e.n. și prima jumătate a secolului IV e.n.⁷. Unicul exemplar provine din castrul roman de la Gherla⁸, dintr-un context arheologic datat în a doua jumătate a sec. III e.n. Calitatea execuției piesei este remarcabilă. Din bibliografia care ne-a fost accesibilă nu putem cita o analogie care să meargă până la similitudine cu piesa noastră.

2. Instrumente medicale

Având în vedere că un recent studiu al nostru⁹ a atins problema cronologiei, clasificării, tipologiei și întrebuințării celor mai multe instrumente medicale, prezentăm piesele de mai jos fără alte comentarii.

3. Piese de uz casnic

Deși în această categorie bronzurile domină osul, continuă să fie folosit pe o scară largă și să prezinte o varietate destul de mare. Acele de cusuț utilizate în arta broderiei sunt destul de frecvente în descoperirile arheologice. În stadiul actual de cercetare nu se poate face o tipologie clară a lor. Perforația acelor este diversă: rotundă, ovală, dreptunghiulară, triunghiulară. La unele avem chiar incizat un șanțuleț care ajută la introducerea sfoării. Analogiile din alte provincii ne arată clar că nu putem avea o datare restrânsă pentru piesele de uz casnic¹⁰.

Furcile de tors pentru deget folosite pentru torsul lânii sunt ilustrate în acest articol de două exemplare fragmentare. În Dacia¹¹, precum și în imperiu¹², se datează în sec. II—III e.n. Șaibele, balamalele și verigile au fost folosite în gospodăria romană cu diferite scopuri, la mânerle unor cuțite, la închizători etc. Mânerle sunt piesele de calitate artistică superioară, multe fiind sculptate cu modele deosebit de atrăgătoare. Din păcate nu știm căror obiecte le-au slujit drept mâner; situația este similară și în imperiu.

4. Piese de echipament militar¹³

Osul intră în componența echipamentului militar al soldatului roman numai ca subansamblu, materia primă fiind bronzul și fierul. De altfel, descoperirile din os sunt destul de rare în Dacia. Cele mai multe reprezintă

⁶ Riha, 1986, p. 22.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Piesa ne-a fost cedată spre publicare de colegul R. Ardevan căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰ Alicu—Cociș, 1990, p. 223—236.

¹¹ Cunliffe, 1971, p. 87.

¹² Bozu, 1992, pl. I.

¹³ Vezi bibliografia la Bozu 1992.

¹⁴ Mulțumim și pe această cale colegului I. Petculescu pentru determinările și bibliografia pusă la dispoziție.

mânere de spade. Piesele din colecția clujeană sunt deosebit de îngrijit lucrate, unele chiar cu oarecare simț artistic; probabil unele sunt importuri.

Analogii pentru piesele noastre întâlnim în Dalmația¹⁴ și Britannia¹⁵. Alături de mânere mai sunt prezentate prinzătoare de teacă, o buterolă și o gardă de sabie, pentru care nu am găsit analogii în bibliografia care ne-a fost accesibilă.

5. Pisee pentru jocuri

Jocurile ocupau în viața zilnică a romanilor un loc important. Piesele prezentate — zaruri și jetoane — erau folosite la jocuri precum: moară, laticulum, par-impar, barbut¹⁶. Zarurile erau de multe ori măsluite în sensul că aruncându-se într-un anumit fel se obțineau cifrele dorite. Jetoanele diferă și ele în funcție de jocul jucat¹⁷. Datarea acestor piese este largă întinzându-se pe perioada întregii stăpâniri romane în Dacia.

6. Piese cu funcționabilitate nedeterminată

Am inclus în această categorie câteva piese care datorită stării lor fragmentare de conservare nu au o funcționalitate bine determinată. În această categorie sunt incluse câteva piese a căror funcționalitate nu poate fi precizată, datorită stării fragmentare de conservare.

C A T A L O G

ACE DE PĂR

1. Ac; pl. I/1; os; culoare galben deschis; L = 13 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n.; Apulum; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei = M.N.I.Tr; nr. inv. VI/3997; *Novak 1944*, p. 87, p. 4/14.
2. Ac; pl. I/2; os; culoare galben deschis; L = 10,5 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; Ulpia Traiana, templul lui Malagbel; M.I.N.Tr; nr. inv. v/29820; *Alicu Nemeș 1982*, pl. I/3.
3. Ac; pl. I/3; os; culoare galben deschis; L = 11 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n.; Transilvania; M.N.I.Tr; f.n. Inedit.
4. Ac; pl. I/4; os; culoare galbenă; L = 8,9 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr; nr. inv. v/3996; *Novak 1944*, pl. 4/14.
5. Ac; pl. I/5; os; culoare gălbuie; L = 8,9 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n.; Apulum; M.N.I.Tr; nr. inv. v/3998; *Novak 1944*, pl. 4/6.
6. Ac; pl. I/6; os; culoare galbenă; L = 7,2 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
7. Ac; pl. I/7; os; culoare galben deschis; L = 6,6 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n. Transilvania, M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
8. Ac; pl. I/8; os; culoare galben deschis; L = 7,9 cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n. Transilvania, M.N.I.Tr.; nr. inv. 3223; *Hica 1980*, fig. I/10.

¹⁴ *Fremdsdorf, 1940*, p. 321—327.

¹⁵ *Cunliffe, 1975*, fig. 118/112, 119/120.

¹⁶ *Paki—Cociș, 1992*.

¹⁷ *Ibidem*.

9. Ac; pl. I/9; os; culoare gălbuie; $L = 8$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/1; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8167. Inedit.
10. Ac; pl. II/1; os; culoare gălbuie; $L = 14,5$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel; M.N.I.Tr., nr. inv. v/29821; *Alicu—Nemeș 1982*, p. 352, nr. 1, pl. I/1.
11. Ac; pl. II/2; os; culoare galbenă; $L = 10,2$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4899. Inedit.
12. Ac; pl. II/3; os; culoare galben închis; $L = 9,1$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n.; Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. f.n. *Hica 1980*, p. 658, fig. 1/9.
13. Ac; pl. II/4; os; culoare gălbuie; $L = 0,3$ cm. Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr., nr. inv. 4998. Inedit.
14. Ac; pl. II/5; os; culoare gălbuie; $L = 9,5$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. v/3993; *Novak 1994*, pl. 4/15.
15. Ac; pl. II/6; os; culoare gălbuie; $L = 10,2$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. v/3096; *Novak 1944*, pl. 4/20.
16. Ac; pl. II/7; os; culoare gălbuie; $L = 3,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Gilău; M.N.I.Tr. nr. inv. 7646; *Rusu 1956*, p. 696 fig. 5/19.
17. Ac; pl. II/8; os; culoare gălbuie; $L = 8,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/29805; *Alicu—Nemeș 1982*, pl. I/5.
18. Ac; pl. II/9; os; culoare gălbuie; $L = 7,8$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 8142. Inedit.
19. Ac; pl. II/10; os; culoare gălbuie; $L = 7,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Transilvania, Vețel; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
20. Ac; pl. II/11; os; culoare gălbuie; $L = 7$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; prima jumătate a sec. II e.n. Ulpia Traiana, For; M.N.I.Tr. nr. inv. v/28978; *Alicu—Nemeș 1982*, pl. I/15.
21. Ac; pl. II/12; os; culoare galben închis; $L = 6,7$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 001—002; M.N.I.Tr. nr. inv. v/28937; *Alicu—Nemeș 1982*, pl. I/13.
22. Ac; pl. III/1; os; culoare galben deschis; $L = 9,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Cluj-Napoca; M.N.I.Tr. nr. inv. IN 3603; Inedit.
23. Ac; pl. III/2; os; culoare galben deschis; $L = 10,2$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4901; Inedit.
24. Ac; pl. III/3; os; culoare galben închis; $L = 9,4$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
25. Ac; pl. III/4; os; culoare galben închis spre brun; $L = 8,8$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr.; f.n. Inedit.
26. Ac; pl. III/5; os; culoare galben deschis; $L = 9,2$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. 3224; *Hica 1980*, fig. 1/8.
27. Ac; pl. III/6; os; culoare galben deschis; $L = 7,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
28. Ac; pl. III/7; os; culoare galben deschis; $L = 6,8$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, schola gladiatorum; M.N.I.Tr. nr. inv. v/29806; *Alicu—Nemeș 1982*, pl. I/16.
29. Ac; pl. III/8; os; culoare galben deschis; $L = 6,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n.; Ulpia Traiana, clădirea 001—002, sec. II e.n.; M.N.I.Tr. nr. inv. v/28939; *Alicu—Nemeș 1982*, pl. I/17.
30. Ac; pl. III/9; os. culoare brun deschis; $L = 7,3$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4886. Inedit.
31. Ac; pl. IV/1; os; culoare galben deschis; $L = 14$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. v 631; *Hica 1980*, fig. 1/5.
32. Ac; pl. IV/2; os; culoare galben închis; $L = 10,8$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Gilău, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. IN 7647; *Rusu 1956*, p. 696 fig. 5/15.
33. Ac; pl. IV/3; os; culoare galben deschis; $L = 10,9$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/2; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. v 647. Inedit.
34. Ac; pl. IV/4; os; culoare galben închis; $L = 10,8$ cm. Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Porolissum; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8258. Inedit.
35. Ac; pl. IV/5; os; culoare galben închis; $L = 11,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. I 3222; Inedit.
36. Ac; pl. IV/6; os; culoare închis; $L = 9,4$ cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. 3222; Inedit.

37. Ac; pl. IV/7; os; culoare albă; L = 6,2 cm; Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Hărman; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8123. Inedit.
38. Ac; pl. IV/8; os; culoare galbenă; L = 5,6 cm; corpul este rombic în secțiune. Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/31229. Inedit.
39. Ac; pl. IV/9; os; culoare brună; L = 6,7 cm; corpul este dreptunghic în secțiune. Tip Gudea-Bajusz I/3; sec. II—III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/31019. Inedit.
40. Ac; pl. V/1; os; culoare galben închisă; L = 9,4 cm; Tip Gudea-Bajusz II/1; sec. III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. 31020. Inedit.
41. Ac; pl. V/2; os; culoare galben deschisă; L = 8,5 cm; Tip Gudea-Bajusz II/1; sec. II—III e.n. Tg. Secuiesc; M.N.I.Tr. nr. inv. v/645. Inedit.
42. Ac; pl. V/3; os; culoare galben deschis; L = 8,9 cm; Tip Gudea-Bajusz II/5; sec. II—III e.n. Porolissum oraș; M.N.I.Tr. f.n.; *Gudea 1989*, p. 828 nr. 3.
43. Ac; pl. V/4; os; culoare galben deschis; L = 9,9 cm; Tip Gudea-Bajusz II/5; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4912. Inedit.
44. Ac; pl. V/5; os; culoare galben deschis; L = 6 cm; Tip Gudea-Bajusz II/1; sec. II—III e.n. Porolissum; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8124. Inedit.
45. Ac; pl. V/6; culoare galben; L = 7,2 cm; Tip Gudea-Bajusz II/6; sec. III e.n. Porolissum oraș; M.N.I.Tr. f.n. *Gudea 1989*, p. 827, nr. 12.
46. Ac; pl. V/7; os; culoare galbenă; L = 0,5 cm; Tip Gudea-Bajusz II/7; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. V/632. Inedit.
47. Ac; pl. V/8; os; culoare galbenă; L = 6,2 cm; Tip Gudea-Bajusz II/6; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/647. Inedit.
48. Ac; pl. V/9; os; culoare galbenă; L = 7,1 cm; Tip Gudea-Bajusz II/2; sec. III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/31077. Inedit.
49. Ac; pl. V/10; os; culoare galbenă; L = 6,5 cm; Tip Gudea-Bajusz II/9; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. f.n. Inedit.
50. Ac; pl. VI/1; os; culoare galben deschis; L = 5 cm; Tip cu capul poliedric. A doua jumătate a sec. III e.n. Gherla, castru; a doua jumătate a sec. III e.n. M.N.I.Tr. nr. inv. v/31225. Inedit.
51. Ac; pl. V/12; os; culoare brun deschis; L = 6,4 cm; Tip cu capul poliedric. A doua jumătate a sec. III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/31142. Inedit.
52. Ac; pl. V/13; culoare galben maroniu; L = 6,3 cm; Tip Gudea-Bajusz II/5; sec. III e.n. Porolissum oraș; M.N.I.Tr. nr. inv. I 9779; *Gudea 1989*, p. 828, nr. 14.
53. Ac; pl. V/14; os; culoare galben maroniu; L = 5,4 cm; Tip Gudea-Bajusz II/6; sec. III e.n. Ilșua; M.N.I.Tr. nr. inv. 4883. Inedit.
54. Ac; pl. V: L5; os; culoare galben deschis; L = 5,1 cm; Tip Gudea-Bajusz II/6; sec. III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
55. Ac; pl. VI/1; os; culoare galben deschis; L = 9 cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/31633. Inedit.
56. Ac; pl. VI/2; os; culoare galben închis; L = 9,1 cm; Tip cu ornamente în 4 registre; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/627. Inedit.
57. Ac; pl. VI/3; os; culoare galbenă; L = 9,1 cm; Tip cu ornamente în 4 registre; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. v 650; *Novak 1944*, pl. IV/16.
58. Ac; pl. VI/4; os; culoare galbenă; L = 9 cm; Tip Gudea-Bajusz III/1; sec. II—III e.n. Inlănceni, baia de lângă castru; M.N.I.Tr. nr. inv. IN 6936; *Gudea-Bajusz 1990—1991*, p. 99, pl. XVII/2.
59. Ac; pl. VI/5; os; culoare galbenă; L = 8,5 cm; Tip Gudea-Bajusz IV/5; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/643. Inedit.
60. Ac; pl. VI/6; os; culoare galben deschis; L = 12,5 cm; Tip Gudea-Bajusz II/5; sec. III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/628. Inedit.
61. Ac; pl. VI/7; os; culoare galbenă; L = 12,5 cm; Tip Gudea-Bajusz IV/5; sec. III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
62. Ac; pl. VI/8; os; culoare galben deschis; L = 6 cm; Tip Gudea-Bajusz IV/4; sec. II—III e.n. Odorhei; M.N.I.Tr. f.n. nr. inv. I 8122. Inedit.
63. Ac; pl. VI/9; os; culoare galben deschis; L = 6,5 cm; Tip Gudea-Bajusz V/5; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/622. Inedit.
64. Ac; pl. VI/10; os; culoare galben deschis; L = 10 cm; Tip Gudea-Bajusz IV, variantă nouă; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
65. Ac; pl. VI/11; os; culoare galben închis; L = 4,6 cm; Tip Gudea-Bajusz V/3; sec. III e.n. Porolissum; M.N.I.Tr. f.n. *Gudea 1989*, p. 828; nr. 15.

66. Ac; pl. VII/1; os; culoare galben deschis; $L = 12,3$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. III e.n.; Gherla; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
67. Ac; pl. VII/2; os; culoare galben deschis; $L = 11,3$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. v/679 Inedit.
68. Ac; pl. VII/3; os; culoare galben închis; $L = 12,3$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. v/625. *Novak 1944*, pl. 4/21.
69. Ac; pl. VII/4; os; culoare galben deschis; $L = 10,7$ cm; Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Odorhei. M.N.I.Tr. nr. inv. I 8232. Inedit.
70. Ac; pl. VII/5; os; culoare galben deschis; $L = 9,5$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Transilvania M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
71. Ac; pl. VII/6; os; culoare galben deschis; $L = 9,5$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Odorhei; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8291. Inedit.
72. Ac; pl. VII/7; os; culoare galben deschis; $L = 6,2$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. dorhei; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8256. Inedit.
73. Ac; pl. VII/8; os; culoare galben deschis; $L = 5,8$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. III e.n. Gilău, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v/7009; *Rusu 1956*, p. 696; fig. 5/17.
74. Ac; pl. VII/9; os; culoare galben deschis; $L = 4$ cm. Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Odorhei; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8296. Inedit.
75. Ac; pl. VII/10; os; culoare galben deschis; $L = 7,4$ cm. Tip Gudea-Bajusz IV/6; sec. II—III e.n. Odorhei; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8217. Inedit.
76. Ac; pl. VII/11; os; culoare galben deschis; $L = 8,5$ cm; Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Odorhei; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8254; Inedit.
77. Ac; pl. VII/12; os; culoare galben deschis; $L = 6,6$ cm; Tip Gudea-Bajusz V/2; sec. II—III e.n. Apahida; M.N.I.Tr. nr. inv. II 1374. Inedit.
78. Ac; pl. VIII/1; os; culoare galben deschis; $L = 9$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4897. Inedit.
79. Ac; pl. VIII/2; os; culoare galben deschis; $L = 11,4$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Hărman; M.N.I.Tr. v 626. Inedit.
80. Ac; pl. VIII/3; os; culoare galben deschis; $L = 6,6$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Hărman; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8127. Inedit.
81. Ac; pl. VIII/4; os; culoare galben deschis; $L = 4,9$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ilșua; M.N.I.Tr. nr. inv. 3228; *Hica 1980*, fig. 1/3;
82. Ac; pl. VIII/5; os; culoare galben deschis; $L = 2,7$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ilșua; M.N.I.Tr. nr. inv. 3217; *Hica 1980*, fig. 1/5.
83. Ac; pl. VIII/6; os; culoare galben deschis; $L = 6$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4884; Inedit.
84. Ac; pl. VIII/7; os; culoare galben deschis; $L = 5,5$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Porolissum; M.N.I.Tr. nr. inv. f.n. *Gudea 1989*, p. 829, nr. 17.
85. Ac; pl. VIII/8; os; culoare galben deschis; $L = 3$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. f.n. v/31228. Inedit.
86. Ac; pl. VIII/9; os; culoare galben închis; $L = 8,3$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4892. Inedit.
87. Ac; pl. VIII/10; os; culoare galben închis; $L = 10$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 001—002. M.N.I.Tr. nr. inv. v/29807. *Alicu 1982*, pl. III/4.
88. Ac; pl. VIII/11; os; culoare galben închis; $L = 8,3$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III; Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
89. Ac; pl. VIII/12; os; culoare galben închis; $L = 9,9$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
90. Ac; pl. VIII/13; os; culoare galben deschis; $L = 10$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
91. Ac; pl. IX/1; os; culoare galben închis; $L = 8,7$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana; M.N.I.Tr. nr. inv. v/29814; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. I/18.
92. Ac; pl. IX/2; os; culoare galben deschis; $L = 7,3$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Cășei, castru; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
93. Ac; pl. IX/3; os; culoare galben deschis; $L = 7,2$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Apahida, villa rustica; M.N.I.Tr. nr. inv. II 1376. Inedit.
94. Ac; pl. IX/4; os; culoare galben deschis; $L = 7$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
95. Ac; pl. IX/5; os; culoare galben deschis; $L = 7,5$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Turda; M.N.I.Tr. nr. inv. 5571. Inedit.

96. Ac; pl. IX/6; os; culoare galben deschis; $L_1 = 8,8$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, secțiunea T₁; M.N.I.Tr. nr. inv. v/28978. *Alicu-Nemeș 1982*; pl. III/6.
97. Ac; pl. IX/7; os; culoare galben deschis; $L_1 = 5,4$ cm; tip nedeterminabil; sec. III e.n. Porolissum oraș; M.N.I.Tr. f.n. *Gudea 1989*, p. 828, nr. 8.
98. Ac; pl. IX/8; os; culoare galben deschis; $L_1 = 7$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Apahida; villa rustica; M.N.I.Tr. nr. inv. 118395. Inedit.
99. Ac; pl. IX/9; os; culoare galben deschis; $L_1 = 8$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4890. Inedit.
100. Ac; pl. IX/10; os; culoare galben deschis; $L_1 = 36$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Hărman; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8130. Inedit.
101. Ac; pl. IX/11; os; culoare galben deschis; $L_1 = 5,5$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Apahida, villa rustica; M.N.I.Tr. nr. inv. II 1378. Inedit.
102. Ac; pl. IX/12; os; culoare galben deschis; $L_1 = 6,8$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Hărman, villa rustica; M.N.I.Tr. nr. inv. I 8118. Inedit.
103. Ac; pl. IX/13; os; culoare galben deschis; $L_1 = 7,5$ cm. tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, secțiunea Z₄; M.N.I.Tr. nr. inv. v 28944, *Alicu -Nemeș 1982*, pl. III/12.
104. Ac; pl. IX/14; os; culoare galben deschis; $L_1 = 4$ cm; tip nedeterminabil; sec. II—III e.n. Gilău, castru; M.N.I.Tr. *Rusu 1956*, p. 696, fig. 4/5.
105. Ac; pl. IX/15; os; culoare galben deschis; $L_1 = 4,3$ cm; tip nedeterminabil; Inlănceni, baia castrului; M.N.I.Tr. f.n.; *Gudea 1979*, pl. XXIV/8.

Piepteni

106. Piepten; pl. X; os; culoare galben închis; $L_1 = 9,5$ cm; $l = 7$ cm; gr. = 1,8 cm. Piesa a fost confecționată din trei bucăți de os prinse în interior cu trei știfturi, două din os iar al treilea care a fost montat din exterior trecind complet prin cele trei bucăți din fier. Piesa avea 40 de dinți; mânerul este ornamentat pe ambele părți cu 7 ornamente de cercuri incizate și 5, respectiv 6 incizii liniare. *Riha 1986*, pl. 4/50, varianta A. Piesa este probabil un import; a doua jumătate a sec. III e.n. Gherla, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. v 32587. Inedit.

Instrumente medicale

107. Sondă de ureche; pl. XI/1; os; culoare brun deschis; $L_1 = 16,6$ cm. Piesa subțire la una din capete se lățește având forma unei spatule albiate cu un șanț în interior; analogii: *Riha 1986*, pl. 38/404—412; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. v 872; *Cociș 1993*, pl. III/1.
108. Sondă de ureche; pl. XI/2; os; culoare galben deschis; $L_1 = 12$ cm; Se păstrează tija și o linguriță plată; analogii: *Riha 1986*, pl. 37/391—401. sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. f.n. *Cociș 1993*, pl. III/4.
109. Sondă de ureche; pl. XI/3; os; culoare galben deschis; $L_1 = 12$ cm. Piesa are la una din capete o spatulă; analogii: *Riha 1986*, pl. 38/405—412; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/642. *Cociș 1993*, pl. III/3.
110. Spatulă sondă; pl. XI/7; os; fragmentară; culoare galben deschis. Se păstrează partea cu spatula; analogii *Riha 1986*, pl. 38/404; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. v/644 *Cociș 1986*, pl. III/5.
111. Spatulă sondă; pl. XIII/3; fragmentară, culoare galben închis; $L_1 = 6$ cm; se păstrează spatula cu un tăiș. Piesa folosea probabil la amestecatul prafurilor; analogii: *Riha 1986*, pl. 38/404; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. 2386. *Cociș 1993*, pl. IV/3.
112. Plăcuță pentru preparat medicamente; pl. XX/4; os; culoare galben închis; gr = 0,5 cm. Plăcuță de formă dreptunghiulară. Din bibliografia care ne-a fost accesibilă nu am găsit analogii din os; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. 5595. *Cociș 1993*, pl. III/3.
113. Linguriță; pl. XII/1; os; culoare galben deschis; $L_1 = 9,3$ cm; bună; analogii: Cunliffe 1971, fig. 67/9; sec. II—III e.n. Agnita; M.N.I.Tr. f.n. *Cociș 1993*, pl. V/1.
114. Linguriță; pl. XII/2; os; culoare galben deschis; $L_1 = 8,8$ cm; fragmentară; analogii: *Cunliffe 1971*, fig. 67/10; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. *Cociș 1993*, pl. V/2.

115. *Linguriță*; pl. XII/3; os; culoare galben deschis; $L = 10,9$ cm; bună; analogii: *Cunliffe 1971*, fig. 67/9; sec. II—III e.n. Apulum, M.N.I.Tr. nr. inv. VI 4002. *Novak 1944*, pl. 4/18.
116. *Linguriță*; pl. XII/4; os; culoare brun; $L = 6$ cm; fragmentară; analogii *Cunliffe 1971*, fig. 67/9; sec. II—III e.n. Ilișua; M.N.I.Tr. nr. inv. 3213; *Cociș 1993*, pl. V/4.
117. *Linguriță*; pl. XII/5; os; culoare brun; $L = 5,6$ cm; fragmentară; analogii; *Riha 1986*, pl. 38/402, 403; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. v/874. *Cociș 1993*, pl. V/5.
118. *Linguriță*; pl. XII/6; os; culoare galben deschis; $L = 4$ cm; fragmentară; analogii *Cunliffe 1971*, fig. 67/9; sec. II—III; Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. v 871; *Cociș 1993*, pl. V/6.
119. *Linguriță*; pl. XIII/1; os; culoare galben deschis; $L = 7,8$ cm; fragmentară. Piesa est. ornamentată cu incizii pe corp iar într-un orificiu dreptunghiular se afla o bilă. Nu este exclus ca piesa să fi servit pentru alimentarea copiilor; analogii *Tudor 1935*, p. 117, fig. 29; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. 4004. *Novak 1944*, p. 87, pl. IV/7.
120. *Linguriță*; pl. XIII/2; os; culoare galben deschis; $L = 3,6$ cm. Se păstrează doar căușul; analogii: *Cunliffe 1971*, fig. 67/10; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. VI 4003. *Novak 1944*, p. 87, pl. IV/10.
121. *Linguriță*; pl. XIII/4; os; culoare galbenă; $L = 7$ cm. Se păstrează doar căușul; analogii: *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IX/2; sec. II—III e.n. M.N.I.Tr. nr. inv. v/1139. *Cociș 1993*, pl. IV/4.

Ace de cusut

122. Ac; pl. XIV/1; os; culoare galben deschis; $L = 13,3$ cm; urechea este ruptă; analogii: *Philp 1981*, p. 159, fig. 37/162—169, sec. II—III e.n. Agnita; M.N.I.Tr.f.n. Inedit.
123. Ac; pl. XIV/2; os; culoare galben deschis; $L = 11$ cm; bine conservat; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 002; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
124. Ac; pl. XIV/3; os; culoare galben deschis; $L = 11$ cm; bine conservat; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4932. Inedit.
125. Ac; pl. XIV/4; os; culoare galben deschis; $L = 9,4$ cm; fragmentar, lipsește urechea; sec. II—III e.n. Gilău, castru; M.N.I.Tr. nr. inv. IN 7644. *Rusu 1956*, p. 696, fig. 5/16.
126. Ac. pl. XIV/5; os; culoare galben deschis; $L = 9$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Odorhei. M.N.I.Tr. nr. inv. 5572. Inedit.
127. Ac; pl. XIV/6; os; culoare galben închis; $L = 9,2$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 002. M.N.I.Tr. nr. inv. v/28935. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. II/4.
128. Ac; pl. XIV/7; os; culoare galben deschis; $L = 9$ cm; bine conservat; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 002. M.N.I.Tr. nr. inv. v 28036. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. II/3.
129. Ac; pl. XIV/8; os; culoare brun deschis; $L = 9,5$; fragmentar; sec. II—III e.n. Apahida, villa rustica; M.N.I.Tr. nr. inv. II 1375. Inedit.
130. Ac; pl. XIV/9; os; culoare galben deschis; $L = 9$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4915. Inedit.
131. Ac; pl. XIV/10; os; culoare galben închis; $L = 4,5$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. VI 4000. *Novak 1944*, pl. IV/11.
132. Ac; pl. XIV/11; os; culoare galben închis; $L = 5,7$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Porolissum oras; M.N.I.Tr. f.n. *Gudea 1989*, pl. CCLXVI/21.
133. Ac; pl. XIV/12; os; culoare galben închis; $L = 6,9$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Apulum; M.N.I.Tr. nr. inv. VI 3998; *Novak 1944*, pl. IV/3.
134. Ac; pl. XIV/13; os; culoare galben deschis; $L = 8,2$ cm; bună; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4888; Inedit.
135. Ac; pl. XIV/14; os; culoare galben închis; $L = 6,6$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4889. Inedit.
136. Ac; pl. XIV/15; os; culoare galben închis; $L = 6,6$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, for; M.N.I.Tr. nr. inv. 28979; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. 11/10.
137. Ac; os; culoare galben deschis; $L = 9$ cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, între templul Malagbel A și Malagbel B; M.N.I.Tr. nr. inv. v/29813. *Alicu-Nemeș 1982*, p. 353, nr. 36.

Furci de tors pt. deget

138. Furcă de tors; pl. XV/1; culoare galben verzui; $L = 11,3$ cm; bună. Piesa se compune dintr-un inel având pe margine trei protuberanțe, cea de sus ruptă și tija ornamentată cu 5 rânduri de cercuri incizate. Analogii: *Bozu 1991*; sec. II—III e.n. Transilvania. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.
139. Furcă de tors; pl. XV/1; os; culoare galbenă; $L = 4,5$ cm; fragmentară, se păstrează numai inelul; sec. II—III e.n.; Alba Iulia. M.N.I.Tr. nr. inv. v/648; *Novak 1944*, pl. 4/4.

Verigă

140. Verigă; pl. XV/3; os; culoare galben deschis; $D = 2,3$ cm; gr. 0,5 cm; *Philp 1981*, fig. 42/222; sec. II—III e.n. Transilvania; M.N.I.Tr. nr. inv. v/648. Inedită.

Șaibă

141. Șaibă; pl. XV/4; os; culoare galben deschis; $D = 2$ cm; gr. = 0,2 cm; *Philp 1981* fig. 42/229. sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4922. Inedită.
142. Șaibă; pl. XV/5; os; culoare galben deschis; $D = 2,1$ cm, gr = 0,8 cm. *Philp 1981*, fig. 42/229. Inedită.

Lamă

143. Lamă; pl. XV/6; os; culoare galben închis; $3,9 \times 1,7$ cm; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel; sec. III e.n. M.N.I.Tr. nr. inv. v 29812. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. VII/6.

Măner

144. Măner; pl. XI/6; os; culoare galben deschis; $L = 9,3$ cm. Mănerul decorat cu linii incizate paralele în spirală. Capătul mai subțire se continuă cu două brațe în unghi ascuțit, iar capătul mai gros e marcat de două incizii ce se îngustează brusc pentru a continua apoi mult mai subțire; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana. M.N.I.Tr. nr. inv. v/2918. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/1.
145. Măner; pl. XI/4; os; culoare galben deschis; $L = 5,2$ cm. Fragmentul decorat cu linii incizate, în rețea. Capetele delimitate de alte linii incizate, circulare. Unul din capetele actuale ale fragmentului are formă sferică; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, Schola gladiatorum; M.N.I.Tr. nr. inv. v 2987; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/3.
146. Măner; pl. XI/5; os. Culoare galben deschis; $L = 4,7$ cm. Măner cu partea inferioară bombată și alungită, iar începutul părții superioare decorat cu linii incizate și o canelură adâncă, se continuă cu o tijă subțire; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel D. M.N.I.Tr. nr. inv. v 29819. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/6.
147. Măner; pl. XV/1; os; culoare galben închis; $L = 10,5$ cm. Mănerul este ornamentat cu o rețea de incizii oblice precum și patru linii incizate orizontale; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4920. Inedit.
148. Măner; pl. XVI/2; os; culoare galben deschis; $L = 8$ cm. Măner ornamentat în ambele capete. La un capăt linii incizate iar în partea opusă între două registre de linii incizate o rețea în formă de romb; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4990. Inedit.
149. Măner, pl. XVI/4; os; culoare galben deschis; $L = 6,7$ cm. Piesa are la un capăt două capete de animale (lup?) iar la celălalt capăt un orificiu pentru un cuțit bisturiu; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 5723. Inedit.
150. Măner ?; pl. XVI/5; os; culoare galben deschis; $L = 6,4$ cm. Piesa are la un capăt două linii incizate; sec. II—III e.n. Agnita. M.N.I.Tr. nr. inv. v 32818. Inedit.

Balama

151. Balama; pl. XVIII/2; os; culoare galben deschis; $L = 11,5$ cm; $D = 3$ cm. Piesă rotundă în secțiune este ornamentată cu trei rânduri de incizii circulare. La mijloc un orificiu perforază piesa; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. v 653. Inedită.

Prinzător de teacă

152. Prinzător de teacă; pl. XX/1; os; culoare galben deschis; $L = 9,1$ cm. Piesă în formă de delfin stilizat; sec. II—III e.n. Vețel; M.N.I.Tr. nr. inv. 4909. *Petculescu 1983*, fig. 5/20.

Gardă de sabie

153. Gardă de sabie; pl. XX/2; os; culoare galben închis. $L = 11,5$ cm. Piesa fragmentară are sculptat la ambele capete câte un deget; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.

Buterolă

154. Buterolă de spata; pl. XVII/2; os; culoare galbenă; $L = 6$ cm. Piesa tăiată în formă de pelta, pare a fi o buterolă de spatha; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4908. Inedită.

Măner de sabie

155. Măner de sabie; pl. XVII/1; os; culoare galben deschis; $L = 5,7$ cm. Piesa, fragmentară, prezintă caneluri pe corp și incizii; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4921. Inedit.
156. Măner de sabie; pl. XVIII/1; os; culoare verzuie; $L = 12$ cm; $D = 3$ cm. Piesa este sculptată cu romburi în relief; sec. II—III e.n. Turda; M.N.I.Tr. nr. inv. v/655. *Miclea-Florescu 1980*, nr. 837 (greșit datată și localizată!).
157. Măner de sabie; pl. XVIII/3; os; culoare galben închis; $L = 9$ cm; $D = 3$ cm. Piesa prezintă patru rânduri de ornamente incizate; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. v/654. *Miclea-Florescu 1980*, nr. 837 (greșit datată și localizată!).
158. Măner de sabie; pl. XIX/1; os; culoare brun deschis; $L = 10$ cm. Piesa, fragmentară, este ornamentată cu striuri și are două orificii; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. v/657. *Miclea-Florescu 1980*, nr. 837 (greșit datată și localizată!).
159. Măner de sabie; pl. XIX/2; os; culoare galben închis; $L = 8,7$ cm. Mănerul este ornamentat cu patru rânduri de incizii; analogii: *Fremesdorf 1940*, p. 321—7; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. v/656. *Miclea-Florescu 1980*, nr. 837 (greșit datată și localizată!).
160. Măner de sabie ?; pl. XIX/3; os; culoare galben deschis; $L = 6$ cm; Piesa este sculptată pe față exterioară un deget și are un orificiu de prindere; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. v/641. *Miclea-Florescu 1980*, nr. 837 (greșit datată și localizată!).

Zaruri

161. Zar; pl. XXI/1; os; culoare galben închis; bună. Dim. $0,9 \times 1$ cm; analogii: *Cumäff 1971*, fig. 67/15; sec. III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 001. M.N.I.Tr. nr. inv. v/30275' *Alicu-Nemeș 1982*, pl. VI/7.
162. Zar; pl. XXI/2; os; culoare galben deschis; bună. Dim. = $0,9 \times 0,9$ cm; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. IV 4010. *Novak 1944*, pl. IV/12.
163. Zar; pl. XXI/3; os; culoare galben închis. Dim. $1,3 \times 1,1$ cm; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, la vest de Schola gladiatorum. M.N.I.Tr. nr. inv. v 29816; *Alicu-Nemeș 1982* pl. VI/4.

Jetoane

164. Jeton; pl. XXI/4; os; culoare galben închis; $D = 2,2$ cm; gr. 0,8 cm; bună. Piesa are forma unei calote; analogii: *Philp 1981*, fig. 42/231; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. v. 4009. *Novak 1944*, pl. IV/9.
165. Jeton; pl. XXI/5; os; culoare galben deschis; $D = 2,2$ cm; gr. = 0,7 cm; bună; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. 5893. Inedit.
166. Jeton; pl. XXI/6; os; culoare galben deschis; $D = 3$ cm; gr. 0,7 cm; fragmentar; sec. II—III e.n. Ilișua. M.N.I.Tr. nr. inv. 2602. Inedit.

167. Jeton ; pl. XXII/1 ; os ; culoare galben deschis ; D = 2 cm ; bună. Piesa este decorată cu cercuri concentrice incizate. Analogii : *Philp 1981*, fig. 42/222, 225, 226 ; sec. II—III e.n. Ilișua. M.N.I.Tr. nr. inv. 2613. Inedit.
168. Jeton ; pl. XXII/2 ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,8 cm. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. ; Ulpia Traiane schola gladiatorum, M.N.I.Tr. nr. inv. v/29809. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/13.
169. Jeton ; pl. XXII/3 ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm ; bună. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Transilvania. M.N.I.Tr. nr. inv. v 633. Inedită.
170. Jeton ; pl. XXII/4 ; os ; culoare galben deschis ; D = 2 cm ; bună. Piesa decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. v/637. Inedită.
171. Jeton ; pl. XXI/5 ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,8 cm ; bună. Piesa decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Porolissum, oraș, M.N.I.Tr. f.n. *Gudea 1989*, p. 829, nr. 2.
172. Jeton ; pl. XXI/6 ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,3 cm ; fragmentară. Piesă decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 002. M.N.I.Tr. nr. inv. v 28942. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. V/2.
173. Jeton (pl. XXI/7) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,4 cm. Piesă decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Transilvania ; M.N.I.Tr. f.n. Inedit.
174. Jeton (pl. XXI/8) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,4 cm. Piesă decorată cu cercuri concentrice, perforat central ; analogii *Cunliffe 1975* fig. 117/106 ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, între clădirea 001—002. M.N.I.Tr. nr. inv. v 30274 ; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/8
175. Jeton (pl. XXI/9) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,3 cm ; fragmentară. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, între clădirea 001—002. M.N.I.Tr. nr. inv. v/20373 ; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/9.
176. Jeton (pl. XXII/10) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,7 cm ; bună. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel. M.N.I.Tr. nr. inv. v 22918. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/13.
177. Jeton (pl. XXII/11) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm. Piesa este perforată central ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, clădirea 001. M.N.I.Tr. nr. inv. 29810. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. V/14.
178. Jeton (pl. XXII/12) ; os ; culoare brun deschis ; D = 2,5 cm. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Transilvania. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.
179. Jeton (pl. XXII/13) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,4 cm. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel. M.N.I.Tr. nr. inv. v 22908. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/12.
180. Jeton (pl. XXII/14) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,5 cm. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel. M.N.I.Tr. nr. inv. v 22935 ; *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/11.
181. Jeton (pl. XXII/15) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,6 cm. Piesa este decorată cu cercuri concentrice ; analogii *Philp 1981*, fig. 42/228 ; sec. II—III e.n. Ulpia Traiana, templul lui Malagbel ; M.N.I.Tr. nr. inv. v 22917. *Alicu-Nemeș 1982*, pl. IV/10.
182. Jeton (pl. XXII/16) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2 cm. Piesa are o adâncitură ; sec. II—III e.n. Alba-Iulia. M.N.I.Tr. nr. inv. v 4010. *Novak 1944*, pl. 4/1.
183. Jeton (pl. XXIII/1) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2 cm. Piesa are o alveolare în interior ; sec. II—III e.n. Ilișua. M.N.I.Tr. nr. inv. 2611. Inedită.
184. Jeton (pl. XXIII/2) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2 cm. Piesa are o alveolare în interior ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. V 4008. *Novak 1944*, pl. IV/7.
185. Jeton (pl. XXIII/3) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,9 cm. Piesa are o alveolare în interior ; sec. II—III e.n. Veșel. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.
186. Jeton (pl. XXIII/4) ; os ; culoare galben deschis ; D = 1,9 cm. Piesa are o alveolare în interior ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. v 4009 ; *Novak 1944*, pl. IV/9.
187. Jeton (pl. XXIII/5) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,3 cm. Piesa are o alveolare iar suprafața netedă are incizii ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. 3882. Inedită.
188. Jeton (pl. XXIII/6) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm. Piesa are o alveolare ; sec. II—III e.n. Transilvania. M.N.I.Tr. nr. inv. I 7964. Inedită.
189. Jeton (pl. XXIII/7) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm. fragmentară ; sec. II—III e.n. ; suprafețele netede ; Ilișua. M.N.I.Tr. nr. inv. 2609. Inedită.
190. Jeton (pl. XXIII/8) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm. Piesa are suprafața netedă ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. 5894. Inedită.
191. Jeton (pl. XXIII/9) ; os ; culoare galben deschis ; D = 2,2 cm. Piesa are suprafața netedă ; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. VI 4011. *Novak 1944*, pl. IV/2.

192. Jeton (pl. XXIII/10); os; culoare galben deschis; D = 1,9 cm; piesa are suprafața netedă; sec. II—III e.n. Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. 5897. Inedită.
193. Jeton (pl. XXIII/11); os; culoare galben deschis; D = 2,1 cm. Suprafața este netedă; sec. II—III e.n. Transilvania. M.N.I.Tr. nr. inv. 5102. Inedită.

Piese cu funcționalitate nedeterminată exact

194. Măner (?) (pl. XVI/3); os; culoare galben deschis; L = 8,2 cm. Piesă de forma unei tije, la un capăt un inel de prindere; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4845. Inedită.
195. Măner (?) (pl. XVII/3); os; culoare galben deschis; D = 2,9 × 2,6. Piesă de formă pătrată are o suprafață lustruită și ornamentată cu cercuri incizate, lateral un orificiu traversază piesa; sec. II—III e.n. Gherla, castru. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.
196. Placă (pl. XX/3); os; culoare galben deschis. D = 5,6 × 4,2 cm. Piesă de formă aproximativ tronconică cu un suport la un capăt; sec. II—III e.n.; Apulum. M.N.I.Tr. nr. inv. VI 4005. *Novak 1944*, pl. IV/5.
197. Tijă (pl. XXIV/1); os; culoare galben deschis; L = 15,6 cm. Piesă este ruptă la un capăt iar la celălalt rotunjită. Nu este exclus ca piesa să fie străpungătoare; sec. II—III e.n. Vețel. M.N.I.Tr. nr. inv. 4961. Inedită.
198. Străpungătoare (?) (pl. XXIV/2); os; culoare galben deschis; L = 9 cm. Piesă este ascuțită la ambele capete; sec. II—III e.n. Ilișua. M.N.I.Tr. nr. inv. v/644. Inedită.
199. Tijă (pl. XXIV/3); os; culoare galben deschis; L = 9,2 cm. Piesă are capetele rupte; sec. II—III e.n. Porolissum. M.N.I.Tr. f.n. Inedită.
200. Tijă (pl. XXIV/4); os; culoare galben deschis; L = 7 cm. Piesă este fațetată cu un orificiu la mijloc; sec. II—III e.n. Alba-Iulia. M.N.I.Tr. nr. inv. v 4001. *Novak 1944*, pl. IV/13.

SORIN COCIȘ—DORIN ALICU

LISTA PREȘCURTĂRIILOR

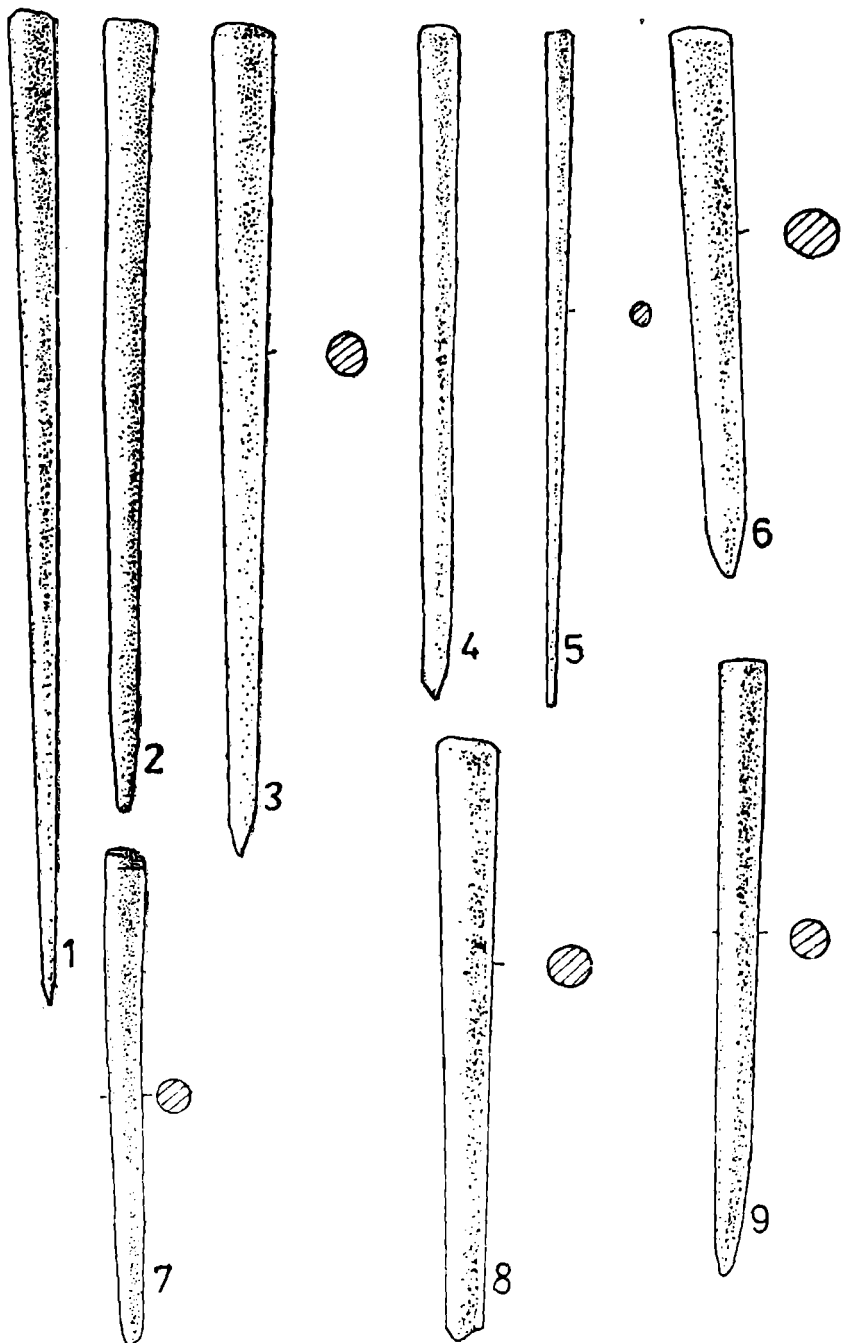
- Alicu—Nemeș 1982 = D. Alicu, E. Nemeș, Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa; în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 345—366.
- Alicu—Cociș 1990 = D. Alicu, S. Cociș, Instrumente medicale de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în *Apulum*, XXVII, 1990, p. 223—236.
- Bozu 1992 = O. Bozu, Furci de tors pentru mină din Dacia romană, în *AnB* 1992, sub tipar.
- Crummy 1979 = N. Crummy, A chronology of Romano-British Bone, în *Britannia* X, 1979, p. 157—163.
- Cunliffe 1975 = B. Cunliffe, Excavations at Portchester Castele, vol. I, Roman, Londra 1975, 210 p.
- Cociș 1993 = S. Cociș, Instrumente medicale din Dacia romană (I), în *Apulum*, XXVIII, 1992 (sub tipar).
- Frams Dorf 1940 = A. Framsdorf, Römische Scharnierbander aus Bein, în *Wijesnik Hrvatskoga Archaoloskoga, Drustva*, Zagreb, 1940 p. 321—327.
- Gudea 1979 = N. Gudea, Castrul roman de la Inlăceni; Încercare de monografie, în *AMP* III, 1979, p. 149—272.
- Gudea 1989 = N. Gudea, Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman, *AMP*, XIII, 1989, 890 p.
- Gudea—Bajusz 1990—1991 = N. Gudea—I. Bajusz, Ace de păr din os' de la Porolissum, în *AMP*, XIV—XV, 1990—1991, p. 81—126.
- Gudea—Bajusz 1992 = N. Gudea, I. Bajusz, Instrumente medicale și ustensile folosite de medici și farmaciști romani din Dacia Porolissensis. Contribuții la studiul medicinei romane, în *AMP*, XVI, 1992, p. 249—291.
- Hica 1980 = I. Hica—Cimpeanu, Podoabe din zona Ilișua — Cristeștii Cicului, în *AMN*, XVII, 1980, p. 653—665.
- Miclea—Florescu 1980 = I. Miclea, R. Florescu, *Daco-romaniș*, II, București, 1980, 212 p., 854 fig.

- Novak 1944 = J. Novak, Gyulafehérvári romai leletek in *Közlemenyek*, IV 1-2, 1944, p. 81-87.
- Paki-Cociș 1992 - Adela Paki-S. Cociș, Dacia Ludens, in *Ephemeris Napocensis*, III, 1993 (sub tipar).
- Petculescu 1983 = L. Petculescu, Prinzătoare de teacă romane din Dacia, in *AMN*, XX, 1983, p. 451-466.
- Philp 1981 = B. Philp, The Excavations of the Roman Forts of Classis Britannica at Dover, 1970-1971, Londra, 1981, 210 p.
- Riha 1986 = E. Riha, Romisches Toiletgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst, Augst, 1986, 188 p.
- Riha 1990 = E. Riha, Die Romisches Schmuck aus Augst und Kaiseraugst, Augst, 1990, 460 p.
- Ruprechtsberger = G.M. Ruprechtsberger, Die römischen Bein- und Bronzenadeln aus den Museen Enns und Linz, Linz, 1979.
- Rusu 1956 = M. Rusu, Cercetări arheologice la Gilău, in *Materiale II*, 1956, p. 685-716.
- Saranović 1981 = V. Saranović-Svatek, Tipologia kostanih predmeta iz Sirmiuma, in *Arheologia*, 27, 1981, p. 149-179.
- Tudor 1935 = D. Tudor, Monumente inedite din Romula, in *BCMI*, XXVIII, fasc. 85, 1935, p. 113-126.
- S-au folosit următoarele prescurtări aparte:
- AMN = Acta Musei Napocensis
 AMP = Acta Musei Porolissensis
 M.N.I.Tr. = Muzeul național de Istorie a Transilvaniei

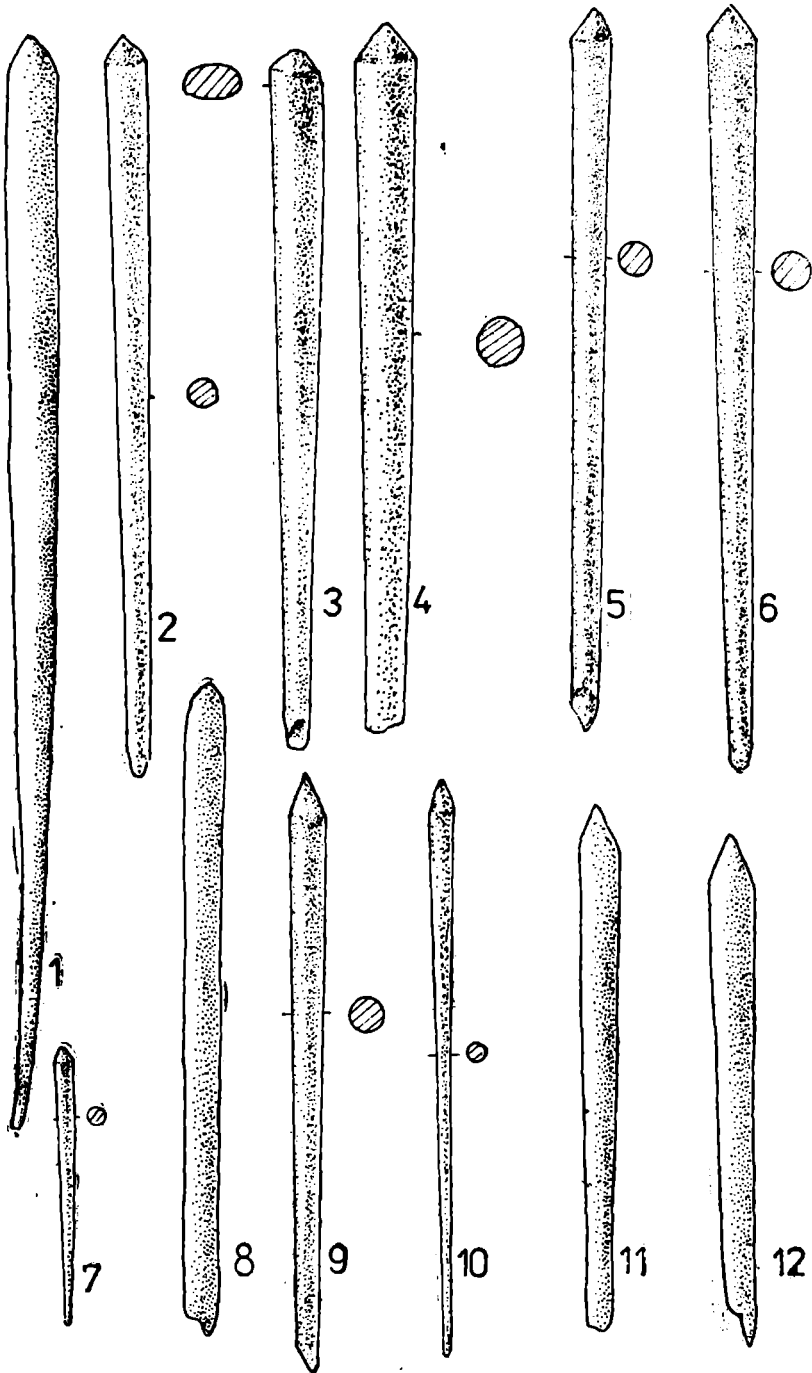
OBJETS EN OS DE LA DACIE APULENSIS ET LA DACIE POROLISSENSIS

(Résumés)

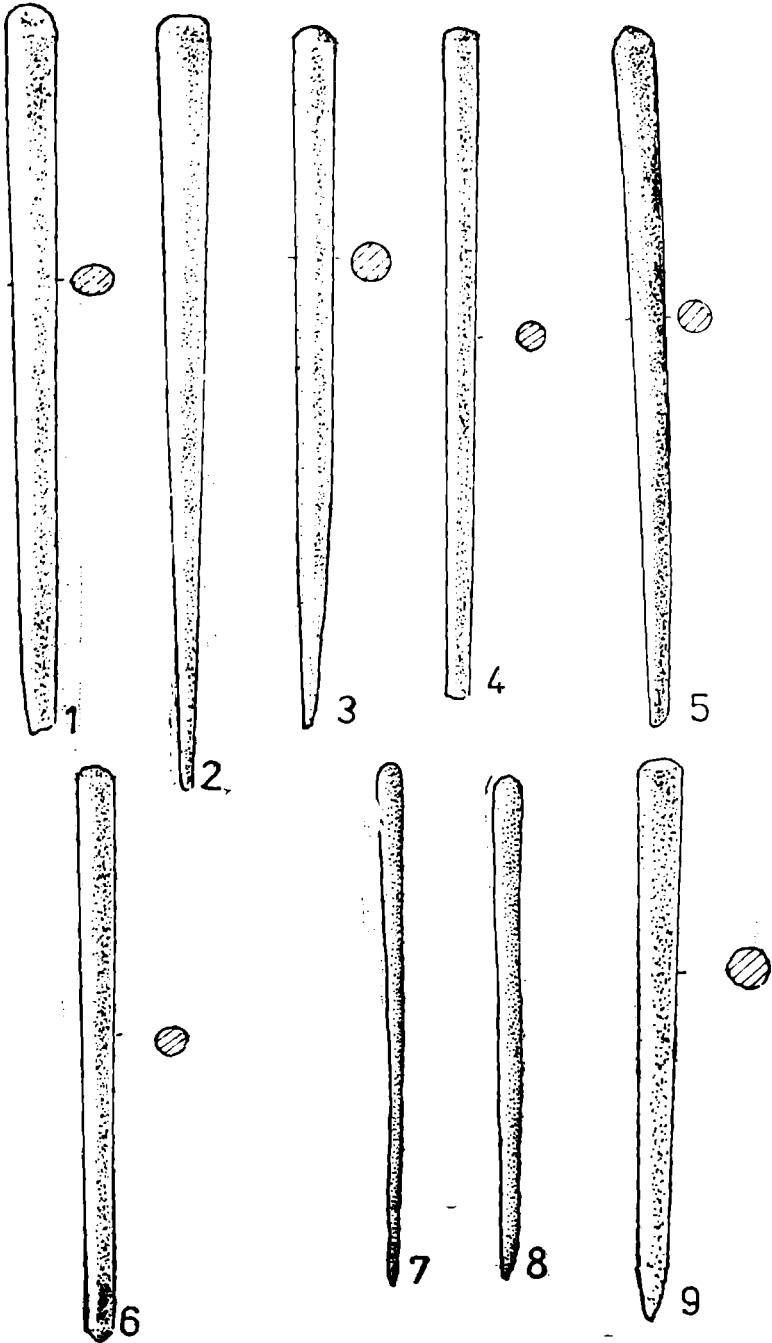
Les auteurs présentent un nombre de 200 objets en os découverts dans la Dacie Apulensis et la Dacie Porolissensis qui proviennent de l'ancienne collection du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Pour déterminer la fonctionnalité et estimer la datation des pièces, les auteurs ont utilisé les analogies citées dans la bibliographie roumaine et internationale. On présente les catégories suivantes: objets de toilette et parures: épingles (pl. I-IX), peigne (pl. X); instruments médicaux: spatules-sondes (pl. XI/1, 2, 3, 7; pl. XIII/3), cuillère (pl. XII/1-6; XIII/1, 2, 4) petite plaque pour préparer des médicaments (pl. XX/4); des pièces a usage domestique: aiguilles (pl. XIV), manches (pl. XI/4-6; XVI/1, 2, 4, 5), quenouilles (pl. XV/162), rondelles (pl. XV/3-5), rasoirs (pl. XV/6), charnière (pl. XVIII/2); des pièces d'équipement militaire: manches de *spatha* (pl. XVII/1; XVIII/1, 3; XIX/1-3), bélier (pl. XVII/2); des pièces pour jouer: dés (pl. XXI/1-3), jetons (pl. XXI/4-6, XXII, XXIII); pièces indéterminables (pl. XI/3, XVII/3, XX/3, XXIV/1-4).

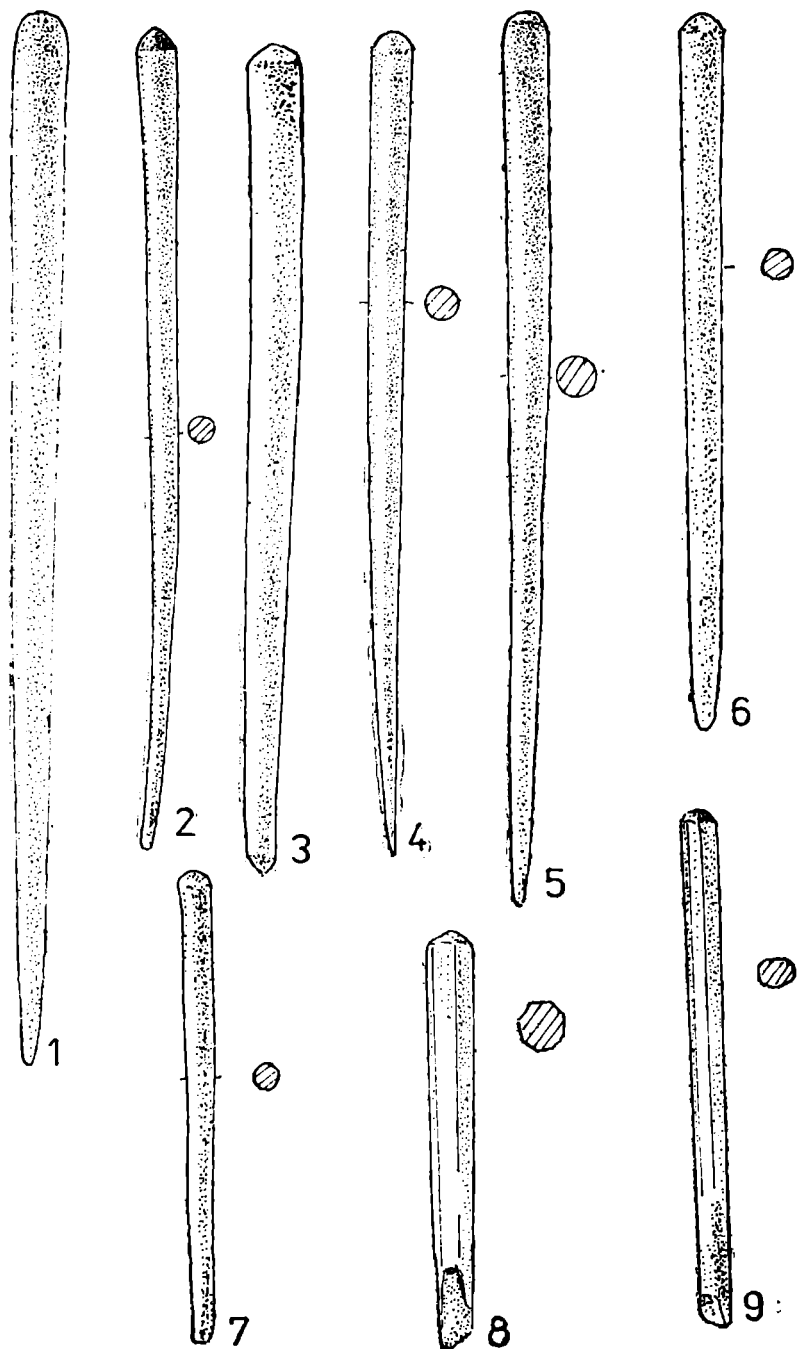
Pl. I 1—9 Ace de păr.

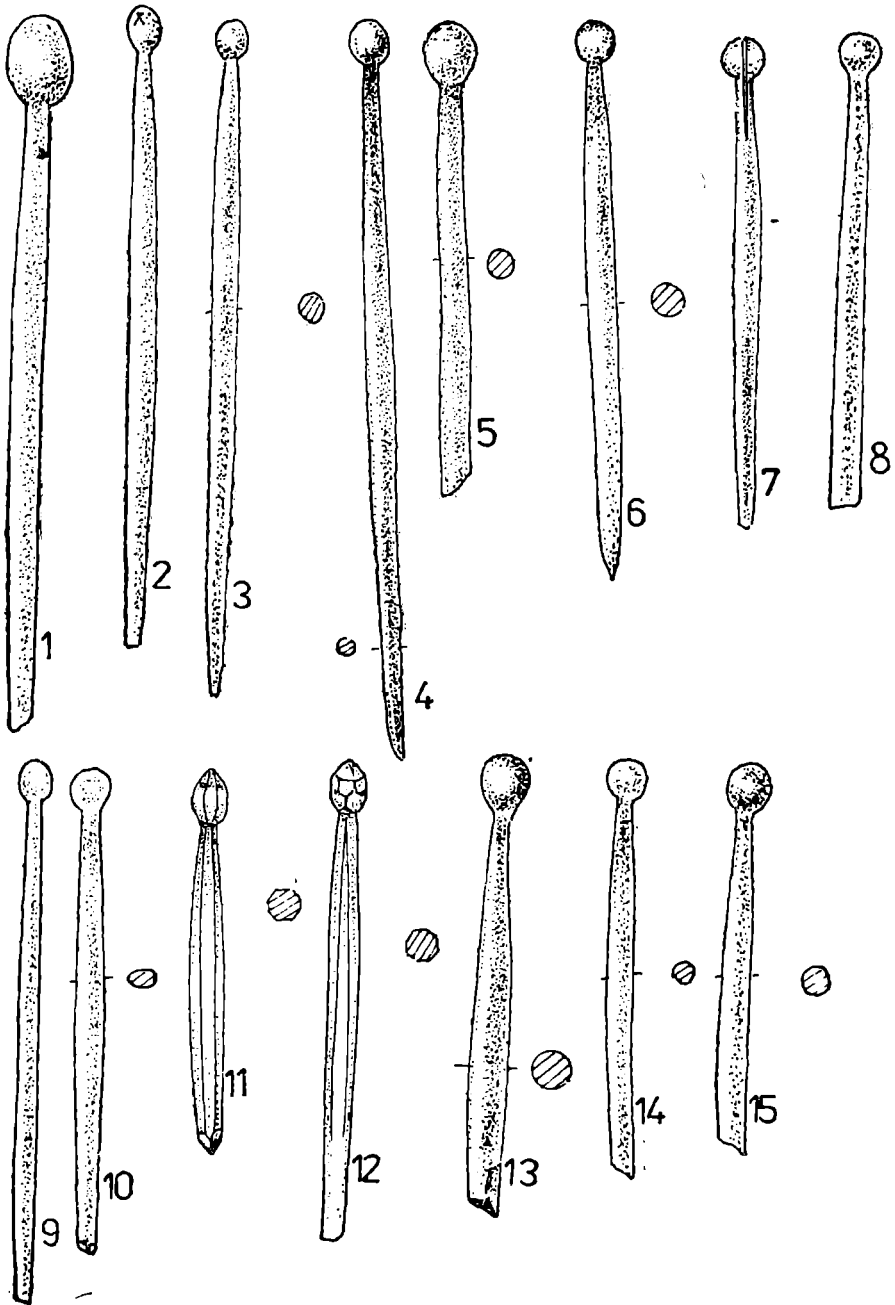
Pl. II. 1-12: Ace de păr.

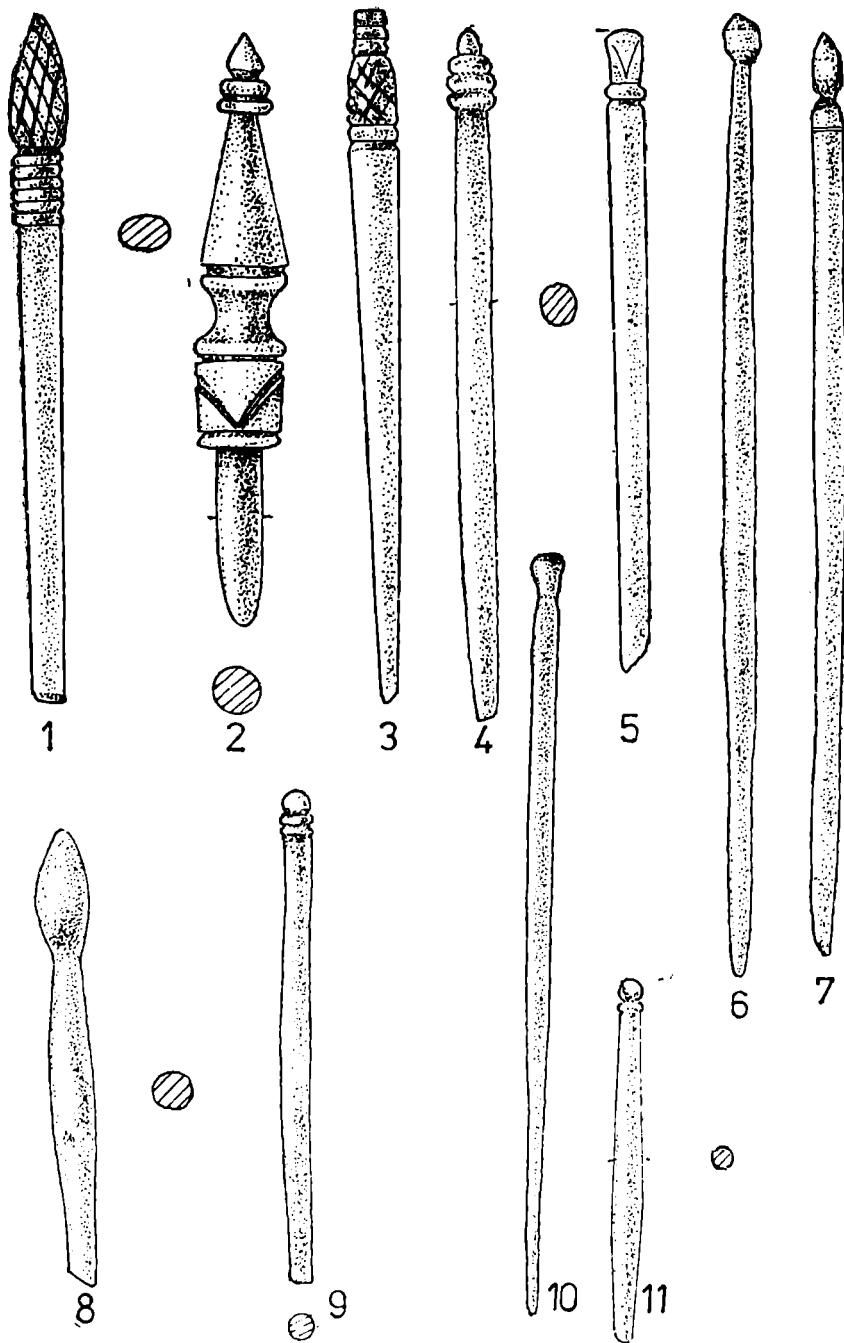
Pl. III. 1-9. Ace de păr.

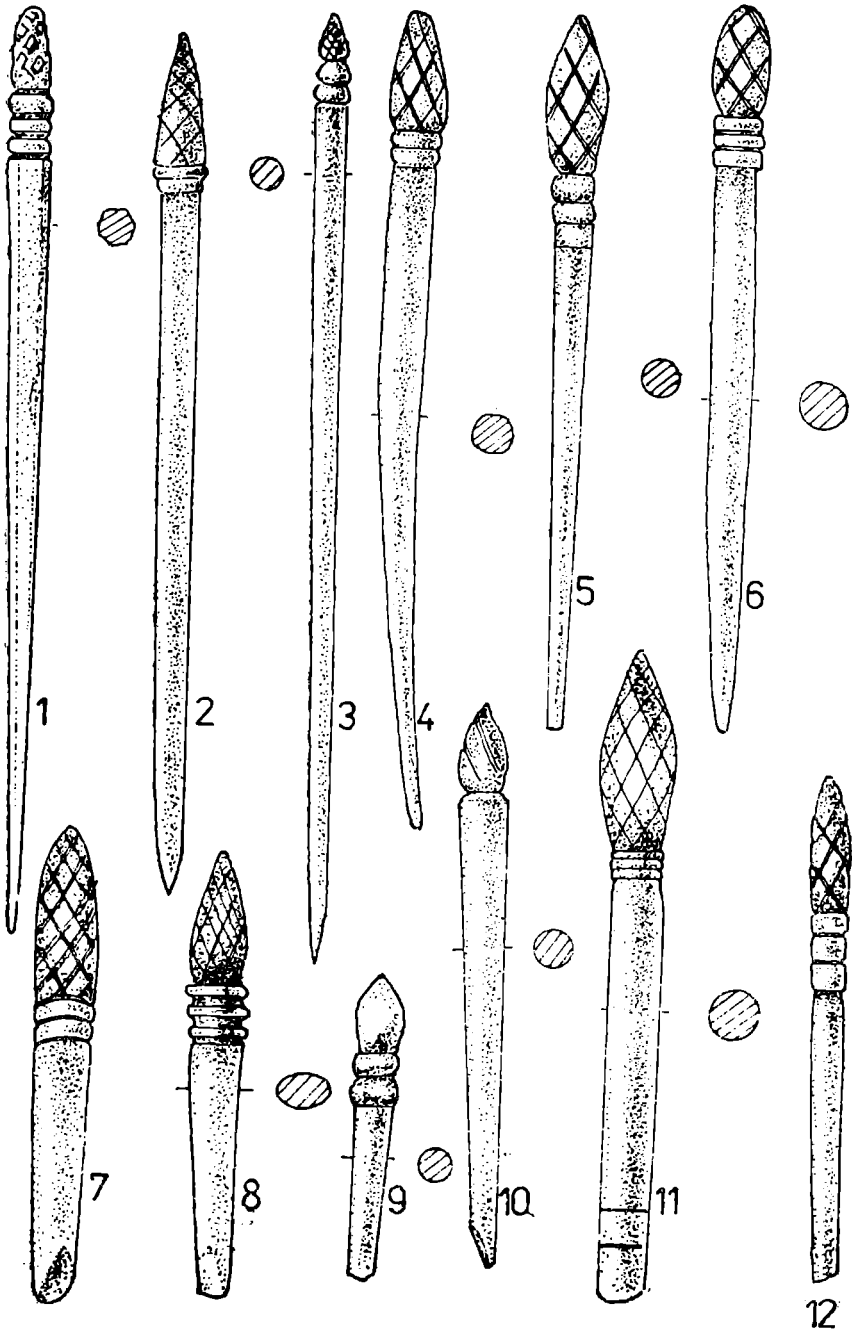
Pl. IV. 1—9. Ace de păr.

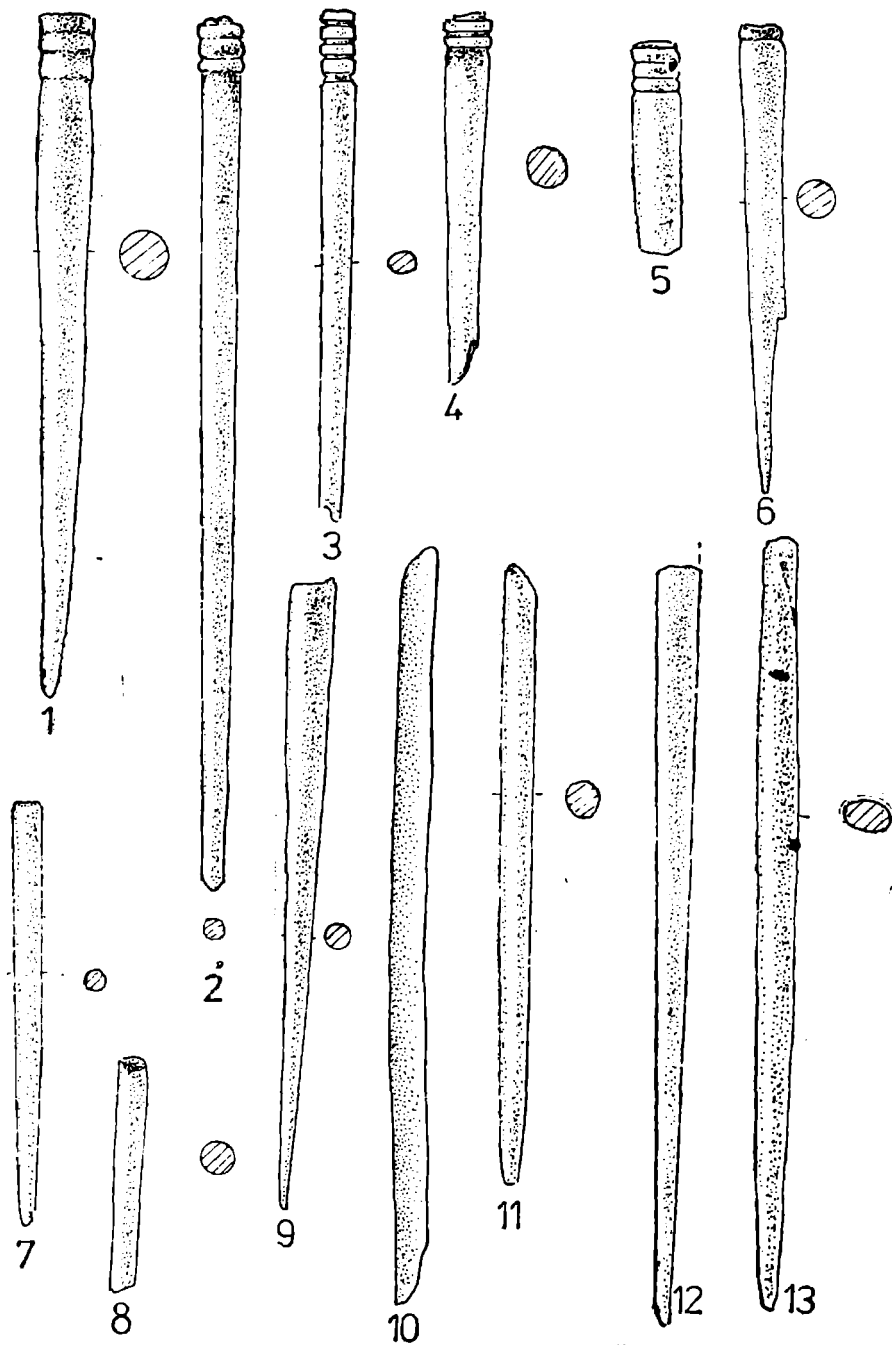
Pl. V. 1—15. Ace de păr.

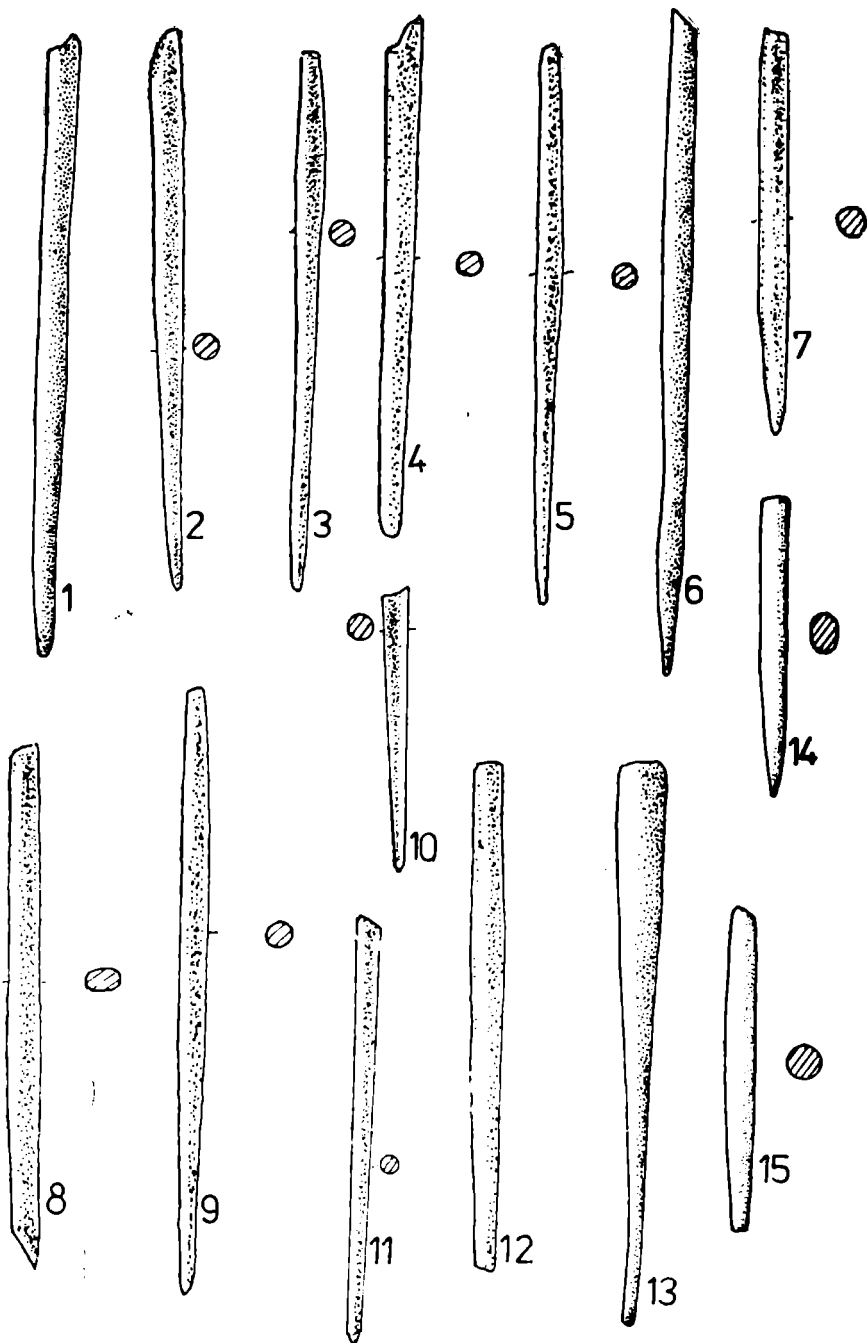
Pl. VI. 1—11. Ace de păr.

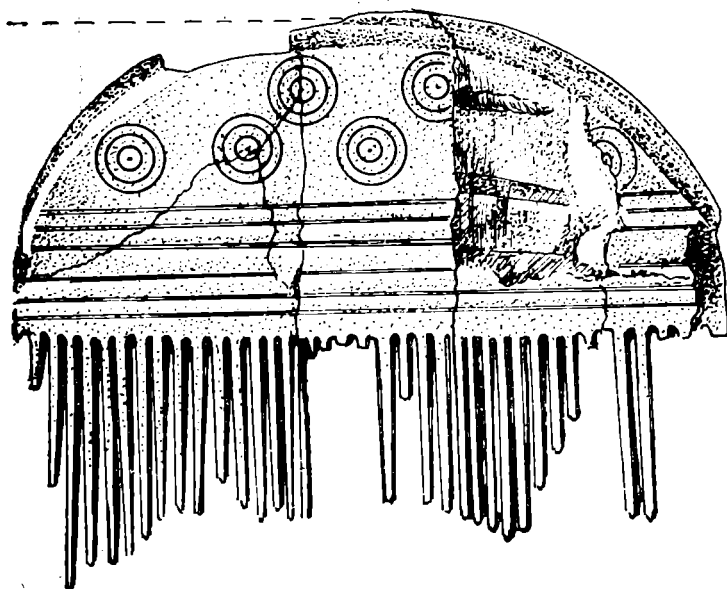
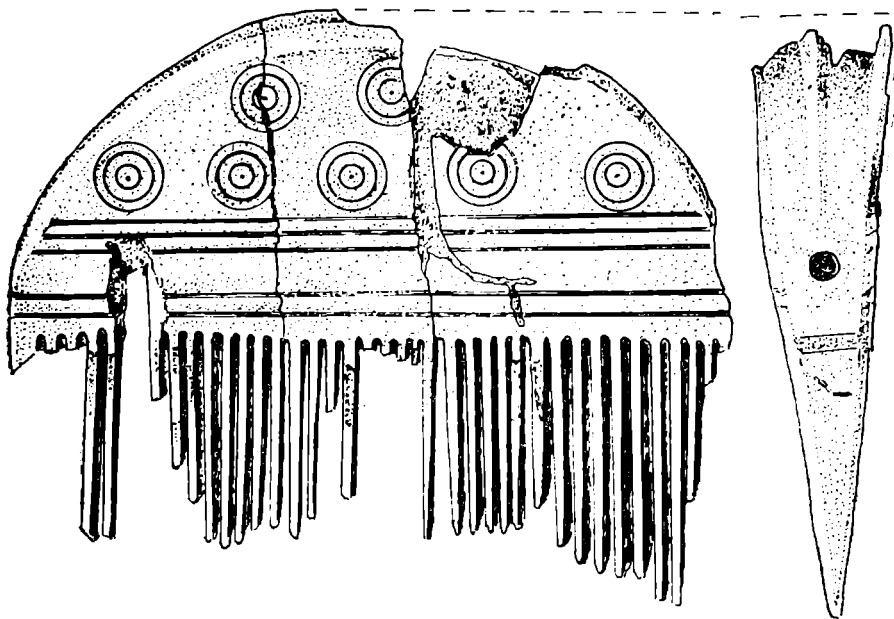
Pl. VII. 1—12. Ace de păr.

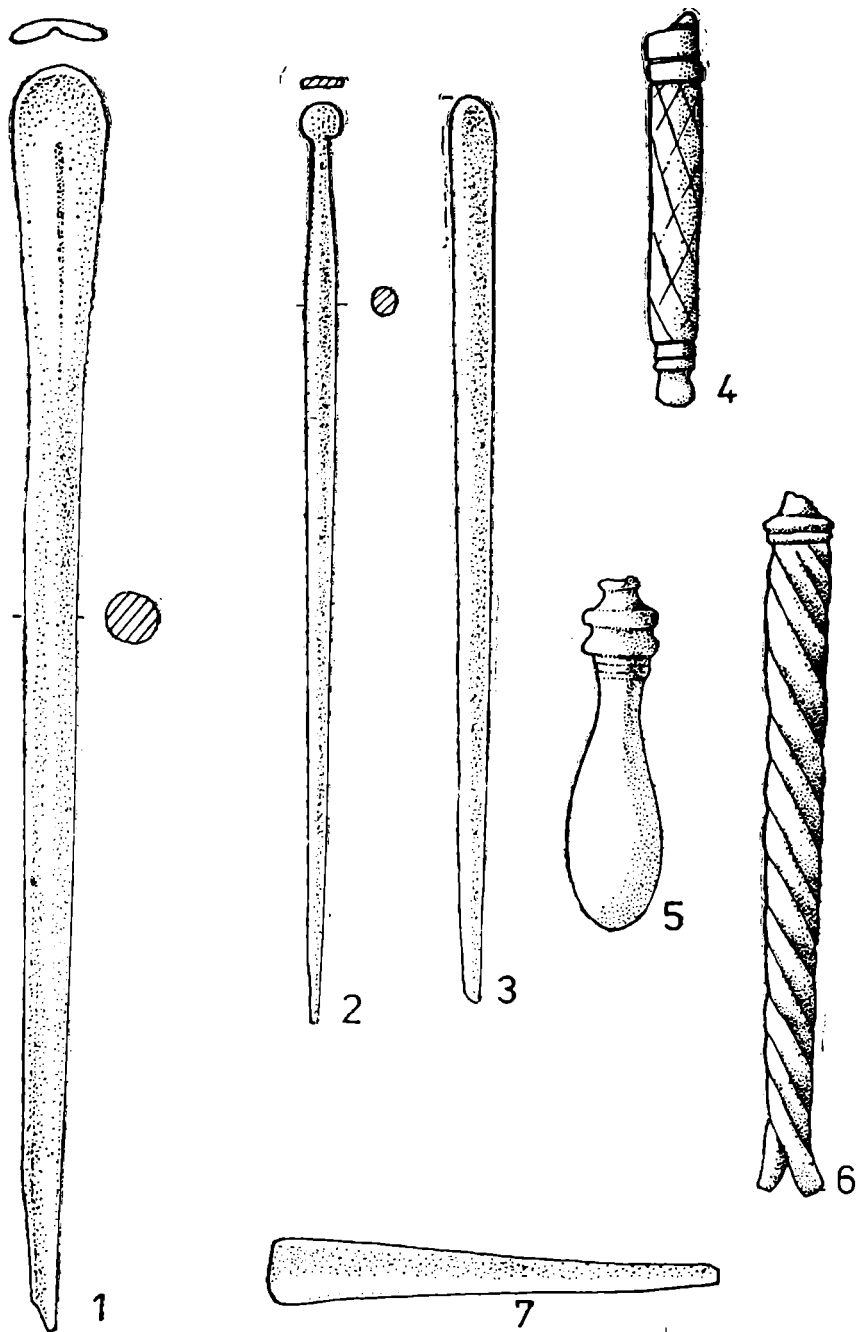
Pl. VIII. 1-13. Ace de pâr.

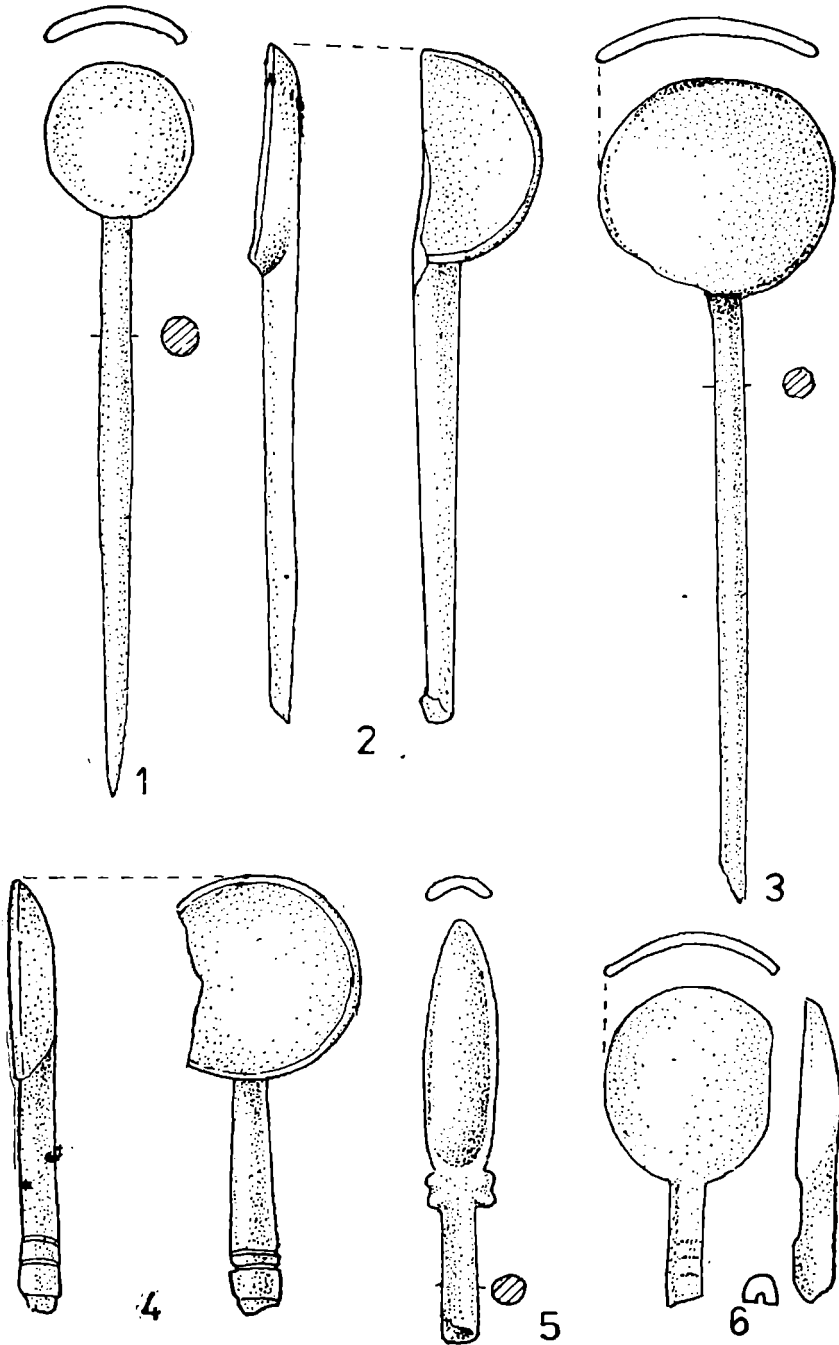
Pl. IX. 1—15. Ace de păr.

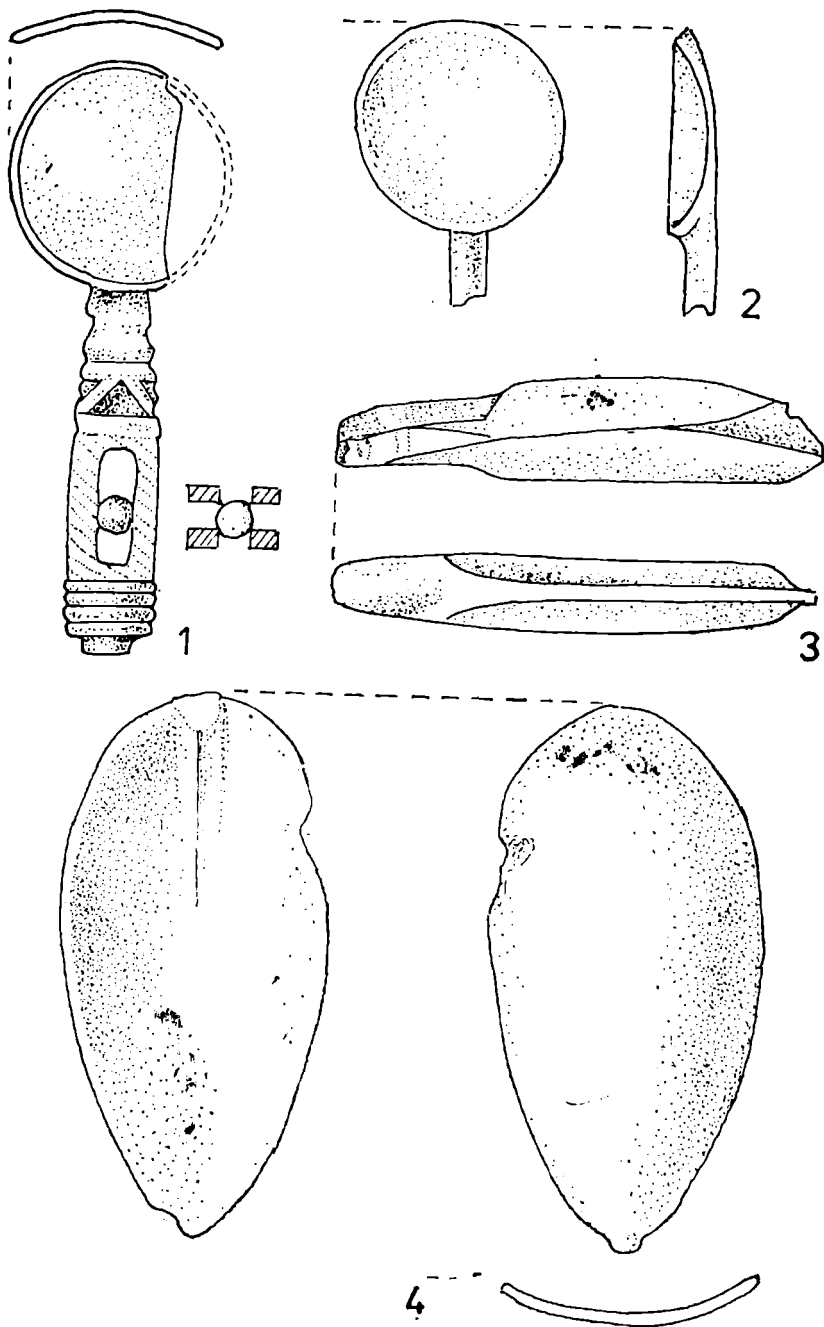
Pl. X. Piaptăn.

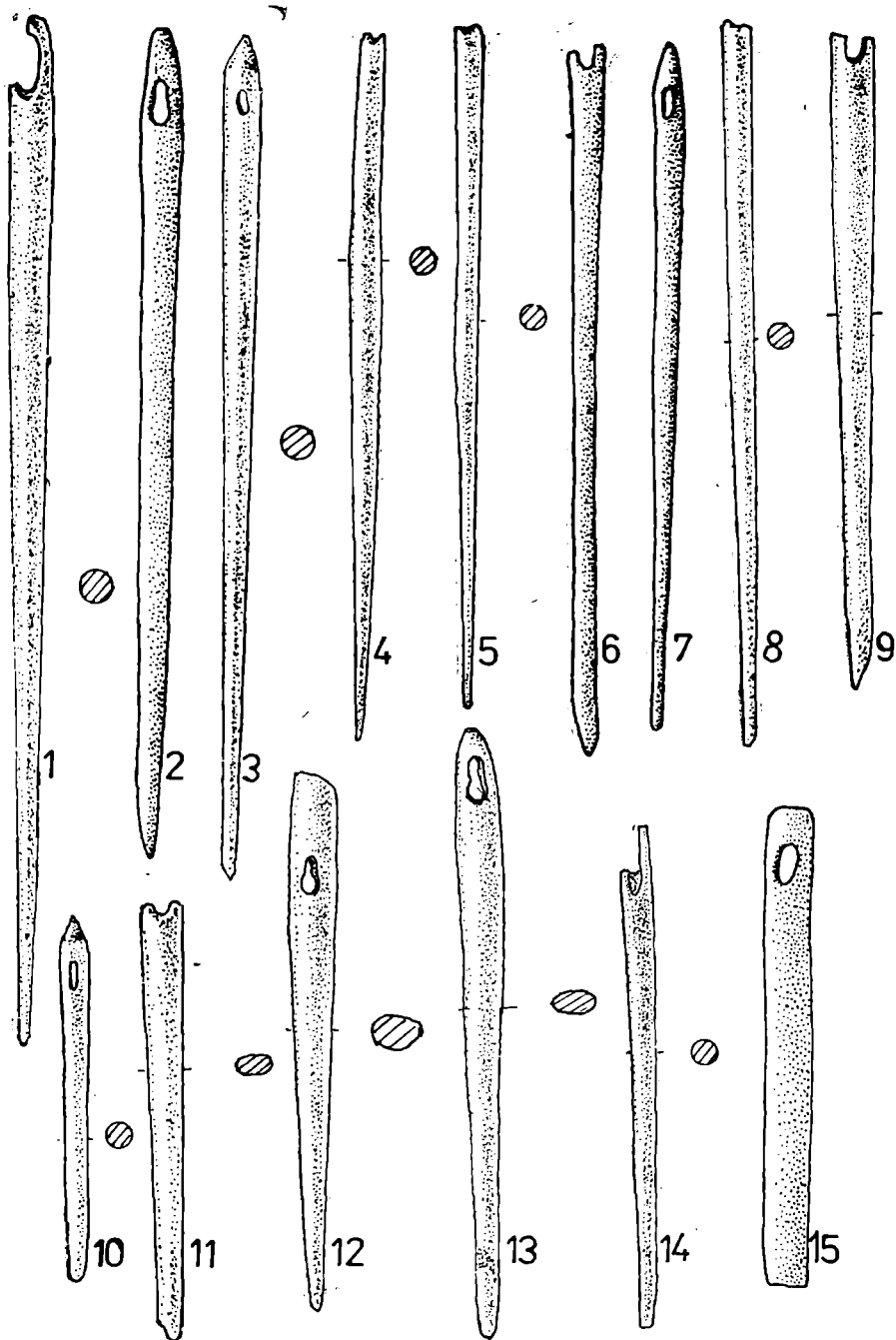
Pl. XI. 1, 2, 3, 7 Instrumente medicale; 4, 5, 6 Piese de uz casnic.

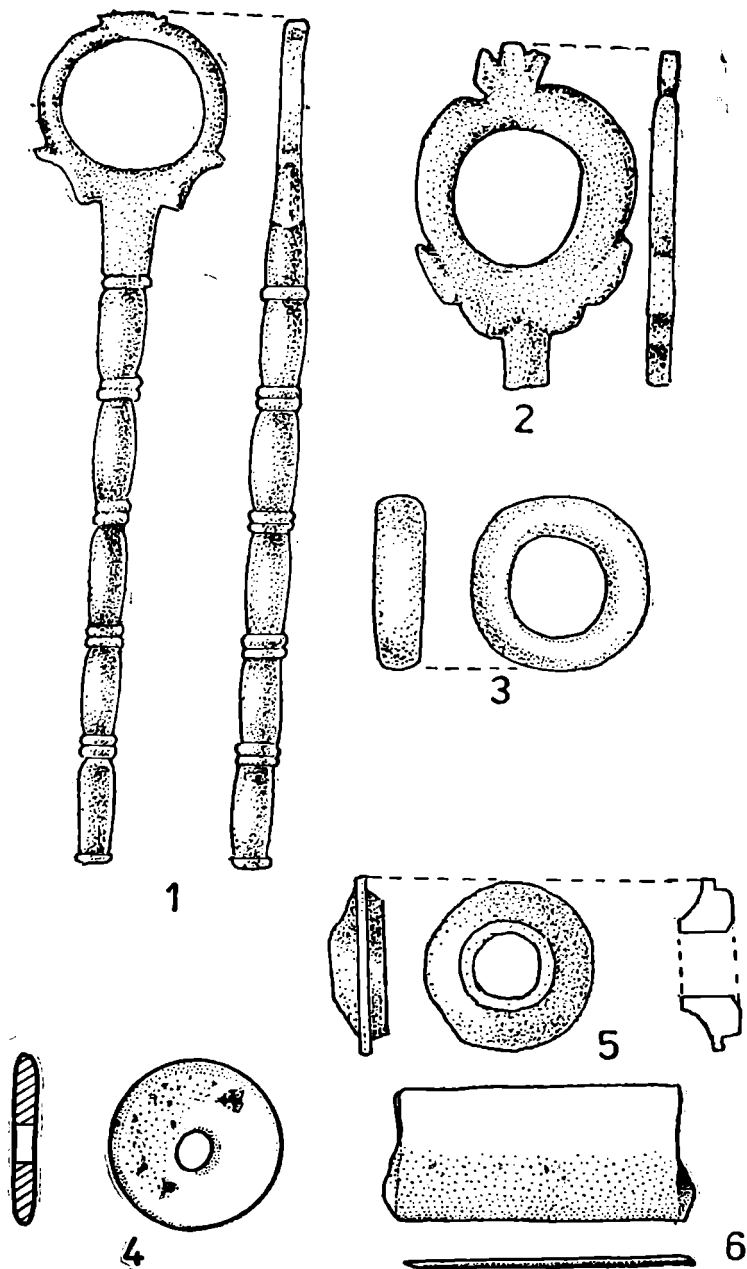
Pl. XII. 1-6. Instrumente medicale.

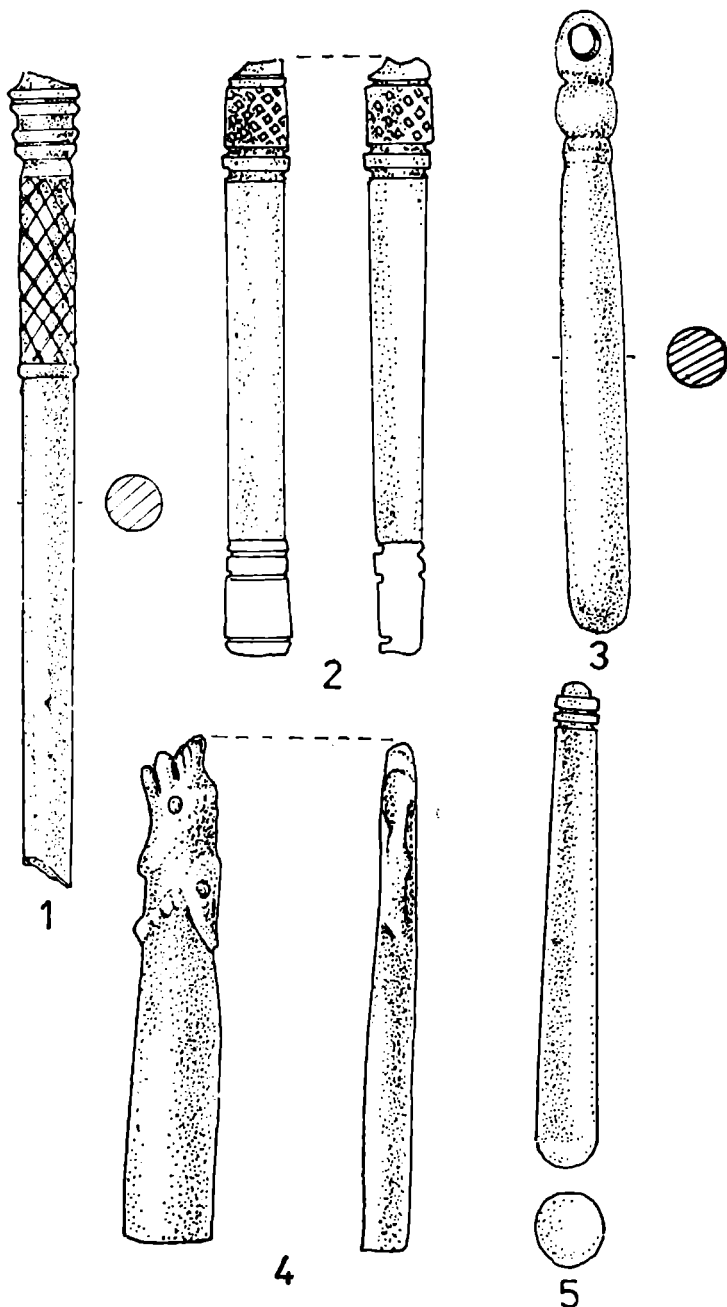
Pl. XIII. 1-4. Instrumente medicale.

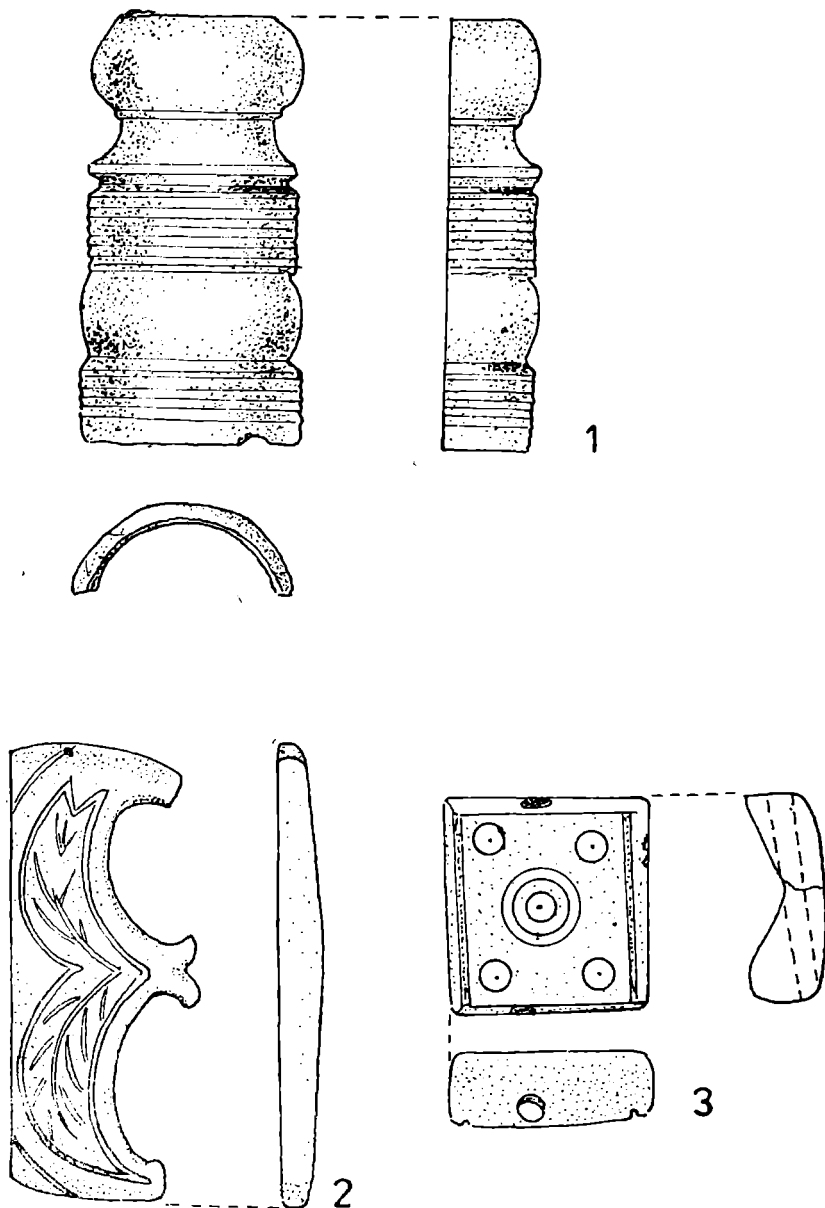
Pl. XIV. 1—15. Ace de cusut.

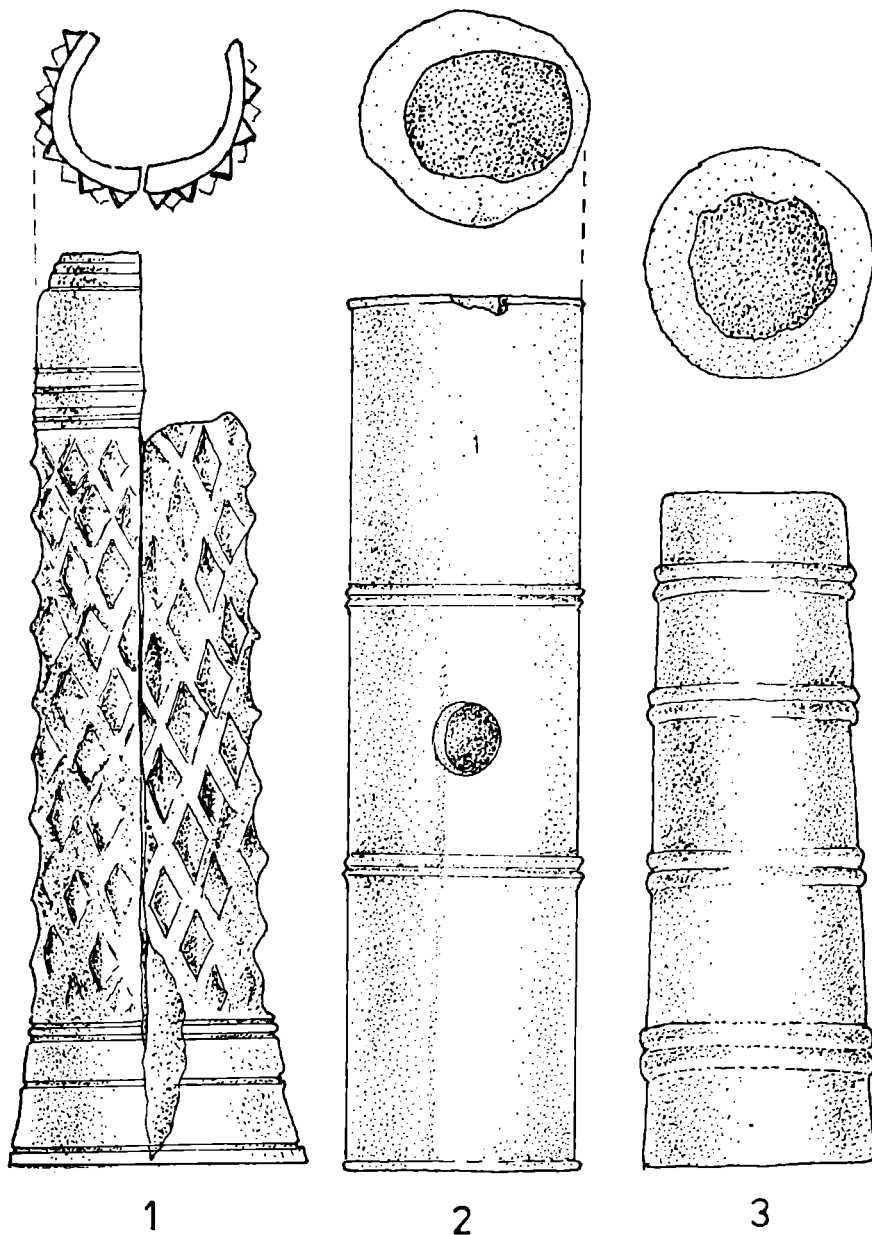
Pl. XV. 1-6. Piese de uz casnic.

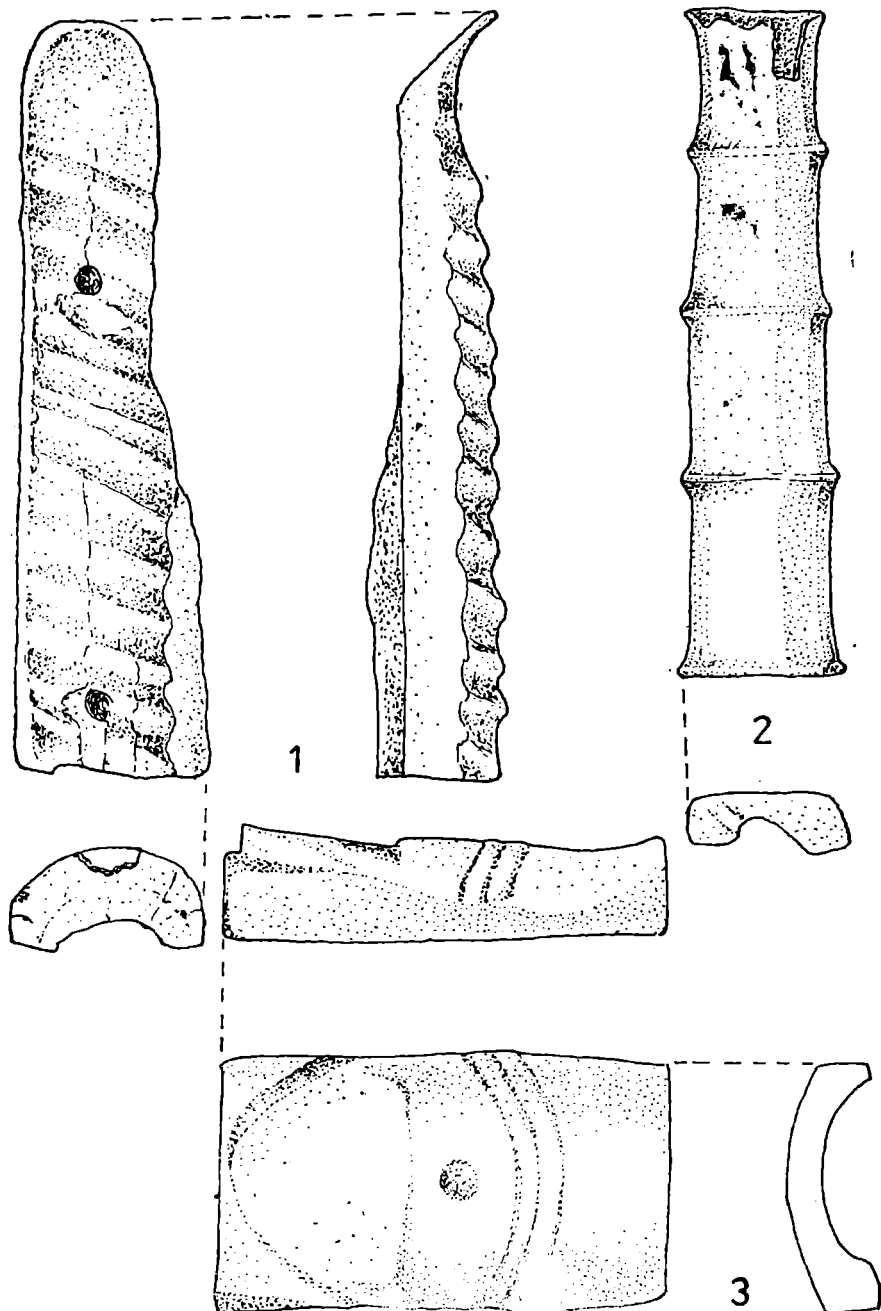
Pl. XVI. 1—5. Piese de uz casnic.

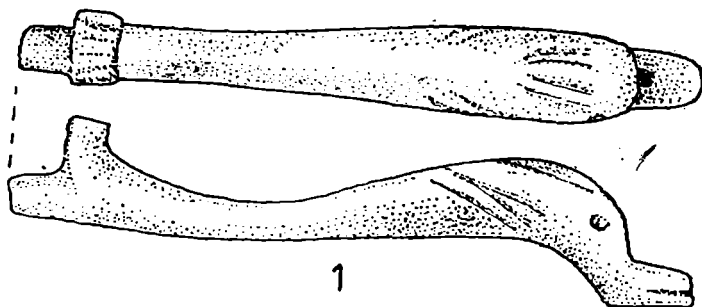
Pl. XVII. 1—2. Piese de echipament militar; 3 Piesă cu funcționalitate nedeterminată.

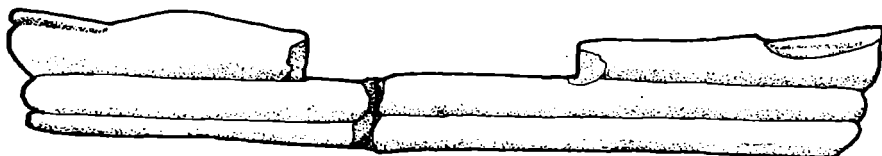
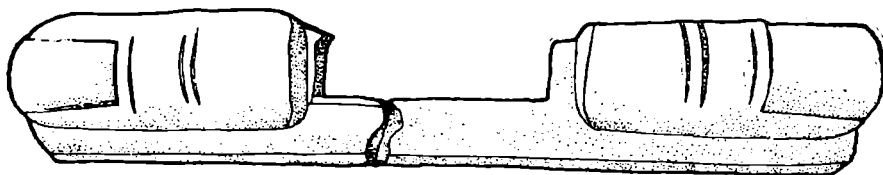
Pl. XVIII. 1, 3. Piese de echipament militar ; 2 Piesă de uz casnic.

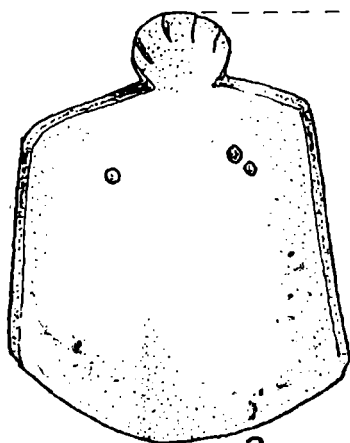
Pl. XIX. 1—3. Piese de echipament militar.

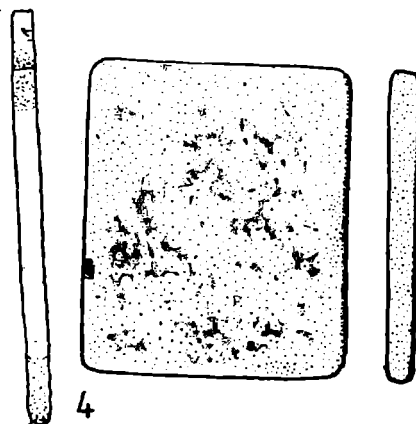
1

2

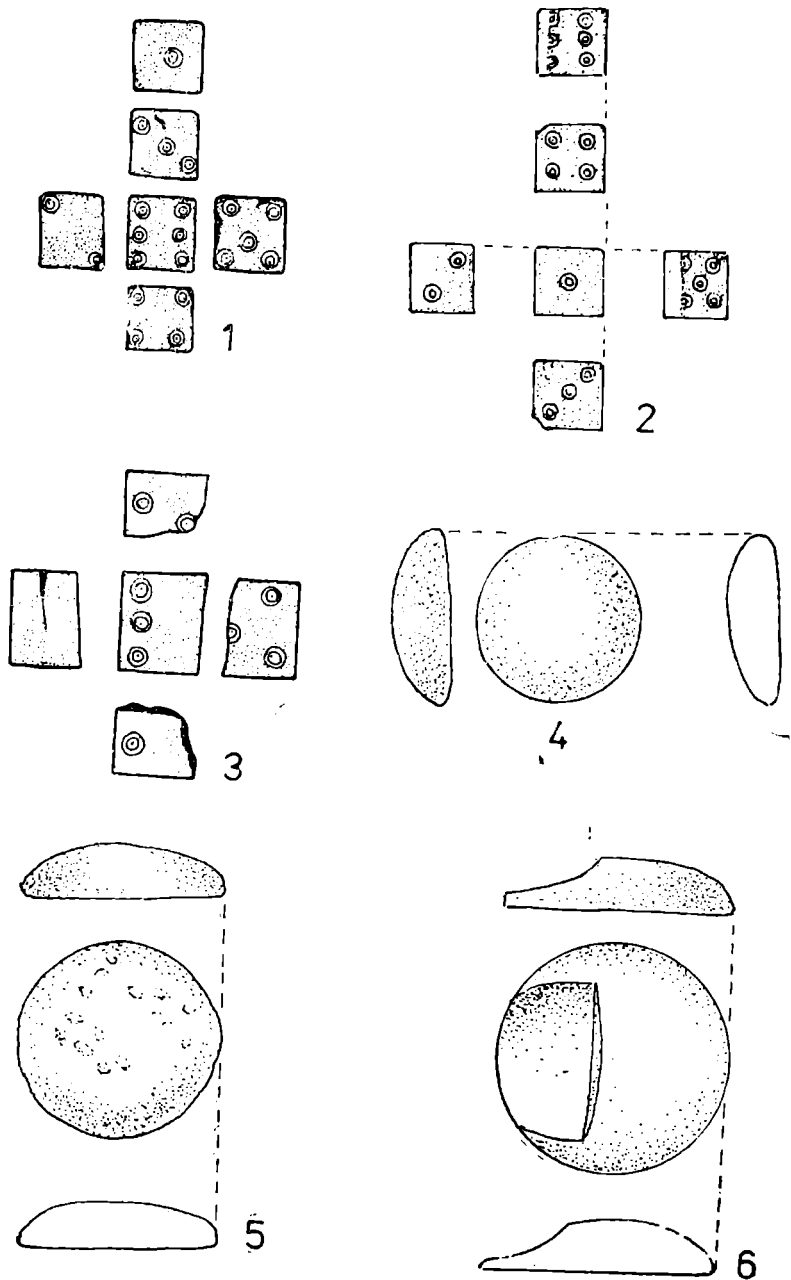

3

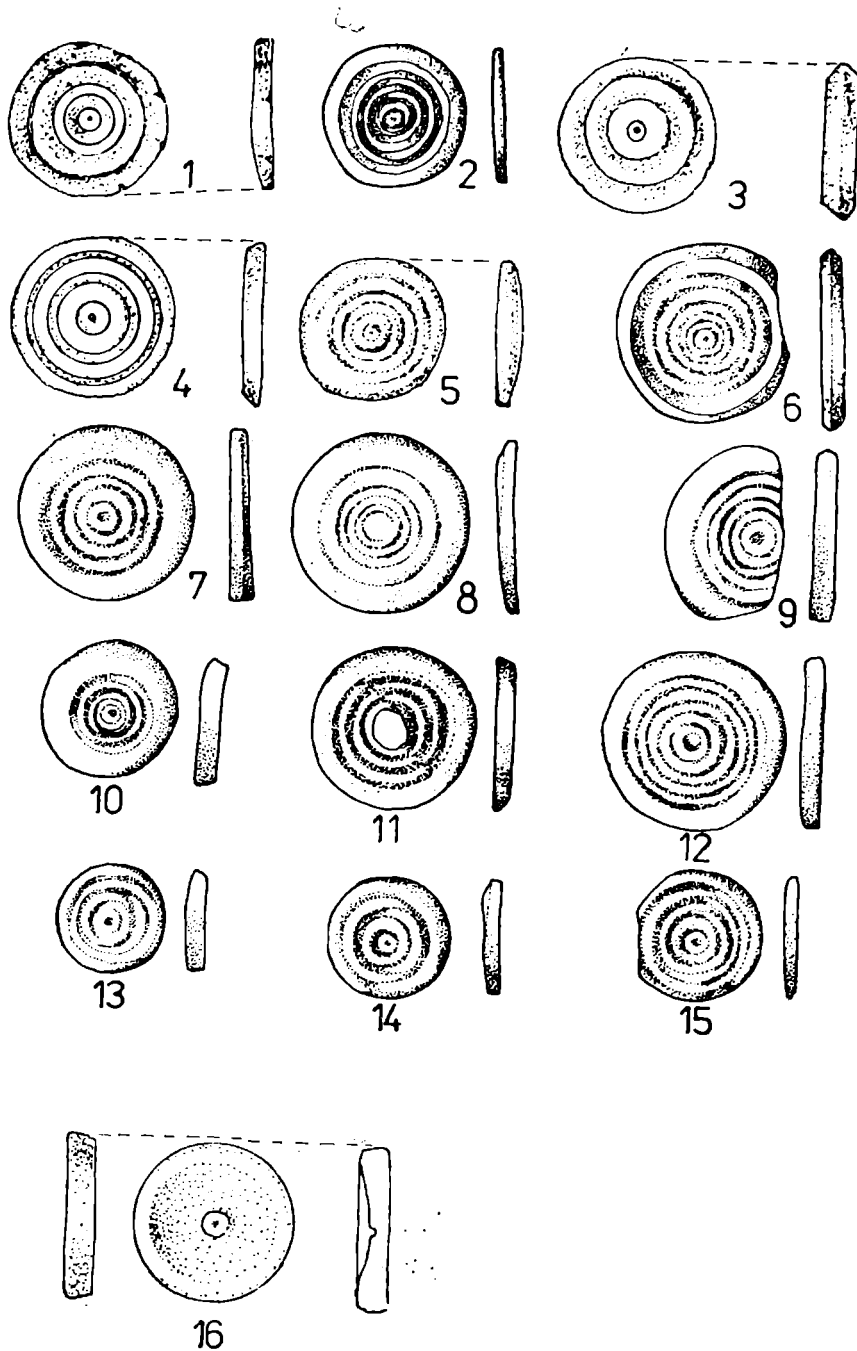

4

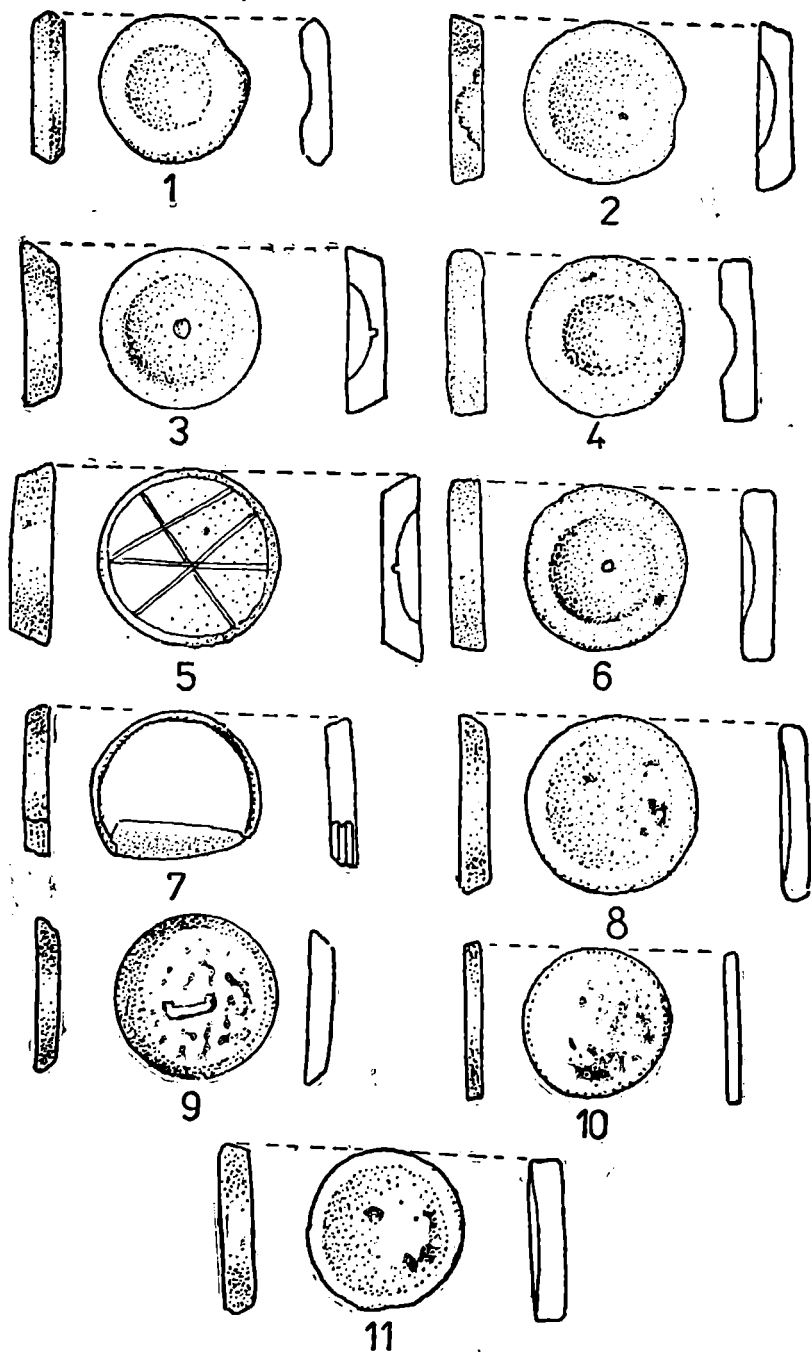
Pl. XX. 1–2. Piese de echipament militar; 3 Piesă cu funcționabilitate nedeterminată; 4 Instrument medical.

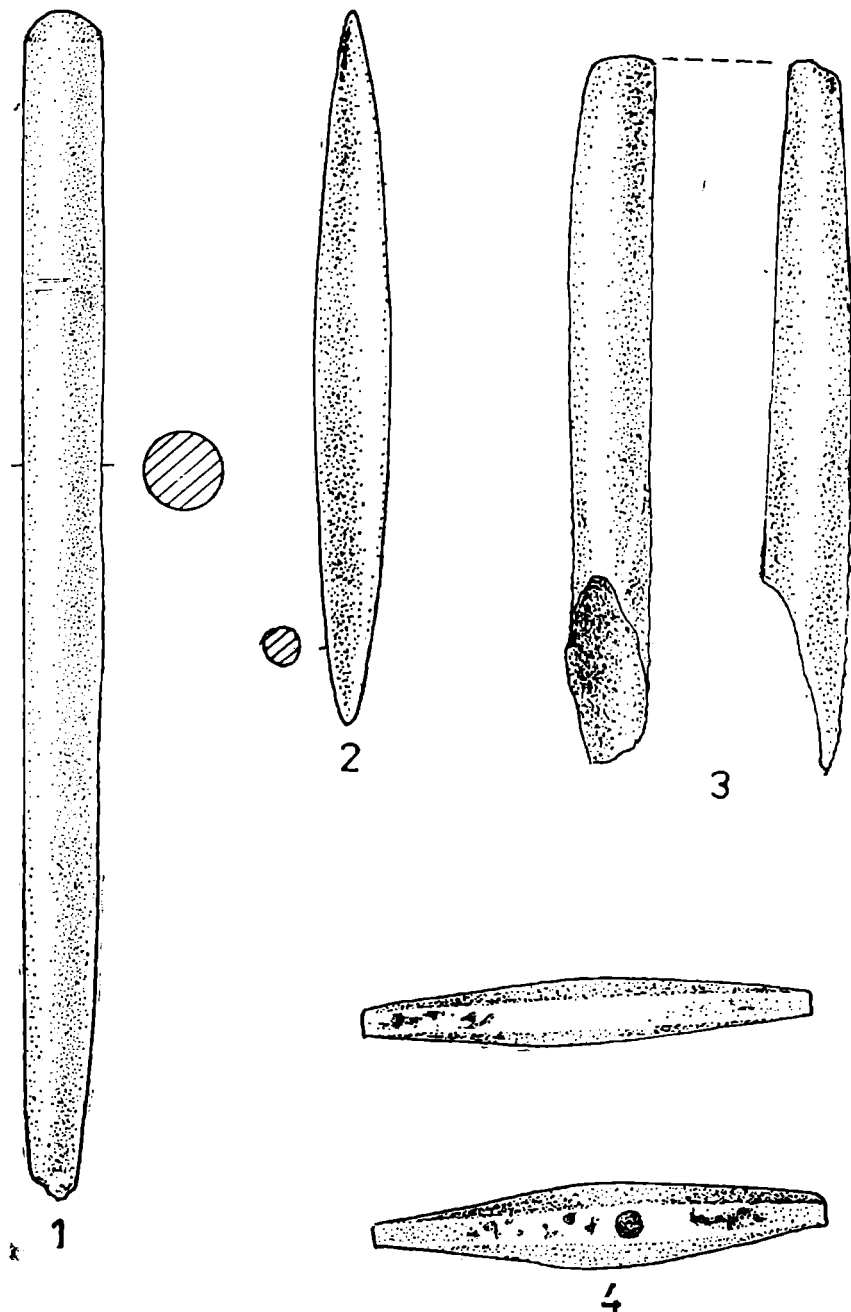
Pl. XXI. 1—6. Piese pentru jocuri.

Pl. XXII. 1-16. Piese pentru jocuri.

Pl. XXIII. 1—11. Piese pentru jocuri.

Pl. XXIV. 1—4. Piese cu funcționabilitate nedeterminată.

VASUL CU INSCRIPȚIE ȘI SIMBOLURI CREȘTINE DE LA MOIGRAD

Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragere aureliană.

II. Interpretarea semnelor și textului de pe partea exterioară a vasului. Studiu paleografic.

În anul 1979 publicam sub același titlu, un fragment dintr-un vas ceramic descoperit întâmplător la Porolissum (Moigrad; jud. Sălaj) (*Gudea 1979*). Descoperirea a devenit apoi relativ bine cunoscută ca una din cele mai importante dovezi creștine din Dacia postaureliană, fie prin republicarea ei (*Barnea 1979; Gudea 1980; Gudea 1988*, 134—140; *Gudea 1989*, 518—519), fie prin ecourile în presa din țară ale acestor publicații, fie prin negarea cu îndârjire a valorii istorice a descoperirii până la forme ireverențioase de către unii arheologi unguri, autori ai așa zisei Istorii a Transilvaniei (*Erdély Története*, Budaspet, 1986, 565—575), negări reluate discret și mai fără adresă în varianta germană (*Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, 59—60).

În toate lucrările în care m-am ocupat în special de acest vas am descris complet fragmentul, dar am descifrat (!) numai simbolurile și inscripția de pe partea interioară a lui (*Gudea 1979; Gudea 1980; Gudea 1988*, 138—140). *Fig. 1/a*. Sensul și semnificația simbolurilor și a fragmentului de inscripție de pe partea exterioară nu au putut fi soluționate. *Fig. 1/b*. Iată ce scriam atunci despre acestea: „semnificația și sensul semnelor din cercul inelar ne scapă în această fază a cercetărilor și nu putem da acum nici lectura și nici interpretarea satisfăcătoare a conținutului lor” (*Gudea 1979*, 520). Despre simbolurile și fragmentul de inscripție de pe inelul de sprijin al vasului scriam: „textul (dacă a fost text) este fragmentar; porțiunea care lipsește din inelul de sprijin cuprinde probabil și restul inscripției. Semnele aflate pe inelul de sprijin, de la stînga spre dreapta, sunt următoarele: I — † (semnul crucii) — V T V M — incizie sub forma unei ramuri cu brațe cruciforme. Nu ar fi exclus ca grupul VTVM să fie de fapt V(o) TVM, inscripția din interiorul vasului continuându-se aici”. Ulterior am optat chiar pentru lectura V(o)TVM (*Gudea 1980*, 140). I. Barnea (*Barnea 1979*, 168) a propus lectura (t)ITVLVM, pentru aceeași inscripție, lectură care, cum vom vedea mai jos, nu este susținută de nimic.

Cu ocazia unei călătorii de studii în R.F. Germania în toamna anului 1992 am dedicat mult timp în marea bibliotecă a Muzeului Romano-German din Mainz (Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte)¹ rezolvă-

¹ Folosesc această ocazie pentru a-mi exprima gratitudinea față de dl. prof. dr. Konrad Weidemann, director general al Römisch Germanisches Zentralmuseum Mainz și dl. dr. Ernst Künzl, director la aceeași instituție (Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte) care mi-au oferit posibilitatea materială de a studia problema inscripției de la Porolissum în cadrul institutului pe care îl conduc, punându-mi la dispoziție tot ce mi-a fost necesar pentru a termina acest studiu.

rii problemelor puse de această parte a vasului de la Moigrad și mi se pare că am ajuns la o soluție relativ acceptabilă. Pentru că pentru determinarea simbolurilor și semnelor scrise am apelat numai la studii de paleografie, folosind ca metodă de lucru comparația cu litere și texte de epocă, am numit studiul nostru „paleografic”.

Trebuie să subliniez două/trei lucruri importante: a) lectura pe care am propus-o s-a bazat pe valoarea teoretică propriu-zisă a literelor respective. Dacă aceste litere au o altă valoare (ceea ce nu este exclus dealtfel) lucrurile se pot prezenta cu totul altfel. Mă gândesc la faptul că de multe ori în epoca creștină timpurie o serie de litere au fost înlocuite cu anumite semne cuvintele se pronunță altfel, iar terminațiile cuvintelor nu mai sunt întotdeauna cele strict gramaticale. De pildă inscripțiile: VRSACIVS ET LEA SI BIVO FICERVN LOCV (*ICVR*, 2, 4471) BISBES IN PACE, (*DACL*, 13, 2, 2782); ...NE TZVCINVS BIBITE (*DACL*, 5, 2, 1923, 1855). b) Inscripția de pe vasul de la Mioigrad are caracter votiv, este o aclamație creștină, pe când majoritatea analogiilor la care am apelat sunt texte funerare. c) Cu excepția lucrărilor lui P. Petrović (*Petrović* 1975), a ceea ce am selecționat din lucrările scrise de V. Beševliev (*Beševliev* 1964) și Brigitte Galsterer, (*Galsterer* 1975), toate celelalte lucrări se referă aproape numai la inscripții pe piatră și prezintă litere din aceste inscripții. Din păcate nu există studii în legătură cu inscripțiile creștine pictate sau zgîriate din catacombele romane (mă refer la studii paleografice) sau în legătură cu inscripții incizate sau zgîriate pe diferite obiecte. Ceea ce a publicat Sixtus (*Sixtus* 1909—1910) este foarte sumar. d) am citat ca analogii un număr limitat de exemple, luate la întâmplare.

Voi analiza, în cele ce urmează, în chip separat cele două grupuri de litere de pe partea exterioară a vasului de la Moigrad: I. grupul de semne și litere din cercul de pe fundul vasului; II. grupul de semne și litere de pe inelul de sprijin al fundului de vas.

I. *Grupul de semne și litere din cercul de pe fundul vasului* constă în următoarele elemente: 1. două cercuri concentrice distanțate între ele cu 0,4 cm; primul este regulat realizat din fabricația vasului; cel de al doilea, cel interior, este neregulat, trasat prin incizare; 2. un semn (desen) foarte curios, indefinibil, alcătuit din cinci brațe, care împarte toată suprafața fundului în cinci sectoare; 3. în spațiul dintre cele două cercuri sunt dispuse literele, în cele cinci sectoare.

a) de la dreapta spre stînga, în sens invers sensului acelor de ceasornic, cu baza literelor spre exterior:

b) de la stînga spre dreapta, în sensul mișcării acelor de ceasornic, cu baza literelor spre interior

Voi studia acum sistematic și detaliat acest grup de simboluri și litere. Fiecare semn va fi analizat în parte și comparat cu semne și litere cunoscute din inscripțiile de epocă. Am

folosit pentru comparație litere din lucrări generale de paleografie latină tîrzie și creștină: *Le Blant 1898*; (Fig. 5—9); *Sixtus 1910* (Fig. 10), *Kaufmann 1917* (Fig. 11—12), *Batelli 1942* (Fig. 10) sau lucrări de paleografie în care sunt prezentate tipuri de litere din inscripții din diferite provincii ale Imperiului sau chiar zone sau orașe din provincii: Moesia Secunda și Thracia: *Beșevliev 1964* (Fig. 13), Moesia Prima: *Petrović 1975* (Fig. 14), Germania Inferior: *Gose 1958*, *Boppert 1971* (Fig. 15); *Galsterer 1975* (Fig. 16), Gallia Belgica: *Gauthier 1975* (Fig. 17), Gallia Lungdunensis: *Desmondes 1985* (Fig. 18), Tripolitania: *Aurigemma 1932* (Fig. 19). Unele dintre aceste lucrări nu au avut întocnite tabele cu litere și am fost nevoit să extrag literele și să întocmesc tabelele de rigoare (*Beșevliev 1964*, Fig. 3); *Galsterer 1975* (Fig. 16). Pentru orientare generală am folosit și tabelele pentru litere cursive unciale din inscripțiile de la Pompei (*Zangenmeister CIL IV*, tab. I, Fig. 20) și, respectiv, literele de secol IV d. Chr. adunate de J. Mallon (*Mallon 1982*, Fig. 21). Ca model de scriere am ales citeva inscripții de epocă din catacombe Roma (Fig. 2), din Moesia II (Fig. 3) și Moesia I (Fig. 4).

Să luăm acum pe rînd literele inscripției, în ordinea în care am prezentat noi textul (Fig. 1/a), și să le trecem prin „filtrul” acesta paleografic.

I — litera I; forma cea mai simplă; o linie aproape verticală, ușor aploccată, în cazul nostru, spre dreapta; incizată dintr-un singur tras (Le Blant 1898, 31—32; Kaufmann 1917, 453—455; DACL, 8, 1, 1927, 1363; Batelli 1942, 69; Beșevliev 1964, Fig. 13; Petrović 1975, 35; Galsterer 1975, Fig. 16; Gauthier 1975, 28—29 (cele mai multe semne însă au la capete haste mici orizontale; Desmondes 1985, 94—95; Aurigemma 1932 (dar într-un singur caz).

Într-o inscripție romană tîrzie tot de la Porolissum: VTERE FE(lix) SIS FELIX V-(tere felix) (*Gudea 1989*, 518, nr. 3, pl. CXV, 3) litera I apare de două ori într-o formă foarte apropiată.

V — litera V; forma obișnuită; din două trasuri (Le Blant 1898, 56—60); Kaufmann 1917, 453—455; DACL, 8, 1, 1927, 1375—1377; Batelli 1942, 70; Beșevliev 1964 (Fig. 13); Petrović 1975, 35; Boppert 1971; Galsterer 1975 (Fig. 14), Gauthier 1975, 28—29 (are într-un singur caz litera V în această formă), Desmondes 1985, 94—95; Aurigemma 1932, tab. V). În mai sus citata inscripție de la Porolissum (*Gudea 1989*, 518 nr. 3), litera V apare de două ori într-o formă foarte asemănătoare.

I — litera I; forma cea mai simplă; dintr-un singur tras; vezi mai sus; singura observație care se impune este că litera este foarte aploccată spre dreapta.

A + V — litere în ligatură; ligatura cunoscută în inscripții de epocă (*Gose 1958*, 11, 40, 49, 482, 532, 72; *Petrović 1975*, 106); incizate din patru trasuri. Litera A are forma obișnuită; capetele hastelor înclinate nu se ating; din două trasuri; hasta orizontală mediană, unește cele două haste oblice (Le Blant 1898, 9—11; DACL, 8, 1, 1927, 1351—1352; Galsterer 1975) (Fig. 16); în celelalte lucrări litera A nu apare în această formă. Litera V; formă obișnuită; din două trasuri (pentru analogii vezi mai sus).

I — litera T; formă mai neobișnuită, dar nu întru totul; apare ca litera I, dar probabil că hasta orizontală s-a confundat, în acest caz, cu marginea de sus a cercului, care dealtfel este ușor îngroșat în dreptul literei; de foarte multe ori în inscripțiile creștine litera T apare în această formă (Le Blant 1898, 53—56; Kaufmann 1917, 453—455; DACL, 8, 1, 1927, 1374—1375; Beșevliev 1974 (Fig. 13), Petrović 1975, 35; Gauthier 1975, 28—29; Aurigemma 1932, tab. V). În celelalte lucrări (*Gose 1958*; Boppert 1971; Batelli 1942; Galsterer 1975) litera T nu apare în această formă.

II — grup de litere sau două litere individuale (?); le putem trata în ambele forme:

a) ca grup de două litere; semnele II pot fi luate drept litera E, așa cum apare ea foarte des în scrierea cursivă; este însă foarte adevărat că în scrierea romană tîrzie și în scrierea creștină cu capitale litera E apare mai rar scrisă astfel; există însă și în aceste cazuri suficiente excepții (Le Blant 1898, 18 (1); Kaufmann 1917, 453 (1); Batelli 1942 (1); Galsterer 1975 (Fig. 16) (mai multe cazuri);

b) fiecare semn din grup să fie tratat individual: I — litera I; forma obișnuită; dintr-un singur tras; vezi mai sus; I — litera S; formă mai neobișnuită, dar întâlnită în scrierea romană tîrzie și creștină (Le Blant 1898, 56; Hübner 1885, LXVI; DACL, 8, 1, 1927, 1374); exemple numeroase (în ICVR, 9, 2483 de exemplu, unde BIBAI se citește vivas; 4, 9545, 9539; 3, 9166). În Muzeul Episcopal din Trier (R. F. Germania) sunt reprezentate inscripții parietale creștine unde întâlnim această formă: 111.25.0 ADELFI VIVAI; 111.22 G EVSTALI VIVAI IN * Aș mai sublinia că în scrierea cursivă din epocile anterioare (secolele I—III d.Chr.) (*Zangenmeister CIL, IV*, tab. I) acest mod de reprezentare a literei S ca simplă bară verticală, eventual înclinată spre dreapta, este destul de frecventă.

I — litera I; forma obișnuită; dintr-un singur tras; (vezi mai sus).

N — litera N; forma obișnuită, dar scrisă retro (adică cu hasta oblică trasată de la dreapta spre stânga); formă mai rar întilnită, dar nu atât de rar încât să constituie excepție (Le Blant 1898, 37 (1); Boppert 1971 (multe cazuri); Sixtus 1909, I, 1, 1589 (1); ICVR (foarte multe cazuri)).

V sau \wedge — litera D; din două trasuri; formă mai neobișnuită, cam grosolană, dar destul de des întilnită; ductul este cunoscut; o hastă verticală sau înclinată și una înclinată sau rotunjită (Le Blant 1898, 15–17; Kaufmann 1917, 453; Petrović 1975, 35; Galsterer 1975) (Fig. 16).

≡ sau \in — litera E; din două trasuri; formă mai puțin întilnită, dar nu neobișnuită; ductul este cunoscut; o hastă verticală sau curbată și o hastă scurtă orizontală sau înclinată la mijloc; (Le Blant 1898, 18–21 (mai multe cazuri); Petrović 1975, 35; Aurigemma 1932, 286; Desmondes 1985, 94–95);

U sau \cap — litera O; formă mai rar întilnită, dar nu neobișnuită; reprezintă doar jumătatea (de jos sau de sus) a literei (Le Blant 1898, 39–41; DACL, 7, 1, 1927, 1357–1358 (de mai multe ori)).

Pornind de la aceste analogii propunem lectura: *IVIVATIS IN DEO*.

Observații cu caracter tehnic:

a) textul a fost scris în pasta moale, înainte de ardere, și seamănă perfect cu texte similare incizate în același fel (Fig. 3–4) sau chiar cu texte pictate pe pereți sau zgîriate (Fig. 2). El se deosebește vizibil de textele incizate în piatră sau zgîriate în pastă deja arsă (cf. Galsterer 1975, Fig. 16).

b) ductul principal al literelor și forma lor respectă în general canoanele scrierii latine tirzii, respectiv a scrierii din epoca creștină.

c) inscripția folosește, ca și cea de pe partea interioară a vasului sau cea de pe inelul de sprijin (vezi mai jos) numai litere capitale. Acest fapt pare a fi o caracteristică a textelor creștine provinciale timpurii. Aș sublinia că textele creștine pe cărămizi și țigle din provinciile învecinate Moesia Prima, Moesia Secunda (Beșevliev 1964; Petrović 1975) sunt scrise numai cu litere capitale. Probabil că din acest motiv nu prea am găsit analogii în scrierea cursivă propriu zisă de epocă (Mallon, 1982, Fig. 21).

d) trebuie remarcat că autorul textului nu a apelat aproape deloc la forme rotunjite ale literelor.

e) faptul că textul este scris de la dreapta spre stânga, în raport cu forma lor normală (retro) sau că unele litere au fost incizate invers, nu constituie o excepție în epocă. Exemple: CVNDOBERTVIVIVVC în Gallia (Deloche 1900, 126 nr. CXVI); PR/IMVL/EV/IV (Pelka 1901, 132, nr. 51) SAAIV/OEDIN (Gallia) DACL, 4, 1, 1920, 703). Există forme foarte curioase în care apare scrisă această proclamație creștină: Hispania: VIAIV citită vi(v)at C-(hristus) (Vives 1942, 130, nr. 403); Roma: IXIVIVIVA sau VAIAIXI citită i(n) ch(risto) viva(s) (Dressel CIL, XV, 6113) pe un vas; Italia (Chiusi) piatră de inel IAVIV/OEII citită i(n) deo vivat (DACL, 1, 1, 1924, 1399); Britannia; piatră de inel VIAZ VED citită vivas in Deo (DACL, VI, 1, 1924, 850, fig. 5103); Dalmatia, piatră de inel: VAIV IN IIIV citită vivas in Deo (DACL, V, 1, 1924, 853, fig. 5111) în mai toate cazurile citate mai sus literele sunt scrise invers, iar locurile lor sunt inversate.

f) scrierea cu greșeli, litere incomplete sau litere în plus este o caracteristică în epocă: Britannia, Silchester, pe un inel: SE NI CIA NE VI AS S IN DE (DACL, 1, 1, 1924, 220 = 4, 1, 1920, 701); Gallia, Narbonne, pe un inel: AIAVS IN DEO (DACL, 1, 1, 1924, 220); Italia, Chiusi, pe un inel: VIVAI IN DIO (DACL 3, 1, 1913, 1399–1400); Hispania; pe un inel: VIAIC = viv(a)t c(hrestus) (Vives 1942, 138, nr. 403); VAIA IN VIV = viva(s) in vi(t)a; Gallia: VIVE DEO (Le Blant 1896, 126, nr. 326); Italia, Roma: IXIVIVA¹ aut VAIAIXI = i(n) Ch(ri)sto viva(s) (Dressel, II, 6113); Gallia: TAVRVS VIVAT DEO/TAVRV PETRAM (Le Blant 1892, 279, nr. 263).

g) dispunerea literelor în sectoare marcate, care nu țin cont de alcătuirea cuvintelor nu este neobișnuită în epocă: Britannia, Silchester, inel: VI/VA/S/II/INDE/o (DACL, I, 1, 1920, 701); Gallia: VI/VE/DE/O (Le Blant 1896, 126, nr. 326); Roma: VI/VAS/IND/EO (DACL, 4, 1, 1980, 702); SP/ES/IN/DE/OU/IV/AS (Diehl 1925, 2237); AR/S/TE/IN/DE/OV/IAS (DACL, 1, 1, 1924, 5097).

h) prezența literei I la începutul unei aclamații creștine nu este ceva ieșit din comun; este adevărat că pînă acum nu se cunosc (sau mai exact spus nu cunosc eu) prea multe cazuri, dar ea apare de multe ori în cazul altor aclamații: Italia; Roma: ARTEMIDORA SEMPER IVIVES IN DEO (Sixtus 1910, II, 1, 94); ISPES (Diehl 1925, 2239); DEDALI

ISPES IN DEO PIE ZESES (Diehl, 1925, 2240); + INSPE DEI PASCALI (ICVR, 7, 1700); ISPES IN CHRISTO- ISPIRITUS (Sixtus 1910, 94); + ISPIRITO TVO REN (Sixtus 1910, 94); ISPIRITVS IN BONO (Sixtus 1910, 97); ISPIRITO TVO (Sixtus 1910 99); ISPIRITUM TVVM IN PACE (Sixtus 1910, 117); ISPIRITVS TVVS (ICVR, 6, 17012, 17070); DIGNO ISPIRITO (ICVR, 7, 17161). În lucrarea lui Sixtus (Sixtus 1910, II, 1, 9) sunt marcate o serie întreagă de cuvinte care au primit prefixul I în secolul IV d.Chr.

i) nici formularea aclamației la plural (vivatis) nu constituie o excepție. Gallia, Circaux: VIVATIS IN DEO (DACL, 3, 2, 1914, 1813—1814); Roma (VENANTI VIVATIS IN DEO (Diehl 1925, 2206a); RUFÆ RESPECTA VIVATIS IN DEO ZESES (Diehl 1925, 2206B); AEMILIANÆ ROMANÆ VIVATIS IN DEO (Diehl 1925, 2207) SELEUCE ET CHYRIACE VIVATIS IN DEO (CIL, XV, 8174).

j) nu este o raritate nici formula vives in Deo. Roma: VIVES IN DEO (DACL, 8, 2, 1929, 1818, nr. 206, 209).

S-ar putea ca litera I de la începutul aclamației noastre, dar și în general de la începutul aclamațiilor creștine, să provină din prescurtarea unei alte formule tipice de epocă *illis vivas* respectiv *illis vivatis* (Hispania: Salus ilo vivas Fortunio (Vives 1942, 139, nr. 402).

II. Grupul de semne și litere de pe inelul de sprijin al vasului. Pornim de la premisa că acest grup de litere și semne reprezintă o inscripție fragmentară, iar cele două simboluri (semne) pe care le conține (crucea, ramura de măslin) sunt tipice creștinismului de epocă și apar în poziții caracteristice.

De la bun început deci, acest grup de semne și litere sugerează o inscripție creștină timpurie.

a) conține simbolul crucii (†) care nu poate fi confundat cu niciun alt semn și nici cu vreo formă de ligatură; este o cruce greacă tipică; poziția este clară în text; se cunosc însă o serie de litere care au fost grafiatate întâmplător asemănător cu o cruce (Le Blant 1898, Fig. 9), dar sunt cazuri singulare.

b) simbolul ramură de măslin care încheie textul este foarte bine cunoscut și răspândit în epocă.

Crucea apare destul de des pe inscripțiile creștine de epocă (deci după mijlocul secolului IV d.Chr.) deși este serios concurată, mai ales la Roma și în provinciile din Vest, de *chrisonom*. Aș mai remarca ceva: aproape în toate inscripțiile în limba greacă de la Roma apare crucea (fie ea cruce greacă, fie ancoră, fie svastica); în schimb în cazul inscripțiilor latine domină, în proporție covârșitoare, *chrisonomul*. Nu am verificat statistic această observație, dar ea ar putea fi o urmare a faptului că în partea răsăriteană a Imperiului (unde domina limba greacă), crucea a avut o răspândire mai timpurie și mai intensă. După o statistică întocmită de C. M. Kaufmann (Kaufmann 1917) atît drumul crucii cît și al *chrisonomului* și progresul lor spre Vest pot fi urmărite aproape cronologic. Crucea apare în inscripțiile creștine (de orice fel ar fi ele:otive, funerare, aclamații etc.) în trei poziții principale: a. la începutul textelor (Kraus 1894, 10, 19, 37, 51, 280, 291 etc.; Diehl 1925, 2204, 2204 A, 2205 etc. DACL, 5, 1, 1922, 518); b. la mijlocul cuvîntului (sau textului) uneori fără a respecta ordinea firească a literelor (Kraus 1894, 5, 7, 10, 37, 357, 268, 306, 649; Diehl 1925, 2205 A; Vives 1942, 139, nr. 408); c. la sfîrșitul textului (Kraus 1894, 448; Diehl 1925, 2194a; ICVR, 9, 25581). Ea poate apare concomitent atît la începutul cît și la sfîrșitul unui text (Kraus 1894, 58, 651, 662). Nici nu mai amintesc numeroasele cazuri cînd simbolul apare fie deasupra, fie dedesubtul textului (ICVR, 3, 8991; 4, 11137, 11749).

Ramura de măslin (DACL, 13, 1, 1937, 947—961 (H. Leclercq); RCA, II, 1886, 578—580 (Wandinger) apare reprezentată în inscripțiile creștine în mai multe moduri, de la simpla schițare pînă la reprezentarea aproape naturală. Este un simbol tot atît de răspîndit, dacă nu chiar mai răspîndit, în secolele IV—VI d.Chr., decît crucea. Ramura de măslin simboliza victoria creștinismului asupra păgînismului, respectiv victoria creștinului (ca individ) asupra dușmanilor credinței (Reusens 1871, I 107 sqq; Sixtus 1910, II, 3, 69). În catacombele romane ea apare pe toate mormintele. Ramura de măslin de pe vasul de la Porolissum a fost incizată destul de frumos și poate fi, fără dificultate, recunoscută ca atare. Poziția ramurii de măslin în inscripțiile creștine este foarte diferită, dar pot fi stabilite trei poziții „principale”: a. la începutul unei inscripții (Roma: ICVR, 6, 15639, 15710; 7, 18377, 18392; 8, 21135, 21182, 22072, 22091; 9, 24144, 24172, 24500, 24509); b. la sfîrșitul unei inscripții (Roma: ICVR, 7, 18415, 18487, 19904, 20072; 8, 21190, 22494, 23255, 23320; 9, 24079, 24366, 24796, 24951, 25534; DACL, 7, 1, 1926, 1540 (Worms, Köln); 10, 1, 1931, 349 (Lyon)); c. la mijlocul unei inscripții (ICVR, 7, 18491; 9, 24120, 25502). Nu puține sunt cazurile cînd ea apare concomitent de ambele părți ale unei inscripții (ICVR, 7, 18674, 18978; 8, 23277,

23293; 9, 24119, 25364). De multe ori ea apare chiar dublată, iar numeroase sunt cazurile cind apare fie deasupra fie dedesubtul unui text.

De foarte multe ori ramura de măslin poate apare în pozițiile mai sus menționate, dar fie în ciocol, fie în ghearele unui porumbel (care la rîndul lui constituie un alt simbol creștin); În ciocol unui porumbel: a. la începutul unei inscripții (ICVR, 7, 17630, 18477, 18655, 18691; 8, 20903, 21227, 21160, 22003; 9, 24138, 24346, 25504, 25555); b. la mijlocul unui text (ICVR, 4, 10472); c. la sfîrșitul unui text (ICVR, 6, 15495, 15644; 9, 24, 118, 24335, 24762); d. de ambele părți ale unui text (ICVR, 3, 9323, 9321, 9315). În ghearele unui porumbel: a. la începutul unui text (ICVR, 7, 17929; 8, 21221; 9, 24395); b. la mijlocul unui text (ICVR, 4, 9676); c. la sfîrșitul unui text (ICVR, 7, 17873; 9, 24241, 24485, 25520, 25539); d. de ambele părți ale unui text (ICVR, 3, 8522).

În multe cazuri crucea se asociază în aceeași inscripție cu ramura de măslin, cum este și cazul inscripției de la Porolissum (ICVR, 4, 11063; 3, 7302). Există chiar un caz (ICVR, 3, 8906) cind crucea constituie partea de vîrf a unei ramuri de măslin. Nu de puține ori crucea este asociată cu chrismonul (ICVR, 3, 7739, 8790). Ba, mai mult, într-o inscripție de la Roma avem asocierea cruce—ramură de măslin—chrismon (ICVR, 2, 4368).

În inscripția de pe inelul de sprijin al vasului de la Moigrad ramura de măslin apare la sfîrșitul inscripției. Nu este exclus să mai fi fost o astfel de ramură și în partea opusă (care lipsește).

N. Gauthier (Gauthier 1975, 58) afirmă că în provincia Gallia Belgica inscripțiile cu ramură de măslin datează între anii 444—582, iar la Augusta Treverorum (Trier) numai după 530. La Roma însă ramura de măslin apare mult mai devreme (Kaufmann 1917, 23, 26). Datarea pentru semnele de la Roma și cea pentru semnele din Gallia Belgica constituie încă un punct de sprijin pentru datarea tîrzie a inscripției noastre, chiar și dincolo de limitele secolului IV d.Ch. și oricum confirmă datarea noastră (Gudea 1979, 521—522).

Să luăm acum pe rînd literele inscripției de pe inelul de sprijin al vasului și să le analizăm sistematic:

I; semn situat în stînga semnului în formă de cruce; litera I; forma cea mai simplă, o linie aproape verticală; incizată dintr-un singur tras; ar putea fi însă și hasta verticală de la una din literele care au o astfel de hastă (T, M, N); analogii bune pentru litera I (Le Blant 1898, 31—32; Kaufmann 1917, 453—455; DACL, 8, 1, 1927, 1363) dar și pentru litera T (Le Blant 1898, 53—56).

† (semnul crucii); formă simplă; cruce greacă; realizat din două trasuri; pentru poziția crucii în texte epigrafice vezi mai sus. I. Barnea (Barnea, 1979, 168) a propus ca acest semn să fie citit ca litera T ca să poată întregi inscripția ca [t]i(t)ulum, nu am găsit cazuri în tabelele de litere. Iar în epoca creștină nu am întîlnit nici un singur caz în care semnul nr. 4—5 să fie citit ca L. Nici chiar la Porolissum în inscripțiile romane tîrzii VTERE FELIX SIS FELIX sau EGO VLVS VOT... (Gudea 1989, pl. CVX, 3) nu se cunoaște litera L în forma propusă de I. Barnea. Dealtfel termenul titulus, care înseamnă inscripție, se folosește aproape exclusiv pentru a defini inscripții pe piatră. Du Cange (Glossarium mediae et infimae latinitatis, VIII, Graz, 1954, 114—116) explică pe larg înțelesul termenului și scrie „nam titulus proprie ipsa lapis inscriptus vel ipsa lapidis inscriptio”. Deci am renunțat la propunerea, tentantă de altfel, făcută de I. Barnea. Eu propun pentru semnul † (cruce) lectura Christus. Există numeroase analogii pentru această lectură: a. DACL, 1, 1, 1924, 169 la abrevieri, crucea, crucea și P, chrismonul sunt trecute cu lectura Christus; b. numeroase inscripții au fost citite astfel: Roma: In nomen † (Christi); (vi)vas in D(eo) † (Christo) (DACL, 14, 1, 1939, 993); multa facias in † (Christus) (DACL, 14, 2, 1948, 1759);

in Deo † (in Christo Deo) (Sixtus 1910, II, 1, 70); Numidia: in n Dei om/nipot et † i salvat (in n(omine) dei omnipot(entis) et (Christ)i salvat(oris) (DACL, 13, 2, 1938, 2513); Mauretania: —Deo et † o eius (...et (Christ)o eius; ...in nomine dei et X(Christi) (DACL, 13, 1, 1939, 309).

∨ — primul (sau primele două semne) semn situat la dreapta crucii; realizat din două trasuri; poate fi interpretat în mai multe moduri: a. litera E scrisă ca în scrierea cursivă II (așa cum ar putea fi și în inscripția din cerc); b. literele I și S (așa cum am citit și literele din cerc); c. litera D (analogie cu litera D din cerc); d. litera V; pentru această ultimă literă sunt cele mai numeroase analogii (vezi mai sus) (Le Blant 1898, 56—60; Petrović 1975, 35); oricum a fost incizată foarte neglijent.

λ — semn foarte curios pentru epocă; din două trasuri; poate fi asemănată cu mai multe litere: a. litera A; semne foarte apropiate în Moesia Prima (Petrović 1975, 35) și în Africa (Batelli 1942, 69); în scrierea cursivă cu unciale din secolele III—IV d. Chr. există semne mai apropiate (Kaufmann 1917, 451—455); b. litera N; sunt numeroase cazurile când litera N a fost scrisă incomplet (Batelli 1942, 104 — un semn identic pentru prescurtarea literelor IN); c. litera R; din două trasuri; foarte multe analogii (Le Blant 1898, 48—49); d. litera T; caz foarte rar, căci în inscripțiile creștine litera T apare mai întotdeauna cu hasta mică relativ orizontală sau înclinată spre stînga, nu spre dreapta; sunt însă și excepții (DACL, 8, 1, 1917, 1374—1375).

V — litera V; formată obișnuită din două trasuri; vezi mai sus.

M — litera M; formă obișnuită; din patru trasuri; analogii foarte numeroase și foarte apropiate dacă nu chiar identice (Le Blant 1898, 36—37; Kaufmann 1917, 453—455; DACL, 8, 1, 1927, 1366; Beševliev 1964 fig. 13; Gauthier 1975, 28—29; Desmondes 1985, 94—95; Aurigemma 1932, tabel V).

Pornind de la datele de mai sus voi încerca să reconstitui acest text. Am pornit de la constatarea că în spațiul din stînga crucii în afara literei I (sau T, N, M) nu mai încap prea multe litere; mai mult, s-ar putea ca acolo să fi fost o ramură de măslin. Spațiul măsoară 1,00—1,5 cm. Fig. 1/b.

Să vedem ce posibilități oferă combinarea tuturor interpretărilor propuse mai sus pentru literele din partea dreaptă a crucii:

1. semnul ∨ = E	semnul λ = A	I + EAVM
	= N	I + ENVM
	= P	I + EPVM i(n) + ep(iscop)um
	= R	I + ERVM
	= T	I + ETVM

2. semnul ∨ = IS	= A	I + ISAVM
	= N	I + ISNVM
	= R	I + ISRVM
	= R	I + ISTVM i(n) (Chr)istvm

3. semnul $\vee = O$	= A	I + OAVM
	= N	I + ONVM
	= P	I + OPVM
	= R	I + ORVM
	= T	I + OTVM
4. semnul $\vee = V$	= A	I + VAVM
	= N	I + VNVM i(n) + (Christum)- unvm
	= P	I + VPVM
	= R	I + VRVM
	= T	I + VTVM
5. semnul $\vee = D$	= A	I + DAVM
	= N	I + DNVM
	= P	I + DPVM
	= R	I + DRVM
	= T	I + DTVM

Din combinațiile de mai sus s-au desprins câteva posibilități pentru lectură care ar putea fi soluțiile căutate:

- i(n) (Christum) ep(isco)pum (victoria)
- i(n) (Chr)istum (victoria)
- i(n) (Christum) unvm (victoria)
- i(n) (Christum) d(omi)num (victoria)

Pentru prima variantă nu am găsit analogii. Ceea ce însă nu înseamnă că nu există. Un caz similar am găsit la Sixtus (Sixtus 1910, II, 1, 185, Tab, 77 ep(is)c(opus).

Cea de a doua variantă are numeroase analogii pentru combinația între semnul † (Christum) și sufixe care să completeze o parte din numele Domnezeului:

- Lycer/nio ser/vus (Christ)i (DACL, 13, 1, 1937, 996)
- Hari vivas domine (Chri)sto (DACL, 10, 1, 1931, 972–973, fig. 7413)
- Trier; Dulcitiivivas in deo + (Cristo)
- Mantua; fibulă; Quadilla vivas in Deo † (Christo) (DACL, 5, 2, 1923, 1545)
- Mainz; fibulă; † (chri)sto (DACL, 5, 2, 1923, 1548–1549)
- Africa; Hadrumentum; Marciane i(n) † (Christo) (DACL, 6, 2, 1925, 1697–1699)
- Roma; mai multe variante: in nomine †; in n †; in † Deo (DACL, 8, 2, 1929, 1673)
- pax d m et † = pax d(o)m(ini) et (Christi) (DACL, 3, 1, 1913, 1486)
 - Roma; cimitirul lui Cyriacus; ... in in † (Christo) Deo (DACL, 4, 1, 1920, 1264)
 - Roma; Salustius; cu(m) † (Christo) pa(ce)
 - Roma; catacomba lui Pompilius; ... servus † (Christ)i (DACL, 13, 1, 1937, 996)

Chiar și în inscripțiile grecești semnele \times sau $+$ sunt declinate. Exemple: Peloponez, Olimpia: $+ ke iyxe + = k(uri)e I(eso)u X(rist)e$ (DACL, 10, 2, 1937, 1738); $aw eis + theos = (christus) theos$ (DACL, 12, 2, 1936, 1622); $en owke + martyrio = en th(e)w k(uri)e xr(isto) martyrio$.

Cea de a treia variantă de lectură $i(n)$ ($christum$) unum ($victoria$) este o formulă care provine direct din textul „crezului” de la Niceea. Avem formule foarte apropiate ca analogii: Roma; cimitirul lui Apro-nius: Qui în unu deo credidit (DACL, 1, 1, 1924, 2643); $Deo sanc(to) + (Christo) uni$ (DACL, 411, 1920, 1263).

Cea de a patra varinată de lectură $i(n)$ ($Christum$) $d(omi)num$ ($victoria$) are și ea mai multe analogii: Roma: $i(n)$ ($Christo$) $Syricus$ (ICVR, 5, 15405); în ($Christo$) Deo (Sixtus 1910, II, 1, 70); la Castelmare există iarăși ceva asemănător (care deschide chiar alte perspective) în nomine ($Christum$) $Hi(esu)m$ (DACL, 2, 2, 1925, 2388); în ($Christum$) $Ie-sum$ ($victoria$) (cf. DACL, 1, 1, 1924, abrev.).

Dintre toate aceste posibilități de lectură, cea mai probabilă, după părerea mea, este varianta $d: I(N)$ ($CHRISTUM$) $UNUM$ ($VICTORIA$).

III. Aș încheia, această fază a cercetării vasului de la Moigrad, cu câteva observații, a căror valabilitate se extinde și la inscripția și la simbolurile de pe partea interioară a vasului.

1. pe ambele fețe se asociază în chip tipic elemente caracteristice ale inscripțiilor creștine votive de tip *acclamatio*, databile în a doua jumătate a secolului IV d. Chr.:

a. Pe fața interioară formula $Ego \dots ulus \dots vot(um) p(osui)$ sau poate $vot(um) f(eci)$ formulă care are numeroase analogii (Deloche 1900, 130, nota 2: $Ego Genna/rius fici$; DACL, 4, 1, 1920, 565–566 ... $bo-tum agamus$; DACL, 13, 2, 1938, 2742–2738: $votum solvit$; $votum complevit$; ICVR, 8, 20762 ($votum compl(ent)$); 5, 13879 $ego Tal rog(o)$; 13777 $+ ego Leo pr(es)b(iter)$; 4, 11747 $ego pte ro(go)$; asociată sau nu cu *chrismonul*; cu un grup de simboluri: copacul vieții, porumbelul ca reprezentare a Sfântului Spirit și pînile pentru sacrificiu. Și această asociere are numeroase analogii (cf. ICVR, 9, 24228; *porumbel-vas-ramură de măslin-persoană*).

b. Pe fața exterioară se asociază: a. aclamația creștină *ivivatis in deo*; b. ramura de măslin cu crucea și altă aclamație creștină, aparținând direct unei rugăciuni de bază a vremii respective (și dintotdeauna). Analogii numeroase (Beševliev 1964, 179, nr. 248 A: *chrismon-cruce-text latin-pasăre-om*; ICVR, 9, 24228: *vas pasăre-om (bust)-turn de veghe?*).

2. Această dublă asociere de simboluri și texte pe ambele fețe completează acum, dacă mai era necesar de completat, valoarea excepțională a fragmentului de vas de la Porolissum.

3. Toate elementele determinate pînă acum confirmă datarea vasului după a doua jumătate a secolului IV d. Chr.

4. Existența unor aclamații tipice, a simbolurilor tipice, folosirea unor formule puse în circulație de conciliile Bisericii, constituie dovezi importante pentru existența și funcționarea Bisericii creștine în orașul roman Porolissum și, desigur, și în alte așezări din provinciile dacice.

a. grupul creștin de la Porolissum, a cărui existență a fost determinată încă de pe la sfârșitul secolului II d.Chr., și-a continuat existența și în secolul IV d.Chr.; b. acest grup avea legături strânse cu Biserica din Imperiu de unde au venit, în forme diferite, dar în chip continuu influențe și manifestări tipice ale vieții bisericești; c. membrii acestei comunități vorbeau limba latină, iar acei dintre ei care știau scrie — ca și autorul textului de care ne-am ocupat aici — cunoșteau toate caracteristicile scrisului din epocă. Acest fapt ne face să credem că legăturile cu Imperiul erau extrem de strânse și că viața romană din oraș, tipic provincială de altfel, a continuat în aceleași forme provinciale și după 275 d.Chr.

b. Destinația vasului cu inscripții și simboluri creștine este greu de precizat acum. Ar putea fi un vas de cult servind la oficierea liturghiei (așa cum am crezut), dar ar putea fi și un vas folosit la botez sau pentru a sanctifica relicvele unor martiri (cum pare un vas cu inscripție și simboluri de la Lambasa-Zarai (Numidia: cf. DACL, 11, 1, 1933, 293—294) astăzi Belezma, lângă Constantine (în Maroc).

Toate constatările de mai sus vin să confirme ipotezele în legătură cu continuitatea daco-romanilor la Porolissum. Această continuitate este de altfel atestată și de alte descoperiri arheologice (monete romane tîrzii, fibule, aplice, pandative etc.), iar foarte recent au apărut semne clare ale unor legături comerciale cu provinciile vestice ale Imperiului. Toate acestea arată că, în ciuda distanței la care a rămas Porolissum de noua graniță a Imperiului, în ciuda unor presupuse (dar nesigure) mișcări de populații în zonă, comunitatea daco-romană creștină de la Porolissum și-a continuat nu numai simpla existență ci și legăturile economice și comerciale în zonă și la mare distanță.

NICOLAE GUDEA

BIBLIOGRAFIE ȘI PRECURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Aurigemma 1932	S. Aurigemma, L'area „cimiteriale” cristiana di Ain Zàra presso Tripoli di Barberia, Roma, 1932
Barnea 1979	I. Barnea, Christian art in Romania. 1—3rd; 4—6th centuries, Buchrest, 1979
Batelli 1949	G. Batelli, Lezioni di paleografia, Citta del Vaticano, 1949
Beșevliev 1964	V. Beșevliev, Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964
Le Blant 1892	Edm. Le Blant, Nouvel recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieure au VIII-e siècle, Paris, 1892
Le Blant 1898	Edm. Le Blant, Paléographie des inscriptions latines du III-e siècle à la fin du VII, Paris, 1898
Böppert 1971	Walburg Boppert, Die frühchristlichen Inschriften des Mittelrheingebietes, Mainz, 1971
DACL	F. Cabrol — H. Leclercq, Dictionnaire des antiquités chrétienne et de liturgie, Paris
Deloche 1900	M. Deloche, Étude historique et archéologique sur les anneaux sigillaires et autres des premières siècles du Moyen Âge, description de 315 anneaux avec desins dans le texte par... Paris, 1900

- Desmondès 1985 François Desmondès, Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures à la Renaissance carolingienne. XV. Viennoise du Nord, Paris, 1985
- Dragojević 1982 Borka Dragojević-Josifovka, Inscriptions de la Mésie Supérieure. 6. Scupi, Beograd, 1982
- Galsterer 1975 L. Bakker-Brigitte Galsterer-Kroll, Graffiti auf römischen Keramik in Rheinischen Landesmuseum Bonn, Köln, 1975
- Diehl 1925 E. Diehl, Inscriptiones Latinae Christianae Veteres, Berlin, I (1923), II (1931)
- Dressel CIL, XV H. Dressel, Corpus Inscriptionum Latinarum, XV. Instrumenta domestica, Berlin, 1891 (pars prior), 1899 (pars posterior)
- Gauthier 1975 Nancy Gauthier, Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures à la Renaissance carolingienne. I. La Gaule Belgique, Paris, 1975
- Gose 1958 E. Gose, Katalog der frühchristlichen Inschriften in Trier, Berlin, 1958
- Gudea 1979 N. Gudea, Vasul cu inscripție de la Moigrad. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliană, în *ActaMP*, 3, 1979, 515–524
- Gudea 1980 N. Gudea, Das Gefäss mit christlicher Inschrift aus Moigrad. Beiträge zur Geschichte des Christentums in Dazien nach Aurelians Abzug, in *Dacia*, 24, 1980, 255–260
- Gudea 1988 N. Gudea — I. Ghiurco, Din istoria creștinismului la Români Mărturia arheologică, Oradea, 1988
- Gudea 1989 N. Gudea, Porolissum. Un complex daco roman la marginea de nord a Imperiului Roman, Zalău, 1989
- Hübner 1885 Aem. Hübner, Exempla scripturae epigraphicae latinae a Caesaris dictatoris ad aetatem Iustiniani, Berlin, 1885
- ICVR Inscriptiones Christianae Urbis Romae, Roma, 1 (1861), 2 (1935), 3 (1956), 4 (1965), 5 (1971), 6 (1975), 7 (1980), 8 (1983), 9 (1985)
- Kaufmann 1913 K.M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn, 1913
- Kaufmann 1917 K.M. Kaufmann, Handbuch der altchristlichen Epigraphik, Freiburg im Breisgau, 1917
- Kraus 1984 F.X. Kraus, Die christlichen Inschriften der Rheinlande, Leipzig, 1894
- Mallon 1939 J. Mallon-R. Marichal-Ch. Perrat, L'écriture latine de la capitale romaine à la minuscule, Paris, 1939
- Mallon 1952 J. Mallon, Paléographie romaine, Madrid, 1952.
- Mallon 1982 J. Mallon, De l'écriture. Recueil des études publiées de 1937 à 1981, Paris, 1982
- Mirković 1976 Miroslava Mirković, Inscriptions de la Mésie Supérieure. I. Singidunum et le nord-ouest de la province, Beograd, 1976.
- Petrović 1975 P. Petrović, Paleografia rimskih nadpisa u Gornjoj Meziji, Beograd, 1975
- Reusens 1871 E. Reusens, Elements d'archéologie chrétienne, I, 1871
- Sixtus 1909; 1910 P. Sixtus O.C.R., Notiones archaeologicae christianae disciplinis theologicis coordinatae. Roma, I (1909) pars prima; II (1910) pars secunda; III (1910) pars tertia
- Vives 1942 D.J. Vives, Inscripciones cristiane de la España romana I vizi-goda, Barcelona, 1942

DAS GEFÄSS MIT CHRISTLICHER INSCRIFT AUS MOIGRAD
Beiträge zur Geschichte des Christentums in Daklien nach Aurelians Abzug

II. Deutung der Symbole und der Inschrift auf der Aussenseite des Gefässes

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1979 ist mir unter diesem allgemeinen Titel ein Aufsatz über ein in Porolissum gefundenen Gefässfragment mit christlichen Symbolen und Inschriften erschienen (Gudea 1979; Gudea 1988, 138—141) konnte jedoch nur [die innere Inschrift lesen. *Abb. 7 a*. Die Symbole und die Inschrift der äusseren Seite des Gefässes wurden unbefriedigend erklärt.

Die jetzige Arbeit schlägt eine Lesung der Inschriften von der äusseren Seite des Gefässes und deren Deutung vor. *Abb. 7 b*.

Wir bennanten es paläographisches Studium. Unser Versuch beruht ausschliesslich auf Analogien mit zeitgenössischen Symbolen und Texte, also auf die Methode der epigraphischen Komparation.

Auf der Aussenseite des Gefässes gruppieren sich zwei Texte:

I. Die Zeichen- und Buchstabengruppe auf dem Gefässboden innerhalb des Umkreises wurde folgendermassen gelesen: *IVIVATIS IN DEO* (eine christliche Akklamation)

II. Die Zeichen- und Buchstabengruppe auf dem Gefässhilfsring wurde folgendermassen gelesen: *I(n) + (Christum) VNVM (Victoria) oder I(n) + (Chr)ISTVM (Victoria)* (eine andere christliche Akklamation)

Die vorgeschlagenen Lösungen führen zu neuen Feststellungen bezüglich des Moigrad Gefässes und stärken älteren Feststellungen hinsichtlich seiner geschichtlichen Wichtigkeit:

1. Auf beiden Seiten des Gefässes gruppieren sich in typische Art und Weise [die charakteristischen Elemente der christlichen Inschriften des Akklamations-Typus; datierbar in der zweiten Hälfte des 4. Jh. n. Chr.

2. Diese Gruppierung ergänzt den ausserordentlichen Wert des Moigrad Gefässes, einerseits für die Geschichte des dako-römischen Christentums und andererseits für die dako-römische Kontinuität in der postaurelianismen Zeit.

3. Alle bestimmten Elemente (Texte, Symbole, Schreibmerkmale, usw.) führen zur Datierung des Gefässes in der zweiten Hälfte des 4. Jh. n. Chr.

4. Somit wird es deutlich, dass es in Porolissum eine christliche Gemeinschaft gegeben hat, gebildet aus Dako-Römern, die Lateinisch sprachen und schrieben

5. Und noch deutlicher geht hervor, dass diese Gemeinschaft enge Verhältnisse zu der Römischen Reich unterhielt: typische Ausdrücke, die gemeinen christlichen Symbolen und die typischen geheimen Kombinationen der späteren christlichen Inschriften waren bekannt.

Seit langem schon ist das Moigrad-Gefäss mit seinen christlichen Inschriften und Symbolen nicht mehr eine Einzelentdeckung als christliches oder spätrömisches [Stück. Es gehört zu einer langen Reihe von Entdeckungen, welche die Fortdauer des Lebens in römischen Formen in Porolissum, über die Grenzen des 4. Jhs. hinaus, beweisen.

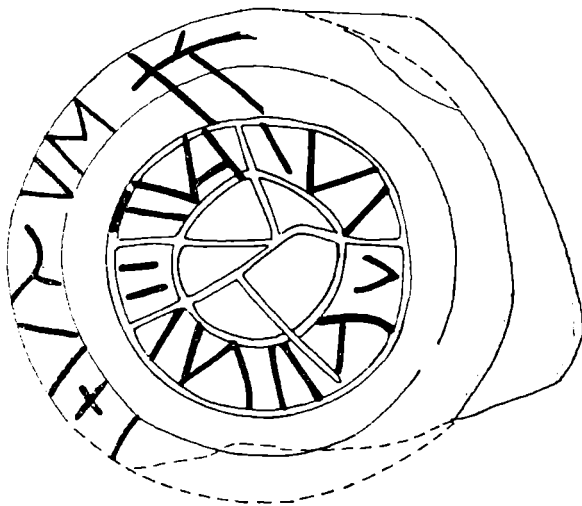
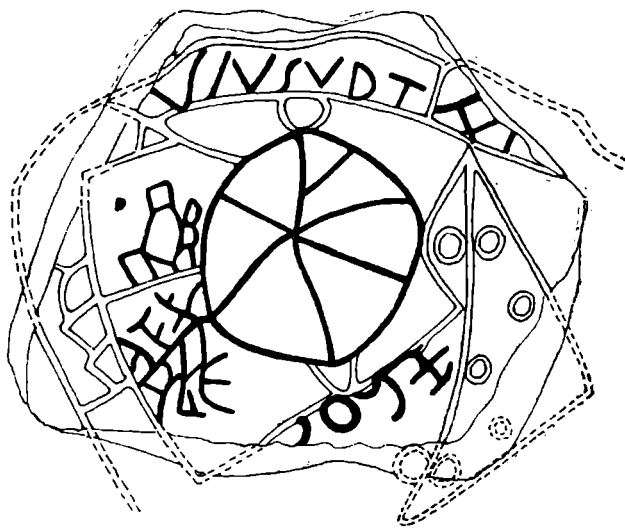
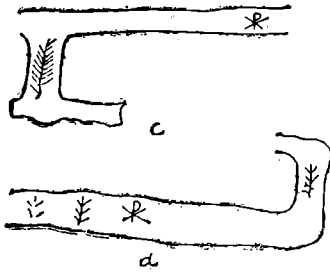
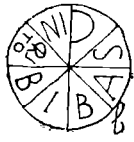
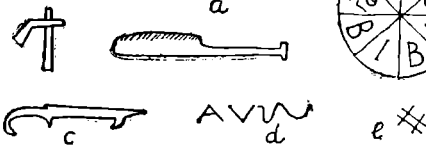

Fig. 1 Fragmentul de vas de la Porolissum: a. partea interioară;
b. partea exterioră (desen la scara 2:1 cu încercare de întregire
grafică)

FAN DAN BIBAS
 RAVIDI NIJSEPOC NIKA
 EITAK LIS

EVGAMO BENEMERENTI
 IN PACE

ANTONINVS
 WSCABATIO 3
 AGAPITY
 + EGO IHO + EGO ABIN
 + EGO ANU 6
 ΜΩ — ΑΛΔΟC
 + EGO IHO BYBAINDO
 + SEMPER 9
 SOLOURE
 12 IUCIE
 REGIOR ADI
 PECCATOR
 15 AFB
 KE
 HOHE
 MOYNA
 MYIA

† ΘC HΕΛΠΗC
 ΟC ΕΛΕΗCΤΟΝΑΟΥ
 COY...T...KE
 ΦΙΑ NTIYNIOC
 MA
 + EGO SERGIYSH + MILY COTY
 + EGO ROMANVS + FAB 8
 EOCYPTOCYCOTY

† BNDAYC
 TAIKYPLEIN
 dule dms
 MERUS L
 m...
 bid...
 ΛGHE
 (Circled text: ΓΥΛΛ)

+ HONAG...
 hoc quod vale
 a r d i o n a r e
 UNUM b a i l i o n a
 ΠΡΟCΤΥΧΟC Y
 P A T R I A
 h o X M E N

OC A
 XAS
 MENTEX
 XINNO
 CRISTE IN MENTE HABEAS MAR
 CELLINVS PECCATOR EST TOBI
 NV SEMPER VIVATIS IN DEO

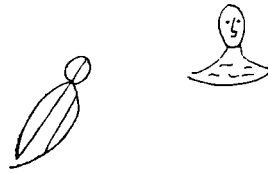

Fig. 2 Inscriptiї paretale din catacombele romane (după ICVR)

CUMTRI
BUSPAR
VVLIS

APOST ET
BAPYKEEB

A'MEN ALEE OIA

EGO FLOR
ADITANI AUT
DOVITMAGI
ERWIAS DAREN
ERNIASUTD
CREPET

ICODIAC
SCRIBS

CIR TO

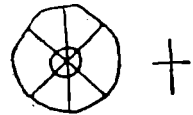

Fig. 3 Inscriptiile creștine pe cărămizi și țigle din Moesia Secunda și Thracia (după V. Beșevliev)

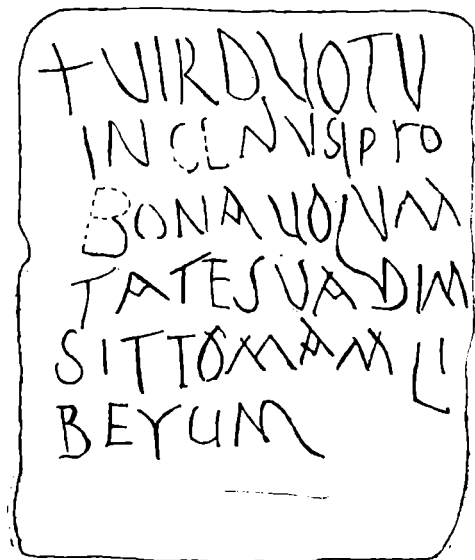
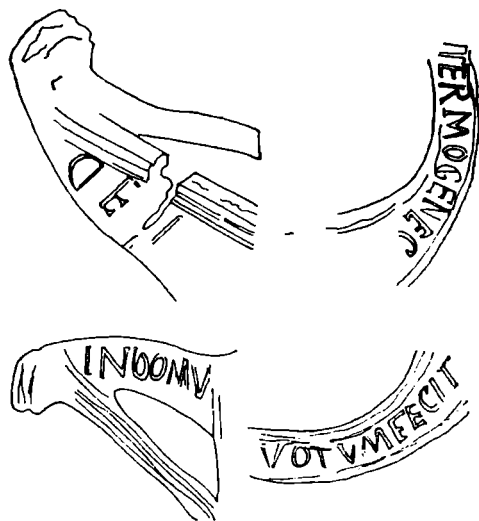

Fig. 4 Inscripții de epocă creștină din provincia Moesia Prima (după Petrović 1975; Mirković 1976; Dragojević 1982)

FF	P	G	F	CCS	S	hH	T
F	F	t	F		G	h	L
F	T	+	F	Q	E	M	P
E	E		h	S	E	h	r
F	FE	E	E	S	S	h	L
F	E	E	E	S	S	h	Y
r	E	E	E	Q	G	h	7
FE	r	^		O	GG	h	r
S	t	F		S	G	h	l
E	E	E		Q	S	h	r
E	F	E		Q	Q	H	L
E	F	F		Q	S	MH	L
E	F	F		G	S	F	T
F	F	F		CS	b	r	J
F	H	F		S	F	H	f
FE	H	F		Q	Q	M	t
E	F	F		Q	S	H	J
F	F	E		Q	S	M	
F	JFF	F		S	S	N	
F	F	F		G	S	N	
	F	F		S	S	N	
	F	F		S	J	H	
	Y	X		S			
	K						

Fig. 6 Tipuri de litere din inscripții creștine datate și nedatate (F – T) (după Le Blant 1898)

uq	R	O	Λ	ΛR	Γ	25
	Q	δ	P	K	TS	2
e	Q2	δ	Γ	K	TS	5
Q	K	O	B	hκλ	TS	5
Q	Q	9	F	5	TY	Y
e	Q	9	R	K	Γ	Z
5	Q	e	e	B	Γ	5
Q	Q	P	R	R	TS	5
9	Qq	e	R	ΛR	TS	5
Qqy9	O	5	R	R	Γ	2
e	Q	Q	K	B	TS	2
e	Q	Y	R	R	Y	5
e	9	O	R	R	5	5
e	Q	Q	R		Y	2
e	q	Q	R		5	TS
Q	Q	O	R		2	Γ
P	Q	Q	R		5	2
Q	9	Q	R		Y2	5
Q	9	Q	R		Γ	Z
5	9	5	ΛR		2	Γ
	Q	e	5		5	TS
		P	5		25	5
			5			5

Fig. 8 Tipuri de litere din inscripții creștine datate și nedatate (Q – S) (după Le Blant 1898)

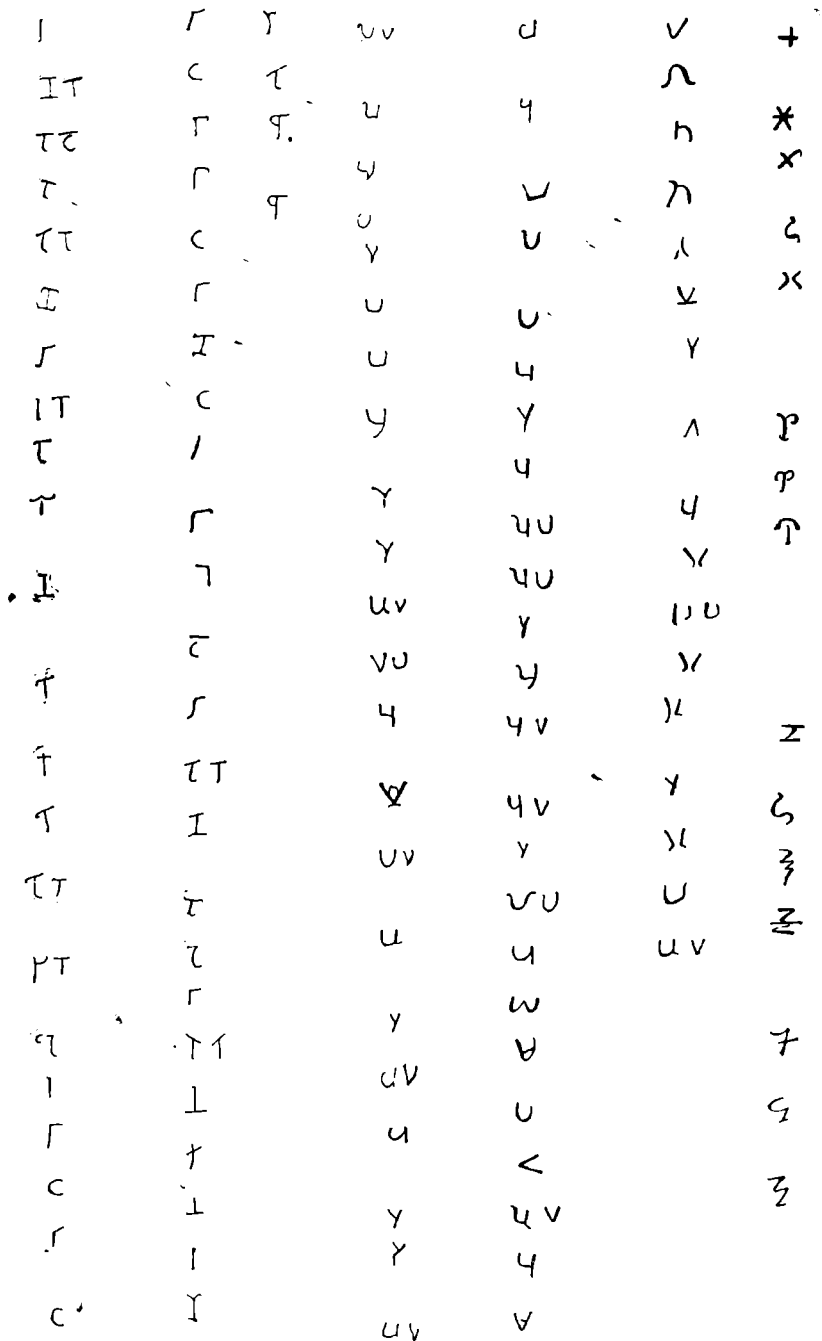

Fig. 9 Tipuri de litere din inscripții creștine datate și nedatate (T – Z) (după Le Blant 1898)

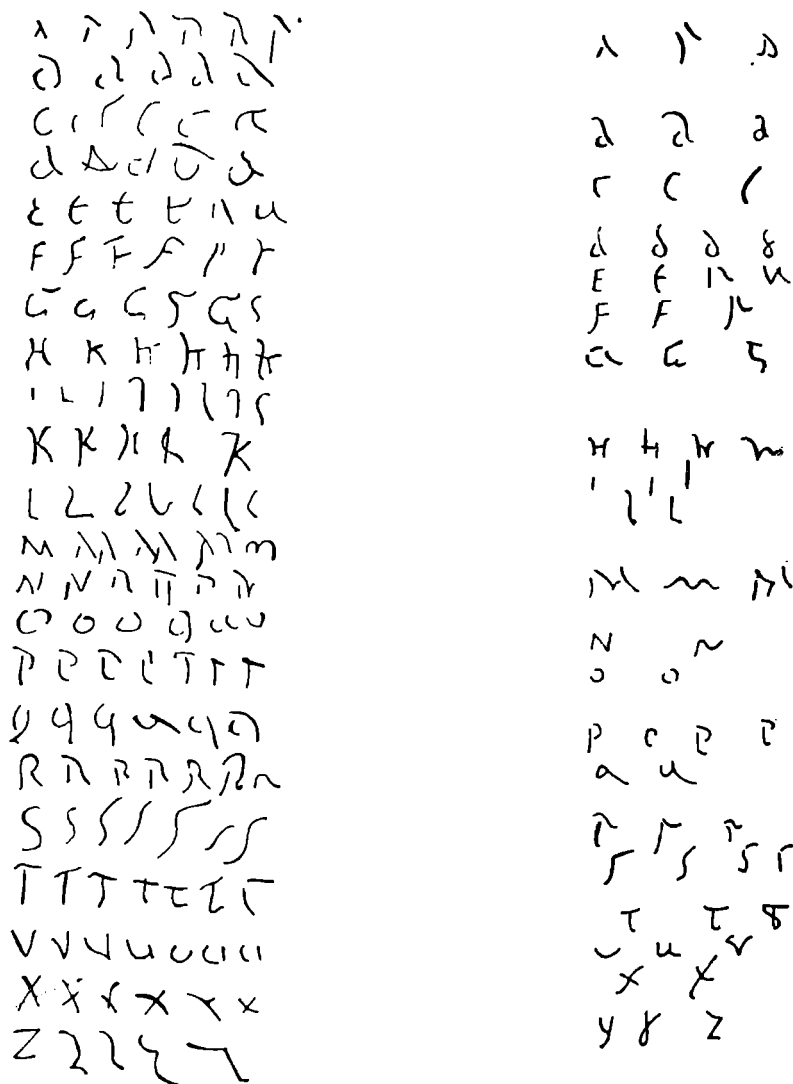

Fig. 10 a. Tipuri de litere din inscripțiile creștine din catacombele romane (după Sixtus 1910); b. Tipuri de litere din inscripții latine târzii (după Batelli 1942)

AACCIIINOOPSSVIM.

MOR †

ACCIIIMRSV...

ACEFILMMNOPQRS
TVX

AABBCCDDDEEIIILMMNNO
OOPPQRRSSSTTVVX

AABCDEFCHILMNOPRSTV

ABCDECILMNPQSTUVX VIII ©

ABBCCDEGILMNRNOPQRS
TVXX...

ACCDDDEEFGIILAMNOQSVV X

ABCCDEFFIIKLMNOPQRSTV XVIII

AAABCDEEEFFCIKLLMMNN
NO. PQQRSSSTTVVX. XVIII

AABCCDDEEFGIILMMNNO. P
PPQRRSSTTVXY ~~XXV~~ ✨ ✨ ✨ ✨
7 8 9 ...

AAABCDEFFGGHIIIL
MNNO. PQRSTVY

ABEFGINPQSTVX
ADDEFGLMNPV

AACCDEEFGIKLNOOPPPRRSS
TTTVXY ✨

AAAABCCCCDDEEFGIIII
ΛΛMMMMNNNOOOO9RR
RSSSSTTVVUZ x x

AABBCCDDEEFGHHIILMMN
NNOOPPPQRRRSSTTVX VIII
.....

Fig. 11 Tipuri de litere din inscripzii creștine datate (71–391) (după Kaufmann (1917))

A A B C E F H H I L L M M N N N
O Q R R S S T U X ·

A A A A B B B C C D D D E E E F C C
G H H I I K L L M M N N N O O P P
P Q Q R R R S S S T T V V V ✕

A B C D E F G H H I L M N O
P P Q R S S T T V V X Y

A A B B C C D D E E F F G H I L M M M N N
O O P P Q R R S S S T T V V X X X

A A B C C D E H I I K L N N O O P P
R R S S T T V V ø ø ø

A A A A B B C C C D D E E G G I I
K L M N N O O O P P R R R S S
S S T T T V V V V X X X Y - - -

A A C C D E E E G H H I I K L L L
M N N O O P P Q R R S S S T T V
V X X X —

A A A C C D E E F G H I L L M M M
N N O O P P Q R R R S S S T T T V V V
X X X + -

A A B C D D E G H I I I K L M N N
O O P P Q R R S S S T T V V X —
- - - +

	21	29	38	42	43	249
A	AAA	AAAAA	A	AAA	AAA	
B						
C		C	C	C		C
D	D	DDD	D	BB		
E	E	EEEE	EEE	EE	E	
F	F	F	F			
G		GG				
H				HH		
I	II	IIII	II	IIII	I	I
K						
L	LLL	LLL		LL	L	
M		M		MA	m	
N	NN	NNN	N	NNNN	N	
O	OOO	OOO	O	OO		O
P		P		P		
Q	Q			RR		R
R	RRR	RRRR		SSS		
S	SS	SS		TTT		T
T	T	SILL	TT			
V	VVVVV	UV	UUU	UV	U	
X						
Y						

Fig. 13 Tipuri de litere din inscripții romane tirzii din Thracia și Moesia Inferior (după Beșevliev 1964)

	4	5
a	A A	Α Α
b		Β
c	C C C	
d	D D D	Δ Δ
e	E E E	Ε
f	F F	
g		
i		
l	L	Λ
m	M M M	Μ Μ Μ
n	N N N	Ν
o	O O O	Ο Ο Ο
p	P	
q	Q	
r	R R R	Ρ Ρ Ρ
s	S S S	Σ Σ
t	T T T	Τ Τ Τ
u	V V V	Υ Υ
v		Φ Ψ

Fig. 14 Tipuri de litere din inscripțiile romane târzii din Moesia Prima (după Petrović 1975)

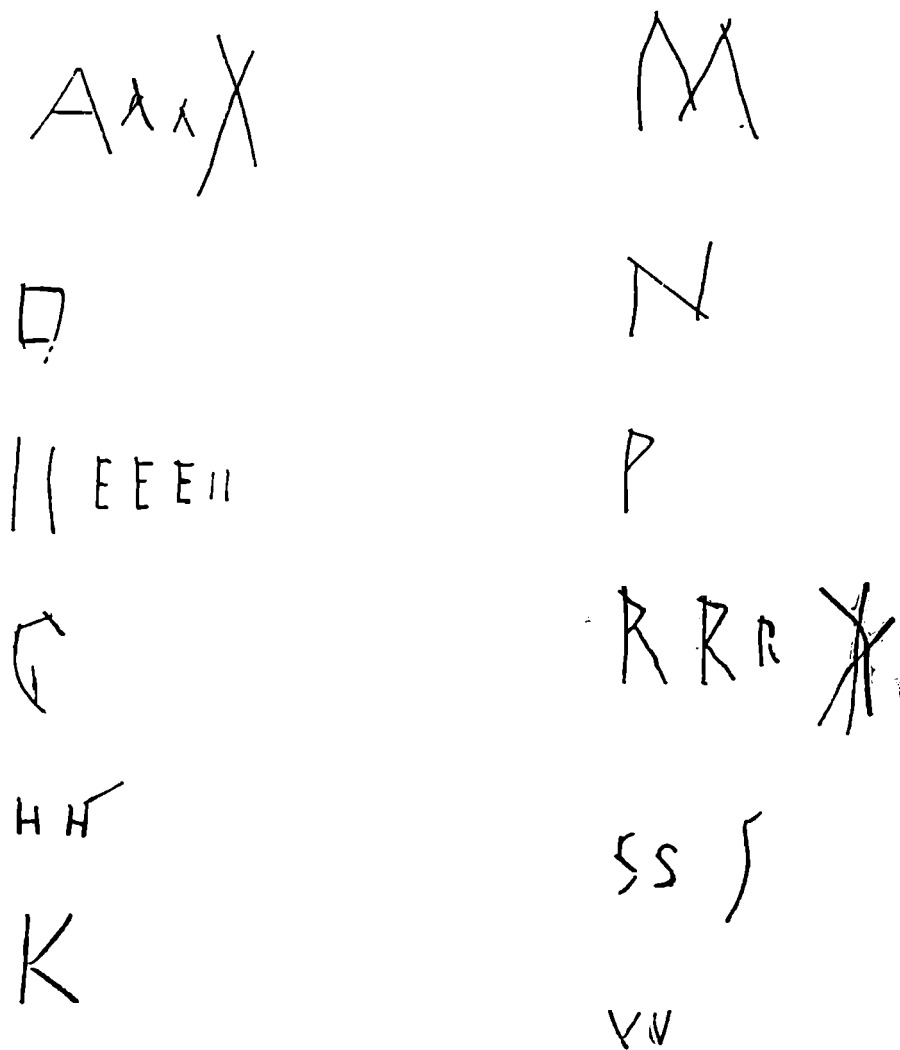

Fig. 16 Tipuri de litere din inscripții zgîriate sau incizate pe vase romane tîrzii din zona renană a Germaniei Inferior (după Galsterer 1975)

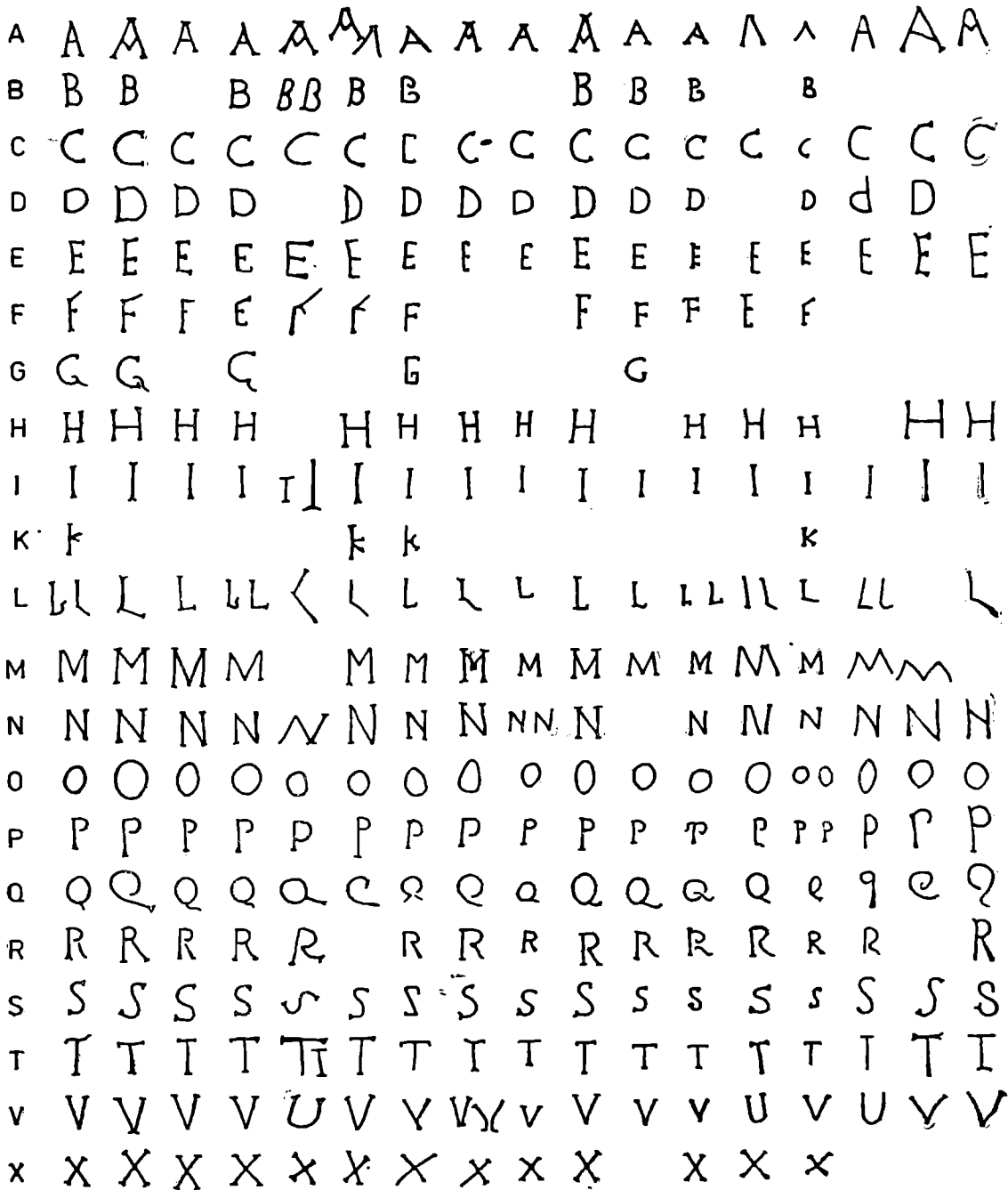

Fig. 17 Tipuri de litere din inscripții creștine din Gallia Belgica (după Gauthier 1975)

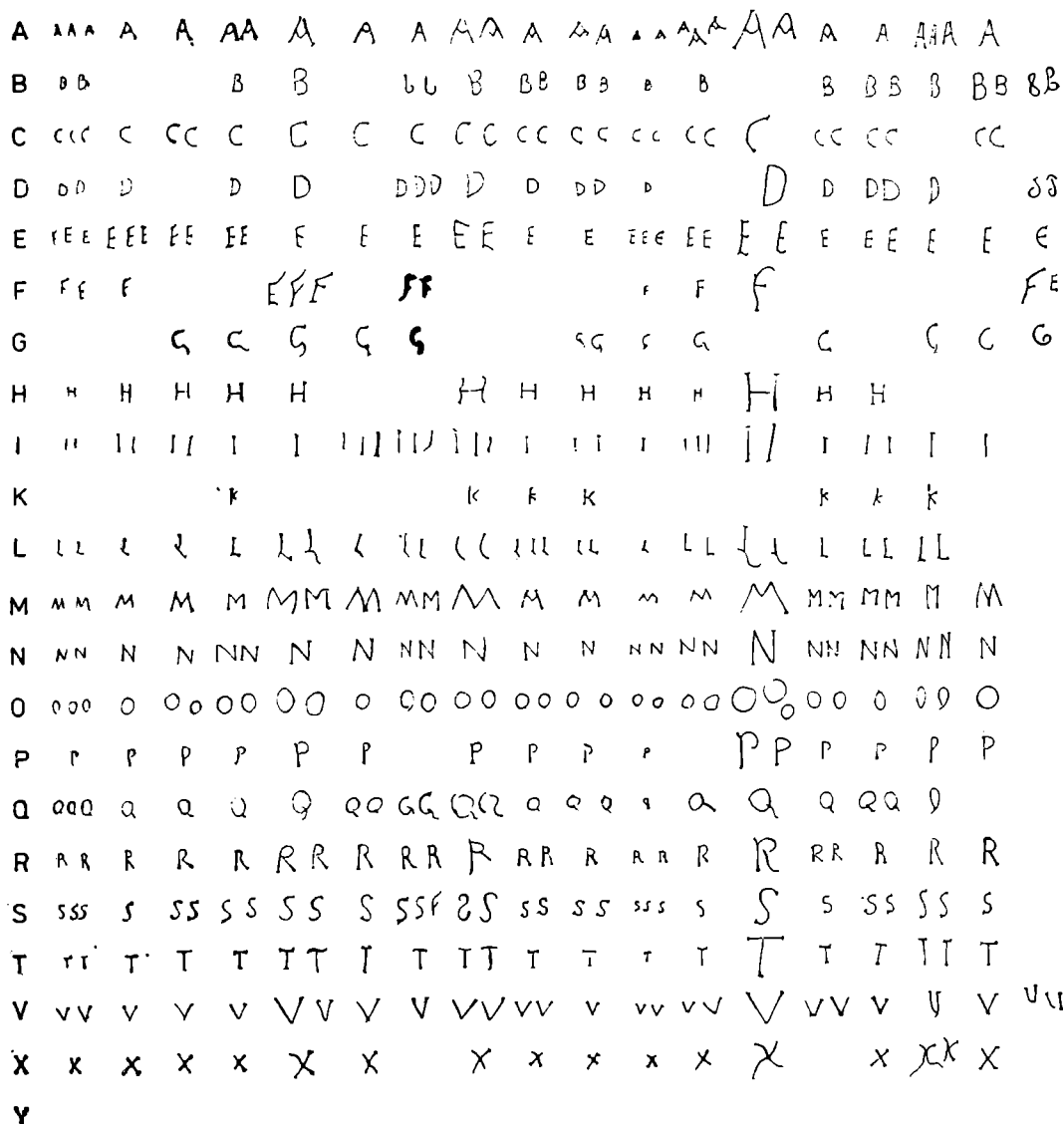

Fig. 18 Tipuri de litere din inscripțiile creștine din Gallia Narbonensis (după Desmondès 1985)

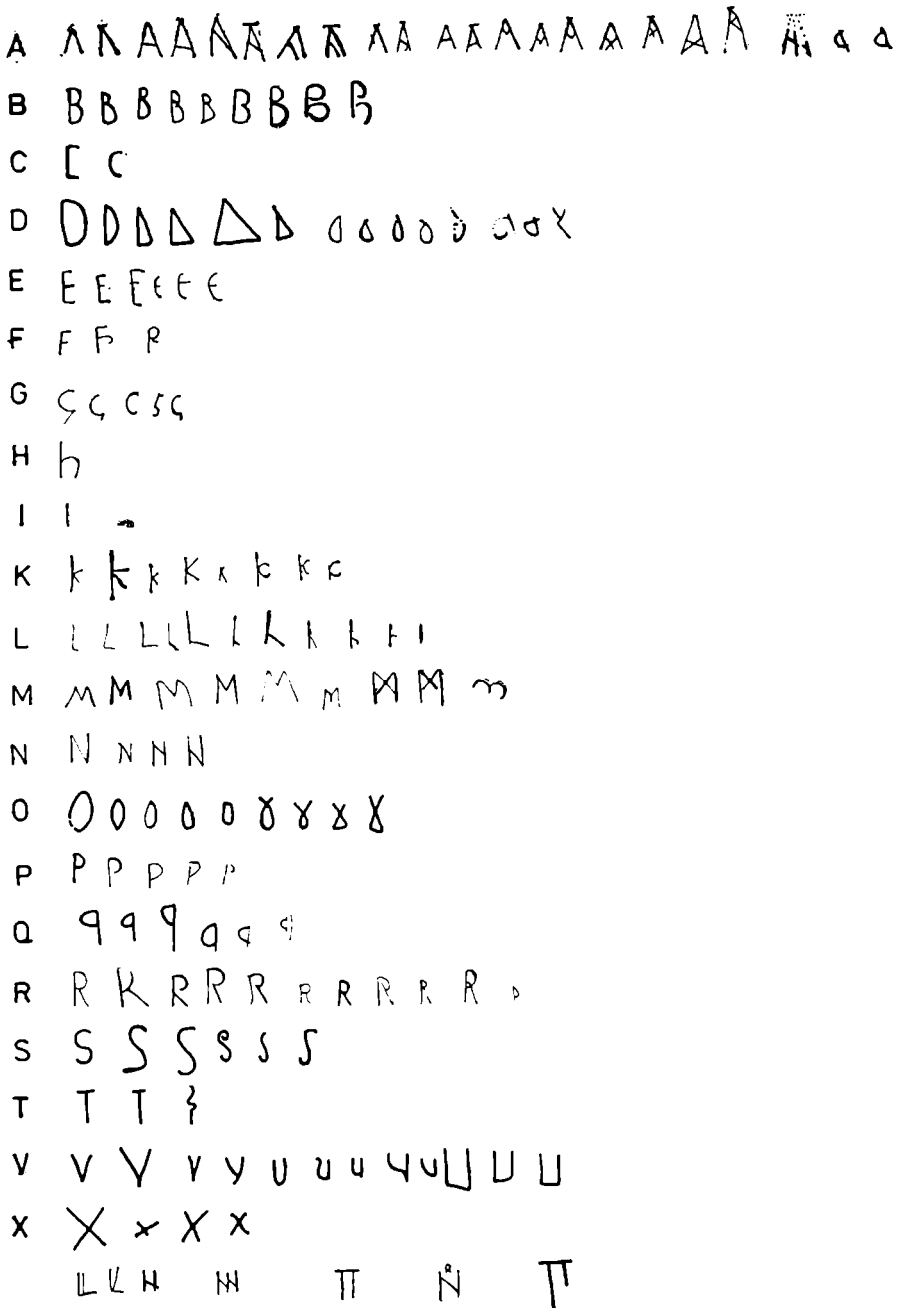

Fig. 19 Tipuri de litere din inscripțiile creștine de la Ain Zâra (Libya) (după Aurigemma 1932)

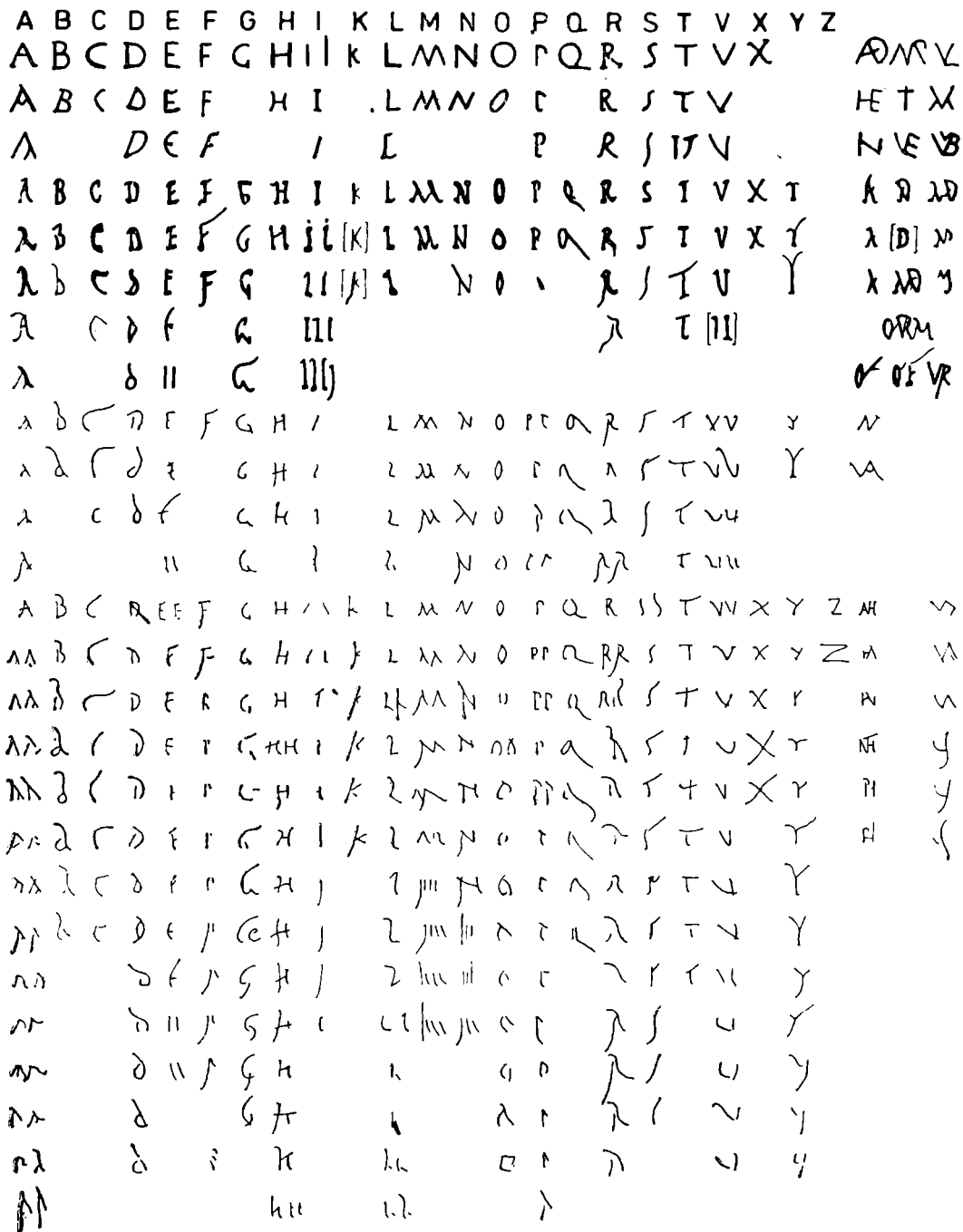

Fig. 20 Tipuri de litere din inscripțiile cursive de la Pompei (după Zangenmeister CIL, IV, tab. I)

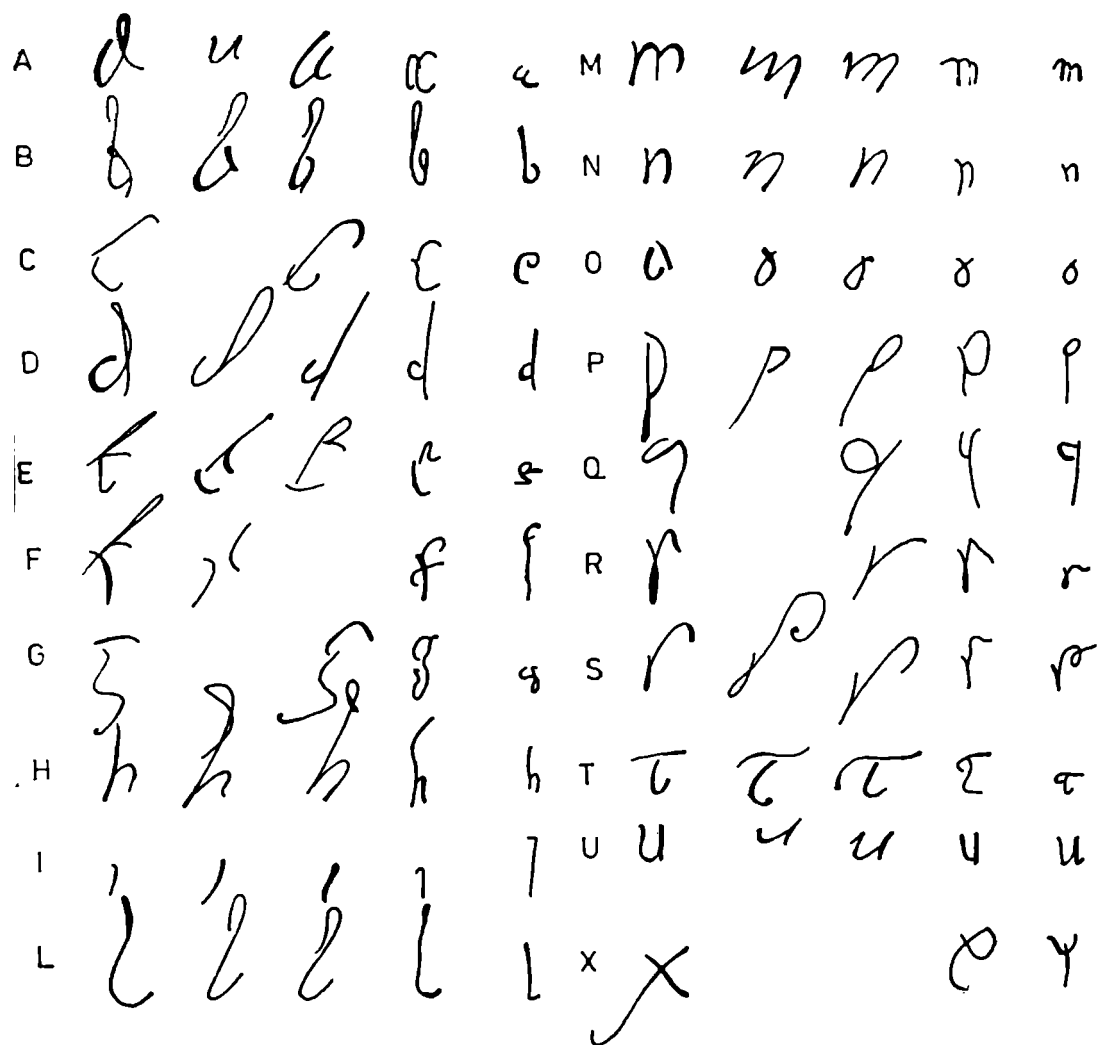

Fig. 21 Tipuri de litere din inscripții cursive din epoca romană tirzie (după Mallon 1982)

GEOLOGIE ȘI ARHEOLOGIE LA POROLISSUM

I. *Prezumții petrografice privind identificarea surselor de materii prime pentru vestigii arheologice în perimetrul Porolissum (Moigrad)*

Tentativa de identificare a surselor de materii prime utilizate de-a lungul timpului la confecționarea obiectelor de uz divers și, în general, la realizarea cadrului material al întregii existente a înaintașilor noștri, este pasul necesar, una din verigile lipsă la noi — deocamdată — în înțelegerea relației omului preistoric cu natura, factor constant în acest binom. Implicațiile tehnologice, sociologice, politice chiar, pe care corelarea surse geologice-obiecte arheologice, odată realizată le poate releva, pot servi ambelor științe aflate la interfață.

Păstrînd o oarecare rezervă în ceea ce privește limitele analitice ale metodelor proprii de investigare, care nu permit, credem, afirmarea unei corespondențe sursa-obiect fără echivoc, am considerat util să pornim demersul nostru cu o succintă prezentare a potențialului geologic al zonei Moigrad, cu specificarea acelor tipuri de roci care prin volumul de aflorare, prin proprietățile mineralogice, fizico-mecanice și caracteristicile de prelucrare ar fi putut servi intereselor practice ale vechilor locuitori ai așezării dacoromane Porolissum.

Stratigrafia zonei Moigrad-Șimleu Silvaniei

Zona de interes ca posibila arie-sursă pentru vestigiile arheologice ale anticului Porolissum se încadrează din punct de vedere geologic în Bazinul Șimleu, unul dintre bazinele exterioare ale Depresiunii Transilvaniei și care s-a format prin prăbușirea fundamentului cristalin din zona periferică a Munților Apuseni (M. Pauca — 1964).

Succesiunea de formațiuni geologice cuprinde pe verticală de jos în sus: șisturi cristaline (în fundamentul regiunii și sub formă de „insule”), roci sedimentare aparținînd mai multor cicluri (mezozice și neozoice), roci eruptive (corpuri izolate de compoziții mineralogico-petrografice și de vîrste geologice diferite).

Ținînd cont de scopul urmărit facem în continuare o succintă prezentare geocronologică doar a formațiunilor geologice cu apariție la zi, urmată de o descriere mai detaliată a acelor categorii de roci care prin natura mineralogică, tipul petrografic și proprietățile tehnologice se pretează a fi utilizate, brute sau prin fasonare și prelucrare cu mijloace rudimentare.

Cea mai veche formațiune sedimentară ce aflorază în perimetrul considerat pe suprafețe restrinse în jurul localității Cuceu, aparține Triasicului (fig. I, 4) și cuprinde conglomerate, gresii cuarțitice, șisturi argiloase, dolomite și calcare.

Mișcările de punere în loc a majorității masivelor muntoase carpatine, cu cortegiul de manifestări însoțitoare a acestui proces, au condus și la deschiderea și activarea faliei Moigradului, fapt ce a permis sedimentarea Paleogenului și Miocenului în estul Bazinului Șimleu și în același timp a facilitat apariția rocilor magmatice din regiune (O. Clichci — 1973).

Paleogenul din estul Bazinului Șimleu este reprezentat prin depozite de vîrsta eocenă și oligocenă. Din punct de vedere litostratigrafic, N. Meszaros și V. Moisescu — (1991) separă următoarele formațiuni: Formațiunea de Jibou (seria argilelor [vărgate' inferioare), alcătuită din conglomerate, pietrișuri, argile nisipoase roșii-violacee și calcare de apă dulce (Calcarele de Rona) (fig. I, 5). Acestea aflorază în estul perimetrului, în jurul localității

care o denumește. Urmează apoi Grupul de Racoti (seria marină inferioară), termen comprehensiv care reunește în această zonă Stratele de Foidaș, Stratele de Căpușu, Stratele de Inucu, Marnele de Mortanușa și Gresia de Racoti. Zona de dezvoltare a acestor formațiuni este tot estul perimetrului, în apropiere de Porolissum, pe valea Racovei, valea Ortelecului și valea Repaos. Litologia acestui grup litostratigrafic este foarte variată, fiind vorba despre *gipsuri* (v. Ortelecului, v. Blidăroaia), *calcare*, *marnocalcare* și *marne* (v. Ortelecului-la Strimtură, Dl. Ripoasa), *calcare grezoase*, *gresii cuarțitice*, *argile fin nisipoase cenușii-vineții* (v. Repaos, la est de Ortelec) (fig. I, 6—7) ca și *gresii cuarțitice „de Racoti”*, cu ciment calcaros (v. Repaos—Moigrad, Jibou) (fig. I, 7).

În continuare o nouă stivă de roci argiloase, friabile, dezvoltate pe o grosime de mai mult de 100 m, (denumite și „seria vârgată superioară”); ce constituie Formațiunea de Turbuța (fig. I, 7) aflorează pe v. Racova (între v. Blidăroaia și p. Repaos) și pe versantul sud-estic al Meseșului.

Prin același semn grafic (fig. I, 7) este reprezentat un al doilea ciclu marin, ce începe cu depunerea Grupului de Cluj, constituit din Stratele de Cluj și din Marnele de Brebi. *Calcarul grosier de Cluj*, organogen, are o largă dezvoltare în regiunea Clujului (Cheile Baciului, etc.), fiind renumit ca materie primă pentru construcții, unele de dimensiuni monumentale. În zona de influență a Porolissumului acest tip de calcar are o răspândire mai mare față de formațiunile precedente, fiind întâlnit pe v. Racova, pe v. Ortelec (la Strimtura), spre obârșia v. Țigăniște și într-o fișie continuă pe versantul vestic al Meseșului, între dl. Corniștea și p. Dru. Aflorimentele din dl. Corniștea utilizate și în zilele noastre pentru piatră de construcție, pe care N. Gudea (1989, p. 199) le presupune a fi fost una din sursele de roci calcaroase pentru locuitorii antici, etalează aceste calcare de Cluj. Se impun analize ulterioare comparative pe rocile din această ocurență și piesele arheologice provenind din roci calcaroase.

Etajul superior al Paleogenului (Oligocenul) este, din punct de vedere petrografic, un nou „mozaic”, fiind alcătuit din variate tipuri de roci sedimentare detritice și calcaroase. Unitățile litologice-stratigrafice aparținând acestui interval sînt: Mمبرul de Mera (fig. I, 8), avînd ca subdiviziuni Stratele de Hoia (reprezentate prin bancuri de calcare, pe v. Ortelec) și între capătul nordic al staului Moigrad și v. Jurteana), Stratele de Curtuiuș (marnose, argiloase, cu intercalații de gresii și cărbune, slab reprezentate în perimetrul de interes) și Stratele de Moigrad (un facies local, prezent la sud de v. Ortelec, caracterizat prin roci detritice de granulații diferite, de la argile roșii-violacee la microconglomerate).

Oligocenul mediu (fig. I, 9), prin Stratele de Bizușa (marne și gresii calcaroase) și Stratele de Ileana (argile fine nisipoase, sistoase, pe alocuri bituminoase) ocupă spații continue dar relativ restrînse, între v. Ortelec la nord și v. Pomătului la sud, ca și „insule” de-a lungul unor falii la nord de Măgura Moigradului și în dl. Comoarei.

În succesiune urmează Stratele de Valla Almașului (fig. I, 10) respectiv, din cadrul acestora, Stratele de Cetate (*gresii* depuse peste Stratele de Moigrad, pe dreapta drumului ce duce la cetatea romană) și Gresia de Var (*gresii* cu intercalații de nisipuri cuarțoase-caolinoase, în sud-estul perimetrului, ca și în dl. Comoarei). Urmele medievale ale exploatarilor de gresie de la „Piatra Lată”, pe v. Leanca, între satele Creaca și Jac (N. Gudea 1989, după Teglás 1899), ce permit supoziții în legătură cu o posibilă utilizare din timpuri mai vechi, sunt legate de acest orizont geologic.

Cea mai mare suprafață în cadrul Bazinului Șimleu este ocupată de depozitele neogene. În partea bazală a Miocenului (fig. I, 11) s-au separat două orizonturi: unul marnos-grezos negricios, cu apariții reduse la suprafață (la est de dl. Puguiorul, pe v. Lupului și pe valea ce coboară din dl. Frumușelul) și un altul, superior, conglomeratic-marnos (aflorind pe v. Rogoazele, dl. Puguiorul, v. Țigăniște, v. Blidăroaia, dl. Măguricea).

Din punctul de vedere al posibilelor surse materiale naturale, o pondere importantă, depășită doar de rocile magmatice din regiune, o dețin tufurile vulcanice incluse în orizontul tufului dacitic, alături de marne, gresii și conglomerate, de vîrsta badeniană (fig. I, 12). Această formațiune poate fi paralelizată cu tuful de Dej din Bazinul Transilvaniei, sursa renumită ca material de construcție, în zonele sale de dezvoltare. În Bazinul Șimleu tufurile dacitice verzui-albicioase ocupă suprafețe relativ întinse, în jurul localităților Archid, Chilioara, Valea Pomilor, Guruslău, Bocușă, Bădăcin și o fișie alungită pe direcția NE—SV, reprezentînd vechiul țărm estic al golfului, care începe de la Hotarul Cehului, pînă la SE de orașul Zălau, avînd o extindere mai mare în jurul localității Mirșid.

În partea centrală a Bazinului Șimleu, în jurul insulei cristaline Heghisa, ca și pe rama vestică a Munților Meseș apar la zi formațiunile sarmatiene (gresii calcaroase, nisipuri albe, calcare oolitice, conglomerate, marne, intercalații de tufuri bentonitizate) (fig. I, 13).

Umplutura bazinului este constituită din marne, argile, nisipuri și pietrișuri de vîrstă pliocenă (fig. I, 14), acestea fiind depozitele cu grosimea și extensia maximă, peste care și-a pus amprenta cuaternarul, sub forma teraselor riurilor, a aluviunilor și a piemonturilor (fig. I, 15).

Rocile magmatice din zona Moigrad-Șimleu Silvaniei

Rocile magmatice apar doar în partea estică a perimetrului, în apropierea localității Moigrad.

Corpurile de roci magmatice realizează cîteva forme geomorfologice pozitive (dl. Măgura Moigradului, dl. Măguricea, dl. Citera, dl. Pomăt) și de asemenea structuri hipoabisice care nu realizează forme de relief proeminente, dezvoltate de-a lungul fracturilor complexe (majore și minore) din structura regiunii.

Petrologic se pot separa două tipuri de roci: riolite (ignimbricite) formate la sfîrșitul Cretacicului, în faza tectonică laramică, și andezite alături de microgabrouri cuarțifere formate în timpul Neogenului, în faza tectonică styriacă.

Riolitele sînt localizate în dl. Măguricea și dl. Puguiorul din partea nord-vestică a localității Moigrad (fig. I, 3). În dl. Puguiorul riolitele au fost identificate doar în două mici iviri de pe versantul nordic și sub formă de blocuri și fragmente pe viroagele ce coboară de pe această culme spre localitatea Mirșid. În schimb în dl. Măguricea ivirile de riolite sînt mult mai extinse, aici existînd și două foste cariere. Riolitele ignimbricite sînt roci de culoare cenușie, alb-gălbuie, dezvoltate în plăci, cu spărtura așchioasă. Au textura compactă sau fluidală, în masa rocii observîndu-se frecvent separații lenticulare de sticle vulcanice de culoare cenușiu închisă.

Rocile magmatice neogene (fig. I, 2) apar în partea de S—SE a localității Moigrad, în dl. Măgura Moigradului, dl. Pomăt, dl. Citera, precum și sub forma de corpuri mai mici în jurul celor principale. Ele apar de-a lungul liniilor de fractură, sau ca injecții ce străpung depozitele sedimentare oligocene.

Aceste magmatite sînt reprezentate prin microgabrouri cuarțifere ce alcătuiesc corpul principal de la Măgura Moigradului și prin andezite în restul corpurilor.

Microgabrourele sînt roci masive, cu spărtura neregulată, structura microgranular-porfirică, de culoare cenușie. Andezitele prezintă o culoare cenușie-verzuie sau roșietică, au o spărtură neregulată și structură porfirică în care se evidențiază cristalele de feldspat și piroxen.

Rocile magmatice din zona Măgura Moigradului au fost utilizate încă din timpuri istorice la construcții de drumuri și clădiri, fiind cunoscute urme de vechi cariere în locul numit „Băiste” (N. Gudea 1989); ele fac și în prezent obiectul unor exploatari.

Roca magmatică apare în actuala carieră sub aspectul unor coloane prismatice alun-gite, nealterate. Aceste prisme se pot desprinde destul de ușor, datorită fisurilor ce le separă, făcînd exploatarea lor mai ușoară.

Analizele făcute pentru determinarea caracteristicilor tehnico-mecanice ale rocilor indică valori ce permit utilizarea magmatitelor ca un bun și util material pentru construcții și mai ales pentru drumuri.

Lista ocurențelor de roci utile, potențiale surse pentru „vestigii arheologice” din estul Bazinului Șimleu

Localizare	Roca exploatabilă	Întrebuințare
1	2	3
Aluniș	— Gresie calcaroasă (Form. de Jibou)	— Construcții, pavaje
Badon (Hereclean)	— Andezit	Construcții și drumuri
	— Tuf dacitic	
Benesat (Aluniș)	— Gresie calcaroasă (Form. de Jibou)	— Construcții și drumuri
	— Șisturi cristaline	— Fundații și drumuri
Bocșa	— Tuf dacitic	— Construcții și placaje
	Gips (orz. tuf dacitic)	Ciment, var
Borla (Bocșa)	Tuf dacitic	Piatra cioplită, piatra spartă

1	2	3
Chilioara	Tuf dacitic	Construcții, piatră brută, cioplită. Se slefuieste frumos
Ciglean (Creaca)	Calcar compact — Str. de V. Almașului	Fabricarea varului
Coșeiu	— Gips lamelar (oriz. tuf dacitic)	— Fabricarea ipsosului, construcții
Crasna	— Tuf dacitic	— Construcții
	— Argila (Pliocen)	— Fabricarea cărămizilor
	— Pietriș	— Construcții
Cuceu	— Andezit	— Pentru drumuri
	— Calcar fosilifer (Triasic)	— Piatră brută, cioplită, pentru construcții
Fetindia	Șisturi cristaline	Pentru fundații
Horoatul Crasnei	Pietriș (Pliocen)	Pentru drumuri
Jibou	— Calcar (F. de Jibou)	— Pentru drumuri, fabricare varului
	— Balast nisipos (cuaternar)	— Construcții
Mirșid	Tuf dacitic	Construcții, piatră spartă pt. drumuri, ciment
Moigrad	Microgabbrou cuarțifer, andezit	Pentru construcții de drumuri. Se fasonază și șlefuieste ușor.
Ortelec	— Calcar gălbui (Calcarul de Cluj-Priabonian)	— Construcții drumuri, ciment.
	— Riolit	— Pt. drumuri ca piatră spartă; blocuri cioplite, mozaic, pavele, borduri
Panic	Argilă (Pliocen)	Ceramică, ciment
Prodănești (Creaca)	Calcar cenușiu (Str. de Valea Almașului)	Fabricarea varului, construcții, ceramică
Stina (Zalău)	Gips (Formațiunea de Turbuța)	Construcții, fabricarea ipsosului cimentului, obiecte de artizanat
Șimleul Silvaniei	— Argilă marnoasă (Pliocen)	— Cărămizi, țigle, olane
	— Șisturi cristaline	— Construcții, drumuri, pa laje
Treznea	— Calcar (Pliocen)	— Întreținerea drumurilor
	— Gresie calcaroasă	— Construcții
	— Gips	— Construcții case
Valea Pomilor	— Gips lamelar (oriz. tuf dacitic)	— Construcții
	— Tuf dacitic	— Ca piatră brută
Var	— Nisip cuarțos (Str. de V. Almașului)	— Ceramică
	— Balast	— Construcții
	— Gresie calcaroasă (Str. de V. Almașului)	— construcții case și drumuri
	— Calcar	— fabricarea de var
Zalău	— Gresie calcaroasă (Gresia de Racoti)	— Construcții, drumuri
	— Conglomerat	— Pietriș pentru întreținerea drumurilor
	— Șisturi cristaline	— Plăci pt. pavaj, pietriș pentru drumuri
	— Argilă (Pliocen)	— Fabricarea cărămizilor, țiglelor, olanelor.

BIBLIOGRAFIE

- Bedelean I., Pop Dana (1992), — Caracterizarea mineralogică-petrografică a obiectelor arheologice din zona Moigrad (jud. Sălaj), in *Acta MP*, XVI, p. 293—298.
- Clichici O. (1973), Stratigrafia Neogenului din estul Bazinului Șimleu, București.
- Gudea N., (1989), Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman (I) (= *Acta MP*, XIII), p. 198—199
- Meszáros M., Moisescu V. (1991), Bref aperçu des unités lithostratigraphiques du paleogène dans le Nord-Ouest de la Transylvanie (région Cluj—Huedin), Roumanie, in *Bull. Inf. Geol. Bass.*, 28, nr. 2 Paris, p. 31—39.
- Mihăilescu N. Șt., Grigore I. (1981), in Resurse minerale pentru materiale de construcții în România, București
- Pauca M. (1964), in Bazinul neogen al Silvaniei, in *An. Com. Geol.*, XXXIV/1, București
- Stoicovici E. (1981), Aportul analizelor mineralogice în interpretarea descoperirilor arheologice, in *Acta MP*, V, p. 629—633
- Stoicovici E. (1985), Despre natura unor piese litice din așezări sălăjene și din alte părți ale României, in *Acta MP*, IX, p. 105—110

GEOLOGY AND ARCHAEOLOGY AT POROLISSUM

I. Petrographic presumptions concerning the identification of raw materials sources for the archaeological vestiges of the Porolissum area

(Summary)

The present paper is the first of a series which is going to present the results of an interdisciplinary study concerning the vast archaeological treasure of the Dacian—Roman complex Porolissum.

Based on the mineralogical-petrographical similarities, investigated with some specific analytical techniques, we intend to outline possible correlations between the sources (rocks and minerals) and the large range of archaeological vestiges (buildings, inscriptions, stone and metal objects for various purposes, jewelry, pottery).

In the attempt of establishing the autochthony/allochthony of the source-material we considered that the area of interest according to the technological possibilities of the historical moment is represented by the eastern part of the Simleu Basin, between the Someș Valley and Meseș Mts. in the E, SE respectively and a N—S alignment crossing the crystalline island" of Șimleul Silvaniei.

Within this area, the types of metamorphic, sedimentary and igneous rocks are presented, in a chronological order (fig. I). Finally, we introduce in a synthetic table, the main localities near which appear rocks with physical-mechanical characteristics that recommend them as possible ancient sources, as well as the most probable way of using them.

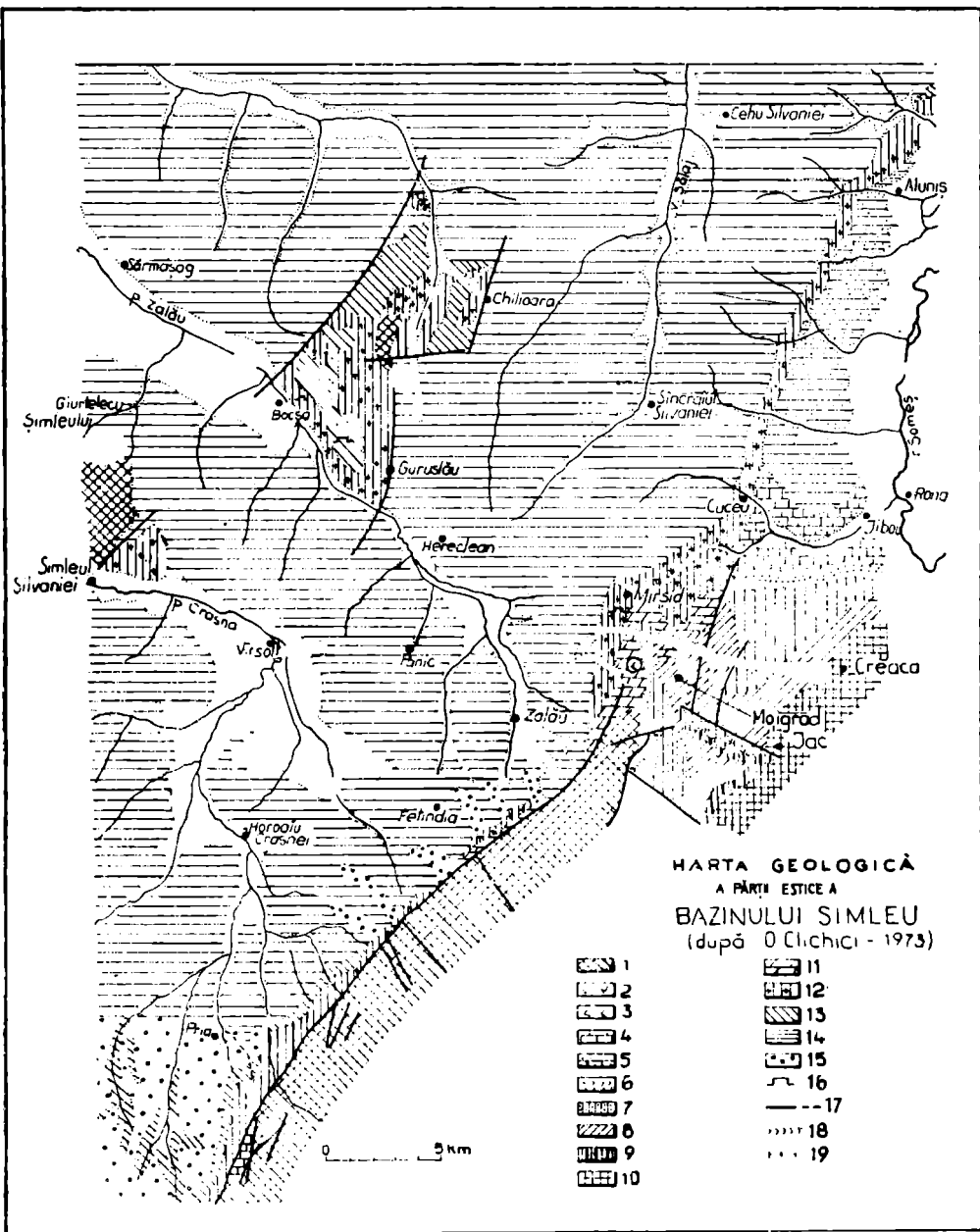

Fig. 1. — Harta geologică a părții estice a Bazinului Șimleu (după O. Clichici — 1973)
Legenda : 1 — formațiuni cristaline; 2 — roci magmatice neogene (microgabbrouri și andezite); 3 — roci magmatice laramice (riolite); 4 — Triasic; 5 — Formațiunea de Jibou (Danian-Paleocen); 6 — Stratele de Foidas, Str. de Căpușu, Str. de Inucu, Str. de Mortanusa (Lutetian); 7 — Gresia de Racoti, Formațiunea de Turbuța, Str. de Cluj (Priabonian); 8 — Str. de Hoia, Str. de Curtuius, Str. de Moigrad (Rupelian); 9 — Str. de Bizușa, Str. de Ileanda (Rupelian); 10 — Str. de Cetate, Gresia de Var (Egerian); 11 — Orizontul marnos-grezos negricios, Orizontul conglomeratic-marnos (Egenburgian); 12 — Orizontul tufului dacitic (Badenian); 13 — Sarmatian; 14 — Pliocen (Pontian); 15 — Pietriș de piemont (cuaternar); 16 — Cariera; 17 — Falie; 18 — Gips; 19 — Tufuri

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ZONA BOGHIS-ȘIMLEU SILVANIEI

În anii 1987—1988 am avut ocazia să fac unele investigații cu caracter perieghetic în zona de sud-vest a orașului Șimleul Silvaniei. După cum este cunoscut această microzonă se află în depresiunea Silvaniei, situată între coamele unor munți de la exteriorul lăturii nord-vestice a coroanei munților Apuseni¹.

În cadrul depresiunii se află două bazine hidrografice aparținând râurilor Crasna și Barcău. Văile secundare confluențe râului Crasna au sculptat un relief deluros în depozite geologice aparținând neogenului. Cercetătorul Octavian Clichici precizează, în legătură cu această situație: „Sediamentele cuverturii neogene din Bazinul Șimleului prezintă, din cauza reliefului neregulat al fundamentului grosimi variabile. Ele sunt mai groase în sectorul unde cristalinul este mai scufundat și sunt mai subțiri în zona cu fundament situat mai aproape de suprafață”².

Alți doi cercetători T. Morariu și V. Sorocovschi³ explică originea reliefului actual astfel: „În condițiile evoluției rețelei hidrografice cele două râuri (Crasna și Barcău) și-au creat bazine asimetrice, imprimând acelaș caracter și interfluviilor. Prin acțiunea de modelare exercitată de cele două artere hidrografice, unitatea de relief inițială a fost compartimentată în două bazine depresionare de eroziune (Plopiș — Nușfalău) pe Barcău și Crasna (Șimleu) pe Crasna, încadrate în spațiul corespunzător Depresiunii Șimleului”.

Pentru arheolog configurația reliefului prezintă interes în legătură cu decelarea acelor elemente care aparțin factorului ecologic, adică reprezintă ospitalitatea unei zone în milenii trecute. Ne referim aici la poziția pânzelor acvifere și freactice din structurile reliefului, apoi la orientarea reliefului față de curenții atmosferei, ca și la expunerea terenului față de o captare optimă a radiației solare.

Este importantă altitudinea și linia limitei superioare a reliefului care poate fi dreaptă ori mai mult sau mai puțin ondulată, formînd un relief monticular.

În zona depresiunii Silvaniei se întâlnește un astfel de relief monticular, rezultat din acțiunea agenților de denudație și deflație. Din punct de vedere pedologic la partea superioară a reliefului se află soluri lutoase, denudate. În zona monticuilor (piscurilor) au fost construiți, în preistorie, tumuli funerari, cînd solurile nu erau denudate, iar culoarea lor brun-roșcată se păstrează acum în calota acestora. Deci, cînd piscul are culoare brună, acolo a fost construit un tumul.

¹ *Geografia României*, III, coord. Dimitrie Oancea, Valeria Velcea, Munții Meseș — Plopiș, cap. red. de Al. Savu.

² Octavian Clichici, *Stratigrafia Neogenului din estul Bazinului Șimleu*, București, 1973, p. 143.

³ T. Morariu, V. Sorocovschi, *Județul Sălaj*, 1972, p. 28.

Metoda de lucru a implicat cunoașterea prealabilă a condițiilor ecologice prin determinarea poziției pânzelor acvifere în cadrul acestui relief, precum și condițiile de micro climat (adosare împotriva curenților nordici, expunere solară).

Înainte de a prezenta modestele mele contribuții perieghetice doresc să arăt că mărturiile trecutului preistoric, antic și medieval din cuprinsul județului Sălaj au stat în atenția mai multor generații, iar grupul cercetătorilor muzeografi care ostensesc de mai mulți ani la Muzeul din Zalău au adus nu numai contribuții arheologice noi, dar au adunat toate informațiile enterioare și le-au sistematizat cu acribie metodică, dovedind competență și adâncă prețuire pentru această categorie de valori.

Nu-mi este în intenție să fac referințe de amănunt nici pentru colaboratorii din alte instituții și zone, nici pentru cei din Muzeul din Zalău, dar, prestigioasa publicație a acestei instituții de cultură „Acta musei porolissensis” mă obligă să menționez câțiva dintre cercetătorii care s-au preocupat de repertoriul arheologic al județului Sălaj. Astfel, contribuțiile din ultimii 15 ani ale colegilor Al.V. Matei și Eva Lakó la repertoriul arheologic au însemnat o activitate complexă din punct de vedere al documentării și anume: identificarea sau verificarea în teren a unui obiectiv arheologic, o atestare sau reconsiderare a informațiilor mai vechi, chair din secolul trecut, o interpretare nouă în viziune ecologică a specificului așezărilor umane din aceasă zonă.

M-am simțit dator să menționez aceste contribuții de care am ținut seama în contactul meu pasager cu zona Șimleului Silvaniei.

Din punct de vedere arheologic, localitatea Nușfalău a devenit cunoscută încă din secolul trecut, când au fost cercetați tumuli care se grupează în șesul Barcăului. Cercetarea acestora a continuat până în deceniul al șaselea al secolului nostru, când s-a confirmat pe deplin apartenența lor la comunitatea slavă stabilită în zonă⁴.

În decursul cercetărilor noastre arheologice am întâlnit două așezări pe teritoriul localității Bochiș și 12 movile. Toate acestea sunt prezentate aici în cuprinsul unui repertoriu. Consider necesar să prezint unele observații referitoare la situația movilelor. Acestea sunt situate pe interfluvii la cotele maxime, de obicei pe cumpăna apelor. Gradul lor de conservare (sau aplatisare) este diferit în funcție de condiția actuală a terenului (arabil sau împădurit). Pe culmea dealului Corhanului se grupează în trei grupe de doi, patru și trei tumuli.

În dealul Malul am înregistrat doar doi tumuli la o distanță mai mare între ei. Din cauza culturilor de porumb nu am putut observa prezența altor tumuli mai mici, grupați în jurul celor mari.

Situația aceasta este specifică pe interfluviul situat la nord de localitate Huseni, în pădurea de pe dealul Culmea. Aici este o primă grupă în care tumuli sunt grupați în șir, la o distanță între 30 m—100 m (1—6), doi sunt alăturați (5, 6). Un alt grup de patru tumuli are distanțe mici între ei (7—10). Acest grup se află spre limita pădurii care este pe cumpăna apelor. Datorită necesității de a delimita pădurea de fâneață,

⁴ Maria Comșa, în *Materiale*, VII. 1961, p. 519—530.

într-o perioadă mai veche a fost construit un șanț. Astfel, factorul antropic mai nou, a afectat această operă antropică mai veche — movilele.

În zona de la nord de acest interfluviu — Culmea — există patru tumuli izolați, dar de dimensiuni mai mari (punctele Husasău, Coasta Vântului, Corlata și Brijiga). La punctul Cuzupei de la vest de Șimleu Silvaniei este un grup de trei movile cu un grad de conservare redus.

Sursele de apă de pe acești versanți au putut atrage grupuri de crescători de vite din perioada de Tranziție la epoca Bronzului, sau din epoca Bronzului, fapt care ar putea explica, iar viitoarele cercetări arheologice ar confirma — prezența aici a acestor necropole tumulare.

Catalogul tumulilor din zona sudică a Șimleului Silvaniei, județul Sălaj

Tumuli situați pe Dealul „Culmea”

Din satul Huseni urcă un drum în direcție nord, în pădurea de pe Dealul Culmea. Când drumul ajunge pe creștetul dealului, ia direcția spre est. Din locul schimbării direcției, la 250 m spre est începe șirul mai multor movile dispuse când pe partea dreaptă (sud) când pe partea stângă (nord) a drumului, al cărui traseu nu urmărește cumpăna apelor, în schimb tumulii sunt amplasați pe cumpăna apelor.

1. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna, județul Sălaj. Se află la 250 m de locul unde drumul dinspre sat, își schimbă direcția spre est. Este pe partea stângă a drumului. I: 3 m; D: 35 m.

2. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află la 100 m est de tumulul nr. 1, fiind situat pe partea dreaptă a drumului, în direcție estică. I: 3,5 m; D: 40 m.

3. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află la 30 m est de tumulul nr. 2, pe partea dreaptă a drumului. I: 1 m; D: 20 m.

4. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află la 30 m est de tumulul nr. 3, pe partea dreaptă a drumului. I: 1 m; D: 30 m.

5. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află la 30 m est de tumulul nr. 4, pe partea stângă a drumului. I: 2 m; D: 30 m.

6. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află în dreptul tumulului nr. 5, la sud de drum. I: 0,70 m; D: 12 m.

7. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Se află la 150 m de tumulii nr. 5 și 6, pe partea dreaptă a drumului. Spre sud pornește o pantă de 40—45°. I: 6 m; D: 40 m.

8. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Distanța dintre acest tumul și T.8 este de 25—30 m. În acest interval se poate observa o direcție a unei noi cumpene de ape, care se desprinde și se desfășoară spre NNV. În partea stângă (nord) se află teren arabil. I: 3 m; D: 30 m.

9. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. În continuarea cumpenei de ape tumulii anteriori se află și acest tumul, situat în fâneață. I: 2,5 m; D: 25 m.

10. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Este situat în continuare la est de T.9, având I: 2 m; D: 25 m.

11. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. La 300 m de la T.10 în direcție estică se află acest tumul având înălțimea de 1 m și D de 35 m.

12. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. Nu departe de T.11 se află un tumul aplatizat. I: 0,70 m; D: 25 m.

13. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. La o distanță de 50 m spre est se află și acest tumul cu I: 1 m; D: 20 m.

14. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. La o distanță de 100 m spre est, la punctul Tilimamo, situat pe aceeași cumpănă de ape se află și acest tumul. I: 3 m; D: 30 m.

15. *Tumul*, satul Huseni, comuna Crasna. La 200 m de T.14 spre est, pe un muntețel situat pe aceeași cumpănă de ape, se află calota unui tumul impozant, având bornă de gradul 0. Este bine conservat, cu panta de 45°. I: 8 m; D: 50 m.

16. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. Se află în direcția nordică, pe cumpăna de ape care pornește perpendicular dintre Z.7—T.8 și la o distanță de câteva sute de metri prin pădure, pe dealul Husasău. I: 3,50 m; D: 40 m.

17. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. De la T.16 cumpăna apelor se îndreaptă în direcție vestică, de la punctul Corlata, unde în pădurea de stejar, în apropiere fiind și o pădure de salcâmi, se află o impozantă movilă. I: 6 m; D: 50 m.

18. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. De la punctul Corlata, cumpăna apelor se îndreaptă în direcție nordică și la vest de punctul Brijiș, în zonă arabilă, se află un tumul. I: 1,20 m; D: 35 m.

19. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. La punctul Cuzupei, situat la vest de oraș, se află un tumul aplatizat pe o formă monticulară. I: 1 m; D: 30 m.

20. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. Din apropierea T.17 pornește o altă cumpăna de ape, în direcția orașului Șimleul Silvaniei. La est de această localitate, la punctul Cuzupei, se află un tumul aplatizat în teren arabil. I: 1 m; D: 30 m.

21. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. La 40—50 m de T.19, spre sud, se află, tot în teren arabil, un tumul aplatizat. I: 0,90 m; D: 25 m.

22. *Tumul*, Șimleul Silvaniei. Din punctul Husasău, unde este T.16 pornește o culme mai joasă, în direcția orașului Șimleul Silvaniei. În terenul arabil, denumit „Coasta Vântului” se află un tumul. I: 1 m; D: 15 m.

23. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. Pe interfluviu situat la nord de punctul Izvorul Porcului, în apropiere de pădure, se află un tumul. I: 3,50 m; D: 45 m.

24. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. Pe culmea Dealului „Malu”, situat la est de șoseaua Nușfalău-Boghiș, se află un tumul în zonă arabilă, pe cumpăna apelor. I: 1,5 m; D: 35 m.

25. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La nord de T.23 se află un tumul, în zonă arabilă, pe cumpăna apelor.

26. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La nord de T.24, perpendicular pe Dealul „Malu”, se desprinde un interfluviu numit Dealul Corhanului, care desparte Valea Silvașului (Vorharyogy), de valea în care este situat satul Huseni. Pe acest interfluviu se află un tumul în teren agricol, situat pe cumpăna apelor. I: 1 m; D: 26 m.

27. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La est de T.25 se află un tumul în zonă arabilă. I: 1,20 m; D: 25 m.

28. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. Pe aceeași cumpăna de ape se află, la est de T.26, un tumul aplatizat. I: 2 m; D: 35 m.

29. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La est de T.27 se află un tumul, în zonă arabilă, având caracter aplatizat. I: 1,20 m; D: 30 m.

30. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La câteva sute de metri de T.28 se află un tumul, situat într-o zonă denudată din zonă arabilă. I: 0,90 m; D: 25 m.

31. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. La est de T.29, tot în zonă de cumpăna a apelor, denudată, se află un tumul aplatizat. I: 1 m; D: 20 m.

32. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. În apropiere de T.30 spre est se află în zonă arabilă, denudată, un tumul. I: 0,80 m; D: 25 m.

33. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. Pe zona cumpenei apelor, spre est de T.31, se află un tumul aplatizat de lucrările agricole și denudare. I: 1 m; D: 25 m.

34. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. În apropiere, spre est de T.32 se află un tumul aplatizat, în zonă arabilă denudată. I: 1 m; D: 25 m.

35. *Tumul*, satul Boghiș, comuna Nușfalău. În pratea de est a grupului celor zece tumuli prezentați anterior pe culmea Dealului Corhanului se află acesta denudat, într-o zonă nisipoasă, deflată. I: 1,10 m; D: 25 m.

Așezări

I. — *Satul Boghiș, comuna Nușfalău*. În partea de est a localității, peste cumpăna de ape dintre bazinele Barcăului și Crasnei, la obârșia unei văi, se află o puternică sursă de apă la zi, care a fost parțial captată. Localnicii denumesc locul „Fântâna Porcului” sau Koszrbert. În malul ravenei care s-a format în direcție E—V se observă un strat arheologic din care se desprind fragmente ceramice, oase, unele din piatră (percutoare). Puținele materiale arheologice găsite par să aparțină culturilor Coțofeni și Wietenberg. Terenul fiind imas, nu am putut delimita zona de interes arheologic.

II. — *Satul Boghiș, comuna Nușfalău.* Pe valea Silvașului, situată la nord de punctul „Fântâna Porcului”, la cca 2 km de aceasta, în punctul Ujhegy, se află o așezare pe versantul sudic al dealului Corhanului, care a fost identificată în malul șanțurilor laterale ale drumului acesta urcând în direcție nordică, spre culmea dealului, unde sunt și cele două movile. Mai exact, așezarea începe la 100 m de la piciorul pantei. Ea poate fi atribuită culturii Coțofeni și sfârșitului mileniului I, d.Hr.

III. — *Șimleul Silvaniei.* O altă așezare se află la sud de Fabrica de cărămidă, situată la vest de orașul Șimleul Silvaniei. Pe versantul vestic al văii, la punctul Brijigă a fost instalată o conductă pentru apă de la captarea din pânza acviferă, de la jumătatea versantului acestui deal. Pe traseul conductei am identificat complexe arheologice (gropi de bordeie, ș.a.m.d.) din care au rezultat fragmente ceramice ornamentate cu caneluri, având în exterior culoare neagră cu lustru metalic, iar în interior suprafața calcinată la roșu. Suprafața așezării poate avea 1 ha. și prezintă o bună expunere spre S—E, terenul fiind înțelenit. Complexele de locuire aparțin Hallstattului timpuriu.

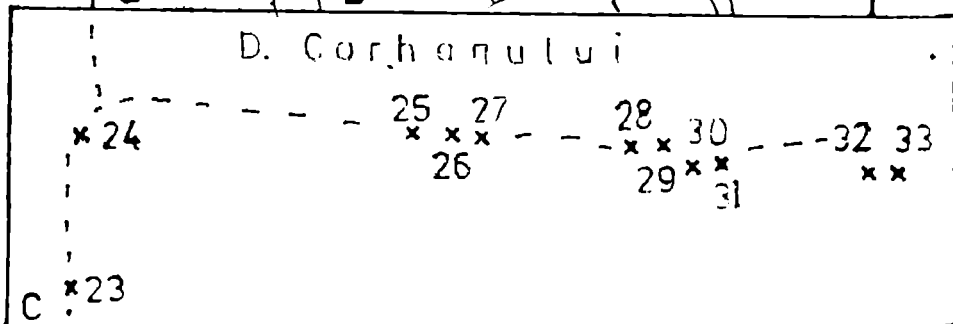
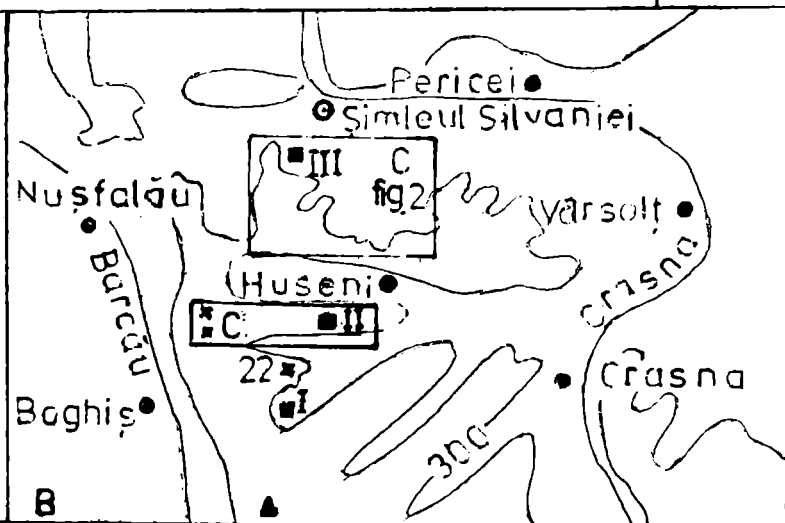
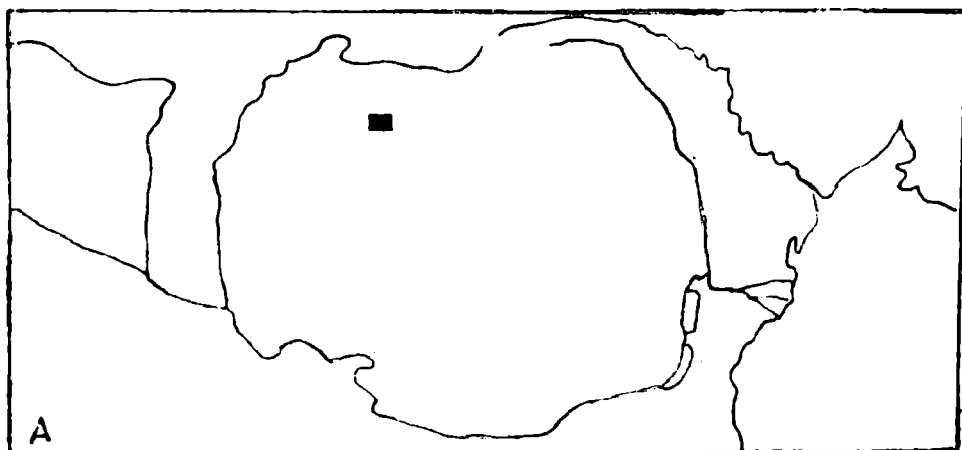
MIHAI BRUDIU

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN BOGHIS—SIMLEU ȘILVANIEI AREA

(Summary)

The author presents the results of his researches on the territory of the places Boghiș — Șimleul Silvaniei, Sălaj county. On this occasion, there were identified 35 tumuli, most of them being situated in the forests in the area. These unresearched groups of tumuli could be related to the period of transition to the Bronze Age.

There have also been identified places dating back to the Period of Transition, to the Bronze Age as well as to the Hallstatt.

LEGENDA: × Tumul ■ Așezare

Fig. 1. A, zona cercetată; B, localizarea așezărilor preistorice descoperite; C, poziția tumurilor pe dealul Corhanului.

Fig. 1.A. The researched area; B, setting the discovered prehistorical places; C, the position of the tumuli on the Corhan hill.

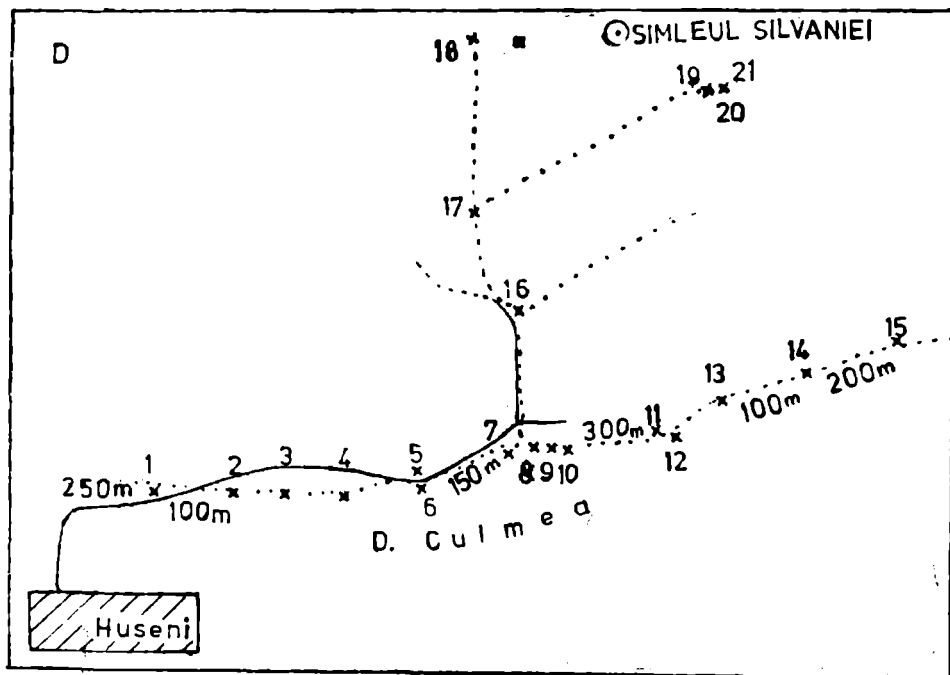
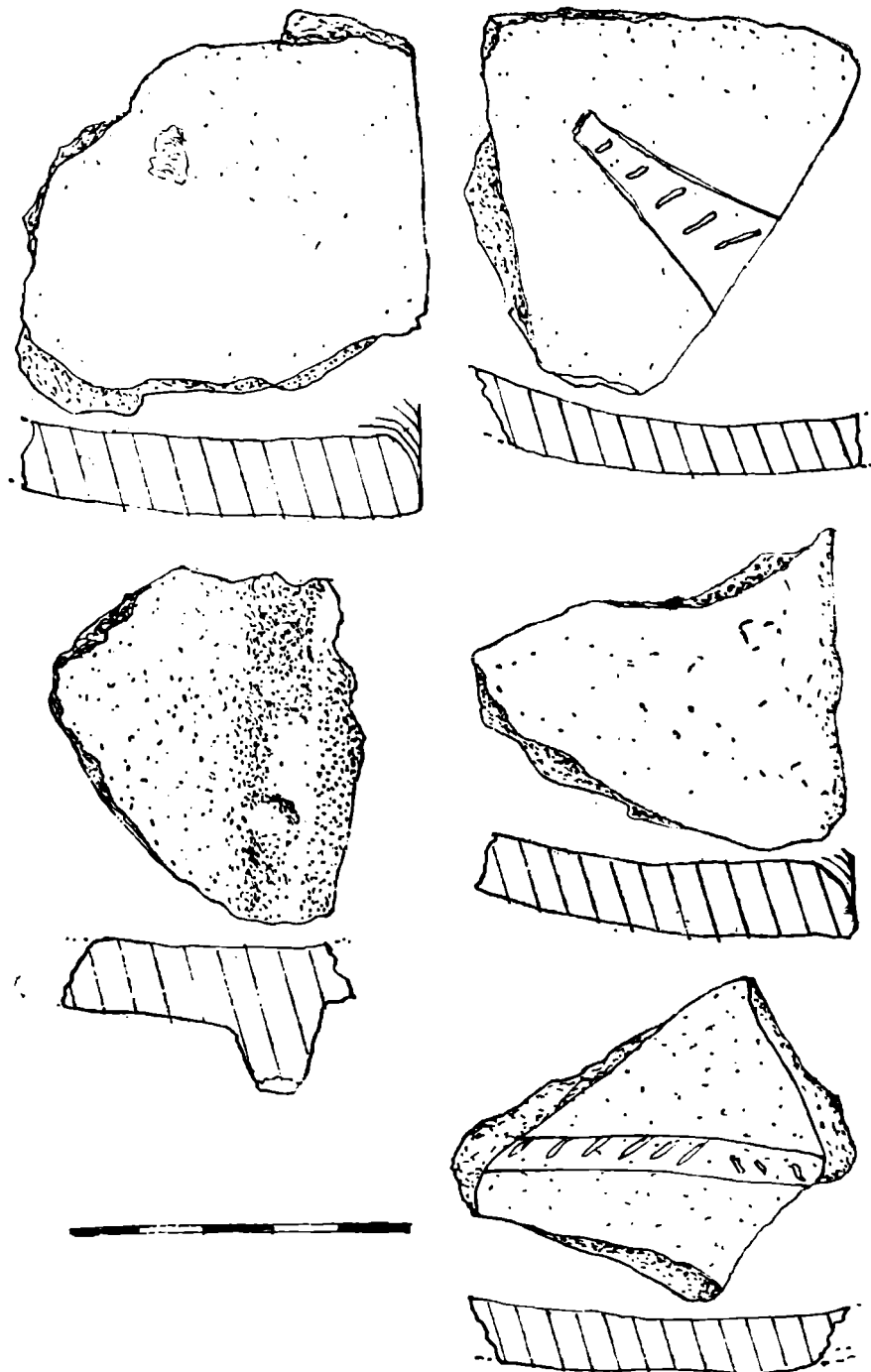

Fig. 2. Poziția tumulilor pe dealul Culmea și din apropierea Șimleului Silvaniei.
 Fig. 2.D. The position of the tumuli on the Culmea hill and near Șimleul Silvaniei.

*Fig. 3. Fragmente ceramice de la punctul „Fântâna Porcului”, sat Boghiș, comuna Nușfalău.
Fig. 3. Ceramic fragments at the „Fântâna Porcului”, Boghiș village, Nușfalău commune.*

ISTORIE MEDIE

SIGILIILE COMITATELOR CRASNA, SOLNOCU DE MIJLOC ȘI SĂLAJ

Acordarea dreptului de sigiliu pentru diferite instituții a constituit, de-a lungul vremii, un privilegiu al puterii centrale.

În Transilvania autoritatea centrală a acordat dreptul de sigiliu pentru unele localități urbane încă din secolele XIV—XV.

Comitatele din Transilvania, Maramureș și Partium, constituind autonomii teritoriale de tip feudal, au luat naștere în decursul secolelor XII—XIII, fiind instituții politico-administrative cu rol important în consolidarea stăpînirii maghiare.

În secolele XVII—XVIII, cu excepția comitatului Hunedoara, care beneficia de sigiliu unic din anul 1490, asistăm la concederea de către suveran a stemelor și sigiliilor proprii pentru o serie de comitate: Bihor — 1690, Solnocu Interior — 1746, Dăbîca — 1748, Maramureș — 1748, Turda — 1751, Cluj — 1755, Tîrnava — 1767¹, Ugocea — 1751², Satu Mare — 1721³.

În cele ce urmează, vom face cîteva referiri la evoluția și descrierea sigiliilor comitatelor Crasna, Solnocu de Mijloc și Sălaj.

COMITATUL CRASNA, atestat documentar la 1164⁴, și-a validat actele emise în cursul secolului al XVII-lea cu sigiliile personale ale vicecomitelui și juzilor nobiliari sau cu sigiliul fragmentat al comitatului, păstrat de juzii nobililor.

Astfel, pe un act de diviziune, emis în anul 1603 cu prilejul adunării generale comitatense ținută la Șimleu, validarea s-a făcut cu sigiliile personale ale celor patru juzi nobiliari⁵, iar pe un alt document, eliberat în anul 1678, au fost aplicate sigiliile personale a doi juzi nobiliari.⁶ Mai tîrziu, pe un act de plenipotență emis de autoritatea comitatensă în anul 1725, întîlnim sigiliile personale ale vicecomitelui, unui jude nobiliar și a unui jurat comitatens.⁷ Sigiliile fragmentate datînd din secolul al XVII-lea, menționate de istoricul Petri Mór în *Monografia comitatului Sălaj*, inscriu denumirea comitatului și au reprezentat în scut un porumbel cu o ramură de măslin în cioc și un leu ținînd în ghetare un buzdugan.⁸

Sigiliile unice ale comitatelor au, de regulă, gravleag în endă și anul concederii dreptului de sigiliu sau cel al confecționării. Sigiliul comitatului Crasna face excepție, fapt ce ridică anumite dificultăți din punctul de vedere al determinării perioadei în care a fost dat în folosință. Reputata cercetătoare de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, dr. Maria Dogaru, opinează că acest sigiliu datează anterior veacului al XVIII-lea⁹. În acest context, el se înscrie ca fiind unul dintre cele mai timpurii sigilii comitatense cunoscute în Transilvania.

¹ Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 28.

² A. Balogh, *Evoluția sigiliilor folosite de autoritățile administrative din comitatul Maramureș sec. XV—XVIII*, în *Revista Arhivelor*, 1982, nr. 4, p. 416.

³ Ant. Szirmai, *Szathmár vármegye fekvése, története é: polgári esmeretek*, I, Buda, 1809, p. 35—37; K. Oszóczki, *Sigiliile folosite de autoritățile administrative comitatense și orașele fostului comitat Satu Mare (sec. XIV—XVIII)*, în *St. Com. Satu Mare 1981—1982*, V—VI, p. 187.

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960, p. 82

⁵ Arh. Stat. Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare*, inv. nr. 128, act nr. 10/1603.

⁶ *Idem*, *Colecția de documente*, inv. nr. 159, act nr. 13/1678.

⁷ *Ibidem*, act nr. 26/1715.

⁸ M. Petri, *Szilágy vármegye monographiája*, I, Budapest, 1901, p. 22.

⁹ Maria Dogaru, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor comitatelor din Transilvania*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Seria muzeu*, 1986, nr. 2, p. 48.

Legenda e gravată în limba latină : COMITATVS KRASZNENSIS. Cîmpul sigilar cuprinde un scut oval avînd reprezentate porumbelul cu o ramură de măsline în cioc, față în față cu un urs limbat ieșind dintr-o coroană deschisă ; scutul e timbrat de o coroană deschisă cu cinci fleuroane, de sub care pornesc pe ambele flancuri lambrechini și este încadrat de un cartuș baroc¹⁰.

Potrivit unui ordin al Ministerului de Interne Regal Ungar din anul 1848 sigiliile comitatense trebuiau confecționate cu legenda în limba maghiară. Comitatul Crasna s-a conformat ordinului, dar dintr-o eroare — potrivit mărturiei depuse de către vicecomite în adunarea comitetului permanent din 2 aprilie 1861 — în locul ursului, vizibil pe vechiul sigiliu, a fost gravat un leu¹¹. Cu toate că adunarea a hotărît confecționarea unor noi sigilii cu stema veche, cu care să fie înzestrate autoritățile comitatense, respectiv cei doi vicecomiți, primnotarul, arhivarul, juristconsultul și juzii nobililor, validarea documentelor s-a efectuat în continuare cu sigiliul avînd reprezentat leul. Sub această formă se va menține și în cuprinsul stemei comitatului Sălaj, întocmită în anul 1876¹².

COMITATUL SOLNOCU DE MIJLOC, atestat documentar în anul 1345¹³, uzita la începutul veacului al XVII-lea, în scopul validării actelor oficiale, asemenea altor comitate, sigiliul fragmentat. Pe un document din anul 1608 sînt identificate două fragmente de sigiliu înscrisind abreviat denumirea emitentului : COTTUS și ZM (COMITATUS ZOLNOK MEDIO-CRIS), deasupra semnăturii vicecomitelui, respectiv a unui jude nobiliar. Ceva mai tîrziu, la 1615, un document emis de autoritatea comitatensă e autentificat cu sigiliile fragmentate ale celor patru juzi nobiliari : ZOLN/OK/MEDIO/CRIS¹⁴, al doilea fragment fiind căzut.

Stema și dreptul de sigiliu unic cu stemă au fost conferite de Maria Terezia printr-un privilegiu din anul 1753, prezentat obștii comitatului cu prilejul adunării generale din 13 noiembrie 1754, ținută la Zalău. Cu această ocazie s-a hotărît ca vechiul sigiliu, fără stemă, cuprinzînd doar inscripția SIGILLUM COMITATUS SZOLNOK — MEDIOCRIS, să fie scos din uz¹⁵.

Legenda noului sigiliu era gravată în limba latină : SIGILLVM COMITATVS SZOLNOK MEDIOCR <IS> A<NNO> 1753 COLLATVM. Cîmpul sigilar cuprinde un scut scartelat (sfertuit), avînd reprezentată în primul cartier o senestroșeră ținînd două spice de grîu, o ghindă și un ciorchine de strugure ; în al doilea cartier o cetate cu trei turnuri pe un munte ; în al treilea cartier o căprioară trecînd spre dreapta ; în al patrulea cartier sînt gravate trei briuri undate, simbolizînd cele trei cursuri de apă : Someșul, Crasna și Sălajul. Scutul timbrat de o coroană deschisă cu cinci fleuroane este înconjurat de un cartuș baroc¹⁶.

Potrivit aceluiași ordin al Ministerului de Interne Regal Ungar din anul 1848 se va confecționa un nou sigiliu, cu legenda în limba maghiară : KÖZÉP-SZOLNOK VÁRMEGYE PECSÉTJE 1753¹⁷, fiind în uz pînă în anul 1876.

COMITATUL SĂLAJ a luat ființă în temeiul Legii XXXIII din anul 1876, cînd Transilvania a fost reorganizată din punct de vedere administrativ-teritorial. În componența noului comitat Sălaj au intrat teritoriile fostelor comitate Crasna și Solnocu de Mijloc, precum și o parte din Dăbica¹⁸.

Stema comitatului Sălaj a fost alcătuită prin unificarea stemelor fostelor comitate Crasna și Solnocu de Mijloc, conform hotărîrii adoptate de adunarea generală a consiliului municipal al comitatului din 11 decembrie 1876¹⁹. Pentru a se conferi noii steme un caracter unitar, sub scutul comitatului Crasna a fost plasată o ramură de stejar, iar sub scutul comitatului Solnocu de Mijloc o ramură de prun, ele unindu-se în partea inferioară. În același scop, cele două scuturi au fost acolate și plasate sub o coroană deschisă cu cinci fleuroane²⁰.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ M. Petri, *op. cit.*, p. 23.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 82.

¹⁴ *Ibidem*, p. 22.

¹⁵ *Ibidem*, p. 20.

¹⁶ Maria Dogaru, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor comitatelor...*, p. 50 ; M. Petri, *op. cit.*, p. 21.

¹⁷ M. Petri, *op. cit.* p. 22 ; Arh. Stat. Satu Mare, fond *Capitlu romano-catolic Satu Mare*, anul 1875. (E un sigiliu timbrat, avînd diametrul de 50 mm.)

¹⁸ *Îndrumător în Arhivele Statului județul Cluj*, I., București, 1979, p. 214.

¹⁹ M. Petri, *op. cit.*, p. 19.

²⁰ *Ibidem* ; Maria Dogaru, *art. cit.*, p. 52.

Tot cu acest prilej s-a hotărît ca pentru validarea actelor oficiale, în speță hotărârile adunărilor generale, să se aplice sigiliul mare al comitatului cu inscripția : SZILÁGYI VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE (COMUNITATEA COMITATULUI SĂLAJ) și cu stema nouă²¹, iar actele emise de scaunul orfanal, oficiul de registratură și cel de arhivă să fie autentificate cu un alt sigiliu, fără stemă, avînd gravată inscripția : SZILÁGY VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSI BIZOTTSÁGA (COMISIA ADMINISTRATIVĂ A COMITATULUI SĂLAJ)²². Cu toate acestea, întîlnim și un alt tip de sigiliu în uzanță. Este un sigiliu oval-orizontal, fără stemă, cu inscripția : SZILÁGY MEGYE KÖZÖNSÉGE (COMUNITATEA JUDEȚULUI SĂLAJ), aplicat pe un document din 11 martie 1877²³.

Aceste sigilii au rămas în vigoare pe durata regimului dualist austro-ungar. Cercetînd tiparele sigilare aparținînd comunelor din Sălajul interbelic, s-a putut constata, fără e chivoc, că ele aveau gravate în cîmpul sigilar stema județului Sălaj, cuprinsă într-un scut triunghiular scartelat, cu mobilele provenind numai din vechea stemă a comitatului Solnocu de Mijloc²¹.

Este stema stabilită de către Comisia Consultativă Heraldică²⁵, organism ce a funcționat între anii 1921—1940, pe lîngă Ministerul de Interne, avînd misiunea de a stabili noile steme ale județelor, municipiilor și orașelor României interbelice.

BUJOR DULGĂU

LES SCEAUX DES COMITATS CRASNA. SOLNOCUL DE MIJLOC ET SĂLAJ

(Resumé)

Excepté le comitat de Humedoara, qui a bénéficié d'un sceau unique dès 1490, nous assistons, dans les XVII-e et XVIII-e siècles, à la concession, par le souverain, des emblèmes et des sceaux propres pour quelques comitats de Transylvanie et de Partium : Bihar — 1690, Ugocea — 1715, Satu Mare — 1721, Solnocu Interior — 1746, Dăbica — 1748, Maramureș — 1748, Turda — 1751, Cluj — 1755, Tîrnava — 1767.

L'emblème et le sceau uniques du comitat Crasna datent, probablement, [du XVII-e siècle, étant considérés parmi les plus anciens de Transylvanie. Dans un écu en forme ovale sont représentés un pigeon en tenant dans son bec un rameau d'olivier, vis-à-vis d'un ours qui sort d'une couronne ouverte.

Après l'année 1848 on a confectionné un nouveau sceau, mais au lieu de l'ours y a été gravé un lion. Le sceau avec cet emblème ont été utilisés jusqu'à 1876.

L'emblème et le droit d'utiliser le sceau unique avec l'emblème ont été conférés au comitat Solnocu de Mijloc, comme un privilège, par Maria Terezia en 1753. L'écu écartelé renferme dans le premier quartier un sénestrochère en tenant un gland, deux épis de blé et une grappe de raisin ; le deuxième quartier comprend un château à trois tours, situé sur une mon-

²¹ M. Petri, *op. cit.*, p. 20 ; vezi și Arh Stat Satu Mare, fond *Notariatul local Carei, Acîș*, dosar nr. 6/1875, fila 61.

²² *Szilágy vármegye szabályrendeletei és közérdekű határozatai*, Zalău, 1907, p. 9—10.
²³ Arh Stat Sălaj, fond *Prefectura județului Sălaj. Comitele suprem-administrativ*, dosar nr. 78/1877, fila 3 verso.

²⁴ Arh. Stat. Satu Mare, *Colecția de matrice sigilare*, nr. 13, 40 și 61.

²⁵ S. Cernovodeanu, I. N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești*, în *Revista Arhivelor*, 1974, nr. 1—2, p. 90.

tagne ; dans le troisième quartier il y a une chevrette passante à droite ; le quatrième quartier a trois fasces ondules qui représentent les trois cours d'eau : Someș, Crasna et Sălaj.

Le comitat de Sălaj a été créé en 1876 par l'unification territoriale des anciens comitats Crasna, Solnocu de Mijloc et une part de Dăbica. L'emblème du comitat Sălaj a été constitué par l'assemblage des emblèmes des comitats de Crasna et de Solnocu de Mijloc, encadrés en bas par deux rameaux, l'un de prunier et l'autre de chêne. Les deux écus ont été placés au dessous d'une couronne ouverte à cinq fleurons.

Fig. 1. Stema comitatului Sălaj din anul 1876, reunind stemele fostelor comitate Solnocul de Mijloc și Crasna.

DOCUMENTE ALE BRESLELOR DIN ZALĂU

Colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău cuprind, printre numeroase alte obiecte și un număr însemnat de documente ale breslelor din Zalău, achiziționate în timp. Fondul arhivistic al breslelor din Zalău este important, deoarece conține documente de arhivă medievală și moderne, material parțial studiat și publicat. În anul 1958 Geza Kovách a publicat materialul arhivistic cunoscut pînă în acel moment, privitor la breslele din Zalău, material care exista în cantitate nesemnificativă în colecțiile Muzeului din Zalău și în număr mare în colecțiile Muzeului din Arad¹. Mai tîrziu, în anul 1973, G. Kovách revine în completare cu referiri la fondurile arhivistice ale breslelor din Zalău², iar d-na Lakó Eva a publicat, tot în anul 1973, un material despre centrul de olari din Zalău³ și a preluat și inventariat întregul material al breslelor din Zalău, de la ultimii descendenți ai diferiților meșteșugari.

În epoca medievală, tîrgul Zalău a fost un centru meșteșugăresc cu o activitate intensă și diversificată, organizată în bresle. Sistemul de funcționare a breslelor este ilustrat de statutele acestora, protocoalele și actele care s-au mai păstrat. Fondul arhivistic este fragmentar și împărțit între muzeul din Zalău și Filiala Sălaj a arhivelor Statului. Pierderea documentelor din arhivele breslelor are mai multe cauze: cele două războaie mondiale; desființarea breslelor și apariția asociațiilor meșteșugărești care nu au gestionat cu atenția cuvenită bunurile moștenite de la bresle, în primul rînd arhivele respective; dispariția unor meșteșuguri medievale care erau extinse, dovadă fiind organizarea lor în bresle și documentele privind evidențele persoanelor, bunurilor și acivităților desfășurate; părăsirea orașului sau a țării de către urmașii meșterilor breslași, arhivele moștenite în familie rămînînd unor persoane străine și neatenate cu aceste documente; demolările forțate și uneori rapide din perioadă mai apropiată au împiedicat persoanele în cauză să pună la adăpost, în condiții bune, moștenirea rămasă de la înaintașii lor; reorganizările administrativ-teritoriale, etc. S-au recuperat documente prin intermediul Muzeului din Zalău și al Filialei Sălaj a Arhivelor Statului. S-a pierdut însă un număr important de documente și bunuri din patrimoniul breslelor, în unele cazuri aproape în totalitate. Ilustrativ este cazul arhivei breslei cojocarilor care se pare că date încă din anul 1511, după informațiile preluate de Kovách Geza din studiile lui Szádeczky Lajos⁴. Dată fiind perioada îndelungată de timp a existenței breslei cojocarilor, arhiva trebuie să fi fost numeroasă. În urbariul de la Gilău se

¹ G. Kovách, *A ziláhi céhek tortenete*, București, 1958

² Idem, *Arhive medievale privitoare la orașul Zalău, în Zalăul pe treptele istoriei*, Zalău, 1973, p. 43—49.

³ Eva Lakó, *Considerații asupra centrului de olari din Zalău, în Zalăul pe treptele istoriei*, p. 50—58.

consemnează faptul că în anul 1609 târgul Zalău nu avea încă atât de mulți, meseriași, iar cei care existau nu erau atât de înstăriți încât să poată produce schimbarea unor aspecte social-economice care frînau dezvoltarea orașului. Nu se poate stabili numărul exact al meșteșugarilor, dar după numele înscrise în anul 1609 în registru, găsim un număr de patru persoane numite Cojocar, ceea ce presupune existența, încă din sec. al XVI-lea a ocupațiilor legate de prelucrarea pielii (tăbăcitură, cojocăritul, curelăritul, cizmăritul, etc.).

Dezvoltarea meșteșugurilor din Zalău a fost impulsionată de privilegiul din anul 1370 care permitea ca în Zalău să se țină anual târguri. După actul semnat în 1496 de către Matei Corvin, târgul se ținea de trei ori pe an⁵. Locuitorii comunității s-au ridicat din rîndul iobagilor, devenind târgoveți și meșteșugari. Odată cu dezvoltarea târgului, apar meșteșuguri cu caracter permanent din sec. al XV-lea. Dezvoltarea meșteșugurilor ia un avînt mare începînd cu anul 1542, an de cînd orașul aparține principelui Transilvaniei și nu mai aparține episcopului Transilvaniei. La dezvoltarea meșteșugurilor au contribuit scutirea de dijmă, permisiunea de a vinde produsele în Cluj și în alte orașe mari, faptul că din vînzarea vinului nu se percepeau taxe, etc. Produsele meșteșugărești s-au perfecționat cu timpul și rivalizau cu cele de pe piețele din marile târguri. Odată cu apariția breslelor, meșteșugarii obțin privilegiul și drepturi în calitatea lor de cetățeni ai orașului, aducîndu-și contribuția la mai buna lui organizare și conducere⁶.

O soartă bună a avut arhiva breslei măcelarilor. În anul 1958 G. Kovách a putut să publice doar două acte păstrate în colecția Muzeului din Zalău: o copie a privilegiului breslei realizată în secolul al XVIII-lea și un protocol din secolul al XX-lea. Ulterior, în colecția muzeului au mai intrat un număr de 28 de documente, inventariate de d-na Eva Lakò, documente între anii 1771—1897, care pot fi grupate astfel: regulamentul breslei și extras din regulament; cereri de privilegiu; documente care acordă privilegiu breslei; documente de privilegiu acordate de bresla măcelarilor altor bresle; adrese ale breslei către Direcțiunea generală a breslei din Cluj; diverse adrese către conducerea breslei măcelarilor; procese verbale și extrase din procesele verbale ale breslei; documente bănești și, în final, contracte de-ale breslei, însumînd un număr de 123 file. Toate documentele sînt redactate în limba maghiară. Dăm mai jos inventarul documentelor și, pe scurt, conținutul lor.

Bresla măcelarilor cuprinde un număr de 28 de documente, însumînd 123 file, documente redactate în limba maghiară, între anii 1771 și 1897. După categorii, documentele sînt structurate astfel:

I. Regulamentul breslei: 2 buc. și 1 extras

- 1 doc. din 25 aprilie 1860, cuprinde 6 file
- 1 doc. din 10 iulie 1864, cuprinde 11 file
- 1 extras din regulamentul din 13 iulie 1848 referitor la pedeapsa celor care aduc prejudiciu breslei, cuprinde 1 filă

⁴ G. Kovách, *Arhive medievale privitoare la orașul Zalău*, nota 9, p. 49 și Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 163.

⁵ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, p. 344.

⁶ *Ibidem*.

II. Cereri de privilegii: 3 buc. din care:

- 1 doc. din 24 aprilie 1795 prin care conducerea breslei cere oraşului să nu dea voie tăbăcarilor să cumpere piei de animale din altă parte, cuprinde 2 file
- 2 doc. din 3 martie 1848 și 6 iulie 1848 — cuprind 3 file, adrese prin care conducerea breslei cere voie guvernului să poată vinde pieile de animale în tirg

III. Documente care acordă privilegiu: 3 buc.

- 1 doc. din 1 martie 1830 prin care judecătorul principal Boros György din Cluj dă voie membrilor breslei din Zalău să vândă carne și în zilele libere, cuprinde 3 file
- 1 doc. din 30 septembrie 1838 prin care guvernul dă voie maeștrilor să angajeze ucenici peste numărul stabilit, cuprinde 1 filă
- 1 doc. din 6 decembrie 1861 prin care guvernul aprobă construirea unui abator pentru breaslă, cuprinde 1 filă

IV. Documente de privilegii acordate de breasla măcelarilor: 1 buc.

- 1 doc. din 8 decembrie 1824 — extras din scrisorile de privilegii acordate breslei cizmarilor, cuprinde 3 file

V. Adrese ale breslei către Direcțiunea generală din Cluj: 2 buc

- 1 doc. din 28 decembrie 1824 și 1 doc. din 21 septembrie 1827, cuprind 8 file

VI. Diverse adrese către conducerea breslei măcelarilor: 13 buc.

- din: — 19 august 1824
- 30 iunie 1828 — cuprind 9 file
- 24 august 1830 — cuprind 3 file
- 27 aprilie 1834
- 11 iunie 1847 — cuprind 2 file
- 23 august 1847
- 11 februarie 1851 — cuprind 3 file
- 16 februarie 1859
- 1 august 1850 — cuprind 10 file
- 14 iulie 1860
- 3 august 1864 — cuprind 5 file
- 27 ianuarie 1868
- 7 noiembrie 1865 prin care Kerkés István cere ca fiul său să fie reprimat în breaslă, cuprinde 2 file

VII. Procese verbale și extrase din procesele verbale: 8 buc. din care:

- 1 doc. 31 iulie 1771 referitor la fixarea prețurilor la carne, cuprinde 1 filă
- 2 doc. 7 august 1835 și 22 octombrie 1838 — extrase, cuprind 2 file
 - 31 ianuarie 1843 și
 - extrase, cuprind 4 file
 - 9 martie 1849
- 29 decembrie 1856 și 21 ianuarie 1857 — procese verbale, cuprind 4 file
- 21 aprilie 1861 — extras din procesul verbal referitor la consultarea ani. malelor înainte de sacrificare, cuprinde 1 filă

VIII. Documente bănești: 6 buc. din care:

- 8 aprilie 1852 și 28 septembrie 1856 — documente referitoare la fondurile bănești, cuprind 10 file
- 1860 — restul șters și 12 ianuarie 1864 — documente bănești, cuprind 12 file
- 4 martie 1864 și 12 iunie 1866 — carnet de însemnări referitor la sumele de bani depuse după vinderea cărnii, cuprind 7 file
- 24 mai 1897 — tabel referitor la impozitul plătit de membrii breslei, cuprinde 1 filă

IX. Contracte de-ale breseli: 4 buc.

- 1 ianuarie 1851 și 20 ianuarie 1854 — contracte de închiriere pentru măcelărie și prăvălii, cuprind 4 file
- 21 martie 1865 și 8 martie 1868 — contracte ale breslei, cuprind 6 file

Un meșteșug care a avut o mare importanță în Zalău a fost olăritul, care probabil exista încă din secolul al XVI-lea, intrucit în urbaniul de la Gilău sînt amintite în anul 1609 două persoane cu numele de Olaru. După cum afirmă d-na Eva Lakó în *Considerații asupra centrului de olari din Zalău* (în Zalău pe treptele istoriei, Zalău, 1973) „un statut a fost aprobat și dat publicității, de către consiliul orașenesc, în anul 1738” (p. 50). Documentele care se află în colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău au fost achiziționate de d-na Lakó de la bătrînul meșter olar Francisc Muhály. Documentele cuprind anii 1772—1865, sînt în număr de 23 bucăți, redactate în limba maghiară, cuprinzînd un număr de 1521 file, grupate astfel: regulamente de breaslă (copii); formule de jurămint (pentru conducătorii breslei și pentru decanul breslei); cereri de privilegii; cereri către conducerea breslei, registre de procese verbale (în stare bună); registre privind angajarea ucenicilor; registru privind materialele cumpărate (inventar); documente bănești; catalogul expoziției din 1865 de la Buda-pesta.

I. Regulamentul breslei: 2 buc. (copii) și 2 buc. — formular de jurămint

- 25 noiembrie 1851 — copie după regulamentul dat de guvernatorul Ardealului pentru breslele olarilor, cuprinde 8 file
- 14 ianuarie 1851 — copie după regulamentul dat de guvernatorul Ardealului pentru breslele olarilor, cuprinde 12 file (10 scrise, 2 goale)
- nedatată — formula de jurămint pentru conducătorii breslei olarilor, cuprinde 4 file
- 3 octombrie 1836 — formula de jurămint a decanului breslei, cuprinde 1 filă

II. Cereri de privilegii: 1 buc.

- 5 martie 1789 — orașul cere guvernului reducerea impozitului, care este prea mare, asupra unei case din proprietatea olarilor, cuprinde 2 file

III. Cereri către conducerea breslei: 1 buc.

- 1867 — subprimarul Zălaului cere de la Kádár István tabelul ucenicilor, cuprinde 1 filă

IV. Procese verbale: 11 registre

- 20 ianuarie 1772 — 14 noiembrie 1826, registru de procese verbale și diferite însemnări, cuprinde 149 file, lipsesc doar copertile
- 1826—1849, registru de procese verbale, cuprinde 95 file
- 27 ianuarie 1827 — registru de procese verbale (probabil 19 februarie 1862 îl completează pe primul), cuprinde 65 file (62 scrise)
- 26 ianuarie 1836—11 ianuarie 1841, registru de procese verbale, cuprinde 47 file
- 20 iunie 1841—7 ianuarie 1844, registru conținînd diferite hotărâri privitoare la conducerea breslei, cuprinde 12 file
- 24 iunie 1844—10 aprilie 1848, registru de procese verbale, cuprinde 33 file
- lipsesc procese verbale între 1848 și 1857
- 15 martie 1857—1 martie 1865, registru de procese verbale, cuprinde 20 file
- 26 ianuarie 1858—20 ianuarie 1868, alt registru de procese verbale, cuprinde 69 file
- 1 martie 1865—12 iunie 1867, registru de procese verbale care probabil îl continuă pe cel de mai sus, cuprinde 27 file
- 25 mai 1869—28 ianuarie 1880, un registru de procese verbale, cuprinde 51 file
- 29 aprilie 1863—31 octombrie 1888, registru de procese verbale care înregistrează alte adunări decît cele înscrise în cele 3 registre de mai sus, cuprinde 180 file

V. Documente privind angajarea ucenicilor: 2 registre

- 1 ianuarie 1794—28 ianuarie 1835, registru privind angajarea ucenicilor de către meșterii olari, cuprinde 96 file (lipsesc copertile)
- 4 septembrie 1849—18 mai 1884, registru privind angajarea ucenicilor de către meșterii olari, cuprinde 115 file (53 scrise).

VI. Documente pentru materiale: 1 registru

- 7 ianuarie 1861—15 ianuarie 1861, registru inventar pentru materialele cumpărate de breaslă, cuprinde 4 file

VII. Documente bănești: 2 buc.

- 6 ianuarie 1877—7 noiembrie 1887, registru cu însemnarea contribuțiilor bănești ale tinerilor, cuprinde 16 file
- 12 ianuarie 1885, darea de seamă privind încasarea cotizației și plata ajutoarelor bănești pentru bolnavi, cuprinde 2 file

VIII. Alte documente: 1 buc.

- 1885 — catalogul tipărit al expoziției generale din anul 1855 de la Budapesta, cuprinde 512 file — exponatele trimise de olarii din Zalău au avut succes, materializat într-o diplomă și o medalie, în colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Existența breslei cizmarilor este atestată printr-o copie legalizată în anul 1715 prin care Gheorghe Rakoczi al II-lea, principele Transilvaniei, a acordat la 25 martie 1650 un document privind această breaslă și aprobarea statutului ei⁷. Într-unul din registrele breslei cizmarilor din colecția Muzeului din Zalău, se află un document emis de cancelaria principelui Sigismund Báthory în anul 1589, la Alba Iulia, în care se amintește de breasla cizmarilor din Zalău, care la început îi cuprindea pe toți meșterii pielari. La 20 aprilie 1751, Maria Tereza a aprobat despărțirea cizmarilor de tăbăcari, formându-se astfel două bresle independente, din care în anul 1859 se desprind și curelarii.

Din arhiva breslei cizmarilor deținem un număr de 81 documente, însumând 2013 file, documente emise între anii 1759 și 1942. Majoritatea documentelor sînt redactate în limba maghiară, dar sînt redactate și în limba latină și în limba română — acte ale asociației cizmarilor, redactate după 1920.

I. Regulamentul breslei și alte regulamente: 9 doc. și 1 formulă de jurămint.

- 1759 — regulamentul breslei; începutul și sfîrșitul documentului în limba latină, restul în limba maghiară, cuprinde 11 file
- 22 iunie 1779 — precizări ale guvernului Transilvaniei referitoare la aplicarea noului regulament al breslei, conține 2 file
- 1830—1840 — diferite regulamente și privilegii în copii, cuprind 10 file
- 1 mai 1860 — regulamentul breslei cizmarilor, conține 14 file
- 1864 — regulament, conține 10 file
- 25 noiembrie 1872 — 2 buc. din regulamentul de bază al Asociației cizmarilor, redactate în limba maghiară, cu sigiliu, cuprinzînd 11 și respectiv 12 file
- 1 februarie 1914 — regulamentul depozitului de materiale și propuneri pentru un 9 iunie 1914 regulament, cuprinde în total 9 file
- 13 iulie 1924 — regulamentul casei de înmormîntare a asociației meșterilor cizmari, cuprinde 6 file
- 11 martie 1929 — regulamentul de funcționare a restaurantului care este în proprietatea asociației, cuprinde 6 file
- 1759 — formula de jurămint a conducătorilor breslei, cuprinde 14 file din care sînt scrise doar 8 file

II. Ordine: 5 documente.

- 16 iunie 1773 — ordin în legătură cu salariul inspectorilor, cuprinde 1 filă
- 27 iunie 1780—7 februarie 1784 — diferite ordine de la juzi, cuprinzînd 4 file
- 15 noiembrie 1826 — diferite ordine oficiale, cuprinzînd 8 file
- 20 mai 1828
- 6 mai 1887 — diferite ordine de la primarul orașului, cuprinzînd 4 file
- 28 noiembrie 1887
- 27 octombrie 1916 — diferite ordine către Asociația cizmarilor cuprinzînd 4 file
- 10 noiembrie 1916

⁷ G. Kovách, *Arhive medievale privitoare la orașul Zalău, în Zalău pe treptele istoriei*, p. 48.

III. Cereri: găsim 5 doc., grupate astfel:

- 31 mai 1779 – cerere în limba latină, cuprinzând 2 file
- 17 mai 1825 – diferite cereri către conducerea breslei, cuprinzând 5 file
16 iunie 1829
- 26 aprilie 1833 – diferite cereri către conducerea breslei, cuprinzând 5 file
19 ianuarie 1836
- 5 februarie 1853 – cerere către guvernul în legătură cu impozitul prea mare, cuprinzând 2 file
- 30 februarie 1921 – diferite cereri către asociație, cuprinzând 11 file
20 noiembrie 1921

IV. Procese verbale: 8 doc. (registre, extrase)

- 30 ianuarie 1828 – registrul de procese verbale, cuprinzând 193 file
28 ianuarie 1842
- 10 septembrie 1836 – extras dintr-un proces verbal, cuprinzând 1 filă
- 25 noiembrie 1846 – registrul de procese verbale și diferite situații bănești cuprinzând 161 file din care sînt scrise 137 file
- 15 februarie 1896
- 22 februarie 1864 – registrul de procese verbale, cuprinzând 194 file
9 ianuarie 1882
- 21 aprilie 1869 – procese verbale referitoare la contracte de închiriere, cuprinzând 2 file
- 24 aprilie 1881 – diverse procese verbale ale Asociației cizmarilor, cuprinzând 6 august 1887 10 file
- 9 aprilie 1893 – registrul de procese verbale ale Asociației, cuprinzând 405 file
26 iulie 1931
- 6 iulie 1911 – extrase din procese verbale, cuprinzând 4 file
27 decembrie 1915

V. Documente privind angajările: 8 buc.

- 19 ianuarie 1835 – notă despre actele care sînt necesare la angajare, cuprinzând 1 filă
- 18 aprilie 1838 – cereri de angajare, cuprinzând 4 file
22 mai 1838
- 13 iulie 1841 – Pintea István cere să fie primit ucenic, cuprinzând 2 file
- 26 ianuarie 1843 – certificat despre angajarea calfelor ca meșteri, cuprinzând 1 filă
- 22 martie 1844 – certificat de angajare, cuprinzând 1 filă
- 26 martie 1847 – contracte cu ucenici, cuprinzând 4 file
26 februarie 1849
- 5 decembrie 1872 – diferite contracte, cuprinzând 4 file
– – 1879
- 11 aprilie 1875 – adresă a ministerului privitoare la eliberarea certificatelor, cuprinzând 1 filă

VI. Documente financiare: 27 buc.

- 15 ianuarie 1841 – acte privind circulația banilor, cuprinzând 3 file
30 octombrie 1841
- 22 ianuarie 1842 – biserica reformată din Oradea cere ajutor financiar din partea breslei cizmarilor din Zalău, cuprinzând 1 filă
- 1851 – – – documente bănești, cuprinzând 6 file
7 august 1855
- – – 1861 – registrul cuprinzând socoteli bănești, cuprinzând 16 file, din care 8 sînt scrise
- 28 februarie 1861 – registrul cu socoteli bănești, cuprinzând 20 file, din care 11 sînt scrise
- 7 mai 1862 – documente financiare, cuprinzând 6 file
23 ianuarie 1865
- 1865 – – – registrul cu socotelile financiare ale anului respectiv, cuprinzând 19 file
- 1867 – – – registrul cu socotelile bănești ale anului respectiv, cuprinzând 9 file

- 1870 — — — registrul cu socotelile bănești ale anului respectiv, cuprinzând 16 file
- 4 noiembrie 1877 — documentele financiare ale Asociației, cuprinzând 9 file
- 17 februarie 1880
- 2 octombrie 1878 — o persoană girează cu pământul pentru împrumutul său, cuprinzând 1 filă
- 6 ianuarie 1883 — documente financiare, cuprinzând 12 file
- 7 iunie 1884
- 23 august 1894 — documente financiare, cuprinzând 31 file
- 2 septembrie 1899
- 11 ianuarie 1899 raportul despre averea Asociației, cuprinzând 2 file
- 18 ianuarie 1900 — documente financiare, cuprinzând 38 file
- 9 august 1910
- 6 ianuarie 1901 — o cerere de anulare a unei datorii, cuprinzând 2 file
- 11 ianuarie 1909 — contracte de închiriere, cuprinzând 2 file
- 2 ianuarie 1914 — documente financiare, cuprinzând 24 file
- 31 mai 1918
- 4 ianuarie 1920 — documente financiare, cuprinzând 40 file
- 22 ianuarie 1930
- — — 1922 contracte de închiriere redactate în limbile română și maghiară,
- 20 aprilie 1927 cuprinzând 6 file
- 1 mai 1930 — contract de închiriere pentru prăvălie, cuprinzând 2 file
- 8 decembrie 1930 — documente financiare în limbile română și maghiară, cuprin-
- 31 decembrie 1939 zind 72 file
- 30 aprilie 1931 — inventarul restaurantului „Cizma”, cuprinzând 2 file
- 8 februarie 1932 — membrii asociației sînt înștiințați să-și plătească taxele pentru casa de ajutor, cuprinzând 2 file
- 2 ianuarie 1941 — documente bănești, cuprinzând 7 file
- 18 ianuarie 1941
- 8 ianuarie 1941 — documente bănești, cuprinzând 28 file
- 31 decembrie 1941
- fără dată — un contract de închiriere, conținând 2 file

VI. Alte documente:

- 23 octombrie 1828 — limitarea numărului membrilor breslei la 150. Copie după originalul din 22 mai 1837, cuprinzând 1 filă
- 15 martie 1830 — un raport, cuprinzând 1 filă
- 25 iunie 1851 — documente juridice, cuprinzând 3 file
- 22 decembrie 1851
- 22 iulie 1862 — adresă a breslei cizmarilor din Debrețin prin care se stabilește timpul necesar pentru călătorie și lucru pentru calfe; documentul are sigiliu, cuprinzând 1 filă
- 26 iunie 1876 — documente ale adunărilor generale, cuprinzând 9 file
- 24 august 1879
- 6 ianuarie 1884 — documente juridice, cuprinzând 10 file
- 22 iulie 1887
- 18 decembrie 1896 — documente juridice, cuprinzând 12 file
- 4 noiembrie 1899
- 26 martie 1898 — adresa Asociației către viceprimarul orașului în legătură cu casa de ajutor, cuprinzând 2 file
- 2 februarie 1900 — adresa din partea primăriei referitoare la întreținerea drumurilor, cuprinzând 2 file
- 30 ianuarie 1903 — descrierea unui plan de construcție, cuprinzând 2 file
- 14 iunie 1903 — hotărâri juridice, cuprinzând 5 file
- 29 iunie 1903
- 11 ianuarie 1909 — contracte de închiriere, cuprinzând 2 file
- 10 mai 1912 — adresa prin care se interzice cizmarilor din Zalău să-și desfacă marfa la Buciumi, cuprinzând 1 filă
- 21 aprilie 1913 — documente juridice, cuprinzând 4 file
- 20 august 1918
- 15 ianuarie 1922 — hotărâri ale ședințelor asociației, cuprinzând 6 file
- 15 aprilie 1922

- 9 martie 1928 — planul de construire a unei prăvălii, conținând 1 filă
- 22 iulie 1942 — înștiințări, cuprinzând 4 file

Din arhiva breslei tăbăcarilor deținem documente dintre anii 1784—1948. Majoritatea documentelor sînt în limba maghiară, iar restul sînt redactate bilingv, în limba română și limba maghiară. Arhiva conține un număr de 100 documente, însumînd 3271 file. Documentele pot fi structurate astfel:

I. Regulamentul breslei: 2 documente

- 2 decembrie 1831 — statutul breslei, cu 2 sigilii, conținînd 10 file
- 20 decembrie 1859 — regulamentul breslei, cuprinzînd 10 file

II. Cereri și ordine către conducerea breslei: 16 documente

- 28 martie 1784 — diverse ordine și cereri, cuprinzînd 7 file
- 16 mai 1794
- 1 martie 1814 — adrese ale conducerii orașului către conducerea breslei, cuprinzînd
- 3 aprilie 1818 3 file
- 3 aprilie 1821 — documente oficiale, cuprinzînd 15 file
- 20 decembrie 1829
- 15 februarie 1830 — cereri către conducerea breslei, cuprinzînd 3 file
- 15 octombrie 1838
- 20 aprilie 1836 — cereri către conducerea breslei, cuprinzînd 8 file
- 17 august 1838
- 3 martie 1841 — cereri către conducerea breslei, cuprinzînd 18 file
- 3 august 1846
- 31 ianuarie 1843 — cereri către conducerea breslei, cuprinzînd 4 file
- 6 decembrie 1844
- 6 decembrie 1852 — cererea unor calfe pentru reducerea taxei de intrare în breaslă, cuprinzînd 2 file
- 29 februarie 1885 — adrese către conducerea asociației tăbăcarilor cuprinzînd 19 file
- 29 ianuarie 1889
- 15 aprilie 1890 — alte adrese către conducerea asociației cuprinzînd 19 file
- 30 decembrie 1899
- 16 februarie 1897 — cereri către asociație și către tribunal, cuprinzînd 6 file
- 22 august 1899
- 12 februarie 1901 — cereri către conducerea asociației și către subprefectul județului, cuprinzînd 9 file
- 17 februarie 1909
- 15 februarie 1910 — cereri către conducerea asociației, cuprinzînd 9 file
- 8 februarie 1911
- 14 octombrie 1920 — diferite cereri către conducerea asociației cuprinzînd 5 file
- 13 februarie 1929
- 2 februarie 1930 — cereri către conducerea asociației cuprinzînd 41 file
- 1 februarie 1938
- 8 februarie 1941 — cereri către conducerea asociației, cuprinzînd 10 file
- 24 martie 1948
- 20 octombrie 1941 — diferite cereri către conducerea asociației, cuprinzînd 12 file
- 7 iunie 1945

II. Cereri și hotărîri ale breslei și asociației: 16 doc.

- 1790 — — — cerere și protest a breslei, cuprinzînd 5 file
- 23 martie 1799
- 18 februarie 1805 — cerere către sfatul orașului privind aprovizionarea cu piei, cuprinzînd 2 file
- 8 ianuarie 1813 — conducerea breslei cere conducerii orașului Zalău să le fie trimis cît mai repede statutul breslei tăbăcarilor, cuprinzînd 1 filă
- 8 august 1825 — conducerea breslei se adresează guvernului pentru a interveni în aplanarea conflictului dintre breasla tăbăcarilor și breasla jocarilor, cuprinzînd 2 file
- 14 septembrie 1856 — cerere către guvernul privind reglementarea examinării pentru admiterea în breaslă, cuprinzînd 2 file

- 31 ianuarie 1860 — ordine și hotărâri ale breslei, cuprinzând 25 file
- 1 februarie 1869
- 7 martie 1860 — ordine și hotărâri ale breslei, unele cu sigiliu, cuprinzând 21 file
- 18 februarie 1862
- 1 ianuarie 1870 — ordine și hotărâri ale breslei, cuprinzând 15 file
- 19 mai 1878
- 17 februarie 1872 — documente ale adunărilor generale ale asociației, cuprinzând
- 30 iulie 1876 13 file
- 5 decembrie 1880 — documente ale adunărilor generale ale asociației, cuprinzând
- 4 septembrie 1888 66 file
- 8 februarie 1882 — documente ale adunărilor generale ale asociației, cuprinzând
- 7 martie 1882 4 file
- 7 septembrie 1897 — documente ale adunărilor generale ale asociației, cuprinzând
- 4 martie 1900 11 file
- 28 ianuarie 1900 — adrese, ordine și hotărâri de judecată cuprinzând 70 file
- 19 octombrie 1909
- 6 februarie 1910 — alte adrese, ordine și hotărâri judecătorești, cuprinzând 41 file
- 30 decembrie 1919
- 1 iulie 1921 — adrese, ordine și hotărâri judecătorești în limbile română și ma-
- 9 martie 1929 ghiară, cuprinzând 26 file
- 30 iulie 1930 — alte adrese, ordine și hotărâri judecătorești, în limbile română și
- 9 februarie 1939 maghiară, cuprinzând 38 file

III. Procese verbale: 14 doc.

- 27 septembrie 1819 — registru de procese verbale, cuprinzând 16 file
- 1 februarie 1847
- 2 iulie 1829 — registru de procese-verbale, cuprinzând 26 file
- 29 octombrie 1849
- 15 februarie 1830 — registru de procese verbale, cuprinzând 3 file
- 8 octombrie 1832
- 23 ianuarie 1834 — registru de procese verbale, cuprinzând 91 file
- 20 februarie 1860
- 26 martie 1843 — registru de procese verbale referitoare la banii care s-au dat
- 10 februarie 1856 tinerilor, cuprinzând 68 file
- 28 noiembrie 1846 — registru de procese verbale cuprinzând numele membrilor
- breslei care au donat bani pentru construirea prăvăliei, cu-
- prinzând 74 file
- 20 ianuarie 1852 — registru cuprinzând sumele donate tinerilor din breaslă, cu-
- 20 februarie 1870 prinzând 23 file
- — — 1856 — registru cu diferite situații financiare cuprinzând 47 file
- 29 octombrie 1868
- 23 martie 1862 — registru de procese verbale ale tinerilor breslași, cuprinzând
- 25 februarie 1872 95 file, din care 20 sînt scrise
- 30 ianuarie 1872 — registru de procese verbale, cuprinzând 169 file
- 18 februarie 1929
- — — 1881 — registrul Asociației tăbăcarilor, conținând numele celor care au con-
- 12 februarie 1899 tribuit cu bani pentru înmormintarea membrilor asociație.
- cuprinzând 74 file, din care 9 sînt scrise
- 7 februarie 1900 — procese verbale și invitații, cuprinzând 15 file
- 14 septembrie 1907
- 21 februarie 1905 — procese verbale ale asociației, cuprinzând 18 file
- 11 iulie 1909
- 21 mai 1910 — registru, cuprinzând 24 file
- 15 iunie 1917

IV. Documente financiare: 25 doc.

- 21 octombrie 1841 — contracte între breasla tăbăcarilor și alte bresle, unele cu
- 14 iulie 1845 sigilii, cuprinzând 3 file
- 19 martie 1850 — documente bănești, cuprinzând 36 file
- 4 martie 1860

- 23 februarie 1860 — documente financiare, cuprinzând 27 file
— — 1868
- 1 februarie 1865 — documente financiare, cuprinzând 20 file
21 ianuarie 1866
- — — 1869 — alte documente financiare, cuprinzând 16 file
3 martie 1870
- 14 decembrie 1869 — contract cu muzicanții țigani din Șimleu-Silvaniei, cuprinzând 1 filă
- 4 ianuarie 1870 — documente financiare, cuprinzând 25 file 1879
- 14 martie 1875 — contracte și un inventar al asociației, cuprinzând 4 file
27 iunie 1875
- — — 1879 — un caiet de impozit al Asociației tăbăcarilor, cuprinzând 6 file
- 1 ianuarie 1880 — documente financiare ale asociației, cuprinzând 71 file
10 februarie 1888
- — — 1883 — caiet de impozite, cuprinzând 6 file
- 27 mai 1885 — diferite contracte, cuprinzând 17 file
24 aprilie 1889
- 31 ianuarie 1890 — diferite contracte, cuprinzând 14 file
24 aprilie 1890
- 4 februarie 1891 — documente financiare, cuprinzând 25 file
16 ianuarie 1898
- 10 februarie 1900 — documente financiare, cuprinzând 35 file
29 august 1907
- 29 iunie 1900 — contracte de închiriere și vânzare, cuprinzând 10 file
31 iulie 1908
- — — 1908 — caiet de impozite, cuprinzând 6 file
- 14 ianuarie 1909 — caiet de impozite, cuprinzând 6 file
- 1 aprilie 1910 — documente financiare ale asociației, cuprinzând 160 file
3 august 1919
- 17 aprilie 1910 — contracte, cuprinzând 10 file
28 iunie 1915
- 17 februarie 1920 — documente financiare ale asociației, cuprinzând 36 file
30 noiembrie 1920
- 2 august 1922 — contracte și confirmări, cuprinzând 2 file
1 iulie 1928
- 24 decembrie 1930 — contracte și confirmări în limbile română și maghiară, cuprinzând 9 file
27 ianuarie 1934
- 27 septembrie 1932 — documente financiare, cuprinzând 380 file
10 februarie 1939
- 1 decembrie 1941 — documente financiare în limbile română și maghiară, cuprinzând 146 file
28 decembrie 1944

V. Alte documente: 18 documente

- 3 octombrie 1842 — documente ale adunărilor generale, unele cu sigiliu, cuprinzând 25 septembrie 1849 13 file
- 12 martie 1845 — planul de construcție al magazinului de desfacere a produselor breslei tăbăcarilor, cuprinzând 1 filă
- 9 mai 1850 — documente ale adunărilor generale, majoritatea cu sigiliu, cuprinzând 21 februarie 1859 82 file
- — — 1851 — inventarul documentelor breslei, cuprinzând 2 file
- 11 ianuarie 1852 — certificate de serviciu, cuprinzând 6 file
26 iunie 1860
- 23 februarie 1859 — certificat școlar cuprinzând 2 file
- 19 iulie 1863 — 2 scrisori de eliberare, cuprinzând 5 file
25 ianuarie 1866
- — ianuarie 1867 — lista membrilor breslei tăbăcarilor, cuprinzând 50 file, din care
— februarie 1901 8 scrisori
- 31 ianuarie 1869 — certificat de naștere cuprinzând 1 filă
- 24 februarie 1871 — certificate școlare, cu sigilii, cuprinzând 6 file
9 iunie 1879
- 25 ianuarie 1872 — carte de muncă, cuprinzând 79 file, din care 10 scrisori

- 6 aprilie 1898 — documente în legătură cu inaugurarea steagului asociației, cuprin-
5 iunie 1898 zind 67 file
- 2 aprilie 1903 — planul construcției unui atelier, cuprinzind 4 file
- 4 mai 1923 — invitații la ședințele asociației, cuprinzind 10 file
18 noiembrie 1928
- 31 ianuarie 1931 — invitații la ședințe, cuprinzind 9 file
18 februarie 1939
- 30 decembrie 1940 — inventarul asociației, cuprinzind 2 file
- 23 februarie 1941 — invitații la ședințe și autorizații pentru ședințe, cuprinzind
13 martie 1945 17 file
- octombrie 1943 — documente economice, cuprinzind 3 file
4 noiembrie 1943

VI. Cărți de călătorie: 5 documente

- 11 februarie 1850 — carte de călătorie a lui Kiss Jozsef, cuprinzind 48 file, din
25 octombrie 1856 care 30 scrise
- 7 ianuarie 1851 — cartea de călătorie a lui Szigethi Samuel, cuprinzind 48 file,
din care 28 scrise
- 15 martie 1870 — cartea de călătorie a lui Buzás István din Zalău, cuprinzind
80 file, din care 12 scrise
- 2 aprilie 1871 — cartea de călătorie a lui Darcsi Jozsef din Zalău, cuprinzind
48 file, din care 10 scrise
- 20 mai 1878 — cartea de călătorie a lui Tyukodi Karoly din Zalău, cuprinzind
48 file, din care 11 scrise

În depozitele muzeului se păstrează și o ladă a breslei gubarilor, cu o parte din materialul arhivistic al acestui meșteșug arhaic și care a fost răspândit în comitatul Sălaj. Documentele sînt bine păstrate. Cel mai vechi document păstrat al acestei bresle datează din 1822 și este unul dintre cele mai frumoase regulamente, pentru scrierea căruia s-a folosit cerneală de aur; este redactat bilingv, în limbile latină și maghiară, avînd desenat în interior un model de gubă, colorat, cu explicații pentru părțile componente ale obiectului. Ultimul document păstrat în această ladă datează din anul 1889; documentele însumează un număr de 11 bucăți cuprinzind 317 file. Sînt redactate în latină și maghiară, iar documentele financiare în limbile maghiară și română.

Documentele de arhivă ale breslei gubarilor pot fi structurate după cum urmează:

I. Regulamentul breslei și formula de jurămint: 2 documente

- 26 februarie 1822 — regulament prezentat la adunarea generală, cuprinzind 27 file
- nedatat — formula de jurămint pentru conducătorii breslei, cuprinzind 1 filă

II. Procese verbale (registre): 3 buc.

- 30 ianuarie 1814 — procese verbale, cuprinzind 114 file
24 ianuarie 1875
- 1 ianuarie 1850 — procese verbale, situații financiare și contracte între meșteri
15 februarie 1884 și ucenici, cuprinzind 129 file
- 27 august 1865 — procese verbale, cuprinzind 134 file
24 ianuarie 1921

III. Documente financiare: 4 doc.

- — — 1855 — diferite documente, cuprinzind 28 file
- — — 1937
- 1869 — chitanțe ale asociației, cuprinzind 16 file
1889

IV. Scrisori de recomandare: 2 doc.

- 37 septembrie 1835 — scrisoare de recomandare a breslei jubarilor din Rimaszombat pentru Molnár Jozsef, calfă, către toate breslele de gubari, cuprinzind 1 filă
- 26 decembrie 1841 — scrisoare de recomandare a breslei gubarilor din Gönc, pentru Hajdu Jozsef, calfă către toate breslele de gubari, cuprinzind 1 filă

În numerele următoare ale revistei noastre vom publica studiul acestor documente de breaslă.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

1. * * * * * *Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania
2. Berza M., Pascu St., *Istoria României*, II, București, 1965
Stănescu E., etc.,
3. Giurescu C. C., *Istoria românilor*, București, 1975
Giurescu D.,
4. Iorga N., *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915
5. Oțetea A., Popescu-Puțuri etc. *Istoria poporului român*, București, 1970
6. Pascu St., Ion Ionașcu, Chiodaru C., etc. *Istoria medie a României*, București
7. Pascu St., *Voievodatul Transilvaniei*, I—IV, București
8. Prodan D., *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, I—II, Index vol. III
9. Suci C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, București, 1954

BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ

1. Petri M., *Szilágy vármegye monográfiája*, Budapest, 1901—1904
2. Kádár J., *Szolnok—Doboka vármegye monográfiája*, Dées, 1900—1905
Zălău, 1926
4. Stoica D., Lazăr I. P. *Schița monografică a Sălajului, Șimleu-Silvaniei, 1908*
5. Pascu St., *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954
6. Kovách G., *A Zilahi céhek története*, București, 1958
7. * * * *Privilegii privind orașul Zalău*, nr. 1—45, Fond Primăria orașului Zalău, Filiala Zalău a Arhivelor Statului
8. * * * *Arhiva breslei olarilor din Zalău (aflată în posesia Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău)*
9. * * * *Arhiva breslei măcelarilor din Zalău (aflată în posesia Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău)*
10. * * * *Arhiva breslei tăbăcarilor din Zalău (aflată în posesia Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău)*
11. * * * *Arhiva breslei gubarilor din Zalău (aflată în posesia Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău)*
12. * * * *Fondul arhivistic al fostului comitat Solnocul de Mijloc, Filiala Sălaj a Arhivelor Statului*
13. * * * *Pascu St., Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I—III, Cluj, 1972

DOCUMENTS OF THE GUILDS FROM ZĂLĂU

(Summary)

Among the collections to be found in the History and Art Museum from Zalău there is a considerable number of documents and objects belonging to Zalău guilds. The archive fund of the Zalău guilds comprises medieval, modern and contemporary documents from the period of associations, and even after 1900.

These documents have been partially studied and published. The museum owns a part of the butchers, potters, shoemakers, carriers' and skinner's archive.

ISTORIE MODERNĂ

TRIBUNUL MIHAI LUPU HOSSU

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca și în toată perioada dominației maghiare și austriece, intelectualii români din Transilvania s-au resimțit profund de pe urma asupririi naționale. Nobilii maghiari, care monopolizaseră dregătoriile pe toată scara administrativă, îi lăseau pe românii care nu aveau protecție mereu fără slujbe sau în activitățile cele mai neînsemnate.

În Districtul Chioar, aflat în partea Nord-Vestică a țării, numărul acestor intelectuali era destul de mare, datorită breșelor create în substructurile sociale de către Curtea de la Viena, interesată să atragă micii nobili, încât fiii acestora, de religie greco-catolică, au putut urma școlile superioare romano-catolice. Dar ocuparea funcțiilor publice le-a fost mereu îngădită de marii dregători feudali maghiari. E semnificativ în acest sens e faptul că, în 1843, când Congregația Generală a Nobililor Districtului Chioar, formată în copleșitoare majoritate din români, a trebuit să facă un adevărat „tumulț” — după expresia vremii — pentru menținerea în comitetul de conducere a regiunii a unor intelectuali ridicați din rândurile sale Cererea a antrenat riposta vehementă a gazetei reacționare din Cluj, „*Erdélyi Híradó*”. Aceasta i-a numit „nobili trențăroși”, și l-a acuzat pe notarul șef nou ales, dintre români, de provocarea acelor „tulburări” de la Șomcuta și de intenția înlăturării ungarilor din dregătorii¹.

În această atmosferă de diversionism și persecuție întreținută de magnați, mulți intelectuali au trebuit să-și părăsească locurile natale. Așa se face că, în vîltoarea evenimentelor revoluției pașoptiste, în Munții Apuseni să se întâlnească intelectuali chioreni care purtau la nume apelativul localităților de origine: Ioan Buteanu de Șomcuta, Ioan Dragoș de Toplița, Simion Balint de Vima Mică (al cărui tată se stabilise mai demult „Pe câmpie”), Mihai Lupu Hossu de Răstoci și alții.

Ultimul și-a împletit destinul cu cel al lui Ioan Buteanu și Avram Iancu — deși nu a avut relieful lor — în momente dramatice pentru amândoi corifeii revoluției românești. Originar, după cum o arată și „particula nobiliară”, din satul Răstoci (azi în județul Sălaj), Mihai Lupu Hossu a fost fiul cel mai mare al unui „comisar de impozite” al Districtului Chioar. Urmînd clasa de filosofie al liceului academic piarist din Cluj, a fost coleg cu George Bariș, dar departe de strălucirea acestuia. Rămas fără sprijinul tatălui, a părăsit repede învățătura².

Mihai Lupu Hossu a colindat câțiva ani prin Transilvania, ca secretar particular al unor magnați. În 1835, a fost primit cu mare greu asesor la judecătoria Districtului Chioar, dar din 1842, n-a mai rezistat și s-a înstrăi-

¹ „*Erdélyi Híradó*”, Cluj, 1843, nr. 58 și 59.

² Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cotele 56, 58, 63. Din 1829, tatăl său, Ioan Hossu, zis „Comișeru”, nu mai apare în șematismele oficiale și nu mai semnează tabelele de impozite — dovezi că a murit.

nat de locurile natale. A intrat, pentru mult timp, în serviciile grofilor Bor-menisza și Nopcea din Comitatul Hunedoara, în preajma Devei³.

Aflat în perimetrul Munților Apuseni, Mihai Lupu Hossu a fost cuprins și el în valul revoluționar pașoptist. E mai mult decât o probabilitate că a luat parte la adunarea națională de la Blaj, din 3/15 mai 1849,⁴ odată cu baronul Vasile Nopcea, pe a cărui moșie, din Zam, era administrator⁴. Altfel nu ne-am putea explica puternica răscolire din sufletul lui și aderarea la mișcarea românească de emancipare politică și socială. August Treboniu Laurian amintește, într-o notiță la o scrisoare către George Bariț, de un „tribun Hossu”. La începutul lunii octombrie 1848, el a sesizat comitetul Național Român Permanent din Sibiu că episcopul ortodox Andrei Șaguna a răspândit proclamații kossuthiene, aduse de la Pesta, prin împrejurimile Devei, Orăștiei și Sebeșului⁵. Necunoscut pînă acum, din alte documente, ca și conducător revoluționar, datele pe care le deținem despre Mihai Lupu Hossu — care se semna cînd „Farkas”, cînd „Wolf-gang” — converg spre identificarea sa cu tribunul amintit de Laurian,

În calitatea pe care a primit-o, probabil în toamna anului 1848, de „notar al Zarandului”, Mihai Lupu Hossu s-a aflat în strînsă colaborare cu prefectii Nicolae Solomon și Ioan Buteanu. Cel de al doilea a insistat să-și ia un nume de rezonanță românească, îndemnându-l: „Scutură-te de numele maghiar Hossu, și așa s-a sters nobilitatea; să urmărești pilda ungușorilor în schimbarea numelor; n-ar fi nici o pagubă, numai folos, că poporul din Zarand nu s-ar împiedeca în numele Hossu. Ia numele Răstoceanu, că ești din Răstoci!”⁶.

Rudenii apropiate, (pentru că și mama lui Mihai Lupu Hossu era din familia Butean, din Șomcuta), cei doi chioreni și-au urmat glasul singelui, ajutîndu-se în toate împrejurările. Prefectul Zarandului a făcut odată imprevizibilă să se avînte singur pînă la Deva. Gardiștii maghiari l-au descoperit și-au vrut să-l omoare. Mihai Lupu Hossu l-a adăpostit în podul casei, iar soția sa, o ungușoaică de mare omenie, i-a derutat pe urmăriitori, făcându-i să creadă că nu e nimeni în casa lor. Apoi, noaptea, tîrziu, gazda l-a scos pe urmărit din ascunzătoare și l-a condus pînă ce l-a știut în siguranță. Pentru acest gest, descoperit mai tîrziu, și pentru că a luat în păstrare niște obiecte și scrisori de-ale prefectului, precum și lucruri confiscate în calitate de notar, de la diferiți indivizi, pînă la aflarea păgubașilor, Mihai Lupu Hossu a fost tradus, la 27 iulie 1849, în fața „Tribunalului de sînge” din Deva și acuzat de jaf, trădare de patrie, dușmănie și insultare a națiunii maghiare. Evident, a fost con-

³ Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, Donația Fr. Hossu-Longin, serton 253/3; manuscrisul nr. 4644/I; și Arh. Stat. Cluj, Fond Districtul Chioar, an. 1855, cutia 44, dosar 15, f. 9.

⁴ V. Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj, 3-5 (17-17) mai 1848*, București, 1966, p. 473.

⁵ Șt. Pascu și colectiv, *George Bariț și contemporanii săi*, I, București, 1973, p. 152-153, nota 12.

⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Ilie Dăianu, cota 345; Bibl. Centr. Univ. Cluj, Donația Fr. Hossu-Longin, serton 244/I; Fr. Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea*, Cluj-Napoca, 1975, p. 32-35 și 342; V. Hossu, *Istoricul localității Răstoci*, în *Acta MP*, VI, 1982, p. 212.

damnat la moarte și confiscarea averii. Numai pătrunderea trupei imperiale în oraș a împiedecat executarea⁷.

După revoluție, Mihai Lupu Hossu s-a aflat tot în Zarand, autoritățile austriece numindu-l comisar cezaro-crăiesc al Subcercului Hălmagiu⁸.

Urmare a multelor lor suferințe, românii așteptau realizarea dezideratelor lor naționale, precum și reglementările sociale, religioase și culturale revendicate. Evoluția prea lentă a reformelor a creat încordare în toată Transilvania, din care cauză, revoluționarii români erau suspectați ca agitatori și urmăriți de agenții poliției. Aceștia au luat chiar măsuri pentru izolarea lor. Deși comisar cazaro-crăiesc, Mihai Lupu Hossu a refuzat să colaboreze cu agenții poliției din Viena pentru îndepărtarea lui Avram Iancu din munți. Mai mult, l-a prevenit pe marele revoluționar asupra pericolului. Dar într-o zi de țirg, din 15 decembrie 1849, Iancu a venit din nou la Hălmagiu. Soldații imperiali l-au arestat, împreună cu alți doi tribuni — Vasile Fodor și Iosif Bologna — și l-au dus între baionete la comandantul companiei. În câteva clipe, 6—7 mii de moți indignați au înconjurat clădirea. Dacă nu interveneau cu energie comisarul în favoarea arestaților, putea ieși vărsare de sânge. Imediat ce a obținut eliberarea lor, el a înaintat un raport către superiori informându-i asupra incidentului și cerându-le măsuri ferme pentru încetarea abuzurilor militarilor, care, de fapt, executaseră un ordin secret⁹.

Gestul lui Mihai Lupu Hossu n-a fost doar o intervenție oportună, de funcționar responsabil. El întreținea relații fraterne cu conducătorii revoluționari din munți. Avram Iancu îi făcea adesea vizite. Fiul comisarului, Francisc Hossu-Longhin, avea să noteze mai târziu : „Mi-aduc aminte că-mi spunea mama că Iancu, care cunoștea pe tata de mai-nainte, venind pe la noi, mă pune pe un genunche a lui călare și scuturându-mă cânta ades așa : „pir, pir, pir, ca la pir, — pir, pir, pir, ca la pir” și mă gugulea cu drăgălășenie”¹⁰. Nu-i exclus ca cei doi să se fi cunoscut cu mulți ani în urmă, la Cluj, unde Avram Iancu l-a avut coleg de clasă de Ioan, fratele mai mic al comisarului¹¹. Spre cinstea lui, Mihai Lupu Hossu a fost consecvent în prietenia față de Iancu, în ciuda primejdiilor care-l pândeau în perioada aceea de teroare contrarevoluționară.

Districtul militar Alba a dat instrucțiuni judecătorului suprem al Regimentului „Wilhelm I”, din Zlatna, și comisarului Cercului Baia de Criș să cerceteze incidentul de la Hălmagiu și să stabilească persoanele care „...s-au remarcat în mod special la această împotrivire publică și violentă împotriva măsurilor militare”¹². Printre aceste persoane s-a aflat, evident, și Mihai Lupu Hossu. Ca unul care nu mai prezenta suficiente garanții pen-

⁷ *Idem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ I. Ranca, V. Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, București, 1974, p. 75—77 și 80—81; Fr. Hossu-Longhin, *op. cit.*, p. 30—31.

¹⁰ Fr. Hossu-Longhin, *op. cit.*, p. 29—31.

¹¹ *Auditores Juris, Philosophiae et Chirurgiae in Reg. Lyceo Claudiopolitano Secundum Examina...*, 1845; Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, „Schol. 1846”, nr. 169.

¹² I. Ranca, V. Nițu, *op. cit.*

tru imperiali, el a fost mutat curând din Hălmagiu. Până la sfârșitul vieții survenit subit la 23 aprilie 1858, el a fost purtat mereu din loc în loc, în posturi obscure, prin Transilvania, plătind astfel scump — fără să se plângă — prietenia sa cinstită față de Avram Iancu¹³.

VALER HOSSU

I HAI HOSSU LUPU. THE TRIBUNUS OF ROMANIAN LEGION IN THE REVOLUTION OF 1848

(Summary)

Mihai Hossu Lupu lived in the middle of very important events in the history of the Romanians from Transylvania (the national revolution from 1848—1849). He was a native of Chioar district and acted as a tribunos of the Romanian fight legion in the western Carpathians. He was a close friend with Avram Iancu (the leader of the Romanians from the Western Carpathian mountains) and a relative of Ioan Buteanu (the prefectus of Zarand district). Mihai Lupu Hossu had an active collaboration with these two. For his revolutionary activity tribunos Hossu was sentenced to death (sentence remained unexecuted) and had to endure numerous administrative vexations. But in spite of these he remained an honest intellectual until the end of his life.

13

¹³ Fr. Hossu-Longin, *op. cit.*, 29—31, 39—40.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

POPULAȚIA JUDEȚULUI SĂLAJ ȘI EVOLUȚIA EI SUB IMPACTUL DICTATULUI DE LA VIENA 5 IX — 1940 — 25 X — 1944

Studiu critic

Județul Sălaj este situat în partea vestică a țării. În perioada interbelică a fost județ de frontieră cu Ungaria, întrucât a avut în componența lui administrativ teritorială plasa Carei și orașul Carei, precum și plasa Valea lui Mihai.

Având un trecut multimilenar geto-dacic, daco-roman, apoi românesc istoria lui este bogată în evenimente istorice, iar de la un secol, la altul țara Sălajului a Silvaniei s-a înscris pe o traectorie ascendentă pe linia participării și contribuției ei la marile evenimente cruciale din istoria poporului român.

De la lupta și moartea eroică a voevodului român Gelu dusă împotriva invadatorilor pe teritoriul Sălajului, la răscoala de la Bobâlna din anul 1437—1438, epopeea lui Mihai Viteazul care a înscris cu litere de foc măreața victorie de la Guruslău din 3 august 1601 (stil-nou), la revoluția de la 1848—1849 în care a dat pe tribunul Alexandru Papiu Ilarian și pe conducătorul și ideologul revoluției din Transilvania Simion Bărnuțiu.

Istoria Sălajului s-a înscris și în cadrul momentelor de luptă națională a românilor împotriva imperiului austro-ungar, între care la loc de frunte în marea acțiune a Memorandiștilor din anul 1892 în frunte cu Gheorghe Pop de Băsești. Apoi la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, unde bărbați de seamă ai Sălajului împreună cu numeroase mase de cetățeni din toate straturile sociale au adus contribuții mari și meritorii la înfăptuirea mărețului act istoric de făurire a statului național unitar român.

În perioada interbelică populația Sălajului s-a dezvoltat în condițiile societății românești din această perioadă printr-o evoluție pozitivă și ascendentă până în anul 1940.

Un moment de bilanț pe plan demografic la constituit recensământul general al populației României din 29. XII.1930 în care rezultatele cu referire la județul Sălaj, le-am concentrat în două tabele, sinoptice, care reflectă clar diviziunile etnice.

Din examinarea acestor două categorii de date se evidențiază realitatea istorică generală după care populația de naționalitate și limbă română era în majoritate absolută în totalul populației județului precum și în mediul rural, iar în mediul urban ponderea ei era în jur de o treime. Se mai afla în majoritate absolută în cele 8 plăși ale județului, excepție era plasa Carei și Valea lui Mihai (Anexa I, II).

Se constată o stabilitate în poziția sa atât în ce privește afirmarea după criteriul naționalității cât și după cel al limbii materne. Populația Sălajului avea însă și o parte din structura ei demografică mai complexă sub

Tabel nr. 1

Populația stabilită după naționalitate¹

Total Județ	Totalul populației	Români	Maghiari	Germani	Cehi-Slovaci	Evrei	Alții
0	1	2	3	4	5	6	7
1930	343.347	192.821	107.662	16.010	5.901	13.380	7.573
	100	56,15	31,35 s	4,66	1,71	3,89	2,20
Total urban	31.830	10.058	14.685	1.788	78	4266	955
	100	31,59	46,13	5,61	0,20	13,40	2,78
Total rural	311.517	182.763	92.977	14.222	5.823	9.114	6.618
	100	58,66	29,84	4,56	1,86	2,92	2,12

Tabel nr. 2

Populația stabilită după limba maternă²

Total județul anul	Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Cehă-Slovacă	Idiș	Altele
0	1	2	3	4	5	6	7
1930	343.347	191.144	125.544	8.706	5.771	9.501	2.681
	100	55,67	36,56	2,53	1,68	2,76	0,78
Total urban	31.830	8.757	19.737	396	45	2582	313
	100	27,51	62,00	1,24	0,20	8,11	1,12
Total rural	311.517	182.387	105.807	8.310	5.726	6.939	2348
	100	58,54	33,96	2,66	1,83	2,22	0,75

raport etnic, întrucât alături de români mai existau și câteva grupări etnice neromâne formate din cetățeni români de origine etnică diferită, dintre care maghiari, germani, evreii și slovacii dețineau o pondere mai semnificativă în totalul populației. Toate împreună reprezentau acel specific istoric, rezultat din a ceea ce de mai multe secole în urmă s-au stabilit și au trăit împreună cu românii, devenind în evoluția lor istorică minorități etnice din epoca modernă și contemporană.

În rândul acestor grupe de populație se observă o anumită oscilație în ce privește înregistrarea lor după o limbă maternă, în raport cu înregistrarea după criteriul naționalității. Astfel numărul lor în mai multe cazuri apare mai mic după criteriul naționalității în raport cu cel la limbii materne. Fenomenul se observă mai ales la populația de naționalitate și limbă maternă germană și la cea de naționalitate evrei și limbă maternă idiș, mai ales din mediul urban. Era aceasta o situație moștenită de la regimul austro-ungar, care a dus o politică intensă de maghiarizare a șvabilor din nord-vestul țării, a populației evreiești și a altor etnii nemaghiare. Populația românească

¹ *Recensământul general al populației României 1930, vol. I, partea a II-a, p. 384—385 (în continuare R.G.P.R.)*

² *Ibidem*

a fost afectată mai puțin de acest proces de maghiarizare datorită poziției sale de împotrivire.

În perioada de la 1 ianuarie 1931 și până la 31 iulie 1940,⁴ în cadrul populației Sălajului sa produs următoarele fenomene demografice pozitive. Născuți vii total 106.289 suflete, decese 67.659 suflete. Excedentul natural obținut a fost de 38.630 locuitori. Numărul căsătoriilor întemeiate a fost de 29.501, iar al divorțurilor numai de 612 cazuri a fost însă ridicată rata mortalității infantile 19.837 decese înregistrate la copii sub un an, iar născuți morți 1069 cazuri⁵. La excedentul natural mediul urban a contribuit numai cu 1358 suflete din care, orașul Carei 360, Șimleu Silvaniei 998, iar orașul Zalău s-a înscris în minus cu 430 locuitori. Mediul rural a dat 37.272 suflete.

Pe grupe de naționalități excedentul natural s-a repartizat astfel⁴:

Tabel nr. 3

Excedent Total	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
38.630	23.669	8.873	1.913	1.04	3.091
100	61,27	22,96	4,95	2,80	8,00

La 31 iulie 1940 populația probabilă la județul Sălaj, prin adăugarea excedentului natural la populația de bază după naționalitate înregistrată în anul 1930, a fost următoarea, comparativ cu anul 1930:

Tabel nr. 4

Populația după naționalitate⁵

Anul	Totalul populației	Români	Maghiari	Germani	Ruși Ruteni Ucrainieni	Evrei	Alții
31. VII	381.977	216.490	116.535	17.923	1.125	14.464	15.440
1940	100	56,67	30,50	4,69	0,29	3,78	4,04
1930	343.347	192.821	107.662	16.010	1.102	13.380	12.272
29. III	100	56,15	31,35	4,66	0,4	3,89	3,57

Datele ne arată o evoluție pozitivă de ansamblu a populației județului, întrucât toate grupele principale etnice au înregistrat sporuri demogra-

³ *Mișcarea populației României 1931—1936*, p. 55, 5. 83, 5, 7, 7, *Buletinul statistic al României mai—iunie 1938*, p. 9; *Idem*, nr. 5—6/1938, p. 113, 120; *Idem*, nr. 7—8/1938, p. 186 m 193; *Idem*, nr. 9/1938, p. 256; *Idem*, nr. 10/1938, p. 318; *Idem*, nr. 11—12/1938, p. 383; 390; *Idem*, nr. 1—2/1939, p. 714; *Idem* nr. 3—4/1939, p. 145, 152; *Buletinul demografic al României*, mai 1940, p. 229; *Idem*, nr. 5/1940, p. 198; *Idem*, nr. 6/1940, p. 248; *Idem*, nr. 7/1940, p. 282; *Idem*, nr. 8/1940, p. 316; *Idem*, nr. 9/1940, p. 354; *Idem*, nr. 10/1940, p. 388; *Idem*, nr. 11/1940, p. 426.

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem* + R.G.P.R. p. 384—385

fițe, însă în ritmuri parțial diferite. Populația de naționalitate română fiind cea mai numeroasă și care trăia în mase compacte, iar aproape 59% era în mediul rural unde s-a înregistrat majoritatea absolută a excedentului natural, și-a consolidat poziția atât numerică cât și ponderea în totalul populației.

Dictatul de la Viena, apoi ocupația ungară horthystă, încă din primele zile a lovit cu intensitate și în populația județului Sălaj prin crimele săvârșite de armata maghiară în localitățile Tresnea, Ip și în alte localități, problema care a fost tratată în diferite studii și lucrări de specialitate și care nu mai face obiectul studiului de față⁶.

După ocuparea teritoriului, județul Sălaj a cunoscut modificări însemnate din punct de vedere teritorial — administrativ, făcută de guvernul ungariei. Astfel, din componența județului au fost desarondate plasa Carei împreună cu orașul Carei și care au fost trecute la județul Satu-Mare cu o populație existentă de 53.409 locuitori în anul 1930 (vezi anexa nr. 1). În plus și plasa Calea lui Mihai a fost desarondată și trecută la județul Bihor cu 31.487 locuitori existenți în anul 1930 (anexa nr. 2). La județul Sălaj au fost apoi arondate un număr de 7 localități de la județul Someș, respectiv Bezded, Călacea, Cernuc, Gârbou, Popteleac, Poenița, Șolomon cu o populație totală avută în anul 1930 de 6032 suflete.

În această organizare teritorial-administrativă schimbată, pentru anul 1930 în localitățile aferente a fost înregistrată următoarea populație după naționalitate⁷.

Tabelul nr. 5

Populația stabilă după naționalitate la 29,XII, 1930

Nr. de localități	Totalul populației	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Cehi-Slovaci	Alții
253	264.483	169.438	73579	1573	8769	5820	5208
	100	64,06	27,87	0,90	3,31	2,20	1,64

În organizarea teritorial administrativă schimbată, a avut loc recensământul populației din Ungaria în luna februarie 1941, context în care a fost înregistrată și populația județului Sălaj.

Pe baza datelor obținute de la notariate și plăși, după efectuarea recensământului în unitățile teritoriale de bază sat, oraș, plasă la nivelul prefecturii județului Sălaj ele au fost centralizate pe localități, din care un exemplar s-a păstrat în arhiva acestui organ de stat maghiar, în document este

⁶ Vasile T. Ciubăncan, *Evoluții demografice sălăjene contemporane* în Acta. Mus. Porolissensis, (A.M.P.) 1, 1967, p. 281—288; *Idem, Date noi demografice, socio-economice despre populația Sălajului pe anii 1910—1941. Poziția și contribuția ei în problemele apărării graniței de vest a țării în perioada interbelică*, în A.M.P., 4, 1980, p. 605—629; Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Pușcașu, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României — septembrie — noiembrie 1940*, Cluj, 1988, p. 151—1489.

⁷ P.G.P.R., vol. I, partea II, p. 384—385

înscrisă populația din toate localitățile județului urban-rural, după criteriul limbii materne, conform întrebării de la numărul curent XII, din fișa de recensământ formulată astfel, mai mult decât limba maternă propriu zisă : „anyanyelve: (az anyely amelyet az illetésajat nyelvenek vall és a legyobban és legszivesebben beszél)».

Tabel nr. 6

Populația stabilă a județului Sălaj după limba maternă la recensământul populației din februarie 1941 comparativ cu cel din 29.XII.1930⁹

Anul	Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Idiș Heber	Țigănească	Altele
0	1	2	3	4	5	6	7
Urban	15.788	4323	9825	11	1383	59	87
1930	100	27,38	62,23	0,70	8,75	0,37	0,55
1941	17.585	2243	15077	62	101	33	69
	100	12,75	85,74	0,35	0,57	0,18	0,39
Rural	248.695	166849	67805	979	4805	1674	6583
1930	100	67,08	27,26	0,39	1,93	0,67	2,64
1941	265.622	170.752	81.432	1199	1452	3319	7468
	100	64,28	30,65	0,45	0,54	1,24	2,81
Total județ							
1930	264.483	171.172	77.630	1090	6188	1733	6670
	100	64,71	29,35	0,40	2,33	0,60	2,52
1941	283.307	172.995	96.509	1261	1553	3352	7537
	100	61,08	34,07	0,40	0,55	1,17	2,66

Organele centrale de statistică maghiară la rândul lor au publicat în anul 1944 următoarele date referitoare la populația județului Sălaj :

Tabel nr. 7

Populația stabilă după naționalitate la 1 febru 1941¹⁰

Anul	Totalul populației	Maghiari	germani	slovaci	Români	Evrei	Țigani	Alții
1941 febr.	283.560	101.009	927	6.798	168.731	2130	3670	295
	100	35,62	0,32	2,39	59,50	0,75	1,29	0,10

⁹ Arh. Stat. Cluj, fond Prefectura județului Cluj, dosar nr. 144, fișa de recensământ a cetățenilor Cosma Gheroghe și Törös István f. 15—16.

¹⁰ Arh. Stat. Sălaj, fond Subprefect, documentul nr. 23046/1941.

¹¹ Magyar Statisztikai Szemle (Cronica statistică maghiară), 1—3 szám, Januar—Március, XXII évfolyam, 1944, p. 4, Budapest, 1944.

Populația stabilă după limba maternă la 1 februarie 1941¹¹

Anul	Totalul populației	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Idiș Heber	Țigănească	Altele
1941	283.560	97.724	872	7.354	172.389	1556	3347	318
Febr.	100	34,46	0,29	2,59	60,79	0,54	0,18	0,11

Datele din tabelele prezentate ne conduc la următoarele concluzii. Cu toate pierderile efective de populație românească, ca urmare a refugierilor, expulzărilor, a crimelor săvârșite împotriva populației de armata horthystă, a fost atestată o puternică masă compactă de români în județul Sălaj, aflată într-o majoritate absolută confortabilă de 59,50 și 60,79% în cadrul populației totale. Au fost confirmate veridic și datele recensământului românesc din anul 1930 cu referire la această grupă de populație, chiar dacă o parte din excedentul ei natural din anii precedenți s-a pierdut, fie efectiv prin pierderi de populație, fie pe alte căi. Dacă cumulăm datele din 1930 în lumina schimbărilor teritorial administrative din anul 1940, avem relația: 192.821(-)19.429 plasa și orașul Carei, (-) 9685 plasa Valea lui Mihai (+) 5731 provenienți din localitățile de la județul Someș, avem = 169.438 locuitori de naționalitate română. După limba română erau 191.144(-) 21301 + 5763 avem 175.606 locuitori români existenți pe teritoriul județului Sălaj din anul 1930 și după noua organizare teritorial-administrativă din anul 1940 și au aparținut acestuia la recensământul din anul 1941.

La numărul total de 169.438 locuitori de naționalitate română existenți în anul 1930 în localitățile rămase în componența județului după anul 1940, aplicându-le un coeficient mediu ce le revenea din — excedentul natural până la 31 iulie 1940, de 0,122%, s-a obținut un sport de aproximativ 20.700 suflete. Adăugate la populația de bază avem astfel aproximativ 189.638 persoane de naționalitate română care au căzut sub ocupația ungară.

Din totalul românilor apreciem că în urmă evenimentelor tragice din toamna anului 1940, s-au refugiat, ori au fost expulzate aproximativ 14.500 persoane, până la efectuarea recensământului din februarie 1941. Aceștia au provenit în majoritatea covârșitoare din administrația publică, finanțe, credit, cooperatie, comerț, transporturi, învățământ, sănătate și din alte diverse ocupații și servicii din afara celui agricol și industrial. Pe baza datelor recensământului din anul 1930, numărul românilor aflați în aceste sectoare depășea cifra de 18.00 de persoane.

La acestea s-au mai adăugat circa 500 de persoane decedate în urma represiunilor criminale ale armatei ungare hortyste săvârșite în luna septembrie 1940 în localitățile Tresnea, Ip, Cosniciul de Jos, Cosniciul de Sus, Cerașa, Camăr, Marca, Halmăjd, Dragu, Zalău și altele.

În procesul efectuării recensământului ungar, apreciem că au mai fost omiși din evidențe, circa 1500 de persoane de limbă maternă română, care

¹¹ *Ibidem*

au fost trecuți în mod foarte probabil la etnia maghiară. Cifra dată de noi este confirmată direct de statistica maghiară în care în situațiile înscrise pe localități apar în plus 1215 persoane de limbă maternă română față de numărul total al românilor după același criteriu publicat de revistacentrală de statistică maghiară în centralizatorul dat pentru județ (vezi tabelul nr. 8).

Recapitulînd totalul populației românești avem relația: $169.438 (+) 20.700 = 190.138 (-) 14.500 (-) 500 (-) 1500 = 173.638$ locuitori de naționalitate și limbă română. Cifra dată de noi este confirmată de înscrisul nominal pe fișele localităților cu 172.995 persoane de limbă maternă. Totodată statistica oficială ungară a mai comunicat și cifra de 168.731 locuitori de naționalitate română existenți în județ la recensămîntul din februarie 1941.

Recensămîntul maghiar desfășurat pe unitățile administrative de bază, a mai atestat că într-un număr de 205 localități din cele 253 total, aparținătoare județului Sălaj, populația de limbă maternă română era în majoritate absolută, fie în raport cu totalul populației din localitate, fie în raport cu grupa de populație de limbă maternă maghiară.

Toate aceste date lăsînd în afara analizei critice orice alte situații defavorabile, sunt probe și dovezi concludente despre caracterul românesc al populației județului Sălaj atestat și în situația politică profund schimbată după Dictatul de la Viena și ocupația străină, deși a suferit și pierderi mari în rândurile locuitorilor români.

În ce privește exodul refugiaților și al expulzărilor forțate din anii ocupației Ungariei horthyste, datele statistice românești credibile și oficiale, atestă că până la 31. III. 1944 din județul Sălaj în vechea lui organizare teritorială dinainte de luna septembrie 1940 au fost nevoiți să plece în România circa 27.947 locuitori de naționalitate română, reprezentînd aproximativ 13% din numărul celor căzuți sub ocupație în anul 1940. După numărul de refugiați și expulzați, județul Sălaj s-a situat pe locul al treilea, după județele Cluj și Bihor care la rîndul lor s-au înscris cu asemenea mari dislocări de populație în același context politic¹². Ca urmare numai în orașele Zalău și Șimleu Silvaniei s-a înregistrat un minus de 2090 locuitori români față de anul 1930, iar în alte 67 de localități au fost consemnate situații similare.

Grupa de populație de naționalitate maghiară și de limbă maghiară vorbită a fost consemnată la același recensămînt din februarie 1941, la cifrele de 101.009 și respectiv la 97.724 locuitori, de către organul central de statistică ungară (vezi tabelele nr. 7, 8). Precizăm însă că în ce privește numărul persoanelor de limbă maghiară vorbită, în statistica pe localități centralizată la nivel de prefectură, numărul lor era de 96 609 locuitori, în minus deci cu 1215 persoane, despre care am mai făcut referire la analiza-rețea situației românilor.

Comparînd aceste date oficiale publicate, cu cele al recensămîntului românesc din anul 1930 privind populația după naționalitate, avem urmă-

¹² Direcția Generală a Arhivelor Statului, fond *Președinția Consiliului de miniștri*, dosar nr. 677/1943, f. 72, 76, Arh. Stat. Mureș, fond *Comisariatul guvernamental pentru Transilvania de nord secția militară*, tabelele 1—13.

toarea relație : 107.662 (—) 15.156 persoane din plasa și orașul Carei, (—) 18.887 locuitori din plasa Valea lui Mihai, (+) 96 persoane din localitățile arondate de la județul Someș, = 73.715 locuitori de naționalitate maghiară existenți în anul 1930 în localitățile județului Sălaj, în noua sa organizare după septembrie 1940. Acestea rămân ca bază de calcul pentru evaluările din perioada ce a urmat.

La această populație de bază am mai adăugat circa două treimi din excedentul natural de etnie maghiară, obținut în perioada 1931—1940, pe care l-am evaluat desprins din totalul la circa 6.000 suflete, înmulțind coeficientul mediu de 0,824% cu 73.715 locuitori de etnie maghiară existenți în localitățile aferente județului în anul 1930.

Din datele de mai sus rezultă că populația probabilă de naționalitate maghiară rămasă în localitățile componente ale județului după septembrie 1940, era de circa 79.700—80.000 locuitori.

Analizată după limba maternă această populație avem următoarea relație : 125.544, (—) 26.452, (—) 21.562, (+) loc din localitățile provenite de la județul Someș = 77.630 persoane raportate la recensământul din 29 XII 1930.

La această populație reală de etnie și limbă maghiară existentă în interiorul județului în localitățile aferente până în anul 1940, la recensământul ungar din anul 1941, s-a mai adăugat în plus o populație maghiară destul de numeroasă provenită din afara județului. Ea era din rândurile armatei, jandarmeriei, poliției, a administrației militare apoi civile ungare. În cea mai mare parte a fost adusă din Ungaria iar o parte, mai mică din alte județe din teritoriul românesc ocupat.

Acestora li s-au mai asociat și o anumită populație civilă maghiară venită din Ungaria în județ după Dictatul de la Viena. Ea provenea din rândurile foștilor optanți maghiari de după 1918, ai unor refugiați din perioada interbelică, sau din rândul aceluia care au venit în județ pentru scopuri politice, economice s-au în calitate de angajați la căile ferate ungare și la șantierul acestora cum a fost la Bobota, Dersida, ori la minele, de cărbune din localitățile Surduc, Sărmășag, Chiejd, Bobota, Lupoia Zimbor, sau în comerț finanțe etc. Au mai existat și un anumit număr relativ mai mic de refugiați maghiari din România stabiliți sau repartizați în județul Sălaj.

Recensământul maghiar din anul 1941, a confirmat sub aspectul de mai sus pe domenii de activitate următoarea populație : în administrația publică și profesii libere 5987 persoane, care în covârșitoarea lor majoritate erau maghiari în comunicații și transporturi 3503, în mine — metalurgie și industrie 19.270 persoane, în comerț 4809 persoane, altele 4437 persoane, total 38.006 persoane în afara celor din agricultură¹³.

Rezultă că în toate aceste domenii de activitate, alături de cea ce a existat ca populație stabilă dinainte de dictat, a mai fost implantată o numeroasă populație de etnie maghiară, adusă în mod expresiv în cea mai mare parte și dirijată în județ de către autoritățile centrale și cele de ocupație maghiare.

¹³ *Magyar Statisztikai Szemle*, 6 szám, 1944, p. 194, Budapest 1944.

În urma confruntării tuturor indicatorilor statistici și al celorlalte etnii nemaghiare, proveniți de la autoritățile ungare locale sau centrale, pe baza estimărilor noastre evaluăm această populație de etnie maghiară provenită din afara județului, în condițiunile arătate la aproximativ 8000 de persoane. Adăugată la populația de bază din județ conform evaluărilor noastre evaluată la o rată maximă de 80.000 locuitori, ajungem la cifra probabilă de 88.000 de persoane de naționalitate maghiară și de limbă maternă maghiară. Aceste date le apreciem că sunt mai apropiate de realitățile demografice complexe ale județului.

Referitor la aria de răspândire și mai ales la ponderea acestei etnii în totalul populației, ori în raport cu populația românească, din datele recensământului maghiar nominalizate pe localități, se atestă că populația de limbă maternă era în majoritate absolută în 40 de localități din cele 253 existente. Între acestea se aflau cele două orașe Zalău și Șimleu Silvaniei unde populația de limbă maghiară a înregistrat o creștere bruscă față de cea ce a existat înainte de cedare. În orașul Zalău creșterea a fost de la 5931 la 7749 persoane, la Șimleu Silvaniei de la 3894 la 7728 persoane. Desigur aceste înregistrări s-au făcut și prin unele metode discutabile, în dauna altor grupări etnice.

Diferențele în plus de date de la cifrele evaluate de 87000—88000 de persoane de etnie maghiară și limbă maternă maghiară, le apreciem că au reprezentat acele adaosuri artificiale de calcul, făcute pe seama altor grupe etnice nemaghiare, care din datele aceluiși recensământ rezultă că s-au înregistrat cu minus de populație față de situația de mai înainte și numai la etnia maghiară fenomenul înregistrat a fost inversat.

În contextul general arătat, este de observat faptul semnificativ pe linia ideilor afirmate, situația grupei de populație de naționalitate evrească și de limbă maternă idiș-heber. Prin datele statistice publicate de revista centrală de statistică oficială ungară, numărul ei a fost diminuat cu 4630 persoane, față de datele recensământului românesc din anul 1930 după limba maternă și cu 6724 persoane față de numărul real al cetățenilor considerați evrei după legiuirile ungare, existenți în județ la recensământul din februarie 1941 consemnați la cifra de 8457 persoane. Numărul lor inițial a fost atestat la rubrica după religia mozaică cu 8339 persoane, iar alte 118 trecuseră deja de la religia mozaică la religii creștine¹⁴. Numărul real al evreilor din județ a fost făcut public de același organ central de statistică maghiară care a publicat și datele recensământului din 1941, dar a făcut aceasta numai la începutul anului 1944 în preajma acțiunii de deportare a evreilor, când a pus în evidență cifra lor exactă de 8457 suflete. Tot atunci s-a făcut precizarea expresă că situația de fapt a fost stabilită la recensământul din anul 1941, prin două întrebări speciale formulate în declarația celui recensat, în sensul dacă pe baza unor articole din legile rasiale maghiare în vigoare, se considera sau nu evreu¹⁵. După răspunsurile înscrise în fișele individuale s-a determinat situația lor exactă și care a fost folosită pentru aplicarea „soluției finale” antievreiești prin deportare în lagărele de exterminare hi-

¹⁴ *Magyar Statisztikai Szemle*, 1—3 szám, 1944, p. 11—14, Budapest, 1944.

¹⁵ *Magyar Statisztikai Szemle*, 4—5 szám, 1944, p. 95—96, 102, Budapest, 1944

teriste. La scurt timp după aceasta a urmat adunarea evreilor din județ în ghetouri de la Șimleu Silvaniei de unde apoi au fost deportați. În ghetou au fost internate în luna mai 1944 un număr de circa 8500 evrei, totalul populației evreești din județ, în afara celor duși în detașamentele de muncă.

O altă grupare etnică de populație care a fost la rândul ei diminuată prin datele înscrise sau publicate ale recensământului, a fost și aceea de naționalitate țigan și de limbă maternă țigănească. În centralizatorul statistic pe localități numărul lor a fost consemnat la 3352 persoane, iar în revista de statistică ungară cifra a fost de 3347 persoane.

Dar, ceea ce merită a fi consemnat în plus ca deosebit, referitor la această etnie, este faptul că în primăvara anului 1944 după internarea în ghetouri și deportarea evreilor, pe linia ministerului honvezilor a fost transmis un ordin strict confidențial, de Comandamentul Armatei IX — Honvezi cu reședința la Cluj, cu obiectul: „strămutarea rușinilor și țiganilor” din județele din nordul Transilvaniei. În acel scop s-a dispus conscrierea tuturor țiganilor în vederea strămutării acestora, care în fond însemna deportarea lor. Organele administrației locale horthyste care în anul 1941 au efectuat recensământul lor, cu datele pe care le-am evidențiat deja, cu acest ultim prilej au confirmat că numărul real al țiganilor existenți în județ în lunile mai-iunie 1944 era de 4940 persoane¹⁶, în plus deci cu 1593 suflete, față de datele înscrise și publicate anterior după criteriul limbii materne și cu 1270 în plus față de datele comunicate după criteriul naționalității. Din evidențele întocmite au mai lipsit cei care au fost mobilizați pentru munci de interes militar. Diferența de populație consemnată în plus, nu poate fi pusă pe seama excedentului natural pe anii 1941—1944, deși acesta a existat dar nu la asemenea cote. Explicația o găsim și aici în acele artificii de calcule statistice, făcute în defavoarea etniei respective și pentru creșterea pe astfel de căi în plus a etniei maghiare.

În ce privește grupa de populație de etnie și limbă maternă germană cunoscuți sub numele de șvabi, prin desarondarea orașului și a plasei Carei, a rămas mică din punct de vedere numeric în cadrul județului Sălaj. În datele statistice pe localități persoanele de limbă maternă germană au fost consemnate în număr de 1261 locuitori. În revista de statistică ungară s-au publicat numai 872 persoane, fiind diminuată cu 389 suflete.

Recapitulând datele și aspectele principale prezentate, cu privire la modul în care a fost recensată grupa de populație de etnie maghiară și de limba maghiară vorbită, în raport cu modul în care au fost consemnate și evidențiate celelalte grupări etnice nemaghiare existente în județ, avem următoarele evaluări critice.

Populația de naționalitate și limbă maternă maghiară existentă în mod real în județ indiferent de proveniența ei, a fost de circa 80.000 din interiorul județului și + 8000 persoane provenite din afară, total 88.000 persoane conform evaluărilor noastre.

Populația din grupele etnice nemaghiare existente în județ, al cărui număr a fost parțial diminuat prin artificii de calcul și prin adăugiri în favoarea grupei etnice maghiare au fost următoarele: Evrei (+) 4724 persoa-

¹⁶ *Arh. Stat. Cluj, fond Prefectura județului Cluj, dosar 137/1944, f. 1—18.*

ne, țigani (+) 1588 persoane, români (+) 1500 persoane, germani (+) 389 persoane = (+) 8201 persoane.

Recapitulînd avem următoarea situație referitor la etnia maghiară: $80.000 + 8000 + 4724 + 1588 + 1500 + 389 = 95.901$ persoane

Suma totală rezultată este foarte aproape de cifra de 97.724 locuitori de limbă maghiară vorbită, publicată în revista centrală de statistică ungară. Dar așa cum am arătat mai sus în suma totală prezentată de noi a fost însumată și o populație de 8201 persoane de la alte etnii nemaghiare.

În final pe baza analizei critice a tuturor indicatorilor statistici analizați, încercăm să facem o evaluare proprie pe baza documentelor ce le-am cercetat a tabloului populației județului Sălaj la recensământul din februarie 1941, după limba maternă.

Tabelul nr. 9

Situația în cifre parțial rotunjite

Totalul populației	Română	Maghiară	germană	Idiș Heber	Slovacă	Țigănească	Alte
283.560	173.600	88.000	1.300	8.457	7300	4600	303
100	61,11	31,03	0,45	2,98	2,57	1,62	0,10

O oglindă în plus asupra populației județului care a supraviețuit cataclismelor celui de al doilea război mondial, a teroarei fasciste horthyste, a pierderilor suferite pe ansamblul acestei perioade cu totul deosebite, precum și mutațiile produse în evoluția populației după anul 1941 și în primii ani de la eliberare.

Acest tablou a fost dat prin recensământul populației României de la 25 ianuarie 1948, din care au fost publicate numai datele cu privire la limba maternă a populației. Precizăm că populația Sălajului a fost recensată cu acel prilej, în același cadru teritorial administrativ existent la recensământul populației din anul 1930 și păstrat până în septembrie 1940, permițând astfel și unele comparații a datelor cu cele din 29 decembrie 1930 și parțial cu cele de la 31 iulie 1940.

Tabel nr. 10

Populația județului Sălaj după limba maternă la 25.11.1948.¹⁷

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Idiș	Alte
373.220	223.579	141.369	611	1.643	6.018
100	59,90	37,87	0,16	0,44	1,61
(+ -) față de 1930					
+ 29.873	- 30.758	+ 33.707	- 15.399	- 11.737	- 7456
(+ -) față de 31. VII. 1940					
- 8.757	+ 7.089	+ 24.834	- 17.312	- 12.821	- 10.54

¹⁷ Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Extras din Probleme economice, nr. 2, martie 1948, p. 37—41.

Față de situația de mai sus facem mențiunea că pentru anul 1940 datele sunt după criteriul naționalității, întrucât nu le posedăm după limba maternă, excedentul natural fiind urmărit și evidențiat numai după primul criteriu. Sub acest raport pot exista unele mici diferențe la grupele etnice ale populației în raport cu limba maternă, dar care nu modifică fondul problemei.

Pentru anul 1948 nu suntem în posesia datelor nominale pe localități după limba maternă a populației, motiv pentru care analiza noastră s-a rezumat numai la prezentarea tabloului general pe județ. O analiză în detaliu și a acestui recensământ, fiind ultimul din perioada în care județul Sălaj se afla în organizarea lui teritorială-administrativă din perioada interbelică, prezintă un interes major și ar încheia analizele evoluțiilor deschise de anul istoric 1918 și pe acest tărâm al domeniului uman.

Datele și aspectele prezentate atestă în principiu realitățile demografice care s-au impus prin veridicitatea lor, între care realitatea românească rămâne evidentă. În același timp ele oglindesc și acel specific demografic prezentat în limitele raționale tot pe bază de realități și nu din dorințe subiective de natură politică.

Informațiile documentare și concluziile desprinse pe baza lor le socotim drept contribuție modestă la cunoașterea adevărului și pe acest plan al demografiei istorice, despre populația Țării Silvaniei dintr-o perioadă scurtă de timp, dar poate cea mai întunecată din istoria sa. Le oferim totodată și ca un omagiu adus memoriei victimelor teroarei fasciste din acele vremuri grele și ca un semn de apreciere și respect față de sufletul nobil și omenos al populației sălăjene.

VASILE T. CIUBĂNCAN

ANEXA I

Populația stabilă după naționalitate la 29 XII 1930 în orașul Carei și plasa Carei județul Sălaj.*

Nr. crt.	Localitatea	Totalul populației	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Ruteni Ucrainieni	Alții
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Orașul Carei	160.42	56.603	5.637	1719	2.390	345	409
2	Andrid	1.983	989	785	47	74	12	76
3	Berea	518	56	425	13	7	12	6
4	Berveni	2.569	274	1.954	101	78	12	150
5	Cămin	1.320	25	20	1258	—	—	17
6	Căpleni	2.363	292	1.856	192	—	—	23
7	Ciumești	2.110	546	222	1240	26	1	329
8	Colonia col. Paulian	399	397	2	—	—	—	—

* Recensământul general al populației României 29 XII 1930, vol. II, partea I, p. 384—385.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
9	Dindești	1.645	940	271	324	42	—	68
10	Domănești	1.337	802	432	56	3	—	44
11	Foeni	1.851	32	115	1680	—	—	24
12	Ghenci	1.372	414	931	3	13	5	6
13	Ghilvaci	620	161	74	371	3	6	5
14	Horea	406	398	—	—	—	—	8
15	Irina	794	102	618	14	22	4	34
16	Istrău	344	324	20	—	—	—	—
17	Lucăceni	774	774	—	—	—	—	—
18	Marna Nouă	201	192	7	—	2	—	—
19	Moftimul Mare	1.852	296	119	1415	—	—	22
20	Moftimul Mic	1.664	1.068	533	7	31	—	25
21	Petrești	1.588	41	70	1447	—	—	30
22	Portița	528	521	3	—	4	—	—
23	Resighea	769	655	48	79	4	—	10
24	Sanislău	4.336	1.836	566	1607	183	2	140
25	Sănmiclăuș	996	765	161	10	18	—	42
26	Tiream	2.135	640	50	1379	—	1	65
27	Urziceni	1.888	314	206	1317	—	25	26
28	Vezendiu	998	962	31	—	5	—	—
	Total	53.409	19.429	15.156	14.283	2.850	860	1235
		36,37	28,37	26,74	0,53			
		100	36,37	28,37	26,74	0,53	0,16	0,23

ANEXA II.

Populația după naționalitate la recensământul din 1930. plasa Valea lui Mihai

Nr. crt.	Județe Orășe Sate	Total	Ro- mâni	Un- guri	Ger- mani	Ruși Rute- ni Ucrai- neni	Cehi Slo- vaci	Evrei	Țigani	Alții
Plasa	Valea lui Mihai	31.487	9.685	18.887	154	341	11	1.902	488	19
	Procente	100,0	30,8	60,0	0,5	—	×	6,0	1,5	×
1	Adani	1.027	196	792	1	14	—	24	—	—
2	Cheniz	1.153	1.032	83	—	—	1	12	22	3
3	Chișereu	1.716	99	1.570	—	4	1	13	29	—
4	Curtuiuşeni	2.499	720	1.690	7	3	—	31	47	1
5	Galoș Petreu	1.552	494	1.024	1	4	1	28	—	—
6	Otomani	1.136	84	1.001	—	8	—	42	—	1
7	Pișcolt	2.746	1.449	967	54	10	5	121	118	2
8	Sălacea	3.520	90	3.327	3	2	—	34	64	—
9	Scărișoara- Nouă	662	651	11	—	—	—	—	—	—
10	Silindru	1.435	625	438	58	268	—	26	20	—
11	Simian	2.764	710	1.953	4	16	—	73	6	2
12	Tarcea	1.225	586	585	1	—	—	21	31	1
13	Valea lui Mihai	8.085	1.194	5.314	25	12	3	1.438	90	9
14	Vășad	1.967	1.755	112	—	—	—	39	61	—

**THE POPULATION OF SĂLAJ COUNTY AND ITS EVOLUTION UNDER THE
IMPACT OF THE VIENNA-DICTATE (September 5th—1940 — October 10th1944)
A CRITICAL STUDY**

(Summary)

The author examines the existence and evolution of the population of Salaj county during the years 1930, 1941 and 1948 using the official Romanian statistic and demographic data as well as the Hungarian ones for the year 1941. In the context are revealed the consequences of the Vienna-Dictate from August 30 1940 and of the Horthyst-Hungarian occupation on a demographic plan.

Tables nr. 1 and nr. 2 contain the data of the 1930 (December 29) general census. Table nr. 3 includes the data of natural surplus after the ethnical criterion, obtained in the period between the 1st of January 1931—31st of July 1940, and the mutations that took place are comparatively rendered in table nr. 4.

The author specifies that after the 5th of September 1940, when the region was occupied by Horthyst-Hungary, the Hungarian government produced substantial changes in the administrative and territorial organisation of the occupied territory, diminishing its surface and population. The former situation is reflected by annexes II and III, whose data were taken into consideration in the further evaluation of population for the following period within the limits of the newly created frame.

For a start, in table 5 is inscribed the population of the county, divided in nationalities, existent on the 29th of December 1930 in the changed structure.

Further the author critically analyses the data of the February 1941 census made by the Hungarian administration. For a comparison are presented, on the mother tongue criterion, the data of the Romanian census from 1930 with the data of the Hungarian census from February 1941, they are centralised for each locality and the results are inscribed in the annex nr. 1.

Tables nr. 7 and 8 contain official data of the population numbered in february 1941 (Hungarian census) published by the official central office of the Hungarian statistics on nationality and mother tongue criterion.

From the comparative evaluation of the Hungarian statistic data and of other official documents of the Hungarian occupation authorities with reference to the population of the region, a lot of inadvertances of the Hungarian census were put into evidence. These were reflected in the tendency of numerical diminution of all nonhungarian ethnical groups, with a total of 11.599 persons: 7.169 Jews, 3000 Gipsies, 1000 Romanians, 389 Germans. All these were registrated to the Hungarian ethnical group, which were increased in this way beyond the real existing limits and number.

In table nr. 8 the author makes a proper reconstruction of the presumed population numbered in February 1941, on the criterion of the mother tongue; which, in his opinion, is a more objective image of the demographic and ethnical limits.

Table nr. 9 comprises the population of the region registered by the Romanian census on the 21st of January 1948, in comparison with the years 1930, 1940, as after the liberation there was a return to the administrative-territorial structure that existed before 1940 and the statistical data are comparable.

In the final situation are reflected the global consequences on the demographic scale of the Horthyst-Hungarian occupation, of its policy which materialised in the refuge and expulsion of cca 27.947 Romanians from Sălaj county; in the deportation of 8547 Jews to the extermination camps in 1944, and in the losses of human lives in the second World War.

GUVERNUL ROMÂN ȘI DICȚATUL DE LA VIENA (I)

După realizarea Anschluss-ului (11—13 martie 1938), majoritatea oamenilor politici din Europa a intuit că, în viitorul apropiat, se vor produce evenimente de natură a modifica radical raportul de forțe pe continent și, implicit harta politică în favoarea Germaniei naziste, căreia i se dăduse mână liberă, prin neintervenție¹ de către Franța și, mai ales, Marea Britanie, să-și satisfacă nevoia de „spațiu vital” în detrimentul țărilor din est și sud-est: Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia. De fapt, încă din 1936 se conturase această evoluție. Astfel, în cercurile conducătoare engleze se afirma deschis că Marea Britanie trebuie să renunțe la „politica de nepăsare”, și să militeze pentru recuștigarea de către Germania a poziției „legitime” în Europa: „îndreptățită de istorie, civilizație, și puterea ei”². În acest sens, n-a mai surprins aproape deloc, declarația lordului Halifax ministrul de externe al Marii Britanii, în Camera Lorzilor la 16 martie 1938: „Nu e cazul să se aducă problema austriacă în fața Ligii Națiunilor. Numai un război ar putea schimba situația creată. Unii membri nu sînt încă dispuși să facă război”³.

În ceea ce privește evoluția evenimentelor din centrul, estul și sud-estul Europei, putem distinge, la o analiză care include în ecuație și reacția de răspuns a României — în mod expres, a guvernanților ei — 3 etape (faze), care oferă cadrul logic de analiză a dramei anului 1940:

1) *De la realizarea Anschluss-ului (11—13 martie 1938) pînă la Pactul Ribbentrop—Molotov (23 august 1939)*. Această etapă include eforturile României de a nu fi surprinsă nepregătită de evenimentele previzibil nefavorabile, datorită separării estului european, prin Axa Roma—Berlin, de aliații occidentali (Franța și Anglia). Semnalele care veneau prin intermediul diplomaților și atașajilor militari erau descurajante: Anglia nu numai că nu intenționa să intervină în vreun fel pentru Austria, dar dădea semne că va rămîne indiferentă și în cazul că Cehoslovacia va fi amenințată direct⁴. În această etapă, România a încercat să activeze Înțelegerea Balcanică⁵ și să atragă și Bulgaria la politica de bună vecinătate și de securitate în zonă. La fel, s-au făcut încercări promițătoare de a începe negocierii serioase în ceea ce privește dreptul la înarmare, cu Ungaria, în numele Micii Înțelegeri⁶ pentru reglementarea raporturilor reciproce și destinderea atmosferei. Din inițiativa României s-a modificat regimul internațional al Dunării și componența C.E.D.⁷ Și în domeniul relațiilor economice s-au purtat tratative cu Franța și Anglia pentru semnarea unor acorduri economice⁸ (se vor realiza abia în 1939).

Semnarea Acordului de la München⁹ (29 septembrie 1938) urmată de semnarea Declarației de neagresiune germano-engleze (30 septembrie 1938)¹⁰ și începerea unor tratative între

¹ R. V. Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, Stanford, California, p. 361—362;

² M. Gilbert, R. Gott, *Conciliatorii*, București, 1966, p. 34—35.

³ *Ibid.*, p. 155.

⁴ Arh. M. Ap. N., fond 333, dos. nr. 601/1938, f. 456.

⁵ C. Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, ed. a-II-a, București, 1971, p. 211—232.

⁶ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 360—378.

⁷ I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 238—244; C. Grad, *Regimul internațional al Dunării* lucrare de diplomă, Fac. de Drept, Cluj-Napoca 1982 p. 22—23.

Viorica Moisuc, *Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei*, în *Studii*, 19, nr. 4/1966, p. 715.

⁹ M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 237—245.

¹⁰ *Ibidem*, p. 239—240.

Franța și Germania avind același scop¹¹ — a fost pentru guvernării din România un semnal de alarmă extrem de serios, în ceea ce privește obiectivele și direcția expansiunii germane în viitorul apropiat, punind, în același timp, brutal, capăt iluziei securității colective în Europa¹² — obiectivul vizat de Franța, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică în deceniile 3 și 4. Dezmembrarea totală a Cehoslovaciei la mijlocul lunii martie 1939 a convins autoritățile române că România este în postura de viitoare victimă a expansiunii militară-economice naziste, fără posibilități practice de a se sprijini pe vreunul dintre marii aliați. Semnarea, după multe și complicate tergiversări, a Acordului economic româno-german (Wohlthat)¹³ a însemnat o încercare de deviere și temporizare a presiunilor celui de al III-lea Reich.

În profida atmosferei extrem de tensionate de la mijlocul lunii martie 1939, România a hotărât să reziste oricărei presiuni, opunindu-se, cu armele în cazul violării hotarelor ei. Astfel, după Consiliul de Coroană din 17 martie 1939, cind se hotărîse în unanimitate „desăvîrșirea” acțiunilor diplomatice și militare „pentru apărarea intereselor naționale”, Gr. Gafencu, ministrul de externe, într-o notă¹⁴ expediată la 20 martie ambasadorului României la Paris, Gh. Tătă-răscu, afirma tranșant: „România este hotărîtă să-și apere hotarele și neatinarea”, — cu completarea că nici într-un caz nu se urmărește față de Germania, „o politică ce ar putea fi privită drept provocatoare”.

În acest context, România a refuzat cu demnitate participarea la împărțirea Cehoslovaciei¹⁵, deși Augustin Voloșin, prim-ministrul Ucrainei Subcarpatice ceruse, la 14 martie alipirea Ruteniei la România, dînd, în același timp, întregul ajutor umanitar refugiaților ruteni, inclusiv fostului prim-ministru¹⁶. Prin acestea, România arăta cu claritate Ungariei, potențial adversar, cît și dificultului și oscilantului aliat polonez, că nu înțelege să profite în vreun fel de schimbările teritoriale generate de prăbușirea sistemului securității colective și, mai ales, că nu acceptă ideea abandonării principiului primordial pe care s-a bazat politica ei externă: intangibilitatea hotarelor stabilite prin acordurile de pace (sistemul versailles). Mai mult, guvernul român a luat măsuri de întărire a frontierelor nord-vestice, prin constituirea Grupului operativ „Maramureș” și transferarea unor mari unități spre zona „fierbinte” (colțul nord-vestic spre Rutenia, devenită graniță comună cu Ungaria și Polonia) și, în același timp, a dispus mobilizarea parțială¹⁷.

În aceeași ordine de idei, deși mobilizarea parțială dezvăluise grave neajunsuri în ceea ce privește înzestrarea și instruirea efectivelor de rezerviști, atitudinea fermă a guvernului României a impus aliaților ieșirea din expectativa de pină atunci. Primul ministru, A. Călinescu, la ședința din 27 martie 1939 a Consiliului Superior al F.R.N. a informat pe cei prezenți, inclusiv presa, că în cursul ultimelor evenimente, guvernul român „a făcut cunoscut cancelariilor străine că sintem hotărîți să ne apărăm fruntariile. Pentru integralitatea teritoriului ei, România se va bate împotriva oricui...”¹⁸ Subordonată aceluiași obiectiv a fost și „indiscreția lui Tilea”¹⁹, în urma căreia, chiar dacă, formal, ambasadorul român la Londra, a fost dezavuat, guvernele Angliei și Franței au acordat faimoasele garanții politice României (13 aprilie 1939)²⁰, așa cum le acordaseră și Poloniei și Greciei. Pasul acesta a fost făcut

¹¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, p. a II-a, București, 1988, p. 1471.

¹² Gr. Gafencu, *Preliminaires de la guerre a l'Est*, Fribourg, 1944, p. 270; Fl. Constantiniu, *Intre Hitler și Stalin: România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991, p. 85.

¹³ „Monitorul oficial nr. 132/12 iunie 1939; Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913—1947)*, București, 1980, p. 459—460.

¹⁴ Arh. M. A. E., fondul România, vol. 40, copie după nota ministrului afacerilor străine, nr. 18.255/20 martie 1939.

¹⁵ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 454—455, notele 161; 162.

¹⁶ „Universul”, an 56 nr. 79 din 22 martie 1939; vezi și 23 August 1944. *Documente*, București, 1984, p. 8—9, doc. 8.

¹⁷ Arh. M. Ap. N., fond 948/R. S. R., 3, dos. nr. 24/1939, f. 366; *Istoria militară a poporului român*, București, 1989, p. 267.

¹⁸ „Universul”, an 56, nr. 86/29 martie 1939; 23 August. *Doc...* op. cit., p. 10—12, doc. 10; H. Prost, *Destin de la Roumanie (1918—1954)*, Paris, 1954, p. 128; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 297—933.

¹⁹ M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 305—308.

²⁰ E. Campus, *op. cit.*, p. 462—464, notele 196, 197; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 952.

²¹ *Le deuxieme guerre mondiale*, Paris, 1940, p. 160.

de cele două puteri (Anglia și Franța), deoarece, după expresia lui Duff Cooper, se părea că „am înțeles că interesele noastre vitale sînt intim legate cu ei (Polonia, Grecia, România u.n. și că un act de agresiune contra unuia este un act împotriva tuturor”²¹.

Acordarea garanțiilor anglo-franceze, deși ulterior s-a văzut că erau inaplicabile pentru România, întrucît nu se garanta și granița cu U.R.S.S., a dat guvernului român răgazul necesar pentru încercarea unor soluții de ieșire din starea de tensiune, generată de ultimele evenimente. Prima reacție a fost, evident, demobilizarea armatei, urmată de voiajul diplomatic al lui Gr. Gafencu în Occident (Londra, Paris, Berlin, Bruxelles, Roma) și de contactele frecvente cu reprezentanții țărilor amice din Balcani, pentru activizarea Înțelegerii Balcanice, cu reprezentanții Poloniei și U.R.S.S., toate aceste întîlniri avînd scopul de a sonda atitudinea față de România și posibilitățile de sprijin în perspectiva unei noi crize majore²².

Această intensificare a contactelor cu amicii și potențialii adversari era absolut necesară, deoarece Ungaria își întetise legăturile cu Italia și Germania și intenționa să izoleze România așa cum făcuse cu Cehoslovacia. De aici reaua credință în aplicarea Acordului de la Bled²³. Astfel, concomitent cu vizitele lui Gr. Gafencu în Occident, primul ministru maghiar, P. Teleky, și ministrul de externe au avut întîlniri la Roma și Berlin unde primesc cu satisfacție asigurări de genul: „România face parte din cercul de interese ungare”²⁴.

U.R.S.S. a înțeles din primele momente că Acordul de la Mînchen deschide calea spre a 4-a împărțire a Poloniei, de la care, evident, ea nu putea lipsi²⁵. Drept urmare, a acționat în așa fel încît să aibă în permanență posibilități largi de manevră. Cît privește relațiile cu România, U.R.S.S. a făcut tot ce i-a stat în putință să tergiverseze prin formule juridico-diplomatice stufoase eforturile acesteia de a-și asigura inviolabilitatea frontierelor. Garanțiile anglo-franceze erau interpretate de U.R.S.S. drept o întărire a Tratatului româno-polon, cu caracter antisovietic și, la fel, România și Polonia erau invinuite de faptul că torpilează realizarea unei înțelegeri militare sovieto-anglo-franceze, cu caracter antigerman, prin refuzul lor de a acorda trupelor sovietice dreptul de tranzitare spre zona de contact cu inamicul²⁶. De fapt, problema tranzitării trupelor era un pretext, pentru a masca apropierea de Germania a U.R.S.S., întreruperea bruscă a tratativelor cu delegația militară franco-britanică și, apoi, semnarea, la 23 august 1939, a Pactului Ribbentrop—Molotov, care a schimbat cu totul raportul de forțe și a pecetluit destinul țărilor din zona-tampon dintre U.R.S.S. și Germania (țările baltice, Polonia, România).

Pe plan intern, Carol al II-lea a încercat, fără însă a reuși pe deplin, să-și consolideze regimul prin numirea în funcții a unor oameni devotați lui, care aveau misiunea să execute orice dispoziție, fără însă a pune în cauză responsabilitatea factorului numărul 1 de decizie: regele și camarila. Astfel, la 1 și 2 iunie 1939, au avut loc „alegeri” parlamentare. Fiecare deputat sau senator, ales sau numit de rege, trebuia să depună un jurămint de credință față de regele Carol al II-lea, Constituție și legele țării și, la fel, jura să mențină unitatea națională și să apere integritatea teritoriului României²⁷.

Așa cum era de așteptat, I. Maniu și C. I. Brătianu (Dinu) au refuzat să recunoască legea electorală, alegerile și legile pe care le adoptă parlamentul, dînd, în acest sens, o declarație comună de protest²⁸: „Sînt timpuri grele. Alegerile au fost o parodie. Parlamentul este numai o ficțiune care nu reprezintă voința țării și, prin urmare, nu poate obliga națiunea română” (subl. ns.).

2) De la Pactul Ribbentrop—Molotov (23 august 1939) la izolarea totală a României (mai—iunie 1940).

Așa cum s-a afirmat în paragrafele anterioare, Pactul Ribbentrop—Molotov a răsturnat toate calculele factorilor de decizie din Anglia și Franța și, mai cu seamă, din statele tam-

²² E. Campus, op. cit., p. 463—477; Gr. Gafencu, *Les derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, 1946, p. 161; D. Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1939—1940)*, București, 1983, p. 104.

²³ R.V. Bossy, op. cit., p. 493—496.

²⁴ *Documente diplomatice cu privire la politica externă a Ungariei (1936—1945)*. O.L. Kül, rez. pol. 1939 — 21/7 — 1120, apud. M. Mușat, op. cit., p. 5.

²⁵ P. Renouvin, *Les crises du XX-ieme siecle, II. De 1929 a 1945, Histoire des relations internationales*, VIII, Paris, 1958, p. 30.

²⁶ M. Mușat, op. cit., p. 6—7.

²⁷ A.I.C., fond. P.C.M., dos 199/1939, f. 25—28.

²⁸ D.G.A.S., fond Parlament, dos. nr. 50/1939, f. 363—265.

pon între Germania și U.R.S.S., lăsând cîmp deschis pentru expansiunea celor două regimuri dictatoriale: nazist și comunist²⁹.

La București, știrea semnării Pactului Ribbentrop—Molotov a produs cea mai dezagreabilă surpriză, stîrnind justificate temeri. Armand Călinescu nota: „Socotesc situația foarte gravă. S-au înțeles oare la o împărțire a Poloniei și României?”³⁰ Fără să cunoască detaliile acestui trg internațional imperialist, A. Călinescu a intuit exact finalitatea lui. De altfel însuși Hitler, mulțumit pe deplin de această victorie politico-diplomatică, în scrisoarea adresată lui Mussolini, pentru a-i explica rațiunile și eficiența Pactului (25 august 1939), notează cu o satisfacție cinică: „România nu mai este în situația de a participa la vreun conflict împotriva Axei”³¹. Aproape toți analiștii perioadei sint de acord că Pactul Ribbentrop—Molotov a constituit *factorul decisiv* al izolării politice și militare a României în perioada august 1939—septembrie 1940³².

Încă din ziua semnării Pactului Ribbentrop—Molotov, Ungaria, asmuțită de Germania, a mobilizat mari efective la granița României, motivînd aceasta ca o reacție la „mobilizările „amenințătoare” din România. La nota insolentă a guvernului maghiar³³, guvernul român, încurajat de guvernul englez, a propus un tratat de neagresiune româno-maghiar, respins prompt de partea maghiară pe motiv că nu poate trata sub presiune³⁴. Prinziind un moment favorabil, Ungaria, prin ministrul de externe, I. Csáky, a prezentat României un contrareferat privind *tratatul minorităților*, cu prevederi care nu puteau fi acceptate de România. Refuzul era previzibil din partea României și tocmai aceasta se urmărea prin formularea acestui contrareferat: „M-ar bucura foarte mult dacă guvernul român ar refuza proiectul de acord (...). Am nevoie de acest refuz ca, la o eventuală conferință europeană, pretențiile noastre față de România să nu se rezume la domeniul apărării minorităților și ca să pot spune că noi am încercat această cale fără nici un rezultat și să pot cere în felul acesta soluționarea teritorială”³⁵. Iată, deci, prefigurarea pînă la detalii de procedură a actului din 30 august 1940, cu exact un an înainte (30 august 1939)!

Imediat după izbucnirea celui de al II-lea război mondial, România, înconjurată, cu excepția Iugoslaviei, numai de inamici, după o analiză lucidă a stării de fapt, a decis să rămînă neutră (6 sept 1939)³⁶. În Consiliul de Coroană, N. Iorga, înțelegînd perfect imperati-vele timpului și, în același timp, încrezător în victoria dreptății istorice a afirmat: „Am fi voit o altă politică, nu ne e dat s-o putem îndeplini. Deci vom păstra neutralitatea. Dar să fie o neutralitate demnă și onestă”³⁷. În întreaga perioadă a „războiului ciudat”, România și-a îndeplinit obligațiile asumate, fără a se lăsa impresionată de amenințările Germaniei sau ale U.R.S.S. Astfel, ca și în cazul Cehoslovaciei, guvernul român a avut față de tragedia Poloniei, lovită din două părți de Germania și U.R.S.S., o atitudine de superioară înțelegere, oferind întregul ajutor posibil (cu excepția celui militar, care, de altfel, nici nu fusese cerut): primirea în refugiu a președintelui și guvernului polonez, a altor autorități, precum și a miilor de militari și civili trecuți în România³⁸. La fel, guvernul român a facilitat tranzitarea spre Anglia, pînă pîrtul Constanța, a tezaurului polonez și a militarilor dezarmați. Tot timpul, acțiunile

²⁹ J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1914 à nos jours*, Paris, 1957, p. 282.

³⁰ A. Călinescu, *Însemnări politice*, cf. ed. Al. G. Savu, București, 1990, p. 425.

³¹ D.G.F.P., vol. VII, doc. 268; A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen (1938—1944)*, Wiesbaden, 1965, p. 56; Fl. Constantin, *op. cit.*, p. 86.

³² M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 986, 988, 1515; Fl. Constantin, *op. cit.*, p. 87; M. Mușat, *op. cit.*, p. 22—23; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia* (culegere de documente) Ed. Universitas, Chișinău, 1991; C. Grad, *Ultimatumul sovietic și Dictatul de la Viena (30 august 1940) — consecințe politico-diplomatice ale Pactului Ribbentrop-Molotov*, în *Acta M.P.*, XVI, 1992, p. 449—455.

³³ *Diplomaciai iratok. Magyarországi Külpolitikájához 1936—1945*, vol. IV, doc. nr. 295, p. 439.

³⁴ E. Campus, *op. cit.*, p. 488—489, 492—493.

³⁵ *Diplomáciai... loc. cit.*, doc. nr. 296; M. Mușat, *op. cit.*, p. 23.

³⁶ „Monitorul oficial” nr. 206, 7 septembrie 1939 — Comunicatul nr. 58/6 septembrie al Casei regale; E. Campus, *op. cit.*, p. 491, nota 313.

³⁷ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 7, f. 201, cf. M. Mușat, *op. cit.*, p. 29.

³⁸ H. Prost, *op. cit.*, p. 137; Livia Dandara, *România în vîltoarea anului 1939*, București, 1985, p. 334—336; M. Moldoveanu, *Ospitalitate românească refugiaților polonezi în Magazin istoric*, nr. 10/1986, p. 11—18, 23 August... *op. cit.*, p. 41—42, doc. 32.

guvernului român s-au bazat pe speranța, rămasă utopică, că Anglia și Franța vor întreprinde în sfârșit, pasul cel mare: stoparea militară a Germaniei. Din aceste motive, reacțiile guvernanților la presiunile și șantajul nazisto-bolșevic au purtat această amprentă specifică. Așa se explică reprimarea dură, chiar în exces, a asasinilor lui A. Călinescu (21 septembrie 1939)³⁹, tergiversarea îndeplinirii prevederilor Acordului economic româno-german din 23 martie 1939 — „o faptă de bună gospodărie și un *paratrâsnet politic*” (subl. nș) — după expresia lui Gr. Gafencu⁴⁰. Cu toate că erau cereri insistente de spore a livrărilor de petrol spre Germania, România a reușit să eludeze cu succes îndeplinirea solicitărilor. Astfel, România a livrat Germaniei următoarele cantități: august 1939 — 107.000 t, decembrie 1939 — 85.000 t, martie 1940 — 50.000 t, mai 1940 — 110.000 t, în timp ce livrările pentru Anglia au cunoscut următoarea evoluție: august 1939 — 24.000 t, decembrie 1939 — 140.000 t, martie 1940 — 120.000 t, mai 1940 — 75.000 t⁴¹.

Așa cum remarca ministrul de externe, Gr. Gafencu, la 12 noiembrie 1939, pericolul cel mai mare venea dinspre Răsărit: „A fost de-ajuns ca Rusia să se miște pentru ca problema Basarabiei — care nu a fost niciodată dezlegată — să fie așezată la ordinea zilei”⁴². Deja la frontiera cu România se masau trupe sovietice (în zona Harkov—Odesa), iar în presă apăreau opinii dirijate, „binevoitoare” în sensul că, România nu trebuie să se lase antrenată de burghezia internațională (Anglia și Franța n.n.) într-un război, ci să încheie rapid un acord de securitate cu U.R.S.S., similar cu cel semnat de țările baltice. Se pare că numai prelungirea peste așteptări a războiului sovieto-finlandez a aminat decizia de intervenție sovietică în România⁴³.

Și încercările de a crea în Balcani un bloc al neutrilor, datorită opoziției deschise a Germaniei și U.R.S.S. și, mai ales, a atitudinii lipsite de energie a Angliei și Franței, s-au soldat cu un eșec descurajant⁴⁴. Pe acest fundal pesimist, cuvântarea lui Molotov referitoare la politica externă, în fața Sovietului Suprem (29 martie 1940)⁴⁵ a avut darul de a spori îngrijorarea factorilor politici, obligându-i să-și reevalueze pozițiile și deciziile. La 19 aprilie 1940, în condițiile în care prima ofensivă de primăvară a Wehrmachtului debutase cu victorii rapide asupra Danemarcei și Norvegiei, într-o consfătuire în patru (Carol al II-lea, primul ministru — Gh. Tătăreanu, ministrul afacerilor străine — Gr. Gafencu, ministrul palatului — E. Urdăreanu), s-a hotărât pentru toate variantele posibile de agresiune ale Germaniei și acoliților ei, rezistență armată și distrugerea exploatărilor petroliere⁴⁶. Această operație (distrugerea exploatărilor petroliere), precum și blocarea Dunării la Porțile de Fier, pusă la punct cu anglo-francezii, n-a reușit datorită imprudențelor și amatorismului agenților englezi⁴⁷. Ba, mai mult, planurile au fost găsite de germani în timpul dezastrului Franței din iunie 1940, ceea ce a îngreunat și mai mult poziția regelui și a guvernului față de Germania⁴⁸.

Am considerat absolut necesară această prezentare a preliminarilor tragediei românești din 1940 pentru că numai în acest mod se pot explica atitudinile contradictorii ale guvernanților români în primăvara anului 1940, finalizate prin deciziile dezastruoase din iunie și august 1940.

De fapt, în cei doi ani (1938—1940) luați drept reper pentru a ilustra degradarea continuă, provocată, pînă la desființare, a instituțiilor democratice românești din perioada interbelică, create și garantate de Constituția din 1923, dictatura personală a luat forme monstru-

³⁹ Gr. Gafencu, *Însemnări politice*, București, 1991, p. 330—338. Gr. Gafencu susține că 1-ar fi sfătuit pe Urdăreanu „să nu se facă fapte de sîngeroasă răzbunare”, care ar putea fi utilizate de ruși ca „pricină pentru a intra în țară”; *Magazin istoric*, nr. 7/1967, p. 71—76; H. Sima, *Sfîrșitul unei domnii sîngeroase (10 decembrie 1939—6 septembrie 1940)*, Madrid, 1974, p. 24—25.

⁴⁰ Gr. Gafencu, *Însemnări politice...*, p. 339.

⁴¹ I. Porter, *Operațiunea Autonomus*, București, 1991, p. 59.

⁴² Gr. Gafencu, *Însemnări politice...*, p. 342.

⁴³ Fl. Constantiniu, op. cit., p. 88—89.

⁴⁴ E. Campus, op. cit., p. 515—520.

⁴⁵ „Pravda” din 30 martie 1940. Referindu-se la România, Molotov afirma că nu se putea încheia un pact de neagresiune cu ea din cauza existenței unei probleme nerezolvate — problema Basarabiei, a cărei ocupare U.R.S.S. nu a recunoscut-o, deși niciodată nu a pus problema înapoierii acesteia pe cale militară.

⁴⁶ Gr. Gafencu, *Preliminaires...*, p. 329.

⁴⁷ I. Porter, op. cit., p. 60—63.

⁴⁸ M. Mușat, I. Ardeleanu, op. cit., p. 1163; E. Campus, op. cit., p. 539; C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, IV, București, 1983, p. 176.

oase, generind iresponsabilitate și incompetență. Din pentada instituțiilor care constituiau coloana vertebrală a României Mari (rege, parlament, guvern, autoritățile judecătorești, presa) rămăse ca unic deținător real al puterii Carol al II-lea, cel care instalase la 10 februarie 1938 o dictatură-parodie⁴⁹, fără ideologie proprie și fără adepți convinși, într-o țară europeană, avind tradiția unui exercițiu politic democratic de aproape 70 de ani. Constituția decretată la 20 februarie 1938⁵⁰ și confirmată prin „referendumul” din 24 februarie⁵¹ a consfințit concentrarea întregii puteri în mina regelui, miniștrii devenind simpli executanți, fără nici o responsabilitate. Partidele politice fiind desființate și funcționind doar surrogatul de partid numit F.R.N. (înlocuit din 22 iunie 1940 cu Partidul Națiunii, la fel de inconsistent și ineficient) în care erau obligați să intre toți funcționarii publici, introducerea unei cenzuri severe asupra presei, îndepărtarea tuturor incozilor ca I. Maniu, C. I. Brătianu (Dinu) și ignorarea cu inconștiență a avertismentelor venite din partea segmentelor lucide și cu adevărat patriotice ale lumii politice, sint tot atâtea elemente — erori care, prin acumulare, vor provoca drama din vara anului 1940⁵².

Guvernul Gh. Tătărăscu (24 noiembrie 1939—4 iulie 1940) a încercat să promoveze o politică de conciliere națională cu partidele și oamenii politici de suprafață, prin reorganizarea F.R.N. (20 ianuarie 1940)⁵³, fără, însă, a reuși să realizeze un front comun de acțiune, deoarece exista teama justificată a unor noi manevre carliste de aruncare a responsabilității pentru situația țării pe umerii unor partide și persoane ce nu contribuieră la această stare. Despre aceste încercări infructuoase, Carol al II-lea nota că, în timpul audienței pe care o acordase lui D. Brătianu, la 19 martie 1940, acesta s-a declarat „mulțumit” de politica externă a țării, „intransigent în ceea ce privește cedări de teritoriu” și neîncrezător în F.R.N.-ul reorganizat⁵⁴.

Parlamentul, în componența lui artificială rezultată din „alegerile” din iunie 1939, a mai fost convocat de două ori (7 martie — 19 aprilie 1940 și 3 iulie 1940), avind numai sarcina formală să ratifice noianul de decrete-legi emise de guvern⁵⁵.

Sub presiunea evenimentelor nefavorabile din vest, s-a încercat, cu relativ succes, reconcilierea cu mișcarea legionară din țară (grupul V. Noveanu — A. Bideanu)⁵⁶, soldată cu amnistierea tuturor legionarilor închiși pentru delictе politice⁵⁷. Mai mult, H. Sima, reintors în țară clandestin, prin Iugoslavia; la 18 mai 1940, cu misiunea de a prelua puterea prin forță, deși este prins și anchetat la București de chiar șefii organelor de asigurare a ordinii publice, este eliberat la 13 iunie și, apoi, după o întâlnire cu regele, aranjată de E. Urăreanu, acceptă, formal, să se încadreze în ordinea regimului totalitar carlist, ca șef recunoscut al mișcării legionare⁵⁸.

Declanșarea la 10 mai 1940 a mării ofensive germane în vest și prăbușirea militară a Franței, evidentă după nici două săptămâni, au schimbat cu totul elementele ecuației politico-diplomatice pe care mizase România în ultimii doi ani, obligind-o să-și revadă și reorienteze dramatic întreaga politică externă. La 20 mai, Carol al II-lea nota deprimat: „Situația pare din ce în ce mai neagră. Tătărăscu crede acum în victoria germanilor și vorbește serios de o îndrumare a politicii noastre către ei”⁵⁹. Și mai departe: „Este sfârșitul unei civilizațiuni și începutul unei noi ere ale istoriei”⁶⁰. Panicată, regele Carol al II-lea realizează, din nenorocire mult prea târziu, că sprijinul marilor Aliați a fost o utopie: „Pentru noi, generația războiului, care am învățat să stimăm pe nemți, dar să iubim pe aliați, este un moment groaznic. Mie mi se prăbușește o politică (pe) care am voit să o duc de 10 ani încoace...”⁶¹. Scadența intervenției sovietice, aminate din cauza războiului cu Fin-

⁴⁹ Vezi pe larg: Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, București, 1970.

⁵⁰ „Monitorul oficial”, nr. 42 din 20 februarie 1938.

⁵¹ „Monitorul oficial”, nr. 49 din 1 martie 1938.

⁵² C. Grad, *Starea de spirit a populației, autorităților și armatei din ținutul Someș în vara anului 1940*, în *Acta MP*, VII, 1983, p. 333—343.

⁵³ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVIII, partea I, 1940, p. 98—102.

⁵⁴ Carol al II-lea, *Note zilnice*, f. 557.

⁵⁵ Pe larg, C. Hamangiu, *op. cit.*, an XXVIII, p. I.

⁵⁶ H. Sima, *op. cit.*, p. 56—57, 82; Carol al II-lea, *Note zilnice*, f. 560, 565, 568, 574, 597, 600.

⁵⁷ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 502—702.

⁵⁸ H. Sima, *op. cit.*, p. 162—208, 247—250; Carol al II-lea, *op. cit.*, f. 661—662.

⁵⁹ Carol al II-lea, *op. cit.*, f. 634.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 638.

⁶¹ *Ibidem*, f. 641—642.

landa se apropie: „Primejdia cea mare rămâne pentru noi tot granița răsăriteană și ne găsim în situația de a nu putea primi nici un ajutor de nicăieri, deci, dacă nu avem o atitudine binevoitoare din partea Germaniei, sintem complet în aer”⁶².

Pe plan militar, România supusă unei triple amenințări — Ungaria, Bulgaria, U.R.S.S. — a luat măsuri de mobilizare a tuturor elementelor disponibile, astfel încît, la 15 iunie 1940, avea sub arme: 32.194 ofițeri (15.583 activi, 16.611 de rezervă), 33.754 subofițeri (26.153 activi, 7601 de rezervă) și 1.195.366 soldați și gradați, 1.001.923 concentrați⁶³ — incluși în 32 divizii de infanterie, 4 1/3 divizii de cavalerie, 4 brigăzi mixte munte, 1 brigadă motorizată, 1 brigadă fortificații și în alte unități și formațiuni ale forțelor de uscat, aviației și marinei.

Primul pas întreprins de guvernul român, impulsionat de rege, în direcția apropierei de Germania, pentru a-i obține bunăvoința și „protecția” în fața furtunii ce se apropia implacabil dinspre răsărit, a fost semnarea, mereu aminată anterior, a „Pactului petrol-armament” (27 mai 1940)⁶⁴.

Al doilea pas a fost convocarea, în 28 mai 1940, la Președinția Consiliului de Miniștri, a ministrului german, W. Fabricius, pentru a i se comunica faptul că guvernul român acordă importanță, în orice împrejurări, dezvoltării legăturilor sale cu Germania și că ar dori să se semnaleze guvernului Reichului tulburarea pe care ar putea s-o provoace în această regiune măsurile militare care au fost luate la frontierele ei (concentrările de trupe sovietice, maghiare și bulgare n.n.). În final, guvernul român ține să-și manifeste speranța că se va lărghi și mai mult cadrul colaborării prietenești cu guvernul Reichului⁶⁵.

Al treilea pas, decisiv, a fost marcat de decizia Consiliului restrîns de Coroană (Carol al II-lea, Gh. Tătărescu, Gr. Gafencu, E. Urdăreanu) de a renunța la starea de neutralitate și de a cere „protecția” Germaniei contra U.R.S.S. și celor doi vecini din vest și sud (Ungaria, respectiv Bulgaria), care-și întetiseră presiunile (29 mai 1940). Odată cu această zi lua sfîrșit, parțial, politica externă promovată de toate guvernele României după Marea Unire. În ceea ce privește orientarea politicii externe românești pînă în acest moment de cotitură, Gh. Tătărescu va nota în iulie 1940: „Politica acesta nu a fost politica unui om, nici politica unui singur guvern. Politica noastră externă a fost politică națională”⁶⁶. Gr. Gafencu, artizanul politicii românești (ministrul afacerilor străine din 21 dec. 1938 pînă la 1 iunie 1940, cînd a demisionat și a fost înlocuit cu inginerul I. Gîgurtu) va nota despre împrejurările în care a fost adoptată această decizie de principiu („pe care o combătusem, pe care ulterior am regretat-o, ale cărei consecințe continui să le deplîng, dar pe care îmi este imposibil să o condamn”⁶⁷) următoarele: „În ziua în care Consiliul regal a avut de reexaminat politica României, această țară era singură; izolarea sa era completă și risca să fie definitivă”⁶⁸.

3) *Izolarea completă a României. Sfîrșitul României Mari (iunie—septembrie 1940): Ultimatumul sovietic, Dictatul de la Viena și Înțelegerea de la Craiova.*

Chiar dacă, public, regele și guvernul român, mai șovăiau, neputîndu-se desprinde cu inima ușoară de ceea ce crezuseră, afirmaseră și practicaseră, din intimă convingere, timp de mai bine de două decenii, în activitatea concretă de guvernare trebuia, volens nolens, să se ia act și să se acționeze imediat, în funcție de evoluția evenimentelor, totalmente nefavorabilă pentru interesele naționale ale României.

Astfel, noul ministru al afacerilor străine, I. Giurtu, filogerman, a fost nevoit să-și inaugureze mandatul cu eșec rău prevestitor (2 iunie 1940) — răspunsul verbal, prin W. Fabricius, al guvernului Reich-ului la comunicarea lui Gh. Tătărescu din mai. Și răspunsul nu era deloc încurajator pentru guvernul român, solicitant de ultimă oră al „protecției” germane. Dimpotrivă. Sigur de victoria sa în Vest și dezinteresat de problemele granițelor în Balcani, guvernul Reich-ului întreba, aparent nedumerit, dar, în realitate aver⁶⁹

⁶² Ibidem

⁶³ Arh. M.Ap.N., fond M.St.M., Secția 1, dos. nr. 1929, f. 3; cf. *Istoria militară a poporului român*, București, 1989, p. 329.

⁶⁴ Arh. M.A.E., fond Germania—România, dos. nr. 821/1940; apud M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1082—1084.

⁶⁵ A.I.C., fond P.C.M., dos nr. 216/1940; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1084.

⁶⁶ Gh. Tătărescu, *Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord*. Ed. Scrisul românesc, Craiova, iulie 1930, cf. M. Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie—august 1940*. Ediție îngrijită, note, postfață și indice de Valeriu Dinu, București, 1991, p. 15.

⁶⁷ Gr. Gafencu, *Preliminaires...*, *op. cit.*, p. 282.

⁶⁸ Ibidem.

tizator-cinic, „dacă și în ce măsură guvernul român este dispus a trata privitor la o cerere de revizuire (subl. ns.) a vecinilor săi, ca, exemplu U.R.S.S. în chestiunea Basarabiei.”⁶⁹.

Interesat să prevină orice suspiciune a Germaniei privitoare la noua sa orientare în politica externă, guvernul român răspunde timorat că „România este foarte mulțumită de răspunsul primit” și că „va începe tratative directe cu Uniunea Sovietică pentru a vedea cum pot fi netezite asperitățile”. Referitor la relațiile cu Ungaria, guvernul român „dorește să aibă relații cât mai bune” și este de părere că „orișice cesiune de teritoriu în loc să liniștescă agitația Ungariei, o va mări, ajungându-se la o situație mai grea. În final, guvernul român ținea să releve că, dacă pretențiile revizioniste ale Ungariei față de România s-ar putea justifica cel mult din punct de vedere al necesităților politice de moment, acestea însă „*nu au nici o justificare din punctul de vedere al realităților geografice, economice, etnice și istorice*”.⁷⁰ (subl.ns.)

În perioada care a urmat pînă la Ultimatumul sovietic, pe plan intern se înregistrează încercări de atragere a tuturor grupurilor politice și cercurilor economice și profesionale în noul hibrid politic intitulat „Partidul Națiunii”, creat prin decretul-lege din 22 iunie 1940 de transformare a F.R.N. în „partidul unic și totalitar”⁷¹, sprijinit numai de Garda de Fier și P.N.L. și dezavuat de P.N.Ț.

Pe acest fundal politic confuz, marcat de armistițiul (de fapt, capitularea) solicitat de Franța la 22 iunie⁷² și încheierea ostilităților pe Frontul de Vest (25 iunie), se produce Ultimatumul sovietic⁷³, înlăturînd ultimele iluzii asupra intențiilor sovietice și, totodată, confirmînd semnalele repetate de avertizare la adresa României. Și cu toate acestea, guvernul român avînd, totuși, scuza că nu fusese informat în vreun fel, ba dimpotrivă, indus în eroare asupra discuțiilor⁷⁴ dintre U.R.S.S., Germania și Italia (23–26 iunie) privind momentul, modalitatea (militară sau pașnică) și întinderea pretențiilor formulate de U.R.S.S., a solicitat sprijin Germaniei și Italiei, reamintindu-le interesele lor în această zonă și promisiunile de ajutor în cazul unei agresiuni sovietice⁷⁵. La fel, guvernul român a cerut sprijin de la foștii aliați din Înțelegerea Balcanică⁷⁶, în sensul de a reține cel puțin Bulgaria și Ungaria de la intervenția lor contra României și în acest fel, de a-i asigura spatele în cazul unei rezistențe armate față de U.R.S.S. Răspunsurile primite la aceste solicitări au convins guvernantații că eforturile au fost zadarnice și inutile. „Am rămas singuri” — constata amar ambasadorul român la Belgrad — și „prieteni” de nevoie și foștii aliați dădeau, deși motivele erau diferite, același sfat: să se accepte ultimatumul și se să evite războiul⁷⁷.

Situația de completă izolare, presiunile amplificate (diplomatice și militare) ale Ungariei și Bulgariei, precum și opiniile generalilor I. Ilcuș — ministrul apărării și Fl. Tenescu — șeful M.St.M., în sensul imposibilității rezistenței armate pe trei fronturi⁷⁸, au modificat în decurs de câteva ore convingerile participanților la cele două Consilii de Coroană (27 iunie)⁷⁹, prefigurînd soluția finală: acceptarea ultimatumului. Din 26 de participanți la ultimul Consiliu de Coroană, 20 au fost pentru primirea ultimatumului, în timp ce la primul consiliu abia

⁶⁹ Arh. M.A.E., fond Transilvania, dos. nr. 42, comunicarea verbală din iunie 1940, făcută de d-l ministru al Germaniei către președintele Consiliului și ministrul afacerilor străine cf. E. Campus, *op. cit.*, p. 529, nota 2; A.I.C., fond P.C.M., pach, nr. 179, dos. nr. 1282, f. 27 cf. M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1087.

⁷⁰ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, nota 135.

⁷¹ „Monitorul oficial”, nr. 142 din 22 iunie 1940, p. 322; C. Hamangiu, *op. cit.*, XXVIII, partea I, p. 998.

⁷² J. de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial (1939–1942)*, București, I, p. 163–172.

⁷³ Arh. M.A.E., fond 71 — U.R.S.S. iunie—iulie, vol. 91.

⁷⁴ 23 August 1944. Documente, *op. cit.*, p. 76–77; doc. nr. 53; D.G.F.P., seria D, vol. X, doc. 4, doc. 13, doc. 25; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, p. 8–16, doc. 4–10; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1104–1110.

⁷⁵ Arh. M.A.E., fond U.R.S.S., dos. nr. 137, telegrama nr. 38.918/27 iunie 1940, semnată Gigurtu, către legațiile din Berlin și Roma și ambasadele din Ankara, Atena, Belgrad, cf. E. Campus, *op. cit.*, p. 531, nota 10.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ E. Campus, *op. cit.*, p. 532, nota 24; V. Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Ediție îngrijită de Sanda Pop și N. C. Nicolescu, București, 1992, p. 27.

⁷⁸ Carol al II-lea, *Note zilnice*, *op. cit.*, p. 673.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 673–674, 677–678; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1117–1124.

10 participanți fuseseră pentru acceptarea lui, Răspunsul guvernului român (27 iunie) la ultimatumul sovietic încerca să evite răul cel mai mare, solicitând guvernului sovietic să indice locul și data pentru „discuția amicală (...) a tuturor problemelor emanând de la guvernul sovietic”⁸⁰. Răspunsul guvernului român n-a mulțumit guvernul sovietic și oricum, jocurile fiind făcute, s-a expeditat Bucureștiului, prin ministrul român la Moscova, Gh. Davidescu, al doilea ultimatum (28 iunie) cu prevederi care nu mai puteau fi eludate: evacuarea trupelor și instituțiilor românești din Basarabia și Bucovina de Nord în termen de patru zile, începând din 28 iunie, orele 14 (ora Moscovei)⁸¹. Guvernul român, lipsit de orice posibilitate de ripostă („se vede silit să primescă” — termenii din telegrama către Davidescu), a acceptat în ziua de 28 iunie 1940, orele 11, condițiile specificate în cel de al doilea ultimatum, specificând că face aceasta „pentru a evita urmări pe care le-ar avea recurgerea al forță și deschiderea ostilităților, în această parte a Europei”⁸². Actul I al tragediei României Mari începea. O provincie românească Basarabia, cu suprafața de 44.500 Km² — ce mai fusese sub stăpânire rusescă 106 ani (1812—1918) — și 3.200.000 locuitori, majoritatea absolută etnici români, era smulșă iarăși din hotarele ei firești. Aceeași soartă o împărțea și partea de nord a Bucovinei („ultima parte ce îi lipsea Ucrainei unite” — după expresia lui Molotov)⁸³, cu o suprafață de 6.000 Km² și 500.000 de locuitori⁸⁴. În următoarele 4 zile armata sovietică va ocupa acest teritoriu, plus, dintr-o „nevinovată” eroare de trasare cartografică, raionul Herța, ignorând cele mai elementare reguli de comportament în relațiile cu un stat vecin, încă suveran, permițând elementelor comuniste locale, îndeosebi evrei, să insulte și să terorizeze armata și autoritățile civile românești în curs de evacuare, conform condițiilor celui de-al doilea ultimatum. „pretutindeni se revarsă o ură fără margini împotriva elementului și mai ales a autorității românești. La sosirea în Chișinău a unui general sovietic, populația basarabeană ar fi ieșit înaintea generalului rus reclamându-i în corpore că sunt istovii și nu au ce trăi din cauza șperțului. Toți refugiații din Basarabia declară că au avut de întâmpinat foarte mari greutăți numai din partea comuniștilor locali — majoritatea evrei — care sub influența evenimentelor i-au supus la torturi, i-au bătut cu pietre, le-au devastat bagajele” — se arată în buletinul contrainformativ nr. 183 din 1 iulie 1940 al M.St.M. — Secția a II-a⁸⁵. Incidente grave, soldate cu morți și răniți în rindurile armatei și administrației române, s-au produs la Cernauți, Soroca, Bolgrad, Ungheni, etc.⁸⁶. Despre efectele dezastruoase ale celor petrecute în teritoriul evacuat, gen. Ion Antonescu⁸⁷, în memoriul său adresat regelui la 2 iunie arată profetic: „Majestate, Țara se prăbușește. În Basarabia și Bucovina se petrec scene sfișietoare (...) Iată, Majestate, schișat din fugă, numai un capitol al tragediei și al calvarului unui neam, care este numai la început (...). Demoralizarea lor (a poporului și a armatei — n.n) este fără limită. Lipsa lor de încredere în conducători este totală. Ura lor în contra vinovaților, a tuturor vinovaților de ieri și de azi, crește”.

Copleșit de gravitatea evenimentelor și de lipsa de soluții viabile, Carol al II-lea încercă și ultima carte: apropierea de Germania, pentru a obține protecție și salvarea a ceea ce mai rămăsese din România Mare, inclusiv a sa. Astfel, la 1 iunie 1940, România renunță la garanțiile anglo-franceze⁸⁸, obținute în 13 aprilie 1939, care nu mai aveau nici o valoare și care, din start, erau ineficiente, prin lipsa de garanții față de U.R.S.S. Decizia aceasta a fost comunicată personal de rege lui W. Fabricius, concomitent cu hotâtirea de a cere protecția Reichului, inclusiv trimiterea unei misiuni militare germane⁸⁹. Cîteva zile mai târziu (11 iulie) Ro-

⁸⁰ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., 1940, iunie—iulie, vol. 91; 23 August. Documente, *op. cit.*, p. 82, doc. nr. 56.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem, p. 83.

⁸³ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia, *op. cit.*, p. 12, doc. 8.

⁸⁴ Datele sint extrase din *Anuarul statistic al României*, 1940, p. 30—32, *Sub povara granițelor imperiale*, București, 1993, p. 29.

⁸⁵ Arh. M.Ap.N., fond Armata I (21), dos. nr. 917, f. 13.

⁸⁶ Ibidem, f. 11—15.

⁸⁷ Arh. Stat. București, fond. P.C.M., docs. nr. 318/1940—1943, f. 96—97, cf. M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1134.

⁸⁸ Arh. M.A.E., fond România, dos. nr. 71/1 iulie 1940, telegramele circulare nr. 39.955, 39.956, 39.959 către toate ambasadete și legațiile României; cf. E. Campus, *op. cit.*, p. 535, nota 40; „Timpul”, an IV, nr. 1139/4 iulie 1940.

⁸⁹ D.G.F.P., seria D, vol. X, 1957, p. 74; doc. nr. 68.

mânia s-a retras oficial și din Societatea Națiunilor, încheind — după expresia lui M. Manoilescu⁹⁰, noul ministru de externe — „o iluzie politică în care s-a stăruiat prea multă vreme”.

La 4 iulie, Wilhelm Fabricius a prezentat regelui Carol al II-lea răspunsul lui Hitler, formulat în 3 iulie, cu precizarea de detalii ale lui Ribbentrop, la mesajul său din 1 iulie, privitor la schimbarea cursului politicii externe a României și apropierea declarată de Germania. După notele ultimative sovietice, acest răspuns constituia „o nouă și grea lovitură” pentru rege și țară: Conform „modelului” de soluționare a crizei basarabene, regele era sfătuit „amical” să înceapă negocieri cu Ungaria și Bulgaria, „în problema revizuirilor teritoriale”, deoarece trebuie să fie clar pentru regele României că el nu va putea evita cedarea anumitor teritorii, care sunt populate de unguri sau bulgari și nu de români (...). Recunoașterea acestui fapt de către regele României și de către guvernul său constituie condiția primordială pentru o pacificare reală a Balcanilor”⁹¹. În același timp, Carol al II-lea era informat că Germania sfătuisese „de urgență” Ungaria să păstreze pacea, în așteptarea unei soluții negociate, și că Germania nu dorește să-și asume rolul de mediator oficial”.

În aceeași zi, Carol al II-lea a primit în audiență o delegație, condusă de I. Maniu și C.I.C. Brătianu (Dinu), care a solicitat formarea unui guvern de concentrare națională capabil să scoată țara și instituțiile sale fundamentale din starea de criză paralizantă. Regele considera că mai poate găsi o soluție de supraviețuire, fără a apela la „fosilele” partidelor tradiționale⁹² și în consecință, a recurs la formula unui guvern de sacrificiu condus de Ion Gigurtu, avându-l la externe pe Mihai Manoilescu. În acest guvern eterogen („al disperării regale”)⁹³, constituit la 4 iulie, 1940, au intrat ca nouitate absolută și 3 legionari (H. Sima, V. Noveanu și Aug. Bideanu) alături de alți 26 de membri. „Eram guvernul care trebuie să facă suprema încercare de a păstra granițele cât mai rămăseseră și — în gândul lui Carol — de a-i apăra tronul de amenințările care-l înconjurau din afară și înăuntru, — nota cu lăciditate noul ministru de externe”⁹⁴.

Pentru a putea înțelege și analiza situația și deciziile guvernului Gigurtu vizavi de complexitatea și gravitatea situației interne și internaționale a țării, considerăm necesar să recurgem la concluziile și ipotezele de lucru formulate atunci de M. Manoilescu. Aceasta din motivul că analiza derivă din perspectiva unui om aflat chiar în mijlocul evenimentelor, coparticipant la majoritatea deciziilor adoptate și responsabil, în mare măsură, de efectele lor. După opinia autorizată a lui M. Manoilescu, în momentul constituirii noului guvern (4 iulie 1940), „Germania și Italia puteau dispune în chip absolut de soarta noastră. Și aceste două țări nu ne erau prietene”⁹⁵ (...). România se găsea lipsită de orice forță militară, izolată, fără aliați și fără prieteni, strinsă între doi uriași: Germania ostilă și Rusia Sovietică, cel mult indiferentă”⁹⁶. Cât privește aprecierea referitoare la armată („lipsită de orice forță militară”), expresia ni se pare forțată derivând din surpriza, dezagreabilă, pe care i-o oferiseră generații Constantin Niculescu — ministrul apărării naționale și Fl. Ţenescu — șeful M.St.M., la 9 iulie, cînd, într-o vizită neanunțată s-au exprimat „că armata noastră nu este pregătită în foarte multe domenii”, manifestînd un „pesimism extraordinar”⁹⁷. Deși, în declarația către țară⁹⁸ a noului guvern, se arăta că „pe planul extern guvernul înțelege să facă o politică de integrare sinceră în sistemul creat de Axe Berlin—Roma” și aceasta nu numai ca o expresiune de realism politic, ci și ca o consecință logică a concepțiilor politice și ideologice ale membrilor săi”, în practica guvernării lucrurile s-au petrecut mult mai nuanțat: „Politica noastră nu a fost bazată pe ipoteza unică a unei victorii definitive a Axei. Ea a fost o politică de alegere, dintre mai multe rele, a răului mai mic și mai ușor remediabil”⁹⁹.

Ca o transpunere imediată în practică a principiilor declarate de guvern, apare răspunsul lui Carol al II-lea (6 iulie), conceput împreună cu M. Manoilescu, la mesajul lui Hitler din 3 iulie. Nota de răspuns reitiera acceptarea, în principiu, a tratativelor directe cu Ungaria și Bulgaria, exprimînd „speranța și încrederea că Führerul va da României tot sprijinul moral pentru ca ceilalți parteneri să nu meargă cu pretențiile lor dincolo de cadrul dreptății națio-

⁹⁰ E. Campus, *op. cit.*, p. 536.

⁹¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 140.

⁹² Carol al II-lea, *Note zilnice...*, f. 690.

⁹³ M. Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie—august 1941, București, 1991)*, p. 19.

⁹⁴ *Ibidem*, *loc. cit.*

⁹⁵ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 27.

⁹⁶ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 37.

⁹⁷ *Ibidem*, *loc. cit.*

⁹⁸ „Universul”, an 57, nr. 183, din 6 iulie 1940.

⁹⁹ M. Manoilescu *op. cit.*, p. 36.

nale și al rațiunii politice (...) și în nici un caz nu ar contrazice principiul etnic". Dacă se vor respecta aceste principii, guvernul român era dispus să accepte „vaste și reciproce schimbări de populație care s-ar executa cu plan și sistematic într-un anumit timp”¹⁰⁰. În esență, deci, regele Carol al II-lea se angaja la tratative directe cu Ungaria și Bulgaria, pe baza principiului schimbului de populație, sperînd totodată, că România va beneficia de sprijinul moral al lui Hitler în bătaia diplomatică ce urma cu vecinii din vest și sud. Referindu-se la această soluție, avansată de rege, la sugestia lui M. Manoilescu, N. Iorga o considera drept utilă pentru a amina sine die rezolvarea practică a litigiului invocat cu obstinație, de Ungaria și Bulgaria, afirmînd textual: „Dacă voîți să tratați o mie de ani, atunci porniți pe baza schimbului de populație”¹⁰¹.

Analizînd retrospectiv această declarație de intenții a regelui, implicit a guvernului format la 4 iulie 1940, privind rezolvarea de principiu a problemei „calde” a Transilvaniei (cu Ungaria) și Cadrilaterului (cu Bulgaria), ea apare ca justificată moral de împrejurările extrem de nefavorabile României. Practic, însă, soluția rezolvării relațiilor tensionate cu cei doi vecini revizionişti ai României din vest și sud nu mai era considerată de Germania și Italia ca aparținînd părților direct implicate. Soluția, cel puțin în ceea ce privește România și Ungaria, fusese prefigurată de Hitler încă din 8 martie 1939: „În ceea ce privește Ungaria și România, ele fac parte din spațiul vital indispensabil al Germaniei. Căderea Poloniei și o presiune corespunzătoare le vor face, fără îndoială, să se acomodeze”¹⁰². Evoluția evenimentelor pînă în momentul dat demonstrase că, din nenorocire, Hitler nu se înșela asupra capacității de analiză, decizie și responsabilitate a guvernanților români. Astfel, după cum s-a învederat în preliminarile acestui capitol, regele și guvernele României au făcut, progresiv, pași spre cedarea capitală: Acordul Wohlthat *Pactul „petrol—armament”*, cedarea fără luptă a Basarabiei și nordului Bucovinei — la sfatul „binevoitor” al Reich-ului — renunțarea la garanțiile anglo-franceze, formarea guvernului I. Gîgurtu, presupus ca agraat de Germania, cerșirea protecției Germaniei, fără însă a obține vreo garanție reală. La începutul lunii iulie 1940, Hitler, în culmea puterii, a considerat că sosise și timpul „reglementării” dirijate, de urgență, în beneficiul său, a raporturilor dintre România și vecinii săi revizionişti, loiali din intererul puterilor Axei. În timpul crizei basarabene, Bulgaria și Ungaria, grăbite să profite de ocazie, fuseseră temperate, pentru a nu crea o stare de război în Balcani, dificil de aplanat de către Germania și, probabil, avînd drept finalitate un cîştig disproportionat pentru Moscova neprevăzută în *Pactul Ribbentrop-Molotov* și, evident, inacceptabil pentru Hitler. Odată rezolvată criza basarabeană, se acționa intens pentru finalizarea globală a „problemei românești”. Avertismentele Germaniei pentru a obliga România să se „acomodeze” noilor realități din Europa, au debutat cu răspunsul descurajant al lui Hitler din 3 iulie la mesajul lui Carol al II-lea din 1 iulie (prezentat de noi anterior, vezi nota 91) și au continuat, gradat, cu primirea lui Teleky și Csáky la München¹⁰³, în 9 iulie 1940, de către Hitler, Ribbentrop și Ciano, coroborată cu refuzul de care s-a lovit Carol al II-lea în încercarea sa de a avea o întîlnire directă cu Führerul, precum și cu informațiile alarmante despre conținutul și rezultatul discuțiilor germano-italo-maghiare, culminînd cu scrisoarea de răspuns a lui Hitler din 15 iulie la mesajul din 6 iulie al regelui. Conținutul acestei scrisori era de natură să înlăture și ultimele iluzii ale regelui și guvernului său privitoare la posibilitățile de a trata diferențele cu Ungaria și Bulgaria într-o atmosferă relativ civilizată, conform uzanțelor internaționale, fără presiuni inadmisibile din partea Germaniei și Italiei. De fapt, informațiile, reale, primite pe diverse canale diplomatice din Berlin¹⁰⁴, Roma¹⁰⁵, Belgrad, Budapesta¹⁰⁶, Bratislava etc. ar fi trebuit să pună în gardă guvernanții români asupra deznodămîntului final al scenarului pe care Germania îl concepuse pentru România: noi și substanțiale sacrificii teritoriale, fără rezistență armată. S-ar fi economisit eforturile în van, ulterioare, seria de umilinte nemeritate și, mai ales, s-ar fi dat, poate, posibilitatea unei consultări a voinței națiunii în ceea ce privește calea de urmat în tratativele proiectate: schimb de populație, rețușări de frontieră, rezistență armată.

Schimbarea atitudinii puterilor Axei față de satisfacerea pretențiilor Ungariei și Bulgariei trebuie, în mod necesar, coroborată cu poziția U.R.S.S., după reglarea conturilor cu

¹⁰⁰ Ibidem, *op. cit.*, p. 304, nota 26.

¹⁰¹ Ibidem, p. 67.

¹⁰² Eug. Preda, *Miza petrolului*, București, 1983, p. 25.

¹⁰³ D.G.F.P., vol. X, doc. nr. 446; M. Mușat, *op. cit.*, p. 101—102.

¹⁰⁴ Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 33.

¹⁰⁵ R. Bossy, *op. cit.*, p. 620; M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 67—68.

¹⁰⁶ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 67—68.

România, față de cei doi sateliți revizionști. Astfel, la 5 iulie 1940, V. M. Molotov comunica reprezentantului diplomatic maghiar la Moscova că guvernul sovietic „consideră reverdi-cările Ungariei la adresa României tot așa de juste ca revendicarea de către ruși a Basarabiei”¹⁰⁷.

Se intra, deci — după cum relevă, post-factum, M. Manoilescu —, în faza a II-a a procesului de reglementare dirijată, „pe linia unor tratative libere și fără termen fix”¹⁰⁸, a raporturilor dintre România și vecinii săi din sud și vest. În aceeași serie a presiunilor continue și amplificată se înscrie și demisia¹⁰⁹ spectaculoasă, demonstrativă, la 7 iulie, a lui H. Sima din guvernul I. Gîgurtu, sub pretextul că nu vrea să se facă părtaș la decizii grave care ar mutila iarăși trupul țării.

Informațiile furnizate de organele siguranței și jandarmeriei din teritoriu erau de natură să amplifice și mai mult teama guvernanților vizavi de cursul nefavorabil al evenimentelor. Astfel, Legiunea de jandarmi Bihor¹¹⁰ raporta că, în urma înființării „Partidului Națiunii” și cedarea Basarabiei, mișcarea comunistă și-a luat avînt, toți ovreii aderînd la ideea comunistă”, din cauza extinderii generalizate a antisemitismului. Singura salvare este — opinia sursa primară, un evreu —, apropierea necondiționată de U.R.S.S., deoarece aceasta (Rusia Sovietică n.n.) „va ocupa toate țările, fie prin presiune directă, fie că se vor naște tulburări interne, ca, apoi, sub pretext de menținerea ordinii, să se intre cu armata ... și, astfel, Rusia va pune stăpînire pe diferite țări, fără pierderi, iar Germania, slăbindu-și forțele, acțiunea Rusiei, care nu a uitat purtarea Germaniei din trecut, se va îndrepta contra acesteia și atunci comunismul va domina lumea”. Populația maghiară din județ — arată, în continuare, nota — își manifestă deschis bucuria pentru victoria Germaniei în războiul cu Franța, considerînd că a sosit timpul ca și Ungaria să obțină un profit: revizuirea frontierelor cu România. În această eventualitate, o parte din locuitorii maghiari își vînd pămînturile și avutul și se mută în comunele din apropierea frontierei (încă un argument în favoarea ideii că schimbul de populație coroborat cu o eventuală minimă rețușare a frontierelor în compensație se profila ca soluție de moment n.n.).

O altă notă¹¹¹, anonimă, reproduce opinia unor intelectuali clujeni față de tribulațiile puterii: „Schimbările dese de guvern sînt o nenorocire (...). În posturi de comandă e numit astăzi un om, miine e înlocuit, iar poimîne e pus iarăși în posturi înalte. Toate acestea sînt fapte care scad și mai mult prestigiul autorității de stat. În posturi de comandă ar trebui să vină azi, cînd prestigiul autorității este așa de scăzut, oameni în care Țara să aibă deplină încredere (...). La posturile de comandă sunt numiți, mai ales azi, oameni pentru care cuvîntul jertfă ar fi o simplă pirghie care să-i ridice la picioarele Tronului”.

*Scrisoarea lui Hitler către Carol al II-lea (15 iulie 1940)*¹¹² a constituit „un moment crucial din relațiile noastre cu Germania și (...) din evoluția întregii situații”¹¹³ din România spre catastrofa de la finele lunii august 1940. Chiar de la începutul scrisorii, Hitler afișează față de Carol al II-lea o superioritate disprețuitoare, ascunsă sub formula „franchețe”, în numele căreia se dau sfaturi — sentințe pe un ton amenințător, unui suveran al unei țări încă independente: „Orice încercare de a stăpîni primejdiile care vă amenință țara, printr-o manevră tactică, de orice natură ar fi ea, trebuie să dea și va da greș. Sfirșitul, mai devreme ori mai tîrziu — poate chiar în cel mai scurt timp — poate însemna nimicirea României”. După acest avertisment sever, Führerul indică și soluția de rezolvare: „singura pe care o pot propune Majestății Voastre, este înțelegerea loială cu Ungaria și Bulgaria”, deoarece — se afirmă cu un total dispreț față de adevărul istoric — România ar fi datoare cu teritoriul pe care le-a „dobîndit după războiul mondial (...) favorizată fiind de un noroc special”. În continuare, Hitler afirmă că, Germania nu are interese teritoriale nici în Ungaria, nici în România sau Bulgaria. Are prietenii, din care prietenia cu Ungaria și cu Bulgaria dăinuiesc demult și au fost cultivate, în timp ce, „din păcate — cum reiese clar din documentele găsite (este vorba de documentele de stat major găsite în Franța, privitoare la intențiile guvernului român de a bloca puțurile din zona petrolieră cu ajutor franco-englez n.n.) atitudinea cel

¹⁰⁷ M. Mușat, *op. cit.*, p. 100.

¹⁰⁸ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 68—69.

¹⁰⁹ H. Sima, *op. cit.*, p. 229—300; Carol al II-lea, *Note zilnice...* f. 695; M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 62.

¹¹⁰ C. Grad, *Starea de spirit...*, p. 345, doc. 3.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 346, doc. 4.

¹¹² D.G.F.P. (1918—1945), Series D. vol. X, Londra, 1957, p. 217—220, doc. nr. 711; 23 August 1944. *Documente I...* p. 86—91, doc. 58; M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 42—44.

¹¹³ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 70.

puțin a politicii oficiale românești, în trecut și pînă în ultimul timp, a fost puțin amicală față de Reich, ba, dimpotrivă, chiar ostilă". Cu alte cuvinte, România nu trebuia să spere, nici într-un fel, la o atitudine binevoitoare din partea Germaniei. Nici măcar argumentul petrolului românesc nu mai era de actualitate pentru Reich — declara fățarnic Hitler. După ce a supus conducerea României unui adevărat rechizitoriu, cu încriminări dure și injuste, înspre finalul scrisorii, Hitler răspunde, în același mod brutal, și la problema de fond invocată în scrisoarea lui Carol al II-lea (dacă Germania este dispusă sau nu să „sprijine moral” România în fața pretențiilor disproporționate ale vecinilor săi): „Numai atunci cînd va interveni o reglementare înțeleaptă a problemelor deschise între România, Ungaria și Bulgaria, va avea un sens pentru Germania a clarifica posibilitatea unei colaborări mai strînse (cu România n.n.) și pentru aceasta să preia în aceste condițiuni obligațiuni mai largi”. Soluția reglementării „înțelepte” trebuia — în viziunea lui Hitler — să se concretizeze într-o „revizuire” care, „nu poate fi evitată la infinit” și cu cit va fi făcută mai repede, cu atît va fi mai favorabilă României.

La citirea acestei scrisori, Carol al II-lea a fost cuprins de o „nestăpînită minie”¹¹⁴, gîndindu-se chiar să nu răspundă personal insolentului mesaj (ceea ce ar fi fost o gravă greșeală din punct de vedere politico-diplomatic), dar, în același timp, să-și respecte angajamentul de a iniția tratative directe cu Ungaria și Bulgaria. La sfatul lui M. Manoilescu, prin intermediul lui E. Urdăreanu, regele a acceptat să semneze scrisoarea concepută pe un ton ponderat (poate prea ponderat), dar demn, de ministrul său de externe. Scrisoarea¹¹⁵ a fost înmînată la 26 iulie în timpul întrevederii pe care Hitler a acordat-o la Berchtesgaden delegației române (primul ministru — I. Gîgurtu, ministrul de externe — M. Manoilescu și Romalo — ministrul României la Berlin). Chiar din introducere, regele ține să reitereze că, în „chestiuni atît de grave” cum sînt cele privitoare la reglementarea pe calea „revizuirii a raporturilor României cu vecinii” nimic nu poate fi clădit durabil pe acte care nu și-ar avea deplina adevărată populară”, orice încercare incapabilă să reziste la critica istoriei fiind „o operă trecătoare și zadarnică”. În același context, regele afirmă că este „îndatorat și obligat” să protesteze în fața acuzației că România nu a reușit să-și apropie noile teritorii „politicește și etnicește”. Realitatea, îndeobște cunoscută, era că unirea provinciilor Basarabia, Transilvania și Bucovina a fost „liberă și spontană” și integrarea lor în cadrele statului național unitar român s-a făcut „pe cit de rapid pe atît de natural”. Abordîndu-se fondul problemei, în scrisoarea se arată că rana smulgerii Basarabiei, pe calea ultimatumului acceptat la sfatul Germaniei, este prea proaspătă și că statul și poporul român nu pot fi considerate, în continuare „ca singurele entități politice menite să aducă jertfe continue pe altarul păcii și pentru instaurarea ordinii politice superioare pe care o intenționează Germania”. Dacă s-ar merge în continuare pe aceeași linie, s-ar crea „la toți vecinii noștri ideea tristă că România este o țară gata să cedeze oricui”, iar poporul român s-ar dovedi „cel mai slab și cel mai demn de nesocotit din această parte a lumii”. Ideea unor noi cesiuni teritoriale fiind exclusă, atît în concepția guvernanților, cit și în cea a întregii țări, Carol al II-lea expune, în 8 puncte, opinia sa privind modalitatea de revizuire a diferendelor cu Ungaria și Bulgaria pe calea unor tratative directe, integrate într-un sistem regional de tratate, și avînd drept bază principiul etnic și, în subsidiar, schimburi de populație. Totodată se exprima speranța că discuțiile cu vecinii se vor desfășura în liniște și fără presiuni din exterior, iar odată diferendele rezolvate, România putea beneficia de „o colaborare politică sinceră cu Germania” și de garanțiile acesteia. „față de orice eventualitate” (se avea în vedere, în primul rînd, pericolul sovietic n.n.).

Înainte însă de a fi predat acest răspuns al regelui (26 iulie), primul ministru, I. Gîgurtu, a întreprins o încercare de netezire a raporturilor cu Germania, solicitînd — printr-o scrisoare (16 iulie) adresată, cu scop exploratoriu, mareșalului Göring — înțelegere și răbdare față de eforturile guvernului român de a liniști opinia publică internă copleșită de amărăciunea pierderii Basarabiei și totodată, neliniștită de perspectiva unor noi cesiuni teritoriale în vest. Primul ministru întreba, îngrijorat, de ce oare Germania nu răspunde la două întrebări oficiale ale României privitoare la proiectatele discuții cu vecinii ei și, la fel, de ce noul ministru la Berlin, Al. Romalo, nu-și putuse prezenta timp de două luni scrisorile de acreditare. „Accastă” atitudine a Germaniei ar putea avea și un alt înțeles pentru diferite alte cercuri¹¹⁶.

¹¹⁴ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 75.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 76—83; V. Pop, *op. cit.*, p. 54—51; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1167—1171.

¹¹⁶ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1171—1172.

Tot în zilele premergătoare vizitei lui I. Gigurtu și M. Manoilescu în Germania și Italia, s-au întreprins, pe plan intern, eforturi de captare a bunăvoinței ardelenilor și de atragere a lor în cercurile decizionale. Astfel, regele l-a primit în audiență pe Valeriu Pop (23 iulie)¹¹⁷ avînd cu acesta o lungă discuție privitoare la situația țării în perspectiva începerii negocierilor formale cu Ungaria și Bulgaria, iar primul ministru s-a întîlnit cu Iuliu Maniu. Concluzia acestor întîlniri era că trebuie luate de urgență măsuri de recîstigare a încrederii în autoritatea instituțiilor fundamentale ale statului (rege, guvern, armată), concomitent cu consultarea fruntașilor ardeleni consacrați în problema Transilvaniei. La fel, pentru a demonstra față de U.R.S.S. o atitudine de maximă bunăvoință și încredere, ca ministru plenipotențiar la Moscova a fost numit un personaj de prim rang, fostul ministru de externe Grigore Gafencu, gest primit cu deosebită satisfacție de guvernul sovietic care a dat acordul în timp record de 24 ore¹¹⁸. În ceea ce privește, însă, stoparea diplomatică a Ungariei și Bulgariei de către U.R.S.S. nu s-a reușit aproape nimic¹¹⁹. Cu patru zile înainte de vizita lui I. Gigurtu și M. Manoilescu la Hitler, Ribbentrop a ținut să reamintească brutal trimisului român la Berlin, Al. Romalo, că, dacă nu se realizează urgent înțelegerile cu Ungaria și Bulgaria, Hitler se va dezinteresa complet de soarta României, „ceea ce va avea urmări *catastrofale* (cuvîntul este al lui Ribbentrop)”¹²⁰.

Vizitele lui I. Gigurtu și M. Manoilescu în Germania (26 iulie) și Italia (27 iulie) au constituit pentru guvernul român ultima etapă de sondare și clarificare, la fața locului, a intențiilor celor două puteri ale Axei în ceea ce privește poziția lor față de apropiatele reconverșii ale României cu Ungaria și Bulgaria.

Din punct de vedere protocolar și politico-diplomatic cele două vizite s-au desfășurat aproape identic: primirea delegației române la gară de către ministrul de externe, dejun protocolar cu acesta și, în final, întrevederea cu șeful statului, astfel încît, la sfîrșitul vizitelor, ministrul afacerilor străine, M. Manoilescu, avea să afirme că a fost nevoit să asculte patru rechizitorii, în două zile, la adresa României și a politicii ei din ultimii ani.¹²¹

Începutul acestor rechizitorii l-a făcut Ribbentrop, imediat după sosirea delegației române a Salzburg, în termeni de o „răceală înfiorătoare”¹²², insistînd obsesiv asupra necesității de a se repara, prin revizuire, „nedreptățile” Trianonului și Saint-Germain-ului și accentuînd că România nu se bucură de nici o simpatie din partea Reich-ului. Mai mult, Ribbentrop a afirmat cu cinism că, dacă România s-ar fi bucurat de prietenia Reich-ului, s-ar fi găsit cu ușurință mijloace pentru a evita ultimatumul sovietic din iulie. Cu mici diferențe de stil, Hitler, euforizat de victoriile fulger obținute în primăvara anului 1940, a a desfășurat în timpul întrevederii de la Berchtesgaden¹²³, un adevărat spectacol de grandiozitate, cu durată de aproape o oră, în care a trecut în revistă toate realizările regimului nazist, îndeosebi ultimele victorii, și în același timp, „erorile” democrațiilor occidentale, în cluzind în această arie și România, invinuită de o serie de păcate grave în politica externă (mai ales perioadele Titulescu și, apoi, Gafencu). În final, Hitler, într-o manieră îndulcită, față de brutalitatea ministrului său de externe, a declarat că este pentru revizuirea frontierelor, cu o retrocedare parțială de teritoriu către Ungaria și schimb de populație în compensație. A mai adăugat, cu înțelegere fariseică pentru România, că nu este de acord cu cererile Ungariei de retrocedare totală a Transilvaniei, considerîndu-le drept „fantezii politice”. În termeni teatrali absurd jucat de führer, se poate spune că victima este compătimită și încurajată de călău, indicîndu-i-se cum să se așeze pentru a termina execuția mai repede. Această secvență de farsă tragică se pare că a influențat decisiv comportamentul ulterior al celor două oficialități române, care revenite la București timorate, nu și-au mai revenit din starea de panică. Pentru a spori grotescul situației, în a doua parte a întrevederii, Hitler s-a prefăcut foarte interesat de hărțile etnice prezentate de partea română (redactate de institute cunoscute de geografie și statistică din Austria, Germania, Italia, Ungaria și România între anii 1829–1930), arătîndu-se impresionat de mărimea și întinderea elementului etnic românesc. La despărțirea de führer, M. Manoilescu a rămas cu impresia, dovedită ulterior greșită, că Germania este partizana unor înțelegeri pe baza schimbului de populație, cu minime

¹¹⁷ V. Pop, *op. cit.*, p. 52–53.

¹¹⁸ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 95–96.

¹¹⁹ Ibidem, p. 102–103.

¹²⁰ Ibidem, p. 87.

¹²¹ Ibidem, p. 123.

¹²² Ibidem, p. 105–106.

¹²³ Ibidem, p. 108–120, p. 316–318 (nota 72); V. Pop, *op. cit.*, p. 265–271 – anexa 16.

rectificări teritoriale, ba chiar a organizării unui plebiscit în Transilvania privitor la opțiunile locuitorilor ei pentru Ungaria sau România, eventual sub supravegherea unei armate neutre (Spania). Această impresie falsă a fost reconfirmată și amplificată la Roma în timpul întrevederilor cu Mussolini și Ciano (27 iulie)¹²⁴. Aceștia, fiind informați de conținutul discuțiilor din ziua precedentă — de la Berchtesgaden, cu Hitler și Ribbentrop, nu și-au permis să aibă nici un fel de inițiativă în afara cadrului fixat de fűhrer, mărginindu-se numai să puncteze poziția Italiei, în strinsă legătură cu cea a Germaniei, accentuând că nu agreează deloc ideea unui arbitraj al Axei, care ar duce numai la resentimente ale ambelor părți față de arbitri. Evident, vizita în Italia, după cum mărturisește și Manoilescu, a fost mai redusă ca importanță decît cea efectuată în Germania, dar a permis, totuși, să se tragă concluzia că nu existau fisuri exploatabile în politica Berlinului și Romei față de România. Considerind problema Cadrilaterului secundară în raport cu cea a Transilvaniei (cum și era, de fapt), delegația română a abordat această chestiune cu „oarecare „surdină”¹²⁵, bazindu-se și pe impresia de moment că Hitler și Musolini nu se arătau prea interesați de acest capitol. A fost o nouă eroare de apreciere. Peste nici trei zile (31 iulie), după ce ziarele românești tipăriseră — pentru ediția din 1 august — un interviu oficial cu M. Manoilescu, menit să liniștească opinia publică, asupra rezultatelor întrevederilor de la Salzburg și Roma, ascunzîndu-se deliberat gravitatea situației, la București a sosit comunicarea-decizie a lui Hitler privind „soluționarea” problemei Cadrilaterului (cedarea fără „tirguiele” a Cadrilaterului către Bulgaria). Soluția fusese adoptată imediat după ce Hitler primise și vizita oficialităților bulgare (primul ministru, B. Filov și ministrul de externe, I. Popov) și nu admitea, în viziunea comunicării, nici un fel de comentariu, ea fiind, „extraordinar de loială și echitabilă”¹²⁶. În pofida protestului verbal al ministrului de externe român, față de acest amestec direct al Germaniei în reglementarea raporturilor cu vecinii — procedeu contrar celui discutate la Salzburg și Roma, și pericolul în perspectiva discuțiilor cu Ungaria —, nu s-a modificat nimic în decizia lui Hitler, astfel încît a doua zi, o delegație română, condusă de V. Cădere, a plecat la Sofia pentru problemele legate de începerea oficială a tratativelor cu Bulgaria. Cum sentința fusese dată, nu este de mirare că tratativele purtate cu Bulgaria la Craiova între 19 august—7 septembrie, s-au finalizat printr-o înțelegere ce nu ieșea din cadrele fixate anterior. Chiar dacă, oficial, semnarea ei este posterioară actului de la 30 august, noi o considerăm ca o anticipație a Diktatului de la Viena (atît soluția dictată de Hitler, cît și acceptarea ei de către guvernul român s-au produs *înaintea* „arbitrajului” vienez). De altfel, la 24 august, în timpul Conferinței de la Craiova s-a ajuns la o înțelegere de principiu asupra cedării Cadrilaterului. Cu o zi înainte (23 august), participanții la Consiliul de Coroană fuseseră de acord cu această soluție pentru a nu irita Germania și a nu periclita soarta Transilvaniei. Al. Vaida Voievod a sintetizat plastic problema acestei noi cedări: „Cadrilaterul e degetul mic. Dincolo (Transilvania n.n.) e brațul”¹²⁷, iar N. Iorga, cu un excepțional simț al realității și al perspectivei istorice, a afirmat tranșant: „Eu sînt naționalist, nu expansionist, eu am fost contra anexării (...). Cadrilaterul nu trebuia anexat. Românesc nu era, prin luptă nu l-am luat; strategie n-a fost. Dacă ciștigăm o prietenie cu prețul lui, nu am plătit-o prea scump.”¹²⁸

Cu totul alta era, însă, miza Transilvaniei și guvernul român, perfect conștient de aceasta, a încercat, în pofida presiunilor concertate ale Germaniei și Ungariei — a se vedea, în acest sens, articolul amenințător la adresa României, acuzată de tergiversare și violențe în demararea înțelegerii cu Ungaria, apărut în „Berliner Boersenzeitung din 2 august și intitulat „Fals eroism”, precum și nota legației maghiare din București (1 august) prin care se comunica guvernului român că diferendul dintre Ungaria și România „nu este de natură minoritară, ci teritorială”¹²⁹ — să tempereze graba Berlinului și a Budapestei în rezolvarea imediată a pretențiilor horthyste și, concomitent, să obțină o atenuare a acestora. Totodată, primul ministru și ministrul de externe au intensificat acțiunea de convingere a cercurilor guvernante și a fruntașilor politici ardeleni în vederea obținerii acordului pentru începerea tratativelor cu Ungaria și Bulgaria, conform celor convenite la Salzburg și Roma. După afirmațiile lui M. Manoilescu, Consiliul de Miniștri, convocat în ziua de 31 iulie, a fost în unanimitate de acord cu intenția guvernului de a începe aceste tratative. La fel și consilierii regali Gh. Tătă-

¹²⁴ Ibidem, p. 121—126; Ibidem, p. 272—278, anexele 17—18.

¹²⁵ Ibidem, *loc. cit.*

¹²⁶ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 136—137.

¹²⁷ Ibidem, *op. cit.*, p. 167.

¹²⁸ Ibidem, p. 168.

¹²⁹ G. Sofronie, *Les antécédents de l'act de Vienne*, Sibiu, 1945 p. 21.

râscu, A. C. Cuza, V. Iamandi, C-tin Argetoianu și V. Antonescu, convocați în aceeași zi la Președinția Consiliului de Miniștri¹³⁰. În acest scop, în ziua de 2 august, la locuința lui I. Gigurtu și în prezența lui M. Manoilescu, a avut loc o consfătuire intimă cu fruntașii ardeleni, minus Iuliu Maniu, care a declinat ferm invitația primului ministru, în problema acceptării sau neacceptării începerii tratativilor cu Ungaria și a căilor de urmat în această perspectivă¹³¹. În urma unor discuții aprinse s-au conturat patru poziții distincte: 1) *refuzul tratativilor și rezistență* (mitropolitul unit I. Niculescu, Aurel Vlad, Aug. Pop și Vidican, prieten politic al lui O. Goga); 2) *amânarea deciziei*, deși aceasta, practic, nu mai putea fi amînată (N. Bălan — mitropolitul ortodox al Ardealului, I. Lușoșianu, Aurel Baciu); 3) *acceptarea principiului tratativilor directe*, pe baza schimbului de populație, cu minime rectificări de frontiere (Al. Vaida-Voievod, S. Pușcariu, V. Pop, I. Lupaș, I. Hațieganu, Seb. Bornemisa, Eug. Savu); 4) *neprecizarea opiniei* față de obiectul discuției (Horia Sima, Silviu Dragomir).

Pe aceeași linie se înscria și pregătirea unor misiuni de propagandă în capitalele Axei, formate din fruntași politici naționaliști cu oarecare credit la Berlin și Roma, concomitent cu editarea de urgență, de către Ministrul Afacerilor Străine, a unor lucrări de propagandă științifică în sprijinul Transilvaniei, apărute în a doua parte a anului 1940 și în 1941.

Conform hotărîrii lui Carol al II-lea din 3 august, Racul Bossy, chemat telefonic de la Roma, a primit misiunea din partea lui M. Manoilescu (6 august) de a pleca imediat la Budapesta și de a comunica dorința guvernului român de a începe tratative directe cu Ungaria într-o localitate din Vechiul Regat. Totodată, ambasadorul român avea misiunea să sondeze, fără a se angaja cu nimic, intențiile guvernului maghiar în ceea ce privește fondul tratativilor (mărimea pretențiilor și modalitatea de negociere)¹³². În timpul întrevederii (7 august) cu Teleky și Csáky, partea maghiară a intenționat să-i înmîneze lui Bossy un aide-mémoire conținând contrapropunerile ei privind baza discuțiilor. Întrucît Bossy a refuzat categoric să primească acest memoriu și să-l ducă la București ministrului român de externe — acceptînd numai să-l citească cu titlu „pur personal și informativ”¹³³ — s-a recurs la calea diplomatică obișnuită, astfel încît M. Manoilescu l-a primit, prin intermediul lui Bărdossy, răspunzînd la 10 august printr-un contramemoriu. Din analiza celor două memoii (maghiar — 7 august¹³⁴ și român — 10 august¹³⁵) rezultă clar că există o diferență esențială de opinii în ceea ce privește modalitatea procedurală: partea maghiară dorea întii *compromis asupra noii frontiere*, urmat de schimbul de populație, în timp ce partea română pornea de la principiul efectuării întii a *schimbului de populație*, urmat de rectificarea teritorială compensatorie. În al doilea memoriu (11 august), partea maghiară a adoptat o poziție mai flexibilă — dînd impresia că a acceptat principiul schimbului de populație — și a acceptat începerea tratativilor într-o localitate din Vechiul Regat (eventual la Sinaia), la data fixată de guvernul român, indicînd și conducătorul delegației: A. Hory¹³⁶.

Sub presiunea evenimentelor în curs, primul ministru, I. Gigurtu, a rostit în ziua de 9 august un discurs radiodifuzat în care a expus situația de izolare a României și a prevenit opinia publică din țară că „vom fi nevoiți să facem sacrificii”, cerînd, în același timp, ca națiunea să-și păstreze calmul¹³⁷. De altfel, starea de spirit a populației, mai ales în zonele de frontieră cu Ungaria nu era deloc favorabilă guvernului. Astfel, nota informativă din 1 august a comandantului plutonului 11 de poliție arată că în rîndurile românilor ardeleni „se răspîndește crezul că conducerea română intenționează să cedeze Ungariei Ardealul sau parte din el, și aceasta se consideră ca o trădare”¹³⁸. Într-o altă notă informativă din 2 august, Inspectoratul de poliție și siguranță Someș arată că acțiunile guvernului român, îndreptate spre acceptarea tratativilor cu Ungaria, „au oferit un teren susceptibil pentru propaganda prietenilor d-lui Maniu”, care *preconizează rezistență pasivă* față de linia oficială. În cazul acceptării de către guvern a unei cedări de teritoriu din trupul Ardealului, I. Maniu — relevă

¹³⁰ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 140.

¹³¹ Ibidem, *op. cit.*, p. 141—148; V. Pop, *op. cit.*, p. 55—61.

¹³² R. Bossy, *op. cit.*, p. 652.

¹³³ V. Pop, *op. cit.*, p. 64—69; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 159—160.

¹³⁴ Ibidem, *loc. cit.*; Arh. M.A.E., fond 71. Transilvania, vol. 40, f. 227—237.

¹³⁵ V. Pop, *op. cit.*, p. 69—71; A.I.C., fond Ministerul de Interne, dos. nr. 5/1940, f. 379—

382.

¹³⁶ Ibidem, f. 72—73; Ibidem, f. 394—395.

¹³⁷ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1199.

¹³⁸ C. Grad, *Starea de spirit...*, p. 350—351, dcc. 10.

zota — era pregătit pentru o acțiune *autonomistă*¹³⁹. La fel, în 5 august, o notă contrainformativă, relevă că, din cauza zvonurilor insistente despre o posibilă cedare a Ardealului, a luat amploare curentul *regionalist*. Ardelenii par hotărâți să lupte singuri. În plus, se semnalează că în localități săsești continuă acțiunea de organizare a gărzilor naționale proprii¹⁴⁰. În ziua de 8 august, între orele 12—14³⁰, la Cluj, în locuința lui V. Popuțiu (str. Vulcan nr. 7), a avut loc o ședință intimă a partizanilor politici ai lui I. Maniu (C. Maniu, V. Moldovan, E. Hațieganu, R. Boilă, Z. Boilă, C. Biau, I. Pop, L. Pop, dr. Leucuția) la care s-a discutat situația Ardealului în fața pretențiilor horthyste și atitudinea pe care oamenii politici români trebuie s-o adopte în asemenea împrejurări. După discuții controversate pe tema formulei de „scăpare” s-a ajuns la ideea constituirii unui guvern de concentrare națională care să cuprindă oameni politici de suprafață din toate partidele, prezidat de V. Pop. În timpul ședinței s-a consemnat opinia unanimă că nu trebuie să se cedeze nici o brazdă din pământul țării, cu prețul oricăror sacrificii¹⁴¹.

Ca urmare a ordinului comun nr. 2286 din 5 august la Ministerului Propagandei Naționale și al Ministerului de Interne, la Prefectura județului Sălaj, în 10 august, s-a constituit Comitetul Județean de Propagandă care avea menirea de a difuza știrile oficiale la sate, „de a preveni și combate prin o acțiune energică și de mari proporții zvonurile și propaganda tendențioasă și de a îndrepta starea de spirit a maselor populare și a o face cunoscută organelor superioare responsabile”¹⁴². La 12 august, în urma telegramei confidențiale nr. 834/11 august 1940 a Ministerului de Interne, la Prefectura județului Sălaj, se convoacă o nouă ședință de organizare a Comitetului de Propagandă Națională. Rezultatul acestei ședințe a fost consemnat într-o notă informativă înaintată rezidentului regal al Ținutului Someș: „Din cauza nesiguranței privitoare la integritatea frontierelor, populația românească este extrem de îngrijorată. Expozeul d-lui prim-ministru în acest județ de graniță și procesul pus în discuție n-au fost primite cu prea multă simpatie. Principiul enunțat, privitor la sacrificiile ce trebuie făcute, a produs foarte multă amărăciune și îndirjire (...). Situația se compară cu cea din Basarabia: ca foarte critică (...). În general, cuvântul „război” a devenit simpatic, pe cînd ideea de a se „ceda” este respinsă cu toată indignarea”¹⁴³.

Intelectualii prezenți la cele două ședințe de la Prefectura județului Sălaj, ca reprezentanți autorizați ai opiniei publice din județ, au considerat de datoria lor să avertizeze cercurile guvernante că acțiunile de răspuns ale acestora vizavi de pretențiile sfruntate ale Ungariei horthyste sunt apreciate în aceste părți de țară ca extrem de nehotărâte și în contradicție cu interesele perene ale neamului, ceea ce alimentează, progresiv, o stare de confuzie, teamă, neîncredere și ură. În această situație, cei prezenți la ședință au afirmat că nici un intelectual nu poate să accepte misiunea de a face propagandă pentru „obișnuirea opiniei publice locale cu ideea sacrificiilor teritoriale — chiar minime — în vest, după cum s-a întîmplat cu Basarabia și Bucovina de Nord, deoarece aceasta ar fi privită ca o trădare de țară și n-ar fi exclusă judecarea sumară a „trădătorilor” (intelectualilor n.n.) și, concomitent, prăbușirea ordinii publice”¹⁴⁴.

În a doua parte a lunii august 1940, s-a observat, totuși o relativă reducere — liniștea dinaintea furtunii — a tensiunii politico-diplomatice ajunse într-un punct critic. Astfel, Legeunea de jandarmi Sălaj într-un raport către prefectul județului, col. Oprîță, semnala: „Locuitorii, și în special intelectualii români din plasa Jibou, sînt foarte mulțumiți că a fost delegat V. Pop pentru susținerea drepturilor Ardealului în Comisiunea ce s-a format în acest scop; Românii afirmă că în cazul în care se va face cedarea ei (a Transilvaniei n.n.), pe cale politică, ei vor face revoluție și nu se vor preda, întrucît știu ei ce-i așteaptă (moarte sigură și pierderea averilor)”¹⁴⁵.

La fel, participanții la adunarea de la Oradea (22 august), organizată de frunțașii populației românești din oraș și județul Bihor au protestat împotriva pretențiilor revizioniste

¹³⁹ Ibidem, p. 351—352, doc. 11.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 352—353, doc. 13.

¹⁴¹ Ibidem, p. 353—354, doc. 14; A se vedea și declarațiile de la Bădăcin ale lui I. Maniu (8 august 1940) — Anexa nr. 1.

¹⁴² Arh. Stat. Sălaj, Cabinetul prefectului, dos. 222/40, f. 2—5, vezi C. Grad, D.E. Goron, *Starea de spirit a populației și a autorităților din Sălaj în august 1940 (I)*, în „Graiul Sălajului”, an II, nr. 144/29 august 1990.

¹⁴³ Idem, fond Danciu, dos. 33, f. 4—5.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 6—10.

¹⁴⁵ Idem, fond Prefect, dos. 263/1940

ale Ungariei din județele de graniță vecine: Sălaj, Satu Mare, Maramureș. O zi mai târziu (23 august), locuitorii români din Valea lui Mihai, județul Sălaj, au trimis șefului P.N.Ț., sălăjeanul I. Maniu, o telegramă în care se cere să se țină seama „de testamentul lăsat cu limba de moarte de părinții noștri luptători și făuritori ai Unirii: să nu cedăm nici o palmă din pământul nostru cîștigat prin jertfă și singe”¹⁴⁶.

În această atmosferă s-au deschis și s-au desfășurat lucrările Conferinței de la Turnu Severin (16—24 august 1940)¹⁴⁷. Cele două guverne au desemnat câte un singur delegat cu depline puteri (România — V. Pop, Ungaria — A. Hory). În delegația română mai figurau generalul C. Dragalina, ministrul plenipotențiar D. Hiott, S. Mănuilă, directorul general al statisticii — cu titlu de experți, iar Gh. Cruțescu, ministrul român la Budapesta, ca observator. Din delegația maghiară mai făceau parte ca experți: generalul Nádai, sub-șef al M.St.Mj. colonelul Ujzászi și S. Zilahi, iar ministrul Ungariei la București, L. Bárdossy, cu statut de observator.

Încă de la debutul Conferinței, era previzibil eșecul ei. Acest eșec era, de fapt, obiectivul intermediar al Budapestei în rezolvarea în favoarea sa a diferendului româno-maghiar provocat artificial de ea. Trebuia să se demonstreze formal că românii sînt inflexibili, nedispuși la negocieri „serioase”, duplicitari față de angajamentele asumate la Salzburg și Roma, tulburători ai păcii în regiune etc., și, prin urmare, mijloacele negocierii directe fiind epuizate din vina lor, se impunea intervenția Axei ca mediator. Această stratagemă politico-diplomatică inițiată de Budapesta a reușit pe deplin. Astfel, în cele trei zile de discuții directe (16, 19, 24), delegația maghiară a provocat artificial incidente procedurale de ședință (în prima și a doua zi — nerespectarea regulii egalei plenipotențe cu partea română, așa cum cereau uzanțele diplomatice, întirzieri repetate pe motive tehnice) și, mai ales, a avut în problemele de fond o poziție absolut inacceptabilă pentru negocieri. De remarcat că, în prima zi, partea maghiară a remis părții române un aide-mémoire, însoțit de o hartă, în care se reitera poziția dură din memoriul redactat în 7 august, pretinzind egalitate de tratament cu U.R.S.S. și Bulgaria în baza principiului *statu quo ante*, și în același timp afirmînd cu tupeu că Ungaria face un sacrificiu imens renunțînd la o parte din drepturile sale milenare asupra întregii Transilvanii. În esență, poziția Ungariei era ireconciliabilă cu cea a României, pornind de la principiul enunțat în 7 iulie: întietatea rectificării frontierei, urmată de schimbul de populație.

În viziunea guvernanților de la Budapesta transpunerea în practică a acestui principiu presupunea ca România să cedeze, benevol, nu mai puțin de 2/3 din teritoriile unite cu ea la 1 Decembrie 1918 (cca 68.000 Km²), cu 3.900.000 de locuitori (2.200.000 români și 1.200.000 maghiari). „Generoasă”, Ungaria consimțea să lase României Banatul și sudul Transilvaniei: județele Făgăraș, Sibiu, Hunedoara, o parte din Alba (fără Alba Iulia) și o parte din Tîrnave (cu orașul Blaj). Luînd cunoștință de enormitatea acestei propuneri, V. Pop a replicat că propunerile maghiare, cu deosebire ultima, nu pot constitui o bază acceptabilă de discuție¹⁴⁸ și că guvernul român rămîne la punctul de vedere enunțat prin nota din 10 august. Contrapropunerile guvernului român au fost expuse în a doua ședință (din 19 august). Între primele două ședințe (în zilele de 17 și 18) cele două părți au desfășurat acțiuni febrile pentru a obține acceptarea punctelor lor de vedere de către Germania și Italia și, concomitent, pentru a dirija forța de „influențare” a acestora asupra celeilalte părți. Astfel, după ce V. Pop a insistat în audiența comună la rege pentru adoptarea unei propuneri coerente, precise, decurgînd din principiul priorității schimbului de populație, a solicitat intensificarea — „a se lucra stăruitor” — contactelor cu Berlin și Roma. Personal, V. Pop s-a întilnit cu W. Fabricius, ministrul Germaniei la București și cu Ghigi — ministrul Italiei, pentru a-i pune la curent cu atitudinea intransigentă a Ungariei, expusă la Turnu Severin, în vădită contradicție cu cea afișată în memoriul din 9 august. La întilnirea cu cei doi diplomați, V. Pop a fost informat că intenția Ungariei de a părăsi conferința n-a fost privită cu ochi buni și că, în consecință, se așteaptă continuarea și finalizarea conferinței. Bazat pe aceste asigurări vagi, guvernul român a prezentat contrapropunerile sale în 19 august, respingînd punct cu punct aserțiunile maghiare și relevînd enormitatea propunerii Budapestei de a face un schimb de populație între cei 2.200.000 de români aflați pe teritoriul revendicat de Ungaria și ce

¹⁴⁶ Idem, fond

¹⁴⁶ C. Grad, D.E. Goron, *Starea de spirit... (III)*, în „Grainul Sălajului”, an II, nr. 146/31 august 1 90.

¹⁴⁷ V. Pop, *op. cit.*, p. 85—133.

¹⁴⁸ Ibidem, *loc. cit.*, p. 88.

162.000 de unguri rămași în sudul Transilvaniei. În consecință, „propunerea guvernului ungar apare guvernului român atât de extraordinară că ar fi justificat să piardă orice speranță în rezultatul final al conferinței și în utilitatea continuării ei”. Partea română — afirma memorandumul — pentru a da, „încă o dată, dovada sincerității sale neclintite în ceea ce privește dorința sa de pace și de conciliere cu Ungaria” este dispusă să continue negocierile, dacă guvernul ungar declară că acceptă, „ca bază de discuție, principiul schimbului de populație”. Pentru a nu lăsa locul unor alte posibile interpretări a poziției României, V. Pop a arătat energie și explicit, într-o discuție în trei, lui Hóry și Bárdossy, următoarele: „Dacă ni se cere teritoriu pur și simplu, nu avem nimic de dat, deoarece nu există și nu poate exista un litigiu teritorial între România și Ungaria; ... cită vreme există o Românie și o armată română, teze teritoriale nu se discută și nici pământ românesc nu se cedează”¹⁴⁹. După aceasta se părea că delegația română a cîștigat un punct prețios, delegația maghiară solicitînd timp pînă la 24 august pentru a se consulta cu guvernul asupra contrapropunerii românești. În realitate, plecarea la Budapesta a lui A. Hóry a avut drept obiectiv cîștigarea timpului necesar pentru a obține garanții în ceea ce privește susținerea pretențiilor maghiare de către Axă în perspectiva întreruperii lucrărilor Conferinței de la Turnu Severin. Intențiile guvernanților horthyști și atitudinea Axei față de acestea n-au scăpat presei elvețiene. Astfel, în 22 august, „Basler Nachrichten” scrie din Roma, Berlin și Budapesta următoarele: „Italia oficială și presa italiană nu s-au declarat încă în ce privește marile deosebiri dintre cererile Ungariei și oferta României. În conversațiuni particulare și neoficiale este susținută (subl. ns.) teza maghiară.”¹⁵⁰ (Roma). „Germania observă o atitudine de expectativă. Presa nu face comentarii. Numai „National Zeitung” spune că Ungaria pornește de la considerațiuni istorice, ceea ce este în contradicție cu propunerile românești, care caută să creeze o frontieră pur etnică, pentru un schimb de populație” (Berlin)¹⁵¹. „Șeful delegației ungare a sosit la Budapesta și a raportat numaidecît guvernului. Observatori neutri cred că șansele unei înțelegeri continuă să fie minime” (Budapesta)¹⁵². Aceste informații s-au dovedit exacte. În ziua a treia și ultima (24 august) a Conferinței de la Turnu Severin, delegația maghiară a făcut pasul decisiv spre ruperea tratatelor, aruncînd pe masă argumentul *secuilor*: „Guvernul maghiar declară în mod solemn că nici nu vrea, nici nu poate să emigreze secuii dela vetrele lor, niciodată și sub nici o condiție”. Aceasta însemna că Ungaria nu renunță la pretențiile sale teritoriale exorbitante și, implicit, nu era dispusă să continue negocierile pe bazele principale avansate de România și acceptate — cel puțin tacit — pînă atunci de Axă. Evident, partea română, avînd mandatul expres și unanim din partea Consiliului de Coroană (23 august) de a continua tratativele numai pe baza principiului schimbului de populație cu rectificări compensatorii de frontieră în subsidiar, nu putea accepta nici într-un chip teza maghiară, astfel că inevitabilul s-a produs: conferința s-a încheiat brusc, lăsînd diferendul în faza acută. De comun acord s-a redactat un comunicat în care se specifică faptul că lucrările conferinței s-au închis la cererea Ungariei. Pentru V. Pop, după consumarea celei de a treia ședințe, „era clar că situația României s-a înrăutățit”¹⁵³ și că rezolvarea diferendului va fi decisă la Berlin și Roma. La insistențele lui M. Manoilescu, care interpretase eronat motivele închiderii conferinței și se temea că răspunderea pentru aceasta va reveni României, V. Pop s-a reîntîlnit, în noaptea de 24 spre 25 august, cu Hóry, transmițînd noua inițiativă a Bucureștiului: „Guvernul român e dispus a face o propunere, însoțită de o hartă, cu indicarea frontierei rezultînd din aplicarea schimbului de populație pentru toți ungurii din Ardeal, în afară de secuii”. Această contrapropunere urma să fie prezentată — dacă guvernul maghiar accepta reluarea conferinței — la 28 august. Această instrucțiune de ultimă oră era în vădită contradicție cu poziția de pînă atunci a guvernului român, și Valer Pop a considerat că, personal, nu mai poate rămîne în postura de șef al delegației. Cum și generalul C. Dragalina și-a manifestat aceeași dorință de a fi înlocuit, V. Pop a indicat ca posibil succesori pe ministrul D. Hiott. Cu titlu privat, V. Pop l-a mai informat pe A. Hóry că, în problema secuilor, guvernul român nu vede decît două posibilități: „o formulă de autonomie largă în cadrul suveranității românești, sau repatrierea tuturor secuilor, cu veniteile consecințe teritoriale”. La finalul întîlnirii între cei doi prim-delegați, fiind prezent și generalul Náday, s-a hotărît „îndulcirea” comuni-

¹⁴⁹ Ibidem, *loc. cit.*, p. 102–103.

¹⁵⁰ „România”, an III, nr. 804 din august 1940, p. 12.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ V. Pop, *op. cit.*, p. 124.

catului prin adăugarea unei fraze ce sugera posibilitatea reluării negocierilor: „Totuși, există perspectiva că negocierile vor fi reluate în cel mai scurt timp”¹⁵⁴.

În ziua de 5 august, V. Pop, întors la București, l-a informat pe M. Manoilescu (I. Gurgu fiind la Predeal) asupra rezultatelor celei de-a treia ședințe, menționind ferm că sînt numai două posibilități de a repara eroarea comisă în legătură cu promisiunea de a prezenta părții maghiare o hartă a noii frontiere: 1) „stoarcerea adeziunii Ungariei la formula schimbului de populație” (pe cale directă sau prin intermediul Axei); 2) „asigurarea formală a Berlinului că România nu va fi nici sfătuită și nici constrinsă să treacă (...) peste limitele logice ale consecințelor teritoriale determinate de schimbul de populație.” Aceleași probleme au fost prezentate și în fața lui Carol al II-lea, care s-a declarat de acord cu opiniile lui V. Pop, urmînd să dispună măsuri urgente de asigurare politică, inclusiv remanierea guvernului Gurgu. În aceeași zi, la întîlnirea cu W. Fabricius, V. Pop a fost sfătuit să nu demisioneze, momentul fiind total neprielnic, deoarece demisia sa ar antrena căderea întregului guvern, iar România ar fi pusă într-o poziție dificilă față de Germania.

A doua zi (26 august), miniștrii Germaniei și Italiei la București și Budapesta au fost convocați fulger pentru 27 august la Salzburg, respectiv, Roma. Întrucît lipsea timpul necesar pentru a obține noi clarificări și asigurări din partea Germaniei și Italiei pe cale diplomatică normală, M. Manoilescu a înmînat lui W. Fabricius și P. Ghigi aide — mémoires¹⁵⁵ aproape identice pentru a fi transmise guvernelor lor. Totodată, prin miniștrii la Roma (R. Bossy) și Berlin (Al. Romalo), M. Manoilescu a încercat să obțină informații despre intențiile celor două guverne și, mai ales, garanții că nu se va ajunge la o hotărîre fără consultarea României, așa cum se procedase deja la 31 iulie în diferendul cu Bulgaria. La solicitarea Bucureștiului a răspuns numai R. Bossy (Al. Romalo — fără experiență — nu putuse stabili la Berlin nici un contact util), arătînd că F. Anfuso îl informase că cei doi miniștri ai Axei doresc numai o examinare a stadiului problemei româno-maghiare după Conferința de la Turnu Severin și că pentru o deplină clarificare vor invita, în zile diferite, pe M. Manoilescu și I. Csáky la Viena. Și nota prin care M. Manoilescu era invitat „imediat” la Viena părea să confirme informațiile liniștitoare de la Roma. Astfel, acesta era invitat la „o convorbire asupra afacerilor ungaro-române cu guvernul Reichului și guvernul italian” cu recomandarea de a primi depline puteri pentru tratative, fără a se specifica nimic despre o întîlnire și cu delegația maghiară¹⁵⁶.

În timp ce guvernului român i se adormeau bănuielile, prin informații false, asupra adevăratului scop al convocării la Viena, la Salzburg (Fuschl), von Ribbentrop începuse pregătirile în vederea „arbitrajului”. După ce a ascultat opiniile lui W. Fabricius și O. Ermannsdorff (ministru german la Budapesta), Ribbentrop a înclinat spre varianta propusă de primul, care cunoștea mai bine fondul problemei, adăugînd, însă, de la sine teritoriul lui propus a fi cedat de Românie (o fișie de 21.000 km² în vest) și Clujul¹⁵⁷. În timpul acestor discuții a sosit, pe neașteptate, la Viena și atașatul economic german la București, adversar înverșunat al României, dr. K. Clodius. Acesta, mai versat în dedesubturile intereselor politico-strategice și economice ale lui Hitler, a reușit să-l convingă pe Ribbentrop să accepte ca ipoteză de lucru și soluția alternativă a înglobării regiunii secuiești în teritoriul propus a fi cedat¹⁵⁸. După cum se temuse Fabricius — îl și avertizase despre această posibilitate pe Ribbentrop — Hitler, pus în fața a două variante, le-a combinat, alegînd-o ca soluție definitivă pe a treia: cea mai dezavantajoasă pentru România¹⁵⁹. De remarcat că aliatului italian i s-a rezervat, ca și în alte împrejurări, un rol pur decorativ. Cum soluția arbitrajului și noua frontieră româno-maghiară fuseseră deja hotărîte de Hitler, înainte de sosirea lui Ciano la Salzburg, aceasta din urmă s-a mulțumit să accepte, fără rezerve (cu excepția observației — admise — de a se lăsa Turda României)¹⁶⁰, scenariul conceput de von Ribbentrop pentru următoarele 48 de ore (29—30 august). Infatuat, Ciano își atribuie în jurnalul său, merite inexistente în pregătirea „Arbitrajului” de la Viena¹⁶¹: „28 august. Hitler vrea să-mi vorbească înainte de Viena (...). Vorbim puțin de chestiunea maghiaro-română. El lasă la latitudinea mea și a lui Ribbentrop găsirea unei soluții, singurul lucru

¹⁵⁴ Ibidem, *op. cit.*, p. 130—101.

¹⁵⁵ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 187—191.

¹⁵⁶ Ibidem, *doc. cit.*, p. 191—193.

¹⁵⁷ D.G.F.P., Series D, vol. X, doc. nr. 395.

¹⁵⁸ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 151.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 162.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 132.

¹⁶¹ A. Simion, *op. cit.*, p. 184.

care-l interesează este ca pacea să fie menținută acolo și ca petrolul românesc să continue a curge în rezervoarele sale. 29 august. Am hotărît cu Ribbentrop să rezolvăm problema printr-un arbi raj, căci dacă începem să discutăm nu ne mai descurcăm niciodată”¹⁶². La acea convorbire cu Ciano și Ribbentrop la care au participat și alți înalți funcționari diplomați, Hitler a indicat și modalitatea de a rezolva rapid și eficient arbitrajul: „Trebuie să impresionăm atât România, cât și Ungaria cu urmările grave pe care le-ar avea pentru ele prezența într-o atitudine intransigentă. Trebuie să li se arate limpede că un conflict ar fi în dezavantajul ambelor și că Germania și Italia își vor apăra în orice caz interesele, dacă va fi cazul”¹⁶³. Pentru a fi și mai convingător în acțiunile de smulgere a acceptului României la actul criminal care-i masacra hotarul de nord-vest, Hitler a sugerat și posibilitatea de a oferi victimei „o asigurare în legătură cu existența statului român în continuare”¹⁶⁴. Ca măsuri suplimentare de siguranță și presiune asupra României, Hitler a dispus deplasări ale unor unități germane din Vest în Est (sudul Guvernământului General – noua denumire a Poloniei ocupate), capabile să execute o operațiune rapidă de ocupare a zonei petrolifere românești în zilele de 31 august–1 septembrie 1940, inclusiv prin desantare de parașutiști¹⁶⁵. În paraclăi, s-a încurajat tacit atitudinea belicoasă a Ungariei și s-a exacerbat, în scop diversionist, pericolul unei intervenții comune ungaro-sovietice, sprijinite și de Bulgaria. Pe canale diplomatice și mili a e „binevoitoare”, Germania a furnizat, în ultimele zile ale lunii august, informații alarmante României despre mișcările de trupe de la hotarele ei, sporind, astfel, panica guvernanților ei și anihilându-le discernământul și voința de a rezista șantajului hitlerist¹⁶⁶.

În cele două zile care mai rămăseseră pînă la sosirea la Viena, delegația română, condusă de M. Manoilescu și V. Pop (desemnat expres, la dorința regelui, ca al doilea reprezentant al României), a muncit fără întrerupere, inclusiv în timpul călătoriei, pentru a defini și argumenta documentat variantele de propuneri privind rectificările de frontieră care ar apărea ca urmare a aplicării principiului schimbului de populație. Într-o primă variantă, formula de negociere propusă de S. Mănuilă se mișca între 10.000 și 18.000 km², neafectînd prea mult Transilvania propriu-zisă. Propunerea era oarecum apropiată de proiectul Rothermere¹⁶⁷, excluzînd coridorul maghiar spre secuime – preconizat în 1932 de Franco-Vellani Dionisi¹⁶⁸ și ținea seama în bună măsură de necesitățile militare și strategice fundamentate de M. St. M.. A doua variantă, avîndu-l ca autor pe M. Manoilescu, prevedea cedarea imediată a 3.000 km² în lungul frontierei (orașele Satu Mare, Carei, Oradea, Salonta) cu condiția amînării soluției definitive pînă la sfîrșitul războiului și, în același timp, a instalării unui cordon de trupe italiene și germane între România și Ungaria pe o fișie de 20 Km¹⁶⁹. Sosită la Viena în ziua de 29 august (ora 13), delegația română compusă din 22 de persoane (gen. C. Dragalina, D. Hiott, N.D. Cornățeanu, S. Mănuilă, R. Bossy, Gh. Cruțescu, Al. Roinalo, B. Lahovary, N. Polonny etc.) va afla foarte repede că toată munca de documentare a fost zadarnică, imensul material istorico-etnografic și economic rămîiind numai pentru arhivă. Aceeași soartă a împărțit-o și memoriul personal al lui I. Gîgurtu către von Ribbentrop¹⁷⁰.

La o oră după primirea protocolară în gară, s-a desfășurat în salonul central al hotelului „Imperial” întîlnirea lui M. Manoilescu cu Ribbentrop și Ciano. După ce a fost supus unor reproșuri severe, cu scop de intimidare, în legătură cu atitudinea și acțiunile inamicale față de Axă manifestate de Gr. Gafencu la Moscova¹⁷¹, lui M. Manoilescu i s-a comunicat obiectul invitației la Viena, cerîndu-i-se să obțină, cel tîrziu pînă la ora 20, tele-

¹⁶² M. Manoilescu, op. cit., p. 333, nota 131, cf. *The Ciano Diaries 1939–1943 of count Galeazzo Ciano Minister for Foreign Affairs, 1936–1943*, Introduction by Sumner Wells, New York 1946 p. 287–289

¹⁶³ D.G.F.P., Series, D. (1937–1945), vol. X, doc. 407.

¹⁶⁴ Ibidem, doc. 302.

¹⁶⁵ A. Simion, op. cit., p. 185.

¹⁶⁶ M. Manoilescu, op. cit., p. 202, 239; V. Pop, op. cit., p. 142–143, 146–147.

¹⁶⁷ A. Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, 1934, p. 236–237.

¹⁶⁸ Ibidem, p. 238–239.

¹⁶⁹ M. Manoilescu, op. cit., p. 204.

¹⁷⁰ V. Pop, op. cit., p. 290–294, anexa 29.

¹⁷¹ M. Manoilescu, op. cit., p. 195–197. Este vorba de indiscreția comisă în legătură cu discuțiile de la legația iugoslavă dintre Gr. Gafencu și ambasadorul englez, S. Cripps.

fonic, în clar, acordul Bucureștiului pentru arbitrajul de a doua zi. La replica de bun simț a ministrului român că România n-a cerut niciodată un arbitraj și nici nu poate accepta așa ceva, din moment ce pînă atunci i s-au dat asigurări că relațiile cu vecinii le va putea reglementa prin negocieri directe, cei doi arbitri au trecut, pe rînd, la amenințări fățișe — conform planului de șantaj conceput anterior —, evocînd posibilitatea unei intervenții militare multiple contra României în următoarele ore. Cerînd lămuriri suplimentare asupra proiectatului arbitraj. M. Manoilescu a aflat cu stupeoare că acesta se va desfășura pe baza unei *sinteză* între principiul etnic și cel teritorial (o absurditate juridico-politică absolută) și va avea drept obiect cedarea unui teritoriu cu o suprafață variînd între 25.000 Km² — cît ar fi acceptat România! — și 68.000 Km² cît pretindea Ungaria¹⁷².

„Am plecat de acolo consternat, zdrobot, cu sentimentul că cele două țări puternice, care dispuneau atunci de soarta Europei nu erau dispuse să-și schimbe cu nimic implacabila lor hotărîre”¹⁷³ — nota, după această întîlnire funestă, M. Manoilescu. Această impresie a fost comunicată și în țară, Consiliului de Coroană, în telegrama nr. 3.¹⁷⁴, sporînd sentimentul neputinței generale: „Totul apare ca o plesă scrisă dinainte în care nici o singură vorbă, nici un singur gest nu se poate schimba”.

Întrucît M. Manoilescu, extrem de tulburat, nu reușise să obțină un termen rezonabil pentru primirea răspunsului din țară în problema acceptării sau respingerii arbitrajului, V. Pop a încercat — însă fără succes — să obțină lămuriri suplimentare de la Ribbentrop și Ciano și să le tempereze îndîrjirea vizibilă contra României. S-au obținut doar promisiuni văgi, în sensul că România nu va fi nedreptățită și, în plus, asigurări că acordarea garanțiilor unilaterale *erga omnes* din partea Axei va compensa orice pierdere. Cît privește solicitarea unor repetate aminări pentru primirea răspunsului Consiliului de Coroană, chiar și W. Fabricius s-a dovedit extrem de nerăbdător, replicînd cinic „că dacă Regele s-a făcut seif de stat totalitar, el singur să-și ia răspunderea hotărîrii; Consiliul de Coroană este alcătuit din lumea perimată, ostilă Germaniei; Germania nu poate avea nici o înțelegere pentru forme constituționale inexistente sau cel puțin perimate”¹⁷⁵.

Între timp, delegația Ungariei, beneficiara principală a parodiei arbitrale din ziua următoare, dăduse — după unele rețineri ce țineau de teama că va obține mai puțin decît sperase — un *răspuns afirmativ* la întrebarea dacă acceptă sau nu arbitrajul, așa cum prevăzuseră, de altfel, cei doi „arbitri”. Doar cu o zi înainte Hitler spusese, cu disprețul stăpînului față de lacheul milog, următoarele: „Ungaria trebuie să accepte efectiv orice compromis, deoarece nu ar obține nimic prin propriile ei eforturi, ci datorează satisfacerea revendicărilor ei exclusiv fascismului și național-șovinismului”¹⁷⁶.

Sub presiunea permanentă a „arbitrilor”, delegația română încerca să transmită în țară Regelui și Guvernului, informații utile asupra situației de la Viena, pentru a permite Consiliului de Miniștri (care s-a întrunit abia la orele 23⁰⁰) și Consiliului de Coroană să ia hotărîri în cunoștință de cauză (a se vedea în acest sens cele șapte telegrame semnate de M. Manoilescu și V. Pop). Înainte de a se întruni Consiliul de Coroană, V. Pop a cerut opiniile miniștrilor plenipotențiar și generalului C. Dragalina asupra acestui arbitraj impus prin șantaj. Rezultatul a fost următorul: Toți miniștrii (R. Bossy, Gh. Cruțescu, Al. Româlo) au fost pentru *acceptare necondiționată*, iar C. Dragalina pentru *acceptare condiționată*: dacă hotărîrea arbitrală va fi vădit defavorabilă, ea trebuie refuzată. V. Pop a răspuns că hotărîrea depinde de poziția și posibilitățile armatei române de a garanta menținerea statului și intențiilor sale în condițiile unui război pe mai multe fronturi¹⁷⁷.

Consiliul de Coroană (întrunit la orele 3 dimineața), informat despre ceea ce se petrecea la Viena și pus în situația de a decide sub presiune, într-un timp extrem de scurt, soarta țării, a hotărît cu o majoritate de 21 contra 10 și o abținere (Teofil Sidorovici, comandantul Străzii Țării), acceptarea arbitrajului — cf. stenogramei¹⁷⁸.

Iată, în rezumat, punctate, opiniile fiecărui participant la consiliu:

Pentru arbitraj: 1) I. Gigurtu (“... Fără vorbe, fără nici un fel de fraze, îmi iau toată răspunderea...”). 2) C. Argetoianu (“...Nu ne aflăm față de un act pe care îl putem

¹⁷² Ibidem, p. 196—203.

¹⁷³ Ibidem, *loc. cit.*

¹⁷⁴ Ibidem, p. 221.

¹⁷⁵ V. Pop, *op. cit.*, p. 159—160.

¹⁷⁶ D.G.F.P., Se ies D, vol. X, doc. nr. 308 — Stenograma Schmidt.

¹⁷⁷ V. Pop, *op. cit.*, p. 159—160.

¹⁷⁸ Arh. M.A.E., fond 71/1920—1944, Transilvania, vol. 42, f. 188—201.

discuta; ne aflăm față de un ultimatum care ne este adresat, nu de Ungaria, ci de Germania, învingătoarea Europei...; nu s-a isprăvit istoria lumii, vom reveni, vom câștiga ce pierdem azi"); 3) Al. Vaida-Voevod ("... Să nu ne facem iluzii: sintem la chermul lui Hitler și al lui Mussolini, ori și apoi al lui Stalin"); 4) G. Mironescu ("... din nenorocire nu putem face altceva"); 5) D. Cracostea ("... Între Stalin, de o parte, și între Hitler și Mussolini, de cealaltă parte, sint de părere, cu inima ruptă, să ne apropiem de cei doi..."); 6) N. Crainic ("... Dacă primim ultimatumul care ni se dă, adică arbitrajul, salvăm restul țării..."); 7) Contraamiralul adjutant N. Păiș ("... Prin acceptarea arbitrajului avem posibilitatea să menținem națiunea română mai departe..."); 8) Părintele I. Moța (fără comentariu); 9) H. Codreanu (fără comentariu); 10) A. Rădulescu, primul președintele Curții de Casație ("... constat și cred că nu se poate face altceva decât să ne supunem forței..."); 11) I.V. Gruia, ministrul Justiției ("... este o soluție pentru salvarea ființei s'atului..."); 12) I. Macovei, ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor ("... Astăzi ne găsim în situațiunea de a avea, nu doi dușmani, ci trei..."); 13) Patriarhul României, N. Munteanu ("... Vor veni timpuri mai bune pentru noi și cu ajutorul lui Dumnezeu vom relua ținuturile pe care socotim că le pierdem"); 14) Gen. D. Popescu, ministrul de Interne (fără comentariu); 15) S. Ghițescu, ministrul Muncii ("... pentru a păstra ființa noastră de stat"); 16) V. Gomoiu, ministrul Sănătății (fără comentariu); 17) Gh. Tătăărăscu ("... Am credința că tot ce se face astăzi este un provizorat... Trebuie să ne păstrăm țara, statul, coroana..."); 18) Gen. adj. Gh. Mihail, șeful M.St.M. ("... Sint pentru a primi acest arbitraj și a se stăpini spiritul așa de agresiv al oștirilor noastre, în interesul păstrării ființei statului român"); 19) V. Noveanu, ministrul Inventarului Avuției Naționale ("... dacă va fi un arbitraj corect, va fi respectat de generația de mîine; dacă nu va fi corect, avem datoria sfîntă ca să luptăm și să-l dărimăm..."); 20) M. Priboianu, ministrul Înzestrării Armatei ("... Ne găsim în fața unei situații care ne este impusă și a unei probleme care pare hotărîtă. N-avem încotro..."); 21) Gen. adj. E. Baliff („Cu ungerii ne-am lupta, dar nu ne putem bate cu germanii... Cu profundă durere sint pentru arbitraj, dacă ni se respectă granițele care vor rămîne.”).

Contra arbitrajului: 1) C.I.C. Brătianu ("... Vom mai putea ține țara după ce va veni și a treia amputare a populației celei mai vechi și mai conștiente din țară? ... Pe noi am ajuns să ne considere Germania și Italia ca pe o țară fără reacțiune, că pot tăia din trupul țării cit vor pentru menținerea păcii în Orient..."); 2) S. Dragomir ("... Eu văd România de astăzi în situația tragică a lui Constantin Brîncoveanu: dăm un copil după celălalt și nu refuzăm să ne convertim..."); 3) I. Mihalache ("... Sentimentul meu ca persoană particulară (...) este că pămîntul țării nu se poate discuta, nici ceda... România să convină la una din aceste două soluții sau războiul — cel puțin să cedăm prin război, să știe generațiile viitoare că noi am fost înfrinți după ce ne-am făcut datoria în marginile posibilității noastre sau, dacă nu, această situație să ne fie impusă din afară, fără consimțămîntul nostru"); 4) M. Popovici ("... Am convingerea că orice concesiuni s-ar face, nu folosesc la nimic dacă disoluția neamului românesc este hotărîtă... O națiune nu trăiește numai din părți materiale dar și din părți morale. Nu se poate ca un popor de 16 milioane să permită să se împartă țara lui și să ajungă la nimic, fără să verse o picătură de sînge"); 5) V. Antonescu ("... Mi-e teamă că, primind arbitrajul, vom scăpa de vrăjmășia Ungariei sub supravegherea Axei, dar nu vom scăpa de vrăjmășia Rusiei"); 6) A.C. Cuza („așa cum este formulat nu poate fi acceptat"); 7) C-tin Angelescu („Orice s-ar întimpla, sint contra"); 8) Gen. A. Văitoianu („Am impresia că ne găsim în situația unui popor căruia i se cere să fie ucis, umilit,) sfîșiat cu buna sa voie..."); 9) N. Bălan, mitropolitul Ardealului ("... Un popor care nu este în stare să se apere și să aducă jefite pentru aspirațiile sale este merit pieririi. A accepta arbitrajul înseamnă a intra în necunoscut, ori noi nu putem să lăsăm destinul neamului nostru pe seama necunoscutului."); 10) V. Iamandi ("... Nu cred în garanțiile care se dau și socot că politica noastră de satăzi n-a dus la nici un rezultat pozitiv...").

Acceptul României a fost comunicat verbal arbitrilor la orele 4 și 20 de minute. Restul formalităților s-a petrecut fulgerător: la orele 13 — prezentarea garanțiilor germano-italiene și între orele 13⁰⁰—14 — semnarea deciziei arbitrare la Palatul Belvedere, în Salonul de Aur, fără a se permite nici un fel de prezentare a poziției celor două părți. În calitate de arbitri au semnat Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, iar în numele părților, M. Manoilescu pentru România și I. Csáky pentru Ungaria, V. Pop și primul ministru P. Teleky. Au avut statutul de observatori.

Chiar și după semnarea „Arbitrajului” (Diktatului), delegația română a fost supusă unor presiuni psihice inadmisibile, pretinzîndu-i-se să ceară de urgență la București o dezmințire a termenului *ultimativ* apărut în comunicatul Consiliului de Coroană din 30 august

privitor la acceptarea arbitrajului. În caz contrar, Ribbentrop a amenințat cu oprirea plecării trenului special spre București, pină la obținerea satisfacției pentru „nemaipomenita ilioialitate” comisă de România!¹⁷⁹

Prevederile Diktatului au fost prezentate în detaliu în cadrul celui de al doilea Consiliu de Coroană din noaptea de 30 spre 31 august de către Al. Romalo, sosit cu avionul de la Viena. Participanții la acest consiliu, cu deosebire regele și primul ministru, au fost puși în situația să ia act de efectele dezastruoase pentru țară ale unei politici incoerente și iredosabile pentru care, în următoarele zile, autorul ei principal, Carol al II-lea va plăti cu abdicarea.

În urma sentinței criminale de la Viena, România pierdea, fără luptă cca 43.492 km², incluzând, total sau parțial, teritoriul a 14 județe (Bihor, Ciuc, Cluj, Maramureș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Satu Mare, Trei Scaune, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, Cîmpulung Moldovenesc) — cu o populație de peste 2.600.000 de locuitori, din care majoritatea absolută români!¹⁸⁰

Conform stenogramei¹⁸¹, la al doilea consiliu, care a avut un rol de informare, au participat și N. Iorga, I. Maniu, Gli. Brătianu și mitropolitul unit Al. Niculescu, care nu fuseseră prezenți la primul consiliu. Reproducem, în continuare, câteva pasaje din opiniile lor referitoare laj cauzele și consecințele actului săvîrșit la Viena:

N. Iorga: „Noi trecem printr-un moment al războiului; momentul acesta al războiului mută granița în folosul unui popor. Dacă poporul unguresc a cerut aceasta, dacă poporul unguresc ar încerca să umple țara, aceasta ar fi o mare greșeală pentru Ungaria. Dar ceea ce se întîmplă acum este numai biruința unei caste stăpînitoare în Ungaria, e biruința grofilor, care au cerut regiunea Clujului, unde aveau moșii și averi mari; avem a face cu o clasă socială bogată, dibace, care a știut întrebunța o contingentă europeană trecătoare. Formularea pentru mine este aceasta: o clasă socială aparținînd trecutului, care n-are un viitor, a putut să cîștige, întrebunțînd un moment, care este supus la toate întîmplările viitoare, a vrut să ne despoaie de o parte din țară. Nu sînt în stare nici măcar să-i stăpînească; noi, cu calitățile noastre, poate mai mult cu defectele noastre, i-am putut stăpîni; ei, cu defectele lor și mai ales cu calitățile lor, nu vor putea stăpîni această bucată de pămînt”.

I. Maniu: „Asupra Ardealului n-are drept să dispună decît numai majoritatea lui. Majoritatea aceasta este categoric românească, 58,4 procent al locuitorilor este românesc... Pentru aceasta, ... ne doare adînc că astăzi se hotărăște asupra soartei Ardealului, fără ca poporul din Ardeal să fie întreat... Procedura de arbitraj este o judecată convenită, prin urmare hotărîrea de acolo izvorăște și din voința noastră. Ori, ceea ce trebuia cu orice preț înconjurat este că orice hotărîre s-ar aduce, să nu aibă aparența că izvorăște și din voința poporului și a statului românesc... Protestez în contra acestui lucru și protestez că s-au aflat români, care au putut să semneze un astfel de protocol de învoială. Cei care au semnat o astfel de învoială n-au fost reprezentanții poporului românesc și în orice caz n-au fost reprezentanții poporului românesc din Ardeal, deși nu vreau să mai fac nici un fel de deosebire între românii din Vechiul Regat și românii din Ardeal... Constat că am ajuns într-o izolare internațională de care n-am fost vrednici; constat că serviciile noastre externe și guvernele noastre n-au știut să slujească interesele neamului românesc și să îngrijească de amicitții și prin urmare că interesul Majestății Voastre și interesul țării noastre, al onoarei sale, este ca să retragă imediat consecințele acestei proceduri nepotrivite cu interesele neamului românesc...”

Gli. Brătianu: „Eu nu vreau unică să îngreunez aceste dezbateri și nici să fac procesul trecutului, deși odată va fi făcut; dacă nu-l vom face noi, alții îl vor face, dar țîn să amintesc un lucru: am luptat pentru o anumită politică, în afară de ceea ce era în ultimii ani... Prefer dușmănia Reichului, decît disprețul Reichului, pe care mă tem că îl avem cu prisosință astăzi...”

Al. Niculescu: „Așa ceva nu se poate. De acea, în toată smerenia rog pe Majestatea Voastră să nu-mi ia în nume de rău, dacă eu mă alătur la acei membri ai Consiliului de Coroană, care și-au spus cuvîntul de protest, față de injoncțiunea care ne-a venit de la unguri. Nu putem, accepta astfel de injoncțiuni. O națiune nu tolerează astfel de injoncțiuni. *Violenta non durant* zice latinul. Și astfel va dispărea și acest coșmar, pe care îl trăim în ziua de azi. Am credința neștrămutată, Majestate, că se va reface iarăși unitatea noastră națională; am nădejdea neclin-

¹⁷⁹ V. Pop, *op. cit.*, p. 172—174.

¹⁸⁰ Arh. M.A.E., fon 71, Transilvania, dos. 12, f. 42—43; V.T. Ciubăncan, *Date noi despre populația României, afectată și cedată prin Dictatul de la Viena*, în *Acta MP*, VII, 1983, p. 390—401.

¹⁸¹ Arh. M.A.E., fond 71/1920—1944, Transilvania, vol. 42, f. 243—274, c. M. Mușat I. Ardelean, *op. cit.*, p. 1270—1288.

tită în bunul Dumnezeu, căci Dumnezeu nu doarme, ne va aduce iarăși seninul peste cerul patriei noastre sfinte și vom sărbători de la un capăt la altul al Ardealului, hora mare a unirii, pe care unire ne-o invidiază dușmanii noștri seculari...”

Concluzionînd, se poate afirma că Diktatul de la Viena, ca și ultimatumul sovietic, semnifică transpunerea în practică a Pactului Ribbentrop—Molotov, semnat cu un an înainte. Modalitatea formală de realizare a obiectivelor acestei politici depinde, evident, de o serie de factori aleatori, de moment, dar esența rămîne aceeași¹⁸².

Cît privește poziția conducerii României (Regele, Consiliul de Coroană, Guvernul) față de pretențiile teritoriale ale vecinilor săi revizionişti (U.R.S.S., Ungaria, Bulgaria), materializată în deciziile grave și iresponsabile din 28 iunie 1940 și, mai ales, din 30 august 1940, aceasta reprezintă consecința finală a unui șir de erori comise de regimul carlist, cu deosebire în ultimii trei ani. În aceeași ordine logică, abdicarea lui Carol al II-lea, după consumarea dezastrului național — așa cum sesizează cu justețe I. Maniu într-un articol din 8 septembrie 1940¹⁸³ — era inevitabilă: „Cauza abdicării este concepția sa generală de domnie personală fără ideal, fără moralitate și fără busolă sigură, în continuă oscilațiune oportunistă, practică prin manevre și abilități cari au săpat prăpastia între Coroană și Țară și cari au trebuit să ducă la falimentul și distrugerea politicii sale. Regele Carol s-a dovedit incapabil de a conduce Țara și mai ales de a o reface după dezastrul în care a împins-o.”

În acest sens, diversele argumente politico-diplomatice, juridice și militare reunite în formula șablon „acceptare silită”, invocate atunci și mai tîrziu de autorii actelor în cauză, inclusiv de o bună parte din analiștii români ai perioadei, nu pot justifica în vreun fel erorile decizionale capitale comise în vara anului 1940¹⁸⁴.

Grupările politice din România, profund divizate, dezorientate și slăbite programat, iar în anii 1938—1940 chiar desființate de regimul carlist, au fost aduse, astfel, în postura de asistenți neputincioși la dezintegrarea României Mari, fără posibilitatea de a analiza și decide că luciditate și responsabilitate atitudinea de urmat în perspectiva dezvoltării evenimentelor aceluși timp de răscruce.

CORNEL GRAD

ANEXE :

Anexa nr. 1 :

DECLARAȚIILE DOMNULUI IULIU MANIU

În mijlocul evenimentelor internaționale care se desfășoară într-un ritm dramatic în jurul României și în special în jurul Transilvaniei, suntem datori aceia cari am luat parte la prefacerile istorice din 1918, să arătăm punctul nostru de vedere, privitor la încercarea de a invalida sau modifica hotărârile de atunci.

¹⁸² C. Grad, *Ultimatumul sovietic și Dictatul de la Viena (30 august 1940) — consecințe...*, op. cit., p. 449—451.

¹⁸³ I. Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, București, 1940, p. 7.

¹⁸⁴ V. Pop, op. cit., p. 169—170; M. Manoilescu, op. cit., p. 234—236; Vasile Călugăru, *Arbitrajul de la Viena din 30 august 1940*, Sighișoara, 1941, p. 67—74.

Atitudinea Românilor din Ardeal și Banat și a tuturor Românilor de bine, nu poate fi alta decât aceea să apărăm și să păstrăm cu orice preț integritatea țării noastre.

Nu poate forma nici măcar obiect de discuție cedarea vreunei părți din teritoriul nostru național și nu putem admite nici un pretext pentru a fi târâți pe pământul discuțiilor sau concesiilor în ce privește hotarele noastre.

Unul din aceste pretexte este afirmațiunea că noi suntem beneficiarii favorizați ai Tratatului de la Trianon, pretext care nu se poate referi în nici un caz la Dobrogea, care aparține în mod esențial spațiului nostru vital și formează siguranța noastră pe viitor și care ne-a fost atribuită nu prin Tratatul de la Trianon, ci a devenit mult înainte parte întregitoare a țării noastre.

Faptul că situația Transilvaniei și problema hotarelor de Vest ale țării românești se discută în legătură cu tratatele de pace încheiate la Versailles și Trianon, arată că opinia publică mondială și oamenii de stat diriguitori de astăzi nu cunosc pe deplin evoluția istorică și politică a Sud-Estului european, evoluție din care a răsărit unirea Transilvaniei cu vechiul Regat.

Unitatea uimitoasă a limbii românești, conștiința națională și setea de libertate au fost baza firească pe care s-au întemeiat aspirațiile tuturor Românilor de a realiza unitatea lor națională. Sub influența mișcării mărețe a poporului italian pentru „Italia Unita” și a poporului german pentru unirea națională a tuturor germanilor și sub înrăurirea ideilor de libertate plămădite în Franța, poporul român a luptat în mod conștient pentru înfăptuirea libertății, independenței și unității sale naționale. Suferințele lui Silvio Felicio, scrierile lui Manzini, Fichte, luptele lui Bismark, Cavour și Garibaldi și ale atâtor martiri italieni și germani, au trezit în sufletele noastre un răsunset puternic.

Sub influența hotărâtoare a acestui curent s-a desfășurat activitatea generației din 1848 în Principatele Române și s-au săvârșit marile acte naționale ale românilor din Ardeal și Banat, care au culminat în mod logic și organic în Adunarea de la Alba Iulia.

Tratatul de la Trianon nu a creat, ci a înregistrat numai pentru lumea internațională unirea Ardealului și Banatului cu Regatul român.

Dovadă pentru aceasta este faptul că în luna octombrie 1918, Comitetul național al românilor din Ardeal și Banat, a hotărât deslăpirea poporului românesc de Regatul Ungariei, iar declarațiile stabilite în această ședință au fost cetite de dl. Al. Vaida Voevod chiar în Parlamentul de la Budapesta în ziua de 18 octombrie 1918, înainte de Armistițiul încheiat abia la 13 noiembrie 1918. Tot înainte de Armistițiu s-a constituit Consiliul Național Român sub președinția regretatului St. Cicio Pop, Consiliu care a luat în mâinile sale conducerea efectivă a poporului român din Ardeal și Banat.

Consiliul a însărcinat pe dl. Iuliu Maniu cu conducerea afacerilor externe și militare. În această calitate s-a stabilit la Viena unde a organizat revolta regimentelor românești, în special a celor de pe front și din principalele orașe ale monarhiei Austro-Ungare, la Viena și Praga, și cu ajutorul ofițerilor români din Ardeal și Banat în frunte cu Gl. Baron A. Boeriu, Col. Vlad și al căp. Ilcuș și Traian Popa a luat sub comanda sa efectivă forța militară a românilor transilvăneni. Ministrul de război austriac, Gl. Steiger-Stoger, a recunoscut înainte de armistițiu calitatea sa de reprezentant al românilor în afacerile externe și militare și la solicitarea d-lui Maniu, i-a pus la dispoziție în acest scop, tot înainte de Armistițiu, în clădirea Ministerului de Război din Viena, un apartament compus din mai multe camere. Numai în Viena și în împrejurimi a concentrat peste 70.000 de soldați transilvăneni. În această calitate a sa, prin Ministerul Plenipotențiar al Româniilor ardeleni la Budapesta, Dr. Ioan Erdely, recunoscut de guvernul maghiar, a notificat ministrului de război ungar, că soldații români vor depune jurământul de credință nu la autoritățile Statului maghiar, ci la Consiliul Național Român și pe steagul tricolor românesc. Ministrul ungar s-a declarat de acord cu această hotărâre, tot înainte de armistițiu.

Guvernul maghiar, prin Ministrul Oscar Jaszi, a intrat în tratative în mod oficial cu Consiliul Național Român, chiar pe timpul negocierilor de armistițiu anglo-franco-austro-ungare, care au avut loc la Belgrad.

Pe urmă sub pavăza legiunilor și gărzilor naționale românești, organizate de noi și care au înlocuit forțele armate ale Statului maghiar căzut în dezagregare, am ținut Adunarea Națională de la Alba Iulia, care a decretat pe baza dreptului de autodeterminare Unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România pentru a realiza unitatea națională a tuturor românilor.

Adunarea națională a constituit prin Consiliul Dirigent, guvernul Transilvaniei, guvern care a organizat viața românească în Dacia superioară, a făcut reforma agrară, reforma electo-

rală și administrativă. A decretat libertăți cetățenești și drepturi democratice și a stabilit un tratament just pentru minorități. Toate acestea s-au petrecut înainte de Tratatul de la Trianon.

Toate aceste nrișe p̄faceri au fost desăvâșite în cea mai deplină ordine, în cadre cu totul solemne, fără nici un act de brutalitate sau de război, ceea ce constituie un titlu de mândrie pentru poporul român.

Este deci evident că unirea provinciilor românești din fostul Stat ungar nu este rezultatul de la Trianon, ci al conștiinței naționale a românilor transilvăneni și al vredniciei întregului neam românesc.

Noi, românii, suntem, în ce privește teritoriile românești, succesorii de drept al Monarhiei Austro-Ungare desființată, în aceeași măsură în care Germania, Italia și chiar Ungaria sunt succesoare pe teritoriile lor naționale moștenite de la Monarhia Habsburgică și stăpânite de ele.

Noi nu am fost „favorizații” Tratatului de la Trianon și ai Conferinței de Pace de la Paris, ci în unele privințe chiar nedreptățiți ei, pentru că ni s-a fixat o linie de demarcație nedreaptă și pentru că Tratatul de la Trianon nu a respectat hotărârile de la Alba Iulia, și nici pe cele stabilite în Tratatul încheiat de România în 1916.

Tratatul de la Trianon a stabilit hotare pe care noi le-am acceptat numai siliți de un ultimatum ce ne-a fost adresat de Marile Puteri aliate la finele anului 1919.

Rectificarea hotarelor în favoarea Statului Ungar s-a făcut chiar la Trianon, rectificare pe care am primit-o de dragul păcii. Între timp procesul de disoluție al Statului Ungar a continuat. S-a instăpinit acolo regimul bolșevic de care Ungaria a scăpat grație armatei române, armată care a fost primită la intrarea ei în orașele maghiar cu flori de populația lor. Armata noastră a trebuit să intre la Budapesta pentru a apăra astfel noile noastre hotare atacate de regimul bolșevic.

Întreaga Transilvanie, până la hotarele de azi înspre vest o stăpânim în baza ființei noastre autohtone și în baza realităților etnografice. Ea formează nu numai leagănul poporului românesc, ci și cetatea de apărare a neamului românesc și care este cu 58,4% în majoritate românească. Orice cucerire a acestui teritoriu ar însemna cea mai mare nedreptate pentru români și încălcarea tuturor considerențelor care trebuie să reglementeze așezarea și conviețuirea popoarelor într-o lume civilizată. Nu putem admite să se repete tragica întâmplare și nedreptatea din Basarabia și Bucovina și sfâșietoarele scene de acolo unde ne-au fost rupte peste două milioane de suflete românești.

Realitatea etnografică că majoritatea populației din Transilvania stăpânită de noi este românească nu poate fi doborâtă prin existența unor enclave minoritare care, sunt efectul unor infiltrațiuni sprijinite de un regim dușman nouă tocmai cu scopul de a întrerupe continuitatea noastră geografică și etnografică și de a justifica pretențiuni asupra teritoriului nostru național.

Adânc îndurerăți constatăm că din consfătuirile de la Salzburg și Roma sedesprinde dorința Germaniei și Italiei ca România să intre în tratative directe cu Ungaria pentru a stabili o înțelegere între Statele noastre. Noi dorim o prietenescă vecinătate cu Ungaria. Dorim să avem cele mai bune relații cu concetățenii noștri maghiari, care trebuie înzestrați cu depline drepturi, dar acestea nu le putem răscumpăra prin concesiuni teritoriale, pentru că noi nu deținem teritorii ungare, ci numai teritorii ale noastre, pe care le-am luat în stăpânire în baza principiului unității naționale și a dreptului de autodeterminare. Teritoriile noastre naționale pe care le-a posedat Ungaria înainte de Adunarea de la Alba Iulia, le-a avut în stăpânire în urma unor conjuncturi internaționale favorabile ei și în urma forței militare a monarhiei habsburgice. Do- vadă este faptul că îndată după prăbușirea monarhiei habsburgice le-au pierdut și în zadar au încercat în două rânduri să le recâștige prin forța lor proprie.

Nu putem admite cu nici un preț ca în urma unor conjuncturi noi internaționale să fim despuiați din nou de aceste teritorii ale noastre și să se repete și la frontiera de vest nedreptatea ce s-a săvârșit cu Basarabia și Bucovina.

Dacă din punctul nostru de vedere încercarea deslipirii unor teritorii din patrimoniul nostru național ar fi o nedreptate, din punctul de vedere al intereselor permanente europene ar fi o greșeală catastrofală. Ea ar avea drept consecință o continuă turburare a păcii și a liniștii în această parte a lumii. Nimeni nu se poate legăna în iluzia deșartă că Neamul românesc compus din peste 16 milioane suflete, așezat în continuitate geografică, în o unitate culturală desăvârșită și cu conștiința națională netăgăduită, va suferi în liniște desmembrarea sa, după ce a cucerit și a înăpăuit odată unitatea sa națională, care este ținta și singura condiție de desăvârșire a tuturor popoarelor civilizate. Nimeni nu va putea crede că poporul românesc

se va resemna și va suferi în liniște ca peste patru milioane de suflete românești să fie îndepărtate din trupul națiunii și zeci de mii de kilometri pătrați să fie ruși din teritoriul național.

Este în interesul Europei întregi ca la Gurile Dunării și în puternica fortăreață a Carpaților de Est să stăpânească un popor vrednic și să fie realizat prin el un regim consolidat, capabil să susțină pacea și liniștea.

Acest popor nu poate să fie decît cel românesc. La aceasta îl predestinează așezarea sa geografică, numărul său covârșitor față de celelalte popoare din Bazinul Dunării, firea sa tolerantă și aptitudinile sale culturale. El nu poate fi desmembrat și din nou subjugat, căci ar deveni el însuși un izvor și un factor de neliniște. *Este cu siguranță de prevăzut că nemulțumirea și jignirea alor 16 milioane de oameni va fi un izvor de continuă neliniște și de permanentă rivalitate între cei care vor dori să profite în folosul lor de tragedia sufletească a celor despărțiți cu forța.*

Dacă enclavele minoritare din Transilvania au interese naționale de ocrotit, această țintă se poate realiza și pe altă cale, decît prin ruperea teritoriilor naționale de la patrimoniul națiunii române.

Drept concluzie se impun următoarele:

1. Cerem și pretindem respectarea hotărîrilor de unire de la Alba Iulia;
2. Nu admitem înstrăinarea vreunei părți a țării și prin urmare nici diminuarea sau desmembrarea Ardealului, a Banatului, a Crișanei și Maramureșului sub nici un pretext și spre nici un scop;
3. Avînd această hotărîre precisă și nestrămutată, protestăm în contra tratatelor începute, pentru că acele ar fi considerate ca recunoaștere de drept și pentru că suntem de la început hotărîți a nu ceda teritorii;
4. Fiînd o iluzie deșartă presupunerea că problema minoritară din Ardeal se va realiza printr-un schimb de populație, nu admitem ca opinia publică românească să fie sedusă și amăgită cu o astfel de soluție ireală.
5. Trebuie să convingem pe vecinii noștri maghiari de necesitatea unei conviețuiri pașnice și că această țintă nu se poate atinge cu mijloace violente. Trebuie să-i convingem că conaționalii lor pot fi asigurați în existență și dezvoltarea lor națională deplin mulțumitoare și pe altă cale, pe care suntem gata să i-o asigurăm cu cuvenite garanții.
6. Nici un fel de sacrificiu nu poate fi prea mare pentru a ne menține onoarea, demnitatea și patrimoniul național.

Oricare descendent al celor intruniți pe cîmpia Blajului în 1848 sau participanți la Adunarea Națională de la Alba Iulia, care va consimți la cîntuirea teritoriului Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului și toți acei români care vor șovăi să stea neclintii de veghe pentru apărarea hotarelor noastre, vor fi socotiți de noi și de urmașii noștri ca dezertori pentru totdeauna condamnați.

Bădăcin, 8 August 1940

ss. Iuliu Maniu

Arh. M.I.A.Z. — I.M.C. — copie xerox după documentul original predat personal de Iuliu Maniu la Universitatea „Regele Ferdinand” din Cluj — Sibiu — 1941.

THE ROMANIA GOVERNMENT AND THE VIENNA—DICTATE

(Summary)

This chapter of study constitutes a successive analysis of the attitude and decisions of the Romanian government (King Charles II, the Crown Council, the government) versus the unjust territorial demand of the revisionist neighbours of Romania (the Soviet Union, Hungary and Bulgaria) between 1938—1940, ending up with the acceptance of the Soviet ultimatum (28th august 1940) and the Vienna-Dictate (august 30th 1940).

In the evolutive analysis of his period three stages can be distinguished:

1. the Anschluss (march 11—13th 1938) and the Ribbentrop-Molotov-Pact (August 23th 1939).
2. The Ribbentrop-Molotov-Pact and the complete isolation of Romania (May—June 1940)
3. the complete isolation of Romania and the end of Great Romania (June—September 1940): the Soviet ultimatum, the Vienna-Dictate and the Craiova Convention.

In the authors' opinion the abandoning of the traditional pro French and pro English line of Romanian external policy and the forced appropriation to Germany took place at the end of May 1940, and these were carried out in the petrol-armament-pact (May 27 1940) and in the solicitation of the 3 Reich's political and diplomatic protection against the pressures coming from the Soviet Union, Hungary and Bulgaria.

Although Germany's answer was discouraging, the Romanian government was hoping, even during the great crisis of its eastern boundaries, that Germany would protect Romania.

On the 1st of July 1940 Romania, gave up its Anglo-French boundaries-guarantees-obtained on the 13th of April 1939 — which proved inefficiency and then on the 11th of July it officially retreated from the Nations' Society ending in this way a political illusion in which it believed for a too long time.

An important part of the study is reserved for the actions of the Gîruntu government formed on the 4 of July, for the correspondance between Charles II and Hitler, and especially for the visit of the prime minister (Gîruntu) and of the minister for foreign affairs (M. Manoilescu) to Salzburg and Rome, and for the coming successive events. The acceptance of talks with Hungary and Bulgaria concerning the territorial demands raised by these.

The author also insists on the essence and failure of the Romanian-Hungarian conference from Turnu Severin (August 16—24 1940).

The concluding part of the study makes an analysis of the political-diplomatic aspects of the acceptance of the Vienna-Dictate by Romania. In his opinion the author relies on the position of the most remarkable representatives of the political life of the period : Iuliu Maniu, Const. I.C. Brătianu, G. Brătianu, N. Iorga.

PROCESUL CRIMINALILOR DE RĂZBOI DE LA IP, TREZNEA, HUEDIN, MUREȘENII DE CÂMPIE ȘI DIN ALTE LOCALITĂȚI SĂLĂJENE

Primul și cel mai important proces de după război, intentat criminalilor vinovați de atrocitățile și masacrele în masă împotriva populației pașnice românești din localități aflate pe teritoriul cedat în urma odiosului Diktat de la Viena a fost cel ținut în zilele de 10—13 martie 1946 la Tribunalul Poporului din Cluj.¹ Despre odioasele crime și masacre colective comise odată cu ocuparea nord-vestului României în perioada 8—24 septembrie 1940, îndeosebi despre cele comise la Ip, Treznea, Huedin, Mureșenii de Câmpie, Zalău, s-au scris o serie de articole, studii, lucrări de sinteză, începând chiar din acea toamnă de martiraj românesc, culminând însă cu excepționala lucrare monografică închinată exclusiv acelei perioade, apărută sub semnătura unui colectiv de autori format din Gh.I. Bodea, Vasile T. Suciuc și Ilie I. Pușcaș, intitulată *Administrația militară horthystă în nord-vestul României. Septembrie—noiembrie 1940*². Mai

¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Parchetul General al Curții de Apel, dos. 77 p. 1—33. Citate ample din „Hotărîrea nr. 1” — cum este numită sentința în document — sînt publicate fragmentar în lucrarea: Gh. I. Bodea, V. T. Suciuc, I. I. Pușcaș *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 1988 (în continuare: *Administrația*), pp. 161—162, 170—171, 181—184, 186, 191—192, 203, 211, 225—232, 261—265, 271—274, 306, 312—313, 319—321, 324—326, 328—330, 333—336, 339, 358—364, 386—388, 392, 408—409, 414, 420—421, 425—426, 429—431.

² Vezi: „Universul” din 22—23 septembrie și 13 octombrie 1940; „Curentul” din 22—23 septembrie și 12, 14 octombrie 1940; „Telegraful Român” din 29 septembrie 1940; „România Nouă” (Sibiu) din 10 și 31 octombrie și 5, 13 și 22 decembrie 1940 și 1 ianuarie 1941; „Ardealul” nr. 6 și 30 din 1941 și 39 din 1944; „Tribuna” nr. 19 din 1941; Gy. Ferenczy, *Golgota Transilvâniában*, București 1941; *Un an de stăpînire maghiară în Transilvania de Nord*, București, 1942; *Un an de domination Magyare dans la Transylvanie du Nord. Les assassinats*, București, 1942; V. Netea *Cartea refugiatului ardelean — Figuri ardelene*, București, 1943; „Tribuna”, Brașov, din 12 septembrie 1943; Milton G. Lehrer *Ardealul pămînt românesc. Problema Ardealului văzută de un american* (Cap. „Ocupația maghiară în Ardealul de Nord”), București, 1944; „Voința Transilvaniei” din 10 septembrie 1944, și 15 noiembrie 1944; „Tribuna Nouă” (Cluj) din 23, 29—30 decembrie 1945 și 10—15 martie 1946; „Vilagoság” (Cluj), II, nr. 55—58 din 10—14 martie 1946; „Igazság” (Cluj), II, nr. 56—58 și 60 din 11—14 și 16 martie 1946; D. E. Nicoară *Mucenicul Aurel*, 1946; A. Simion *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 244; Gh. Zaharia, dr. L. Vajda (coordonatori), Gh. I. Bodea, P. Bunta, M. Covaci, L. Fodor, dr. A. Simion, Gh. Tuțui *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1941)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974; O. Maticheșcu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, 1975, p. 147, 178; „Năzuința” (Zalău) din 29 martie, 18—19 aprilie, 5 și 24 mai și 5 iulie 1978; „Magazin istoric” nr. 8/1979; Aug. Deac, Gh. I. Bodea, *Ungaria*, în volumul *Regimurile fasciste și totalitare în Europa*, I, 1979, p. 11—82; „Tribuna” (Cluj), nr. 1541 din 26 decembrie 1985; „Telegraful Român” nr. 47—48/1985 și 3—4/1986; I. Ardelean, Gh. Bodea, M. Fătu (coordonator), O. Lustig, M. Mușat (coordonator), L. Vajda *Teroarea horthysto-fascistă din nord-vestul României. Septembrie 1940—octombrie 1944*, București, 1985; M. Fătu „Bise-

puțin s-a concentrat atenția asupra actului justițiar înșăși, cel din martie 1946, al Tribunalului Poporului din Cluj.

Au fost citați în acest for juridic, nou constituit, și aduși în fața instanței — cei care au putut fi arestați, principalii vinovați au fugit peste graniță, în Ungaria și prin alte țări, fiind judecați în contumacie — criminalii de război din așa numitul atunci „Lotul 1”, cei care au acționat în perioada 8–24 septembrie 1940, sub odioasa administrație militară ungară.

Prin amploarea lor, unele atrocități și masacre — cum au fost cele de la Ip și Treznea — trebuiau să formeze cap de acuzare la un tribunal internațional, în celebrul proces de la Nürnberg de exemplu, deoarece acestea sunt crime contra umanității. Tribunalul Militar Internațional de la Nürnberg a adus în instanță doar pe liderii Germaniei naziste. Așa a apărut instituția numită Tribunalul Poporului, și nu numai în România de după război, ci și în Ungaria (Tribunalul Poporului din Budapesta, de exemplu)³, Austria (Tribunalul Poporului din Viena)⁴, instituție care a judecat pe criminalii „locali”, vinovați de crime de război și de dezastrele țărilor respective.

În România, Tribunalul Poporului s-a constituit după promulgarea legii nr. 312 din 1945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrelor țării prin săvârșirea de crime de război și a celor care au ordonat sau săvârșit represiuni colective sau individuale în scop de persecuție politică sau din motive rasiale asupra populației civile. Astfel, pe baza legii nr. 522/1945 lua ființă în data de 10 iulie 1945 Tribunalul Poporului, instituție menită să judece în mod special crimele de război⁵. La Cluj, Tribunalul Poporului funcționa în cadrul Curții de Apel Cluj⁶, în sala 123 a fostei Curți cu Juri⁷. Prin decizia nr. 21788/1946 a Ministerului Justiției, completul de judecată al acestui tribunal s-a format din: dr. Nicolae Matei președinte⁸, iar dr. Nerva Al. Hărăguș a fost numit asesor. Printr-o altă decizie, nr. 21789/1946, Ministerul Justiției numea la acest tribunal șapte judecători

rica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă 1940–1944, 1986; „Flacăra” din 31 ianuarie 1986, p. 12–13; „Magazin istoric” nr. 7 (244) din 1987, p. 24–30; *Administrația*, passim ș.a.

³ „Tribuna Nouă” (Cluj) nr. 12 din 3–4 noiembrie 1945 își informa cititorii că Tribunalul Poporului din Budapesta judeca la acea dată pe Bárdossy László, fost premier al Ungariei (fost ministrul Ungariei la București în perioada 1934–1941, fost ministru de externe), acuzat de crime de război (condamnat și executat în 1945). Același cotidian clujean, numărul 29 din 25–26 noiembrie 1945 publica o altă condamnare la moarte, prin spinzurătoare, pronunțată de Tribunalul Poporului din Budapesta pentru Imrédy Bela, fost premier. În 5 martie 1946 „Voința Transilvaniei” anunța că Tribunalul Poporului din Budapesta a condamnat la moarte prin spinzurătoare pe membrii guvernului „Crucea cu săgeți”, și anume pe Szálasi Ferenc, Szőlösi Jenő, Csia Sándor ș.a.

⁴ O imagine a Tribunalului Poporului din Viena este publicată în „Tribuna Nouă” (Cluj), nr. 6/1945, p. 1.

⁵ *Administrația*, p. 271. Vezi și Anexa.

⁶ „Voința Transilvaniei”, nr. 1 din 10 septembrie 1945.

⁷ „Tribuna Nouă”, II, nr. 109 din 10 martie 1946.

⁸ „Tribuna Nouă”, II, nr. 110 din 11 martie 1946 aprecia că „dr. Matei a condus debaterile cu calm și într-un spirit obiectiv”, la primul proces al Tribunalului Poporului din Cluj, a cărui sentință o publicăm mai jos în Anexă. O imagine cu dr. Matei în prim plan, la proces, vezi în „Igazság”, II, nr. 60 din 16 martie 1946.

populari, reprezentând diferite formațiuni politice și sindicale și anume: Pavel Bojan de la Frontul Plugarilor, Belovay Istvan de la Partidul Comunist Român, Szatmári Sándor de la Frontul Social Democrat, Gheorghe Dan de la Confederația Generală a Muncii, Vasile Albu de la Partidul Național Liberal, Nicolae Vasiu de la Partidul Național Popular și Augustin Mureșan de la Frontul Plugarilor. Prin decizia nr. 23668/1946, același ministru mai numea la Tribunalul Poporului din Cluj acuzator public pe Petre Grozdea (numit acuzator public la Tribunalul Poporului din București delegat la Cluj o perioadă de timp). Alți acuzatori publici, numiți tot la Tribunalul Poporului din Cluj au fost: Ghiron Moraru⁹, Grigore Râpeanu, Bányai László ș.a. Ziarul „Tribuna Nouă” din Cluj își informa cititorii în 26 februarie 1944 că prin înalt decret regal a fost numit acuzator public la cabinetul II de pe lângă Tribunalul Poporului din Cluj Eugen Man din Reghin, instanța completându-se „cu un om de valoare”.

Imediat după constituire, Tribunalul Poporului din Cluj a început anchetarea unor criminali de război. A adunat date, dovezi, mărturii, probe privind masacrele și crimele săvârșite pe teritoriul din nord-vestul României. Opinia publică românească și-a pus mari speranțe în această instituție, definită în presa vremii „instrument de dreptate populară pentru sancționarea celor vinovați de crime de război¹⁰. Presa clujană, mai ales, se făcea ecoul acestor demersuri justițiare¹¹. Încrederea în puterea noului tribunal constituit de a aduce în instanță — de oriunde s-ar afla — și de a pedepsi pe autorii monstruoaselor masacre și crime, era la acea dată deplină. Gheorghe Isacu scria, de exemplu, în „Tribuna Nouă” din 29—30 octombrie 1945, în articolul „Masacrele de la Treznea” (scris pe baza cercetărilor și dezvăluirilor făcute de acuzatorul public de la Tribunalul Poporului din Cluj, Grigore Râpeanu) astfel: „La Treznea, sat de margine a României, crucile de lemn s-au ridicat triste către cer, învechindu-se cu cinci ierni și cu cinci primăveri / . . ./. Astăzi ele acuză! / . . ./ Cei care au reușit să fugă din fața răspunderii nu vor putea sta prea mult liniștiți!” Știm astăzi că, din păcate, această dorință de justiție nu s-a îndeplinit. Principali vinovați ai crimelor, pe care crucile de lemn de la Treznea și Ip îi acuzau, nu au putut fi aduși în fața instanței, sustrăgându-se de la răspundere și pedeapsă. S-a instituit chiar o convenție între România și Ungaria pentru extrădarea criminalilor de război¹². În septembrie 1945 acuzatorii publici dr. Avram Bunaciu și Bányai László de la Tribunalul Poporului din Cluj plecau la Budapesta pentru a trata cu oficialitățile ungare problema extrădării criminalilor de război. După încheierea convenției de extrădare s-a

⁹ Gh. Moraru a făcut publice primele rezultate ale anchetei privind masacrul de la Ip, în „Tribuna Nouă”, I, nr. 42 din 13 decembrie 1946. O imagine cu dr. Moraru, la procesul din 10—13 martie 1946, vezi în „Igazság”, II, nr. 60 din 16 martie 1946.

¹⁰ „Tribuna Nouă” (Cluj), I, nr. 42 din 13 decembrie 1945.

¹¹ Încă de la apariție cotidianul „Tribuna Nouă” din Cluj publica știri despre investigațiile făcute de Tribunalul Poporului din Cluj asupra unor crime de război din Arad (I, nr. 3/octombrie 1945), Treznea (I, nr. 8 din 29—30 octombrie 1945), Satu Mare (I, nr. 10/1945), Cluj (I, nr. 18 din 11—12 octombrie 1945), Mureșenii de Cîmpie (I, nr. 30 din 27 noiembrie 1945), Ip și Treznea (I, nr. 34 din 1 decembrie 1945) etc. De asemenea „Tribuna Nouă”, dar și „Igazság” și „Vilagoság” din Cluj publicau știri despre procesul care se ținea la Tribunalul Poporului din Cluj în data de 10—13 martie 1946.

¹² „Tribuna Nouă”, I, nr. 6/1945.

sperat să fie aduși în România pentru judecată și principalii autori morali ai crimelor din nord-vestul României ocupate: Horthy și Wert Henrik, ultimul fost șef de stat major al armatei ungare. Al treilea autor moral principal, Teleki Pál, decedase în 1941. Cunoaștem azi că acești criminali nu au fost extrădați României pentru judecare. Punerea în aplicare a convenției de extrădare a criminalilor de război încheiat între România și Ungaria rămâne încă o problemă de cercetat. Se cunoaște din presă cazul extrădării generalului de brigadă Rajnay Karoly, fostul comandant militar al Oradiei și prefect al acestui oraș. A fost adus în România pentru judecare după ce a mai fost judecat și în Ungaria¹³. Tribunalul Poporului din Cluj l-a judecat și condamnat în data de 31 mai 1946 la douăzeci de ani temniță grea pentru complicitate și autorat la crimă¹⁴.

Procesul criminalilor din „Lotul I” (Ip, Treznea, Huedin, Zalău, Mușeni de Câmpie etc.) a început la 10 martie 1946. „Tribuna Nouă” din Cluj scria: „În sfârșit, a sosit și acest ceas mult așteptat. În sfârșit, după atâtea suferințe, poporul românesc din Ardeal primește satisfacție pentru anii de chin petrecuți sub regimul cel mai hidos al timpurilor fasciste: anii de teroare și corupție ai ocupației militare horthiste”¹⁵. Au fost audiați un număr de 150 de martori. Actul de acuzare a fost redactat de acuzatorii publici Gh. Morariu și Gr. Râpeanu. Apărarea era constituită din avocații Amirás, Pásztai, Nagy, Váci ș.a. Presa clujeană comenta zilnic desfășurarea procesului. Ziarul „Igazság” a publicat și caricaturi ale criminalilor Erscei Ferenc, Máthe Ferenc, Kovács András, Barta András¹⁶. În prima zi a procesului s-au ascultat pledoariile apărării, în a doua și a treia zi s-au audiat martorii, iar în a patra zi și-a prezentat pledoariile acuzarea. Au vorbit acuzatorii publici Petre Grozdea, Banyai László, Ghiron Moraru și Grigore Râpeanu. S-a dat și „Hotărârea nr. 1” a Tribunalului Poporului din Cluj pentru cei 62 de acuzați din „Lotul I”. Astfel 22 de acuzați au fost condamnați la moarte (toți în contumacie), 7 la muncă silnică pe viață (3 în contumacie); 7 la douăzeci și cinci de ani muncă silnică (cinci în contumacie); 6 la douăzeci de ani muncă silnică (3 în contumacie); 1 la douăzeci de ani temniță grea (în contumacie); 1 la 15 ani muncă silnică (arestat); 2 la 15 ani temniță grea (arestat); 4 la 10 ani muncă silnică (2 în contumacie); 1 la 10 ani temniță grea (arestat); 2 la opt ani muncă silnică (arestați); 1 la 5 ani muncă silnică (arestați) și 1 la 15 ani temniță grea (arestat). Un număr de 7 acuzați au fost achitați din lipsă de probe (1 în contumacie).

Se observă că principalii vinovați au fost judecați în contumacie, având domiciliul necunoscut, excepție condamnatul la moarte Gáll Francisc,

¹³ Idem, II, nr. 59, ianuarie 1946, și nr. 121 din 25 martie 1946.

¹⁴ Arh. Stat. Cluj, Parchetul General al Curții de Apel, dosar 77, p. 25.

¹⁵ „Tribuna Nouă”, II, nr. 109, din 10 martie 1946.

¹⁶ „Igazság”, II, nr. 60 din 16 martie 1946.

al cărui domiciliu se cunoștea : Budapesta, str. Ulloi. La lectura sentinței atrage atenția cazul de achitare al acuzatului Tütös F. Ioan, originar din Nușfalău, jud. Sălaj. Deși, în general, s-au acordat pedepse meritate pentru criminali, în privința cântăririi vinovăției acuzatului sus-menționat, Tribunalul Poporului a făcut o evidentă greșeală prin achitarea acestuia. Fiind dovedit că a fost de față la locul masacrării celor 11 victime din Nușfalău, iar un martor a spus că atunci când una din victime a exclamat dez-nădăjduită „Vai, copiii mei!”, acest acuzat a spus: „Ce? Mai ai și copii, un astfel de bandit ca tine?”. Un alt martor luând apărarea acuzatului, a declarat că acesta ar fi spus doar către victimă : „Și tu ai copii?”, nepu-tând preciza dacă această întrebare a fost pusă din milă sau din răutate. Astfel Tribunalul Poporului l-a achitat pe acuzat, deși este evident că o astfel de întrebare, din milă, este de-a dreptul imposibilă. Rămâne la judecata istoriei această achitare.

Faptul că Tribunalul Poporului din Cluj nu a putut aduce în fața instanței pe numeroși criminali de război, judecându-i astfel în contumacie, este o dovadă că justiția română din acei ani nu și-a putut îndeplini cu adevărat menirea, iar dreptatea istorică față de numeroșii martiri români căzuți în acei ani de neagră teroare ungară nu s-a putut realiza decât mai mult formal. Este edificator faptul că din totalul de 72 de criminali unguri (52 din Ungaria și 30 din România), condamnați la moarte de Tribunalul Poporului din Cluj în perioada 13 martie — 28 iunie 1946, absolut toți au fost judecați în contumacie. Într-o istorie universală a justiției de după cel de-al doilea război mondial, care să analizeze modul cum umanitatea a reușit să rezolve o problemă de conștiință față de memoria victimelor aceluiași flagel, numeroasele judecări în contumacie a principalilor vinovați de crime de război și de crime contra umanității, de la Tribunalul Poporului din Cluj, vor intra, cu siguranță, în balanța negativă a neîndeplinirii idealului de justiție umană.

„Hotărârea nr. 1” a Tribunalului Poporului din Cluj rămâne însă pentru umanitate un document zguduitor despre atrocitățile comise de armata ungară cu prilejul ocupării nord-vestului României, ajutată de „o parte din populația de origine etnică maghiară din Ardealul de Nord”. Este cutremurătoare tragedia numeroaselor victime: țărani pașnici, intelectuali patrioți români, femei, și, cu adevărat zguduitoare, tragedia morții violente a numeroși copii nevinovați. În fața memoriei lor, umanitatea însăși se poate considera vinovată, deoarece nu a ajuns la acel grad de organizare care să permită prinderea, extrădarea și aducerea în fața instanței a oricăror criminali, oriunde s-ar afla ei ascunși.

Trebuie să atragem atenția asupra meritelor istoricilor Gh. I. Bodea, V. T. Suciuc, și I. I. Pușcaș, care în excelenta lucrare sus-citată (*Administrația militară horthystă în nord-vestul României*) au adunat numeroase date, documente, mărturii, care întregesc explică și pun în adevărata lumină dimensiunile tragice ale crimelor de la Ip, Treznea, Zalău, Huedin, Mureșenii de Câmpie, Nușfalău, Sucutard etc. Sunt publicate în această

lucrare și fotografii ale unor martiri și supraviețuitori ai masacrelor. Consultarea aecstei lucrări este absolut obligatorie pentru completarea (uneori chiar corectarea) informațiilor furnizate de sentința pe care o publicăm mai jos.

VASILE LECHIŢAN

ANEXA

R o m â n i a

TRIBUNALUL POPORULUI DIN CLUJ

Complectul (sic!) de Judecată

Dosar nr. 1/1946

HOTĂRÂREA nr. 1

Sentința publică din 13 martie 1946

Tribunalul Poporului, Complectul (sic!) de judecată din Cluj, înființat prin legea nr. 526 din 10 iulie 1945 și compus din:

Președinte: Dr. Nicolae Matei, Președinte de Tribunal, delegat la Tribunalul Poporului prin Dec. nr. 21788/1946 a Ministerului Justiției;

Asesor: Dr. Nerva Al. Hărăguș, judecător la Judecătoria de muncă, delegat la Tribunalul Poporului prin Dec. nr. 21788/1946 a(l) Ministerului Justiției;

Judecători populari D-nii: Bojan Pavel, de la Partidul Frontul Plugarilor, Belovay Ștefan, de la Partidul Comunist, Szatmari Alexandru, de la Partidul Social Democrat, Dan Gheorghe, de la Confederația Gen. a Muncii, Albu Vasile, de la Partidul Național Liberal, Vasiu Nivolaie (sic!), de la Partidul Național Popular, Meseșan Augustin, de la Partidul Frontul Plugarilor,

trași la sorți conform deciziei nr. 21789 a Ministerului Justiției;

Acuzatori publici: Petre Grozdea, acuzator public la Tribunalul Poporului București, delegat la Tribunalul Poporului Cluj prin deciziaunea nr. 23668/1946,

Ghiran Moraru, acuzator public și
Grigore Răpeanu, acuzator public,

Grefier: fiind D-l Gavril Stanca.

Având pentru azi a se pronunța asupra acțiunei penale pornită prin actul de acuzare nr. 1 din 25 februarie 1946 al acuzatorilor publici de pe lângă Tribunalul Poporului Cluj, în contra acuzaților:

1) Szinkovitz Zoltan, locuitor din comuna Nușfalău, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;

2) Tutoș F. Ioan, de 49 de ani, cetățean român, de profesiune plugar, domiciliat în comuna Nușfalău, județul Sălaj, arestat;

3) Szabo Ioan, de 44 ani, cetățean român, de profesie plugar, domiciliat în comuna Nușfalău, județul Sălaj, arestat;

4) Fabian Ioan, de 43 de ani, cetățean român, de profesiune cojocar, domiciliat în comuna Nușfalău, județul Sălaj, arestat;

5) Mathe Paul, de 71 de ani, cetățean român, fără profesiune, domiciliat în orașul Zalău, str. Țemineacu nr. 65, arestat;

6) Locotenent colonel Akosi, comandantul Batalionului 22 Grăniceri din Debrețin în anul 1940, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

- 7) Sublocotenent Vitez Mocsariy (sic !), din Batalionul 22 grăniceri Debrețin, compania I, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);
- 8) Sublocotenent Zoltay, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, compania III, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);
- 9) Sublocotent Szabo Zoltan, ofițer de jandarmi din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);
- 10) Stegar Gruppa Alexandru, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);
- 11) Sergent Gruppa Anton, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);
- 12) Bagyi Mihail, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, actualmente cu domiciliu necunoscut (Ungaria);
- 13) Boji Francisc, proprietar de moșie din comuna Treznea, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 14) Titkos Iosif, de 72 ani, cetățean român, fost locuitor în Treznea, județul Sălaj, domiciliat în orașul Zalău, strada Eminescu nr. 126, arestat;
- 15) Sütö Ioan, locuitor din comuna Tresnea, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 16) Varga Alexandru, de 57 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în orașul Zalău, str. Zug, nr. 19, arestat;
- 17) Palagyi Francisc, de 31 ani, plugar, domiciliat în comuna Crasna, județul Sălaj arestat;
- 18) Szabo Iuliu, de 64 ani, agricultor, domiciliat în orașul Zalău, strada Csikonai (sic !) nr. 15, arestat;
- 19) Locotenent colonel Lovas, fost comandant militar al plășii Zalău, de la 8 la 25 noiembrie 1940, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria).
- 20) Matyas Ioan Bruma, de 47 ani, proprietar de moșie, cetățean român, domiciliat în orașul Huedin, jud. Cluj, arestat;
- 21) Gall Francisc, de 54 ani, cetățean român, născut în comuna Jebuc, județul Cluj, domiciliat în Budapesta, str. Ūllői;
- 22) Mihaly Alexandru, de 31 ani, cetățean român, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 23) Budai Ioan Gyepü, de 37 ani, cetățean român, născut în Huedin actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 24) Kovacs Francisc, Csucsi, născut în Huedin, cetățean român, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 25) Pocs Ioan, de 32 de ani născut la Huedin, fost jandarm în Mireșul Mare, județu Satu Mare, actualmente cu domiciliu necunoscut;
- 26) Szekeres Ioan, junior, de 39 ani, născut în comuna Bicalat, jud. Cluj, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 27) Kosma Andrei Guși, de 31 ani, născut la comuna Bicalat, județul Cluj, cetățean român, cu domiciliul necunoscut;
- 28) Derzsi Francisc, de 26 ani, născut în Huedin, de profesiune pantofar, cetățean român, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 29) Ambrus Francisc junior, de 24 ani, cetățean român, născut în comuna Jebuc, jud. Cluj, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 30) Erceei Francisc de 51 ani, cetățean român, de profesiune pantofar, domiciliat în Huedin, arestat;
- 31) Mathe Francisc, de 38 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în Huedin, arestat;
- 32) Kudor Ioan Duca, de 32 ani, cetățean român, domiciliat în com. Bicalat, jud. Cluj,
- 33) Bartha Andrei, de 45 ani, cetățean român, domiciliat în com. Bicalat, jud. Cluj, agricultor, arestat;
- 34) Kovacs Andrei, de 39 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Tetiș, jud. Cluj, arestat;
- 35) Kudor Ștefan Hanzi, de 43 ani, cetățean român, domiciliat în Huedin, agricultor, arestat;
- 36) Bethlendi Francisc, 39 ani, cetățean român, domiciliat în Huedin, măcelar, arestat;
- 37) Maior de jandarmi Fekete Paul, comandantul Legiunii de jandarmi, companie din Huedin în anul 1940, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

38) Locotenent colonel Lehoczky Carol, fost comandant militar al plășii Șimleul Silvaniei, județul Sălaj, de la 9 septembrie la 25 noiembrie 1940, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

39) Farago Ștefan, moșier din comuna Ip, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;

40) Locotenent Vasvay Zoltan, din unitatea militară maghiară care în ziua de 7 septembrie 1940 a cantonat și s-a stabilit în comuna Nușfalău, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

41) Biro Emeric senior, de 70 ani, domiciliat în comuna Ip, cetățean român, agricultor, arestat;

42) Fazekas B. Paul, de 60 ani, cetățean român, domiciliat în comuna Ip, județul Sălaj, agricultor, arestat;

43) Csepei Alexandru, locuitor din comuna Ip, județul Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;

44) Borsasi Francisc, de 54 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, județul Sălaj, arestat;

45) Béres I. Sigismund, de 46 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, arestat;

46) Biro Emeric, junior, locuitor din comuna Ip, jud. Sălaj, cu domiciliul necunoscut;

47) Kisfalusi Alexandru, de 49 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în com. Ip, jud. Sălaj, arestat;

48) Csepei I. Francisc, locuitor din com. Ip, jud. Sălaj, cu domiciliul necunoscut;

49) Kisfalusi Balint, locuitor din comuna Ip, jud. Sălaj, cu domiciliul necunoscut;

50) Csepei Sigismund, de 58 ani, cetățean român, funcționar CFR, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, arestat;

51) Bereș K. Vasile, de 52 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, arestat;

52) Beres Nicolae, de 52 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, arestat;

53) Soos Mihail, locuitor în comuna Ip, județul Sălaj, cu domiciliul necunoscut;

54) Ősz Arpad, de 31 ani, cetățean român, birjar, domiciliat în Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj, arestat;

55) Pincus Ștefan, locuitor din comuna Ip, jud. Sălaj, actualmente cu domiciliul necunoscut;

56) Elev plutonier Turcsányi Tiberiu din formațiunile militare de propagandă maghiară, cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

57) Szőke Alexandru, locuitor din comuna Sântion, jud. Bihor, cu domiciliul necunoscut;

58) Vass Andrei, moșier din comuna Sicutard, jud. Someș, cu domiciliul necunoscut;

59) Vass Albert, moșier din comuna Sicutard jud. Someș, cu domiciliul necunoscut;

60) Locotenent Pakucs, din regimentul 19 honvezi Nyiregyháza, cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

61) Plutonier major Polgár, din regimentul 19 honvezi Nyiregyháza, cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

62) Locotenent Csárdás (sic!) Gergely, din Regimentul 19 honvezi Nyiregyháza, cu domiciliul necunoscut (Ungaria);

63) Körösi Iosif, de 65 an, fost primar al comunei Mureșenii din Câmpie, jud. Cluj, cetățean român, arestat;

Pentru dezastrul țării prin săvârșirea de crime de războiu, fapt prevăzut de art. 2 lit. e, din Legea nr. 312/945, pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastru țării sau de crime de războiu și pedepsit de art. 3, alin. 2 și 6, din aceeași lege, în urma debaterilor publice succesive ținute în zilele de 8–9, 11–12 martie 1946.

La apelul nominal făcut azi la pronunțare au răspuns acuzații aflați în stare de arest: Tütös Ioan, Szabo Ioan, Fabian Ioan, Biro Emeric, senior, Fazekas B. Paul, Borzasi Francisc, Paladi Francisc, Titkos Iosif, Varga Alexandru, Szabo Iuliu, Béres V. Sigismund, Csepei Sigismund, Kisfalusi Alexandru, Béres K. Vasile, Matias Ioan Bruma, Kudor Ștefan Hanzi, Ercei Francisc, Mathé Paul, Bethlendi Francisc, Kudor Ioan Duka, Bartha Andrei, Kovács Andrei, Máthé Francisc, Béres Nicolae, Ősz Arpad și Körösi Iosif, asistați personal de d-nii avocați: dr. Aladár Amirás, dr. Vaci Coloman, dr. Botár Zoltán, dr. Pásztai Géza, dr. Sinkő dr. Gyenge Ladislau și dr. Nagy Grigore, numiți apărători din oficiu.

Tribunalul Poporului

Asupra acțiunii penale de față,

Având în vedere actele și lucrările de la dosar probele administrate în cauză, cum și susținerile și concluziunile orale și scrise al părților,

Având în vedere că prin actul de acuzare arătat mai sus au fost aduse în fața completului de judecată al Tribunalului Poporului din Cluj o serie de fapte speciale, întâmplate în 16 localități din Ardealul de Nord, la date diferite și anume: în comuna Nușfalău, jud. Sălaj din ziua de 8 septembrie 1940; în orașul Zalău în zorii zilei de 9 septembrie 1940; la Muntele Meseș în dimineața zilei de 9 septembrie 1940; în comuna Treznea, jud. Sălaj, în ziua de 9 septembrie 1940; în orașul Huedin, jud. Cluj în ziua de 10 septembrie 1940; în comuna Ip, jud. Sălaj în noaptea de 13—14 septembrie 1940; în comuna Cerișe, jud. Sălaj în dimineața zilei de 16 septembrie 1940; în comuna Marca, jud. Sălaj, în ziua de 16 septembrie 1940; în comuna Porți, jud. Sălaj, în ziua de 15 septembrie 1940; în comuna Camăr, jud. Sălaj, în ziua de 15 septembrie, 1940; în comuna Cozniciul de Sus, în ziua de 16 septembrie 1940; în comuna Hălmajd în ziua de 16 septembrie 1940; în comuna Nușfalău-Plopiș, în ziua de 17 septembrie 1940; în comuna Sântion, jud. Bihor în noaptea de 16—17 septembrie 1940; în comuna Sucutard, jud. Someș în ziua de 23 septembrie 1940 și în fine în comuna Mureșeni de Câmpie, jud. Cluj în noaptea de 23—24 septembrie 1940.

Că se susține prin actul de acuzare — că aceste infracțiuni săvârșite la date diferite, au legătură strânsă între ele, fiind săvârșite în enunțarea aceleiași hotărâri criminale și deci constituie o singură infracțiune, izvorată din creierul morbid-fascist al conducătorilor Ungariei horticiste, având ca unelte materiale pe acuzații din boxă și pe acuzații judecați prin prezentul proces, în contumacie.

Că autorii morali ai acestor crime odioase sunt în mod nemijlocit conducătorii horticști cari se aflau în această situație la cedarea Ardealului de Nord prin odiosul dictat de la Viena, acești conducători constituind „creierul” acestor crime — după expresia acuzării — și executorii fiind acuzații contumaci și cei din boxă, iar autorii indirecți și cei mai îndepărtați fiind toți acei cari s-au perindat la conducere și au stăpânit Ardealul decenii, devastând, întreținând șovinismul, alimentând șovinismul și iredentismul, ațărând anticomunismul pe toate căile și prin toate mijloacele pentru ca prin aceste diversuni să înăbușe lupta popoarelor pentru libertate și pentru o viață mai bună.

Că dacă acest proces nu este un proces de rând, ci un proces „suis generis” care se duce în primul rând unui sistem și unei epoci și numai în al doilea rând uneltelor otrăvite al secolului acesta și ale acele epoci.

Că astfel privite aceste fapte este natural ca ele să fie judecate împreună.

Având în vedere că toți acuzații arătați în actul de acuzare au fost trimiși în judecata Tribunalului Poporului din Cluj, pentru fapte după cum urmează:

1) Acuzatul Szinkovitz Zoltán, pentru faptul de a fi determinat în 8 septembrie 1940 un grup de soldați maghiari, aflați în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, să masacreze — fără nici un motiv — 9 (nouă) bărbați și două femei, toți civili, cari se întorceau din România cu scopul de a ajunge în comuna lor de baștină cedată Ungariei prin efectul Dictatului de la Viena.

2) Acuzații Tütös P. Ioan, Szabo Ioan și Fabian Ioan, pentru faptul de a fi cooperat în același mod și cu soldații maghiari, rămași neidentificați, la uciderea acelor victime menționate mai sus, pe malul râului Poroteu, între comunele Nușfalău și Zăuan.

3) Acuzatul Mathé Paul pentru faptul de a fi instigat în ziua de 9 septembrie 1940, un grup de soldați maghiari, rămași neidentificați, de a extermina familiile Vicaș și Prunea din Zalău.

4) Acuzatul locotenent colonel Akosi, comandantul Batalionului 22 vânători de frontieră, pentru faptul de a fi ordonat unității sale, în ziua de 9 septembrie 1940, masacrarea celor 76 locuitori români din comuna Treznea, jud. Sălaj și incendierea locuințelor lor din aceeași comună.

5) Acuzații sublocotenent Vitéz Mocsári, sublocotenent Koltay și sublt. jand. Szábo Zoltán, toți trei din Batalionul 22 vânători de frontieră (grăniceri) din Debrețin, pentru faptul de a fi comandat soldaților din unitățile lor, să ucidă cu armele locuitorii români, din comuna Treznea și să dea foc locuințelor românești.

6) Acuzății stegar Gruppa Alexandru, serg. Gruppa Anton și serg. Bagy Mihail, toți din Batalionul 22 grăniceri din Debrețin, de a fi condus în aceeași zi grupa de soldați, cari au masacrat populația română din comuna Treznea și cari au incendiat locuințele românești.

7) Acuzatul Baji Francisc, moșier din Treznea, de a fi determinat în ziua de 8 septembrie 1940, în orașul Zalău, pe comandantul Batalionului 22 grăniceri din Debrețin, să treacă cu unitatea sa prin comuna Treznea și să masacreze populația românească.

8) Acuzății Titkos Iosif, Sütö Ioan, Varga Alexandru și Palagyi Francisc, locuitorii din comuna Treznea, de a fi cooperat cu soldații maghiari la uciderea populației românești din comuna Treznea și de a fi cooperat la aprinderea locuințelor românești din aceeași comună.

9) Acuzatul Szabo Iuliu zis Sofron, de a fi îndemnat niște soldați maghiari să lege de tunuri trei locuitori români din Treznea și să-i extermine.

10) Locotenent colonel Lovász comandantul militar al plășii Zalău, de a fi ordonat prinderea și împușcarea imediată a victimelor Cosma Lazăr și Cosma Aurelia, fugiți din Treznea în timpul masacrelui.

11) Acuzatul Mátyás Ioan Bruma din Huedin, de a fi îndemnat în ziua de 10 septembrie 1940, în orașul Huedin, jud. Cluj, un grup de locuitori, elemente ale gărzii naționale, să ucidă în bătaie pe protopopul Aurel Muntean din Huedin și pe polițistul Gheorghe Nicula din aceeași localitate, pentru motivul că primul în calitate de preot român slujise mulți ani dezile în oraș și ținea discursuri în care afirmase că nici o brazdă din Ardeal nu se va mai ceda nimănui (discursuri antirevizioniste), iar secundul servise ca gardian public la comisariatul de poliție român din Huedin.

12) Acuzății Gall Francisc, Mihali Alexandru, Budai Ioan, Gyepü, Kovács Francisc Csucsi, Pocs Ioan, Szekeres Ioan junior, Kozma Andrei Guzi, Derzsi Francisc, Ambrus Francisc junior, Ercei Francisc, Mathé Francisc, Kudor Ioan Duca, Bartha Andrei, Kovacs Andrei, Kudor Ștefan, toți locuitori din Huedin, elemente ale gărzii naționale, de a fi prins în ziua de 10 septembrie 1940 pe protopopul Aurel Muntean și pe polițistul Gheorghe Nicula din Huedin, de a-i fi bătut și maltratată, de a-i fi dus cu căruța la câmp, unde i-au ucis cu bătaie, i-au îngropat într-o groapă improvizată, jucând apoi pe mormintele lor.

13) Acuzatul maior de jandarmi Fekete Paul, comandantul legiunii de jandarmi compania din Huedin, da a fi asistat pasiv la faptul uciderii protopopului Munteanu și a polițistului Gheorghe Nicula, deși în calitate sa era nu numai îndreptățit de a lua măsuri contra elementelor gărzii naționale care comiteau astfel de sălbăticiii, dar chiar obligați să oprească, de asemenea obligat să cerceteze și să înainteze acte pentru sancționarea autorilor.

14) Acuzatul locot. colonel Lehotcsky Carol, comandantul militar al plășii Șimleul Silvaniei, de a fi ordonat măsuri de represiune, constând în suprimarea unor locuitori români din comuna Ip, jud. Sălaj și alte comune din vecinătatea Ipului, pentru motivul că în timpul trecerii trupelor maghiare prin această comună s-a întâmplat o explozie pe o căruță cu muniții, ceea ce a făcut să se bănuiește în primul moment că este opera unor locuitori români.

15) Acuzatul Farago Ștefan, moșier în comuna Ip, și conducător al gărzii naționale din acea comună, de a fi determinat pe locot. colonel Lehotcsky Carol să ia măsuri de represiune în sensul arătat mai sus.

Acuzatul Ujhaly Adalbert, care a săvârșit exact același fapt ca și acuzatul Farago Ștefan, este decedat și ca atare urmează a i se aplica dispozițiunile art. 9, alin. 2, din Legea nr. 312/1945.

16) Acuzatul Vasváry Zoltan, de a fi comandat o companie de soldați la masacrarea populației românești din comuna Ip.

17) Acuzății Biro Emeric senior, Fazekas B. Paul, Csepe Alexandru, Borzási Francisc, Bereș P. Sigismund, Biro Emeric junior, Kisfalusi Alexandru, Csepei I. Francisc, Kisfalusi Balint, Csepei Sigismund, Bereș K. Vasile, Bereș Nicolae, Soos Mihai, Ósz Arpád și Pincés Ștefan, de a fi cooperat cu soldații maghiari la masacrarea populației românești, fie din comuna Ip, fie din satele învecinate cu Ip, după cum s-a arătat în amănunte în starea de fapt.

18) Acuzatul Turcsany Tiberiu și Szöke Alexandru, de a fi atacat, primul cu focuri de armă, iar secundul cu un corp dur, pe victimele Tipănuți Gheorghe senior, Tipănuți Petre și Tipănuți Gheorghe senior, junior (sic!), în noaptea de 16—17 septembrie 1940 în comuna Sântion, jud. Bihor, în urma cărui fapt primele două victime au murit.

19) Acuzății Vass Andrei și Vass Adalbert, din Suctard, de a fi îndemnat militari maghiari, să ucidă în ziua de 23 septembrie 1940 pe victimele Mureșan Iosif, Cași Ioan, Mihaly Bstera și Mihaly Rozalia.

20) Acuzății Pakucs și plot. maj. Bolgár, ambii din Regimentul I Honvezi Nyiregyháza, primul de a fi ordonat uciderea celor 4 victime menționate mai sus, iar secundul de a fi maltratată crunt atât victimele de mai sus cât și alte persoane arestate.

21) Acuzatul locot. Csordás Gergely din Regimentul 19 honvezi Nyregyháza, de a fi ordonat în ziua de 23 septembrie 1940 masacrarea familiilor (sic!) preotului Bujor, cantorul Gurzău și învățătorul Petrea din comuna Mureșeni de Câmpie, jud. Cluj.

22) Acuzatul Kőrös Iosif din comuna Mureșeni de Câmpie, d a fi ajutat pe acuzatul locot. Csordás Gergely să organizeze masacrarea familiilor (sic!) Bujor, Gurzău și Petrea, în speță de a fi pândit împreună cu numitul acuzat, sosirea preotului Bujor de la Cluj și de a se fi asigurat de această sosire în scopul de a putea trimite apoi echipa de masacru.

Că faptele tuturor acuzațiilor, enumerate mai sus, au fost arătate prin actul de acuzare intrunind elementele crimei prevăzută de art. 2, it. c—d, pedeapsite de art. 3 alin. II din Legea nr. 231/1945.

Având în vedere că la prima dezbatere apărătorii acuzațiilor au ridicat excepțiunea că toate actele de acuzare au fost comunicate acuzaților abia la data de 2 martie 1946 și de ce nu s-a respectat dispozițiunile art. 355 din proc. pen., care prevede că „președintele, sub pedeapsa de nulitate, pune în vedere acuzatului că are dreptul să propună motivat noi mijloace de apărare, fie verbal, cu ocazia acestui interogator, fie în scris, până cel mai târziu cu 10 zile înainte de termenul fixat pentru judecată”.

Având în vedere că acuzatorii publici au cerut respingerea acestei excepțiuni:

Tribunalul Poporului,

Având în vedere că din procesul verbal din 2 martie 1946 rezultă că președintele Tribunalului Poporului a luat interogatoriul prevăzut de art. 354 pr. pen. tuturor acuzaților aflați în stare de arest, cu care ocazie li s-a pus în vedere cele prevăzute în art. 355 din proc. pen. drept de care majoritatea acuzaților au făcut uz, propunând verbal noi martori, cari apoi au și fost citați pentru ziua dezbaterii.

Considerând că ceea ce procedura penală în art. 355 prescrie sub pedeapsă de nulitate este numai faptul că președintele să pună în vedere acuzatului că are dreptul să propună noi probe, fie verbal, fie în scris.

Că încă termenul de 10 zile anterior zilei judecării este prevăzut de lege în favoarea instanței criminale și că o îngrădire a capriciilor acuzaților de a propune probe noi într-un termen mai scurt decât 10 zile înaintea zilei de judecată, ceea ce ar conduce uneori la imposibilitatea citării lor pentru ziua judecării și astfel ar contribui la amânarea unor procese de categoria proceselor criminale.

Că deci acest termen de 10 zile fiind prescris în favoarea instanței criminale, aceasta poate să renunțe la el, ori de câte ori are posibilitatea să citeze martorii apărării într-un termen mai apropiat de ziua judecării, după cum de altfel s-a și întâmplat în speță, întrucât toți martorii propuși de apărare înaintea zilei judecării au fost citați și prezenți în ziua judecării.

Că așa fiind excepțiunea ridicată de apărătorii acuzațiilor a trebuit să fie respinsă ca nefondată.

Având în vedere că la dezbaterea din 11 martie 1946 acuzatorii publici au cerut disjungerea cauzei în ceea ce privește pe acuzatul Matyas Ioan Bruma din Huedin, motivat de faptul că cercetările cu privire la acest acuzat nu sunt complete și astfel situația acestuia nu este pe deplin lămurită.

Având în vedere că nici acuzatul Matyas Ioan Bruma personal și nici apărătorul său, avocatul dr. Pusztai Géza nu s-au opus la acea disjungere,

Având în vedere că la interogatoriul luat în ședința publică acuzațiilor necontumaci:

1) Acuzatul Tütös Ioan a declarat că nu are nici un amestec în masacrarea celor 11 români în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, și că dânsul a fost forțat de militari ca să însoțească transportul la locul masacrului, fiind indicat chiar de spectatorii din jur ca făcând parte din garda națională. Acesta n-a recunoscut însă să fi îndemnat soldații să procedeze cu cruzime cu cei care erau în curs de a fi executați.

2) Acuzații Szab Ioan și Fábian Ioan, de asemenea neagă că ar fi prins din proprie inițiativă pe cele două femei lăsate libere în urma percheziției, ci susțin că aceste femei au fost prinse și a doua oară tot de militari, dar ei au fost siliți să le escorteze spre comuna Zalău, această misiune fiindu-le dată lor din cauză că și ei făceau parte din garda națională a comunei Nușfalău.

Acuzatul Szabo Ioan a negat că și-ar fi înșușit pantalonii victimei Costas Nicolae, precum și faptul că atunci când femeii escortate de ei i-a căzut boceaua (sic!) ce o ținea în mână, dânsul — acuzatul — ar fi spus să nu se mai ostenească că nici așa nu va mai fi aei.

3) Acuzatul Mate Paul a negat cu desăvârșire că ar fi instigat soldații maghiari să masacreze familiile Vicaș și Prunea din Zalău.

4) Acuzății Titkos Josif, Varga Alexandru și Palaghy Francisc au negat că ar fi participat într-un mod oarecare la masacrele făcute în comuna Treznea, jud. Sălaj.

5) Acuzatul Szabo Iuliu n-a recunoscut să fi îndemnat pe soldații coloanei cu care era și dânsul ca să impuște pe românii ce erau legați de tun.

6) Acuzatul Ercsei Francisc a recunoscut că a bătut pe Negrea Gavrilă a lui Ghiuță din Huedin, deoarece avea ură pe el pentru că înainte de dictatul de la Viena a fost lovit de acesta cu un par în piept. A negat însă că ar fi participat la maltratarea și uciderea protopopului Muntean Aurel din Huedin.

7) Acuzatul Mathe Francisc a recunoscut că a lovit pe protopopul Munteanu la locul masacrului, „Akácós”, cu un băț de grosimea unui deget, peste fese, dar nu recunoaște să fi avut rol decisiv în uciderea victimei.

8) Acuzatul Kudor Ioan Duka, recunoaște de asemenea că a lovit de mai multe ori cu un băț victima protopop Muntean, fiind îndemnat la aceasta de un militar înarmat.

9) Acuzatul Bartha Andrei, recunoaște că a lovit victima protopop Munteanu cu o pietricică mică, de frica unui militar care îl îndemna la aceasta.

10) Acuzatul Kovacs Andrei recunoaște că a lovit cu un băț cât degetul pe polițistul Nicula, tot la indemnul unui soldat maghiar.

11) Acuzatul Kudor Ștefan Hanzi a negat cu desăvârșire că a lovit pe polițistul Nicula sau că ar fi participat la maltratarea protopopului Muntean.

12) Acuzatul Bethlendi Ștefan Gusaș de asemenea tăgăduiește că ar fi participat la masacru sau loviri.

13) Biro Emeric senior, Fazekas B. Paul, Borzași Francisc și Bereș F. Sigismund neagă că ar fi avut vreun amestec în masacrele din comuna Ip, întâmplate în noaptea din 13—14 septembrie 1940.

14) Acuzății Kisfalusi Alexandru, Csepei Sigismund, Bereș K. Vasile și Bereș Nicolae recunosc că au fost repartizați de acuzatul lt. Vasváry Zoltán cu misiunea de a arăta casele tomânești din comuna Ip, fiecare în sectorul ei (sic!) cu echipa ce i s-a determinat, dar au susținut că aceasta au făcut-o din ordinul militar, la care nu s-au putut împotrivi.

15) Acuzatul Ösz Arpad neagă cu desăvârșire că s-ar fi travestit în haine militare și astfel ar fi luat parte al masacrele din comuna Ip din 13—14 septembrie 1940 și din comuna Marca în ziua de 16 septembrie 1940.

16) Acuzatul Korosi Iosif neagă că ar fi luat parte la masacrarea familiei preotului Bujor sau a altor români din comuna Mureșenii de Câmpie, tăgăduind în special faptul că ar fi avut vreun rol de instigare cu complice (pândă) la omorârea acestor victime.

Tribunalul Poporului,

În urma dezbaterilor orale, a audierii martorilor în ședința publică și ținând seama de toate dispozițiile martorilor din dosarele de cercetări și instrucție ale acuzatorilor publici, potrivit art. 304, al. 7, teza II, din procedura penală și de actele și piesele aflate la dosarele cauzei, a stabilit în fapt următoarele:

Încă de la încheierea tratatelor de pace ale primului războiu mondial, fascismul și reacționarismul internațional, în loc să se adapteze noilor împrejurări de viață create și să se conlucreze la ridicarea standardului de viață al omenirii, sprijinind în continuare lupta popoarelor pentru libertate și pentru o viață mai bună, cu înlăturarea exploatării omului de către om, și-au întins mâna uneltind din nou la subjugarea popoarelor, având ca lozinci și ca metode, fel de fel de teorii demne de întunericul eviului (sic!) mediu.

Conducătoarea reacționarismului și fascismului internațional a fost Germania hitleristă, având ca asociate statele așa-zise satelite, dintre cari cea mai credincioasă, încă de la începutul acestei companii, a fost Ungaria hortistă, cu sistemul ei latifundiar feudal.

Conducătorii hortiști, pentru a distra atenția poporului maghiar de la dreptele lui revendicări în domeniul social-economic prin împărțirea latifundiilor la cei ce munceau pământul asudând, au otrăvit sufletul unei bune părți și a poporului de rând maghiar, difuzând idei de revanșă și susținând, printr-o propagandă abilă, că toate relele ce s-au abătut asu-

pra poporului maghiar să datorează tratatului de pace de la Trianon și dezmembrării provinciilor cu populație în majoritate de altă naționalitate din comunitatea (Ungariei Milenare) (sic!).

Această propagandă și această otrăvălă vărsată timp de 22 ani nu numai în sufletele cetățenilor unguri, ci și în sufletele cetățenilor români de origine etnică maghiară, profesând un adevărat cult al revanșei prin brutalități.

Cu acest spirit și cu această mentalitate s-a făcut intrarea trupelor hortiste în Ardealul de Nord, între 5—14 septembrie 1940, și tot cu acest spirit și cu această mentalitate o parte a populației de origine etnică maghiară din Ardealul de Nord, infectat de fascism, s-a pus la dispoziția unei părți a militarilor, ei însăși (sic!) având sufletele otrăvite și drept consecință a otrăvirii sufletelor au comis un șir întreg de atrocități și anume:

A. NUȘFALĂU

La data dictatului de la Viena mulți locuitori din Ardealul de Nord se aflau răspândiți cu diferite interese în restul țării. Toți acei pe cari glia strămoșească nu-i lăsa să rămână departe de locul lor de baștină s-au grăbit să se întoarcă la vetrele lor, înainte ca linia de demarcație să fie închisă.

Dintr-o astfel de categorie făceau parte și victimele Costea Maria, Costăș Silvia, Turdea Gavril, Somei Dumitru, Jarca Aurel, Matei Vasile, Costăș Dumitru, Gaceu Dumitru, Bozga Gavril, Bencheu Traian, toți originari din comuna Almașul Mare, jud. Bihor.

Aceștia, în drum spre casă, au ajuns în seara zilei de 7 septembrie 1940 în comuna Nușfalău și au poposit pentru noapte la primarul Imrea Gheorghe, al cărui ginere — martorul Costăș Ioan — era frate cu unul din drumeți, anume al lui Costăș Nicolae.

A doua zi dimineața, adică în 8 septembrie 1940, pe la orele 10, cu căruța și vizitiul primarului Imrea au pornit la drum spre comuna lor de origine, dar abia ieșiseră din comuna Nușfalău când au fost opriți și înturnați din durm de acuzatul contumace Szinkovits Zoltán din comuna Nușfalău și de către un soldat magiar (sic!) care îl însoțea.

Aceștia au readus victimele în centrul comunei Nușfalău, le-au percheziționat, fără a găsi nimic compromițător contra lor, și-au însușit hainele, obiectele lor personale, i-au bătut în mod sălbatec și i-au împuns cu baionetele, după care cele două femei, Costăș Maria și Costăș Silvia au fost lăsate în libertate, iar cei nouă bărbați au fost urcați într-o căruță militară, având vizitiu maghiar militar și luând ca însoțitor și pe acuzatul Tütös F. Ioan care venise din curiozitate la locul percheziției și care a fost indicat chiar de populație pe motiv că el este indicat a se pune la dispoziția militarilor, deoarece făcea parte din garda națională a comunei Nușfalău, calitate ce-i indica însăși braccarda cu culorile maghiare ce o purta în acel moment.

Căruța cu cei nouă bărbați a fost îndreptată (sic!) spre comuna Zăuan, și la o distanță de aprox. 500 metri de această ultimă comună a ocolit pe un drum de care înspre râul Berceț, unde cei nouă bărbați au fost uciși prin străpungerea cu baioneta în inimă.

Concomitent cu aceasta, acuzații Szabo Ioan și Fabian Ioan, din proprie inițiativă s-au dus către cele două femei lăsate libere, le-au prins și le-au condus la locul masacrului, împărțind și acestea soarta celor nouă bărbați. Toate cadavrele au fost înmormântate sumar și acoperite numai cu frunze, iar înmormântarea lor în cimitirul comunei Nușfalău a avut loc numai peste câteva zile, la stăruința locuitorilor, după ce cadavrele începuse să se descompună.

Având în vedere că vinovăția lui Szinkovits Zoltán în calitate de instigator în aceste crime, este stabilită cu dispoziția martorului Tököly Nicolae, audiat în ședința publică, care (sic!) relatează cum acest acuzat, însoțit de un soldat, i-a întors din drum.

Că în ce privește pe acuzatul Szabo Ioan și Fabian Ioan vinovăția lor rezultă din depozitiile martorilor Tököly Nicolae, Csiki Pavel, Dan Isosif și Szitari Eugen, din depozitiile cărora rezultă că atunci când vizitiul Tököly Nicolae a fost întors din drum în centrul comunei, a văzut la fața locului și pe acești doi acuzați, ba chiar mai mult, i-a văzut când din proprie inițiativă au plecat să prindă din nou pe cele două femei — victime —, după ce odată fuseseră lăsate libere și apoi le-au condus spre locul masacrului, iar în timpul parcursului, după ce a venit un soldat și a lovit pe femeia condusă de Szabo, doborându-o la pământ, deoarece femeia, la ridicare voia să-și adune lucrurile de pe jos, acuzatul Szabo Ioan i-a spus: „Lasă-le că nici așa nu vei mai avea nevoie de ele” (depoziția martorului Szitari Eugen).

Tot acuzatul Szabo Ioan și-a însușit pantalonii victimei Costăș Nicolae, după cum relatează Martorul Costăș Ioan, fratele victimei.

Că așa fiind, este evident că acuzatul Szabo Ioan și Fabian Ioan, porniți de imboldurile criminale și de ura de rasă, au ajutat militarii unguri rămași neidentificați, la masacrarea celor două femei din grupul celor 11 victime de la Nușfalău.

Având în vedere că în ceea ce privește pe acuzatul Tütös F. Ioan, după cum s-a dovedit cu martora, soția lui Costăș Ioan, aceasta a venit la locul percheziției numai după ce aceasta martora i-a comunicat cele ce se întâmplă cu victimele.

Că desemnarea lui ca însoțitor de căruță s-a făcut din cauză că servea atunci în garda națională.

Că nu s-a dovedit să fi participat pe malul răului Bereteu la masacrarea celor 11 victime, sau în timp ce una din victime se văieta cu cuvintele: „Vai, copiii mei”, acuzatul Tütös ar fi răspuns disprețuitor: „Ce, mai ai și copii, un astfel de bandit ca tine?”. Martorul Szitari Eugen a spus numai atât că la vaietele victimei acuzatul Tütös a întrebat această victimă: „Și tu ai copii?”, fără însă să poată preciza dacă această întrebare a fost pusă din milă sau din răutate.

Din depoziția acestor martori oculari, principal nu rezultă nici faptul că acuzatul Tütös P. Ioan ar fi îndemnat soldații să lovească victimele în timp ce-i transportau pentru injunghiere.

Având în vedere că depoziția martorului Man Iosif, citită în ședință publică, conform art. 304, al. 7. pr. pen., nu poate fi luată în considerare, întrucât acest martor la 8 septembrie 1940 era un copil abia de 12 ani, și astfel nu se poate pune temei pe spusele sale, atâta vreme cât celălalt martor ocular Szitari Eugen — care era atunci de 16 ani — îl desminte.

Că astfel fiind nu s-a putut constata vreo participare la crime a acuzatului Tütös F. Ioan și nici măcar vreo îndemnare la cruzimi și maltratări și în consecință acest acuzat a trebuit să fie achitat de sub acuza ridicată contra sa.

B. Z A LĂ U

În dimineața zilei de 9 septembrie 1940, după petrecerile din ziua precedentă, ocazionate de intrarea trupelor maghiare în orașul Zalău, soldații rămași neidentificați s-au dus mai întâi în casa lui Vicaș Grigore, situată la ieșirea dinspre Treznea a orașului Zalău, aproape de un brădet, unde au prins pe Vicaș Grigore și pe fratele acestuia, Vicaș Alexandru și i-au dus în pădurea de brad, din apropiere, unde i-au împușcat. În colțul casei lui Vicaș, tot acești soldați au mai împușcat un țaran din comuna Treznea, cu numele Pop Nicolae, care venise cu lapte la Zalău. De asemenea au mai împușcat și pe soția lui Vicaș Grigore, care în primul moment fugise de acasă, la casa vecină a lui Prunea Gheorghe, dar s-a înapoiat acasă, înainte de a trece primejdia.

Ceva mai târziu un militar călare a scos din casa lui Prunea Gheorghe pe soția acestuia, Prunea Marietta, născută Blaga, care era însărcinată în ultima lună, a lovit-o și a târât-o de păr până în păduricea amintită mai sus, unde a împușcat-o, dar fiindcă n-a murit imediat, un soldat care venise din șosea a lovit-o cu călcăiul în cap.

Acești doi militari făceau parte din Batalionul 22 vânători frontieră Debrețin, de sub comanda locot. col. Akosi (Vezi depoziția martorului Ferenczi Iuliu).

S-a dovedit în cursul cercetărilor și înaintea instanței că deși masacrarea familiilor Vicaș și Prunea din Zalău s-a făcut sub pretext că din aceste case s-ar fi tras focuri de armă asupra armatei maghiare, omorând 12 soldați, totuși, în zilele de 8 și 9 septembrie 1940 nu există evidențiat la ofițerul stării civile nici un caz de militari morți, ci abia la 29 decembrie 1945, exista cazurile soldaților Griger Stefan și Valadi Emeric, dintre cari primul s-a sinucis, iar al doilea a murit dintr-un accident de grenade. Astfel fiind evident că masacrarea familiilor Vicaș și Prunea a fost pusă la cale de instigatori localnici.

Având în vedere că din depoziția martorilor Gőnczi Carol, Sur Augustin, Prunea Gheorghe și Sur Onița, rezultă numai atât, că o rudă a acuzatului Mathe Paul ar fi amenințat pe soția lui Vicaș Grigore că va fi împușcată când vor veni armatele maghiare.

Că acuzatul Mathe Paul a fost văzut acasă la dânsul în timpul masacrelor (dep. martorilor Sur Augustin), casa acuzatului fiind la o depărtare de un (sic!) jumătate de km. de casele victimelor.

Că, deci, nu s-a dovedit că acuzatul ar fi instigat soldații maghiari să masacreze aceste două familii, ci că după cum se poate presupune pe bază de prezumții că acuzatul a instigat la aceste crime, pe motiv că vânzându-se acestor două familii intravilanele respective, și că n timpul stăpânirii românești Vicaș și Prunea fuseseră audiați ca martori la Tribunalul

Militar într-un proces penal pornit contra acuzatului de azi, tot astfel și cu același temei s-ar putea presupune că instigarea militarilor a fost făcută de ruda acuzatului Mathe Paul, care s-a dovedit a fi fost o femeie arțăgoasă, ori dacă ne putem pe acest punct de vedere, nu se poate trage la răspundere acuzatul Mathe Paul pentru instigare, care instigare a fost făcută probabil de ruda sa, Mathe Ana.

Că astfel fiind, și acest acuzat a trebuit să fie achitat din lipsă de dovezi..

C. TREZNEA

Comuna Treznea nu cădea în drumul de înaintare a trupelor maghiare ce ocupau partea cedată a Ardealului de Nord prin dictatul de la Viena, că de la orașul Zalău, coloanele militare trebuia[au] să-și urmeze drumul spre muntele Meseș—Ciunărna—Unguraș—Vascapau—Hida. Această rută este indicată într-o hartă publicată în volumul omagial „Erdelyünk es Honvéd ségiünk”, la pag. 117, editată de „Vitézi rend. Zrínyi csoport” în anul 1941. De altfel acesta este drumul normal de comunicație între Zalău și Hida, iar pentru a merge la comuna Treznea trebuia să se facă un ocol mare mai spre sud, pe un drum comunal, ce o dovedește și faptul că aproape toți — puținii — unguri locuitori ai comunei Treznea, în frunte cu moșierul Baji Francisc, cunoscând această împrejurare s-au dus pentru ziua de 8 septembrie 1940 în orașul Zalău, anume pregătiți pentru a participa la primirea trupelor maghiare.

Sunt serioase indicii pe lângă cele arătate mai sus, că la Zalău, la masa ce s-a dat în cinstea trupelor maghiare s-a hotărât de către comandantul Bat. 22 Grăniceri Debrețin, acuzatul locot. Akoși, la indemnul moșierului Baji Francisc, că acest batalion să se abată din drumul normal și să treacă prin comuna Treznea cu scopul de a extermina populația așezată în partea comunei numită „Măgura” — ce fusese expropriată din proprietățile moșierului Baji Francisc — precum și locuitorii indezirabili din partea veche a comunei, împreună cu locuințele lor.

Că exterminarea românilor din comuna Treznea a fost pusă la cale numai în ajun — în orașul Zalău, la instigarea acuzatului Baji Francisc, rezultă din următoarele indicii puternice, echivalând cu cele mai depline probe și anume:

a) Abaterea din drumul normal făcut de coloana acuzatului locotenent col. Akoși, de la care abateră trupele maghiare au revenit la ruta normală după săvârșirea atrocităților.

b) Trecerea trupelor maghiare printr-o anumită localitate era anunțată din timp, pentru ca „vitejii honvezi” să fie primiți cu tot fastul cuvenit, ori la comuna Treznea nu s-a făcut o asemenea anunțare, ci dimpotrivă, s-a dat de știre că această comună nu va fi „onorată” cu trecerea trupelor maghiare, iar ungerii au fost îndemnați să meargă la Zalău pentru a nu scăpa prilejul de a le vedea. Așa se explică faptul că locuitorii de origine maghiară din Treznea, în frunte cu acuzatul Baji Francisc, s-au dus în dimineața zilei de 8 septembrie 1940 la Zalău pentru a participa la primirea trupelor maghiare.

c) Acuzatul Baji Francisc nu s-a întors în comuna Treznea în ziua următoare, deși știa că prin comuna sa de haștină vor trece trupele acuzatului locot. col. Akoși, această nereînțoarcere a lui constituind un indiciu puternic că a știut ce se pregătește, chiar la indemnul lui, și nu voia să fie prezent în comună pentru a nu fi deranjat cu intervenții din partea românilor, ceea ce l-ar fi determinat să ia o atitudine pe care nu o dorea nici într-o alternativă și nici în alta, mai precis dorea să lase mână liberă honvezilor să nimicească așezările de „valahi” de pe partea sa de moșie „Măgura”, instalate acolo prin sociala reformă agrară românească, iar pe de altă parte, în cazul când ar fi fost prezent în comună și nu ar fi luat măsuri de împiedicarea atrocităților — așa după cum îi era de altfel gândul — nu voia să fie eventual în viitor luat la răspundere pentru o atât de culpabilă omisiune.

d) S-a dovedit în cursul dezbaterilor că primii cicliști intrați în dimineața zilei de 9 septembrie 1940 au întrebat: „Aceasta este comuna Ördögkut?” [denumirea comunei Treznea în limba maghiară — nota editorului], de unde rezultă că aceștia căutau anume comuna Treznea, iar mai târziu, în cursul aceleiași zile și înainte de începerea masacrelor un ofițer din armata de hovezi s-a dovedit a fi perfect documentat asupra topografiei comunei, cunoscând atât denumirea de „Măgura”, cât și partea de hotar unde este așezată.

e) Nu se poate presupune cu temeiul că moșierul acuzat, Baji Francisc să nu fi auzit la Zalău că o parte din trupe se vor abate prin comuna Treznea — fie fiul său —, când plebea satului, compusă din Titkos Josif și consorții, cari nu participaseră la masa comună cu ofițerii știau (sic!) acest lucru, întorcându-se de la Zalău cu această veste.

f) Că masacrele de la Treznea au fost pregătite numai în ajun mai rezultă și din întâmplarea că este de neînchipuit ca locuitorii de origine maghiară din Treznea să fi fost indemnnați a merge la Zalău la primirea trupelor dacă planul inițial ar fi fost ca aceste trupe să treacă și prin comuna Treznea.

g) Un alt indiciu puternic despre pregătirea masacrelor și instigarea la aceste masacre, de către acuzații Baji Francisc, Titkos Josif, Varga Alexandru și Sütö Ioan, rezultă și din faptul că, în afară de așezările de pe Măgura — spini în ochii moșierului Baji — au fost arse din restul comunei numai acele așezări cu al (sic!) căror proprietari acuzații Baji, Titkos, Varga și Sütö aveau ceva de răfuit și cari așezări au fost arătate honvezilor de la caz la caz.

h) De asemenea un fapt important care constituie un indiciu puternic asupra prezumțiilor arătate mai sus este timpul scurt și preciziunea cu care s-a executat masacrele, precum și inscenarea cu focuri de arme trase din turnul biserici de către fiica preotului Costea, focuri de armă cari în realitate au fost trase din păduricea de salcâmi, situată pe moșia neexpropriată a acuzatului Baji, de către soldații cicliști anume trimiși în acest scop.

i) Participarea ca instigator a acuzatului Baji Francisc cari rezultă dintr-o împrejurare cu totul interesantă. Într-adevăr, martorul Mărcuș Vasile, fostul notar al comunei, a declarat că în urma dictatului de la Viena, atât familia sa cât și a preotului Costea, au intenționat să plece în Ardealul rămas României, dar au rămas pe loc la indemnurile acuzatului Baji Francisc și la asigurările acestuia că nu li se vor întâmpla nimic, și, într-adevăr, cu toate că în comună era foc și prăpăd, acest notar cu familia sa, precum și familia preotului Costea n-au fost masacrate și însuși martorul declară în depoziția sa la instrucție, menținută în instanță, că nu-și explica „minunea” prin care a scăpat. Această minune se poate explica numai prin indiciul puternic că Baji Francisc cu ocazia instigării, amintindu-și cuvântul dat, a instruit pe soldați, prin comandantul lor, să nu ucidă aceste două familii. În alt mod nu se poate explica rămânerea, ca intelectualii, în viață, când tocmai intelectualii erau obiectul prim al masacrelor hortiste.

Că preotul Costea a fost ucis odată cu coborârea din podul casei, aceasta se poate datoră unei erori comise de soldați asupra persoanei lui.

Având în vedere că din actele de la dosar și din depozițiile martorilor audiați, sau din depozițiile citite în instanță, conform art. 304 proc. pen., rezultă că faptele imputate acuzatilor s-au desfășurat — în ordine cronologică — în modul următor:

Aproximativ între orele 8—9 din dimineața zilei de 9 septembrie 1940 și-a făcut apariția în comuna Treznea un grup mic de cicliști, cari au întrebat pe martorul Berkovits Mendel dacă aceasta este comuna „Ordögkut” și unde locuiește preotul reformat. Acești bicicliști au fost așteptați cam în mijlocul comunei de acuzații Titkos Josif, Varga Alexandru și Sütö Ioan, cu care au intrat la preotul reformat Molnár Moise, după cum relatează martorul Sălăjan Ioan a Diacului.

La vreo două ore după aceasta au început să intre în sat grosul coloanei batalionului lct. col. Akosi. Încă în timp ce se scurgeau coloanele au avut loc mai multe incidente, cum sunt: bătaia cu patul de armă a tânărului român Sabău Teodor a Bicului, împungerea cu baioneta a femeii Sălăgean Floarea, injurături, amenințări pentru că populația nu știe să vorbească ungrește și în fine avertismentul dat de un soldat — ce se desprinsese din coloana grupului — lui Mărcuș Vasile, soților Cosma și familiei preotului — în sensul ca să aibe grije ca „soldații răi vin în urmă”.

Către amiază, în timp ce trupele se scurgeau pe șosea, 2 dintre bicicliștii ce intraseră la casa preotului reformat au însoțit pe acuzatul Sütö Ioan, ducându-se la mai multe case pe care le-a arătat acest acuzat, cum au fost casele locuitorilor Brumar Nicolae, zis Cula, și Peneș Gavril, care mai târziu au fost incendiate, iar familiile masacrate, după aceste indicări cei 2 soldați și-au continuat drumul, ieșind pe deal și intrând într-o pădure de salcâmi, proprietatea acuzatului Baji Francisc, situată înspre marginea comunei dinspre Zalău, deasupra drumului de intrare în comună. Nu peste mult timp s-au auzit niște împușcături, din această pădure de salcâmi (martorul Sălăgean Ioan a diacului). La aceste împușcături, soldații cari se aflau pe drum lângă biserica românească au răspuns cu focuri de armă, apoi au tras iar soldații din pădurice, și pe urmă au început focuri de armă pe toată raza comunei. Un grup de soldați cari stăteau în repaos, la intrarea în comună au primit comanda să se răspândească în trăgători, cei cu mitralierele au început să fugă înspre centrul comunei, iar peste puțin s-a auzit comanda că toți cei cu pistoalele (sic!) să meargă înainte, la care comandă o mulțime de soldați, în cămăși și cu pistoalele (sic!) au început să fugă spre interiorul comunei și nu mult după aceasta s-au observat flăcări și fum din comună (dep. martorului Berkovits Mendel).

Soldații, în cămăși și cu mânecile suflecate erau conduși de civilii din comună pe la diferite case cărora le dădeau foc cu șomoiage de pae sau cu câlți, iar cei găsiți prin curți sau case erau împușcați pe loc (dep. martor. Costea Otilin <sic!>).

Astfel au fost ucși de către soldați în case, curți sau chiar pe drum următorii locuitori: Barjac Gherasim de 64 ani, Barjac Maria de 61 ani, Brumar Nicolae de 34 ani, Brumar Margareta de 31 ani, Brumar Aurelia de 5 ani, Brumar Victor de 9 ani, Lazăr Vașile de 23 ani, Blaj Anastasie de 43 ani, Bârjan Maria de 61 ani, Brumar Maria de 30 ani, Brumar Gherasim de 8 ani, Brejan Verona de 56 ani, Bârjan Anastasie de 46 ani, Sălăjan Ana de 31 ani, Sălăjan Ioan de 2 ani, Sălăjan Teodor de 9 ani, Brumar Samuel de 76 ani, Brumar Maria de 58 ani, Boican Gavril de 31 ani, Băican Floarea de 28 ani, Caraba Daniel de 30 ani, Margaraș Vasile de 35 ani, Bărburaș Vasile de 58 ani, Crișan Anastasia de 57 ani, Curea Vasile de 27 ani, Curea Ana de 47 ani, Berkovits Benjamin de 68 ani, Berkovits Hermina de 68 ani, Zabo Ana de 30 ani, Lazăr Ana de 45 ani, Lazăr Angela de 19 ani, Ghiuruțan Ana de 40 ani, Ionuțec Gavril de 78 ani, Weisa Ștefania de 16 ani, Neil-prin Adolf de 16 ani, Blaj Dănilă de 52 ani, Dădrieș Ana de 52 ani, Sălăgean Gavril de 60 ani, Blindaș Dumitru de 42 ani, Sălăgean Anastasia de 32 ani, Sălăgean Gheorghe de 27 ani, Sântămărean Ioan de 24 ani, Labo Vasile de 17 ani, Jucan Ioan de 67 ani, Dârjan Nina de 54 ani, Buruian Gheorghe de 78 ani, Rus Vasile de 30 ani, Negrean Ana de 65 ani, Bârjan Alexandru de 49 ani, Bârjan Ana de 16 ani, Jurcan Ioan de 21 ani, Sălăgean Floarea de 56 ani, preotul Costea Traian de 56 ani, Romișan Ilean (sic) de 79 ani, Bârjac Gligor de 74 ani, Oprea Ioan de 70 ani, Oprea Gavril de 21 ani, Barburaș Nicolae de ani, Vlaic Gavril de 54 ani și Stancu Vasile de 27 ani.

În urma acestor echipe de ucigași veneau alte echipe care ridicau pe cei rămași în viață, ducându-i spre marginea comunei în direcția pârâului morii.

După versiunea oficială dată de postul de jandarmi radio-emisiune Budapesta, trupele maghiare cari au intrat în comuna Treznea au fost atacate cu focuri de armă de fiica preotului Costea din turnul bisericii și de către alții din casele particulare, în realitate însă fiica preotului Costea n-a tras cu arma din turnul bisericii și n-a fost sancționată cu împușcarea, după cum pretinde comunicatul oficial, ci a fost împușcată fiica adoptivă a comerciantului evreu Bertkovits Mendel, ridicată din prăvălia numelului comerciant.

S-a dovedit că cei peste 200 de inși: bărbați, femei, bătrâni și copii în brațe, ce fuseseră adunați și duși spre executare la pârâul morii, au scăpat cu viață numai datorită intervenției de ultimul moment a unui general maghiar, care a muștrat aspru pe acuzatul lt. col. Akosi pentru mârșava lui faptă, declarând textual: „Cum acești moșnegi, aceste femei și acești copii din brațele mamelor au putut ataca armata?”. Trebuie să vă fie rușine pentru cele ce ați făcut. Aceasta este o rușine care va rămâne înscrisă pe obrazul armatei maghiare” (Depoziția martorului Mărcuș Vasile și alții).

S-a mai dovedit în același timp că pentru a ieși cu fața curată, acuzatul lt. col. Akosi a făcut un simulacru de cercetare, pentru a-și motiva pretextul pentru care a masacrat și incendiat comuna, iar generalul de omenie, care a salvat viețile celor ce urmau să fie executați la pârâul morii a fost scos peste o săptămână la pensie (Depoziția martorului Ferenczi Iuliu).

S-a dovedit de asemenea că din cauza căldurii produse de incendiile din jurul primăriei, în casa de fier a primăriei a făcut explozie o cantitate oarecare de dinamită ce fusese adusă în comună la începutul lunii august pentru o carieră de piatră din localitate.

Acest fapt a fost motiv de noi arestări, ca de exemplul notarului Mărcuș Vasile, care în urmă, însă — printr-o minune pe care nu și-o poate explica nici el — a fost lăsat liber, dar fierarul Bârjac Ioan, invalidul de războiu Ladrieș Teodor și v. d. de războiu Drejan Ana, în după masa aceleiași zile, în timp ce trupele acuzatului lt. col. Akosi părăseau comuna Treznea, soldații unguri au aflat în hotarul comunei trei țărani români pe cari i-au înconjurat, prins și apoi i-au legat cu funia de tun, ducându-i până la Hida, unde pe doi, și anume: Indrieș Gavril și Oana Dănilă i-au împușcat, iar pe Bârjac Vasile după ce l-au bătut i-au dat drumul.

În timpul masacrelor, învățătorul Cosma Lazăr și soția sa Cosma Aurora, au reușit să se refugieze în comunele învecinate, dar la vreo două-trei zile, din ordinul acuzatului lt. col. Livasz (sic), comandant al plășii Zalău, au fost prinși în comunele Bădia și Agraș, unde i-au împușcat și îngropat pe hotar.

Acesta este șirul cronologic al traגיעlor asasinat și devastări săvârșite în septembrie 1940 în comuna Treznea — Sălaj, la care au participat acuzații lt. col. Akosi, sublt. Vitez Koltai, sublt. Szabo Zoltan, stegar Grappa Alexandru, sergentul Grappa Anton și Baji Mihail, lt. Lovasz, Baji Francisc, Titkos Iosif, Sütő Ioan și Varga Alexandru.

Având în vedere că în ceea ce privește pe acuzatul lt. col. Akosi nu există, cei drept, probe că ar fi pregătit cu premeditare și că ar fi ordonat în prealabil masacrele, indiciile și prezumțiile arătate la începutul motivării capitolului Treznea, de la punctele a — i sunt însă mai puternice decât orice probe, în plus în sprijinul vinovăției sale mai pledează cu aceeași putere și următoarele indicii:

a) Faptul că echipele de militari cari adunau pe toți cei rămași în viață îi duceau în aceeași direcție, spre pârâul morii, denotă că aceasta s-a făcut după un plan bine stabilit și întocmit înainte chiar de se fi întâmplat pretextul cu împușcăturile în păduricea de salcâmi.

b) Martorul Ferenczi Iuliu a declarat sub jurământ că în comună s-a tras și cu pușca grea, o armă asemănătoare — prin efectul ei — tunului și cu care nu se putea trage decât la ordinul comandantului de batalion, în speță la ordinul acuzatului lt. col. Akosi.

S-a dovedit că după primele împușcături din păduricea de salcâmi și după răspunsul prompt cu alte împușcături din centrul comunei, grupul de soldați care poposeau înaintea unor case mai izolate de la intrarea în comună, deși erau conștienți de faptul că din acele case nu s-a tras nici o împușcătură, totuși acelea au fost primele case în care au dus focul și moartea (dep. martorei Hus Maria, născută Bărbura), aceasta fiind un indice puternic că acelor soldați li s-a spus înainte, de comandantul lor, ce au de făcut.

Acuzatul lt. col. Akosi mai este vinovat și de omorârea altor 3 civili, dintre cari doi numiți, și anume Pop Ioan și Sălăgean Gheorghe din Treznea — asasinați de soldații rămași reidentificați —, însă cari făceau parte în mod neîndoielnic din batalionul comandat de acest acuzat, pe Muntele Meseș, în dimineața zilei de 9 septembrie 1940 (dep. martorilor Ferenczi Iuliu, Pop Maria și Szabo Susana).

Acuzații sublt. Vitez Mocsary, subloct. Koltay, sublt. Szabo Zoltan, stegar Grupa Alexandru și sergent Grupa Anton și Bagi Mihail au ordonat și condus echipe sau au împușcat personal victime în timpul masacrelor de la Treznea, participând astfel ca autori materiali la aceste asasinat (dep. martorilor Berkovits Mendel, Feranoni Iuliu și alții).

Acuzatul lt. col. Lovasz a ordonat prinderea și împușcarea victimelor învățător Cosma Lazăr și soția (dep. mart. Mărcuș Vasile).

Acuzatul Baji Francisc a determinat pe acuzatul lt. col. Akosi ca să se abată din drum și să treacă comuna Treznea prin foc și sabie. Vinovăția sa de asemenea nu este dovedită cu probe, însă indiciile arătate la punctele a — i sunt o dovadă puternică în acest sens.

Acuzații Titkos Iosif, Sütö Ioan și Varga Alexandru au condus echipe de soldați determinând să aprindă casele celor cu cari erau în dușmănie și să masacreze pe locuitorii acestor case.

În ceea ce privește vinovăția acuzatului Titkos Iosif, aceasta rezultă din depozițiile martorilor Romițan Ana, Romițan Gavril, Pușcaș Vasile și Bârja Alexandru junior.

Acuzatul Titkos Iosif este acela care în timp ce se lucra la stingerea incendiului casei lui, aprinse din eroare, striga în gura mare că masacrele le îndură comuna Treznea din pricina că fiica preotului a tras cu mitraliera din turnul bisericii, deși știa că acest lucru nu este adevărat, ceea ce denotă că fuseseră (sic) pus la curent cu cele ce trebuia să se întâmple. Titkos Iosif, apoi este acela care a fost văzut la casa lui Romițan Gavril în timp ce honvezii i-o aprindeau, recunoscând el însuși acest lucru, scuizându-se cu naivul motiv că ar fi avut intenția să-i scoată iapa din grajd, pentru a o salva.

Tot acuzatul Titkos Iosif este acela care împreună cu acuzații Sütö Ioan și Varga Alexandru au așteptat pe primii bicicliști cari au intrat în Treznea și împreună cu ei au intrat la preotul reformat, bând și apoi plecând ficcare la misiunea sa ce i se încredințase.

Acuzatul Sütö Ioan este acela care a eșit cu cei doi bicicliști și a arătat casele locuitorilor Brumar și Perneș și apoi a condus echipa la masacru.

Acuzatul Varga Alexandru, pe lângă cele arătate mai sus s-a arătat foarte furios împreună cu Sütö, voind cu orice preț să scoată pe notarul Mărcuș și pe alții cari au rămas în viață, de sub protecția martorului Gal, care îi ascunsesse în cămara de alimente a acuzatului moșier Baji Francisc.

Având în vedere că în ceea ce privește acuzatul Szabo Iuliu, zis Sofron, s-a dovedit numai atât, că după ce soldații prinseseră pe cei trei civili români și-i legaseră de tunuri, dându-l s-a amestecat, îndemnându-i să-i lovească.

Având în vedere că trupele maghiare au prins pe cei trei civili fără să fi fost instigat la aceasta pe acuzat, ci din propria lor inițiativă, este evident că vorbele rostite de acuzat nu au fost de natură a-i determina pe soldați la o acțiune mai drastică decât cea pe care o începuseră prin legarea civililor de tunuri.

Că, desigur, acest acuzat care se afla între trupele maghiare cu căruța cei fusesse rechiționată pentru transporturile (sic!) unor căști militare, nu putea să aibă o atare înrâurire

asupra rezoluțiunii acestor soldați încât aceștia numai la instigarea lui să comită atrocitățile întâmplate.

Că, așa fiind, tribunalul poporului a găsit că faptele ce s-au dovedit în sarcina acestui acuzat nu întrunesc elementele crimei de războiu, prevăzută[] de art. 2, lit. c. din Legea nr. 312/45 și, în consecință, a achitat pe acest acuzat.

Având în vedere că în ceea ce privește pe acuzatul Palagyi Francisc, de asemenea nu s-a dovedit că ar fi cooperat cu echipele militare la masacrarea populației din comuna Treznea. Într-adevăr, după cum rezultă din depoziția martorului Costea Otilia, în timp ce echipele umblau prin comună și masacrau populația, acuzatul Palagyi Francisc se afla la casa lui Gál Iosif.

Că, așa fiind, Tribunalul Poporului a trebuit să achite pe acest acuzat din lipsă de dovezi.

B. H U E D I N

Având în vedere că în ceea ce privește crimele săvârșite în orașul Huedin, s-a stabilit în fapt următoarele:

Orașul Huedin este populat în majoritate de locuitori de origine etnică maghiară, printre care trăiau și victimele: protopop Aurel Munteanu și polițistul Nicula Gh., primul ca și conducător sufletesc al românilor ortodocși din Huedin, iar al doilea ca organ al autorității de stat.

S-a stabilit că înainte de dictatul de la Viena, victima protopop Aurel Munteanu, deși un om foarte cumsecade, comunicativ și popular, stând de vorbă cu fiecare cetățean al urbei în limba lui, și nefiind stăpân de ură de rasă (depoziția martorului preot reformat Bokor Martin), totuși, făcând parte din Liga antirevizionistă română, și fiind bun orator, făcuse la timpul său imprudența să țină numeroase cuvântări cu caracter antirevizionist, cari în conștiința lor, deși poate nu era de natură a jigni sentimentele adevăraților cetățeni de origine etnică maghiară, totuși a ațâțat sensibilitatea locuitorilor de origine etnică maghiară cari având (sic!) mentalitatea șovină și cari abia așteptau momentul revanșei.

Având în vedere că în ceea ce privește pe a doua victimă, polițistul Nicula Gheorghe, este de asemenea evident că fiind un organ al autorității de stat, pentru (sic!) firea lucrurilor și prin misiunea pe care o avea, a trezit nemulțumiri în timpul funcțiunii sale, cari de asemenea așteptau ivirea momentului revanșă.

Că, desigur, aceste atitudini ale victimelor, cari nu s-au dovedit a fi manifestări ale șovinismului românesc, ci mai mult manifestări de mândrie națională, în creere normale și în mentalități ale unor cetățeni pașnici și democrați nu ar fi trezit nicidecum ideea de revanșă sau de depășire chiar a revanșei, ci această idee s-a putut naște numai în creere și mentalități morbide, fasciste, alimentate în această direcție de propaganda revizionistă de 22 de ani a fasciștilor hortiști și augmentată [?] și poate chiar declanșată de trupele fascisto-hortiste intrate în oraș.

Sub acest aspect trebuie să privească întâmplările tragice din ziua de 10 septembrie 1940 din Huedin, cari în mod cronologic vor fi expuse mai jos.

Maltratările izvorâte din spiritul de revanșă au început în orașul Huedin încă în dimineața celei de a doua zi după intrarea trupelor hortiste în oraș, fără să se mai pomenească de cele întâmplate chiar în ziua intrării, prin arestări, bătăi sporadice (cazul avocatului Alexandru Andrei, țărănul fruntaș Negru Iosif și Brânda Petru, spargeri de geamuri în scop de intimidare etc.).

În dimineața zilei de 10 septembrie 1940 acuzatul Ercsei Francisc, fiind beat, a ieșit dintr-o cărciumă cu doi soldați și s-a îndreptat înspre casa lui Negru Iosif Ghiuță, unde găsind pe fiul acestuia, Negru Gavril, acuzatul l-a bătut până la sânge. Intervenind vecinul Vereș Ioan Cziszar ca Negru Gavril să nu mai fie bătut, acuzatul și cu cei doi soldați au luat victima, târându-o până la casa lui Kis Alexandru, unde a fost legat[] de soldați într-o lemnărie, cu picioarele în sus, în postura de spânzurat, și unde un soldat i-a pus var nestins pe rană.

În aceeași zi, cam pe la orele 12, victima, protopopul Aurel Munteanu a pornit de acasă spre spital unde trebuia să celebreze ceremonia de înmormântare a unui soldat de religie răsăriteană. Așezându-se pe o bancă în apropierea unei tutungerii din piață în așteptarea crâșnicului (sic!) bisericii, la un moment dat a venit la el un soldat maghiar, care după cum se vede a fost anume trimis pentru a inhăța victima, și punându-i mai multe întrebări ca de exemplu: dacă îi place armata maghiară și dacă ar vrea să facă o călătorie la Buda-pesta, la care victima a dat răspunsuri corecte, acest soldat a invitat pe protopop să-l

însoțească până la un anumit loc, pentru a-i comunica anumite chestiuni. Victima nu s-a opus, ci a urmat pe soldat, care l-a dus până în poarta casei lui Negru Iosif, unde l-a dat în primire unui grup de civili îmbrăcați în costume naționale ungurești, din care grup au fost remarcate la început acuzatul Gal Francisc, Budau(sic!) Ioan Ghepü (sic?), Ercsei Francisc și Kudor Ștefan Hanzi. Acest din urmă acuzat a fost primul care l-a lovit din spate pe protopop cu o piatră la obrazul drept, iar ceilalți, ca la un semnal au tăbărat pe victimă, lovindu-l și târându-l cu forța în curtea casei lui Negru Iosif Ghiuța.

În timp ce-l loveau în stradă, înainte de a-l târa în curte, grupul bătaușilor se mărise și cu alți civili, printre cari acuzatul Bethlendi Francisc Gusas, Mátvás Ioan Bruma, Kovács Andrei, Máté Francisc și Kudor Ion Duka.

Că soldatul a fost trimis ca să înhațe victima s-a dovedit cu depoziția martorului Miklos Ferencz Mogradi, care a fost întrebat cu o clipă înainte de prinderea protopopului de către un soldat dacă îl cunoaște pe popa acela care a vorbit mult în timpul românilor, iar unul din unguri, cari stăteau cu martorul Miklos Ferencz Mogradi și Coposu a arătat soldatului pe victimă, care atunci stătea pe o bancă în fața tutungeriei.

Victima, protopop Aurel Munteanu a fost târat — după cum s-a arătat mai sus — în curtea casei lui Negru Iosif, și acolo a fost bătut în continuare, martorul Negru Gavril Ghiuța arată cum a auzit din casă de la el vocea protopopului Munteanu care striga în curtea casei lor că să-l împuște mai degrabă decât să-l chinuiască.

Cam în același timp cu prinderea protopopului Munteanu și în timp ce la intervenția unui ofițer ungar Negru Gavril fusese deslegat din [sic!] spânzurătoarea din lemnăria lui Kiss Alexandru și dus în casa lui Veres Ioan Csiszár, o ceată de soldați unguri au dus în această casă pe polițistul Nicula Gheorghe. Deodată cu soldații veneau și civilii, și la întrebarea soldaților că cine ce are cu polițistul, primii cari au sărit și l-au bătut au fost acuzații Kudor Ștefan Hanzi și Kovacs Francisc Csucsi, cari după bătaie l-au dus și pe polițist tot în curtea casei lui Negru Iosif Ghiuța unde apoi au continuat să-i bată pe amândoi.

După ce cetele de bătauși au crezut că au bătut destul victimele, le-au scos în drum, le-au pus pe o căruță a unui român din împrejurările Huedinului, care se nimerise să treacă pe acolo, și s-au îndreptat înspre marginea comunei dinspre obor, spre locul numit „Akácos”. La numărul celor cari inițial începuseră maltratarea victimelor s-au alăturat apoi o mare mulțime de civili și militari cari au însoțit acest cortegiu macabru pe tot parcursul străzii mari.

Pe tot parcursul drumului, aceste două victime au fost bătute crunt de către acuzații astfel acuzatul Budai Ioan Gyepü a împuns în fesă cu un par de vie pe victima protopop Munteanu, acuzatul Ercsei Francisc luase pălăria protopopului Munteanu într-un băș și o agita strigând: „De acum înainte nu-i mai tremură vorba, vorbind în piață”, și în același timp a lovit de mai multe ori victimele. Acuzatul Bartha Andrei a aruncat cu pietre în victime, acuzatul Kovács Andrei a lovit cu bastonul peste picioare pe victima Gh. Nicula, au mai lovit de asemenea pe victime cu bastonul și acuzatul Bethlendi Francisc Gusas, care în același timp striga: „Nici o brazdă, numai tot”, apoi au lovit și acuzații Derzsi Francisc și Szekereș Ioan junior. Când cortegiul a ajuns pe câmpul de la obor, ambele victime au fost trase jos de pe căruță și de acolo au fost târate de picioare încă vreo 50 de metri până la surpătura de mal de apă din marginea drumului. Aici victimele au fost bătute din nou cu bastoanele și cu picioarele de către acuzații: Gal Francisc, Mihály Alexandru, Ercsei Francisc, Máthé Ferencz, Kovács Andrei, Pocz Ioan, Kosma Andrei Guni, Derzsi Francisc, Ambrus Francisc junior, Budai Ioan Gyepü și Kudor Ioan Duka până când victimele au succumbat. Cel care a dat ultima lovitură cu parul în protopopul Munteanu a fost acuzatul Mihály Alexandru. Acuzatul Szekereș Ioan junior și-a însușit ceasul protopopului Munteanu, iar acuzatul Kovacs Andrei și-a însușit cizmele polițistului Nicula Gh. În timp ce unii pregăteau o groapă sumară pentru victime, acuzatul Pocs Ioan a vârat pe gâtul protopopului Munteanu o cârpe de fier ruptă, având capătul cu așchii, apoi victimele au fost așezate una peste alta în groapa improvizată sub mal, după care au fost acoperite sumar cu pământ, iar acuzații au început să joace pe mormânt, cântând și chiuind.

În timpul cât s-au petrecut crimele din Huedin, în oraș era instalată o formațiune de jandarmi însărcinată cu paza și menținerea ordinii, având de comandant pe acuzatul maior de jandarmi Bekete Paul, care nu numai că nu s-a interesat să împiedice aceste crime, dar nici la cererea văduvei protopop Munteanu nu a fost dispus să înceapă cercetări, și a încercat să o deruteze, spunând că protopopul Munteanu nu a fost omorât de nimeni, ci a trecut granița în România, iar mai târziu a refuzat să permită văduvei să ridice cadavrul soțului ei și să-l îngroape creștinește în cimitir.

Starea de fapt descrisă mai sus se desprinde din depoziția martorilor Negru Gavril Ghiuța, Handu Aurel, Coposu Gheorghe, Crișan Gheorghe, și din celelalte depoziții ale martorilor Lucreția Munteanu, dr. Pașca Vasile, Mikloș Ferencz Mogradi, soția lui Balint Francisc, Veres Ioan, Simula Nicolae, Farovici Iosif, Cioma Ștefan, Cora Maria, Meteș Nicolae, [Dreva Petru, Matiaș Gheorghe, Vereș Francisc Puiuț, Dreve Viorica și Dreve Traian, dr. Nagy, Nicolae și Lazăr Gheorghe, coroborate cu recunoașterile parțiale ale acuzaților.

IP

Având în vedere că în ceea ce privește masacrele din comuna Ip, jud. Sălaj, s-a dovedit că în ziua de 7 septembrie 1940, cu ocazia trecerii trupelor maghiare prin această comună s-a produs o explozie la capătul comunei în apropiere de casa morarului comunei, în urma căreia au murit doi ostași. În urma acestei întâmplări au fost arestate patru persoane în cauză, s-au (sic!) urmat cercetări stabilindu-se după vreo patru săptămâni că explozia s-a produs în urma unui defect de ambalaj al muniției, când cei patru indivizi arestați și cercetați de comandamentul militar din Șimleul Silvaniei de sub comanda lt. col. Lehotczky Carol au fost puși în libertate.

Poate dacă trupele acuzatului lt. col. Akoși nu ar fi săvârșit masacrele din comuna Nușfalău, Zalău, Muntele Meseș, Treznea și Hida, accidentul întâmplat la 7 septembrie 1940 în comuna Ip s-ar fi soldat cu arestarea și cercetarea celor patru români amintiți mai sus. Dar se vede că „bravurile” săvârșite de trupele acuzatului Akoși au trezit în alte suflete otrăvite cu venin, șovine și fasciste de (sic!) dorința de a imita aceste masacre. Numai așa se poate explica cum în timp ce la Șimleul Silvaniei nu erau încă terminate cercetările celor patru români arestați sub învinuirea că ar fi provocat explozia din căruța coloanei cu muniții, și după trecerea unei săptămâni de la data accidentului, lt. Vasvári Zoltán de sub comanda lt. col. Lehotczky Carol, comandant militar al orașului și plasei Șimleul Silvaniei, a plecat cu compania sa în ziua de 13 septembrie 1940 din comuna Nușfalău, unde era cantonat, spre comuna Ip.

În acest timp, deși în comuna Nușfalău se instalase postul de jandarmi maghiar cu competența și asupra comunei Ip, totuși așa-zisele găzdi naționale ale comunei Ip, înființate sub controlul moșierului Farago Ștefan și învățătorului Ujhelyi Adalbert, continuau să funcționeze. Aceste găzdi erau compuse din trei grupe, cari făceau serviciul alternativ, fiecare grupă într-o noapte. Grupa întâia era comandată de acuzatul Biro Emeric senior, grupa a doua de acuzatul Fazekas B. Paul, iar grupa a treia de acuzatul Csepei Alexandru. Fiecare grupă era compusă din 16 oameni, exclusiv comandantul găzdi, împărțite în două echipe egale, dintre cari prima făcea serviciul înainte, iar a doua echipă după miezul nopții.

În noaptea de 13—14 septembrie 1940 se afla de serviciu grupa comandată de acuzatul Biro Emeric senior. Comandantul grupei avea misiunea să verifice din când în când funcționarea acestor echipe.

Cum pe la orele 11 noaptea, deci înainte de a-și termina serviciul, oamenii din echipa întâia a grupei, a sosit tiptil în comună lt. col. Vasvári Zoltán cu compania sa, care îndată după sosire, cu colaborarea oamenilor din schimbul întâiu — și anume acuzatul Bereș F. Sigmund, Biro Emeric, junior, Kisfalusi Balint, Osz Árpád, Locz Mihai și Borzási Francisc — au înființat imediat posturi de pândă militară pe toată suprafața satului din 50 în 50 metri, pânzile fiind compuse din câte un soldat înarmat care ședea în șanț sau ascuns în buruieni, având consensul să nu lase să treacă nimeni afară de militari sau membri ai găzdi naționale însoțiți de militari. Parola era „hajnal” (dimineața).

După instalarea acestor posturi, câteva echipe de soldați conduse de acuzații cari făceau parte din echipa schimbului întâiu arătați mai sus, s-au dus pe la casele mai multor locuitori români sculând din somn și împușcând pe locuitorii: Butcovan Petre, Jolțea Dumitru, Sirca Flore senior, Chis Dumitru, Mureșan Dumitru, Nădășan Nicolae, Nădășan Ioan, Bozga Gavril, Bozga Ioan, și Sirca Dumitru, bătând pe unii locuitori. Astfel acuzatul Borzási Francisc împreună cu Biro Emeric junior au însoțit pe soldați pe strada principală spre comuna Porți, unde au împușcat — înainte de miezul nopții — pe locuitorii Sirac Flore, Dumitru Chiș, Nădășan Nicolae. Acuzatul Kisfalusi Balint a însoțit pe soldați pe strada ce ducea spre Camăr, unde a fost împușcat locuitorul Jorțea Dumitru, iar acuzatul Sos Mihai a însoțit soldații în restul comunei, unde au fost împușcați: Bozga Ioan, Bozga Gavril, Sirca Dumitru și Mureșan Dumitru, fapte stabilite din însăși relatările acuzaților la interogatoriile luate cu ocazia inspecției, din cari relatări la interogatorii rezultă în mod evident contribuția fiecăruia (sic!) acuzat

la indicarea caselor în cari s-au făcut masacrele înainte de miezul nopții, participare dovedită cu însăși misiunea în sectorul de patulare a fiecărui acuzat. Între timp au sosit (sic!) la sediul gărzii naționale acuzatul Biro Emeric senior ce fusese sculat în acest scop de către acuzatul Borzași Francisc, trimis fiind de Vasvári Zoltán. Acuzatul Vasvári i-a ordonat acuzatului Biro Emeric senior să pregătească 10 căruțe și 10–15 oameni pentru dimineața, în scopul îngropării victimelor ucise până atunci, apoi acuzatul Vasvári s-a prefăcut că se duce în vecini, la locul școlii primare, ca să se culce. Abia a plecat Vasvári și s-a auzit o rafală de mitralieră trasă din sat, după bubuitul căreia acuzatul Vasvári pretextând că locuitorii români ai comunei i-au atacat campania (sic!) „pe la spate”, furios s-a adresat oamenilor din corpul de gardă al comunei, și în special comandantul grupei din gardă, acuzatului Biro Emeric senior, spunându-i în formă că va incendia comuna, la care acuzatul Biro Emeric senior i-a răspuns să nu facă acest lucru căci comuna, în proporție de 70% este compusă din unguri, după care acuzatul Vasvári a simulat în continuare că va da foc numai la casele românești, iar acuzatul Biro a protestat din nou, spunând că nici acest lucru nu este posibil întrucât casele românilor sunt răsfirate printre cele ale ungarilor, atunci acuzatul Vasvári Zoltán a cerut acuzatului Biro Emeric senior să-i dea oameni din gardă care să arate soldaților casele românești, în scop de a fi împușcați românii, și de data aceasta acuzatul Biro Emeric senior n-a mai protestat ci s-a supus docil.

Astfel acuzatul lct. Vasvári a format 6 echipe de soldați în frunte cu câte un om din garda acuzatului Biro Emeric senior, cari făceau de pază după miezul nopții, și anume: acuzatului Csepei Francisc, Csepei Sigismund, Kisfalusi Alexandru, Bereș K. Vasile, Bereș Nicolae și Ősz Endre.

Echipele astfel formate au pornit fiecare pe străzile pe care trebuia să patruleze obișnuit civilul din gardă care era pus ca și călăuză. Astfel echipa în frunte cu Csepei Francisc a pornit pe drumul ce duce spre comuna Suplacul de Barcău. După arătările acuzatului Csepei Francisc, toți românii locuitori în acel cartier și cari au fost găsiți în casă au fost împușcați. Astfel și-au găsit moartea următoarele victime: Leonte Gheorghe de 26 ani, Leonte Ana de 23 ani, Nedeșan Ana de 38 ani, Nedeșan Iosif de 17 ani, Nedeșan Florica de 14 ani, Nedeșan Pavel de 8 ani, Nedeșan Rujana de 8 luni, Crișan Gavril de 28 ani, Crișan Ana de 24 ani, Filimon Sârb de 30 ani, Rus Gheorghe de 19 ani, Rus Vasile de 8 ani, Rus Floarea de 5 ani, Rus Maria de 1 an, Nedeșan Mihai de 45 ani, Nedeșan Floarea de 45 ani, Nedeșan Flore de 75 ani, soția lui Nedeșan Flore de 70 ani, Bârca Flore de 54 ani, Bârca Maria de 35 ani, Bârca Leontina de 15 ani, Bârca Flore de 13 ani, Bârca Pavel de 24 ani, Bârca Maria de 5 ani, Pîntea Ana de 70 ani, Mureșan Dumitru de 36 ani, Chiș Dumitru de 45 ani, Meze Floarea de 4 ani, Meze Petru de 17 ani, Moze Nicolae de 14 ani, Moze Iuliu de 8 ani, Cosma Gheorghe de 49 ani, Cosma Ana de 51 ani, Cosma Domnica de 17 ani, Cosma Iuliana de 15 ani, Cosma Susana de 19 ani, Cosma Steluța de 20 ani, Sârb Vasile de 75 ani, Sârb Ioan de 38 ani, Sârb Maria de 28 ani, Lupu Ioan de 50 ani, Lupu Floarea de 42 ani, Lupu Vasile de 13 ani, Lupu Ioan de 10 ani, Lupu Flore de 5 ani, Nedeșan Nicolae de 30 ani, Nedeșan Leontina de 26 ani, Nedeșan Viorica de 3 ani, Nedeșan Ioan de 35 ani, Leonte Gheorghe de 70 ani, Leonte Ghiță de 68 ani, Leonte Petru de 28 ani, Leonte Floarea de 40 ani, Leonte Rozalia de 21 ani, Crișan Anania de 68 ani, Crișan Filip de 21 ani, Crișan Mihai de 24 ani, Târpe Ana de 30 ani, Târpe Maria de 15 ani, Crișan Dumitru de 35 ani, soția lui Crișan Dumitru de 38 ani, Crișan Floarea de 65 ani, Crișan Ionel de 1 an, Gavriluț Maria de 65 ani, Gavriluț Maria de 36 ani.

* * *

Echipa în frunte cu Csepei Sigismund a mers prin cartierul bisericii și cimitirului. După indicațiunile date soldaților de acuzatul Csepei Sigismund au fost împușcați următorii locuitori: Crișan Ioan de 59 ani, Crișan Floarea de 52 ani, Crișan Petru de 21 ani, Crișan Ștefan de 23 ani, Juruț Ioan de 30 ani, Juruț Maria de 30 ani, Butcovan Floarea de 15 ani, Juruț Gheorghe de 10 luni, Butcovan Mihai de 43 ani, Butcovan Pulina de 1 an, Butcovan Maria de 17 ani, Butcovan Mihai de 9 ani, Butcovan Vasile de 11 ani, Butcovan Anuța de 3 ani, Mureșan Gheorghe de 32 ani, Chifor Maria de 60 ani, Mureșan Silvia de 11 ani, Sârcea Floarea de 45 ani, Sârcea Maria de 43 ani, Poruțu Vasile de 65 ani, și Poruțu Maria-Ana de 62 ani.

* * *

Echipa în frunte cu Kisfalusi Alexandru a mers pe drumul spre comuna Camăr. După indicațiunile date soldaților de acuzatul Kisfalusi Alexandru au fost împușcați următorii locuitori: Tuș Ilie de 75 ani, Tuș Ana de 34 ani, Crișan Ioan de 65 ani, soția lui Crișan Ioan

de 57 ani, Crișan Nicolae de 20 ani, Nedeșan Crăciun de 54 ani, Nedeșan Catița de 50 ani, Nedeșan Emilia de 25 ani, Nedeșan Rozalia de 8 ani, Bereștean Petru de 62 ani, Bereștean Ana de 50 ani, Bereștean Pavel de 26 ani și Bereștean Dumitru de 11 luni.

* * *

Echipa în frunte cu acuzatul Bereș Nicolae a mers pe drumul către Zăuani și după indicațiunile date soldaților de acest acuzat au fost împușcați locuitorii: Mureșan Gheorghe de 58 ani, soția lui Mureșan Gheorghe de 42 ani, Butcovan Floarea de 20 ani, Butcovan Petru de 11 ani, Butcovan Vasile de 9 ani, Butcovan Paulina de 5 ani, Udrițe Domnica de 30 ani, Udrițe Rozalia de 9 ani și Sârca Flore de 63 ani.

* * *

Echipa în frunte cu acuzatul Bereș K. Vasile a mers pe drumul de pe malul pârâului Barcău și după indicațiunile date soldaților de acest acuzat au fost împușcați următorii locuitori: Crișan Gheorghe de 48 ani, Crișan Floarea de 35 ani, Crișan Gheorghe de 18 ani, Crișan Ioan de 3 ani, Buboii Vasile de 54 ani, Buboii Floarea de 30 ani, Buboii Cornelia de 13 ani, Buboii Ana de 7 ani, Buboii Vasile Gheorghe de 5 ani, Buboii Rujana de 3 ani, Buboii Maria de 70 ani, Bocean Ioan de 65 ani, Bocean Maria de 62 ani, Bocean Vasile de 30 ani, Bocean Maria de 28 ani, Bocean Maria Floarea de 4 ani, Bocean Ioan de 2 ani, Sârb Ana de 48 ani, Sârb Victor de 19 ani, Bocean Ana de 60 ani, Bocean Vasile de 28 ani, Bocean Ana de 18 ani, Bocean Floarea de 15 ani, Nedeșan Vasile de 48 ani, Nedeșan Victor de 18 ani, Nedeșan Leontina de 6 ani, soția lui Brisc Teodor Gafia de 30 ani, Brisc Viorica de 5 ani, Hălmăgean Gavril de 58 ani, Hălmăgean Ioan de 72 ani, Hălmăgean Maria de 69 ani, Hălmăgean Vasile de 29 ani, Hălmăgean Pavel de 21 ani, Hălmăgean Gheorghe de 26 ani, Hălmăgean Maria de 32 ani, Bozga Iuliana de 26 ani, Bozga Dumitru de 5 ani, Bozga Maria de 3 ani, Crișan Florica de 13 ani și Pordea Ana de 43 ani.

* * *

Echipa de soldați în frunte cu locuitorul Ősz Andrei a pornit tot către pârâul Barcău pentru a executa românii dintr-un cartier alăturat acestuia care cădea în raza acuzatului Bereș K. Vasile, însă locuitorul Ősz Andrei, dându-și seama de gravitatea faptei lor și nevoind să-și asume o asemenea răspundere a declarat soldaților că el nu cunoaște casele românilor, deoarece este venit de puțin timp în comună. Astfel sus-numitul nu a indicat nici o casă în care soldații să intre și săucidă. În schimb acuzatul Bereș K. Vasile, din sectorul învecinat, s-a oferit să arate el casele din sectorul ce-i fusese dat lui Ősz Andrei. Astfel după ce echipele lui Bereș K. Vasile și-au terminat sarcinile în sectorul său s-a contopit cu echipa cealaltă și au mers după indicațiunile acuzatului Bereș K. Vasile, omorând locuitorii români din sectorul ce-i aparținuse lui Ősz Andrei.

A doua zi dimineața, 14 sept. 1940, din ordinul acuzatului let. Vasvári Zoltán au fost scoși o mulțime de locuitori cu instrumente de săpat și au făcut groapa în cimitirul satului, o groapă lungă de 24 metri și lată de 4 metri. Alții (sic!) locuitori au fost scoși cu căruțele și au mers din casă în casă ridicând cadavrele și transportându-le la cimitir.

Cadavrele au fost aruncate în groapă în două șiruri, astfel că groapa fiind lată de 4 metri erau puși morții câte două (sic!) de-a lungul, cap la cap, încât doi morți acopereau lățimea gropii. Au fost excluse ceremoniile religioase de înmormântare, sicriile și poziția lor tradițională în care se așează un mort.

Împrejurimile comunei Ip

Având în vedere că trupele hortiste — pentru a-și justifica omorurile și fărâdelegile comise într-un teritoriu primit în sala Belvedere din Viena, din grația celor doi secundanți ai întemeietorilor fascismului european: Ribentrop și Ciano, teritoriu unde îi aștepta (sic!) o populație pașnică și neînarmată — au pretextat diferite atacuri prin surprindere și prin spate din partea acestei populații autohtone, asupra căreia urmau să pună stăpânire, și astfel la Treznea au pretextat că au fost atacați de fiica preotului român din comună, care ar fi tras asupra lor cu mitraliera din turnul bisericii românești, iar la Ip și-au motivat masacrele cu explozia unei grenade într-unul din carele trenului de luptă ale unei unități, explozie care însă în realitate se întâmplase de pe urma unui defel (sic!) de ambalaj și a negli-

jenței celor cari transportau lăzile cu grenadele. Dacă nu s-ar fi întâmplat masacre decât la Ip și Tresnea, cel care ar privi superficial aceste cazuri de nemaipomenită barbarie ar fi poate predispus să creadă că cel puțin în mod putativ hortiștii au putut să creadă că au fost atacați și prin urmare masacrele chiar dacă nu ar fi fost justificate, ar constitui totuși o depășire a legitimei apărări a trupelor hortiste, depășire scuzabilă prin imperiul temerii de care erau stăpânite aceste trupe.

Dar pentru binele adevărului și al dreptății și pentru a rămâne stigmatizate în istorie odioasele masacre ale „vitejilor cuceritori” la masa verde — și [ale] regimului hortist, s-au întâmplat și alte fapte, în alte localități, unde nu se mai pot susține nici de către acești odioși masacrați că ar fi avut motiv să le facă. Iată cum s-au întâmplat aceste fapte, cărora le lipsește chiar și pretextul:

În unele din aceste comune s-au identificat făptuitorii și parte din ei au fost chiar prinși și arestați, comparând în fața Tribunalului Poporului, iar în alte localități făptuitorii n-au putut fi identificați, rămânându-le însă amprente, adică efectele — ca să vorbească istoriei despre faptele lor și despre ei, ca reprezentanți ai unui regim.

Într-o hotărâre poate n-ar avea loc înșirarea unor fapte întâmplate, întrunind chiar elementele crimelor, atât timp cât făptuitorii au rămas neidentificați, dar într-o hotărâre ca aceasta, de proporție istorică, se cuvine a fi înșirate și aceste fapte, întrucât în fața Tribunalului Poporului pe lângă făptuitorii individuali mai există un acuzat oarecum imaterial, și anume, regimul.

În dimineața zilei următoare masacrelor de la Ip, o companie de honvezi sub conducerea unui căpitan, compania făcând parte din aceeași unitate a acuzatului Lehotczky Carol din Șimleul Silvaniei, și-a făcut apariția în comuna românească Marca, situată în vecinătatea comunei Ip.

Această companie a fost însoțită și de civili din comuna Ip, dintre cari unii erau îmbrăcați în haine militare, împrumutate de ocazie în scopul de a nu putea fi recunoscuți, așa după cum a fost acuzatul Ósz Árpád. În ziua de 15 și 16 septembrie 1940 acești militari sub conducerea lui Ósz Árpád drept călăuză și a lui Inczés Ștefan, ambii din comuna Ip, au împușcat pe câmp și în curțile locuitorilor doi evrei, 3 slovaci și 6 români.

Din extrasele de deces aflate la dosarul cauzei se poate vedea că numele celor împușcați sunt: Sumurlan Ioan, Balota Ilie, Ceipac Fani, Tap Dumitru, Chismanci Ioan, Fried Martin, Fried Ernest, Vlascovici Ștefan, Șuba Ioan, Balota Ioan, și un slovac rămas neidentificat, care nu era originar din această comună. Din aceleași extrase se poate citi și motivul împușcării acestor 11 persoane, și anume: „retorziune militară”. Iată, deci, că trupele hortiste, în virtutea inerției au mers cu principiul retorziunii și în comune unde nu aveau nimic de reprimat, pentru că nu numai că nu li se întâmplase nimic, dar nici măcar nu trecuseră trupe maghiare în aceste comune.

Prin actul de acuzare este acuzat și Fazekaș B. Paul din comuna Ip, pe motivul că ar fi luat parte, ca și complice, la călăuzirea trupelor maghiare în comuna Marca. Într-adevăr, s-a dovedit cu depoziția martorului Roșan Dumitru, că Fazekaș B. Paul a fost văzut cu trupele maghiare în comuna Marca, dar această apariție a lui s-a întâmplat la 3 zile după omorârea celor 11 persoane, când apoi în această comună nu s-au mai întâmplat masacre.

Acuzatul Fazekaș B. Paul era comandantul unei grupe a gărzii naționale din comuna Ip și mai fusese și plutonier în armata maghiară, astfel că se poate presupune că în această calitate a fost forțat de trupele maghiare să le însoțească în comuna Marca, dar întrucât în timpul când el a însoțit acești militari în comuna Marca nu s-a întâmplat nici un omor, Tribunalul Poporului cu drept cuvânt a stabilit că în sarcina lui nu s-au dovedit faptele imputate, și astfel a fost achitat de orice penalitate.

Pe aceeași linie de conduită, honvezii au intrat în ziua de 15 septembrie 1940 și în comuna Porți, conduși fiind de mai mulți civili din comuna Ip, printre cari a fost recunoscut acuzatul Csepei Alexandru, membru și el al gărzii naționale și comandant al grupeii a treia a acestei gărzii din comuna Ip.

Cu ajutorul acestui acuzat militarii unguri înarmați au prins și arestat 4 locuitori români și anume: Tagneș Ioan, Crăciun Pavel, Demian Ilie și Roșu Dumitru, pe cari i-au dus în fața sublocotenentului comandant al grupului de soldați ce intrase în comună. La ordinul sublocotenentului, un sergent rămas neidentificat, ajutat de alți militari, au descălțat pe acești locuitori, i-au legat și le-au aplicat lovituri în tălpile picioarelor.

Acești locuitori ar fi împărțit desigur soarta celor 11 victime din comuna Marca, dacă n-ar fi intervenit tocmai la timp, în fugă, și cu capul descoperit prin ploaie, directorul școlii primare și socrul preotului reformat din comuna vecină Leșmir, la intervenția energetică a căruia, cei 4 locuitori români au fost lăsați liberi și astfel totul s-a soldat numai cu o

tentativă. În comunele Cerișa, Camăr, Cosnicul de sus, Hălmașd și Nușfalău, Plopiș s-au întâmplat de asemenea masacre odioase. Făptuitorii au rămas neidentificați, dar faptele lor — după cum s-a amintit mai sus — este bine să fie menționate și aici.

Astfel: în comuna Cerișa au (sic!) intrat în dimineața zilei de 15 septembrie 1940 cam aproximativ o companie de honvezi, având de comandanți doi ofițeri cari n-au putut fi identificați. Acești soldați au adunat din comună o mulțime de locuitori români și i-au dus pe deal de lângă comună. În timpul străngerii locuitorilor, aceiași soldați au împușcat pe locuitorii: Ardelean Gavril, Silaghi Petru, Pizlea Vasile, Caritar Francisc, Caritar Andrei, Caritar Maria și Buboii Teodor.

Ajunzând apoi cu locuitorii adunați la dealul amintit, oamenii au fost înșirați în rând și numărați. Sergentul care i-a numărat a raportat ofițerului: „Sunt 64 de câini”. Ofițerul a ordonat apoi ca evreei să iasă dintre români, și astfel au ieșit 5 persoane, care au fost îndrumate sub pază pe celălalt versant al dealului. Apoi ofițerul a poruncit celor 59 de români rămași să fugă pe deal în jos, ceea ce românii au executat, iar soldații, la ordinul ofițerului, au deschis focul după ei ca la o vânătoare. Norocul celor proscriși (sic!) în acest fel la moarte a fost că s-au tupilat la timp prin răpele și cutele de teren ale dealului, astfel că numai un anume Herța Gavril din comuna Cosnicul de Jos a fost lovit mortal.

Concomitent cu această operațiune macabră, pe celălalt versant al dealului s-a procedat la fel cu cei 5 evrei, cu care ocazie au fost împușcați Piled Armin, Fried Iacob, Silberstein Samoil, Silberstein Iosif.

Această stare de fapt rezultă din depozițiile martorilor Ardelean Teodor, Steiner Margareta, Lech Vasile și din extrasele de moarte ale victimelor.

În aceeași zi de 15 septembrie 1940 aproximativ un pluton de honvezi au (sic!) intrat în comuna Camăr, conduși de un ofițer rămas neidentificat. Aici au strâns 4 locuitori români, a căror listă de nume o aduseseră cu ei, i-au așezat într-o căruță s-au prevăzut cu lopată, ciocan, hârleț, și astfel utilizați au dus pe cei 4 români în pădurea Zăuan din apropiere, unde i-au împușcat și îngropat pe loc. (Depozițiile martorilor Pușcaș Teodor și Maier Gheorghe).

În continuarea aceleiași activități criminale un grup de soldați de mărimea unui pluton s-au (sic!) dus în ziua de 16 septembrie 1940 în comuna Cosnicul de sus, unde au adunat mai mulți locuitori, pe care sub lovituri de armă i-au dus la primărie. Îndată a sosit și un ofițer, care nu a putut fi identificat și care a ordonat românilor adunați să intre în curte. În timp ce românii se îngrămădeau să intre pe poartă la ordinul ofițerului soldații au tras foc asupra grupului de români, omorând 8 persoane, și anume pe: Jurcuți Gheorghe, Moș Gheorghe, Repaț Vasile, Jurcuți Alexandru, Biriș Vasile, Silaghi Gavril, Roșan Vasile și Balotă Ioan, iar pe locuitorul Moș Teodor l-au rănit în abdomen, rămânând infirm toată viața.

În după amiaza zilei de 16 septembrie 1940 a venit o altă grupă de soldați, împușcând pe locuitorii: Pușcaș Gheorghe, Costelaș Lore, Tarcea Ioan, iar în ziua de 18 septembrie 1940 un alt grup de soldați au prins și împușcat pe locuitorul Costelaș Dumitru. În tot timpul masacrelor soldații erau însoțiți de civili din comunele vecine, rămași încă neidentificați, care le arătau casele românilor.

Faptele de mai sus sunt dovedite cu martorii: Cosma Gheorghe, Pușcaș Dumitru, Moș Teodor, Contraș Alexandru, și cu extrasele de deces anexate la dosarul cauzei.

Cu aceeași metodă descrisă mai sus, honvezii maghiari rămași neidentificați au ucis cu focuri de armă în 16 septembrie 1940 în comuna Hălmașd pe locuitorii: Sulec Paul, Mois Vasile a lui Andrei și Moș Vasile a lui Vasile, iar în dimineața zilei de 17 septembrie 1940 în aceeași comună și în același mod au fost împușcați locuitorii Matică Francisc, Jurec Maria, Matică Ghinățiu, Matică Nicolae, Matică Gheorghe, Matică Berta și Matică Francisc a lui Francisc, acesta din urmă în etate de numai 5 luni.

În dimineața aceleiași zile de 17 septembrie 1940 soldați unguri rămași neidentificați au intrat în comuna Nușfalău-Plopiș și fără nici un motiv au ridicat și împușcat pe locuitorul Laszlo Sofron, pe care apoi l-au îngropat pe câmp în afară de sat.

Masacrele din comuna Hălmașd și Nușfalău—Plopiș se dovedesc cu extrasele de moarte de la dosar.

Acestea sunt faptele honvezilor hortiști, cari grăesc despre intențiile de care au intrat acești honvezi în Ardealul căzut victimă combinației fasciste de la masa verde din palatul Belvedere din Viena. Ele nu lasă nici o îndoială asupra premeditării cu care regimul hortișt a comis aceste masacre cu scopul bine definit, ca prin mijloace violente să intimideze populația autohtonă a ținutului primit cadou de la Hitler și Musollini, pentru ca această populație să-și părăsească vetrele, iar ungunii să-și creeze o cât de mică majoritate în Ardeal, pentru a nu mai fi siliți să opereze în propaganda lor nesăbuită cu precare argumente de ordin istoric.

SĂNTIION

În noaptea de 16—17 septembrie 1940 a sosit în numita comună [Sântion] elevul plutonier, acuzatul Turcsányi Tiberiu, în fruntea unui grup de soldați. Având ură veche pe familia Tipănu, care locuia la o fermă din apropierea comunei, acuzatul Szöke Alexandru — pentru că erau mari români — (sic!) îi denunță la primul acuzat, Turcsányi Tiberiu. Înțelegeți să se răzbuine, ambii au plecat în miez de noapte la ferma victimei și sub pretextul că voiesc să facă percheziție domiciliară, pentru a găsi arme ascunse au scos afară din casă pe Tipănuț Gheorghe senior și pe fiii lui Gheorghe și Petru.

După ce acuzatul Tarcsanyi i-a înjurat că au fost mari români a tras în fiecare câte 2 gloanțe de revolver. Toți trei au căzut la pământ, însă victima Tipănuț Gheorghe junior, dând semne de viață a fost lovit în cap cu tocul sandalei, având potcoavă de fier, de către acuzatul Szöke Alexandru, iar plutonierul Turcsanyi îl lovea și el cu revolverul în cap. La fel a procedat acuzatul Szöke Alexandru și cu cele 2 victime: Tipănuț Gheorghe tatăl și fiul acestuia, Petru.

În urma leziunilor suferite, Tipănuți Gheorghe senior și fiul său Petru au murit în cursul zilei următoare în spitalul din Oradea, iar Tipănuț Gheorghe junior a fost salvat. În furia lui acuzatul a lovit cu revolverul și cu picioarele și pe soția lui Tipănuț Gheorghe senior, care ieșise din casă pentru a-i ruga să-i ierte, în timp ce fetele au fugit înspăimântate prin fereastră.

Paptele sunt dovedite cu martorii: v.ă.d. lui Tipănuț Gheorghe senior și Tipănuț Gheorghe junior și cu dosarul de cercetări al Tribunalului Bihor, anexat cauzei.

Comuna SUCUTARD

În luna septembrie 1940, în urma dictatului de la Viena, comuna Sucutard, ca [și] res- tul Ardealului de Nord, este ocupată de unitățile armatei ungare. Aici își are domeniul contele Vass Albert și familia, cari purtau ură neîmpăcată românilor cari primiseră de la Statul Român prin reforma agrară, o bună parte din moșia sa.

Mănat de această ură șovină el intervine prin locotenentul Pakucs, comandantul militar al comunei, să fie arestat fostul primar român, Mărginean Petru, în care acuzatul Vass Albert vedea pe principalul vinovat în aplicarea reformei agrare, arestând odată cu el și pe fata sa adoptivă, Mureșan Mărioara, pe atunci elevă la școala normală.

La intervenția sa sunt arestați locuitorii români Moldovan Iosif și Căț Ioan, cari prin anul 1938 au avut îndrăzneala de a porni proces penal împotriva contelui Vass Albert pentru leziuni corporale. Odată cu dâșșii au fost arestați comerciantul Rozenberg — motiv că ar face speculă — și cumnatele sale Mihaly Estera și Rozalia bănuite de contele Vass pentru activitate comunistă și denunțatoare la autoritățile românești față de acuzat, suspectat pentru activitate iredentistă.

Arestații Mărginean Petru, Mureșan Mărioara și Rosenberg Iacob, după interogatoriul luat de plutonierul Polgar, care i-a bătut pe ambii bărbați cu cruzime, au fost eliberați.

Au fost însă menținuți în arest cei doi săteni: Moldovan Iosif și Căț Ioan, precum și surorile Mihaly, ultimele fiind duse pe la ocolul contelui Vass pentru a fi recunoscute.

Toate intervențiile făcute de Rosemberg Iacob singur, sau împreună cu comerciantul Ordentlich Géza — un bun cunoscut al contelui Vass — de a scăpa pe cumnatele sale, au rămas infructuoase. Tot cu același rezultat s-a reîntors de la acuzat locuitorul Pușcaș Ioan, care a mers să implore milă pentru Câți Ioan.

În ziua de duminică, 22 septembrie 1940, pe când lumea ieșea din biserică, cei 4 arestați au fost duși sub pază militară în comuna Țaga, unde a doua zi dimineața au fost impușcați și aruncați în groapă comună.

Rolul și vinovăția acuzaților Vass Albert, Vass Andrei, lct. Pakucs și plut. major Polgar este precis arătat de către martorii Rosenberg Iacob, Mărginean Petre, Mureșan Mărioara Moldovan Susana și alții indicați special în dosarul cauzei.

MUREȘENII DE CÂMPIE

Numita comună este situată la aproximativ 7 km distanță de comuna Sucutard, și în timpul masacrelor de aici, la Mureșenii de Câmpie de afla cantonat un grup de soldați din armata maghiară, sub comanda locotenentului Csordás Gergely, din regimentul 19 honvezi din Nyiregyháza.

Aici era preot român Andrei Bujor, având soție și 3 copii, și la casa și curtea lor cantonase mai mulți soldați, cari se duseseră acolo la jafuri. Îngrijorat de cele ce vor urma, căci militarii erau agresivi, preotul a plecat la Cluj pentru a solicita intervenția comandamentului militar, însă neobținând nici o promisiune, în seara zilei de 20 septembrie 1940, pe la orele 10, sosește acasă descurajat.

Înainte de a sosi este pândit pe șosea de acuzatul locotenent Csordas Gergely, și imediat trimite încă în aceeași seară o patrulă de 12 soldați înarmați la casa preotului Bujor cu ordinul precis de a-l extermina împreună cu toată familia, precum și cu cei arestați în aceeași după masă: Gurzău Ioan cantor, Gurzău Valeria soția acestuia, Petrea Natalia, soția învățătorului, Petrea Gheorghe, Ana Miron, soacra acesteia, și Petrea Rodica, copilul de 5 ani al învățătorului și menținut sub pază în casa preotului.

Soldații trimiși la casa preotului, conformându-se ordinului primit, împușcă pe toți cei mai sus arătați, și anume pe membrii familiei preotului prin camerele de culcare, iar pe ceilalți prin curte, împărțind aceeași soartă și servitoarea preotului ungueroaica Juhasz Sarolta.

Toate victimele, în număr de 11, sunt îngropate în aceeași noapte în curtea casei preotului român, într-o groapă improvizată, și dimineața, sosind acuzatul locotenent Csordas Gergely la fața locului, i se raportează executarea ordinului.

Faptele de mai sus și vinovăția acuzaților sunt dovedite cu martorii: Mănecan Todiciă, Divricean Nichita, Bujor Viorica, Olivici Delcu, Gurzău Vasile, Puia Alexandru și Peștean Vasile.

Din probațiune administrativă s-au dovedit că locot. Csordas Gergely a fost instigat de a săvârși crimele de mai sus de către acuzatul Vass Albert în comuna vecină Sucutard, căci contele avea supărare pe părintele Bujor din cauza unui teren de vânătoare și pentru că vedea în dânsul un mare român.

Rolul acuzatului Körösi Iosif însă nu a fost determinant pe lângă acuzatul locot. Csordás Gergely în săvârșirea masacrelor prezența lui continuă pe lângă primul se explica prin cunoașterea limbei ungare, fiind astfel întrebuințat ca tâlmaci, fapt pentru care Tribunalul Poporului l-a achitat din lipsă de dovezi. Având în vedere că s-a stabilit înaintea Tribunalului Poporului, așa cum s-a arătat mai sus, că acuzații, fără deosebire, au comis aceste crime ale lor cu intenția și în scop de persecuție și din motive rasiale.

În drept

Având în vedere că faptele săvârșite de acuzați intrunesc elementele crimei prevăzute de art. 2, lit. c, din Legea 312/1945 pentru crime de războiu, care are următorul conținut anunțat în ședința publică, sunt vinovați de dezastrul țării prin săvârșirea crimei de războiu cei ce au ordonat sau săvârșit represiuni colective sau individuale în scop de persecuție politică sau din motive rasiale asupra populației civile.

Că, în general vorbind, s-a dovedit în fața acestui Tribunal al Poporului că toți acuzații condamnați au săvârșit cu intenție crimele în scop de persecuție politică și din motive rasiale.

Având în vedere că, luați în parte fiecare din acești acuzați, conform participației lor la săvârșirea crimelor arătate mai sus, acestea se încadrează în dispozițiunile textului enunțat, după cum urmează:

1. Acuzatul Szinkovits Zoltán s-a dovedit a fi instigat soldații maghiari la prinderea și masacrarea celor 11 victime în ziua de 8 septembrie 1940 în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, fapt prin care este a se califica de instigator la aceste crime și a se pedepsi potrivit art. 3, alin. 2, comb. cu al. 4, al aceluiași articol, cu pedeapsa de bază prevăzută pentru autorii crimelor și fiind un factor determinant în comiterea masacrelor din Nușfalău, iar fapta fiind de o gravitate apreciabilă, Tribunalul Poporului a apreciat că din cele două pedepse coordonate prevăzute de Legea acestui acuzat este a i se aplica pedeapsa cu moartea.

2. Acuzatul Baji Francisc, moșier din comuna Tresnea, jud. Sălaj este acela care a instigat pe acuzatul lct. col. Akoși ca să se abată de la drumul normal și să masacreze populația pașnică a comunei Tresnea, faptă care de asemenea se încadrează în dispozițiunile art. 32 alin. 2 și 4, din legea specială și cu considerare la gravitatea faptelor Tribunalul Poporului a apreciat că este cazul a i se aplica pedeapsa capitală.

3. Acuzatul Vass Andrei, moșier din comuna Sicutard, și fiul său Vass Albert, sunt acei cari au determinat prin instigare masacrarea familiei preotului Bujor din comuna Mureșenii de Câmpie, fapte cari se pedepsesc în conformitate cu art. 3, alin. 2 și 4, din legea specială, cu pedeapsa cu moartea.

4. Acuzatul lct. col. Akoși este acela care a ordonat și condus masacrarea populației civile în comuna Tresnea, Zalău, și Muntele Meseș și Hida, fapte cari încadrează ca autor moral ale (sic!) acestor masacre, pedepsibil cu pedeapsa cu moartea, prevăzut de art. 3, alin 2 din lege.

5. Acuzații: sublt. Vitéz Mocsari, sublt. Koltay, sublt. Szabo Zoltán, stegar Gruppa Alexandru, sergent Gruppa Anton și sergent Bagi Mihail, toți din Batalionul 22 grăniceri Debrețin, de sub comanda lct. col. Akoși, sunt vinovați că au luat parte efectivă ca autori principali la masacrarea populației comunei Tresnea și astfel faptele lor fiind pedepsibile conform art. 3 alin. 2 din lege, Tribunalul Poporului a apreciat, față cu ferocitatea cu care au condus și făptuit masacrele că este a li se aplica maximum de pedeapsă dintre cele două pedepse coordonate și anume: pedeapsa cu moartea.

6. Acuzatul lct. col. Lovas s-a făcut vinovat deuciderea învățătorului Cosma Aurel și soția acestuia din comuna Tresnea, prin aceea că în calitate de comandant militar al plasei Zalău, venind la vreo trei zile după masacre prin comuna Tresnea și auzind că Cosma Aurel s-a salvat prin fugă, deși era conștient de nevinovăția lor, totuși a dat ordin să fie urmăriți, prinși și împușcați, ceea ce s-a întâmplat. Fapta lui este pedepsibilă conform art. 3, alin. 2, din lege, cu pedeapsa maximă.

7. Acuzații Gáll Francisc, Mihai Alexandru, Pocs Ioan și Budai Ioan Gepü sunt acei cari au avut partea leului lauciderea victimelor protopop Aurel Munteanu și poliștului Nicula Gheorghe din Huedin. Într-adevăr, despre acuzatul Gáll Francisc s-a dovedit, după cum s-a arătat mai sus, că în timp ce macabru cortegiu străbăteau (sic!) strada mare de la casa lui Ghiuța spre „Akácoș”, acesta se erijase în șef al expediției, ceea ce denotă că a fost unul din principalii coautori.

Despre acuzatul Mihály Alexandru s-a dovedit nu numai că a fost tot timpul printre schingiuitorii victimelor, ci el a dat ultima lovitură, așa-zicând de grație, protopopului Aurel Munteanu, deci nu poate fi altfel clasat decât coautor principal.

Tot la fel s-a dovedit și despre acuzatul Pocs Ioan că a fost unul din coautorii cei mai feroce care, spre a se încredința că victima protopop Aurel Munteanu a murit cu adevărat i-a vârat pe gât o cărje de fier, iar în ceea ce privește acuzatul Budai Ioan Gepü, el a fost acela care în timp ce victimele erau duse pe strada mare spre „Akocș” a împuns pe protopopul Munteanu în fesă cu un par.

Având în vedere că Tribunalul Poporului a apreciat că acești acuzați au avut o participare mai efectivă și mai determinantă a morții victimelor, i-a considerat ca autori principali și le-a aplicat pedeapsa cu moarte prevăzută de art. 8 alin. 2 din lege.

8. Acuzații lct. col. Lehotczky Carol și lct. Vasvári Zoltán sunt aceia cari, primul în calitate de comandant militar al plasei Șimleul Silvaniei, a ordonat, iar al doilea în calitate de comandant al companiei (sic!) cantonate în comuna Nusfalău au executat masacrele întimplte în noaptea de 14-14 septembrie 1940 în comuna Ip, precum și din împrejurimile comunei Ip și anume: din comuna [comunele] Cerișa, Marca, Camăr, Cosmicul de Sus, Hălmajd și tentativa din comuna Porț.

Faptele lor se încadrează, ca și al tuturor celorlalți acuzați în dispozițiunile art. 2 pct. e, din lege, și în conformitate cu art. 3, alin. 2, din lege, Tribunalul Poporului a apreciat că este a li se aplica pedeapsa cu moartea.

9. Acuzații elev plut. Turcsanyi Tiberiu și Szöke Alexandru sunt autorii materiali ai omorării și rănirii membrilor familiei Tipănuți din comuna Sântion, jud. Bihor, fapte cari se încadrează în dispozițiunile amintite mai sus și cari Tribunalul Poporului a apreciat că sunt posibil a se pedepsi cu pedeapsă capitală.

10. Acuzatul lct. Pakucs este cel care la instigarea acuzaților Vass Andrei și Albert a masacrat 4 victime în comuna Sicutard. Iar acuzatul locot. Csordás este autorul măcelării familiei preotului Bujor din comuna Mureșenii de Câmpie.

Tribunalul Poporului a apreciat că aceste fapte precise și dovedite sunt a se pedepsi cu moartea.

11. Acuzații Kovács Francisc Czucsi, Ercei Francisc, Kovács Andrei, Máthé Francisc, Kudor Ioan Duka, Cozma Andrei Guzi și Szekeres Ioan s-au dovedit că au fost printre primii care au prins dintr-un început pe victima protopop Aurel Munteanu și deci dacă nu s-a dovedit că ar fi dat loviturii mortale victimei, ci numai lovituri mai mici cu pietre și cu bastoane mai subțiri, totuși sunt incontestabili factorii determinanți în cauzalitatea acestor crime, întrucât dacă ei nu ar fi acostat victimele și nu ar fi instigat soldații să meargă să le (sic!) aducă pe victima protopop Aurel Munteanu nu ar fi fost dată nici ocazia manifestării criminale a tumultului.

Aceasta (sic!) a fost considerentul pentru care Tribunalul Poporului a apreciat că acestor acuzați, chiar dacă nu li se aplică pedeapsa cu moartea, trebuie să fie pedepsiți cu cealaltă pedeapsă de bază prevede art. 3, alin. 2 din lege, anume cu muncă silnică pe viață.

Considerând că ceilalți participanți la omorârea celor două victime din Huedin nu pot să fie considerați decât ca participanți secundari, și anume complici, Tribunalul Poporului i-a încadrat după cum urmează:

12. Acuzatul Bethlendi Francisc Gusaș, fiind dovedit că a luat parte la lovirea victimelor din Huedin și că în timpul ce lua parte la aceste loviri striga: „Nici o brazdă, numai tot”, este evident că trebuie încadrat printre complicii acestor măcelări.

Acuzații Bartha Andrei, Derszi Francisc și Ambrus Francisc de asemenea au ajutat la comiterea crimelor din Huedin prin loviri însă care au fost în măsură mai mică decât ale acuzatului Bethlendi Francisc Gusaș.

Acuzatul Kudor Ștefan Hanzi s-a dovedit a fi participant într-o măsură mai mică la maltratarea protopopului Munteanu Aurel prin lovirea lui cu o piatră în poarta casei lui Negrn Iosif Ghiuță și de asemenea a luat parte la prima maltratare a polițistului Gheorghe Nicula, întâmplată în casa lui Veres Ioan Csizár.

Considerând că faptele acestor acuzați sunt a se califica conform art. 2, alin. 2 din legea nr. 312/1945, comb. cu art. 121 din codul penal.

Că în ceea ce privește pedeapsa, aceștia sunt de a se pedepsi în conformitate cu art. 3, alin. 2 și 6 din legea specială, comb. cu art. 12 din codul penal, adică cu o pedeapsă mai ușoară cu un grad decât autorii principali.

Considerând că Tribunalul Poporului a apreciat că autorilor principali li se cuvenea, în ora, moartea, iar altora munca silnică pe viață.

Având în vedere că gradul următor de pedeapsă este munca silnică pe timp de 5—25 ani

Că Tribunalul Poporului, la măsurarea pedepselor acestor acuzați a avut în vedere art. 157 cod. penal, și anume pentru acuzații: Bartha Andrei, Derszi Francisc și Ambrus Francisc, a considerat cu circumstanță faptul că nu ei au fost inițiatorii acestor omoruri, ci au fost atrași spre participare oarecum de psihologia mulțimii, la care desigur s-a adăugat firea lor impulsivă și educația fascistă-șovină.

În ceea ce privește pe acuzatul Bethlendi Francisc Gusaș, s-a avut în vedere aceiași circumstanță atenuantă, însă în mai mică măsură, întrucât participarea lui s-a dovedit a fi fost în mod mai mare măsură (sic!) decât a celor trei acuzați de mai sus deoarece el a fost acela care îndemna lumea din jur prin strigăte: „Nici o brazdă, numai tot”.

În ceea ce privește pe acuzatul Kudor Ștefan Hanzi este adevărat că s-a dovedit vinovat prin cele arătate mai sus, dar Tribunalul Poporului a apreciat că acest acuzat n-a mai fost văzut participând la maltrătarile ulterioare sau însoțind cortegiul spre „Akácós”, și astfel i-a aplicat minimul prevăzut pentru munca silnică pe timp mărginit.

13. Acuzator (sic!) maior Fekete Paul, care a patronat omorurile de la Huedin se încadrează în dispozițiunile art. 2, lit. e, și se pedepsește conform art. 3, alin. 2 și 6 din legea nr. 312/1945, pentru complicitate comb. cu art. 121 și 123 cod penal.

Acuzatul plut. maj. Polgar, care a secondat pe acuzatul lt. Pakucs în maltratarea făcută înainte de uciderea victimelor din comuna Sucutard, se încadrează și este a se pedepsi ca și acuzatul precedent.

Tot la fel și acuzatul Sütő Ioan, care a ajutat echipele militare din comuna Tresnea, arătându-le casele celor ce trebuiau a fi incendiate și ale cărei proprietari trebuiau să fie măcelăriți.

De asemenea și acuzatul Csepei Francisc, Bereș K. Vasile, Ősz Arpad și Pincses Ștefan fiind cei mai zeloși auxiliari ai echipelor militare de masacru din comuna Ip și împrejurimi, li s-a aplicat maximum prevăzut pentru munca silnică pe timp mărginit, ca o pedeapsă cu un grad mai ușoară decât cea cuvenită autorilor.

14. Acuzații Borzași Francisc, Biro Emeric junior, Bereș F. Sigismund, Kisfalusi Balint, Csepei Sigismund și Soos Mihai au fost participanți auxiliari ai echipelor militare la

masacrele din comuna Ip, însă fiind mai puțin zeloși decât grupul precedent Tribunalul Poporului a avut aceasta în vedere la măsurarea [evaluarea] pedepsii.

15. Acuzatul Varga Alexandru a fost acela care împreună cu Sütö Ioan stăruia la expulzarea notarului Mărcuș și a altor români din Tresnea din cămara de la conacul moșierului Baji, unde îi ascunsese martorul Gáll Iosif, pentru ca să nu fie expuși furiei celor care masacrau prin comună, întrucât însă nu s-a dovedit a fi avut o participare directă, Tribunalul Poporului apreciind, a găsit că este a se condamna 10 (zece) ani muncă silnică.

16. Acuzații Szabo Ioan și Fabian Ioan, cari au ajutat pe honvezii unguri la masacrarea celor două femei din grupul celor 11 români la Nusfalău sunt a se califica conform art. 2, lit. e, și a se pedepsi conform art. 3, alin. 2 și 6 din legea nr. 312/1945 comb. cu art. 121 și 123.

17. Acuzatul Biro Emeric senior, deși putea împiedica printr-un singur cuvânt masacrul din comuna Ip, s-a complăcut, totuși, în postura de a lăsa mână liberă acuzatului locot. Vasvari și i-a dat chiar ajutor, îngăduind oamenilor din așa-zisa gardă națională să indice militarilor casele românești, deși putea să le interzică aceasta, fără ca să-i fie teamă că lui, ca ungar, nu i se putea întâmpla vreun rău.

Acest acuzat este acela care după distribuirea echipelor a fost prezent la primele împușcături ale echipei condusă de Boros K. Vasile și cu toate că a văzut, deci, despre ce este vorba, nu a ordonat oamenilor lui din gardă să nege arătarea caselor românești ci a plecat liniștit spre casă. Fapta lui se încadrează în dispozițiunile arătate mai sus și se pedepsește conform art. 3, alin. 2 și 6 din legea nr. 312/1945, comb. cu art. 121 și 123 cod penal și fiindcă a depășit vârsta de 60 ani s-a făcut și aplicarea art. 31 din codul penal.

18. Fapta acuzatului Csepei Alexandru, de a fi condus o echipă de militari în comuna Porți, Sălaj, cu scopul de a extermina populația românească de acolo, întrunește elementele tentativei crimei de război prevăzute de art. 2, lit. c, și se pedepsește în conformitate cu art. 3, alin. 2 și 6 din legea nr. 312/1945, comb. cu art. 121 și 123 cod penal cu art. 96 și 97 cod penal.

19. Acuzații Kisfalusi Alexandru și Beres Nicolae au fost găsiți vinovați pentru fapte ce se încadrează în aceleași texte ca și cei de mai sus, dar întrucât amândoi, primul în măsură mai mică, au comis intenționat indicarea câtorva case românești din sectorul lor, fapta lor a fost de natură a determina convingerea Tribunalului Poporului că acestor doi acuzați este cazul să li se aplice circumstanțe ușurătoare.

Având în vedere că dintre cei 62 de acuzați rămași spre judecare numai 25 acuzați s-au judecat în stare de arest, iar restul au fost judecați în contumacie, conform normelor prevăzute pentru acești acuzați.

Considerând că după cum s-a arătat încă la începutul considerentelor acestei hotărâri, deși faptele arătate mai sus au fost comise de persoane diferite și la intervale diferite, totuși, întrucât ele au fost comise în executarea aceleiași rezoluțiuni criminale formată în creierul fascisto-șovin al păturilor conducătoare de atunci, faptele prevăzute au legături strinse între ele și, de altcum, se încadrează perfect în același text de lege, și anume în art. 2, lit. e.

Considerând că toate faptele acuzațiilor intră în noțiunea ilegală a crimei de război, cari au adus la dezastrul țării, întrucât prin săvârșirea acestor atrocități regizate din umbră, în ultima instanță de hitlerismul criminal, nu s-a făcut altceva decât s-a atătat ura de rasă la ambele popoare — români și maghiari — care ură apoi a fost utilizată de Hitler prin promisiunile ce le făcea referitoare la Ardeal, atât lui Horthy, cât și lui Antonescu, cu cari pricina a reușit să-i determine să intre în războiul anti-sovietic, ducând prin aceasta țării respective la dezastru.

Având în vedere că apărarea s-a pus pe punctul de vedere ca, în speță, nu se poate aplica legea specială nr. 312/1945, întrucât la aceasta s-ar opune principiul clasic al nereactivității penale, consfințit prin art. 1 din codul penal.

Considerând că această susținere a apărării nu poate fi luată în seamă, deoarece pe de o parte faptele săvârșite de acuzați sunt de un caracter vădit criminal, chiar după dreptul comun, și au fost de natură de a trezi în acuzați cunoștința că va veni un timp când vor trebui să răspundă de aceste fapte ale lor, iar pe de altă parte au fost avertizați în repetate rânduri de reprezentanții națiunilor unite prin emisiuni radiofonice că purtarea lor neomenoasă va atrage după sine pedepsirea, dar în ultimă instanță acuzații trebuiau să știe că și în baza convențiilor internaționale de la Haga, ororiile(sic!) și represaliile asupra populației civile neînarmate sunt interzise.

Considerând în plus că legea nr. 312/1945, sancționând fapte excepționale, este ea însăși o lege excepțională, care prin textele ei categorice, cel puțin în această materie, derogă de la principiul clasic al neretroactivității legii penale.

Considerând că în ceea ce privește incidentul autorității forului judecat ridicat de apărare, respingerea acestui incident s-a motivat la începutul hotărârii.

Având în vedere că apărarea a mai ridicat și incidentul prescripției omorurilor săvârșite la Huedin, pe motiv că în ceea ce privește pe acuzații aceștia nu pot să fie învinuiți decât cel mult de leziuni corporale, delict care s-ar prescrie în termen de 5 ani, și ca atare n-ar mai putea deschide acțiune publică împotriva lor.

Considerând însă că faptele acuzaților, atât a le autorilor principali, cât și a le complicilor sunt calificate de legea nr. 312/1945 drept crime de războiu și că în cazul crimelor acțiunea publică se prescrie abia prin trecerea celor 15 ani, iar astfel fiind, este evident că faptele săvârșite de acuzații din Huedin nu sunt prescrie.

Având în vedere că apărătorii acuzaților din Ip au mai cerut achitarea și pentru faptele că acuzații au săvârșit faptele lor sub imperiul constrângerii morale, astfel nu ar fi responsabili pentru faptele lor.

Că însă, în art. 130 din codul penal se spune explicit cine nu răspunde pentru fapta sa și care este noțiunea constrângerii morale, și anume constrângere morală există atunci când intervine o amenințare care constituie un pericol direct pentru viața, integritatea corporală și sănătatea fie a propriei sale persoane fie a unei rude sau a unei persoane de care este legat printr-o temeinică afecțiune și dacă pericolul nu putea fi înlăturat prin alte mijloace. Ori, acuzații complici ai masacrelor din Ip nu pot susține cu temei că fapta lor a fost produsă în urma unei astfel de amenințări. Dovadă martorul Ösz Andrei, care deși n-a executat cererea criminală formulată de acuzatul locot. Vasvári Zoltán, totuși nu i s-a întâmplat nimic. Cine poate să susțină cu temei că în cazul când acești acuzați nu ar fi arătat casele românești, adică nu ar fi participat la crime, ar fi avut de suferit, ca oame-nii(sic!) de origine etnică maghiară, de la armata maghiară.

Având în vedere că apărarea pentru acești acuzați de la Ip s-a mai pus pe punctul de vedere că ei [acuzații] nu răspund, întrucât au arătat casele românilor din ordin, ori în conformitate cu art. 137 cod penal, cel care săvârșește o faptă din ordinul superiorului său a legii nu răspunde pentru fapta sa, ci responsabil este superiorul care a dat ordin, în cazul când acesta a fost dat de superior, și este acoperit de lege în cazul când a procedat la ordinul legei.

Considerând că în ceea ce privește faptele săvârșite la ordinul legei și la comanda autorității legitime au existat în doctrină două teorii opuse și anume:

După teoria supunerii pasive se admite ca întodeauna organul inferior nu este responsabil de faptele comise la ordinul legei sau la comanda superiorului, ci este obligat să manifeste supuneri desăvârșite, atât legii, cât și superiorului său, fără a avea dreptul să discute sau să aprecieze legitimitatea unui ordin.

După teoria a doua, numită în doctrina română „teoria baionetelor inteligente”, inferiorul are dreptul să discute și să aprecieze chiar legalitatea formală sau materială a ordinului superiorului sau chiar inferiorul are responsabilitatea proprie pentru orice infracțiune comisă din ordin.

În fine, după teoria intermediară consfințită în textul art. 137 cod penal numai atunci nu se socotește infracțiune în fapt dacă este impus sau autorizat de lege, dacă este executat în condițiunile ei, sau dacă este ordonat de un organ competent în virtutea unui ordin de serviciu, dat din forme legale, de autoritate competentă și dacă nu are caracter vădit ilegal.

Considerând că în cazul în speță ordinul de a arăta casele românești în scop ca românii să fie împușcați, nu era dat nici în formă legală, nici de autoritate competentă, întrucât orice țaran poate să știe că nimeni nu poate fi împușcat fără nici o cercetare și fără nici o vină, și deci pentru acești acuzați cererea — căci nu poate fi numit ordin — acuzatului Vasvári Zoltán de a i se arăta casele românești pentru ca românii să fie împușcați avea un caracter vădit ilegal și ca atare nu sunt apărați de răspundere.

Văzând și dispozițiunile art. 3, alin. ultim din Decretul lege nr. 312/1945, comb. cu art. 25, pct. 1, cod penal, potrivit căruia acuzaților condamnați trebuie să li se pronunțe și pedeapsa complementară a degradării civice, precum și confiscarea întregii averi în folosul statului sub titlu de despăgubire.

Având în vedere că în ceea ce privește acuzatul Tütös Ioan, Mathe Paul, Paladi Francisc și Szabo Sofron, motivele pentru care au fost achitați s-au arătat pe larg mai sus.

Că în ceea ce privește acuzatul Farago Stefan, moșier din comuna Ip, s-a dovedit numai atât că și el a conlucrat la înființarea gărzii naționale a comunei Ip, dar nu s-a dovedit că această gardă a fost înființată cu scopul dinainte prevăzut ca să ajute la masacrarea populației comunei, astfel că din lipsă de dovezi a trebuit să fie achitat.

Că în ce privește acuzatul Fazakaș B. Paul, de asemenea s-a dovedit că atunci când a fost cu trupele maghiare în comuna Marca nu s-au întâmplat omoruri, fapt din care se deduce că nu le-a condus în acest scop. Din contra, s-a dovedit în favoarea lui, deși grupa lui de gardă națională din Ip nu era de serviciu în noaptea de 12—14 septembrie 1940, totuși s-a sculat noaptea de acasă, s-a dus pe strada lui și a împiedicat masacrarea mai multor familii românești de către echipa militară condusă de Csepei Sigismund. Astfel fiind din lipsă de dovezi și acest acuzat a trebuit să fie achitat.

Având în vedere că, în ceea ce privește pe acuzatul Körösi Iosif, de asemenea nu s-a dovedit că ar fi avut vreun rol determinant sau auxiliar în uciderea familiei preotului Bujor din Mureșeni de Câmpie, prezența lui constând în preajma locot. Csordás Grigore explicându-se prin faptul că era singurul ungar din comună care deci, era în stare să facă oficiul de traducător între locotenentul maghiar și populația de origine etnică română.

Văzând dispozițiunile art. 14, alin. ultim din legea nr. 312/1945.

Pentru aceste motive

ÎN NUMELE LEGII

H O T Ă R Ă Ș T E

Declară vinovați pe acuzații :

- 1) Szinkovitz Zoltan, major, fost domiciliat în com. Nușfalău, jud. Sălaj, azi cu domiciliul necunoscut;
- 2) Baji Francisc, proprietar de moșie, din comuna Treznea, major, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 3) Vass Andrei, moșier din comuna Sucutard, jud. Someș, major, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 4) Vass Adalbert, major, moșier în comuna Sucutard, jud. Someș, actualmente cu domiciliul necunoscut;
- 5) Locot. col. Akosi, major, comandantul Bat. 22 Grăniceri din Debrețin azi cu domiciliul necunoscut;
- 6) Sublocot. Viter (sic !) Mocsáry din Batalionul 22 Grăniceri din Debrețin, azi cu domiciliul necunoscut;
- 7) Sublocot. Koltay din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, comp. [a] III-a, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 8) Sublocot. Szabo Zoltán, ofițer de jandarmi din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 9) Stegar Gruppa Alexandru, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 10) Stegar Gruppa Anton, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 11) Serg. Bagi Mihail, din Batalionul 22 Grăniceri Debrețin, cu domiciliul în loc necunoscut;
- 12) Locot. col. Lovas, fost comandantul militar al plasei Zalău de la 8 septembrie 1940 la 25 noiembrie 1940, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 13) Gáll Francisc, major, fost cu domiciliul în orașul Huedin, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 14) Mihályi Alexandru, major, fost cu domiciliul în orașul Huedin, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 15) Pocs Ioan, de 32 ani, născut în Huedin, fost jandarm în comuna Mirea, jud. Satu Mare, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 16) Budai Ioan Gyepü, de 37 ani, cetățean român, născut în Huedin, azi cu domiciliul necunoscut;
- 17) Locot. Vasvári Zoltan, major, din unitatea militară maghiară care în ziua de 7 septembrie 1940 a cantonat în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, azi cu domiciliul în loc necunoscut;

- 18) Locot. col. Lehotzki [sic!] Carol, major, fost comandant militar al plășii Șimleu Silvanici, jud. Sălaj, de la 8 septembrie la 25 noiembrie 1940, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 19) Elev plut. Turcsányi Tiberiu, major, din formațiunile militare de propagandă maghiară, cu domiciliul în loc necunoscut;
- 20) Szöke Alexandru, major, fost domiciliat în comuna Sîntion, jud. Bihor, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 21) Locot. Pakucs, major, din Reg. 19 honvezi Nyiregyhaza, cu domiciliul în loc necunoscut;
- 22) Locot. Csordás Gergely din Regim. 19 honvezi Nyiregyhaza, major, cu domiciliul în loc necunoscut;
- 23) Kovács Francisc, major, născut în Huedin, cetățean român, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 24) Ercei Francisc, de 51 ani, cetățean român, de profesiune pantofar, domiciliat în Huedin, aflat în stare de arest;
- 25) Kovács Andrei, de 39 ani, cetățean român, de profesiune plugar, domiciliat în comuna Tetiș, jud. Cluj, aflat în stare de arest;
- 26) Mathé Francisc, de 38 ani, cetățean român, de profesiune plugar, domiciliat în Huedin, aflat în stare de arest;
- 27) Kudor Ioan Luka, de 32 ani, cetățean român, dogar, domiciliat în comuna Bicalat, jud. Cluj, afla în stare de arest;
- 28) Kozma Andrei Guzi, de 31 ani, născut în comuna Bicalat, jud. Cluj, cetățean român, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 29) Szekeres Ioan junior, de 39 ani, născut în comuna Bicalat, jud. Cluj, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 30) Kudor Ștefan Hanzi, de 43 ani, cetățean român, domiciliat în Huedin, de profesiune agricultor, aflat în stare de arest;
- 31) Bartha Andrei, de 45 ani, cetățean român, domiciliat în comuna Bicalat, jud. Cluj, agricultor, aflat în stare de arest;
- 32) Derzi Francisc, de 26 ani, născut în Huedin, de profesiune pantofar, cetățean român actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 33) Ambrus Francisc junior, de 24 ani, cetățean român, născut în comuna Jebuc, jud. Cluj, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 34) Bethlende (sic!) Francisc Gusas, de 39 ani, cetățean român, domiciliat în Huedin, de profesiune măcelar, aflat în stare de arest;
- 35) Maior de jandarmi Fekete Paul, comandantul legiunei de jandarmi de campanie (sic!) din Huedin în anul 1940, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut;
- 36) Plut. major Polgar din Regimentul 19 honvezi Nyiregyhaza, cu domiciliul în loc necunoscut;
- 37) Szabo Ioan, de 44 ani, cetățean român, de profesiune plugar, domiciliat în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;
- 38) Fábian Ioan, de 43 ani, cetățean român, de profesiune cojocar, domiciliat în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;
- 39) Titkos Iosif, de 72 ani, cetățean român, fost primar al comunei Treznea, jud. Sălaj, domiciliat în orașul Zalău, str. Eminescu 126, aflat în stare de arest;
- 40) Sütő Ioan, fost locuitor în comuna Treznea, jud. Sălaj, major, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 41) Varga Alexandru, de 57 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în orașul Zalău, str. Zug 19, aflat în stare de arest;
- 42) Biro Emeric senior, de 71 ani, domiciliat în comuna Ip, cetățean român, agricultor, aflat în stare de arest;
- 43) Csepei, Alexandru, major, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 44) Borzási Francisc, de 54 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;
- 45) Biro Emeric junior, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, major, azi cu domiciliul în loc necunoscut;
- 46) Beres F. Sigismund, de 46 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;
- 47) Kísfalusi Alexandru, de 49 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;

48) Csepei Francisc, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, major, cu domiciliul în loc necunoscut;

49) Kisfalusi Balint, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, major, cu domiciliul în loc necunoscut;

50) Csepei Sigismund, de 58 ani, cetățean român, angajat C.F.R., domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;

51) Beres K. Vasile, de 52 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;

52) Béres Nicolae, de 52 ani, cetățean român, plugar, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;

53) Soos Mihail, major, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, azi cu domiciliul în loc necunoscut;

54) Ösz Arpad, de 31 ani, cetățean român, birjar, domiciliat în Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj, aflat în stare de arest;

55) Pincus Stefan, major, fost locuitor în comuna Ip, jud. Sălaj, actualmente cu domiciliul în loc necunoscut,

de dezastrul țării prin săvârșirea de crime de războiu, prevăzut[e] de art. 2, lit. c, din decretul lege nr. 312/1945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de războiu, publicat în Mon. Of. nr. 94 din 24 aprilie 1945 și constatînd potrivit art. 4, pct. c din legea nr. 260/1945 privitoare la extinderea legislației române din Transilvania de Nord, nulitatea de plin drept a sentinței nr. B 4239/1941 a Tribunalului Regal Maghiar din Cluj, precum și a sentințelor nr. B 1020/1941 a Tribunalului Regal Maghiar din Oradea și nr. 126/941 al Tribunalului Militar Maghiar și Corpul II Armată din Cluj,

În baza art. 3, alin. II din Legea nr. 312/1945 condamnă pe acuzații Szinkovits Zoltán, Baji Francisc, Vass Andrei, Vass Albert, loc. col. Akosi, lt. Vitéz Mocsári, sublt. Koltay, sublt. Szabo Zoltán, stegar Gruppa Alexandru, sergent Gruppa Anton, serg. Bagi Mihai, lt. col. Lovas, Gáll Francisc, Mihali Alexandru, Pocs Ioan, Budai Ioan Ghepü, locot. Vasvári Zoltán, lt. col. Lehötzky Carol, elev plut. Turesányi Tiberiu, Szöke Alexandru, locot. Pakucs, locot. Csordas la m o a r t e;

În baza art. 3, alin II din legea nr. 312/945 condamnă pe acuzații Kovács Francisc Csucsi, Ercsei Francisc, Kovács Andrei, Máthé Francisc, Kudor Ioan Duka, Kozma Andrei Guzi și Szekeres Ioan la muncă silnică pe viață..

În baza art. 3, alin II din legea nr. 312/945, comb. cu art 3, al. 6 din aceeași lege, comb. cu art. 121 și 123 din codul penal și cu aplicarea art. 157 din cod penal, condamnă pe acuzații:

Kudor Ștefan Hanzi la 5 (cinci) ani muncă silnică;

Bartha Andrei, Derzi Francisc și Ambrus Francisc la cîte 10 (zece) ani muncă zilnică;

Bethlendi Francisc Gusás la 15 (cincisprezece) ani muncă silnică,

În baza art. 3, alin. II din legea nr. 312/945 comb. cu art. 3, al II din aceeași lege și

comb. cu art. 121 și 123 din codul penal, condamnă pe acuzații:

Maior Fekete Paul, plut. major Polgar, Sütő Ioan, Csepei Francisc, Beres K. Vasile, Ösz Árpád, și Pincus Ștefan la cîte 25 (douăzeci și cinci) ani muncă silnică,

În baza acelorasi texte de lege condamnă pe acuzații:

Borzási Francisc, Biro Emeric junior, Beres P. Sigismund, Kisfalusi Balint, Csepei Sigismund și Soos Mihail la cîte 20 (douăzeci) ani muncă silnică,

pe acuzații (sic!): Varga Alexandru la 10 (zece) ani muncă silnică,

iar pe acuzații: Szabo Ioan și Fabian Ioan la cîte 8 (opt) ani muncă silnică;

În baza art. 3, alin. II, comb. cu alin. 6 din Legea nr. 312/945 și comb. cu art. 121, 123 și 31 din cod penal, condamnă pe acuzatul Biro Emeric senior la 15 (cincisprezece) ani temniță grea,

iar pe acuzatul Titkos Iosif la 10 (zece) ani temniță grea,

În baza art. 3, alin. II, comb. cu art. 6 din legea 312/945, comb. cu art. 121, 86 și 97 din cod penal, condamnă pe acuzatul Csepei Alexandru la 20 (douăzeci) ani temniță grea.

În baza art. 3 alin. II și art. 6 din legea 312/945, comb. cu art. 121 și 122 cod penal și cu aplicarea art. 157 din codul penal, condamnă pe acuzații:

Kisfalusi Alexandru la 15 (cincisprezece) ani temniță grea,

iar pe acuzatul Béres Nicolae la 5 (cinci) ani temniță grea,

Compută ca executate din pedepsele de mai sus, la fiecare din condamnării arătate, timpul petrecut în prevenție, socotit de la data mandatului de arestare al fiecărui condamnat.

Totodată, în baza art. 3, alin. ultim din decretul lege nr. 312/945, comb. cu art. 25, pct. 1 din codul penal, condamnă pe acuzații arătați mai sus și la degradarea civică pe timp de 10 (zece) ani.

În același timp dispune confiscarea întregii averi a condamnaților arătați mai sus în folosul statului român cu titluri de despăgubire.

În baza art. 4, alin. 1, pct. 2 din procedura penală, achită pe acuzații :

Tötös F. Ioan, de 49 ani, cetățean român, de profesiune plugar domiciliat în comuna Nușfalău, jud. Sălaj, aflat în stare de arest,

Máthé Paul, de 71 ani, cetățean român, fără profesiune, domiciliat în orașul Zalău, str. Eminescu 65, aflat în stare de arest ;

Paľagy Francisc, de 31 ani, plugar, domiciliat în Crasna, jud. Sălaj, aflat în stare de arest ;

Szabo Iuliu Sofron, de 54 ani, agricultor domiciliat în orașul Zalău, str. Csokonay nr. 15, aflat în stare de arest ;

Farago Ștefan, major, moșier din com. Ip, jud. Sălaj, azi cu domiciliul în loc necunoscut,

Fazakas B. Paul, de 60 ani, cetățean român, domiciliat în comuna Ip, jud. Sălaj, agricultor, aflat în stare de arest

și Körösi Iosif, de 65 ani, fost primar al comunei Mureșenii de Cîmpie, jud. Cluj, cetățean român, aflat în stare de arest,

de sub acuza ridicată contra lor pentru dezastrul țării, săvârșit prin crimă de războiu prev. de art. 2, lit. e din legea nr. 312/945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau crimei de războiu.

Dispune punerea imediată în libertate a acuzaților achitați, aflați în stare de arest.

Prezenta hotărâre se va executa de Parchetul de pe lângă Tribunalul Cluj, potrivit art. 4, alin. ultim din legea nr. 312/945.

Cu drept de recurs oral imediat după pronunțare.

Dată și pronunțată în ședința publică la Tribunalul Poporului din Cluj, azi 13 martie 1946.

Președinte

ss. dr. Nicolae Matei
Judecători ai poporului

ss. Bojan Pavel
ss. Belovai Stefan
ss. Szatmári Alexandru
ss. Dan Gheorghe
ss. Albu Vasile
ss. Meseșan Augustin

Asesori :

ss. dr. Nerva Hărăguș

Grefier,

ss. Gavril Stanca

Pt. conformitate
p. Primgrefier
ss. indescifrabil
L.S.

**THE TRIAL OF WAR CRIMINALS FROM TREZNEA, ZALĂU, HUEDIN,
MUREȘENII DE CÂMPIE AND OTHER LOCALITIES FROM SĂLAJ. THE
SENTENCE OF THE PEOPLE'S COURT FROM CLUJ ON THE 13th OF MARCH 1946**

(Summary)

On the model of the Nurenberg International Court for War criminals there were trials of the war criminals in several countries affected by the war. In some countries the trials were very well prepared, of long standing and had serious implications in the after war life of society. In some other countries they were only formal, ended up in a hurry, without

a sound preparation, constituting opportunities for the new governors to settle accounts with the opposition and the criminals were not followed till the end.

There have been a lot of writings about the massacre perpetrated by the Hungarian occupation army in the North of Transilvania in september 1940, but they have been confusing, with contradictory dates, names and terms, relying mostly on recollections, personal testimonies, heterogenous documents and even historical speculations. The bill of indictment, the documentation in this sense has been never published.

The author presents now, completely, for the first time, the documents remitted by the People's Court from Cluj in March 1946 and the sentence given on the 13th of March 1946.

Confronting these documents with the data from the reference historical literature concerning these events one can form a more realistic image about the things that had happened. At the same time the author points out that there have also remained unelucidated things, too.

IULIU MANIU ȘI SERBĂRILE ASTREI DE LA BLAJ (1911)

La începutul secolului al XX-lea, Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român (Astra) prin multiplele sale preocupări (tipări-turi, învățămînt, biblioteci, muzeografie, răspîndirea cunoștințelor în rin-durile țărănimii și alte manifestări)¹ era cea mai importantă societate cul-turală românească din Imperiul austro-ungar. La reușita numeroaselor acțiuni inițiate de Astra, despărțămintele jucau un rol deosebit în mobili-zarea forțelor zonale, iar între ele cel al Blajului se însera între primele din Transilvania.

După ce Iuliu Maniu devine avocat arhidiecezan la Blaj se înscrie ca membru activ în despărțămîntul XI al Asociațiunii, în vederea impulsio-nării activităților acestei circumscripții culturale². În urma demisiei lui I. F. Negruțiu, adunarea generală, ce a avut loc la Ohaba, l-a ales direc-tor al despărțămîntului pe I. Maniu³, o hotărîre foarte inspirată din partea celor prezenți. De altminteri, L. Maniu se bucura de o mare popularitate în urma alocuțiunilor și interpelărilor rostite în parlamentul de la Budapesta, în perioada 1906—1910⁴, ajungînd în acei ani unul dintre fruntașii Parti-dului Național Român din Transilvania.

În anul 1910, cu prilejul adunării generale a Astrei de la Dej, delegații despărțămîntului Blaj (I. Maniu și Aur. C. Domșa) reinnoiesc invitația ca viitoarea întrunire anuală să se desfășoare la Blaj, propunere ce a fost ac-ceptată cu mult entuziasm⁵. O asemenea decizie nu era întîmplătoare, deoa-rece în 1911 se împlineau cincizeci de ani de la constituirea Asociațiunii transilvane, iar alegerea Blajului însemna recunoașterea importanței ace-sui oraș în renașterea mișcării culturale și naționale de dincoace de Car-pați.

În genere, adunările generale erau adevărate sărbători naționale, prin intermediul cărora se strîngeau legăturile dintre români, mulție dinre ei veneau de la distanțe foarte mari, iar la despărțire se simțeau mai puter-nici și mai conviînși de justețea cauzei lor. Însă în cadrul solidarității ro-mânești se produsese o fisură datorită atitudinii episcopului Vasile Mangra, vicar greco-ortodox la Oradea, care a crezut în noile promisiuni demagogi-ce ale guvernanților maghiari cu privire la drepturile naționale ale mino-rităților și astfel ajunge un susținător înfocat al lui Tisza⁶. Viitoarea adu-

¹ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 95—137

² „Transilvania” (Analele), IV, iulie—august 1905, p. 105

³ „Unirea”, Blaj, nr. 32 din 6 august 1910

⁴ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, VIII, Sibiu, 1915, p. 352; 367; 682; 855

⁵ *Serbările de la Blaj 1911* (O pagină din istoria noastră culturală publicată de despăr-țămîntul XI Blaj al Asociațiunii), Blaj, 1911 p. 7

⁶ „Unirea”, nr. 12 din 19 martie 1910; nr. 17 din 23 aprilie 1910; nr. 25 din 18 iunie 1910

nare generală a Astei trebuia să demonstreze contrariul și anume credința mării majorității românești în idealul național, formulat cu claritate la Blaj în 1848.

Reprezentanții Blajului și îndeosebi cei ai despărțământului înainte de a trece la acțiune aveau ca reper adunarea generală de la Sibiu din 1905, cu ocazia căreia s-au inaugurat noul sediu și Muzeul Asociațiunii, eveniment marcat de festivități ce întrecuseră în grandoare pe cele precedente⁷.

Încă din septembrie s-a format un Comitet de organizare ce-l avea președinte pe dr. I. Maniu, directorul despărțământului, care s-a dovedit un foarte bun organizator, pe lângă talentul de orator demonstrat în parlamentul de la Budapesta. Apoi s-au constituit mai multe comisii: artistică, expozițională, conduct etnografic etc. Pentru desfășurarea în bune condițiuni a programului s-a construit în curtea gimnaziului un pavilion (cort mare) pentru spectacole, banchet, bal etc. Programul adunării generale, ce trebuia să țină trei zile, a fost aprobat de primul ministru Khuen Hedervary⁸.

Jubileul Asociațiunii (cincizeci de ani de la fondare) marca apogeul acestui așezământ prin existența a 67 de despărțăminte, 442 biblioteci populare, peste 10.000 de abonați la Biblioteca populară, extinderea cooperăției datorită sprijinului lui V. Stroescu, conferințe și prelegeri populare, la care se adăugau activitățile secțiilor științifice⁹. Pentru adunarea generală jubiliară, comitetul central al Astei a lansat numeroase apeluri în presă, în vederea sărbătoririi cu fast a unui asemenea eveniment cultural important de către toți românii.

În prima zi a adunării generale (15/28 august 1911), de Sfânta Maria, au participat peste 10.000 de români, în marea lor majoritate țărani, în frunte cu cei șase arhieri, iar din România au sosit câteva sute¹⁰. În editorialul ziarului „Unirea” se accentuau următoarele: „Fiți bineveniți voi Arhieri români, care într-un singur gând, V-ați hotărât să ridicați, cu înalta Voastră prezență, nimbul acestor serbări a culturii naționale. Fiți bineveniți voi, cărturarii români, de la Nistru pînă la Tisa și din Vatra Dornii pînă departe peste Dunărea albastră! Voi sunteți purtătorii de lumină al acestui neam fără noroc, căruia soarta dușmănoasă i-a rînduit să dibuiască în întuneric veacuri de-a rîndul. Voi sunteți părinții sufletești ai acestui neam, ce v-a ridicat la trepte înalte, cu multe jertfe”...¹¹.

După slujbă, tot în catedrală a avut loc prima ședință a adunării generale, iar în prezidiu sînt invitați ambii mitropoliți. Discursul jubiliar l-a rostit vicepreședintele Astei, A. Bârseanu, din același anvon din care vorbise Simion Bărnuțiu la 1848, în cuprinsul căruia a reliefat însemnătatea Asociațiunii, oprindu-se asupra unui fragment. „... Asociațiunea și-a câștigat un merit indiscutabil prin caracterul ambulant al întrunirilor sale. Ea a făcut pe românii din diferitele părți ale țării să se cunoască unii pe alții, i-a deprins să lucre împreună și să se stimeze unii pe alții, i-a învățat să-și prețuiască și să-și cultive limba; a susținut vie scinteia națională, chiar și acolo unde era în primejdie a se stinge: a aplanat contrastele sociale și confesionale; ne-a deprins a ne simți cu toți fiii aceluiși popor și a hrăni același ideal; asigurarea existenței și întărirea materială, morală și culturală a neamului din care facem parte”...¹².

Cu discursul lui A. Bârseanu s-a încheiat prima parte a adunării, iar după aceea s-a vizitat în frunte cu arhierei Expoziția istorico-culturală a despărțământului Blaj, ce a impresionat prin valoarea, varietatea și mulțimea materialului tridimensional.¹³ A urmat banchetul la care au fost invitate toate personalitățile românești, ținînd toasturi A. Bârseanu (pentru împărat), mitropolitul Mețianu, Gh. Pop de Băsești, O. Goga.

⁷ M. Sofronie, *Muzeul Astei (1905–1950)*, în *StCom Brukenthal*, XIII, 1817–1967, Sibiu, 1967, p. 320

⁸ *Arh. Stat. Blaj*, Acte presidiale ale Mitropoliei greco-catolice, Culturale, I, Programul adunării, p. 2–20: *Serbările de la Blaj*... p. 8–10

⁹ P. Matei, „*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*” și rolul ei în cultura națională (1861–1950), Cluj-Napoca, 1986, p. 46

¹⁰ „*Telegraful Român*”, nr. 86–87 din 18/31 august 1911; „*Vatra școlară*”, Sibiu, nr. 7 din septembrie 1911

¹¹ „*Unirea*” din 26 august 1911

¹² „*Transilvania*” nr. 4 jubiliar iulie august 1911 p. 324

¹³ „*Tribuna*”, Arad, nr. 181 din 19 august/1 septembrie 1911

Însă punctul culminant al primei zile l-a constituit zborul lui Aurel Vlaicu pe Cîmpia Libertății, pentru prima oară în Transilvania, spre imensa bucurie a mulțimii care ovaționa neconștient. După aterizare între cei ce l-au felicitat s-a aflat și dr. I. Maniu.¹⁴ „Acest zbor a fost apoteoza clipelor de sărbătoare. În Blaj, de unde a plecat zborul culturii românești înainte cu un veac s-a înălțat în văzduh primul aeroplan românesc, dovedind tuturor triumful genului național”.¹⁵ Iar în „Românul” se sintetiza și mai bine însemnătatea acestui moment. „Și zborul spre cer al unui fiu din națiunea noastră, simbolizează îndreptățitul nostru gînd spre mărirea viitoare, căci neamul, care produce astfel de genii, are în firea sa îndreptățirea sa... și alele locul între națiunile frunțase ale omenirii”.¹⁶

După demonstrația aviatică, în jurul orei 18 a început conductul etnografic prin participarea reprezentanților a circa 30 de comune din jurul Blajului, dezvăluind frumusețea și varietatea costumelor, precum și a dansurilor, fiecare localitate se prezenta cu specificul său. Cei de față au fost profund impresionati de măreția acestei priveriști, iar între emoționații pînă la lacrimi se afla și causticul I. L. Caragiale,¹⁷ venit tocmai de la Berlin să asiste la adunarea generală a Astrei. Seara pînă la miezul nopții a urmat concertul condus de profesorul de muzică Iacob Mureșianu, cu participarea unor soliști renumiți, interpretîndu-se pentru prima dată imnul Astrei, uvertura Ștefan cel Mare, iar a doua seară Mănăstirea Argeșului, compoziții ale dirijorului menționat.

Pentru amploarea festivităților tot atunci și-a ținut adunarea și Societatea pentru fond de teatru, în cadrul ei luînd cuvîntul Vasile Goldiș și episcopul Cristea, contribuind și această societate la reușita acestei manifestări.¹⁸ Din partea Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș a participat avocatul dr. V. Chindriș.¹⁹

În ultima zi a fost ales președinte al Astrei A. Bârseanu și au asistat la ședință N. Iorga și A. Vlaicu, prezența lor stîrnind un mare entuziasm. De fapt jubileul de la Blaj a fost cel mai mare eveniment politic românesc din acei ani, iar la reușita lui și-au dat concursul numeroase personalități în frunte cu arhieriei, G. Coșbuc, I. L. Caragiale, N. Iorga A. Vlaicu, St. O. Iosif, I. Bianu, S. Mehedinți, Gh. Pop de Băsești, V. Goldiș, A. Bârseanu, O. Goga, O. C. Tăslăuanu, A. Romanescu, P. Liciu, V. Eftimiu, I. Urban Jarnik, I. Lupaș și alți cărturari.

După încheierea festivităților presa atît de dincoace cît și de dincolo de Carpați a continuat să comenteze foarte favorabil. Comitetul de organizare s-a străduit să mulțumească pe toți, întrucît Blajul era un oraș prea mic pentru un număr așa de mare de participanți. Meritele lui Iuliu Maniu au fost recunoscute în unanimitate și din mulțimea elogiilor ne oprim asupra uneia apărută în „Viitorul”. „Dar dacă serbările de la Blaj au avut un succes atît de strălucit, aceste se datorește, desigur, în primul rînd energiei, tactului și spiritului organizator al dlui dr. I. Maniu... Serbările din Blaj au dovedit însă, că dl Dr. Iuliu Maniu, deși foarte tînăr, este tot atît de modest, tot atît de harnic și bun gospodar, pe cît îl cunoaștem, că este de talentat”. La 10 septembrie comitetul central al Astrei i-a expediat o scrisoare de mulțumire, semnată de președintele A. Bârseanu și secretarul literar O. Goga. „Cu sufletul înălțat de succesul strălucit al măreților serbări ținute în Blaj în zilele de 28—30 august a. c. membrii comitetului central al Asociațiunii, întruniți ieri în 9 l. c. în ședință, au hotărît unanim a exprima profunda lor recunoștință tuturor acelor stimate persoane, care au contribuit la reușita acestor memorabile serbări. Îndeosebi se simt

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 1980 din 18/31 august 1911; Serbările de la Blaj..., p. 297

¹⁵ „Luceafărul”, nr. 18 din 1911, p. 394

¹⁶ „Românul”, nr. 178 din 14/27 august 1911

¹⁷ „Cosînzeana”, II, Orăștie, nr. 26 din 30 iunie n. 1912

¹⁸ „Unirea”, nr. 80 din 2 septembrie 1911

¹⁹ *Arh. Stat. Sibiu*, pachet 197, doc. nr. 1420/1911

datori a aduce tributul lor de recunoștință Onorabilului Comitet arangiator și vrednicului lui președinte, care n-au cruțat nici osteneală, nici timp, nici spese, ca să facă serbările, despre care e vorba, cât mai înălțătoare. Afle-și mulțămirea acești valoroși bărbați în conștiința, că și-au îndeplinit în modul cel mai strălucit datoria lor față de însoțirea noastră culturală și de sora ei mai tânără Societatea teatrală, și au contribuit în mod însemnat la ridicarea prestigiului neamului, din care facem parte!

Aducîndu-Vă aceste la cunoștință, ne permitem a Vă ruga, mult stimate d-le director, să binevoșiți a păstra și pe viitor „Asociațiunii” noastre aceeași dragoste, de care ați dat așa de strălucită dovadă cu prilejul amintit mai sus”²⁰.

Dacă în parlamentul de la Budapesta, Dr. I. Maniu s-a afirmat ca un mare orator, cu ocazia serbărilor de la Blaj și-a demonstrat talentul organizatoric, prevestind pe eminentul om politic de mai târziu.

MIHAI SOFRONIE

IULIU MANIU UND DIE ASTRA—VERANSTALTUNGEN IN BLAJ (1911)

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1911 feierte man 50 Jahre seit der Gründung des Astra-Vereins (Asociația pentru literatura română și cultura poporului român.) in Blaj (Blasendorf). Iuliu Maniu, Leiter der Blajer-Abteilung, spielte eine bedeutende Rolle bei der Veranstaltung der Feierlichkeiten.

²⁰ *Serbările de la Blaj . . .*, p. 444

CITEVA PREZENȚE NOTABILE ALE LUI IULIU MANIU LA ALBA IULIA

Iuliu Maniu, personalitate de primă mărime a vieții noastre politice de la sfârșitul secolului trecut și din prima jumătate a secolului nostru, poate fi comparat, credem noi, ca longevitate politică, doar cu George Barițiu. Născut la 9 ianuarie 1873 pe meleagurile sălăjene, el va fi destul de repede adoptat pe meleagurile Albei, unde va cunoaște, mai apoi, afirmarea și cele mai mari satisfacții ca om politic.

Nepot, pe filiera tatălui, a marelui ideolog al revoluției pașoptiste transilvănene care a fost Simion Bărnuțiu, el va fi trimis de familie să urmeze cursurile primare în celebrele școli românești de la Blaj. Aceasta putea să se întâmple, desigur, doar la începutul deceniului nouă al veacului trecut.

Ce influență a avut prezența în Blaj și educația primită acolo asupra micului școlar Maniu nu putem stabili în prezent, dar le putem bănuși prin ceea ce a devenit acesta mai târziu.

Pentru scurt timp, legătura cu Blajul va fi întreruptă, prin plecarea sa la Liceul reformat din Zalău, ale cărui cursuri le va absolvi în anul 1890 și, mai apoi, la cursurile universitare de drept de la Cluj, Viena și Budapesta¹. În vara anului 1892 legăturile cu Blajul se vor relua, este adevărat, deocamdată în scris. Tînărul student, absolvent al celui de al doilea an, probabil la Cluj, cerea o bursă de studii din fondurile administrate de către Mitropolia greco-catolică română din Blaj. I se acordă o bursă anuală de 400 florini din fondul Suluțian². În anii următori cererile se vor repeta, dar vor fi trimise din locuri diferite. Astfel la 21 iulie 1893 expedierea se face din Viena³, iar în anii 1895—1896 din Budapesta⁴.

Încă din studenție I. Maniu intră în viața politică. În anul 1892 participă la Congresul studențesc de la Roman, ca reprezentant al studențimei ardeleni. În anii următori, 1893—1895, ia parte activă la agitațiile provocate de Replică și Memorandum. În 1895, fiind la Budapesta, înființează societatea studenților români, sîrbi, și slovaci, al cărui scop era lupta comună împotriva politicii de maghiarizare promovată de către autoritatea centrală, devenind președintele acesteia⁵.

¹ *Sematismul veneratului cler al Arhidiecesei Metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900— De la Sânta Unire 200—*, Blaj, 1900, p. 721; *Minerva — Enciclopedia Română*, Cluj, 1929, p. 646.

² Filiala Arh. Stat. Alba, fond Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia și Făgăraș din Blaj, registratura generală, protocolul actelor din anul 1892, Nr. inv. 85, Nr. de înregistrare 3495 din 31 august 1892.

³ *Ibidem*, protocolul actelor din anul 1893, Nr. inv. 86, Nr. de înregistrare 2549 din 1 august 1893 și 3272 din 9 septembrie 1893.

⁴ *Ibidem*, protocolul actelor din anii 1894, Nr. inv. 87, Nr. de înregistrare 2623 din 7 iulie 1894; 1895, Nr. inv. 88, Nr. de înregistrare 2476 din 23 iunie 1895 și 4145 din 17 septembrie 1895; 1896, Nr. inv. 89, Nr. de înregistrare 2101 din 21 mai 1896; actul cu Nr. de înregistrare 2101 din 21 mai 1896, filele 1—2.

⁵ *Minerva — Enciclopedia Română*, p. 647.

Într-un ordin confidențial al ministrului cultelor și instrucțiunii din Budapesta, Dr. Wlaszics Gyula, adresat mitropolitului Victor Mihali din Blaj, la 8 decembrie 1895, se arată că I. Maniu agită spiritele pentru a strica armonia dintre naționalitățile din statul ungar, că a organizat trimiterea de telegrame șefilor de partide ale naționalităților ce au participat la Congresul din august 1895 de la Budapesta, unde s-a realizat alianța româno-sârbo-slovacă împotriva politicii de maghiarizare forțată a naționalităților din Ungaria și că a scris un articol în ziarul „Tribuna”, în care acuză statul și nobilimea că a ținut naționalitățile în bezna închisorilor ca pe martiri. Drept urmare, se cerea suspendarea bursei de 400 florini din fondul Suluțian, lucru ce nu s-a întimplat însă⁶.

În primăvara anului 1896 își ia doctoratul în drept la Budapesta, cu sprijinul financiar al lui I. Micu Moldovan, pe atunci vicar general al Mitropoliei greco-catolice din Blaj, cu care se pare că se cunoștea mai demult și cu care era în relații oarecum intime, întrucât i se adresează cu „bade”⁷. În același an, ca un semn al recunoașterii meritelor sale politice, I. Maniu a fost ales ca membru în comitetul Partidului Național Român din Transilvania⁸.

Peste 2 ani, în 1898, își ia examenul de avocat și candidează la postul de avocat arhiepiscopial de la Mitropolia greco-catolică din Blaj, devenit vacant. În ședința din 1 noiembrie 1898 a Consistoriului din Blaj, în urma refuzului Dr. S. Cicio Pop de la Arad de a mai candida pe post, I. Maniu a fost preferat, prin votul a 6 canonici, din 7 prezenți, restului de 9 candidați, care au primit răspunsuri negative. De menționat că la ședința consistorială au fost prezenți și mitropolitul V. Mihali, precum și vicarul general I. Micu Moldovan⁹.

Cu data de 14 noiembrie 1898 își preia funcția și se mută de la Șimleu Silvaniei la Blaj¹⁰. Iată-l, deci, reîntors în „Mica Romă”, centrul cultural al românilor din Transilvania, funcție care avea însă și un puternic substrat politic, după mai puțin de un deceniu și jumătate. Va locui și va activa aici ca avocat arhiepiscopial, profesor de drept civil la Academia teologică greco-catolică și jurist consult al băncii locale „Patria”, timp de 20 de ani, pînă la sfîrșitul anului 1918, cu excepția perioadei 15 octombrie 1915 — noiembrie 1918, cînd a fost mobilizat în armata austro-ungară și trimis pe fronturile rusești și italian¹¹.

În legătură cu mobilizarea sa în armată merită să amintim repetatele intervenții ale Mitropoliei greco-catolice din Blaj pe lângă ministerul cultelor și instrucțiunii de la Budapesta, din perioada 31 mai — 25 august 1915,

⁶ Idem; loc. cit., fond cit., Cabinetul mitropolitului, dos. Nr. 1030/1895, filele 2—3; *Istoria României în date*, lucrare colectivă coordonată de C. Giurescu, București, 1971, p. 266.

⁷ *Minerva* — *Enciclopedia Română*, p. 647; Șematismul ... 1900, p. 721, loc. cit., fondul personal I. Micu Moldovan, dos. Nr. 115/1896 filele 1—2.

⁸ *Minerva* — *Enciclopedia Română*, p. 647.

⁹ Loc. cit., fond Mitropolia greco-catolică Blaj, Consistoriu, procese verbale de ședință, dos. Nr. 2/1898, Nr. crt. 2880.

¹⁰ *Ibidem*, registratura generală, acte înregistrate Nr. 5647/1898, filele 1—9; Protocolul actelor pe anul 1898, Nr. inv. 91, Nr. de înregistrare 5373, 5603, 5647; Șematismul ... 1900, pp. 721—722; *Minerva* — *Enciclopedia Română*, p. 647.

¹¹ *Minerva*, *Enciclopedia Română*, p. 647; Șematismul ... 1900, pp. 103; 722.

pentru scutire. Răspunsurile au fost însă negative, din motive „principiale”. Mai mult chiar, ministrul cerea ca Iuliu Maniu să fie „îndemnat a lupta pentru apărarea patriei”¹². De pe front, Maniu va ține legătura în scris cu metropolitul și cu Consistoriul din Blaj¹³.

Alba Iulia, fosta capitală a Transilvaniei, și, de la anul 1600, simbol al unității de neam, se afla la 35 de km de Blaj.

Nu ne-am propus să stabilim de câte ori a fost I. Maniu la Alba Iulia, lucru de altfel imposibil, avind în vedere faptul că el se deplasa frecvent acolo pentru procesele ce le susținea la tribunalul comitatens din localitate, pentru propaganda electorală ce o desfășura în zonă (să nu uităm că el a fost deputat al circumscripției electorale Vințul de Jos în perioada 1906–1910),¹⁴ pentru a răspunde obligațiilor de deputat în parlamentul maghiar și pentru diferite întruniri cu fruntașii politici români, sau pentru a participa la marile adunări ale românilor din zonă și din alte părți ale Transilvaniei, cu caracter protestatar față de politica de asuprire națională a guvernanților.

Ne-am propus să reliefăm doar câteva din prezențele sale în istoricul oraș și anume, cele în care s-a manifestat public sau a avut un rol deosebit.

Astfel, îl vom găsi pe Iuliu Maniu prezent la Congresul de la Alba Iulia a românilor din Transilvania din 11 iunie 1912, care a protestat împotriva înființării episcopiei greco-catolice de Hajdudorog, cu limbă de oficiere maghiară, încercare a autorităților de a maghiariza forțat și biserica greco-catolică românească. Aici, alături de ceilalți fruntași politici români, G. Pop de Băsești, St. Cicio Pop, V. Lucaciu, Al. Vaida-Voevod, el a rostit o cuvîntare care a depășit simplul protest pe teme religioase, vizînd drepturile naționale ale românilor.¹⁵

Rolul cel mai mare însă îi va reveni lui Iuliu Maniu în zilele realizării Marii Uniri din anul 1918.

După eșuarea tratativelor de la Arad, din zilele de 13–14 noiembrie 1918, purtate între C.N.R. Central și delegația guvernului maghiar, condusă de ministrul Jászi Oskár, tratativă care a fost chemat de urgență de la Viena și I. Maniu și după ce, la 15 noiembrie 1918, C.N.R. Central a lansat comunicatul prin care se anunță convocarea în curînd a Adunării Naționale, în cadrul acestuia s-au purtat discuții aprinse unde să fie locul de convocare. Atît argumentele de ordin istoric, cit și cele privind condițiile de siguranță, au decis pentru Alba Iulia. Pentru a se consulta cu Consiliul Național Român din localitate dacă își poate asuma răspunderea unei organizări de o asemenea amploare este trimis la Alba Iulia I. Maniu. Acesta sosește în oraș în ziua de 17 noiembrie 1918 și după ce informează Consiliul Național local despre intenția C.N.R. Central de a convoca Marea Adunare Națională în „vechea Capitală a Ardealului”, stabilește cu acesta pregătirile ce trebuiau făcute, urmînd ca problemele de mînanunt să fie rezolvate pe parcurs, cu conducerea centrală. Aflînd despre destoinicia locotenentului Ovidiu Gitta, în formarea gărzilor naționale române din statele de la sud de Mureș, Maniu îi cere acestuia să formeze o companie de onoare pentru ceremoniile prilejuite de Marea Adunare Națională. De asemenea, el a transmis consiliului național local dorința C.N.R. Central ca la Adunare să fie convocat cit mai mult popor în haine de sărbătoare.

Profitînd de deplasare, Maniu se repede, în ziua următoare, 18 noiembrie, pînă acasă, la Blaj, unde, în după-masa zilei, va expune în fața unei adunări a fruntașilor locali scopul misiunii sale. Referindu-se la motivele care au determinat alegerea Albei Iulia ca loc al Adunării Naționale, el a pronunțat cuvintele: „Ghiciți, desigur, de ce acolo! Lucrați din răspuțeri ca adunarea aceasta să fie vrednică de neamul românesc”¹⁶.

¹² Loc. cit., fond. cit., registratura generală, acte înregistrate, Nr. 5934/1915; protocolul actelor pe anul 1915, Nr. inv. 123–124, Nr. de înregistrare 3071 din 2 iunie; 5114 din 21 august; 5934 din 9 septembrie; 6727 din 3 octombrie; 6820 din 9 octombrie.

¹³ Idem, acte înregistrate, Nr. 3141/1916; Cabinetul mitropolitului dos. Nr. 1795/1918.

¹⁴ Idem, acte înregistrate, Nr. 6022/1906; Protocolul actelor pe anul 1906, Nr. inv. 105, Nr. de înregistrare 6123 din 20 septembrie; *Minerva — Enciclopedia Română*, p. 647; N. Josan, *Județul Alba — prezență de prim rang în lupta pentru libertate și unitate națională (1849–1914)*, în *Alba Iulia — 2000*, Alba Iulia, 1975, pp. 333–334.

¹⁵ N. Josan, *op. cit.*, p. 337; *Istoria României în date*, p. 293;

¹⁶ I. Pleșa, *Contribuția maselor din județul Alba la realizarea actului Unirii Transilvaniei cu România, din 1 Decembrie 1918*, în *Alba Iulia — 2000*, pp. 419–423; I. Pleșa, *Colaborarea consiliilor naționale române din comitetul Alba Inferioară cu Consiliul Național Român*

La 30 noiembrie 1918, în preziua Marii Adunări Naționale, fruntașii politici români sosiți la Alba Iulia s-au întrunit într-o ședință preliminară, pentru a discuta proiectul de rezoluție și, implicit, condițiile Unirii.

În cadrul ședinței, I. Maniu și-a exprimat opinia că misiunea Adunării Naționale este de a proclama unirea tuturor românilor într-un singur stat. Nu trebuie puse condiții în această privință, dar trebuie recunoscută necesitatea unei etape de tranziție. După cite afirmă în memoriile sale Dr. Z. Muntean, avocat din Alba Iulia, participant la ședința preliminară din 30 noiembrie 1918, Iuliu Maniu avea pe atunci funcția de secretar general al P.N.R. și a avut un rol hotărâtor în curmarea discuțiilor ce păreau fără sfârșit și care amenințau, la un moment dat, să ducă la eșuarea întregii pregătiri. El a sîstat discuțiile afirmînd că Marea Adunare Națională are mandatul din partea poporului de a proclama Unirea. Atît și nimic mai mult. Restul sînt chestiuni de amănunt, secundare, ce urmează a fi rezolvate de către Constituanta României Mari. În fața acestei intervenții enegrice toți cei prezenți au izbucnit în aplauze și în strigăte de: „Trăiască România Mare”.¹⁷

A doua zi, la 1 Decembrie 1918, în cadrul Adunării Naționale, Iuliu Maniu a făcut parte din grupul celor privilegiați să ia cuvîntul, reliefînd legitimitatea Adunării și a hotărîrilor ei.¹⁸

După cum se știe, la 2 decembrie 1918, Marele Sfat Național ales cu o zi înainte, s-a întrunit în prima sa ședință, prilej cu care a procedat la alegerea din rîndurile sale a unui comitet executiv permanent care să conducă afacerile curente din teritoriile unite cu România, pînă la realizarea faptică a Unirii sub toate aspectele, care s-a numit Consiliul Dirigent. Ca președinte al acestuia a fost desemnat I. Maniu. După depunerea jurămîntului în fața episcopului Ion Papp, el a mulțumit Marelui Sfat Național pentru încredere și a făcut promisiunea „că activitatea ce vor desfășura va fi condusă numai de interesele superioare ale neamului românesc și roagă conlucrarea tuturor românilor pentru a putea îndeplini opera ce li s-a încredințat”.

În după-masa aceleiași zile, Consiliul Dirigent a ținut prima sa ședință, de organizare. Cu acest prilej, I. Maniu a fost reconfirmat ca președinte, repartizîndu-i-se și Resortul de Interne. El a relevat răspunderea politică, juridică, morală și materială a fiecărui membru al consiliului, a cerut șefilor de resoarte să nu se amestece în treburile celorlalți, dar personal să fie informat asupra tuturor problemelor principale și speciale ale resoartelor.

Consiliul Dirigent a ținut ședințe la Alba Iulia între 2 și 4 decembrie 1918. Printre primele acțiuni a fost și aceea de a comunica în scris guvernului maghiar hotărîrea M.A.N. de unire cu România și constituirea sa. La 3 decembrie, printre alte probleme, s-a hotărît și preluarea administrației locale, fără însă a se folosi forța, dîndu-se ordine, în acest sens, CNR comitatense.¹⁹ În consecință, în ședința sa din 4 decembrie 1918, în condițiile în care Consiliul Dirigent își mai desfășura încă lucrările la Alba Iulia, consiliul național român local hotărăște preluarea administrației orașului, printr-o delegație formată din președintele său și încă noi membrii. Aceasta urma să ceară predarea primăriei și depunerea jurămîntului de fidelitate față de Consiliul Dirigent de către personalul aflat în funcțiune. În ziua de 5 decembrie operațiunea s-a și executat, fiind instalat pe postul de primar Dr. C. Velican, membru al CNR local, pe postul de căpitan al poliției O. Gitta, iar pe cel de primcăpitan R. Patitia junior.²⁰

Astfel, apreciem că Alba Iulia a fost prima localitate din Transilvania în care administrația locală a fost preluată de români, după actul istoric din 1 Decembrie 1918.

Central din Arad pentru pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, în Zividava, VII, 1977, pp. 254–256; Viorica Iascu, M. Știrban, Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918–ianuarie 1919) – Protocoale și acte – I, Cluj-Napoca, 1978, pp. 109; 111; 112.

¹⁷ St. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, II, București, 1983, pp. 179–182.

¹⁸ I. Pleșa, *1 Decembrie 1918 – o zi din istoria orașului Alba Iulia, o zi din istoria poporului român*, în *Alba Iulia – 2000*, p. 436; *Marea Adunare Națională întrunită în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente*, tipăritură din anul 1929 cuprinsă în fondurile Prefectura județului Alba, registraturii generală, acte înregistrate, Nr. 6120/1929 și Primăria orașului Abrud, acte inventariate Nr. 2/1929.

¹⁹ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, 1985, pp. 17, 19, 23, 25–26, 45, 125.

²⁰ L. Palihovici, *Situația politică dintre cele două războaie mondiale, în Alba Iulia – 2000*, p. 464.

Din cartea poștală trimisă la 4 decembrie 1918 soților Velican din Alba Iulia, prin care cei 12 membri ai Consiliului Dirigent, în frunte cu Iuliu Maniu, prezenți în localitate, mulțumesc acestora pentru ospitalitatea oferită în scopul ținerii primelor ședințe de lucru rezultă că etapa alba-iuliană s-a terminat.²¹ Se pare că în aceea zi membrii consiliului au plecat, în scopuri de pregătire, pe la casele lor, urmînd să se reîntîlnească pe ziua de 9 decembrie la Sibiu. Într-adevăr, la 9 decembrie, Andrei Birseanu, președintele CNR comitatens din Sibiu, va rosti în fața membrilor Consiliului Dirigent un cuvînt de bun sosît.²² Și totuși, este posibil ca o parte dintre membrii consiliului, printre care și Iuliu Maniu, să mai fi rămas două zile în Alba Iulia, intrucît numai aici se putea întocmi memoriul semnat la 6 decembrie 1918 de către președinte, cu referire la consecințele nefaste ale convenției militare de la Belgrad pentru transpunerea în realitate a dreptului la autodeterminare al poporului român, împreună cu anexele sale.²³

La 7 decembrie 1918 Iuliu Maniu se afla la Blaj, intrucît în aceea zi el depune la Mitropolia greco-catolică din localitate o cerere, prin care solicită prelungirea concediului, neputîndu-și recupa postul de avocat arhidiecezan din cauza noii funcții politice, cea de președinte al Consiliului Dirigent. Luînd la cunoștință, cu satisfacție, cele cuprinse în cerere, Consistoriul metropolitan îi va aproba, la 28 decembrie, prelungirea concediului pe o perioadă nedeterminată. De altfel, la 1 martie 1919, din Sibiu, I. Maniu va cere pensionarea, susținîndu-și cererea cu un certificat medical.²⁴ El avea, în acel moment, 46 de ani și peste 20 de ani vechime în serviciu.

După evenimentele Marii Uniri din anul 1918, Alba Iulia, ca simbol al unității naționale, va deveni un puternic suport în propulsarea lui I. Maniu, ca om politic în România, precum și a partidului său (P.N.R., iar din 1926 P.N.Ț.).

De altfel, în urma alegerilor parlamentare din luna noiembrie 1919, el va ajunge senator de Alba Iulia în Parlamentul țării. În următorii ani, Maniu va prefera Alba Iulia pentru organizarea unor mari adunări ale partidului său în scopuri electorale și de propagandă.

Astfel, la 24 aprilie 1920 are loc aici un congres al P.N.R. cu 460 de delegați, care au venit să-i asculte pe I. Maniu, V. Goldiș, Șt. Cicio Pop și pe ceilalți fruntași ai partidului. În anul următor, 1921, la 18 septembrie, PNR a organizat la Alba Iulia o mare adunare populară, cu circa 5000 de participanți din oraș și din satele înconjurătoare, atrași din nou de prezența lui Iuliu Maniu și a altor fruntași ai partidului.

Un alt congres al PNR la Alba Iulia va fi proiectat pentru mijlocul lunii octombrie 1922, dar el va fi amînat din cauza serbărilor din 15 noiembrie, ale încoronării regelui Ferdinand și reginei Maria, ca suverani ai tuturor românilor, serbări la care Iuliu Maniu și ceilalți fruntași ai partidului său nu au participat. Motivul acestei demonstrații, considerate jignitoare la adresa familiei regale, era nesatisfacerea speranței în formarea unui guvern de coaliție în care să fi fost reprezentat și PNR, și căruia să i se fi încredințat organizarea serbărilor încoronării.²⁵

O altă mare adunare organizată la Alba Iulia, de data aceasta de către PNT, a fost cea din 6 mai 1928, prin care s-a urmărit forțarea Partidului Liberal, de guvernămint, să părăsească puterea. Cei aproximativ 100.000 de oameni, majoritatea țărani, care au participat, au demonstrat capacitatea organizatorică a PNT și marea popularitate a lui Iuliu Maniu. De altfel, el însuși a adresat un apel de participare „Fraților din județul Alba”, cărora le cerea să lupte pentru a fi vrednici de părinții lor.

În discursul său la adunare, Iuliu Maniu a condamnat Partidul Liberal și politica sa, caracterizată ca fiind antipopulară. Intrucît național-țărăniștii nu participau la lucrările parlamentului, boicotîndu-l, s-a hotărît ca adunarea să-l înlocuiască, luîndu-și denumirea de „Adunarea Națională a poporului român”.

²¹ Fotocopie aflată la Muzeul Unirii din Alba Iulia, originalul presupunîndu-se că se află în patrimoniul Muzeului Național din București.

²² Gh. Iancu, op. cit., p. 23.

²³ *Ibidem*, pp. 105–107.

²⁴ Arh. Stat. Alba, fondul Mitropolia greco-catolică Blaj, protocolul actelor pe anul 1918, Nr. inv. 129–130, Nr. de înregistrare 5855 din 7 decembrie; registratura generală, acte înregistrate, Nr. 832/1919.

²⁵ V. Moga, C. I. Stan, *Încoronarea regelui Ferdinand I la Alba Iulia. Jubileul de 70 de ani al Catedralei Încoronării 15 octombrie 1922–15 octombrie 1992*, în *Îndrumător pastoral al Episcopiei ortodoxe române din Alba Iulia*, XV, număr jubiliar, Alba Iulia, 1992, pp. 3–5.

În fața pericolului ca o parte din mulțimea exaltată să intrîndă un marș asupra Bucureștiului pentru a sili guvernul să demisioneze, I. Maniu și alți moderați din partidul său au anihilat intenția și au îndemnat pe participanți, ca în grupuri mici, să plece acasă, urmînd ca deciziile cum să se acționeze în continuare să le ia conducerea partidului. În acest sens, s-a admis și colaborarea cu autoritățile statului.²⁶

În sfîrșit, mai semnălm prezența la Alba Iulia a lui Iuliu Maniu, la marile serbări naționale din 20 mai 1929, consacrate jubileului de 10 ani de la Marea Unire. De data aceasta, el avea satisfacția de a fi organizatorul principal al serbărilor și de a participa la ele ca șef al guvernului României. În Sala Unirii, în prezența familiei regale, regenți, parlamentari, guvernului, diplomaților, a unor invitați de peste hotare și a personalităților din întreaga Românie, el a pronunțat un impresionant discurs în care a relevat caracterul creator al jertfelor eroilor Unirii și consecințele politice ale acestui act, în deceniul sărbătorit. „Unitatea națională este înfăptuită. Reforma agrară este realizată. Votul obștesc este un drept statornic. . . . Stăpîni în țara noastră suntem liberi a ne folosi cu vrednicie de bogățiile ei . . .”²⁷

Din cauza frămîntărilor politice existente în sinul partidului său și datorită faptului că manifestarea s-a organizat sub auspiciile guvernului liberal condus de Gh. Tătărăscu, I. Maniu va lipsi de la ultima mare adunare cu caracter național organizată la Alba Iulia, înaintea instaurării celor trei dictaturi, cea din 14 octombrie 1937, prilejuită de dezvelirea monumentului „Horea, Cloșca și Crișan” (150 de ani de la moartea martirilor neamului).²⁸

Desigur, personalitatea lui Iuliu Maniu, poate fi revendicată, sub diferite aspecte, peste tot unde l-au purtat pașii și unde a acționat în îndelungi gata sa activitate. Ea însă nu poate aparține decît națiunii și poporului român, singurul în drept să-i judece faptele. Desigur, în aprecierea opere politice a lui Iuliu Maniu, istoricii noștri trebuie să fie obiectivi, dar judecata trebuie făcută în funcție de condițiile concrete ale timpului în care a trăit și activat acesta și nu după cum credem noi astăzi că ar fi trebuit să acționeze. Față de o asemenea personalitate, care a activat cu luciditate timp de 6 decenii, în condiții interne și internaționale dintre cele mai complexe și mai diferite, controversale sînt firești.

Pentru noi, cei de pe meleagurile Albei, I. Maniu rămîne, însă, înfăptuitorul principal al Marii Uniri. Nu s-a ținut cont de acest lucru atunci cînd „marea neagră” a dicaturii, cum o numea regretatul nostru profesor și istoric Eugen Hulea, l-a eliminat din calea ei.

Astăzi, aici, pe meleagurile sale natale, cu prilejul dublei sale comemorări, este bine să ne aducem aminte de înțeleptele cuvinte ale poporului nostru: „cele bune să se adune, cele rele să se spele”.

IOAN PLEȘA

IULIU MANIU AT ALBA IULIA

(Summary)

The author deals with a period from Iuliu Maniu's life spent in Alba Iulia, his connections with the bishop's center of Blaj. After graduating the University of Budapest Iuliu Maniu became doctor in law. After November 1918 he worked as a lawyer at the Greek-Catholic

²⁶ C. I. Stan, *Adunarea de la Alba Iulia a Partidului Național Tărănesc din 6 mai 1928*, în *Apulum*, XXI, 1983, pp. 354–364.

²⁷ V. Moga, *Serbările Unirii, Alba Iulia 20 mai 1929*, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 273.

²⁸ L. Palihovici, *Monumentul „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba Iulia*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 559; Ziarul „Unirea Poporului”, Blaj, Nr. 43 din 24 octombrie 1937, p. 2.

Metropolitan Center of Blaj, a civil law professor at the Greek-Catholic Institut in Blaj and a jurist at the local „Patria” bank.

Simultaneously his political activity is revealed starting from his student years up to his mobilisation in the Austro-Hungarian army, where he acted from October 15th 1915 up to the breaking up of Austro-Hungaria in 1918.

Further are presented the major events which determined his presence at Alba Iulia, his public appearances and his role in the major events of the day.

The work concludes with considerations about the personality and political work of Iuliu Maniu.

IULIU MANIU, ORATOR AL MARIİ ADUNĂRI NAȚIONALE DE LA ALBA IULIA DIN 1 DECEMBRIE 1918

„Adunarea de la Alba Iulia va rămâne de-a pururea piatra de hotar a istoriei române și va reprezenta, din veci în veci, simbolul biruinței noastre definitive. Ea a fost rezultatul logic al evoluției istorice, fructul luptelor de emancipare a poporului românesc și triumful strălucit al ideilor generoase pentru care s-a vărsat cu atîta prisosință singele scump al fraților noștri” Cu aceste cuvinte era apreciată uriașa însemnătate și semnificație a actului de la 1 Decembrie 1918, la un deceniu de la săvîrșirea acestuia, de către unul din participanții de marcă, istoricul S. Dragomir.

După cum rezultă și din numeroasele însemnări și amintiri care ni s-au păstrat, „cea mai sacră zi din calendarul nostru istoric” a lăsat urme copleșitoare asupra tuturor celor care au avut fericirea de a fi martori, părtași și autori ai împlinirii celui mai scump ideal al neamului românesc, deplina sa unitate națională. Pentru toți, fără excepție, ziua de 1 Decembrie 1918 a însemnat un moment unic, de apogeu, al vieții lor, un subiect de nepieritoare aducere aminte și de mîndrie patriotică fără margini, care-i îndreptăța să declare, asemenea străbunilor noștri de acum două milenii: *Et in Arcadia ego!*

Era un adevăr sublim, pe care îl anticipa chiar în memorabila zi arhiereul patriot și viitor martir I. Hossu, atunci cînd declara în fața uriașei mulțimi de pe Platoul Romanilor din Alba Iulia: „Feriți voi care ați petcutit pe veci Unirea cu Țara Mamă. O viață întragă veți mărturisi cu mîndrie: Și eu am fost la Alba Iulia! Fiii și fiile voștri vor chezășui puternic și fericiți rostind: Și părinții noștri au fost la Alba Iulia”². Era un adevăr valabil deopotrivă pentru fiecare din zecile de mii de participanți anonimi, pentru cei 1228 de delegați oficiali încredințați „să toarne în paragrafi de hotărîre dorința cea mai sfîntă și mai mare a Ardealului”³, dar și pentru principalii fruntași ai națiunii — indiferent de meritele anterioare sau pe care și le vor dobîndi și adăuga ulterior —, asupra cărora au apăsător în primul rînd poverile organizatorice și răspunderea în fața istoriei pentru deplina reușită a adunării.

Între aceștia din urmă un loc și un rol deosebit de important i-a revenit lui I. Maniu.

Debutase în mișcarea națională românească încă din anii studenției, în perioada fierbinte a mișcării memorandiste, din 1892—1894. Devenit peste cîțiva ani membru al Comitetului executiv al Partidului Național

¹ *Adunarea Națională a Unirii. 1 Decembrie 1918*. Cu un cuvînt înainte de S. Dragomir, f. loc. f. an.

² *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, Despărțămîntul București al Asociațiunii „Astra”, 1943, p. 129.

³ „Alba Iulia”, organ al proclamării unității naționale, număr ocazional, 18 noiembrie/1 decembrie 1918, p. 1.

Român, a avut prilejul să se afirme în mod deosebit, în cadrul luptei noastre naționale, odată cu intrarea acesteia în faza „noului activism politic” inaugurat de către Conferința Națională din ianuarie 1905, cu deosebire ca deputat în parlamentul de la Budapesta pentru anii 1906—1910. Pentru crezul său politic, urmat cu sfințenie în decursul întregii sale vieți, ni se pare edificatoare mărturisirea pe care o făcea în 1906, într-o broșură consacrată debutului său în arena luptelor parlamentare: „Sum adînc pătruns de misiunea mare a neamului românesc. Am nestrămutată încredere în forțele de care dispunem pentru îndeplinirea acestei misiuni și simt îndatorirea fiecărui român de a contribui neîntreput la întărirea și dezvoltarea în toate direcțiile a acestor forțe. Îndatorire a cărei nebagare de seamă e directă trădare de neam”⁴.

Ascensiunea lui I. Maniu spre cele mai înalte poziții din cadrul conducerii Partidului Național Român și a întregii mișcări de emancipare națională a românilor de sub coroana ungară a avut la bază, în exclusivitate, calitățile sale personale deosebite: inteligență și pregătire juridică excepțională, cinste, modestie și corectitudine exemplară, echilibru și cumpănire în judecarea lucrurilor și situațiilor, spirit adînc pătrunzător, dar mai presus de toate o dăruire totală față de cauza dreptă națională. În istorica toamnă a anului 1918, cînd evenimentele pregătite de atîta vreme s-au succedat cu mare repeziciune, el s-a situat la cea mai mare cotă a datoriei patriotice impusă de împrejurările excepționale ale momentului. Activitatea de mare însemnătate patriotico-națională în fruntea Senatului Militar din Viena de la sfîrșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie, atitudinea sa tranșantă în finalul tratativilor româno-maghiare de la Arad din 13—14 noiembrie, rolul remarcabil avut pe linia limpezirii cursului politic românesc și a pregătirii nemijlocite a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia convocată pentru ziua de 1 Decembrie 1918, avea să-i sporească și mai mult ponderea și influența în ultima fază a efortului românesc pentru desăvîrșirea idealului său național.

În preziua adunării, la 30 noiembrie, în „Sala patrată” a hotelului principal din Alba Iulia a avut loc importanta consfătuire menită a definitiva textul proiectului de rezoluție, pregătit de Vasile Goldiș. Erau prezenți membrii Consiliului Național Român Central cu sediul la Arad dar și alți fruntași ai Partidului Național Român și ai secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, dornici cu toții de a conferi documentului oficial conținutul și forma care să corespundă atît solemnității și măreției monumentului, cit și speranțelor pe care diferitele categorii ale societății românești le legau de actul Unirii.

Meritul cel mare, unanim recunoscut, al lui Iuliu Maniu, în cadrul acestui ultim act pregătit al adunării, a fost acela de a contribui decisiv la apropierea punctelor de vedere între două orientări, la fel de bine intenționate și patriotice, dar cu opinii deosebite în ceea ce privește formularea sau chiar oportunitatea unor părți ale proiectului.

Spirit lucid și de largă deschidere democratică, el n-a putut fi de acord cu propunerea radicală și vădit exagerată a protopopului V. Saftu din Brașov, de a se radia cu totul punctele II—VIII ale proiectului, „pentru ca să nu se întunece ponderea punctului prim”, privitor la unirea propriu-zisă. Cu mult tact, menajînd starea de spirit a majorității, care se pronunța categoric pentru unirea „fără condiții”, el a reușit să dovedească oportunitatea și necesitatea prezenței în proiect a unor principii general-democratice și social-economice care nu trebuiau privite drept „condiții”, ci doar ca norme generale pentru organizarea viitoarei patrii întregite⁵.

⁴ Dr. I. Maniu, *Discursuri parlamentare. 26 mai—31 iunie 1906*, Blaj, 1906, p. 4.

⁵ V. Netea, *O zi din istoria Transilvaniei. 1 Decembrie 1918*, București, 1970, p. 153.

Și mai demnă de consemnat și apreciat a fost însă intervenția sa pe marginea discuțiilor aprinse și chiar divergente, prelungite pînă firziu în noapte, în problema autonomiei temporare a teritoriilor intracarpătice ce urmau a se uni cu România. Conform notelor stenografice ale ședinței și a mărturiilor ulterioare ale unor participanți demni de toată încrederea, tot Iuliu Maniu a fost acela care, „cu luminoasă și largă sa concepție politică”, a pus capăt discuțiilor respective⁶. Arătînd că nu există nici un echivoc în privința faptului că adunarea convocată la 20 noiembrie era chemată „să enunțe unirea tuturor românilor” și nu avea ait mandat oficial decît în privința unicului punct „al unirei”, el a demonstrat apoi, în cele mai potrivite cuvinte, că materializarea acestui deziderat major era imposibilă, în condițiile concrete existente, fără a se ține seama de necesitatea unei stări de tranziție, ceea ce nu însemna însă, nicidecum, a pune piedici „în contra unirii neamului românesc”. Astfel se va ajunge, cu acordul tuturor — inclusiv al grupării socialiste, ai cărei principali purtători de cuvînt au fost I. Flueraș și I. Mișuț — la formularea definitivă, prevăzînd pentru teritoriile în discuție „autonomie provizorie pînă la intrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal”⁷. Referindu-se la acest subiect, el avea să declare peste mai bine de un an, la 22 decembrie 1919, în Camera Deputaților: „Atunci cînd am decretat unirea, am decretat-o necondiționat și nerezervînd drepturi speciale provinciale, pentru că am fost și sint de credință neștrămutată că România întregită trebuie să fie una în corpurile leguitoare, trebuie să fie una în guvernămîntul său, trebuie să fie una în sufletul său, în gîndirea sa și în toate instituțiile publice de stat”⁸.

Conform programului stabilit, Ziua cea Mare, de 1 Decembrie 1918, a debutat cu cununile Te Deum-uri solemne, desfășurate în principalele biserici din oraș, pentru cele două confesiuni românești. Principalii fruntași de confesiune greco-catolică, între care și I. Maniu, au participat la sfînta slujbă, oficiată la biserica unită din cartierul Lîpoveni de către episcopul Tr. Frențiu al Lugojului⁹.

După impresionantă scurgere a mulțimilor spre locul destinat adunării poporului, din spatele Cetății, în jurul orei 10, în sala mare a Cercului Militar, tixită de deputați, au intrat conducătorii neamului. După cum relatează organele de presă ale timpului, sosirea membrilor Consiliului Național Român Central, a episcopilor, a trimișilor României Mame, Basarabiei și Bucovinei, ca și ai corpului voluntarilor ardeleni în frunte cu V. Deleu, a prilejuit nesfîrșite urale și aclamații. Pără a încerca a face un caz aparte din primirea rezervată lui I. Maniu, trebuie să arătăm, conform aceluiași mărturii, că acesta s-a bucurat de o primire călduroasă deosebită. Dacă *Telegraful român* consemna doar că la ivirea sa în sală s-a dezlăntit „un uragan de aplauze”, un alt ziar sibian, *Foiața poporului*, prezenta astfel momentul: „Intră Dl. Dr. Iuliu Maniu. Întreaga sală a izbucnit dintr-o dată în furtunoase strigăte: Trăiască Iuliu Maniu, strigăte care s-au repetat de mai multe ori și în decurs de cîteva minute”. În fine, *Glăsuț Ardealului* din Brașov scria: „Deodată se ridică un uragan de aplauze” Trăiască Iuliu Maniu”. Silueta elegantă, în redingotă, a iubitului Maniu, apare în fața mulțimii. Ropotul de aplauze, urale însuflețite nu se mai sfîrșeau și de pe galerie damele fluturau bătăstele”¹⁰.

Calitatea oficială în care el participa la marea adunare era aceea de deputat al cercului electoral Vințu de Jos, de membru al Comitetului executiv al Partidului Național Român (acesta număra 36 de membri) și, totodată, el Consiliului Național Român Central, întregit după mutarea acestuia la Arad cu toți membrii conducerii Partidului național¹¹. După unele

⁶ I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Transilvaniei cu România*, Cluj, 1926, p. 111—114; G. Bogdan Duică, *Înțelepții de la Alba Iulia*, în „Națiunea”, 1930, nr. 18 din 24 ianuarie și urm.

⁷ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 117; S. Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei cu România*, Sibiu, 1943, p. 26; St. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, II, București, 1983, p. 179; E. Hulea, *Alba Iulia în zilele Marii Uniri*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 457.

⁸ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 13.

⁹ „Românul”, VII, nr. 20 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; „Glăsuț Ardealului”, I, nr. 20 din 21 noiembrie/4 decembrie 1918.

¹⁰ *Ibidem*; „Telegraful român”, LXVI, nr. 131 din 23 noiembrie/6 decembrie; „Foiața poporului”, an 26, nr. 2 din 25 noiembrie (8 decembrie) 1918.

¹¹ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente*, f, loc., f. an, p. 2.

afirmații, el deținea funcția de secretar general al partidului amintit¹² — devenită vacantă după trecerea în România a lui V. Lucaciu, în 1914 — alături de Gh. Pop de Băsești, ca președinte (mai mult onorific) și Th. Mihali ca vicepreședinte. În realitate, Partidul Național Român n-a avut posibilitatea să se reorganizeze oficial în perioada grea a războiului și nici în contextul agitat și eferescent al intervalului octombrie—noiembrie 1918, iar I. Maniu putea deține amintita calitate doar neoficial. Cert este, însă, că la acea dată el se bucura de cea mai mare autoritate în sinul partidului și a întregii mișcări naționale. Astfel se explică și desemnarea sa între cei care urmau să pronunțe un discurs oficial în cadrul Marii Adunări Naționale.

Fapt bine cunoscut, adunarea, măreață din toate punctele de vedere, a avut puțini oratori. Pregătită de secole, ea a inclus strictul necesar de intervenții, menit a asigura actului Unirii deplină valoare și legitimitate. De altfel, timpul a fost extrem de drămuț și din nevoia de a se putea vesti cât mai repede mulțimilor nerăbdătoare de afară, că mult dorita hotărâre de Unire era un fapt împlinit. Cu atât mai demn de apreciat este faptul că I. Maniu s-a aflat printre puținii fericiți, care au avut ocazia de a rosti o vorbire oficială în cea mai sublimă clipă a istoriei românești. Pentru înțelegerea corectă și cit mai deplină a valorii și semnificației acesteia, se impune, însă, ca neapărat, o succintă trecere în revistă a tuturor intervențiilor făcute de la tribuna oficială a adunării, ca și a celor derulate în mijlocul poporului, pe care ziarele vremii au reușit să le consemneze.

Adunarea delegaților a fost deschisă în jurul orei 10⁰⁰ de către St. Cicio-Pop, președintele Consiliului Național Român Central. Simplă, emoționantă, mergătoare „la inimă”, cuvântarea sa a evocat măreția momentului, suferințele îndurate de români în anii războiului și apoi rolul important al organului provizoriu românesc de conducere în săptămânile anterioare, al cărui mandat îl declara încheiat. Salutând „cu sfială” pe deputații prezenți, dar și pe reprezentanții României Mame — inclusiv ai Basarabiei și Bucovinei — și ai corpului voluntarilor ardeleni, Ștefan C. Pop încheia astfel: „Eu mi-am îndeplinit misiunea. Dumnezeu să ne dea înțelepciunea ca să aducem hotărâri bune”.

După ce I. Suciș, raportor al comisiei de verificare, făcea cunoscut faptul că erau prezenți 1228 delegați cu mandate în toată regula și constata că „adunarea este capace a aduce hotărâri decisive”, s-au constituit organele conducătoare ale acesteia, în frunte cu președintele Gh. Pop de Băsești.

Deschizând lucrările propriu-zise, „Badea Gheorghe” a rostit o foarte scurtă, dar mișcătoare vorbire. Arătând că adunarea era menită a zdrobi robia trecută, tocmai pe pământul stropit cu singele martirilor Horea și Cloșca și a împlini marele vis al lui Mihai Viteazul acolo unde el s-a intrupat pentru scurtă vreme, venerabilul luptător național mai spunea: „Lăsați-vă pătrunși, fraților, de fiorii sfinți ai acestui strălucit praznic național și în cea mai deplină și frățească armonie să clădim temeliele fericirii noastre viitoare. Dumnezeu să binecuvinteze sfatul nostru și lucrările noastre!”¹³.

A oferit apoi cuvântul lui Vasile Goldiș, stabilit dinainte drept raportorul principal și propunătorul rezoluției de Unire.

Toate lucrările importante închinete Marii Uniri din 1918, cu deosebire în ultimul sfert de veac, s-au oprit în mod insistent și cu aprecierile cele mai elogioase asupra valorosului discurs pronunțat în continuare de către cărturarul și fruntașul politic arădan. Asemenea elogii și aprecieri sînt intru totul justificate, căci acesta poartă cu adevărat toate atributele unui discurs „mare”, „istoric”¹⁴.

Mai multe vor fi fost motivele pentru care aleasa, înalta cinste i-a revenit tocmai lui V. Goldiș. Au cîntărit decisiv, desigur, reputația sa de principal teoretician al Partidului Național Român și al mișcării naționale românești, concepțiile sale general-democratice avansate, largi în problema națională și recunoscuta sa reputație de eminent orator.¹⁵ În plus, ca arădan

¹² Dr. Z. Muntean, *Amintiri*, în Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. nr. 4491, p. 26—28.

¹³ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia ...*, p. 3—7.

¹⁴ I. Popescu-Puțuri, A. Deac /sub redacția/, 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediția III-a, București, 1978, p. 618—619; St. Pascu, *op. cit.*, II, p. 190—193; V. Netea, *op. cit.*, p. 164—170; M. Constantinescu, St. Pascu /sub redacția/, *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968, p. 417—420.

¹⁵ V. Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Ediție ..., de M. Popa și Gh. Șora, 1976, p. 18, 33. V. Netea, *op. cit.*, p. 164; Vezi și V. Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea culturală „Astra”*, București, 1928, p. 7.

venind din orașul-reședință al C.N.R.C. — al cărui membru era —, el putea apărea, mai mult decît oricare altul, în calitate de purtător și rostitor al punctului de vedere al amintitului organism politic, care timp de o lună a îndeplinit atribuțiile unui veritabil guvern provizoriu românesc Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

Deși bine cunoscută și competent apreciată de către istorici, rezumarea pe scurt a cuvîntării lui Vasile Goldiș se impune și ea, ca indispensabilă, avîndu-se în vedere obiectul lucrării de față.

Mai bine de jumătate din aceasta reprezintă o impresionantă sinteză a trecutului fomănesc de lupte și jertfe, de vitregii, suferințe și sacrificii, care au culminat în decursul războiului abia încheiat. Dar, cu toate sforțările dușmane, în cele din urmă au trebuit să triumfe „legile tainice ale firii”, între care — sublinia el — și dreptul națiunilor de a fi libere. „Între aceste națiuni se află și națiunea română din Ungaria, Banat și Transilvania ... Dar odată scăpată din robie — arăta Goldiș — ea aleargă în brațele dulcii sale mame. Libertatea acestei națiuni înseamnă unirea cu Țara Românească”.

În continuare, după ce arăta că teritoriul locuit de români constituia „cea mai ideală unitate economică” și că unirea tuturor românilor într-un stat unic”, cea mai firească pretenție a civilizațiunii”, se baza pe un drept de proprietate de neclătinat, valorosul orator spunea: „Această unire, „integrală și pentru eternitate ... numai atunci va fi statornică și garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepție a vieții, prin duhul vremurilor nouă ... Civilizațiunea care ne-a eliberat pretinde de la noi respectul pentru dinsa și ne obligă să prăbușim în noul stat orice privilegiu și să statornicim ca fundament al acestui stat munca și răsplata ei întregă”. În final, amintind că experiența trecutului i-a adus pe români la concluzia că numai credința în forțele și valorile proprii îi vor putea mintui, arăta: „Să jurăm credință de acum înainte numai națiunii române, dar tot atunci să jurăm credință și civilizațiunii umane. Cîtă vreme vom păstra aceste credințe, neamul nostru va trăi, se va întări și fericiți vor fi urmașii noștri pînă la sfîrșitul veacurilor”¹⁶.

A urmat prezentarea de către V. Goldiș a proiectului de hotărîre, cu cele 9 puncte ale acestuia însoțită de rugămîntea adresată adunării de a le primi și enunța ca ale sale.

Apoi, președintele adunării a oferit cuvîntul lui I. Maniu.

Spre deosebire de cuvîntarea lui Goldiș, cea rostită de către acesta s-a bucurat din partea istoricilor, în ultimele decenii, de o atenție înfinit mai mică. Explicațiile acestui fapt sînt multiple.

Prima trebuie atribuită strădaniei constante a istoriografiei „marxiste” românești de a sublinia insistent și a supralicita contribuția elementelor de stînga, cu deosebire a secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, la pregătirea și înfăptuirea Marii Uniri. În această direcție este semnificativă atenția majoră acordată constituirii în 30—31 octombrie 1918 a Consiliului Național Român Central pe criteriul parității, din cîte șase membri ai P.N.R. și ai social-democrațiilor români, și iguorarea totală a faptului că după cîteva zile, cînd sediul C.N.R.C. s-a transferat la Arad, paritatea inițială a făcut loc unei alte proporții, justificată de contribuția anterioară la susținerea luptei naționale: întregul Comitet executiv al P.N.R., compus din 36 membri și cei șase reprezentanți desemnați de către social-democrația română din Transilvania și Ungaria¹⁷.

În aceeași direcție se impune corectarea afirmației, fără temei, că din cei 1228 de deputați oficiali ai adunării, peste 150 au aparținut muncitorimii române organizate, cînd documentele oficiale ale respectivei adunări, respectiv mandatele de deputați, cunoscute sub numele de „credinționale” indică doar un număr de 17 reprezentanți ai secțiilor social-democrate române¹⁸.

Deși calitățile și meritele deosebite ale lui Vasile Goldiș sînt mai presus de orice îndoielă, trebuie recunoscut faptul că și el a beneficiat de un tratament privilegiat, grație vederilor de stînga, uneori apropiate cercurilor socialiste, pe care el însuși le-a mărturisit în mai multe rânduri. După aprecierea editorilor impunătorului volum de scrieri ale sale, V. Goldiș

¹⁶ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia ...*, p. 7—10; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 ...*, p. 87—95; Manuscrisul original în Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. nr. 2408.

¹⁷ Vezi Nota 11.

¹⁸ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 ...*, p. 65; *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, București, 1989, p. 1—6.

„reprezintă în mod îndubitabil nivelul cel mai înalt pe care l-a atins la noi gândirea politică burgheză în problema națională”¹⁹.

În schimb, aceeași istoriografie „marxistă”, în pofida dorinței și încercărilor unor autori de a reconstitui cât mai fidel marele act istoric de la 1 Decembrie 1918, nu i-a putut „ierta” celui mai de seamă lider al democrației autentice din perioada interbelică faptul că în anii nefași 1944–1947 a fost conducătorul incontestabil, fățiș, al forțelor democratice, în încercarea — din nefericire nereușită — a acestora, de a stăvili instaurarea regimului totalitar comunist în România.

Din acest motiv, nedeclarat, amintitele lucrări au oferit discursului lui Iuliu Maniu un spațiu incomparabil mai mic decât celui rostit de Goldiș și chiar decât scurtei intervenții din cadrul adunării de la Alba Iulia a socialistului I. Jumanca, ferindu-se de aprecieri elogioase și mulțumindu-se să reproducă succinte citate din cadrul acestuia²⁰.

Din fericire, în cuprinsul lucrării de față avem prilejul și posibilitatea de a reabilita și a pune la locul cuvenit un document al istoriei noastre naționale de mare valoare și semnificație, până acum subdimensionat și subapreciat, care ni s-a transmis în două variante, provenind din două surse stenografice și jurnalistice: una, mai scurtă, reprodușă în broșura editată de I. Suciș la un deceniu de la Marea Unire, cuprinzând actele principale ale Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia²¹ și cealaltă, mai amplă, publicată în 1943, în volumul editat de „Astra” la București, la un sfert de veac de la marelui eveniment²². În cele ce urmează vom utiliza varianta a doua, mai completă și după opinia noastră mai semnificativă pentru prezența și prestația marelui bărbat politic în cadrul celui mai important moment al istoriei noastre naționale.

Deși I. Maniu n-a avut reputația de mare orator politic în sensul strict al cuvintului, putem afirma de la început că de data aceasta ne aflăm în fața unui monument oratoric cu nimic mai prejos decât cel aparținând raportorului principal al adunării. Cu alte cuvinte, putem afirma, fără teama de a greși, că Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 a avut doi mari principali vorbitori. Dacă cel dintii și-a pefațat proiectul de hotărâre cu un inspirat și mișcător preambol istoric, urmat de o frumoasă motivare teoretică a dreptului românilor la unitate națională în baza principiului autodeterminării popoarelor, ca și de o elegantă pledoarie asupra necesității racordării actului Unirii la exigențele democratice ale timpului, cel de-al doilea, urmindu-i imediat, venea să îndeplinească, la rindul său, un rol major în cadrul lucrărilor adunării.

În calitatea sa triplă, de delegat, de lider recunoscut al Partidului Național Român și de important membru al Marelui Sfat al națiunii române, Iuliu Maniu și-a asumat sarcina de a examina și argumenta cit se poate de temeinic, punct cu punct, proiectul de rezoluție, asigurând acestuia o solidă fundamentare juridică. Ca și Goldiș, el se adresa în primul rând celor 1228 de împuterniciți ai voinței naționale, dar și întregii lumi democratice, ca și solidarității. Analiza sa pătrunzătoare, dominată de apoteoză făcută ideii de unitate națională, deși apare ca extrem de explicită, ca o expresie naturală a simțirilor și gândurilor celor de față și a întregului neam, se menține mereu la nivelul unei înalte elevații intelectuale²³. Impresia copleșitoare, de contopire între vorbitor și cei cărora li se adresa, care se degajă din lecturarea discursului (întrerupt de peste 20 de ori prin aplauze și aclamații îndelungate), este întregită de frumusețea deosebită a unor dintre pasaje. Concluzia finală, rezultată dintr-o studiere și analiză atentă, este aceea că vorbirea lui I. Maniu o completa în mod admirabil pe cea a lui Vasile Goldiș, realizând împreună o strălucită sintetizare și exprimare a idealului național în clipa înălțătoare a triumfului acestuia.

Pornind și el de la șirul nesfârșit al suferințelor îndurate de neamul românesc, Maniu sublinia mai întâi extraordinară șansă a generației de atunci de a trăi „o atît de mare înălțare sufletească”, adăugînd: „Mulțumita și recunoștința noastră față de această grație a providenței nu ne-o putem arăta decît dovedindu-ne vrednici în aceste sărbătorești clipe de însemnă-

¹⁹ V. Goldiș, *Scriseri social-politice și literare* ..., p. 38–39.

²⁰ *Unirea Transilvaniei cu România* ..., p. 618–621; *Desăvîrșirea unificării* ..., p. 417–421; V. Neteș, *op. cit.*, p. 146–171; M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statutul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 630–633.

²¹ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia* ..., p. 12–13.

²² *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918* ..., p. 96–106.

²³ S. Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei cu România* ..., p. 29; *Mandatul său de deputat („credenționalul”)*, publ. în *1918 la români. Documentele Unirii* ..., VIII, Buc., 1989, p. 29.

tate a timpurilor pe care le trăim". Această vrednicie — completa el — se va judeca după temeinicia hotărârilor luate, după atașamentul față de aceste hotărâri și după străduința depusă spre împlinirea lor.

Tăcînd o inversiune în ordinea punctelor proiectului, oratorul ținea să aducă mai întîi o șmerită închinare, cu plecarea genunchilor, „în fața sutelor de mii de frați viteji, cari prin suferințele lor îngrozitoare au despicat norii negri ce închideau dinaintea noastră razele luminii...”, spunînd: „Cuvîntul cel dintîi al meu este cel al dorinței să ne închirăm adine înaintea marilor umbre ale soldaților români, morți pentru dezrobirea noastră, și înaintea soldaților români cari și azi luptă pentru a înfăptui Unirea tuturor românilor”.

O importantă parte a cuvîntării era apoi închinată ideii mari și generoase a legitimității și necesității obiective a unității naționale românești, pe care o motivează într-o modalitate impresionantă și cu o logică impecabilă. Aici, discursul lui I. Maniu, atingînd cele mai înalte cote ale elocinței și elevației, vine nu numai în sprijinul punctului prim al rezoluției, ci al acesteia în general, fără însă a da impresia repetării celor spuse de V. Goldiș.

Plecînd din nou de la învățămintele istoriei, care arătau că nu trebuia așteptat nimic de la împărații străini, nici de la fiii altor neamuri, ci numai de la propriile puteri — iar aceste puteri stăteau în unitatea neamului —, el conchidea: „Această unitate politică este consecința logică a trecutului nostru istoric și este o absolută necesitate... unirea tuturor românilor într-un singur regat și într-un nedespărțit stat este nu numai un ideal sfînt, izvorit din trecutul nostru și din comora vieții noastre sufletești, ci este și un drept inalienabil al nostru, în baza ființei noastre naționale unitare”. Urma o minunată definire a națiunii, respectiv a celei române, în următoarele cuvinte: „Noi, fiii Națiunii Române de pretutindeni, suntem de aceeași obîrșie, de aceeași fire, cu o singură și unitară limbă și cultură și sintem încălzîți de aceeași tradiții sfînte și de aceeași idealuri mărețe. Cînd toate acestea sunt unitare poate încerca cineva să împiedice manifestarea acestei unități și în ceea ce privește viața politică, sufletește de mult înfăptuită?”

Argumentele respective — sublinia I. Maniu — erau cu atît mai valabile pentru românii din Transilvania, Banat, Crișana [și Maramureș], „pentru că aici a fost leagănul românismului”. „Nu se poate — afirma el — ca însuși vatra Neamului Românesc, leagănul aspirațiilor românești, să fie despărțit de trupul întregii națiuni deja unite! Noi nu ne putem închipuî viața mai departe fără a fi împreună cu întreg neamul românesc și mai bine vom moarte, decît o viață de schilav umilit, despărțit de frații săi!”.

Dar, după părerea sa, menirea neamurilor era și aceea de a contribui fiecare, conform nșurilor specifice, la dezvoltarea generală a civilizației omenеști, fapt imposibil sub o dominație străină. Așadar, formarea statului național propriu era atît o datorie față de sine, cît și față de aceasta și dacă poporul român nu s-ar folosi de dreptul său firesc la unitate, s-ar arăta nevrednic de timpurile respective, expunîndu-se totodată „disprețului întregii civilizații”.

În fine, închegarea neamului românesc întreg într-o singură forță unitară i se părea necesară și obligatorie și din considerații „de natură practică”. „Cum vom putea noi exista izolați și divizați — se întreba el — cînd toate popoarele din jurul nostru au înfăptuit deja unitatea națională a lor?”.

Concluzia era categorică și fără echivoc: Românii trebuiau să-și îplinească „ceea ce justifică deopotrivă trecutul, dreptul, știința și necesitatea”, iar această decizie a lor va fi negreșit acceptată de către întreaga lume cultă²⁴.

În continuare, Iuliu Maniu trecea la abordarea celorlalte puncte ale proiectului, începînd cu importantul punct III, incluzînd principiile fundamentale, de natură politică și social-economică, ce urmau a sta la baza viitorului stat național unitar român.

Arătînd că precizarea clară a acestor principii era impusă de necesitatea înlăturării oricărora îndoieli și bănueli din partea celor neorientați și pentru a face „să amuțească” toate intrigile dușmănoase, el sublinia mai întîi că înfăptuirea unității noastre naționale trebuie privită ca „un triumf al libertății omenеști”. În acest spirit, motivînd largile drepturi acordate naționalităților conlocuitoare, spunea: „Noi nu vom să devenim din oprimați oprimatori, din asupriți asupritori. Noi vom să intronăm pe aceste plauri libertate tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor... Noi nu vom să răpim individualitatea etnică, nici ființa națională a acestor neamuri. Noi nu vom să răpim limba nimănui... Noi nu vrem să verse nimeni lacrimile pe care le-am vărsat noi atîtea veacuri și nu vom să sugem puterea nimănui, așa cum a fost suptă a noastră veacuri de-a rîndul. Noi ne încredem în trăinicia noastră și în vrednicia proprie și nu vrem să istovim forțele altora”.

²⁴ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918...*, p. 96—101.

Tot atât de convingător era argumentată includerea subpunctului privitor la „înfăptuirea desvârșită a unui regim democratic pe toate terenele vieții publice”, spunindu-se: „Este adinc înrădăcinată în noi convingerea că numai un regim cu adevărat democratic ne poate întări țara și înălța neamul. Trebuie să avem colaborarea organică a tuturor păturilor sociale și a tuturor cetățenilor în serviciul prosperității statului român... Nu se poate spera ca cetățeni fără drepturi și ținuti în întuneric sufleteș în mizerie socială să devie stilpi siguri ai unui stat modern. Deplina libertate și egala împărțire în puterea de stat a cetățenilor — concluziona vorbitorul — este singura bază solidă a dezvoltării unui stat”.

Un adevărat imn de slavă aducea I. Maniu țaranului român, pledind în favoarea unei reforme agrare radicale. „Nu este aici nici unul dintre noi — observa el — a cărui obârșie nu ar fi la plugul țărănesc, la pământul român, la brazda țaranului român, sfințit de suferințele nesfârșite, decit cari numai credințele i-au fost mai mari”. De aceea, din proiect nu putea lipsi străduința de a asigura acestuia o soartă mai bună, respectiv o reformă agrară radicală, care să-i acorde pământul necesar și să facă posibilă „concentrarea întregii sale forțe la o producție cit se poate de intensă”. Dar această reformă — ținea el să precizeze — „nu ținde la un comunism străin de sufletul țaranului român, nici la răpirea proprietății private, ci la o nivelare justă a raporturilor și puterilor sociale”.

Dar dacă românii aveau în țărănime „un factor social puternic și un izvor nesecat al forțelor naționale”, trebuia constatat cu durere „marele neajuns de a avea o industrie și un comerț abia în formare”. „De aceea — susținea Maniu — trebuie să ne silim din toate puterile să ne formăm o puternică industrie și un comerț sănătos, ca astfel nu numai să fim liberi, independenți și uniți, ci să fim prevăzuți cu toate cele de lipsă. Din munca noastră proprie, structura noastră socială trebuie în curind să fie corespunzătoare cerințelor unui stat modern”.

Deosebit de clar și convingător era apoi în legătură cu punctul II din proiect, despre autonomia provizorie rezervată teritoriilor intracarpatiche, atât de aprins dezbătută în ședința preliminară, arătând: „Cind decretăm unirea noastră cu Regatul Român nu putem lăsa din vedere necesitatea unui timp de tranziție, în decursul căruia va trebui să se concordeze diferențele și particularitățile diferitelor instituții de drept. Schimbări radicale nu se pot înfăptui în citeva zile. Mai ales nu schimbările proiectate în administrație și justiție. De aceea — spunea el în fața celor 1228 de delegați — proiectul de rezoluție prezentat D-Voastră prevede pentru acest scurt timp de tranziție o autonomie provizorie a ținuturilor acum unite cu Regatul României, care însă nu atinge faptul necondiționatei noastre alipiri către România”.

Referindu-se la viitoarea integrare internațională a României întregite și la principiile ce trebuiau puse la baza raporturilor dintre state, pornea în mod firesc de la „urmările catastrofale ale tragediei omenеști” abia încheiate și de la necesitatea înlăturării posibilității ca asemenea tragedie să se repete, pentru a concluziona: „Aceasta însă nu se va putea ajunge decit numai punind stavilă egoismului neînduplecat și puținței de a strivi fără nici un scrupul cel mai tare pe cel mai slab”, prin înființarea Ligii Națiunilor, organism internațional menit să asigure „deliberarea conflictelor dintre popoare prin juriu internațional, evitind prin aceasta aplicarea forței brutale reprezentate prin război”.

Fără îndoială, I. Maniu nu putea omite susținerea punctelor ce includeau salutul convenit, adresat fraților din Bucovina — eliberați cu 3 zile înainte —, precum și celorlalte popoare eliberate de sub jugul stăpînirii austro-ungare. Referindu-se la cei dintii, el arăta: „Ce e mai firesc, deci, decit că în aceste momente, cînd batem calea străbătută deja de ei, să le trimitem o frățească închinare?”. Cit despre acele „neamuri eroice”, care, asemenea românilor, au trebuit să rupă „lanțurile grele ale opresiunii naționale” și care au oferit acestora în momente grele exemple de natură a-i îmbărbăta și întări i se părea la fel de firesc ca, dîndu-se expresie „gîndului întreg Neamului Românesc”, adunarea să adreseze acestora cuvinte de salut și admirație, „dorindu-le acum, ca unor popoare libere, deplină mărire”.

În fine, el amintea îndatorirea de a se adresa cuvenitele mulțumiri „armatelor victorioase ale puterilor aliate și diplomației strălucite a acestor puteri”, transmitîndu-le și acestora un salut din partea adunării.

Ultimele cuvinte ale discursului erau o consecință logică a celor expuse cu atîta claritate: „Prin aceste considerații rog Adunarea Națională să primească proiectul nostru de rezoluție, pentru a întemeia pe veci România unită și a înstăpîni pentru totdeauna o adevărată democrație și deplină dreptate socială!”. Stenograful consemnează apoi: „Urale nesfârșite. Primum unanim! Trăiască România Mare! Aplauze frenetice.”²⁵

²⁵ *Ibidem*, p. 101—106.

Cuvîntarea lui Iuliu Maniu, de mare efect, poate fi socotită, fără îndoială, un veritabil model de elocință, concepție politică avansată și patriotism, într-un moment crucial al istoriei neamului românesc. Prin acestea ca de altfel prin întreaga participare la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, valorosul om politic transilvănean atingea un punct culminant al evoluției sale, mereu ascendente, ca reprezentant și purtător de cuvînt al intereselor supreme naționale.

După I. Maniu a urcat la tribună purtătorul de cuvînt al social-democrației și al muncitorimii române ardeleni, I. Jumanca. În aplauzele entuziaste ale celor prezenți el venea să declare, în fața națiunii, a Internaționalei Socialiste și a întregii lumi, că și cei pe care îi reprezenta vreau unirea tuturor românilor, simțindu-se „una cu întreg neamul românesc”. Doriința lor era, deci, un stat unitar românesc, în care fiecare om să fie liber și stăpîn pe soarta sa, existînd deplina posibilitate și pentru dezvoltarea și progresul poporului muncitor. Străbătută de un cald simțămînt patriotic, cuvîntarea liderului social-democrat a avut o semnificație deosebită, pentru aspectul conferit prezenței poporului român la adunare și hotărîrilor aduse de aceasta.

Ne mai luînd nimeni cuvîntul, a urmat momentul cel mare al adunării: supunerea la vot și primirea în unanimitate a rezoluției de unire. Astfel președintele Gh. Pop de Băsești putea enunța fericit că unirea Transilvaniei, Banatului și părților ungurene cu Patria Mamă și celelalte provincii surori „este pentru toate veacurile decisă”.

În încheiere, după desemnarea unor membri ai Marelui Sfat Național la propunerea lui Al. Vaida Voevod, au luat cuvîntul episcopii Demetriu Radu al Oradiei și I. I. Papp al Aradului, aducînd omagiu și mulțumiri celor care au pregătit nemijlocit împlinirea visului de veacuri al românilor, președintelui adunării, dar mai ales mulțumind lui Dumnezeu pentru „fericita încheiere a lucrului”.

După sublima fuziune, între adunarea împuterniciților națiunii și cea a zecilor de mii de oameni aflați timp de cîteva ore într-o înfrigurată așteptare, mai mulți oratori s-au adresat mulțimilor de pe tribunele improvizate în aer liber. Între aceștia s-au aflat M. Cristea, episcopul Caransebeșului și I. Hossu, episcopul Gherlei, ale căror vorbiri emoționante de pe tribuna centrală au fost reproduse în presa vremii²⁶. De menționat că episcopul unit al Gherlei a avut și nobila misiune de a da citire în fața poporului textului hotărîrii de unire.

Cronicarii măreței zile au consemnat, între fruntașii care au ținut să comunice cu poporul în acele clipe de supremă bucurie românească, nume ca: Aur. Vlad, Aur. Lazăr, S. Dragomir, V. Bontescu, St. Roșianu, V. Macavei, Aur. Cosma, E. Dăianu, P. Groza, E. Isac, E. Grapini, basarabeanul P. Halippa, bucovineanul Al. Procopovici și alții. După unele informații, s-au numărat între oratorii de pe întinsul Platou al Romanilor poarte dintre vorbitorii din sală: St. Cicio-Pop, I. Suci, K. Maniu, Al. Vaida Voevod și I. Jumanca. Și unii și alții, vorbind mulțimii, cuprinsă de

²⁶ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia ...*, p. 15–18; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 ...*, p. 117–130.

o imensă satisfacție și bucurie, despre însemnătatea momentului, au fost întâmpinați și răsplătiți cu aplaze și urale nesfârșite, cu adevărat delirante, devenind parte componentă a ceea ce un martor ocular numea inspirat „o uriașă simfonie a conștiinței naționale”²⁷.

Cu aceste scene, de inegalabilă trăire patriotică și indescriptibil entuziasm, se încheia marea zi de 1 Decembrie 1918, în cursul căreia, la Alba Iulia, mult doritul act al Unirii devenea un fapt împlinit.

Contribuția lui I. Maniu la pregătirea, buna desfășurare și reușita deplină a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia a fost, neîndoielnic, esențială pentru afirmarea sa ca lider incontestabil al românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Chiar a doua zi, la 2 decembrie, în prima ședință a Marelui Sfat Național, ținută tot la Alba Iulia, a fost ales în funcția de președinte al Consiliului Dirigent, care va funcționa pînă în primăvara lui 1920²⁸. Peste cîteva luni, mai precis la 9 august 1919, după moartea lui Gheorghe Pop de Băsești, devenea președintele Partidului Național Român²⁹.

Cu aceasta, în viața și cariera politică a marelui Iuliu Maniu începea o nouă și distinctă etapă.

În loc de încheiere, lăsăm să urmeze cîteva aprecieri asupra actului de la 1 Decembrie 1918, pe care el însuși le-a făcut la împlinirea unui deceniu de la săvîrșirea acestuia, cu atît mai mult, cu cît ele ne apar valabile și foarte actuale și acum, în anul jubileului a 75 de ani de la Marea Unire:

„Hotărîrile luate (la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia — n.n.) au statornicit pentru totdeauna țelurile naționale și politice spre care trebuia să tindă națiunea română în veci unită.

Nici o jertfă și nici o muncă nu este prea mare și nu este prea grea pentru a atinge aceste țeluri.

Mărirea neamului românesc, păstrarea și îmbogățirea patrimoniului național prin închegarea cît mai strînsă a sufletului comun românesc, prin o democrație națională și prin o dreptate socială, va fi încoronarea străduințelor și suferințelor de veacuri care au primit cea mai înaltă satisfacțiune prin nepieritoarele evenimente ale zilei istorice pe care o sărbătorim”³⁰.

NICOLAE JOSAN

**IULIU MANIU. ORATOR OF THE GREAT NATIONAL ASSEMBLY FROM ALBA IULIA
— DECEMBER 1st 1918**

(Summary)

There have been a lot of publications, especially in the last quarter of century, about the Great National Assembly from Alba Iulia which decided by plebiscite the union of the Transilvania, Banat and Crișana and Maramureș with Romania (the fatherland).

²⁷ „Unirea”, XXVIII, nr. de propagandă 18, 4 decembrie 1918, p. 1—2; „Telegraful român”, XXVI, nr. 132 din 24 noiembrie/7 decembrie 1918, p. 1—2; „Glasul Ardealului”, I, nr. 20 din 21 noiembrie/4 decembrie 1918; *Unirea Transilvaniei cu România* ..., p. 622; V. Netea, *op. cit.*, p. 173; E. Nulea *op. cit.*, p. 464.

²⁸ Gh. Iancu, *op. cit.*, p. 17—18.

²⁹ I. Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947)*, București, 1983, p. 11.

³⁰ *Dreptatea*, an II, nr. 344 din 2 decembrie 1928.

A shortcoming of marxist historiography could be considered the exaggeration of the role that the left wing, the social democratic party had in the preparation and development of this assembly. Even Vasile Goldiș, the author of the resolution project and the main speaker of the assembly was the beneficiary of a preferential treatment owing to his left views.

Having no intention to contest the merits of the social-democrats and especially those of the valuable politician and scholar Vasile Goldiș, the present paper tries to rehabilitate Iuliu Maniu's contribution to this assembly, as the above mentioned marxist historiography tried to manifestly wrong this remarkable leader of the Romanian National Party.

After mentioning Maniu's contribution to the finishing of the resolution project, the author analyses minutely the great speech uttered by Iuliu Maniu in front of 1228 official delegates and its political significance. The natural conclusion is that the convincing pleading in favour of the project constitutes an important oratory document and it equals the speech uttered by Vasile Goldiș. As a matter of fact the two speeches complete each other being a brilliant synthesizing and a expression of the Romanian national ideal in the moment of its triumph.

The major part played by Iuliu Maniu in the preparation, development and the succesful outcome of the assembly was decisive for his election, the second day of the assembly, in front of the Dirigent Council which workes until 1920, and after some month president of the Romanian National Party.

The point meant the beginning of a new and distinct stage in the life of the great politician, Iuliu Maniu.

DIN ACTIVITATEA LUI IULIU MANIU PENTRU REALIZAREA ȘI RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A MARIÍ UNIRI (1918—1920)

Sfârșitul războiului l-a găsit pe Iuliu Maniu în Viena, ca locotenent de artilerie în unitățile militare din Wiener Neustadt, mai precis în Regimentul 64 din Orăștie, avînd un efectiv total de circa 5000 de oameni, din care 80—85 % erau români¹.

În condițiile destrămării marilor imperii : țarist, austro-ungar și german, națiunile asuprite își intensificau acțiunile în vederea realizării eliberării și unității lor naționale. Cea mai complexă problemă a fost asaltul final asupra dublei monarhii a Casei de Habsburg. Soldații și ofițerii români aflați în Viena s-au înscris în amplul tumult revoluționar. Unul dintre participanții la evenimentele din capitala Austro—Ungariei, Taniac, descria în amintirile sale această atmosferă : „În acele zile de la un capăt la altul al monarhiei austro-ungare clocoteau ideile unei mari prefaceri. Și din această prefacere întrezărită s-a deslășit un singur lucru : dorul neînfrînt de libertate și de viață națională nestingherită a tuturor popoarelor ce trăiau sub sceptrul împăraților de la Viena”².

Problema principală a românilor aflați în capitala dublei monarhii era aceea a organizării armate de sine stătătoare în scopul sprijinirii efective și eficiente a bătăliei finale de eliberare de sub stăpînirea străină. Această misiune deosebit de importantă a fost încredințată lui I. Maniu din partea conducerii Partidului Național Român³.

Precipitarea evenimentelor a determinat grăbirea acțiunilor ofițerilor români. La 30 octombrie s-a întemeiat la Viena în cadrul unei întruniri a ofițerilor români la restaurantul Dreher Park din Schönbrunne *Comitetul național al românilor din Transilvania* sub președinția lui Iuliu Maniu⁴. A doua zi, în data 31 octombrie 1918, la restaurantul Weigel din cartierul vinez Dreher Park a avut loc o adunare a militarilor români din capitala monarhiei dualiste. Cu acest prilej s-a hotărît înființarea *Senatului Central al ofițerilor și soldaților români*, aflați în subordinea Comitetului național

¹ I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 57 ; P. Teodor, în *Apulum* 7/21, 1969, p. 315.

² F. Taniac, *Pentru Ardealul Românesc. (Amintiri din anul 1918)*, Suceava, 1929, p. 3.

³ E. Bufnea, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (1918—1920)*, I, București, 1929, p. 138 ; I. I. Șerban, în *Sargetia*, 15, 1981, p. 271—272. Iuliu Maniu s-a născut la Bădăcin, jud. Sălaj, localitate aflată lângă Șimleul Silvaniei, la 8 ianuarie 1873. Tatăl său era dr. Ioan Maniu, iar mama, Clara Coroianu, era sora fruntașului memorandist Iuliu Coroianu. A urmat cursurile primare în satul natal, iar cele gimnaziale și liceale la Zalău și Blaj. În 1890 își susține bacalaureatul, iar apoi urmează studiile de drept la Cluj, Budapesta și Viena. În 1892 este ales președinte al Societății Academice Studențești „Petru Maior” (vezi S. Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1932, p. 12—22).

⁴ F. Taniac, *op. cit.*, p. 4 ; Tr. Popa, *Revoluția din 1918 la Viena* (mss), în Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia (în continuare se va cita Arh. Muz. Unirii Alba Iulia), fond Marea Unire, mss. 5713, *passim*.

român. Soldații și ofițerii români se angajau prin jurământul depus sub faldurile tricolorului să slujească cu devotament interesele poporului român, să evite comiterea de acte samavolnice, „să nu împiedice pe celelalte națiuni conlocuitoare în manifestările voinței lor naționale”⁵.

Cu acest prilej, Senatul Central al ofițerilor și soldaților români din Viena a adresat un apel intitulat: *Ofițeri și soldați români*. Documentul preciza că „popoarele din împărăția austro-ungară se organizează pe bază națională și democratică”. De aceea, „ofițerii și soldații români din Bucovina, Ardeal și Ungaria, în adunarea lor de astăzi ținută în Viena și-au ales din mijlocul lor un senat (sfat) militar, ca secție militară a Comitetului național din Bucovina, Ardeal și Ungaria, cu sediul în capitala Austriei”. Scopul noului comitet militar era acela de a organiza pe toți ofițerii și soldații români din dubla monarhie. Totodată, Senatul militar adresa un apel către toți soldații și ofițerii români din Austro-Ungaria, „să nu primească nici-o poruncă de la străini, nici să depună jurământ pentru altă armată decât pentru cea românească”. De asemenea, prin apel se solicita ca ei” să se ferească de acte samavolnice, de jaf și prădăciune”, întrucât aceste crime stau sub pedeapsa legilor. În același timp, documentul sublinia necesitatea ca „soldatul român să nu fie jignit în sentimentele sale naționale, să nu împiedice însă pe celelalte națiuni conlocuitoare în manifestarea voinței lor naționale și exercitarea drepturilor naționale și să nu jignească sentimentele naționale ale altora”. În fiecare oraș al imperiului se preconiza constituirea, având la bază aceste principii, a câte unui senat al ofițerilor și soldaților români. Fiecare senat va trimite un delegat în Senatul Central definitiv⁶.

La 31 octombrie 1918 a fost ales *Sfatul soldaților români din Viena*. Președinte interimar a fost desemnat prin vot căpitanul Traian Popa, iar ca secretar executiv căpitanul preot militar Gheorghe Oprean. În cuvântul rostit cu acest prilej, I. Maniu a precizat că împrejurările fac ca în rîndurile românilor să se trezească „acea conștiință națională care de veacuri a fost încătușată cu cele mai murdare și mai barbare mijloace din partea tiranilor”. Vorbitorul a subliniat că această conștiință acum eliberată este „ca un vulcan clocotitor de puterea focului ce îl conține”. El a fost, după opinia lui I. Maniu, îndemnul pentru ofițerii și soldații români să se întrunească într-o adunare națională națională. Marele tribun al luptei de eliberare națională justifica această atitudine prin faptul că celelalte națiuni din fosta monarhie habsburgică s-au declarat deja „Națiuni libere și independente și s-au compus consiliile lor militare⁷. A doua zi a fost ales Sfatul militar. Pentru funcția de președinte a fost propus generalul I. Boeriu, care primise pentru faptele sale de arme ordinul Maria Terezia, ce-i conferea titlul de baron. Generalul Boeriu nu a putut primi funcția deoarece era suferind și se afla internat într-unul din spitalele capitalei Austriei. Procesul-verbal al ședinței menționa însă că ge-

⁵ Arh. Muz. Unirii Alba Iulia, *Documentele Unirii*, vol. VII, cota 1815;

⁶ Arh. Stat. București (în continuare se va cita Arh. Stat. București), fond Onisifor Ghibu, dos. 450/1918, f.1.

⁷ I. Ranca, în *Revista Arhivelor*, LXIX, XLIX, nr. 3/1987, p. 288–289; 1918 la români, VII, București, 1989, p. 66, doc. 45.

neralul de divizie I. Boeriu își va prelua atribuțiile imediat după însănătoșire. În aceste condiții a fost ales ca președinte tot căpitanul Tr. Popa din Regimentul 64 Orăștie, căpitanul Gh. Oprean era reales secretar, în timp ce medicul militar E. Munteanu devenea casier, T. Colbazi, G. Alvi-rescu, S. Lucan, T. Pahone, F. Taniac, C. Raca, Eug. Reus, P. Popovici, Tr. Trimbițoni (membri). În cadrul ședinței, I Maniu a propus să se încredințeze soldaților și ofițerilor români următoarele îndatoriri: „supunere numai superiorilor militari români; 2) jurământ numai steagului românesc, să nu primească nici-o misiune (însărcinare) străină de interesul nostru național”⁸.

Soldații și ofițerii români aflați în Viena au depus jurământul de credință față de Consiliul Național Român. Constantin Isopescu-Grecul, împreună cu Iuliu Maniu, s-au prezentat la Ministrul de Război al Austro-Ungariei, baronul Stoeger Steiner, cu care au avut o întrevedere, cerându-i înlăturarea de la comanda regimentelor românești a ofițerilor austrieci și unguri. Cei doi au obținut ca unitățile militare românești să treacă sub comanda Sfatului Militar Român. Generalul I. Boeriu a primit funcția de șef al tuturor acestor trupe. Comandantul austriac al Regimentului 64 Orăștie a declarat ofițerilor români că recunoaște Consiliul Național Român ca singurul reprezentant al puterii civile și militare a tuturor românilor și a predat comanda, toată averea și depozitul de armament, muniție și echipament Consiliului Național Român. Căpitanul român Oct. Lochița a fost numit comandant al Regimentului 64 Orăștie⁹.

Soldații și ofițerii români din Capitala Austro-Ungariei s-au pronunțat, de asemenea, împotriva Manifestului împăratului Carol, intitulat *Către poparele mele credincioase*. Documentul prevedea reorganizarea monarhiei dualiste într-o federație formată din șase state „independente” — austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez, ucrainian. Transilvania rămânea în componența Ungariei. Desigur că era vorba de o formă camuflată prin care se păstrau vechile rinduieli unde tot austrieicii și ungurii urmau să se mențină ca națiuni dominante¹⁰. Militarii români din Viena socoteau că manifestul elaborat de împăratul Carol nu-și mai avea rostul în condițiile frământărilor din monarhia dualistă. În aceste împrejurări, apelul, va rămâne în vecii vecilor — arătau soldații și ofițerii români din Viena într-o relatare din 7/20 noiembrie 1918 — un document istoric, un document de deplină dovadă cum că ea și-a trăit rabatul și trebuie să se desfacă, trebuie să se prăbușească”. Relatarea ostașilor români din Capitala Austriei printre inițiatorii căreia se afla Iuliu Maniu, condamna aspirarea și teroarea la care au fost supuși românii din Ardeal și Bucovina, aruncați în temnițele din Viena și Budapesta. Documentul preciza că au fost frînte toate lanțurile sclaviei seculare, „organizația națională a poporului român din

⁸ I. Ranca, *op. cit.*, p. 290; I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 272—273; F. Taniac, *op. cit.*, p. 4—5.

⁹ *Ibidem*; 1918 la români..., VII, p. 249, doc. 222; S. Stoica, *op. cit.*, p. 115; E. Buinea, *op. cit.*, p. 138.

¹⁰ *Revista Bucovinei*, II, nr. 11, din noiembrie 1943, p. 523 în urm.; *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates des osterreichische Ungarischen Monarchie 1914—1918*, Budapest, 1966, p. 680 și urm., doc. 33.

¹¹ 1918 la români..., VII, p. 445—446, doc. 407.

Ardeal și Țara Ungurească nu mai recunoaște guvernului sau parlamentului ungar dreptul de a reprezenta interesele românești la Congresul general de pace. Pe poziții similare se aflau și românii din Bucovina „care s-au unit și lucrează împreună cu aceiași temeiuri și aceeași țintă: unirea tuturor românilor pe bază națională și democratică”¹¹.

Tot acum s-a hotărât trimiterea unei delegații la Praga care să aducă la cunoștința ostașilor români aflați aici constituirea Senatului militar cu îndemnul fierbinte ca și românii din capitala Cehiei să formeze o organizație similară. Misiunea a fost încredințată ofițerului Colbazi și lui Petru Popovici¹². În capitala Boemiei se găseau câteva mii de soldați și ofițeri români grupați în Regimentele 2 Brașov, 51 Cluj și o parte din Regimentul 37 Oradea. Militarii români aflați aici au sprijinit formarea și activitatea Consiliului Național Cehoslovac (Narodny Vybor), protejându-l împotriva unor eventuale reacții ale trupelor din Praga conduse de generalii Kostanek și Stonsche, rămași fideli dublei monarhii. Totodată, românii au sprijinit formarea primelor forțe militare cehe alcătuite din socoli și voluntari. În noaptea de 29/30 octombrie, unitățile române care controlau câteva depozite militare au predat socolilor 25 de camioane încărcate cu armament și muniție¹³. La 28 octombrie, militarii români au creat o legiune proprie condusă de căpitanul S. Alexandru, avînd sediul în localul școlii „Statnii Gymnazium” din Preslav—Ulice, sectorul Schmichov, care, potrivit însemnărilor lui Gavril Câmpeanu, secretarul ei, cuprindea 1000 de soldați din care 20 de ofițeri și peste 80 de subofițeri¹⁴. Ea a rămas la dispoziția Consiliului Național Cehoslovac timp de 20 de zile avînd drept misiune menținerea liniștii și ordinii publice în Praga. Ajutorul trupelor române a fost cu atît mai important cu cît forțele armate cehe nu intraseră încă în Praga. Unitățile militare române nu numai că au refuzat să execute ordinele comandantului austriac de a folosi armele împotriva cehilor care inundaseră străzile capitalei tînărului stat cehoslovac, ele au ajutat la aprovizionarea trupelor de socoli, facilitînd astfel controlul cehilor asupra administrației din Praga și apoi din întreaga țară. După alegerea la 1/14 noiembrie 1918 a lui Thomas G. Masaryk ca președinte al primei republici cehoslovace, legionarii și sokolii cehoslovaci au înlocuit pe soldații și ofițerii români din misiunea ce le fusese încredințată de Comitetul Național Ceh¹⁵.

Un rol important în organizarea militarilor români din Viena și Praga l-a avut după cum am văzut I. Maniu. Făcînd portretul acestuia, cunoscutul publicist englez I. Porter scria peste ani următoarele: „În toamna anului 1918 locotenentul Maniu, între două vîrste, se afla într-o Viena în pragul haosului unde poliția și regimentele austriece scăpaseră practic de sub control, iar unitățile românești, cum era de așteptat, păreau neatînse de

¹² I. Ranca, *op. cit.*, p. 290; vezi și P. Abrudan, în *SMMIM*, 11, 1978, p. 267—278.

¹³ G. Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, București, 1929, p. 78.

¹⁴ F. Kavka, *La Tchechoslovaquie: Histoire lointaine et récente*, Prague, 1960, p. 144; C. Botoran, M. Moldoveanu, în *Afirmarea statelor naționale independente și unitare din centrul și S-E Europei*, București, 1979, p. 174—175; I. Penea, în *Acta M.P.*, 8, 1984, p. 449—454.

¹⁵ Arh. Muz. Iririi Alba Iulia, fond Marea Unire, mas. 6448, f.1; J. Opčensky, *La fine de la Autriche et la genese de l'état Tchechoslovaque*, Prague, 1928, p. 66—102; C. Botoran, C. Stan, în *R.D.I.*, tom 41, 11/1988, p. 1090—1091.

„bolșevism”. Mustața îngrijită, umerii drepți și ochii senini nu i-au adus prea multă autoritate militară, dar își câștigase, în schimb, respectul tuturor românilor transilvăneni, a preluat controlul asupra a 60.000 de militari români din zona Vienei. A convins autoritățile să-i permită să opereze din partea Ministerului de Război; cu ceea ce i s-a pus la dispoziție el a transferat în jurul Vienei și pe alții din regiunea Praga¹⁶.

Acțiunile românilor din Viena și Praga se desfășurau pe fondul situației complexe din Austro-Ungaria. Înfringerile suferite pe teatrele de operațiuni militare cu precădere dezastrul de pe frontul italian la Vittorio Veneto, au grăbit dezagregarea monarhiei dualiste. La sfârșitul lunii octombrie 1918, contele Tisza a fost asasinat, iar la 1 noiembrie 1918, împăratul Carol de Habsburg a abdicat¹⁷. La rîndul lor, românii din Ardeal și Bucovina și-au intensificat acțiunile pentru alipirea la patria mamă. La 19/31 octombrie 1918 s-a constituit la Budapesta *Consiliul Național Român Central*, care și-a mutat apoi sediul la Arad. La 22 octombrie/14 noiembrie 1918 a apărut la Cernăuți, din inițiativa unor intelectuali bucovineni, ziarul *Glăsuțul Bucovinei*, organ al luptei naționale, iar în ziua de 27 octombrie/9 noiembrie 1918 s-au pus bazele Consiliului Național Român. În ziua de 15/28 noiembrie, în palatul Mitropoliei Ortodoxe din Cernăuți, a avut loc Congresul General al Bucovinei, cu participarea a 100 delegați, care a hotărât în unanimitate unirea Bucovinei cu România¹⁸.

În aceste împrejurări, la Arad au loc tratativele româno-maghiare între 13–15 noiembrie 1918. Cu ocazia convorbirilor purtate cu șeful delegației maghiare, Oszkar Jászi, I. Maniu a trecut de pe poziția autonomiei, pe aceea a intransigenței, cerînd alături de ceilalți reprezentanți români completa despărțire a Transilvaniei de Ungaria¹⁹.

După cum se știe, la 7/20 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central a convocat pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, oraș simbol al unității românești, o mare adunare a națiunii române din Transilvania care urma să fie aleasă prin vot universal și numărul 1228 de delegați reprezentînd toate clasele și categoriile sociale românești din teritoriul transilvan, al Banatului, Crișanei și Maramureșului. Acest for larg democratic urma să hotărască asupra realizării reîntregirii naționale, visul atîtor generații de înaintași. Cu acest prilej a fost lansat un apel intitulat în mod sugestiv *Istoria ne cheamă la fapte*. Documentul arată că „Mersul irezistibil al civilizației a scos și neamul românesc din întunericul istoriei la lumina conștiinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem să trăim alături de celelalte națiuni libere și indepen-

¹⁶ I. Porter, *Operațiunea „Autonomus”*. In *România, pe vreme de război*, București, 1991 p. 29.

¹⁷ O. Jászi, *Revolution and counterrevolution in Hungary*, London, 1924, p. 17; *Histoire, de la Hongrie des origines a nos jours*, sous direction de Ervin Pamlény, Budapest, 1974, p. 457–458; E. Campus, in *Afirmarea statelor naționale independente și unitare din centrul și sud-estul Europei...*, p. 194;

¹⁸ Arh. Stat. București, fond Casa Regală, dos. 56/1918, f. 6–8; vezi și C. I. Stan, D. E. Goron, in *Acta M. P.* 11/1987, p. 344–345.

¹⁹ M. Constantinescu, St. Pascu (sub redacția), *Desăvîrșirea unificării statului național Român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 380–383.

dente”²⁰. Era vorba deci de o renaștere a românismului care, prin adunările plebiscitare de la Chișinău și Cernăuți hotărâseră deja asupra alipirii a două teritorii românești la patria mamă. Urma, logic și firesc, Transilvania. În tumultul pregătirilor pentru „Mărta Adunare” a neamului românesc de la Alba-Iulia a fost implicat și Iuliu Maniu. El a fost ales pe bază de creșionar la 9/22 noiembrie 1918 ca delegat în cercul electoral al Vințului de Jos la „Adunarea Națională Constituțională a poporului român din Ardeal și Ungaria”²¹.

Mase mari de oameni se deplasau în grupuri spre Alba-Iulia, cuprinși de un entuziasm greu de descris în cuvinte. Unul dintre zecile de mii de participanți Eugen Hulea, student pe atuni, profesor mai târziu, scria peste ani: „Cînd au început să pătrundă satele, micul orașel a fost pur și simplu năpădit străzile stăteau parcă să plesnească sub presiunea șuvoiului omenesc, (...). Era o singură contopire, grandioasă în spontaneitatea ei dictată de impulsul furtunos al voinței populare”²².

În drum spre Alba-Iulia, I. Maniu a făcut un popas la Blaj, orașul maturității sale, de care îl legau frumoase amintiri. Cu acest prilej, el a rostit un frumos discurs la o adunare care a avut loc în ziua de 18 noiembrie. Maniu a adus un omagiu Blajului, socotindu-l „cel mai intelectual centru al nostru, de care se leagă cele mai sfinte și cele mai minunate tradiții ale neamului românesc”. Totodată, el a precizat că atît statele Antantei, cît și statele formate de ruinele monarhiei dualiste — cehii, jugoslavii, austriei — „mențin cu noi cele mai strînse legături”²³.

În ziua istorică de 1 decembrie 1918 s-au adunat în Alba Iulia peste 100.000 de oameni care au aclamat Unirea Transilvaniei cu România pentru vecie. În preziua adunării, la 17/30 noiembrie 1918, a sosit în cetatea Albei, venind de la Cernăuți, o delegație a voluntarilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni din armata română, în frunte cu ofițerul sălăjan Victor Deleu.

La orele 11, președintele Adunării, conducătorul Partidului Național Român, octogenarul Gh. Pop de Băsești, a deschis lucrările înaltului for, adresînd o chemare fierbinte românilor, de a zdrobi lanțurile robiei seculare pe pămîntul stropit cu sîngele jertfelor înaintașilor și de a înfăptui marel vis al lui Mihai Viteazul: „Unirea tuturor celor de o limbă și o lege”. Vorbitoarul îndemna pe toți fiii patriei unite să pună bazele „fericirii noastre naționale viitoare”²⁴.

²⁰ *Telegraful român*, LXV, nr. 122, ed. specială, din 7/20 noiembrie 1918; *Românul*, VII, nr. 11, din 8/21 noiembrie 1918; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 49—51.

²¹ Iată textul complet al creșionarului: „D-1 dr. Iuliu Maniu, locuitoriu în Blaj (comitatul Alba Inferioară) se îndreptățește prin aceasta a reprezenta ca delegat ales cercul electoral al Vințului de Jos la Adunarea Națională Constituțională a poporului român din Ardeal și Ungaria. Alba-Iulia, 9/22 noiembrie 1918 (*1918 la români*, VIII, București, 1989, p. 29, doc. 38; Originalul se află în Arh. Muz. Unirii Alba-Iulia, Documentele Unirii, Tom II, p. 79).

²² E. Hulea, în *Apulum*, 7/2, 1969, p. 19—20.

²³ *Expozeul d-lui Iuliu Maniu — Blaj — 18 noiembrie 1918*, în *Unirea*, Blaj, XXVIII, nr. 7, din 20 noiembrie 1918.

²⁴ *Românul*, VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

Discursul solemn al adunării a fost rostit de Vasile Goldiș, om cu o solidă cultură, patriot înflăcărat. El a evidențiat continuitatea poporului român în vatra milenară a Daciei, socotit pe nedrept „străin și rob pe pământul său strămoșesc”. Goldiș a afirmat că națiunile trebuie eliberate, drept care a fost recunoscut de lumea întreagă. Libertatea națiunii române, însemna după opinia marelui cărturar, „Unirea cu Țara Românească”. Vorbitorul a atras atenția că în România întregită fiecare naționalitate și indivizi conlocuitori trebuie să aibă aceleași drepturi și îndatoriri ca și națiunea română²⁵. După încheierea cuvântării, V. Goldiș a citit Marii Adunări Naționale *Hotărârea de Unire*. Potrivit ei, teritoriile unite cu România se bucurau de autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă prin vot universal. Se recunoștea, de asemenea, deplina libertate națională tuturor minorităților naționale, egala îndreptățire și deplina libertate oricărei confesiuni, înfăptuirea desăvârșită a unui regim democratic în toate domeniile vieții publice: vot universal, direct, egal și secret pentru ambele sexe în vîrstă de 21 de ani, desăvârșită libertate a presei, de asociere, întrunire, de gândire, reforma agrară radicală, drepturi pentru muncitori. În vederea conducerii afacerilor națiunii române din Transilvania, Adunarea Națională hotărâște instituirea unui *Mare Sfat Național Român*, organ reprezentativ diriguitor²⁶.

În continuare a luat cuvîntul Iuliu Maniu care, pe baza dreptului la autodeterminare a popoarelor, a demonstrat justețea Unirii Transilvaniei cu România. Vorbitorul a precizat că neamul românesc a fost întotdeauna „sentinelă trează și conștientă a civilizației omenești”. El a afirmat că istoria ne-a învățat pe noi românii să nu așteptăm nimic de la împărații străini și de la fiii altor neamuri, ci de la propriile noastre puteri. Statele străine vecine ne-au făcut altceva decît să ne exploateze și să ne subjuge. În concepția lui I. Maniu, „adevărul ce ne călăuzește acum e că singura noastră forță care ne poate ține în viitor e aceea provenită prin unirea tuturor românilor”. Acest deziderat secular are la bază comuniunea de tradiții, obiceiuri și aspirații. Unirea întregii românimi există, după opinia oratorului ardelean, în sufletele tuturor românilor și ea trebuie să se înfăptuiască și în realitate. În calea materializării nobilei ideal care ne animă „nimic nu ne poate sta în cale”. De aceea, „trebuie să cerem încorporarea fără întârziere și pe veci într-un singur stat al tuturor românilor”. Cunoscutul om politic a recunoscut minorităților naționale aceleași drepturi cu ale națiunii române, de a se bucura de libertatea de a folosi limba proprie, de a dispune de școli în graiul matern, de a avea posibilitatea unui liber acces la cultură, de a participa la viața spirituală în mod egal, exercitîndu-și în același timp credința religioasă nestingerite de nimeni. I. Maniu își motiva poziția prin convingerea că „din asuprași ce am fost nu putem să devenim asuprașori. Voim să asigurăm libertatea pentru toți și toate popoarele conlocuitoare”. Marele tribun al luptei naționale era conștient de faptul că nu

²⁵ *Ibidem*; V. Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea culturală A.S.T.R.A.*, București, 1928, p. 10–11; vezi și *Idem*, *Scrieri sociale, politice și culturale*, Timișoara, 1976, p. 168.

²⁶ Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român — 1918*, II, București, 1983, p. 193–194; vezi detalii la Gh. Iancu, în *AIIA.*, 16, 1973, p. 259–278.

poate fi liber un popor care asuprește alt popor, iar românii nu au exploatat niciodată alte națiuni. Pe aceste considerente, el declara: „Noi voim pe acest pământ al României Mari să întronăm libertatea pentru toți. Voim ca fiecare națiune să se roage lui Dumnezeu în credința ei, să ceară dreptate în limba ei”. Toate aceste drepturi și libertăți firești trebuie asigurate și garantate printr-un regim de democrație autentică, care să țină seama de cerințele vieții moderne de stat. „Numai având un regim de drepturi și libertăți înlăuntrul țării vom avea tărie să validăm cauza noastră în afară. Deplina libertate a tuturor straturilor sociale e o garanție pentru binele țării”.

I. Maniu a salutat, de asemenea, pe frații români din Bucovina, care au suferit a același jug și s-au unit acum cu România”. Liderul Partidului Național Român adresa un salut națiunilor recent eliberate din monarhia austro-ungară: cehii, slovacii, polonii. Lupta lor a fost, în concepția lui Maniu, „o pildă luminoasă pentru noi, experiențele lor, faptele lor eroice fost pentru noi momente de înălțare și întărire, ca să mergem și noi pe acea cărare, să ne înfăptuim și noi idealul național. În final, tribunalul luptei românilor din Transilvania adresa „un dulce salut și le dorea întreaga mulțumire glorioaselor armate ale Antantei și diplomaților ei”²⁷.

Între delegații care au votat Unirea la Adunarea Națională de la Alba Iulia a fost și I. Jumanca, reprezentantul Partidului Socialist din Ardeal. În cuvântul său, el a reafirmat solidaritatea internațională a partidului care l-a delegat, precizând: „Noi sîntem proletari, ducem o luptă comună cu muncitorii internaționali, voind să asigurăm condiții de viață mai bună pentru muncitori”. Reprezentantul socialiștilor ardeleni a declarat că Partidul Socialist militează ca în România întregită poporul muncitor să se dezvolte ca și muncitorimea din Apus²⁸.

În finalul adunării, Gh. Pop de Băsești a supus spre aprobare hotărîrea citită de Goldiș, act care a fost primit în unanimitate și cu deosebită însuflețire. Pe baza hotărîrii unanime, președintele Adunării Naționale a anunțat rezoluția prezentată de Goldiș în întregimea ei, astfel încît „unirea acestor provincii românești cu țara mamă este pentru toate veacurile decisă”²⁹. Hotărîrea Adunării Naționale a fost adusă la cunoștința mulțimii aflate pe platoul din fața cetății. Cei peste 100.000 de români au fost cuprinși de un entuziasm impresionant. Surprinzînd acest moment înălțător, tînărul participant sălăjean, L. Ghergariu, scria peste ani: „Oamenii plîngeau de emoție și bucurie, se înbrățișau unii cu alții. Se cîntau cîntece patriotice. Se dansa „Hora Unirii”. În inima celor prezenți vibra inima întregii țări (...). Pe buzele miilor de participanți era un singur nume: România”³⁰.

²⁷ *Românul*, VII, nr. 20 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; „Socialismul” XIII, nr. 19, din 11 decembrie 1918; vezi și S. Stoica, *op. cit.*, p. 153–156.

²⁸ „*Românul*”, VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; „Socialismul”, XIII, nr. 19 din 11 decembrie 1918; *1918 la români*, VII, București, 1986, p. 32, doc. 476; S. Stoica, *op. cit.*, p. 153–156;

²⁹ „*Socialismul*”, XIII, nr. 19 din 11 decembrie 1918; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 194; vezi și R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 157.

³⁰ C. Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 262–263; Cluj-Napoca, 1978, p. 262–263; D. E. Goron, în *Acta M.P.*, 5, 1981, 737–742; C. I. Stan, în *Idem*, 12, 1988, p. 632.

Satisfacția era deosebită pe întreg cuprinsul țării. La Iași, în ziua de 25 noiembrie/8 decembrie 1918 s-a desfășurat în sala Teatrului Național o impresionantă adunare la care au participat numeroși locuitori ai bătrânei urbe, inclusiv studenți. Cu acest prilej, profesorul Iorga a reliefat că ideea unității naționale s-a impus ca un imperativ categoric, ea ne-a călăuzit prin secole rezistența în fața invadatorilor veniți să ne cotopească pământul străbun. Această idee a Daciei romane s-a împlinit în toamna anului 1918 când s-a realizat deplina unitate națională³¹. Manifestanții similare au avut loc în București. Cu această ocazie la statua lui Mihai Viteazul, simbolul unității tuturor românilor, s-a desfășurat o impresionantă adunare. V. Haneș a exprimat în cuvinte emoționante bucuria desăvârșirii unității naționale, angajându-se în numele studenților să păstreze și să apere Unirea: „În numele tineretului universitar salut solia Ardealului, izvorul naționalității, al graiului strămoșesc și al ideii de unire și frație. Jurăm să vom lucra la înălțarea neamului unit cu frații noștri din Ardeal”³².

Pe adresa Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia au sosit numeroase telegrame de felicitare. Chiar în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, Universitatea din Iași a trimis lui I. Maniu, „președintele Comitetului diriguitor al românilor din Ardeal și Ungaria”, un mesaj de felicitare. Documentul arăta că „la momentele de neîntrecută însemnatate istorică în care se înfăptuiește întregirea neamului pe care Dumnezeuoastă și Marea Adunare ați proclamat-o în cetatea lui Mihai Viteazul, Alba Iulia, profesorii Universității din Iași au marea mulțumire de a vă exprima d-voastră și întregului Comitet Național sentimentele lor de dragoste frățească și de adâncă admirație pentru energia cu care ați știut să luptați și să învingeți în lupta cu dușmanii seculari”, alipind Transilvania după contopirea Barasabiei și Bucovinei la România Mare³³.

La 19 noiembrie/2 decembrie 1918 s-a întrunit în sala Tribunalului din Alba Iulia Marele Sfat Național, s-a ales guvernul provizoriu, care a purtat denumirea de Consiliul Dirigent alcătuit din 15 membri numiți șefi de resort: I. Maniu — președinte și ministru de interne, V. Lucaciu, O. Goga, V. Braniste — fără portofoliu, V. Goldiș — culte și instrucțiune publică, Al. Vaida — externe și presă; St. Ciceo Pop — război și siguranță publică, I. Suciu — organizarea și pregătirea Constituției, A. Vlad — finanțe, A. Lazăr — justiție, E. Hațieganu — codificare, V. Bontescu — agricultură și comerț, R. Boilă — comunicații, I. Flueraș — sănătate și ocrotire socială, I. Jumanca. Structura politică a Consiliului Dirigent era: 10 membri ai Partidului Național Român, doi ai Partidului Social-Democrat și 3 independenți. Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent și-au stabilit locul de activitate la Sibiu³⁴.

Consiliul Dirigent a trecut imediat la organizarea administrativă a teritoriilor locuite de români, unite cu România. La 2/15 ianuarie 1919 în toate cele 23 de județe ale Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului au fost numiți prefecți, care și-au intrat imediat în atribuții. De asemenea, pe lângă primarii orașelor mai importante ca: Arad, Cluj, Sibiu, Brașov, existau cite trei prefecți. Au fost înlocuiți notarii și ceilalți funcționari locali compromiși. S-a trecut, totodată, la refacerea economiei afectată mult în urma războiului. În toată activitatea desfășurată, noile autorități românești au dovedit tact, moderație, evitând conflictele etnice, manifestările naționaliste³⁵.

³¹ N. Liu, în *R.D.I.*, 38, nr. 12/1985, p. 1160.

³² C. I. Stan, în *A.I.A.*, 25/2, 1988, p. 235.

³³ Arh. Stat. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, dos. 7/1918, f. 313. Telegrama nr. 709 din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, semnată de rector N. Leon către Iuliu Maniu; vezi și D. Ivănescu, în *A.I.I.A.*, tom 25/2, 1988, p. 262, doc. 12.

³⁴ Cf. *România în anii primului război mondial*, II, București, 1987, p. 638.

³⁵ Gh. N. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)*, Cluj-Napoca, 1985, *passim*.

Măsurile întreprinse de Consiliul Dirigent au fost aplicate pe fondul unei situații foarte complexe existentă în Transilvania. Armata Română a înaintat în teritoriul intracarpatic odată cu remobilizarea unităților sale, dar s-a oprit în sudul Transilvaniei. Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia nu s-a desfășurat sub nici cea mai mică influență a forțelor militare românești. Factorii politici ai vremii au luat astfel o hotărâre înțeleaptă deoarece au vrut să înlăture orice echivoc, intrucît peste ani ar fi fost acuzați că au organizat adunarea plebiscitară de la Alba-Iulia sub presiunea baionetelor române. La 31 octombrie/13 noiembrie 1918 a fost încheiată la Belgrad, fără participarea și știrea României, o convenție militară specială semnată de generalul francez Henrys și voievodul sîrb Mișici, din partea Antantei și de către Bela Linder, delegatul guvernului maghiar. Potrivit acestui act, trupele maghiare urmau să fie retrase la nord de linia determinată de cursul superior la Someșului Mare, orașul Bistrița, Tirgu-Mureș, riul Mureș, pînă la confluența lui cu Tisa, Tereziopol—Baia—Fünfkriichen, pînă unde cursul Dravei atinge frontiera Carpat-slovenă. Evacuarea trebuia terminată în opt zile. Armata maghiară era demobilizată, inclusiv flota, cu excepția a șase divizii de infanterie și două de cavalerie. Dreptul de ocupație a tuturor punctelor strategice stabilite de comandantul aliaților, dreptul de trecere și staționare pentru trupele aliate, un mare număr de vagoane, remorhere, locomotive, șlepuri erau acaparate de Antantă³⁶. Armistițiul de la Belgrad a avut, prin prevederile sale, un caracter inechitabil, căci un întins teritoriu românesc din Transilvania rămînea sub dominația maghiară. Recunoscînd acest lucru, generalul francez Patey afirma într-un raport adresat superiorilor săi la începutul anului 1919 că aplicarea acordului din capitala Serbiei a avut ca efect „separarea în două a Transilvaniei”³⁷.

La 28 noiembrie/5 decembrie 1918, I. Maniu, în calitate de președinte al Consiliului Dirigent a adresat un memoriu de protest ministrului francez de externe. Documentul afirmă că armistițiul „împarte națiunea română din Transilvania și Ungaria în două părți, ceea ce agravează enorm dificultățile în acțiunea de renaștere națională și în organizarea ei atît de necesară în aceste zile de prefaceri istorice”. Memoriul relevă faptul că acțiunea întreprinsă la Belgrad chiar dacă ar fi numai pasageră, „dezorientează masele și tulbură unitatea de acțiune care este absolut necesară pentru a-i împiedica pe dușmani să semene în rîndurile noastre germeții anarhiei și ai dezordinii, profitînd de situația neclară”.

Semnatarul memoriului critică, totodată, caracterul ambiguu al documentului, fiind „prea general și dă loc în consecință la diverse interpretări și neînțelegeri”, cu precădere referitor la problema teritoriului ce trebuie evacuat. Profitînd de această stare de confuzie, trupele sîrbești au intrat dinspre Tisa și Mureș în Ungaria și au dezarmat gărzile naționale și trupele regulate române. Armistițiul a fost, în același timp, un pretext pentru trupele maghiare și guvernul de la Budapesta de a lua în mîinile sale administrarea teritoriului Transilvaniei și Ungariei locuit de români. Autoritățile ungurești, refuză, de asemenea, să predea administrația reprezentanților națiunii române. Forțele maghiare folosesc orice pretext pentru a utiliza armele în contra populației românești majoritare.

Avînd în vedere situația gravă creată, Consiliul Național Român din Transilvania și Ungaria, Maniu solicită șefului diplomației franceze următoarele:

„A pune la dispoziția noastră textul autentic al tratatului de armistițiu.

A interveni pe lingă Consiliul de Război al Puterilor Aliate pentru ca, la reînnoirea armistițiului, să fie luate în considerare faptele expuse mai sus, și în consecință.

A nu trata în exclusivitate cu guvernul vechiului regat al Ungariei chestiunile care privesc ținuturile românești din Ungaria, ținuturi pe care le reprezintă Consiliul Național Român.

A considera națiunea română din Transilvania și Ungaria ca o națiune aliată a Marilor Puteri, așa cum s-a procedat cu cehoslovaci și cu iugoslavii și, în consecință, a preciza în tratatul de armistițiu chestiuni care privesc națiunea română.

A nu îngădui ca Banatul să fie ocupat de trupele sîrbești, căci lucrul acesta ar putea genera incidente de natură a tulbura bunele relații, existente între români și sîrbi.

A modifica linia de demarcație sau a delimita teritoriile care urmează să fie ocupate de trupele române”³⁸.

³⁶ Arh.M.A.E., fond Paris, Conferința Păcii, vol. 54; 1918 la români III, p. 72—74. doc. 468; B. Krizman, în *The Slavonic and East European Review*, an 48, nr. 110/1970, p. 67—87.

³⁷ Arh. Stat. București, Colecția Microfilme Franța, rola 175, c. 99201.

³⁸ 1918 la români..., III, p. 83—84, doc. 470. Autoritățile militare române cunoșteau evoluția situației din Banat. Colonelul Dumitrescu propunea la 7/20 decembrie 1918, Marele Cartier General Român, că dacă „sîrbi refuză pînă la sfîrșit evacuarea Banatului, va fi nece

Poziția lui I. Maniu în problema bănățeană era mai puțin intransigentă decât cea a lui Ion I. C. Brătianu care cerea aliaților alipirea întregului Banat la Românie. Prudența președintelui Consiliului Dirigent se explică prin dorința lui de a nu periclita relațiile cu Antanta. Rememorând aceste momente, Maniu declara în Parlament în decembrie 1923 că „Am hotărât că nu vom duce rezistența în chestiunea Banatului până la ruperea cu aliații”, ci doar „vom mintui acest Banat cât putem”³⁹. Totuși, I. Maniu a luat atitudine în problema organizării unui plebiscit în Banat, vehiculat în unele cercuri politice, chiar aliate. Într-o scrisoare adresată la 1 septembrie 1919 lui Al. Vaida-Voievod, șeful Consiliului Dirigent arăta că se impune o asemenea consultare a electoratului pe întreg Banatul, dar numai în cazul când el nu ar periclita chestiunea Basarabiei și a Dobrogei „atunci trebuie să abdicem de la ideea acestui plebiscit”⁴⁰, scria el. În fond, organizarea unui asemenea referendum ar fi pus sub semnul întrebării legitimitatea actului istoric de la Alba-Iulia.

Concomitent, I. Maniu a intervenit pe lângă Legația României din Paris prin I. Mocioni și V. V. Tillea, care au înmănat lui V. Antonescu, ministrul nostru din capitala Franței, o împuternicire prin care „el reprezintă de azi înaintea intereselor noastre”, solicitându-le celor doi mesageri să intervină pe lângă șeful legației noastre spre a obține modificarea condițiilor armistițiului de la Belgrad⁴¹.

La 8 ianuarie 1919, Adunarea Națională a sașilor din Transilvania, întrunită la Mediaș a hotărât în unanimitate unirea poporului german cu Regatul României, Consiliul Național, Germano-Saxon pentru Transilvania a adresat acum un apel către poporul român, apreciind că prin unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului „va fi creată o unitate teritorială comună, fondată pe baze etnografice”. Sașii transmit, cu acest prilej, „salutul lor frățesc și cordiale urări pentru realizarea completă a idealului național”. Poporul sas, care timp de secole a fost privat de drepturile sale, „așteaptă mai mult ca niciodată ca în viitor să nu fie împiedicat să-și afirme și să-și dezvolte conștiința unității sale politice și naționale și ca noul stat să-i ofere și să-i acorde de bunăvoie în viitor tot ceea ce el considera ca indispensabil pentru existența sa”. În final, sașii apreciază că aparținând statului român „ei consideră pe fiii și fiicele sale ca cetățeni ai acestui stat”⁴².

O delegație a sașilor formată din A. Schullerus, preotul luteran din Sibiu, R. Brandsch, președintele Comitetului Central săsesc, R. Schuller, avocat din Bistrița și dr. A. Polony din Brașov au predat lui I. Maniu la 28 decembrie 1918/10 ianuarie 1919 hotărârea Adunării Naționale de la Mediaș. Cu acest prilej, conducătorul Consiliului Dirigent a trimis în numele românilor, sașilor, „salutul plin de dragoste frățescă și a declarat că era privilegiilor a trecut și a răsărit o nouă eră, a egalei îndreptățiri naționale”. Totodată, el i-a asigurat pe reprezentanții sașilor că „poporul român, care a luptat veacuri de-a rindul pentru libertate națională, va respecta și ocroti întotdeauna drepturile naționale ale harnicului popor săsesc”⁴³.

În timp ce în țară istoricele hotărâri ale Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia începeau să fie aplicate în practică, trecindu-se treptat la unificarea administrativă, politică, judecătorească a teritoriilor recent eliberate și alipite, la Paris se deschideau la 18 ianuarie 1919 lucrările Conferinței de Pace.

Pentru cunoașterea realităților românești au fost organizate o serie de acțiuni de informare: expoziții documentare, de artă populară, seri culturale. În vara anului 1919, cu sprijinul societății „Amicii Franței”, a fost deschisă o expoziție de țesături și broderii populare românești. Tot acum s-a desfășurat la Ministerul Marinei o seară românească de poezie și cintece cu participarea poetei Elena Văcărescu⁴⁴.

sar să se examineze posibilitatea de a trimite trupe în Banat pentru a ocupa această regiune împreună cu francezii” (Arh. M.A.E., fond 71/1914, E,2, partea I, vol. 58). La 16/29 octombrie 1918, Consiliul Național iugoslav a proclamat statul național independent și suveran al sîrbilor, croaților și slovenilor. La 18 noiembrie/1 decembrie 1918, în numele regelui Petru I., prințul regent a proclamat oficial regatul sîrbilor, croaților și slovenilor (V. Maciu, în *A.U.B.*, Istorie, 18/1969, p. 95–110; V. Moisuc, în *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei...*, p. 109.

³⁹ Dr. Iuliu Maniu, *Chestia Banatului*, București, 1924, p. 18.

⁴⁰ Arh. Stat. București, fond Al. Vaida Voievod, dos. 92/1918, f. 31

⁴¹ 1918 la români..., III, p. 86, doc. 471.

⁴² *Idem*, p. 124, doc. 490.

⁴³ *Idem*, p. 127–128, doc. 493.

⁴⁴ Cf. V. Serdaru, *Peste hotare...*, *Contribuțiuni la cunoașterea României adevărate în străinătate, 1919–1925*, București, p. 31, 37–38.

O susținută activitate a desfășurat în Anglia George Moroianu, apreciată în mod elogiios de I. Maniu⁴⁵. Acesta era incintat, în general, de misiunea nobilă a românilor aflați peste hotare, „de a pune și a ține la curent lumea mare în chestiunea noastră, conclucruind astfel în mod hotărîtor la dezrobirea noastră”⁴⁶. Ca o recunoaștere a muncii desfășurate pe plan intern și extern de către O. Goga și V. Lucaciu, aceștia au fost aleși în Consiliul Dirigent. V. Lucaciu, potrivit unui contemporan, „a fost cuprins de o emoție nostalgică auzind că visul și profeția lui s-au împlinit și de acum Ardealul va fi liber și se va putea uni cu patria mamă România”⁴⁷.

I. Maniu cunoștea activitatea de propagandă în străinătate prin intermediul a numeroase mesaje. E. Isac îi scria din Berna la 8 martie 1919, arătînd că a luat legătura cu numeroși ziaristi elvețieni, precum și cu directorul agenției telegrafice *Schweitzerischen Telegraph Agentur* pentru a informa opinia publică din cantoane în legătură cu aspirațiile naționale românești. Autorul mesajului afirma că sînt necesare sume importante de bani pentru a contracara în parte propaganda ostilă a ungarurilor care cheltuiesc aici enorm. El își exprima speranța că vom reuși în cele din urmă „să zdrobim fără milă pe dușmanii neamului nostru oricîți să fie, căci nu ne putem ridica niciodată fără ca proniile cerești să fie cu noi”⁴⁸. La 10 martie 1919 Gh. Popp îi scria lui Maniu, informîndu-l că în Elveția, unde urma să călătorească, „ungurii au o propagandă foarte puternică în care au investit circa 33 de milioane. De aceea este necesar un sprijin mai activ din partea guvernăntilor a propagandei în străinătate pentru a crea o atmosferă bună în Apus pentru noi”⁴⁹.

I. Maniu a fost receptiv la aceste apeluri. El a luat și o serie de măsuri de sprijin financiar. În scrisoarea trimisă lui Vaida la 15 septembrie 1919 arăta că din bugetul Consiliului Dirigant s-a votat deja finanțarea Biroului de Informații din Berna⁵⁰.

Președintele Consiliului Dirigent cunoștea, de asemenea, modul în care se desfășurau lucrările Conferinței de Pace de la Paris. Al. Vaida Voievod îi transmitea în desele sale rapoarte modul în care se derulau dezbaterile din forul internațional din capitala Franței. Acesta îl informa în legătură cu demersurile sale și ale colaboratorilor săi, descriindu-i convorbirile purtate cu A. Trumbici, E. Bene și alți reprezentanți ai națiunilor asuprite din fostul imperiu bicefal.

Al. Vaida a condamnat poziția autorităților antantiste față de aliați, făcînd în această direcție o serie de demersuri. El i-a prezentat lui Maniu acțiunile întreprinse de I.I.C. Brătianu în cadrul forurilor conducătoare ale Conferinței de Pace⁵¹.

În adevăr, șeful Partidului Național Liberal a făcut numeroase demersuri pe lîngă aliați cerînd în discursuri, memorii sau viu grai recunoașterea fără condiții de către aliați a desăvirării unității naționale românești. Șeful delegației României a protestat vehement împotriva tratatului cu Austria, părăsînd din aceste motive lucrările Conferinței de Pace de la Paris, nevrînd să-și pună semnătura pe acest act. Analizînd atitudinea energică a premierului român, istoricul american Scherman David Spector arăta că „România nu mai dorește să rămînă sub o permanentă supunere față de mașinațiunile marilor puteri care încercau să o folosească ca pe un pion, Brătianu a răsturnat conceptul stabilit, după care statele europene mai mici au control marginal asupra propriilor destine”⁵².

Întrucît cabinetul generalului Văitorianu a refuzat să semneze tratatul cu Austria, se impunea rezolvarea problemei prin crearea unui guvern care să continue tratativele. Dealtfel, I. Maniu i-a declarat lui Henri Cambon într-o discuție avută la sfîrșitul lunii noiembrie

⁴⁵ I. Maniu considera foarte utilă propaganda românească în insulele britanice, căci îi scria la 1 septembrie lui Vaida atrăgîndu-i atenția că „Trebuie să ne punem cu toată puterea pentru a cîștiga de partea noastră pe de-a-ntregul politica Angliei. Aici un trebuie cruțat nimic” (Arh. Stat. București, fond Al. Vaida-Voievod, dos. 92/1919, f. 2).

⁴⁶ S. Polverejan, *Corespondență lui C. Morotianu*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 144.

⁴⁷ Cf. Albani, T. *Leul de la Sîsești. De ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară?*, Oradea, 1936, p. 199.

⁴⁸ Arh. Stat. București, fond Al. Vaida Voievod, dos. 35/1919, f.1.

⁴⁹ *Idem*, dos. 36/1919, f. 1-3.

⁵⁰ *Idem*, dos. 32/1919, f.3.

⁵¹ vezi detalii în Arh. Stat. București, fond Al. Vaida Voievod, dos. 32, 35, 36, 92/1919, *passim*.

⁵² S. S. Scherman, *Romania at the Paris Peace Conference. A Study of Diplomacy of Ion I. C. Brătianu*, New-York, 1962, p. 235. Despre atitudinea lui I.I.C. Brătianu, vezi și Arh. Stat. București, fond I.I.C. Brătianu, dos. 225/1919, *passim*.

1919 că „actualul guvern care era de circumstanță nu putea angaja viitorul țării prin semnătura sa”⁵³. Era necesară, în noile condiții, convocarea Corpului electoral cu scopul alegerii Parlamentului. Fixate inițial pentru luna ianuarie 1919, alegerile parlamentare au fost amânate succesiv în lunile martie, mai, iulie, septembrie 1919 și s-au stabilit definitiv pentru luna noiembrie 1919, în zilele de 3, 4 și 5 noiembrie la Adunarea Deputaților și 7—8 noiembrie la Senat⁵⁴. Aceste alegeri au o semnificație deosebită întrucât constituie o primă consultare a electoratului după război, pe baza votului universal, egal, direct și secret, iar rezultatul ei a fost corect, nefalsificat. Alegătorii erau chemași să desemneze în mod liber pe membrii primului Parlament al României întregite. În urma alegerilor nici un partid politic nu a reușit să obțină majoritatea parlamentară necesară formării guvernului. Cele mai multe mandate au fost obținute de Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Țărănesc. Liga Poporului, Partidul Conservator Democrat, Partidul Socialist s-au abținut de la vot⁵⁵.

În urma unor pertractări și combinații politice la 25 noiembrie 1919 s-a constituit Blocul Parlamentar, format din reprezentanții a cinci partide politice: Partidul Național Român, Partidul Țărănesc, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, Partidul Țărănesc din Basarabia și Partidul Național Democrat. La 5 decembrie 1919 a fost desemnat din cadrul „Blocului” un guvern prezidat de Al. Vaida, deoarece I. Maniu a refuzat funcția de prim-ministru⁵⁶. Noul cabinet s-a preocupat prin toate mijloacele să determine Marile Puteri să modifice clauzele tratatului special. I. Maniu a făcut câteva demersuri. El a avut la București o întrevedere în 26 noiembrie 1919 cu Frank Rattigan, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii în România. Maniu a cerut diplomatului britanic o prelungire a termenului fixat de aliați pentru trimiterea delegațiilor la Conferință. El a arătat că drepturile minorităților vor fi respectate conform rezoluției de la Alba-Iulia. Referitor la problema evacuării trupelor române, din Ungaria, care ocupaseră din vară Budapesta, conducătorul Partidului Național Român s-a pronunțat pentru realizarea retragerii provizorii pe linia Tisei, dar cu garanții ferme din partea aliaților⁵⁷. Maniu a avut o întrevedere cu generalul Averescu, care l-a asigurat că „în cazul în care regele îl va chema la guvern va susține pe transilvăneni în acceptarea cererilor aliate, fie moral, fie prin includerea reală a unuia din partizanii săi în minister, cu condiția dizolvării actualului Parlament, după o scurtă sesiune⁵⁸. Consiliul Suprem Aliat a remis guvernului român, la 24 noiembrie 1919, o notă prin care invita România să semneze fără restricții, într-un interval de 8 zile, tratatul cu Austria. Sub presiunea aliaților, guvernul Vaida, prin generalul Coandă, a semnat tratatul cu Austria la 10 decembrie 1919. El a reușit să obțină înlăturarea preambulului și a articolelor 10 și 11 din tratatul minorităților⁵⁹.

Guvernarea „Blocului Parlamentar” a fost confruntată de la început nu numai cu probleme de ordin extern, dar și pe plan intern datorită „opoziției”, grupată și dirijată de liberali, cercurile palatului, acțiunea generalului Averescu.

I. Maniu, președinte al Partidului Național Român, a adoptat o politică de expectativă. El a intrat în tratative cu Averescu, fără a consulta partenerii din „Bloc”. În acest sens i-a oferit șefului Ligii Poporului portofoliul Ministerului de Interne. Al. Averescu a intrat în guvern așa după cum măturisea după aproape un deceniu, „pe baza apropiatei fuziuni între Liga Poporului și Partidul Național din Ardeal. După câteva zile, „văzînd că fuziunea este aminată la calendele grecești, am ieșit din guvern”⁶⁰. Șeful Ligii Poporului acționa însă pentru venirea la putere. La 13 martie 1920, St. Ciceo Pop a prezentat suveranului demisia

⁵³ 1918 la români, V. București, 1986, p. 31, doc. 791.

⁵⁴ Arh. Stat. București, fond M.A.I., dos. 461/1918, f. 18; vezi și C. I. Stan, în *Mousaios*, 3, 1981, p. 91.

⁵⁵ Gh. I. Florescu, în *AIIA*, 9, 1972, p. 313—332; I. Scurtu, în *60 ani de de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 177—198.

⁵⁶ I. Scurtu, în *Revista Arhivelor*, 52, nr. 1/1975, p. 47—57; vezi și Gh. Buzatu, în *AIIA*, 13, 1976, p. 133—146.

⁵⁷ 1918 la români... V, p. 34, doc. 793; p. 36—37, doc. 794.

⁵⁸ *Idem*, p. 37, doc. 794.

⁵⁹ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României — noiembrie 1919—martie 1920*, Sibiu, 1925, p. 211—212; vezi și E. Campus, în *Studii*, 21, 6, 1968, p. 1170—1173.

⁶⁰ Al. Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie 1927*, București, 1929, p. 112. Atitudinea generalului Averescu a determinat o sciziune în Partidul Național Român, O. Goga, Oct. C. Tăslăuanu și alți lideri au părăsit partidul, pronunțîndu-se în favoarea fuziunii cu Partidul Poporului, fapt relevant și de o serie de documente străine (vezi Arh. Stat. București, Colecția Microfilme Franța, rola 92, c. 398).

cabinetului deoarece Vaida nu era în țară, ci la Paris. S-a format un guvern prezidat de Al. Averescu. El a fost adus la putere de șeful P.N.L. în înțelegere cu regele.

Partidele componente ale fostului Bloc Parlamentar au publicat la 19 aprilie 1920 *Manifestul partidelor democratice către poporul românesc din România Mare*, prin care erau condamnat modul în care liberalii au tratat cu averescenii pentru a fi aduși la putere, cerind totodată dizolvarea Parlamentului și organizarea de alegeri⁶¹.

Una din sarcinile principale ale noului guvern a fost organizarea de noi alegeri, care au fost fixate la 4 iunie pentru Adunarea Deputaților și la 6–7 iunie pentru senat. Potrivit noilor reglementări, „Militarii în activitate și toți cei care ocupau o funcție de orice natură retribuită de stat, județ, comună sau așezăminte de utilitate publică nu pot fi aleși decât dacă demisionează din funcție, cel mai târziu la data declanșării candidaturii”⁶².

Alegerile parlamentare din mai–iunie 1920 au confirmat victoria Partidului Poporului care, aflat la guvern, a folosit din plin aparatul administrativ. Ele au demonstrat incompatibilitatea partidelor conservator, democrat și progresist. Această consultare a electoratului a fost un eșec pentru P.N.L. care nu a putut trimite în Parlament decât 9 deputați. Partidul Țărănesc a obținut 44 de mandate în Corpurile Legiuitoare din care 9 în Transilvania. P.N.R. a suferit înfringeri în unele circumscripții transilvănene, ca de pildă: A. Lazăr la Orăștie, I. Agârbiceanu la Zalău, V. Cioroianu la Hunedoara. I. Maniu a fost ales cu destulă dificultate în circumscripția electorală Alba⁶³.

Vii discuții a suscitat problema desființării Consiliului Dirigent. Chiar în sinul P.N.R. existau poziții diferite. Aurel Vlad de exemplu considera încă din ianuarie 1920 că „menținerea Consiliului Dirigent nu numai că nu e necesară, dar este cu totul imposibilă (...)”. După convocarea Parlamentului și după votarea Unirii se impune rapida desființare a înlocuirii lui cu servicii administrative pe lângă fiecare minister pentru rezolvarea problemelor din Transilvania⁶⁴.

Șt. Ciceo Pop și I. Maniu în schimb considerau necesară menținerea Consiliului Dirigent, el urmînd, după opinia lor, să fie desființat „încetul cu încetul”. În cele din urmă acest organism a fost dizolvat. În noile condiții, cînd unificarea administrativă, legislativă erau pe punctul de a se încheia, existența Consiliului Dirigent nu mai era utilă. Misiunea sa era încheiată.

Guvernul Averescu a fost nevoit să continue tratativele la Conferința de Pace de la Paris. Reprezentanții săi, Nicolae Titulescu și Ion Cantacuzino au semnat Tratatul de la Trianon cu Ungaria la 4 iunie 1920, prin care se recunoștea pe plan internațional actul legitim al Unirii Transilvaniei cu România.

În toată această perioadă cuprinsă între anii 1918–1920, Iuliu Maniu a desfășurat o susținută și fructuoasă activitate. În cadrul unităților militare române din Viena el a dovedit în preajma prăbușirii dublei monarhii spirit de inițiativă și organizare, canalizîndu-și toate energiile în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri. A manifestat, totodată, pricepere și putere de muncă în pregătirea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. A preluat apoi conducerea Consiliului Dirigent un adevărat guvern al Transilvaniei, funcție pe care a îndeplinit-o cu răspundere și devotament. Iuliu Maniu s-a preocupat, de asemenea, de recunoașterea internațională a Marii Uniri, fiind permanent informat în legătură cu mersul tratatelor de la Paris, luînd atitudine fermă în apărarea intereselor naționale românești. Maniu va acționa în continuare pentru consolidarea unității naționale românești, crezul său de o viață.

CONSTANTIN I. STAN

⁶¹ *Indreptarea*, III, nr. 66, din 26 martie 1920; vezi detalii la Gh. I. Florescu, în *AIIA*, 6, 1969, p. 51–66.

⁶² Arh. Stat. București, fond M.A.I., dos. 1/1920, f. 29.

⁶³ *Idem*, fond Consiliul Dirigent, dos. 565/1920, f. 42.

⁶⁴ Cf. M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, 1, București, 1986, p. 249.

SUR L'ACTIVITE DE IULIU MANIU EN VUE DE L'ACCOMPLISSEMENT DE LA RECONNAISSANCE DE LA GRANDE UNION (1918—1920)

(Résumé)

L'étude analyse l'activité déployée par Iuliu Maniu avant, pendant et après la Grande Union de 1918. L'auteur s'occupe d'abord des actions entreprises par Maniu dans les unités militaires autricho-hongroises de Vienne où il avait beaucoup de roumains. Le leader du Parti National Roumain a eu une contribution importante à l'organisation et au déroulement de ces démarches.

L'auteur insiste, longuement sur le rôle de Iuliu Maniu dans l'organisation et le déroulement de la Grande Assemblée Nationale de Alba Iulia du 1er Décembre 1918.

Le signataire de l'étude analyse les contacts et les actions entreprises par Maniu pendant la Conférence de Paix de Paris de 1919—1920.

La conclusion de l'étude est que Iuliu Maniu a déposé une activité riche et infatigable en vue de l'accomplissement de la reconnaissance internationale de la Grande Union, faisant preuve d'esprit patriotique et d'un attachement profond à la cause de l'unité nationale roumaine. Ses actions ont été un prolongement de la lutte qu'il a menée jusqu'à la première guerre mondiale.

POZIȚIA LUI IULIU MANIU FAȚĂ DE REGIMUL TOTALITAR

Intervenția de față nu se vrea o interpretare critică a poziției lui Iuliu Maniu față de regimul totalitar și implicit față de desființarea partidelor politice ci mai degrabă expresia dorinței de a sublinia conduita morală și etică a uneia dintre personalitățile care au contribuit ca durerea unui neam ce aștepta de veacuri, să aibă partea de cea mare sărbătoare — UNIREA — și pentru a accentua prin însăși cuvintele sale crezul lui că, viața trebuie însuflețită dinlăuntru ei printr-o politică care să slujească neamului.

În declarațiile făcute de Iuliu Maniu unui grup de ziariști la 23.II. 1939, cu prilejul împlinirii unui an de la noua așezare de stat¹ politicianul sublinia că, înlăturarea regimului democratic constituțional și înlocuirea lui cu un regim dictatorial, s-a urmărit metodic și stăruitor de la instaurarea primului guvern personal, prezidat de Iorga, când regele a adunat în jurul său o mână de oameni „fără considerare la ședințele lor politice”.

Cei dintii pași ai acestui gând au fost timizi și șovăitori. Din 1934 s-a făcut încercarea, neizbutită prin consultarea mareșalului Averescu, iar în vara anului 1936, s-a concretizat vag prin unele declarații apărute în „Paris Soir”.

În cursul celor opt ani s-a recurs la toate mijloacele pentru distrugerea grupărilor politice. Exercițindu-se arbitrar prerogativele din constituția din 1923, partidele politice au fost mereu fracționate prin ademeniri, promisiuni și intrigi, prin învrăjbierea și prin încredințarea guvernului altor persoane decît președinții partidelor.

Maniu accentua faptul că nici oclipă nu s-a pus întrebarea dacă pulverizarea și dărîmarea acestor forțe politice nu sînt dăunătoare intereselor superioare ale țării.

Deși planurile au fost desăvîrșite și atmosfera pregătită, totuși se cerea o justificare pentru introducerea dictaturii. Ea s-a găsit cu ușurință. După alegerile din decembrie 1937, care s-au finalizat cu înfrîngerea guvernului Tătărescu, fără să se țină seama de voința exprimată a națiunii, s-a adus la putere guvernul personal prezidat de Octavian Goga.

Fără să se țină seama de jurămîntul prestat de vechea Constituție, la 20.V.1938, printr-o lovitură de stat, cu decretul legal nr. 901 s-a promulgat o nouă constituție, care a fost supusă națiunii române spre „bună știință și învoire”.

Plebiscitul s-a făcut fără o procedură electorală normală.

La 27.II.1938 cu decretul nr. 1435, constituția a fost promulgată a doua oară, cînd a și intrat în vigoare, ceea ce dovedește că plebiscitul a fost o simplă formalitate, o farsă sinistră.

Noua constituție printr-o serie de dispoziții, rezerva monarhului toate privilegiile lăsînd poporului numai datorii.

¹ Arh. Stat. Sibiu, fond. Al. Vaida-Voevod nr. 18 p. 143

România a devenit sub noul regim, dintr-un stat de drept, un stat autocrat, în care avutul, libertatea personală, libertatea de gândire, de întrunire și de presă au fost scoase de sub paza legilor și aruncate pradă teroarei arbitrare a organelor administrative și polițieneste.

Acest regim a decis prin decretul lege din 31.III.1938² desființarea tuturor partidelor politice, care erau chemate de a reprezenta nevoile materiale și sociale, curentele de opinii și de ideologie ale națiunii.

I. Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, a prezentat regelui Carol II. la 27.IV.1938, un memoriu, privitor la dezvoltarea partidelor și asupra situației generale a țării create prin noul regim³, în care analizând textele constituționale subliniază că acestea nu justifică măsura generală de dizolvare în bloc a formațiunilor politice. Pe de altă parte Maniu își expune punctul de vedere asupra importanței, menirii și rolul partidelor politice, care în accepțiunea sa „sînt expresiunea unei comunități de vederi, de drepturi și de interese materiale și morale, de aspirații naționale și sociale și sînt forma de organizare, care permit curentelor de opinie ale unei națiuni să se manifeste fără a întrebuița violența”.

Un partid politic trebuia să-și impună în accepțiunea lui Maniu „doctrina prin mijloace legale, prin puterea convingerii și prin disciplina organizării. O altă componentă accentuată în repetate rînduri este aceea că, partidul politic are origine națională și o misiune națională. Aspirînd să pună doctrina lui în serviciul țării, își asumă răspunderea de guvernare devenind astfel un partid de ordine.

Partidele sînt expresia unei societăți organice a vieții de stat moderne. Cerințele de idei și sentimente, complexul de interese materiale și morale ale unei națiuni, nu sînt un produs artificial al voinței omenești, ci reprezintă stadiul unei evoluții naționale, sociale și economice. Ele sînt create prin lege și prin urmare, nu pot fi desființate prin lege”⁴.

În ce privește formarea partidelor totalitare, Maniu era de părere că, aceasta n-a reușit decît în state cu tendințe imperialiste și ca o reacțiune împotriva bolșevismului, reprezentînd un pericol real. Autorul memoriului subliniază „Țara noastră nu are tendințe imperialiste, cît privește comunismul, el n-a putut prinde rădăcini la noi”⁵. și mai departe „În special la noi capitalul politic pe care-l reprezintă partidele politice dezvoltate, nu poate fi înlocuit de azi pe mâine prin formațiuni improvizate. Un asemenea capital nu se crează decît cu colaborarea timpului și cu contribuția națiunii. Încrederea unui popor nu se reglementează prin dispoziții legislative. Bărbații de stat nu sînt investiți cu autoritatea lor, de paragrafele unei legi, ci de creditul pe care li-l deschide națiunea”⁶.

Ca atare Partidul Național Țărănesc a declarat deschis că nu-și poate considera rostul istoric pe care l-a jucat în evoluția statului ca încetat, în urma unui decret lege și că-și va continua activitatea legală și de ordine. „Acest partid, de altfel singurul care a reușit să înfăptuiască organizația

² Monitorul oficial nr. 75 din 31. III. 1938

³ Arh. Stat. Sibiu, fond. Vaida-Voevod nr. 18, p. 79

⁴ Idem

⁵ Idem, p. 80

⁶ Idem

sa de partid pe tot cuprinsul țării, declară că are misiunea și datoria de a veghea, după înfăptuirea Unirii, la care a contribuit efectiv, asupra unității sufletești și a solidarității de stat a românilor de pretutindeni⁷. Bineînțeles că în contextul introducerii regimului dicatatorial, prin schimbarea unilaterală a ordinii de stat și prin toate măsurile luate prin decretele emise pornind de la 20.II.1938 (privind noua ordine de stat, cel privitor la ridicarea inamovibilității magistraților, a procedurii justiției militare, oprirea adunărilor politice etc.), provinciile unite nu puteau fi neglijate. „Provinciile unite nu vor consimți niciodată să le fie răpite drepturile afirmate și dobândite prin imense suferințe și sîngeroase sacrificii, iar opinia publică cu adevărat națională și frățască și politiceste prevăzătoare a Vechilui Regat, nu va putea admite ca românii abia uniți, după ce au fost secole întregi persecutați de germani, ruși și de maghiari, acum să fie persecutați de puterea executivă a României, care abuzează de încrederea și patriotismul provinciilor, care cu frățască iubire și încredere s-au grăbit spre libertate și înălțare, fără a-și fi rezervat mijloace efective, pentru a se apăra de o nouă umilire și robie⁸.

Dar noua orînduire de stat nesocotea tocmai aceste condiții esențiale ale unei existențe prospere a României Mari. Starea de spirit ce începea să se așeze în țară și mai cu seamă evenimentele ce se pergeau pe plan extern au fost catastrofale pentru Stat și Dinastie deopotrivă.

Maniu conchidea în memoriul amintit „O nouă ordine de Stat, care schimbă radical raporturile de putere în stat, între Coroană și Națiune și care pretinde jertfe morale, politice și materiale de la națiune, trebuie să izvoarească dintr-o necesitate evidentă și trebuie să fie susținută de bărbați politici cu mare popularitate și autoritate. Fără această condiție indispensabilă, care la noi în cazul concret lipsește cu totul, noua așezare nu poate fi dăinuitoare. Înlăturarea ei va fi o necesitate care se va impune și care deci trebuie din vreme satisfăcută înainte de a o impune prin mari pagube, grele frământări⁹.

În „Reflecțiuni și note explicative” întocmite de Iuliu Maniu asupra celor cuprinse în „Memorandul românilor din Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana, Satu-Mare, Maramureș) prezentat regelui Carol II la 15. XII. 1938¹⁰, este reluată ideea că un stat care pentru motive interne introduce dictatura, este un stat slab și că România nu are nevoie de dicatatură deoarece populațiile ei trăiesc într-o disciplină liber acceptată, nu impusă.

„Sire, noi nu vrem în locul unei monarhii, care a ridicat România numai în citeva decenii atît de sus în conștiință a Europei, instituirea unei poliarii de mici dicataturi, care nu ne poate decît coborî de acolo. Nu-i vrem pe acești dictatori în umbra Coroanei și nici Coroana în umbra dictatorilor¹¹.

⁷ Idem p. 81

⁸ Idem, p. 83

⁹ Idem

¹⁰ Idem, p. 115–135

¹¹ Idem, p. 135

Maniu sublinia la 18.XII.1938 că „declar decretul nr. 4321/1938, prin care se înființează un partid unic, ca neconstituțional și toate măsurile ce se întemeiază pe acel decret ilegale”¹².

Decretul desființa de fapt libertatea națiunii și o împiedica să participe direct la viața de stat. Activitatea politică s-a transformat într-un monopol de stat, care a făcut imposibilă emulația liberă a virtuților cetățenești, singura capabilă să primenească viața publică și să selecționeze elitele conducătoare. În ce privește apelul făcut pentru înscrierea în partidul unic, anunțat în temeiul decretului amintit, partid care nu exprima aspirațiile, curente de idei și interesele maselor populare, ci a răsărit din combinațiile de culise, membrii Partidului Național Țărănesc și-au propus adoptarea unei atitudini de rezistență categorică și continuarea profesării credinței lor cuprinse în programele partidului, fiind convinși că o formațiune artificială impusă de sus, se va prăbuși, fiindcă pe trădare și pe servilism nu se poate întemeia o renaștere. Tendința de a sugruma prin încazarmarea cetățenilor într-un partid unic a fost considerată o insultă adusă națiunii române.

Maniu susținea că „Partidul unic decretat suferă de un viciu organic fundamental : lipsa unui conducător și a cadrelor formate în luptă și însuflețite de acelaș crez”¹³.

El avea să declare la 22.I.1939 „Faptul că guvernul s-a văzut silit să recurgă la presiuni și amenințări pentru a obține înscrieri în organizația Frontului Renașterii Naționale, constituie o confirmare a convingerii noastre că nu se poate trezi o stare de însuflețire pentru aderență voluntară, la o formațiune politică creată prin decret și înzestrată cu monopolul politic”¹⁴.

Maniu era convins că țara nu avea nevoie de schimbări sau remanierea guvernului, ci de schimbarea radicală a regimului, Statul avea nevoie de înlăturarea regimului dictatorial și de reintroducerea unui regim de legalitate și de constituționalism față de libertățile cetățenești și politice, pe cînd guvernul instaurat era menit să adîncească anarhia morală și spirituală în care a fost aruncată țara.

Marele patriot credea cu toată ființa sa că națiunea va lupta cu hotărîre pentru desființarea acelei stări paradoxale, el spunea : „Trăim o epocă. de decadență națională și cetățenească dar și o epocă de eroiam din partea acelora cari opun rezistență dîră acestui regim de despotism și de trădare Aceștia sînt mulți, viitorul îi ca cînsti după merit”¹⁵.

MONICA VLAICU-

¹² Idem, p. 138

¹³ Idem, p. 139

¹⁴ Idem, p. 140 ; București 22.I.1939. Declarația lui Maniu făcută reprezentanților presei.

¹⁵ Idem, p. 151. Declarația făcută de I. Maniu unui grup de ziaristi la 26. II. 1939 cu prilejul împlinirii unui an de la noua așezare de stat.

MANIU'S STELLUNGNAHME ZUR KÖNIGLICHE DIKTATUR**(Zusammenfassung)**

Gegenwärtige Arbeit stellt es sich nicht zur Aufgabe die Stellungnahme des Politikers I. Maniu gegenüber der königlichen Diktatur aus kritischer Sicht zu beurteilen, sondern diese anhand der beiden Memoranden vom 27. Iv. 1938 und 18. XII. 1938 die Maniu an König Carol II. gerichtet hat, zu erläutern. Manius Denkschriften sind richtige Zeitbilder jener Epoche.

DUEL DE OPINII: IULUI MANIU—general ION ANTONESCU ÎN PROBLEMA ATITUDINII FAȚĂ DE MASACRELE DIN TRANSIL- VANIA OCUPATĂ — SEPTEMBRIE 1940

În 1939 I. Maniu i-a spus astfel regelui Carol al II-lea, cînd acesta a instaurat regimul său autoritar de guvernare: „Maiestate, faceți o neier-tată greșeală ale cărei consecințe sunt incalculabile. Acum cînd se adună nori grei pe orizontul internațional ar fi nevoie mai mult ca oricînd să men-țineți sistemul democrației parlamentare, lăsînd răspunderea situației integrală partidelor politice. Asumîndu-vă această răspundere personal, M. Voastră vă expuneți inutil și riscați chiar tronul”.

Previțiunea lui I. Maniu s-a adevărit peste numai un an și jumătate. La sfîrșitul lunii august — începutul lui septembrie 1940 se declanșase o criză fără precedent în România: Carol al II-lea acceptă în 30 august 1940 odiosul Diktat de la Viena, în noaptea de 3 spre 4 septembrie 1940 are loc puciul organizat de Garda de Fier — eșuat datorită riposteii poliției și uni-tăților militare — în 5 septembrie generalul I. Antonescu primește manda-tul de guvernare cu puteri depline, Constituția fiind suspendată și parla-mentul dizolvat, în 7 septembrie 1940 regele este nevoit să abdice, fugînd din țară, urmărit și atacat de o bandă de legionari fanatici pînă la granița de vest a țării, iar în 14 septembrie regele Mihai I decretează că statul ro-mân devine Stat Național Legionar, generalul I. Antonescu devenind con-ducătorul acestui stat și șeful regimului legionar. S-a ajuns astfel la un com-promis pentru a salva țara de la dezastru. În acest timp, în Transilvania, partea cedată prin odiosul Dictat, odată cu intrarea trupelor de ocupație au loc cele mai groaznice suferințe pentru români, se comit crime și masa-cre de neimaginat. În perioada 1—24 septembrie 1940 au loc atrocitățile de la Ip, Treznea, Zalău, Mureșeni de Cîmpie, Nușfalău, Huedin, Camăr Sîntion, Sucutard și din alte localități. Ecoul acestor crime contra umani-tății, contra neamului românesc, a ajuns peste tot în România. Opinia publică din țară era zguduită. Presa comenta și dezvăluia sălbăticia și bes-tialitatea crimelor și masacrelor colective săvîrșite de armata ungară de ocupație și de etnici maghiari localnici.

În acest context apărea publicată în „Curentul” adresa lui I. Maniu către ministrul de interne (atunci C. Petrovicescu) prin care solicita apro-barea unei întruniri în București la statuia lui Mihai Viteazul pentru a pro-testa — conform „dorinței impetuoase a opiniei publice” — împotriva „atrocităților săvîrșite de maghiari în Transilvania” și pentru a „nu lăsa în părăsire pe frații români ajunși la groaznice suferințe”.

Îi va răspunde însuși generalul Ion Antonescu, care se va angaja ast-fel într-un duel de opinii cu Iuliu Maniu în privința atitudinii față de groaz-nicele evenimente din Transilvania ocupată. Încriminează, și generalul, ocupația ungară care „s-a abătut și de la regulile dreptului ginților și de la obligațiile formal luate la Viena, ca și de la respectul vieților și al omeni-

ei". În aceste momente grave pentru neamul românesc patriotul I. Antonescu nu poate să nu-și exprime cu sinceritate, durere și patriotism curat poziția sa. Consideră suferințele românilor transilvăneni „suferințe ale tuturor Românilor” și care „ne sîngerează pe toți și ne îngenunche cu pietate și durere”. Motivează respingerea aprobării manifestației de pe pozițiile omului politic, care și-a luat o răspundere față de țară într-un moment crucial al ei. Și nu o face „în folosul guvernării” ci din rațiuni diplomatice, politice și statale, mai înalte, acționînd în acest sens pe cale diplomatică. Din scrisoare cunoaștem și mobilurile conștiinței sale față de situația în care a ajuns țara. Nu se consideră vinovat, deoarece a denunțat la timp primejdiile și greșelile, chiar și lui I. Maniu, pe cînd „Oricine își poate găsi în conștiință poveri de suferit” pentru această situație a țării.

Nu după mult timp în 26 septembrie 1940 Iuliu Maniu îi va răspunde printr-o scrisoare, adresată de astă dată direct generalului Antonescu. Începe cu cîteva rînduri de complezanță față de răspunsul dat și față de acțiunea diplomatică întreprinsă pentru salvarea românilor transilvăneni. Dar urmează apoi înșirarea adevăratelor gînduri și idei ale omului politic democrat I. Maniu. Astfel, arată: „că o acțiune de guvern nu are răsunetul complet, dacă ea nu se întemeiază pe sprijinul opiniei publice, conștient și demn manifestată”, că provocările de la Budapesta „nu pot fi combătute în fața opiniei publice mondiale prin acțiuni diplomatice discrete, ci numai prin manifestațiuni publice, ale mulțimii”. Și poate cea mai valoroasă idee și formulare care și astăzi are o deosebită de mare actualitate (după totalitarism) a democratului I. Maniu din răspunsul său către general este următoarea: „Trecutul recent arată că sistemul amuțirii opiniei publice ne-a fost fatal. Românii vor „să-și verse lacrimile” și să-și arate sentimentele față de barbariile comise de unguri în Transilvania ocupată. Este conștient de greutățile pe care el, generalul I. Antonescu, le întîmpină în aceste momente grele pentru țară și nu caută să-i facă greutăți. Este solidar cu el, deși, afirmă „în unele concepții generale politice ne deosebim”. Îi răspunde — vizavi de conștiința vinovăției pentru starea în care a ajuns țara — că nu se consideră nici el vinovat de „rezultatele funeste ale regimului dispărut, pe care l-am combătut consecvent și cu toată energia”. Nu a făcut parte din regimul de dictatură, la început deghizată, apoi, pe față, a lui Carol al II-lea, și nu numai atît: a manifestat neînterupt, contra „moralității regimului” și a „prevestit catastrofa care a urmat. A prevăzut soluții de ieșire din acea situație și a avut de suferit (de altfel ca și generalul Ion Antonescu) pentru poziția sa. Își mai exprimă încă odată punctul de vedere că ar trebui organizate „manifestațiuni cît se poate de elocvente” vizavi de provocările ungarilor, însă nu insistă să țină, „acum întrunirile proectate”.

Duelul de opinii al celor doi mari oameni politici și patrioți rămîne un document important despre două mari conștiințe, aflate într-un moment grav, crucial al istoriei românești. I. Maniu — aflăm din „Curentul” nr. 4540 din 1 octombrie 1940 — a participat totuși la manifestații publice din 29 și 30 septembrie 1940, și anume la parastasele făcute la bisericile greco-catolice Sfîntul Vasile și Biserica Albă în București în memoria martirilor neamului. La parastasul de la biserica „Sfîntul Vasile” din București str. Poionă nr. 48, a românilor uniți, au fost prezenți, în afară de I. Maniu și M.

Popovici, ministru, Ștefan Pop, președintele despărțământului „Astra” din București, Z. Păclișanu, director în Ministerul Educației Naționale și Cultelor, numeros public. În ziua următoare și la Biserica Albă s-a oficiat deci în prezența lui Iuliu Maniu și a altor personalități „un serviciu religios pentru pomenirea și odihna sufletelor fraților noștri din Ardeal martirizați și uciși de unguri”.

VASILE LECHINȚAN

ANEXE

1940 septembrie 24, București
Iuliu Maniu către Ministrul de interne

DOMNULE MINISTRU,

Pentru a satisface dorinței impetuoase a opiniei publice de a infiera atrocitățile săvârșite de maghiari în Transilvania ruptă de la noi, precum și pentru a împlini îndatorirea de a nu lăsa în părăsire frații Români ajunși la groaznice suferințe, am convocat pentru Duminică, 29 Septembrie la Statuia Mihai Viteazul o întrunire publică de protestare, lansând totodată aci alăturatul apel.

Cu onoare vă rog să binevoiți a lua cunoștință de această întrunire, dând totodată dispozițiuni organelor în subordinea D-lor voastre, să nu împiedice această adunare și mai binevoiți, vă rog, a da instrucțiuni unor servicii al cenzurei să permită tipărirea și răspindirea acestui apel.

București, în 24 Septembrie 1940

Cu distinsă stimă

IULIU MANTU

„Curentul” XIII, nr. 4536 din 27 septembrie 1940 p. 1.

II

1940 septembrie 25, București

Generalul Ion Antonescu către Iuliu Maniu

DOMNULE MANIU,

D. ministru de interne mi-a înaintat cererea dv. prin „care solicitați autorizarea de a ține o întrunire publică pentru a infiera atrocitățile săvârșite de maghiari în Transilvania și pentru a împlini îndatorirea de a nu lăsa în părăsire frații români ajunși la groaznice suferințe”

Vă respect și vă înțeleg durerea care este și a mea, ca și a neamului întreg. Și vă asigur că n-am așteptat această solicitare pentru a împlini îndatorirea de „a nu lăsa în părăsire frații români”. Am făcut totul, d-le Maniu pentru apăra cugetele și trupurile românești cotropite de o ocupație care s-a abătut și de la regulile dreptului ginților și de la obligațiile formal luate la Viena, ca și de la respectul vieților și al omeniei.

Vă închipuiți, cred, că nu ostașul care a luptat întotdeauna pentru drepturile și demnitatea Neamului nostru ar fi putut să stea cu brațele încrucișate și cu sufletul gol în fața acestor jefite și acestor suferințe ale tuturor Românilor.

În împrejurările grave de azi, cu răspunderile și amenințările ceasului de față — pe care nu eu le-am creat, — am socotit că datoria omului de Stat și a Conducătorului răspunzător, este să-și pună toată puterea și toată nădejdea într-o acțiune diplomatică serioasă și gravă pe care am întreprins-o și ale cărei rezultate le-am așteptat cu încredere; ele au început să se producă și în câteva zile veți avea dovada.

Pentru a nu ascunde minic Țării am lăsat în același timp ca presa să publice adevărul și să-și rostească judecata.

Năjuimea toată stă unită și demnă în fața acestor fapte grave cari ne sângerează pe toți și ne înclină cu pietate și durere în fața jefurilor nedrepte ale fraților Ardeleani.

O întrunire în aceste împrejurări, când acțiunea noastră diplomatică se desfășoară cu toată răspunderea, iar ordinea internă este restabilă, cred însă că nu ne-ar fi folositoare.

Motivele cari împiedică o astfel de întrunire.

Întăiu pentru că ea ar putea să zdruncine seninătatea mândră a demersurilor pe care le-a întreprins Guvernul și să lase să se creadă pe de o parte că nu avem încredere deplină în aceia la care ne-am adresat, iar pe de altă parte că n-am avea întreaga siguranță a drepturilor noastre, sau că numai o parte a cugetelor românești se ridică protestatar în contra gravelor împrejurări din Ardeal.

În al doilea rând, fiind că o asemenea instruire ar putea să deschidă drumul unor manifestări publice, pe care m-am luptat cu toată puterea, cu întreaga mea onestitate și cu tot patriotismul să le împiedic, pentru a asigura liniștea și ordinea. Și alții au cerut și cer întruniri, și alții vor să-și manifeste patriotism și credința lor.

Am socotit, Domnule Maniu, că interesul fundamental al Statului și condiția liniștei și propășirii noastre este să opresc orice frământări. Am cerut-o tuturor.

Nu în folosul guvernării, care face totul ca să merite încrederea și sprijinul Țării, — ci pentru ca să putem pune ordine internă și să ne garantăm granițele.

Am luat conducerea țării în cel mai greu moment al Istoriei noastre din ultimele decenii.

Monarhia sdruncinată, granițele sfâșiate, zeci de mii de Români pe drumuri, goniți din căminurile lor, banul public prădat și bugetul sdruncinat, Statul cu teritoriul redus, având să facă nu numai față gravelor consecințe ale desmembrării și micșorării puterilor lui financiare — cu magistrați militari, profesori și funcționari fără rosturi — dar unei crize economice în deplină desfășurare, pe lângă o gravă prăbușire morală.

Toate acestea nu eu le-am făcut, d-le Maniu.

Oricine își poate găsi în conștiință poveri de suferit pentru starea în care a ajuns Țara prin politica din ultima vreme.

Dar eu, nu, d-le Maniu.

Eu mi-am luat în fața lui Dumnezeu, a Țării și a tânărului rege, în fața Istoriei și a conștiinței mele cea mai grea răspundere, după ce ani de-a rândul, o știți prea bine, am denunțat tuturor și chiar dv. toată primejdia, toate greșelile și drama care ne aștepta și care a venit.

În ceasul acesta grav, când trebuie să port răspunderea faptelor altora, ca să salvez Țara, aștept de la dv. și de la toți cel puțin atâta înțelegerea și liniștea ca să pot lucra.

Și, credeți, că simt prea greu răspunderea mea și mă apasă destul suferința Neamului ca să pot să nu-mi fac datoria, de a apăra drepturile noastre veșnice și viețile românești.

Conștiința mea și răspunderea de Conducător a ales calea. De la ea mă abat fiindcă interesele Statului și ale conservării noastre îmi comandă această statornicie.

General ION ANTONESCU

25 septembrie 1940

„Cuvîntul”, XIII, nr. 4536 din 27 septembrie 1940, p. 1.

III

(1940 septembrie 26, București)

IULIU MANIU către generalul ION ANTONESCU

DOMNULE GENERAL

Aflu cu plăcere, din prețuita Domniei Voastre scrisoare, că ați întreprins o acțiune diplomatică serioasă și gravă, pentru a apăra pe frații noștri români din Transilvania de Nord, ajunși la groaznică suferințe. Și mai ales sunt bucuros că rezultatele acestei acțiuni, pe cari le așteptați cu încredere, au și început să se producă.

Am fost întotdeauna convins, că Domnia Voastră, domnule general, nu veți lăsa necrotite interesele românești ale Transilvaniei rupte de la noi, că veți insista ca obligațiunile luate la Viena să fie riguros împlinite. Dacă totuși am ținut să convocăm, împreună cu domnul Constantin C.I. Brătianu o întrunire de protest, împotriva înfiorătoarelor atrocități din Transilvania de Nord, cauza este, că o acțiune de guvern nu are răsunetul complet dacă ea nu se întemeiază pe sprijinul opiniei publice conștient și demn manifestată — și că manifestațiunile provocatoare de la Budapesta, precum și calomniile debitate acolo împotriva României prin toate mijloacele publicității, nu pot fi combătute în fața opiniei publice mondiale prin acțiuni diplomatice discrete, ci numai prin manifestațiuni publice, ale mulțimii. Trecutul recent arată că sistemul amuțirii opiniei publice ne-a fost fatal. Mulțimea românească vrea și ea să-și arate sentimentele și să-și verse lacrimile, să dezvăluie realitatea asupra barbariilor comise, să-și manifeste hotărârea de a seceda orice acțiune a guvernului, care ar tinde la repararea nedreptăților suferite de poporul românesc.

Cunosc pe deplin greutățile cu care trebuie să luptați în momentul de față. Apreciez pe deplin năzuințele Domniei Voastre, patriotice, de a le înlătura, și doresc din tot sufletul ca să reușiți desăvârșit în opera Domniei Voastre. Chiar pentru aceasta, — deși în unele concepții generale politice ne deosebim — mă feresc că Vă fac grejutăți cât de mici.

Dplâng și eu rezultatele funeste ale regimului dispărut, pe care l-am combătut consecvent și cu toată energia, expunându-mă ca și Domnia Voastră la persecuții, care pe alții i-ar fi putut deranja.

Pot afirma și eu alături de Domnia Voastră că: „Oricine își poate găsi în conștiință poveri de suferit, pentru situația în care a ajuns Țara, prin politica din ultima vreme, dar eu nu!”

Toată lumea, în frunte cu Domnia Voastră, Domnule General, îmi este bună mărturie, că de opt nai, de când Regele Carol a inaugurat regimul său de guvernare personală, cu dictatură deghizată mai întâi și apoi pe față, nu numai că nu am luat parte la nici un guvern, din cele nenumărate cari s-au perândat, dar m-am ținut departe și de Curtea Regală și de toate guvernele. Neântreput a fost șirul manifestațiilor mele publice, prin care am motivat atitudinea mea față de imoralitatea regimului, și am prevestit catastrofa care a urmat, arătând și soluțiile ce se impuneau. Rezultatul a fost, că eu și prietenii mei am fost cei dintâi loviți de urgia fostului regim.

Deși cred că provocațiunile Ungurilor și afirmațiunile lor calomnioase că noi, Români, am săvârșit agresioni împotriva Maghiarilor de la noi, ar trebui respinse în fața lumii, prin manifestațiuni cât se poate de elocvente, ținând seamă de dorința Domniei Voastre și de împrejurarea că Dvs. aveți răspunderea pentru obținerea reparațiilor pe care opinia publică românească le așteaptă — nu insist să ținem acum întrunirile proectate, ci ne vom mărgini să cultivăm în sufletele, noastre și să ținem în opinia publică dărza hotărâre, de a nu ceda nimic din drepturile Neamului Românesc și să îndreptăm rugăciuni fierbunți către Atotputernicul Dumnezeu, cerând ajutor pentru străduințele noastre și odihnă pentru sufletele celor măcelăriți.

Primiți, Vă rog, mult stimate Domnule General, asigurarea prea distinsei mele considerațiuni.

IULIU MANIU

„Curentul”, XIII, nr. 4537 din 28 septembrie 1940, p. 1.

A DUELL OF OPINIONS BETWEEN IULIU MANIU AND GENERAL ION ANTONESCU IN THE QUESTION OF MASSACRES IN THE OCCUPIED TRANSYLVANIA IN SEPTEMBER 1940

(Summary)

In the autumn of 1940 Romania was in a very critical political and military situation: a. a part of its national territory was abducted either through political dictats (Northern Transylvania to Hungary), or through military ultimata (Basarabia to Soviet Union) or under the great fascist powers (Southern Dobrogea to Bulgaria); b. the monarchy was highly compromised; c. Romania became a fascist state enrolled in the war on Germany's side

In this situation Iuliu Maniu, the leader of the National Peasant Party (suspended that time) started to prepare a meeting of protest in Bucharest against the nonobservance of stipulations of international behaviour in the occupied territories and against the massacres carried off by the Hungarian army in the occupied territories in northern Transylvania in september 1940.

The author publishes three letters : a. a petition of Iuliu Maniu to the Ministry of Internal Affaires asking the permission to organise this meeting ; b. the answer of the fascist statesman Ion Antonescu to this petition ; c. Iuliu Maniu's answer the renunciation to organise the meeting.

Two oppinions are clearly defined : one to the Romanian (transylvanian) patriot Iuliu Maniu, who required the respecting of international conventions in protecting the opressed Romanian population in the occuuied territories : the other of a fascist statesman who under the masque of superior interests tried to explain that a popular protest against Hungarian crimes would anger the allies (Germany, Italy) and would compromise the current diplomatic treaties, in other words, it did not suit the power's convenience.

•

TESTAMENTELE LUI IULIU MANIU

În depozitele Arhivelor Statului se află un bogat și variat tezaur de documente. Printre documentele create (și păstrate) de către diverse instituții administrative, economice, sociale, culturale, școlare se află și acte păstrate la diverși notari publici. Una dintre categoriile de documente emise și certificate de aceștia sînt testamentele.

Surprinzător, la Filiala Arhivelor Statului Brașov se află un testament al lui I. Maniu, al cărui proces verbal a fost încheiat în fața notarului public Dr. N. Ioaneș din Brașov, în data de 8 februarie 1941 și în prezența martorilor dr. I. Vescan, avocat, și dr. A. Suciu, avocat, cu declarația lui I. Maniu, „că aceasta este ultima sa voință”.

În actul notarial public nr. 184/1941 I. Maniu figurează ca agricultor, domiciliat în București, strada Vodă Caragea nr. 27. În testament însă specifică că este locuitor în Bădăcin „de prezent domiciliat în București”. În continuare spicuiem cîteva dintre prevederile acestui testament.

La punctul I... „sufletul mi-l închin Atotputernicului Dumnezeu, tot devotamentul meu și dincolo de mormînt mult încercatului meu neam românesc”...

Referindu-se la averea sa (punctul II), pe lîngă cele lăsate fraților, surorilor și nepoților, semnificative sînt următoarele stipulări: ...2 „Întreaga moșie, toate casele, edificiile, toate imobilele din comunele Șimleu, Bădăcin, Lompirt și Ilișua cu tot fondul instrict viu și mort cu tot ce ține acestor realități o las și vor deveni proprietatea veneratului Capitul episcopesc greco-catolic român din Oradea pentru scopurile ordinului de călugărițe române greco-catolice franciscane din care face parte și sora mea Cornelia, cu mențiunea, că dacă acest ordin va fi organizat...„doresc să fie organizat iar averea aceasta să fie cunoscută sub denumirea de „Fundațiunea Ioan, Clara și Cornelia Maniu”.

Relevante sînt următoarele aspecte ale voinței exprimate de acest mare iubitor de neam care a fost I. Maniu și grija față de cum vor trebui să fie pregătite generațiile ce vor urma. Decî întorcîndu-se cu gîndul mereu la satul său natal voiește „pe imobilul din Bădăcin să se organizeze un clastru de călugărițe menit să ocrotească și să instruiască tineri români greco-catolici și să se îngrijească bolnavi. La educația băieților și fetelor educați în acest institut să se pună pondul principal pe dezvoltarea caracterului și a simțului de morală creștină și de iubire de neam cu devotament pentru muncă și altruism... Dacă Veneratul Capitul din orice motiv ar fi împiedicat să înființeze acest institut — averea se va folosi pentru alte scopuri culturale și de binefacere românești”.

La punctul II se menționează: „Biblioteca și arhiva mea o las Veneratului Capitul Metropolitan din Blaj. Tot acest Venerat Capitul greco-catolic din Blaj va avea dreptul să aleagă pentru sine din lăsamîntul meu obiectele și piesele pe care le va găsi interesante pentru biblioteca și muzeul greco-catolic român din Blaj al Veneratului Capitul...”.

Urmează dorințele exprimate față de familie, iar la ultimul punct II.6 se prevede: „Prin acest testament sunt invalidate testamentele mele anterioare pe care le retrag în întregime. Acest document este ultima mea voință, testamentul care doresc să fie întru toate respectat. Scris și subscris cu mâna mea proprie înaintea martorilor testamentari. Brașov, 8 februarie 1941. Iuliu Maniu”.

Din cele prevăzute la ultimul punct reiese că I. Maniu a întocmit mai multe testamente legale, dar noi nu cunoaștem pînă în prezent decît încă un testament, aflat în păstrarea Arhivelor Statului Sălaj, în fondul Notar public Dr. Valer Vicaș, act nr. 54/1932, încheiat la Șimleul Silvaniei în 9 aprilie 1932.

Importanța acestui prim testament constă în faptul că face precizări în legătură cu arborele genealogic al familiei sale, cu referiri la Simion Bărnăușiu, Coroianu, Boilă, Pop.

Un singur punct comun al celor două testamente este cel care se referă la bibliotecă, manuscrite și obiecte personale ale familiei și ale lui Simion Bărnăușiu pe care le donează Capitlului Arhidiecezan greco-catolic din Blaj.

Deși are încă unele precizări interesante referitoare la minele și terenurile pe care le avea în posesie, nu insistăm asupra lor, deoarece testamentul a fost anulat prin cel ulterior, din 1941.

Intenția noastră a fost să semnalăm existența acestor două testamente specialiștilor, lăsînd la latitudinea lor interpretarea mai detaliată.

Presupunem că datorită evenimentelor din ianuarie 1941, Iuliu Maniu s-a retras la Brașov și așa poate fi explicată întocmirea acestui testament din februarie 1941 în orașul din inima țării, care poate îi conferea o anumită siguranță.

ELISABETA MARIN

DIE TESTAMENTE VON IULIU MANIU

(Zusammenfassung)

Die Arbeit stellt zuerst das eigenhändig geschriebene Testament des grossen rumänischen Politikers Iuliu Maniu (1874—1953) aus dem Jahre 1941 vor, das im Staatsarchiv von Brașov (Kronstadt) aufbewahrt wird. Durch dieses Testament von 1941 werden alle früheren Testamente als ungültig erklärt. Ein früheres Testament aus dem Jahre 1932 befindet sich im Staatsarchiv von Zalău und enthält interessante genealogische Angaben über die Familie Maniu.

ISTORIA CULTURII PERSONALITĂȚI SĂLĂJENE

PREOȚI ȘI DIECI COPIȘTI DIN SĂLAJ ÎN SECOLELE XVII—XIX

Vechile manuscrise românești, legate, într-un fel sau altul, de Sălaj, așteaptă, pînă acum, existența a cel puțin 24 de copiiști de obîrșie locală. În măsura în care acești preoți și dieci, autori de manuscrise, s-au dovedit a fi în spațiul românesc, prin mintea lor, o adevărată „intelighenție” sătească, rar prin lucrarea lor, singurii noștri „literați” ai acelor timpuri, socotim că repunerea personalității și operei lor la locul meritat în ierarhia și circuitul valorilor înseamnă nu numai împlinirea unui act reparatoriu necesar, ci și întregirea istoriei culturale a acestor locuri cu o nouă pagină. Un început al acestei pagini, schițată doar, ar putea deveni rîndurile de mai jos, împreună cu un catalog cronologic al copiiștilor, expres întocmit.

A. FIGURA COPIȘTULUI ÎN LUMINA ÎNSEMNĂRILOR

În încercarea de a reda, chiar și foarte pe scurt, „viața și opera” lor, în lipsa unor repere bibliografice absolut necesare, singurele elemente care permit conturarea cît de cît a personalității acestora rămîn însemnările ologarfe. De aceea, o atentă „destructurare” a acestor însemnări ar putea fi o modalitate de recompunere, măcar în parte, a figurii intelectuale a copiiștilor, martor și făuritor deopotrivă al biruinței scrisului românesc în Sălaj, vreme de două secole (1624—1881). Cum însă manuscrisele acestor copiiști, dată fiind destinația imediată a lor pentru altarele sau stranele bisericilor sătești, nu posedă și calități artistice, nici în plan caligrafic și nici în cel miniaturistic, din acest portret al copiiștilor sălăjean — mai degrabă unul mental decît unul cărturăresc — va lipsi componenta plastică.

Evident, că privind din punctul de vedere al obîrșiei celor care au realizat manuscrisele, nu se poate vorbi de un fenomen pur sălăjean, ci, dimpotrivă, această activitate de multiplicare s-a împletit și s-a completat cu aceea a copiiștilor peregrini muncăceni, moldoveni, ardeleni, bihoreni, maramureșeni și a atîtor alții rămași în anonim. Mărturiile existente indică faptul că, pe parcursul secolelor XVII—XVIII, fenomenul peregrinării, copiiștilor „străini” pe teritoriul actual al județului începe cu venirea popii Pătru din Tinăud în satele Crștelec și Cosniciu, la 1686, și se sfîrșește, probabil, cu anul 1740, an în care mai e atestată șederea în Sălaj a dascălului Pavel Cotuna Muncăceanu¹. Uneori acest peregrinaj s-a produs și în interiorul județului, cum este cazul popii Filip din Cozla, care copiază în satele Cristolțul Mare și Solomon. Din rîndul copiiștilor originari din Sălaj se disting cîțiva peregrini prin satele Transilvaniei, exemple grăitoare fiind Ioan Petrovici, logofătul de la Sălaj, și popa Filip din Năpradea, iar un viitor copist, Paul Popovici-Pap din Poiana Blenchii, ajunsese deja protopop al Beiușului.

¹ Vezi anexa.

Cea mai veche însemnare a unui copist sălăjean este redactată în limba slavonă, datează din anul 1624 și aparține preotului Farcaș din Drighiu, iar cea mai nouă, din 1811, ne-a lăsat-o diacul Gavril Moldovan din Cristolțul Mare.

Aproape toate însemnările care se referă la scrierea manuscriselor, chiar și cele mai restrânse în conținut, păstrează în structura lor multe elemente ce țin de instrumentarul retoricii cărturărești a vremii. Astfel, acestea încep de regulă cu clasică formulă: „scris-am eu . . .”, urmată de precizarea funcției sociale / bisericești / care însoțește numele prenumele copistului. De fapt, acestei tradiții cărturărești a celor mai vechi de a-și consemna aproape întotdeauna alături de nume și locul de obârșie îi datorăm posibilitatea identificării astăzi a celor care corespund criteriului ce stă la baza catalogului nostru — acela al obârșiei locale. Numai așa se face că putem vorbi acum de un preot Farcaș „ot” Drighiu, de un popa Filip „ot Naproci selo”, de un Matei „ot” Odorheiu sau de un popa Petre de la Hereclean ș.a.

Cînd se aflau peregrini prin satele județului comitatului nu uitau să-și consemneze popasul, de obicei cu următoarele cuvinte: „cînd am săzut” și „cînd am lăcuit în Cristolțul Mare”, cum scrie popa Filip din Cozla, sau „lăcuietoriu în Criștelic”, cum consemnează popa Florea. Dacă se întîmplă însă ca destinul de copist să-i poarte pe melaeguri mai îndepărtate, mai mult sau mai puțin vecine județului, respectiv comitatului, precizările lor trădau deja un anume reflex al înstrăinării, nu lipsit — am spune — de un bun iz de patriotism local: „Ioan de la Sălaju, de strămoși din Bărsăul de Sus”, un altul, „Pop Nichifor de la Sălaj, din oarjmeghia Solnocului de Mijloc”.

Referitor la modalitatea de întărire a datării practică în consemnarea unor evenimente legate de stadiul realizării manuscriselor sau de altele, petrecute în viața copistului, se poate constata o interesantă evoluție. Dacă, pe lângă anul propriu-zis, această întărire se făcea, în secolul al XVII-lea, prin pomenirea/învocarea protectorului/stăpînului regesc („în zilele prințului” — 1624; „în zilele principelui” — 1676), pe la începutul secolului următor, este pomenit numai ierarhul bisericesc, cum întîlnim la popa On din Husia: „. . . în zilele vlădicului Ioan Patachi” (1728). Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea observăm că această întărire a datării se face doar prin consemnarea unei calamități naturale: „cînd au pierit bucatele de apă” (1772), sau la modul reflexiv-filosofic: „în zilele nevoii și în vremea trudei”, cum scria, la 1811, diacul Gavril Moldovan din Cristolțul Mare.

La cei mai vechi dintre copişti, însemnările, prin cuprinsul lor, sînt comparabile cu niște „predoslovii” în miniatură. Ei se adresează creștinește prezumtivilor cititori, fie preoți, fie mireni, numindu-i pe aceștia „frați ai mei preaiubiți” (1624, popa Farcaș din Drighiu) sau: „mă rog tuturor fraților cetitori” (1669, popa Florea din Criștelec); cu cît înaintăm însă spre vremea noastră, însemnările devin tot mai laconice și mai sărace, ba chiar mai lipsite de suflet.

Copîștii îndeamnă imperativ-rugător pe cititori: „cinstiți și respectați cartea” (1624), deopotrivă pentru „sfințenia” acesteia, cît și pentru faptul că, adesea, izvodirea ei „de pre alte limbi” n-a fost de loc ușoară, într-

cît, așa cum spune mai departe popa Florea, „nici unele de acelia (adică tropare, molitve și alte texte — n.n.) n-am avut izvod ruminescu nici cît, ce am trudit însumi, di în mintea mia cea slabă de le-am izvodit”, căci: „cîtu-i scris tot pre cea sirbească, am socotit și după aceia mai mult am lăsat” (1669).

Munca de pionierat la traducerea în limba română a vechilor cărți slavone, cu poticnelile inerente, n-au scutit, așadar, textele manuscrise de anumite imperfecțiuni, în ciuda faptului că, atrăgea atenția popa Florea din Criștelec, „eu cu toată osîrdia m-am nevoit cum m-am priceput” (1669). De aceea, din teama de a nu fi „blăstămați” și „huliți” pentru răstălmăcirea involuntară a textelor traduse, căzînd astfel în dizgrația cititorilor, copiii își îndeamnă confracții la îndreptarea greșelilor, la perfectarea textului, astfel ca, acolo „unde veți afla smintituri și neînțelegături” — cum spune același popa Florea —; „tocmiți-le” și „pre dînsul să nu-l hulească /ci/ să îndrepteze cu duhul blîndețelor” (popa Filip din Cozla, 1764), „pentru că și noi sîntem cu gînduri ominești” — motivează popa Petre de la Hereclean (1743)². Odată manuscrisul încheiat, copistul, plin de smerenie adesea, nu uită să aducă „slavă lui Dumnezeu” pentru învrednicirea dată în acest sens, așa cum atît de frumos o face preotul Luca din Răstoci, ajuns la capătul unui Strastnic românesc: „că m-au miluit de am început această carte: și m-au ajutat de a ajuns și sfîrșitul scrisorii cu păcătoasa și de țărîna mină a mé păcătorsul. . .” (1772).

Dacă numărul manuscriselor păstrate ne mai poate spune ceva despre hărnicia vreunui copist sau altul, extrem de puține informații avem despre vîrsta și durata vieții lor. Din cauza deteriorării sau a dispariției în timp a numeroase manuscrise, astăzi mulți dintre acești vrednici copiiști au rămas pentru totdeauna în anonim. Doar unul singur, popa Florea din Criștelec, mărturisește că și-a scris Ceaslăvățul: „cînd eram slîbit, la bătrînețe, împlinindu-mi-să vremia de 70 de ani” (1599 — se naștea, deci, în prag de, secol XVII); altul dintre copiiști, dascălul Toader, își trăda vîrsta înaintată zicîndu-și „bătrînul de la Ungurași”. Aceste dezvăluiri legate de vîrstă sînt făcute nu numai pentru a scuti cumva copistul în cauză de oprobiul cititorului, datorat posibilelor „smintituri și neînțelegături”, ci și pentru că, simțindu-se spre capătul vieții, autorul dorește ca opera sa „să-i fie de pomană și lui și părinților lui” (dascălul Toader de la Unguraș), cît și „ca voi /cititorii — n.n./ încă să fiți pomeniți de milostivul Dumnezeu” (popa Florea din Criștelec).

Unele însemnări se constituie în adevărate legate testamentare, precum aceea lăsată de către diacul Filip din Bănișor (1806) sau cea de pe *Liturghii*-le popii Lup din Tetiș (sec. XVIII), „pecetluite” fiind cu anatemiizarea celor care ar îndrăzni cumva să înstrăineze — prin furt, vînzare sau cumpărare — cărțile scrise și plătite cu atîta trudă și sacrificii. Căci *Tetraevanghelul* de la Drighiu, scris în slavonă, „s-a înnoit și s-a terminat pentru 125 de bani”, iar *Liturghii*-le popii Lup se plăteau cu 8 florini.

² Se pare că, vorbind în termenii esteticii receptării a lui Hans Robert Jauss, cu acțiunile de mai sus ale copiiștilor ne plasăm mai degrabă într-un „orizont al prevenirii” decît într-acela al așteptării.

Vremurile de foamă și de scumpete scăpau rareori din vederea/crisa copiştilor. La 1772, „cînd au pierit bucatele de apă” în tot ţinutul someşean, popa On din Husia nota cu amărăciune: „Atunci am cumpărat bucate de 8 florinţi și tot nu mi-au agiuns bine”. Martor al unor stări de lucruri asemănătoare va fi și diacul Gavril Moldovan din Cristolţul Mare cînd, la 1811, în vremea ce ducea spre sfîrșit un frumos *Minei*, rămas neterminat, consemna că: „au fost scumpete de bucate, pã 12 zloți mierța de mălaiu”.

Examinînd varietatea tematică a vechilor manuscrise din Sălaj, observăm că în spatele acestora se află nu doar un simplu răspuns la nevoile religioase și de cult existente la un moment dat în viața spirituală a vreunei comunități sătești, ci această diversitate dezvăluie și interesante preocupări specifice lumii mirene, intelectualului laic. Desigur, aproape toate aceste cărți-manuscrise reprezintă cărți religioase de cult sau de strană, ultimele servind și ca manuale de învățămînt pentru școlile bisericesti și mănăstirești. În cazul codicelor-miscelane înșă, se întrevade clar o opțiune de lectură, o selecție a textelor care, de cele mai multe ori, ilustrează coexistența dintre literatura religioasă și cea laică, fapt de presupune, evident, însemnate schimbări în orizontul mentalităților locale. Dar abia în secolul al XVIII-lea, cu dascălul Toader de la Unguraș și apoi cu Pop Nichifor de la Sălaj, dar și prin diacul Miron de la Solomon sau acel diac nenumit din Peceiu, copist al unei *Legende a Duminecii*, avem dovada răspîndirii literaturii populare pe teritoriul de astăzi al Sălajului.

B. CATALOGUL CRONOLOGIC AL COPIȘTILOR DIN SĂLAJ³

I. PREOTUL FARCAȘ DIN DRIGHIU

Acest preot poate fi considerat, dacă nu cel mai vechi copist sălăjean, în orice caz cel mai vechi sălăjean cunoscător de limbă slavonă atestat de documente. Cel puțin două pagini, reprezentînd o lungă însemnare, sînt scrise de către preotul Farcaș pe filele unui *Tetraevanghel* slavon de secol XVI, innoit de preotul Indreiu din Giurtelec, în persoana căruia avem pe cel mai vechi legător de cărți atestat în Sălaj⁴.

Tetraevanghel, ms. slav., sec. XVI, 128

(ms. BCU Cluj-Napoca nr. 1282).

³ În vederea întocmirii acestui catalog (dicționar, fișier, listă) al copiştilor originari din Sălaj sau — fără s-o mai putem ști — doar naturalizați aici, au fost selectate numai acele elemente din descrierea bibliografic/codicologică a manuscriselor care pot pune în lumină personalitatea culturală a copistului. Fiecare prezentare comportă în general următoarea structură:

- a) numele copistului și localitatea sa de obîrșie;
- b) date despre acesta găsite în literatura de specialitate sau, în cel mai bun caz, date care reies din însemnările proprii lăsate pe manuscrise;
- c) manuscrisele realizate de copist cu titlul uzitat în cataloage, anul scrierii și numărul de file, iar, alăturat, acolo unde se cunoaște, locul actual de păstrare și cota sub care se află;
- d) însemnările relevante pentru atestarea existenței copistului sau cele legate de viața și personalitatea sa;
- e) bibliografia despre copist și manuscrisele sale. Numele copistului l-am trecut așa cum, îndeobște, s-a iscălit el însuși, declinîndu-și aproape întotdeauna și natura profesiei sau rangul ierarhic bisericesc (preot, popă, popană, diac, dascăl, logofăt etc.). În ce privește ordinea prezentării am optat pentru cea cronologică, stabilită în funcție de data atestării, pînă du-ni-se mai sugestivă în cazul nostru, decît o prezentare alfabetică. Vezi și anexa.

⁴ De fapt, pe întreg teritoriul Țării Române, cel mai vechi legător de cărți este atestat în 1558, al doilea fiind preotul Îndrei din Giurtelec. Vezi Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 92.

Însemnare (trad. din slavonă: E. Lința): f. 7—8: „Cu voia tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvârșirea sfântului duh, s-a înnoit și s-a terminat această carte numită Tetraevanghel în zilele prințului Betlean Gabor. Și s-a înnoit această carte pentru 125 de bani. A înnoit cartea preotul Andreiu din Giurtelec, să fie le pomenire. Frați ai mei preaiubiți, nu vă mirați și nu mă vorbiți de rău pe mine, păcătosul rob al lui Dumnezeu, preotul Farcaș din Drighiu. Frați ai mei, cinstiți și respectați cartea, iar pe mine păcătosul nu mă blestemați. Să vă dea Dumnezeu sănătate trupului și mintuire sufletelor voastre întru Hristos, amin. Începutul și sfârșitul este Hristos, amin. În anul 7132 (% 1624), în luna iunie, 12 zile”.

Bibliografie: E. Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, p. 37—39; Fl. Dudaș, *Vechi cărți românești căldătoare*, București, 1987, p. 92.

II. POPA FLOREA DIN CRIȘTELEC

Născut la finele veacului al XVI-lea, popa Florea este un copist important. În anul 1669, la bătrînețe, a scris un *Ceaslov* a cărui cuprins, „izvodit” după izvoare slavone, este considerat printre cele mai semnificative texte manuscrise de acest fel, utilizat frecvent de lingviști pentru particularitățile de limbă nord-adrelenești. Tot din a doua jumătate a secolului al XVII-lea ne-a lăsat o *Legendă a Duminicii*, copiată în Dobrinești (BH); astăzi nu i se mai cunoaște locul de păstrare.

Ceaslov, 1669, 120 f. (ms. BAR București, nr. 206).

Însemnări: F. 77: „Scris-am eu popa Floria lăcuitoriu în Criștelic această carte, anume *Ceasloveț* în bătrînețele mele. 1669”.

F. 87: „Scris-am eu popa Floria, lăcuitoriu în Criștelic, cînd eram slăbit, la bătrînețe, împlîndu-mi-să vîrîmia de 70 de ani. Deci Troparele și Molitvele și Poménicele ce-s la Polonoștie și la Pavcerniți /.../ nici unele de acéia n-am avut izvod rîmînescu nici cît, ce am trudit însu-mi, di în mîntea mia cea slabă de le-am izvodit. Iară Psalomii și Anghilestul, citu-i scris tot pre cea sirbească, am socotit și după acéia mai mult am lăsat. Pentru-acéia mă rog tuturor fraților cetitori, unde veți afla smintituri și neînțelegături, tocmiți-le, că eu-cu toată osrîdiia m-am nevoit cum am precept. Deci pe mine nu mă blăstîmăreți, ce mă pomeniți ca voi încă să fiți pomeniți de milostivul Dumnezău, cum toți împreună să avem parte de cel glas dulce, ce va grăi direpților: Veniți blagosloviți Părintelui Mieu, de moșteniți împărăția ce-i gătiți voae di în tocmala lumiei. Acéia să moștinim pînă în vecia veacului. Amin”.

Bibliografie: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă al 1800*, I, București, 1959, p. 70 (în cont. *Copiști*); idem, *Catalogul manuscriselor românești*, I, București, 1978, p. 60—61 (în cont. *Catalogul*); Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești din Bisericile Bihorului*, I, Oradea, 1985, p. 228 (în cont. *Manuscrisele*); idem, *op. cit.*, II, Oradea, 1986, p. 132—133.

III. POPA (?) ANDREI NEAG DIN DRIGHIU

După cum se observă din însemnarea redată mai jos, copistul stăpînea slavona. A scris un *Molîtvenic* în 1676, manuscris care nu s-a păstrat în întregime.

Molîtvenic, 1676, 210 f. (ms. rom. BAR București, nr. 5636).

Însemnare: F. 210: „Pis, siiu pisaniu Andrea Niaga, u selo Dridiu. Leata gospodnea 1676, vă dni cralea Apafi Mihaiu. Săvrișisia vă meseța iunii vă vtoroidni, vă petoc” / A scris această scriere Andrei Neaga din satul Drighiu. Anul Domnului 1676, în zilele principelui Mihail Apafi. S-a sfîrșit în luna iunie, ziua a doua, vineri/.

Bibliografie: G. Ștrempel, *Catalogul*, IV, 1992, p. 358.

IV. DIACUL TĂNĂSIE DIN SĂLAJ⁵

* Aparținînd bisericii din Mocirla, de la diacul Tănăsie ne-a parvenit o *Cazanie*, copiată la anul 1695, manuscrisul fiind cunoscut sub denumirea de Manuscrisul de la Șamșud și se păstrează în fondul Bibliotecii Mitropoliei Ardealului din Sibiu.

⁵ Întrucît lucrarea are în principal un caracter de serviciu, privind doar zona de protecție a Oficiului pentru Patrimoniu, peste tot va fi vorba de localități legate de actualul teritoriu al județului Sălaj; cu excepția cazului în care copistul însuși se reclamă ca fiind „din Sălaj”

Cazanie : 1695, 361 f. (ms. Bibl. Mitropoliei Ardealului Sibiu).

Însemnare : F. 251 : „Primește, Doamne, ca de la un păcătos, să slujesc Ție, în această lume, până voi fi sănătos. Să fie de pururea cinstit numele Tău, iară eu de la inimă te mărturisesc cu condeii nou. Eu, mult păcătosul, robul lui Dumnezeu, Tănăsie diacul am scris această Cazanie lui Popa Vasile pentru 8 florinți. Să știi”.

Bibliografie : Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, 1983, p. 441.

V. POPA LUP DIN TETIȘ/CHECHIȘ*

În jurul anului 1700 popa Lup a scris *Liturghii*, iar numele său se află scris pe o troiță desenată pe marginea unei file. Însemnarea o dăm pentru a se putea deduce vechimea manuscrisului.

Liturghii, sf. sec. XVII—inc. sec. XVIII, 152 f. (ms. rom. BCU Cluj-Napoca nr. 2482).

Însemnare /alt scris/ : F. 10—34 : „Pomenește d(oa)mne robul tău Uțul și soțul său Mărie împărăția cerului (lupsă foi), Găvrilă, pomenește d(oa)mne (lipsă foi multe). Tețu, Uț din Tetiș și au lăsat în mâinile fetei sale anume Anisie liturghie 8 florinți și omoglasnic 4 florinți. . . Și care cumva să moară acia fată și de ave rod să nu margă de pre rodul ei, iar de nu vor fi a ei destoinici de această carte ia (ea) să-și margă pe rodul ei înapoi unde s-au și început și să nu margă această carte în mină streină. Această carte nice să o cumpere nimé ce cine o va fura și a vinde să fie preclét și cine va cumpăra încă să fie anthima”.

Bibliografie : At. Popa, *Manuscrise românești vechi în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca*, în „Biblioteca și învățămîntul”, II, Cluj-Napoca, 1976, p. 888, 893 și anexa.

VI. DASCĂLUL TOADER DE LA UNGURĂȘ (ROMĂNAȘI)

Dascălul Toader, bătrînul de la Ungurăș”, cum singur își zice, ne-a lăsat un important *Miscelaneu* copiat la 1700, din cuprinsul căruia găsim, pe lângă niște interesante Cazanii la oameni morți, câteva motive culturale circulante în epocă, precum : *Paradisul*, *Povestea lui Archieve*, *Apocalipsul*, *Alexie omul lui Dumnezeu* ș.a.

Miscelaneu, 1700, 78 f. (ms. 3202, BCU Cluj-Napoca).

Însemnare : F. 71 : „... mțsa martie în 22 zile, sfîrșit și lui dzeu laudă. Scris-am eu dascăl Toader bătrînul de la Ungurăș aceste Cazanii, să-i fie pomană și lui și părinților lui pînă la a 7-a sămînță. În sămînța și în mina cui va rămînea să-i pomenească totdeauna în veci. Amin”.

Bibliografie : At. Popa, *art. cit.*, în „Biblioteca și Învățămîntul”, II, Cluj-Napoca, 1976, p. 888, 894 .

VII. POPA MATEI DIN ODORHEI

În doar 44 de zile a copiat un *Molitvenic*, păstrat astăzi, în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, și care, altădată, a circulat prin satele sălăjene, Gălpiia și Voievodeni.

Molitvenic, 1728, 178 f. (ms. BCU Cluj-Napoca nr. 4321).

Însemnare : F. 176 : „Svrșitul Molitiv(e)nicului : scris-am eu m<u>lt păcătos și neputincios anume acestu Molitvenicu ispisal popa Matei ot Odorheo : în ziolele vl<a>d<i>cului Ioan

— ex. logofătul Ioan Petrovici — sau cazul în care, necunoscîndu-i localitatea de baștină, dar fiind cit de cit siguri de apartenența sa la județ, l-am numit „din Sălaj” (ex. diacul Tănăsie) și negăsind, de fapt, în acest din urmă caz nici un alt copist cu acest nume, eventualitate în care l-am fi putut considera peregrin.

* Pronunțarea palatalizată în același fel a literei „t” cit și a grupului „che, chi” duce la confuzia între Tetiș-Fildu și Chechiș-Bălan, despre care este vorba în cazul popii Lup și a copistului Rus Grigora, cînd normal trebuie vorbit, cel puțin în cazul celui de-al doilea copist, de localitatea Chechiș-Bălan, unde, pe via Hida-Panticeu, se află localitatea Dîrja (CJ), din care provine manuscrisul în cauză.

P<a>t<a>ki: și am început a scrie în luna lui : ghenvarie în 10 zile : și s-au sfârșitu în luna feo-
rarie: în 22 zile de: văleat: 1728: bl<a>go<cestigo> voleniem b<o>jie pozacealea videmho
i coneți”.

Bibliografie: At. Popa, art. cit., în „Biblioteca și Învățămîntul”, II, Cluj-Napoca, 1976,
anexa 1.

VIII. DIACUL IOAN PETROVICI DIN SĂLAJ

Logofătul Ioan Petrovici era, după cum singur nu pregeta să o consemneze, „de strămoși”
din ținutul Sălajului, anume din Birsăul de Sus. Cițiva ani a locuit în satul Seghiște (BH) unde,
între anii 1732—1733, împreună cu un alt copist din partea locului, pe nume Simion, vor copia
Liturghierul lui Antim Ivireanul. Tot în părțile bihorene, de astădată singur, scrie un *Strastnic*
(1735) și un *Minei* (1739). Tot de la el ne-a rămas un fragment (cîteva file doar) dintr-un *Mo-*
litvenic.

Liturghier, 1732—1733, 88 f. (ms. BAR București nr. 5933).

Insemnare: F. 85: „Scri-am eu Petroviciu, logofătul din Sălajul, a această sf<i>ntă
Liturghie în anul de la Hs. 1732”.

Strastnic, 1735, 33 f. (Colecția Ștefan Crișan, Lipova).

Insemnare: F. 34: „Scri-am eu, Petrovici de la Sălaju, Văleat 1735”.

Liturghier, 1736, 196 f. (FCVR Arad, Mănăstirea Gai, inv., 208).

Minei, 1739, 110 f. (FCVR Bihor, Oradea, ms. 48).

Insemnare: F. 105: „Văle<a>t 1739 de ani. Scri-am eu, robul lui Dumnezeu Ioan de la
Sălaju, de strămoși din Bărsăul de Sus”.

Molitvenic, jum. sec. XVIII, 5 f. (Colecția Ștefan Crișan, Lipova).

Bibliografie: C. Pistrui, *Manuscrise românești și slave în Biblioteca Episcopiei Ortodo-*
xe Române a Oradiei, în „Biserica Ortodoxă Română”, XVI, 1974, nr. 5—6, p. 784—785;
At. Popa, *Copiști și manuscrise în Bihor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1979,
p. 332; Fl. Dudaș, *Manuscrisele*, I, Oradea, 1985, p. 159—160; *ibidem*, II, Oradea, 1986, p.
313—316; G. Ștrempele, *Catalogul*, IV, București, 1992, p. 387.

IX. POPA GRECU SEMOC DIN VALCĂU

Împreună cu dascălul Pavel Muncăceanul, care a zăbovit mai multă vreme în această lo-
calitate sălăjeană, preotul local Grecu Semoc a copiat un *Minei* în anul 1733.

Minei, 1733, 162, f. (FCVR Sălaj, Șimleu-Silvaniei, inv. 5/4).

Insemnare: f. 158: „An Domnului 1733. În numele Tatălui și Fiului și Duhului Sfînt.
Această carte anume Meneiu l-am făcutu eu Grecu Semoc cu dascăl Rusu Pavelu popană și
l-am datu lui popa Semu... Văleat 1733. Scri-am popa Semu în Valco Ungurescu”.

Bibliografie: A. Cînda, *Manuscrise de la începutul secolului al XVIII-lea în colecții sălăje-*
ne, p. 2—3, (în mss. comunicare prezentată la Colocviul național de bibliografie „Valori biblio-
file”, Sf. Gheorghe, mai 1982).

X. DIACUL DE LA PECEIU

Acest copist fără nume este pomenit ca autor al unui manuscris cuprinzînd — lucru des-
tul de rar — *Legenda Duminicii*.

Epistolie de învățătură ce au trimis Domnul Dumnezeu din ceru și au căzut pe pămînt în
cetatea Ierusalimului, 1733, 32 f.

Insemnare: „Scri-am eu diacul din varmeghea Crasnii locuitoriu în Pecei. Anii Domnu-
lui 1733”.

Bibliografie: I. Radu, *Manuscrisele bibliotecii Episcopiei greco-catolice din Oradea Mare.*
Studiu bibliografic, București, 1923, p. 289.

XI. POPA LUCA DIN RĂSTOCI

Bibliografia consultată îl amintește cu un *Minei* copiat la 1718, iar mai tîrziu, pe la 1742,
a scris un *Strastnic*, manuscris care în zilele noastre se păstrează în colecțiile BCU din Cluj-Na-
poca.

Strastnic, 1742, f. (ms. BCU Cluj-Napoca nr. 2246).

Însemnare: f. 169 : „Slava lui D(u)mn(e)zeu: că m-au miluit de am început ace(a)stă carte: și m-au ajutat de am ajuns și sfîrșitul scrisorii cu păcătoasa și de țărîna mină a mē păcătoșul robul lui D(u)mnezeu preotul Luca di(n) Răstoci sat săvârșind Mța Martie 30 de zile”.

Bibliografie: At. Popa, *art. cit.*, în „Biblioteca și Învățămîntul”, II, Cluj-Napoca, 1976, anexa; I. Godea și I. Cristache-Panaît, *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradei, Județele Bihor, Sălaj și Satu Mare. Bisericile de lemn, Oradea*, 1978, p. 238.

XII. POPA PETRE DE LA HERECLEAN

Aflat altădată la biserica din Sig (Sj), *Ligurghierul* rămas de la popa Petre din Hereclean se află astăzi în colecțiile Bibliotecii Academiei Române din București. Și acest manuscris a constituit obiect de studiu pentru lingviști.

Liturghier, 1743, 110 f. (ms. BAR București, nr. 4918).

Însemnări: f. 10: „Pis (< = a scris) pop(a) Petre de(l)a Hereclean. Și cine veți ceti pre această Leturghie și veți sluji și veți afla sminte(a)lă să nu blăstămaț(i) pentru că și noi sintem cu gînduri ominești”.

Și să mă pomeniți la sf(i)ntiile voastre D(o)mnul H(ri)sto)s, Sf(in)ția Sa. Vleat 1743, m(e)s(e)ța mai 25”.

F. 26 : „Această Priscomidie s-au izvodit de pre izvodul dela Belgrad 1743, m(e)s(e)ța m(a)rtie 16 zil(e). Popa Petre”.

Bibliografie: G. Ștrempel, *Copiști*, 1959, p. 177; idem, *Catalogul*, IV, 1992, p. 155—156.

XIII. DIACUL FILIP DIN BĂNIȘOR

Un codice miscelaneu ne parvine de pe Valea Crasnei, din zona Bănișorului⁷. Este scris de mai multe mîini dintre care principală este cea a diacului Filip de la Bănișor.

Miscelaneul cuprinde „Cazanii la oameni morți”, „Versu frumos de lume”, „Ertăciuni la oameni morți”, „Versul lui Adam”, „Versuri religioase”.

Miscelaneu, 1758, 151 f. (ms. BAR București nr. 3748).

Însemnare: „Scris-am eu Filip diacul, fiind lăcuitor în Bănișor. Ani(i) Domnului 1758, meșița ghenvarie în 17 zile, i proci. Și s-au scris lui cinstit popa Ioan, dîndu-să în mîinile sale în Banu”.

Bibliografie: G. Ștrempel, *Catalogul*, III, 1987, p. 243.

XIV. POPA FILIP DIN NĂPRADEA

Cel mai vechi manuscris pomenit ca fiind copiat de către popa Filip din Năpradea este un *Liturghier*, care prin 1937, se mai afla în Catedrala românească din Baia Mare, astăzi nemaiștiindu-se unde se păstrează. Dar de la el ne-a rămas și *Molitvenicul*, copiat între anii 1758—1760 în localitatea Corund (SM). Copist peregrin, popa Filip moare pe la 1775, în Săplac, lângă Gherla

Molitvenic, 1758—1760, 213 f. (FCVR, Bihor, Oradea, ms. 32).

Însemnări: f. 37 : „Roc(u) Bojii 1758. Pisal Popa Filip”.

f. 114: „Pisal Pop Filip ot Naproci selo”.

f. 158: „Roc(u) Bojii 1760, iunie 16. Popa Filip”.

Bibliografie: D. Pop, *Mărturii strămoșești*, Satu Mare, 1938; C. Pistrui, *art. cit.*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCII, nr. 5—6. 1974, p. 779—780; Fl. Dudaș, *Manuscrisele*, II, 1986, p. 261—262.

⁷ Uneori cercetătorii au manifestat dubii în ceea ce privește siguranța descifrării corecte a unor nume de localități (ex. Bănișor, Cernuc, Chechiș-Tetiș, Husia), cu atât mai mult în cazul unor toponime de același fel, acestea trezind dubii și privind zona geografică în care este plasată localitatea respectivă (ex. Ban). La o examinare mai atentă însă, unele dubii s-au lămurit de la sine, ca de pildă: nicăieri în România decît în Sălaj nu mai există două localități foarte apropiate cu numele de Ban și Bănișor, așa că atribuirea dubitativă a localității Ban zonei Iașului cade, cu atât mai mult cu cît în sprijin vin însăși faptele de limbă din cuprinsul însemnării respective.

XV. POPA FILIP DIN COZLA

Este un alt copist sălăjean despre a cărui existență aflăm dintr-o însemnare lăsată de acesta pe un *Minei* scris între anii 1763—1767, când se afla pelerin prin satele Cristolțul Mare și Solomon. Manuscrisul a circulat în zona Dejului și a fost semnalat pentru prima dată de către Gh. Mînzat, protopopul Dejului. Astăzi nu i se mai cunoaște locul de păstrare.

Însemnări: „Scris-am eu popa Filip din Cristolțul Mare a, 1763”.

„Scris-am acest Mineiu popa Filip, când am șezut în Cristolțul Mare, deci cineva pe dinsul să nu-l hulească, să îndrepteze cu duhul blîndețelor. Anul D-lui 1764 iulie 25 zile”.

„Scris-am această carte eu popa Filip din vidicul Chioarului, anume din Cozla, când am lăcuit în Cristolțul Mare, anul Domnului 1767 luna cireșar 15”.

Bibliografie: Gh. Mînzat, *Inscripții și însemnări de pe bisericile și cărțile liturgice vechi din Someș*, în „Tribuna Ardealului”, I (1940), nr. 2, p. 3; vezi și A. Andea, *Manuscrite și cărți românești vechi din centrul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, în „Valori bibliofile”, II, București, 1983, p. 251—261.

XVI. POPA CONSTANTIN DIN CERNUC

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea scrie un *Apostol*, păstrat astăzi în colecțiile Bibliotecii Universității din Pesta.

Apostol, 1764, 54 f. (Biblioteca Universității din Pesta-Ungaria, cota Q.V.15).

Bibliografie: M. Popa, *Manuscrite românești la Budapesta*, în *AIIA*, XIII, 1980, p. 457—485.

XVII. POPA GHEORGHE DIN GIURTELEC

De la el ne-a rămas un *Miscelaneu religios*, scris în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. *Penticostar*, 1771, 84 f. (ms. BAR București, nr. 2393) .

Însemnare: f. 1: „Penticostar scris de popa Gheorghe din Giurtelec, la anul 1771”. (Însemnare modernă, copiată, se pare, de pe vechile coperte ale manuscrisului, nepăstrate astăzi/.

Bibliografie: G. Ștrempele, *Copiști*, 1959, p. 82; idem, *Catalogul*, II, 1983, p. 265.

XVIII. POPA ON DIN HUSIA

Un *Catavasier*, copiat la 1772 de către popa On din Husia, manuscris care a aparținut în vechime satelor Sălățiș și Noțiș, astăzi se păstrează în muzeul Școlii Gimnaziale din Cehu-Silvaniei. Despre existența acestui copist aflăm dintr-o însemnare pe interiorul copertei a doua. Expertiza grafică dovedește identitatea celor două grafii: a manuscrisului propriu-zis și a însemnării.

Catavasier, 1772, 128 f. (Muzeul școlar, Școala Gimnazială Cehu-Silvaniei).

Însemnare: „Scris-am eu popa On din Husia când au perit bucatele de apă. Atunci am cum-părat bucate de 8 florinți și tot nu mi-au agiuns bine. Atunci au fost văleat de la Hs. 1772”.

Bibliografie: inedit.

XIX. POP NICHIFOR DE LA SĂLAJ

Un codice *Miscelaneu*, scris în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către Pop Nichifor pentru Nemeș Petre din Bulgari (SJ), cuprinde, printre altele, fragmente de roman popular („Archirie și Anadan”, „Avestița”), rețete medicale și descintece, texte de prevestire, orații de nuntă și un cîntec de stea. Manuscrisul a circulat și prin Moldova.

Miscelaneu, 1778, 49 f. (ms. BAR București nr. 1739).

Însemnări: f. 40: „Iulie 7 zile, 1778”.

f. 41: „Această carte o am scris anume eu Pop Nichifor de la Sălaj din oarmea dea Solnocului de mijloc, anume a lui Nemeș Petre din Bulgariu i proci, sau și celelalte”.

f. 1: „Luna lui iulie dn 4 zile, leat 1778. Scris-am eu Nichifor”.

Bibliografie: G. Ștrempele, *Copiști*, 1959, p. 180; idem, *Catalogul*, II, 1983, p. 48—49.

XX. RUS GRIGORAȘU DIN CHECHIȘ

Lui i se atribuie un codice *Miscelaneu* (56 f.) din secolul al XVIII-lea, aflat astăzi în colecțiile BCU Cluj-Napoca sub cota ms. 2267.

Bibliografie: At. Popa, *art. cit.*, în „Biblioteca și Învățământul”, II, Cluj-Napoca, 1976, anexa.

XXI. DIACUL MIRON DE LA SOLOMON

Este autorul cel puțin al unei poezii scrisă pe scoarțele unui *Minei* al popii Filip din Cozla. Numele lui l-am găsit de asemenea scris pe forzațul unui alt *Minei* (ms. de la Căpîlna, 1736), forzaț înnoit cu file smulse dintr-un *Euhologhion* de Buzău (1699).

Bibliografie: v. supra: XV. Popa Filip din Cozla.

XXII. POPA TOADER DIN BAN

Îl găsim ca și coautor al *Miscelanului* copiat în cea mai mare parte de către diacul Filip din Bănișor.

Însemnare: f. 64 — 65: „Această carte este Căzanié morților, ca să știe. Și aceasta carte că o făcut popa Toader de la Banu. Că de s-a întâmpla să o mistuiască în ore ce formă ... pământul trupu-i nu-l primească, peatra mucezească, afurisit să fie acela om. Amin. Eu Toader de la Banu. Ano 1806”.

Bibliografie: v. supra: XIII. Diacul Filip din Bănișor.

XXIII. DIACUL GAVRIL MOLDOVAN DIN CRISTOLȚUL MARE

Este cel care a scris, continuând opera începută de un copist necunoscut, probabil Ștefan Moldoveanul, *Mineiul* de la Căpîlna (SJ).

Minei, 1736, 70 f. (FCVR Sălaj, Zaláz, inv. 478).

Însemnare: f. 62: „Scris-am eu Moldovan Gavril diacu<1> din Cristolțul Mare în zilele nevoi<i> și în vreme trudi<i>: anul 1811. Au fostu scumpete de bucate pă 12 zloți mierța de mălaiu”.

Bibliografie: inedit:

XXIV .PROTOPOPUL PAUL POPOVICI-PAP DIN POIANA BLENCHII

Ajuns protopop al Beiușului, pe la începutul secolului al XIX-lea alcătuiește o carte de poezii, unele dintre acestea după texte cu mult mai vechi, carte manuscris importantă și prin însemnările care s-au făcut pe ea. Din bibliografia consultată nu rezultă dacă acest codice se mai păstrează undeva.

Versuri (Poezii în românește și ungurește), 1813.

Bibliografie: T. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, Beiuș, 1941, p. 46—49, apud Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990; At. Popa, *art. cit.*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 332.

Menționăm, în încheiere, că toate considerațiile analitice, presupuse de o descriere codicologică completă, privind manuscrisele utilizate mai sus, împreună cu altele neamintite, își vor găsi locul într-un catalog al tuturor manuscriselor vechi românești din Sălaj (peste 60 la număr), lucrare ce va permite și o mai bună situare a întregului fenomen al multiplicării în contextul cultural-istoric propriu.

IOAN OROS

ANEXA

TABEL CRONOLOGIC

privind realizarea manuscriselor pe teritoriul județului Sălaj de către copiiștii locali comparativ cu cei peregrini

Reper cronologic	Copiiști locali	Reper cronologic	Copiiști peregrini Loc.
1624	Popa Farcaș din Drighiu		
1669	Popa Florea din Criștelec		
1676	Andrei Neaga din Drighiu		
		1686	Popa Pătru din Tinăud, Criștelec, Cosnicu
1695	Diacul Tănășie din Sălaj		
		1698—sf. sec. XVII	Vasile Sturze Moldoveanul Ciula, Aleuș
1700	Dascălul Toader de la Unguraș		
început sec. XVIII	Popa Lup din Tetiș	început sec. XVIII	Dascălul Gheorghe din Vima Turzii, Fildu Iazu
		1718	pr. Vasile Moldoveanul, Girbou
		1718	Popa Luca din Muncaci, Solomon
		1726	—''— Chilioara
1728	Popa Matei din Odorhei		
		1731—1732	Ioan Lengher, din Țara Leșească, Crestur
1733	Pr. Grecu Semoc din Valcău	1733	dascăl Pavel Muncăceanul, Valcău
1733	Diacul din Pecei		
		1738—1740	dascăl Pavel Muncăceanul, Fizeșu-Valcău, Cerișa, ms. Zalău
1742	pr. Luca din Răstoci		
1743	Popa Petre din Hereclean		
1758	diacul Filip din Bănișor		
1758—1760	Popa Filip din Năpradea		
1763—1767	Popa Filip din Cozla, Solomon		
1771	Popa Gheorghe din Giurtelec		
1772	Popa On din Husia		
1778	Pop Nichifor de la Sălaj, Bulgari		

1806	Popa Toader din Ban
1811	diacul Gavril Moldovan din Cristolțul Mare

PRÊTRES ET DIACRES COPISTES DE SĂLAJ EN XVII—XIXième SIÈCLES

(Résumé)

Rassemblant pour la première fois toutes les dates existentes de copistes des manuscrits originaires du district Sălaj, l'auteur réalise un catalogue chronologique de ceux-ci, ayant une base des notes olographes. On essaie une reconstitution de la figure intellectuelle du copiste, esquissant de telle sorte la perspective d'un chapitre moins connu de l'histoire culturelle locale.

MANUSCRISE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN COLECȚII SĂLĂJENE*

Colecțiile de carte veche românească din Sălaj¹ însumează un număr de 1200 volume, reprezentînd tipărituri apărute între anii 1643—1830, precum și cîteva cărți manuscrise, astăzi puține, în urma donațiilor făcute bibliotecilor mari din țară de către diferiți deținători particulari, pierderii ori deteriorării lor.

Manuscrisele păstrate reprezintă cărți „de strană” din 1/2 sec. XVIII, necesare pentru oficierea serviciului religios: Prăznicarul, Cazania, Oc-toihul, Catehismul. Dintre ele, Mineiul („Prăznicarul”), carte alcătîtită de către copiiștii români, conținînd slujba la praznicele și sfinții mai mari peste an, a avut răspîndirea cea mai mare. Șase manuscrise de acest fel se păstrează în Sălaj, alte două la B.C.U. Cluj-Napoca².

Inițial au fost identificate la parohiile ortodoxe române din satele Valcăul de Sus, Fizeș, Cerișa, Toplița, Preluci, Corni, trei dintre aceste copii avînd asemănări evidente; ele aparțin dascălului Pavel Rus din Muncaciul, după cum dovedesc însemnările manuscrise³, dar și felul în care este așezat textul în pagină, grafia, succesiunea capitolelor, ornamentale.

Venit cu „uniția”, ca să ajute pe ardeleni în rezistența lor față de influențele religioase străine, copistul Pavel Rus a activat un timp în Sălaj, unde climatul social, politic și economic favoriza pătrunderea acestora. Textele muncăceanului urmează modelul tipăriturilor românești de rit ortodox; apar însă și unele numiri din slavonă: Vovidenie, Obrezanie, Straste, Stretenie, Stetiteli, Preobrajenie.

Copiate în anii 1733, 1738, 1739 în zona cetății Valcăului, unde probabil a locuit copistul în acel timp, manuscrisele sînt semnificative și pentru faptul că datează anterior anului 1750, an la care sînt menționate de Petri Mor primele biserici de lemn în cele două sate: Valcăul Romănesc și Valcăul Unguresc⁴. Alte biserici nu sînt cunoscute pînă atunci, în schimb este amintit numele preotului Nicoară⁵ împreună cu nouă familii, locuind la anul 1733 între Subcetate și Valcăul Unguresc, adică în Valcăul Romănesc, iar despre Valcăul de Jos (Unguresc) se spune că era locuit și de români (206 greco-catolici în anul 1750). Însemnarea de pe mineiul descoperit la Valcăul de Sus, datat 1733 este semnată de preotul Semu care locuia în acel timp în Valcăul Unguresc: „Această carte anume Meneiu l-am făcutu cu Grecu Semoc cu

¹ Colecțiile de carte românească aparținînd protopopiatelor ortodoxe române din Zalău, Șimleu-Silvaniei și muzeului școlar din Cehu-Silvaniei.

² At. Popa, *Manuscrise românești vechi în B.C.U. din Cluj-Napoca*, în „Biblioteca și Învățămîntul”, II, Cluj-Napoca, 1976, p. 879—907.

³ V. anexa 1, 2, 3.

⁴ M. Petri, *Szilágy Vármegye Monográphiája*, IV, p. 749.

⁵ Idem.

* Comunicare prezentată la Colocviul național de bibliologie „Valori bibliofile”, Sf. Gheorghe, mai 1982.

dascăl Rusu Pavelu și l-amu datu lui popa Semu ... Văleat 1733. Scris-au popa Semu în Valco Ungurescu"⁶.

Unde oficiau acești preoți serviciul religios în jurul anului 1733 când sînt menționați? Considerăm că au existat biserici mai vechi în satele aparținînd cetății Valcăului, distrusă în anul 1665⁷ de către turci, la a cărei refacere au contribuit și satele aparținătoare⁸. În urma distrugerii din 1665 au avut de suferit satele Valcău Românesc și Subcetate, a cărei denumire nici nu mai apare pînă în anul 1733, în Conscripția Pragmatica sanctio.

Situația pare mai refăcută în anul 1737 când este menționată la Subcetate o biserică de lemn și o școală cu o singură clasă, iar în Valcău copistul Rus Pavelu copia minecele care au fost găsite în această zonă. Ele au circulat în Valcău, Fizeș, Preoteasa, Cerișa.

Alte trei minee au fost identificate în localitățile Toplița, Preluci Cehu-Silvaniei (exemplar provenit din Corni — Maramureș). Incomplete, cu grafie mai greoaie, fără ornamente, ele aparțin unor copişti „de ocazie”, exemplarul de la Toplița, datat precis, cu anul 1735 a fost copiat „de la popa Gherasim de Gheorghe din Mădăras (SM)”, iar cel provenit din satul Corni (MM), datat de către colecționarul Ioan Pop din Sălaj cu anul 1742, ar putea fi atribuit diacului Ion din Vezean (?), care a lăsat o însemnare în aceeași grafie cu a manuscrisului: „Acest mineiu a lui diac Ion din Vezeanu”⁹.

Cu grafie clară, estetică se distinge Cazania — manuscris al muncăceanului popa Ion Lengheru, lucrat în mai multe etape între anii 1729—1733, prima dată fiind trecută în dreptul unor ilustrații. Inițialele prezintă asemănări cu cele din *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam, textul a urmat însă modelul *Chiriadromionului* de la Alba Iulia. Însemnările manuscrise, în limba română sau în slavonă, amintesc numele copistului care a trăit un timp la Crestur (BH)¹⁰, precum și întinderea în timp a copierii.

Manuscrisele semnalate în Sălaj, alături de cele cunoscute din bibliografia de specialitate, copiate fie de „scriptori” cu bogată activitate cărturărească, fie de copişti modești, se adaugă cărților tipărite, avînd în secolul al XVIII-lea aceeași menire, mai tîrzie, ca și acestea.

ANEXA**

1. MINEI, 1733. Copiat de Grecu Semoc și Rus Pavel dascălu.

Inv. depozitului C.V.R. din Șimleu-Silvaniei.

Proveniența: biserica ort. rom. Valcău de Sus.

În 8°, 160 f. numerotate, 2 f. nenumerotate.

31,5 × 20 cm.

Hîrtie fără filigran.

Text scris cu cerneală neagră și roșie, pe 40 rînduri, în două coloane dispuse în chenar.

Obs.: exemplarul prezintă greșeli de numerotare de la f. 132; lipsesc f. 1—5 și sfîrșitul cărții.

Legătura cărții, deteriorată.

⁶ V. anexa 1.

⁷ M. Petri, *op. cit.*, IV, p. 771.

⁸ M. Petri, *op. cit.*, II, p. 253—254.

⁹ V. anexa 4.

¹⁰ At. Popa, *Copişti și manuscrise în Bihor*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 329.

** Exemplarele deteriorate nu au fost descrise.

- Cuprins :
1. Simeon Stîlpnicul (f. 1—8)
 2. La nașterea pre svintei născătoarei de D-nezeu (f. 8—14)
 3. La înălțarea cinstitei cruci (f. 14—20)
 4. La mutarea svintului Ioan Bogoslov (f. 20—26)
 5. La precuvioasa Paraschiva (f. 27—32)
 6. La svîntul mare mucenic Dimitrie și pomenirea cutremurului (f. 32—39)
 7. La arhanghel Mihail și Gavril (f. 39—46)
 8. La Ioan Zlataost (f. 46—52)
 9. La vovedenie (f. 52—54)
 10. La svîntul arhiepiscopul Nicolae (f. 54—62)
 11. La nașterea lui Isus (f. 62—70)
 12. La obreazanie domnului nostru Is. Ch. și pomenire părintelui nostru marcel Vasilie (f. 70—76)
 13. La botezul domnului nostru a lui Is. Ch. (f. 77—83)
 14. La Stitel pre cei mari, Vasilie, Grigorie, Ioan Zlataost (f. 85—87)
 15. La stretenia domnului nostru a lui Is. Ch. (f. 87—94)
 16. La aflarea cap. sfîntului Ioan (f. 94—97)
 17. La patruzeci mucenici (f. 97—101)
 18. La blagoveștenie (f. 101—106)
 19. La mare mucenic Gheorghie (f. 107—110)
 20. La Ispas (f. 110—117)
 21. La Rusalii (f. 117—125)
 22. La nașterea Sfîntului Ioan (f. 125—136)
 23. La svînții apostoli Petru și Pavel (f. 131—136)
 24. La svîntul proroc Tezviteanul (f. 136—141)
 25. La svînții șapte mucenici Macovei și cinstitei cruci. (f. 141—144)
 26. La preoblajenia lui Is. Ch. (f. 144—150)
 27. La adormirea preasfintei născătoare de D-mnezeu (f. 150—154)
 28. La tăierea cap. sfîntului Ioan (f. 154—158).

Însemnări :

Pe f. 158 : „An Domnului 1733.

(caractere În numele Tatălui și Fiului și Duhului sint.

chirilice)

Această carte anume Meneiu l-amu făcutu eu Grecu Semoc cu dascal Rusu Pavelu popană și l-amu datu lui Popa Semu (...) Văleat 1733. Scris-au popa Semu in Valco Ungurescu.”

2. Minei, Copiat in Valcău (SJ), 1738, de Pavel Dascăl.

„Minei ce zice prîznicariul la praznicele dumnezelești și a svintei născătoarei de D-zeu și ale svînților mari”.

Inv. depozitului C.V.R. din Șimleu-Silvaniei

Proveniența : bis. ort. rom. din Fizeș (SJ).

În 8 , 160 f. numerotate + 8 f. nenumerotate.

33 × 19,5 cm.

Hîrtie fără filigran.

Text scris cu cerneală neagră și roșie, pe 40 rînduri, în 2 coloane încadrate în chenare.

Legătura cărții din piele și lemn, ornamentată cu motive geometrice.

Cuprins :

1. Simeon Stîlpnicul (f. 1—8)
2. La nașterea pre svintei născătoare de D-mnezeu (f. 8—15)
3. La înălțarea cinstitei cruci (f. 15—21)
4. La mutarea lui Ioan Bogoslav (f. 21—25)
5. La precuvioasa Paraschiva (f. 25—33)
6. La svîntul mare mucenic Dimitrie (f. 33—41)
7. Săbor Arhanghel Mihail și Gavril (f. 41—49)
8. La vovedenie (f. 49—55)
9. La svîntul Nicolae (f. 55—62)
10. La nașterea domnului nostru Is. Ch. (f. 62—70)
11. La obreazania domnului nostru Is. Ch. (f. 70—76)
12. La botezul domnului nostru al lui Is. Ch. (f. 76—80)
13. La stretenia Domnului nostru Is. Ch. (f. 81—86)
14. La patruzeci mucenici (f. 86—91)
15. La Blagoveștenie (f. 93—98)
16. La marele mucenic Gheorghie (f. 98—102)

17. La Ispas (f. 102—107)
18. Rusalii ce se zice Pogorirea Duhului svint (f. 107—112)
19. La nașterea lui Ioan (f. 112—117)
20. La svinții apostoli Petru și Pavel (f. 117—123)
21. La preobrajnia Domnului nostru a lui Is. Ch. (f. 124—130)
22. La adormirea preasvinței (f. 130—134)
23. La tăierea cinstitului cap svintului Ioan (f. 134—137)
24. La aflarea cinstitului cap a svintului Ioan prooroc (f. 137—140)
25. La părintele nostru Ioan Zlataost (f. 141—146)
26. La trei stetiteli: Vasilie cel Mare, Grigori Goslav, Ioan Zlataost (f. 146—150)
27. Svintul și slăvitul mare prooroc Ilia Tezvitanel (f. 150—156)
28. La svinții șapte mucenici și învățătorii lor Eliazar. Și maica lor Solomie (f. 156—160)

Însemnări.

Pe f. 1 preliminară: „Făr de început făr de sfirșit

(caractere chirilice) Este Dumnezeu cuvint”
 Scris-am eu Gheorghie
 Ot Mireș fiind lăcuițoriu.”

De la f. 157 —160 : „Aceasta carte anume meneaiu ou cumpărat anume Iona Măriuca (caractere chirilice) Ilee Ionu Barbura Toader Ivu Toader Mărie Rusanda Măriuca Ion Crăctun Mihaiu Nistor Flore Dumitru Mărie Iona Toader Irimia a Găvrila Flore. Nede Sasca Mărioara Ion Mărie Irină Gavră Mărie Toderu Ion Petre Mărie Flore și ou dată in mina lui popa Nicoară: Ion să le fie pomană.”

Pe f. 160 : „Pavel Dascăl am //: scris in Valco 1738 luna lui iuni(e) 14.”

(caractere chirilice)

3. MINEI. 1739. Copiat de dascăl Pavel in Valcăul Unguresc.

„Minei ce zice prăzniciariul la praznicile dumnezeiești preasvinței născătoare de Dumnezeu și la svinții cei mari preste an.”

Inv. depozitului C.V.R. din Șimleu-Silvaniei
 Proveniență: bis. ort. rom. Marca, filia Cerișa

În 8°, 140 f. numerotate

32 × 20,5 cm.

Hirtie fără filigran

Text scris cu cerneală neagră și roșie, pe 40 rinduri dispuse pe două coloane, în chenare.

Exemplar complet; blocul cărții bine conservat; legătura, din piele pe scoarțe de lemn, deteriorată.

Cuprins:

1. Slujba la Simeon Stîlpnicul (f. 1—7)
2. La nașterea prea svintei născătoare de Dumnezeu (f. 7—13)
3. La înălțarea preasvințitei cruci (f. 13—19)
4. La mutarea Sv. Ioan Bogoslav (f. 19—24)
5. La preacuvioasa maica noastră Paraschiva (f. 24—28)
6. La svintul mare mucenic Dimitrie și pomenirea cutremurului (f. 29—34)
7. La savor Arhanghel Mihail și Gavril (f. 35—40)
8. La Ioan Zlataost (f. 40—45)
9. La vovedenie prea svintei născătoare de D-zeu (f. 45—50)
10. La svintul arhieru Nicolae (f. 51—54)
11. La nașterea lui Is. Ch. (f. 55—61)
12. La obrezania domnului nostru Is. Ch. și pomenire părintele nostru mare Vasilie (f. 61—65)
13. La botezul domnului nostru Is. Ch. (f. 66—72)
14. La stiteli trei cei mari: Vasile, Grigorie, Ioan Zlataost (f. 73—77)
15. La stretenia domnului nostru a lui Is. Ch. (f. 77—82)
16. La aflarea cinstitului cap svintului Ioan (f. 82—85)
17. La patruzeci mucenici (f. 85—89)
18. La blagoveșcenie (f. 89—93)
19. La mare mucenic Gheorghie (f. 94—98)
20. La Ispas ce să zice înălțarea domnului Is. Hristos (f. 98—102)
21. Rusalii ce să zice pogorirea Duhului Svint (f. 102—108)
22. La nașterea svintului Ioan Botezătorul (f. 109—112)

23. La svinții apostoli Petru și Pavel (f. 112—117)
 24. La svintul proroc Ilia Tezviteanul (f. 117—122)
 25. La svinții șapte mucenici Macovei (f. 122—126)
 26. La Preobrajenia domnului nostru a lui Is. Hristos (f. 126—132)
 27. La adormirea svintei născătoare de Dumnezeu (f. 132—136)
 28. La tăierea cinstului cap a svintului Ioan Botezătorul (f. 137—140)
- Scară ce să zice așezarea trebilor.

Însemnări :

Pe f. 12 : „Am început această carte (a) scrie anume Prăznicariul. 1739 în ziua 14 iunie. (caractere chirilice) Eu Pavăl Dascălu. din țara Ungurească. am scris în Valco Unguresc.”

Pe f. 50 : „Pavel Dascăl am scris în luna lui iun. ziua 25, 1739”.

(caractere chirilice)

Pe f. 140 : „Am săvirșit în luna lui august 13 zile. Dascăl Pavel”.

(caractere chirilice)

4. MINEI, 1742 (?)

Inv. muzeului școlar din Cehu-Silvaniei

Proveniența : bis. ort. rom. din Corni (MM). A aparținut ulterior lui Ioan Pop ; donată Școlii generale din Cehu-Silvaniei.

În 8°, 327 f. numerotate + 12 f. nenumerotate

33 × 19 cm

Hîrtie fără filigran.

Text scris cu cerneală neagră și roșie, pe o singur coloană ; 28 rinduri dispuse în chenar.

Obs. : lipsesc f. 1 și legătura cărții. Ultimele 12 file nenumerotate conțin „Evangheliile sfințelor patimi.”

Cuprins :

1. Cînul dela Simion stîlpcnicul
 2. Cînul dela nașterea Preacistii
 3. Cînul înălțarea crucii
 4. Prestavlenia lui Ioan Bogoslav
 5. La vinerea mare
 6. La sfîntul mucenic : Dimitrie
 7. Săborul lui Arhanghel
 8. La vovedenie
 9. La sfîntii Nicolae
 10. Nașterea lui Isus
 11. La obrezanie
 12. Botezul Domnului
 13. La stretenia Domnului
 14. La sfînti Teodor
 15. La sfînti 40 de mucenici
 16. La Alexie
 17. Blagovescentia
 18. Duminica florilor
 19. Spre joi mari sara
 20. Sfîntele patimi
 21. La Paști
 22. Svintii mucenic Gheorghie
 23. La Ispas
 24. La Rusalii
 25. Nașterea lui s-tii Ioan
 26. La svinții apostoli
 27. La preobrajenie
 28. Adormirea preacistei
 29. Tăierea capului Ioan
 30. În simbăta cea mare
- Evangheliile sfîntelor patini

Însemnare : f. 239 : „Acest mineiu, a lui diac Ion din Vezean.”

(caractere chirilice)

5. CAZANIE. 1729—1732. Copiată în Crestur (BH) de Ion Lengheru.

Inv. depozitului de C.V.R. din Șimleu-Silvaniei

Proveniența: bis. ort. rom. Valecăul de Sus.

În 4°, 52 f. numerotate + 261 f. nenumerotate

32,5 × 19 cm.

Hirtie cu filigran.

Textul scris cu cerneală neagră și roșie, pe 32 rinduri dispuse pe două coloane. Decor bogat la frontispicii, titluri, vignete, cu motive vegetale și geometrice, realizate în culori contrastante (negru—roșu).

Două file cu desen naiv, datate 1729, reprezentind: „Răstignirea lui Is. Ch.”, „Punerea în mormint”, „Îngerul pe mormintul Domnului”, „Sosirea mironosițelor”, „Învierea Domnului (Cazania a XII-lea). Vignete datate 1731 (p. 38, 40). Inițiale ornamentate.

Legătura cărții, din piele pe scoarță de lemn, ornamentată cu chenar și motive vegetale dispuse în evantai în cele patru colțuri interioare ale acesteia. În mijlocul copertei, același motiv vegetal dispus în formă de cruce.

Cuprins:

1. Cazanie în Duminica vameșului și a fariseului
2. Cazanie la Duminica feciorului celui curvariu
3. Cazanie la Duminica lăsatului de carne
4. Cazanie la Duminica lăsatului de brinză
5. Învățătură la Duminica marelui mucenic Teodor
6. Cazanie la Duminica întâia a sfintului post
7. Cazanie la Duminica a doua a sfintului post
8. Cazanie la Duminica a treia a sfintului post
9. Cazanie la Duminica a patra în post
10. Cazanie la Duminica a cincea în post
11. Cazanie la Duminica florilor
12. Cazanie la joi mare seara
(Filă cu desene)
13. În sfânta și mare duminica Paștilor
14. Învățătură la duminica Tomei
15. Duminica a treia după Paști
16. Duminica a patra după Paști
17. Duminica a cincea după Paști
18. Învățătură la duminica a șasea după Paști
19. Cazanie la înălțarea domnului nostru Is. Ch.
20. Cazanie la duminica a șaptea după Paști
21. Duminica Rusaliilor
22. Duminica întâia a tuturor sfinților
23. Cazanie la duminica a doua după Rusalii
24. Cazanie la duminica a treia după Rusalii
25. Cazanie la duminica a patra după Rusalii
26. Cazanie la duminica a cincea după Rusalii
27. Cazanie la duminica a șasea după Rusalii
28. Cazanie la duminica a șaptea după Rusalii
29. Cazanie la duminica a opta după Rusalii
30. Cazanie la duminica a noua după Rusalii
31. Cazanie la duminica a zecea după Rusalii
32. Cazanie la duminica a unsprezecea după Rusalii
33. Cazanie la duminica a douăsprezecea după Rusalii
34. Cazanie la duminica a treisprezecea după Rusalii
35. Cazanie la duminica a patrusprezecea după Rusalii
36. Cazanie la duminica a cincisprezecea după Rusalii
37. Cazanie la duminica a șasesprezecea după Rusalii
38. Cazanie la duminica a șaptesprezecea după Rusalii
39. Cazanie la duminica a optsprezecea după Rusalii
40. Cazanie la duminica a nouăsprezecea după Rusalii
41. Cazanie la duminica a douăzecelea după Rusalii
42. Cazanie la duminica a douăzeci și una după Rusalii
43. Cazanie la duminica a douăzecișidouă după Rusalii
44. Cazanie la duminica a douăzecișitreia după Rusalii
45. Cazanie la duminica a douăzecișipatra după Rusalii

46. Cazanie la duminica a douăzecișicincea după Rusalii
47. Cazanie la duminica a douăzecișisasea după Rusalii
48. Cazanie la duminica a douăzecișisaptea după Rusalii
49. Cazanie la duminica a douăzecișiopta după Rusalii
50. Cazanie la duminica a douăzecișinoua după Rusalii
51. Cazanie la duminica a treizecea după Rusalii
52. Cazanie la duminica a treizecișuna după Rusalii
53. Cazanie la duminica a treizecișidoua după Rusalii
54. Cazanie la întâia zi a lui septembrie
55. Cazanie la 8 zile a lui sept.
56. Cazanie la 14 zile a lui Octombrie
57. Cazanie la St. Dimitrie
58. Cazanie la săborul sfinților ingeri
59. Cazanie la vovedenie preacisti
60. Cazanie pentru viața sfințului Nicolae
61. Cazanie la nașterea Domnului nostru Is. Ch.
62. Cazanie la obrezania Domnului nostru Is. Ch.
63. Cazanie la botezul Domnului nostru Is. Ch.
64. Cazanie la 2 zile a lui februarie. La stretenia Domnului nostru Is. Ch.
65. La Blagoveștenii precistei
66. La sfânt Gheorghe
67. Cazanie iunie 24. La nașterea Sf. Ioan
68. Cazanie iunie 29. La sfinții apostoli Petru și Pavel
69. Cazanie la Sf. proroc Ilia
70. Cazanie la Sf. preobrajenie a lui Hristos
71. Cazanie la adormirea pre sfintei născătoarei de Dumnezeu
72. Cazanie la 27 zile a lui august pentru tăierea capului sfințului Ioan Botezătorul.

Însemnări :

Pe f. 19 : „Mult păcătos Ion Lengher lăcuitor în Crestur am scris.

(caractere Ani. Domn. 1731 august 16.

chirilice) Ano Domino 1731.”

Pe f. 182 : „Mnogo greșnii popa Ion Lenghel, pisal sne cnigo a u selo Crestur. Văleat g-dne 1732 m-ța mai 24”.

Pe f. 12 : „Scris-am mult păcătos Popa Ion Lengher lăcuitoriu în Crestur.

(caractere Ano domino. 1732”.

chirilice)

și latine)

Pe f. 222 : „Pisal Pop Ion Lengher uselu Crestur. 1732.”

(l. slavonă)

Pe f. 229 : „Sfirșit-am, maiu în 10 zile.”

(caractere chirilice).

ANA CÎNDA

MANUSCRITS DU COMMENCEMENT DU XVIIIème SIECLE DANS LES COLLECTIONS DU DISTRICT DE SĂLAJ

(Résumé)

Les manuscrits identifiés dans le district de Sălaj ont un caractère religieux ; ils ont été copiés pendant la première moitié du XVIIIe siècle et diffusés, aussique les livres imprimés, dans tout le district.

Ceux que nous avons identifiés ont été utilisés dans les églises des villages des environs de Valcău et dans celles situées dans la vallée supérieure de Someș : Valcăul de Sus, Fițeș, Cerișa, Corni, Toplița, Preluci, Ulciug.

Une autre série de manuscrits sont mentionnés dans la bibliographie existante : Chechiș Gâlpia, Jac, Odorheiu, Răstoci, Unguraș.

A côté des copistes très connus — Pavel Rus de Muncaci, Ion Lengheru, on doit ajouter les noms de Grecu Semoc, Gheorghe de Mădăras, Ion de Vezean, des vrais maîtres d'école des villages roumains du XVIII-e siècle. Ils contribuent à la diffusion du contenu des livres imprimés d'après le rit orthodoxe.

ALTE DEDICAȚII AUTOGRAFE ȘI SEMNE DE PROPRIETATE PE CĂRȚI DIN COLECȚIILE BIBLIOTECII C.C.D. ZALĂU*

Poate nu atît din rațiuni economice, cît mai degrabă de teama unei noi „meditații transcendentale”, în 1986, regimul totalitar din România desființează Casele Corpului Didactic printr-o simplă notă telefonică; ca o dispoziție subînțeleasă era și aceea de a fi lichidate bibliotecile acestora prin împrăștierea colecțiilor în școli. Cîteva județe s-au grăbit să facă acest lucru și se știe în ce situație au fost puse acum, după reînființarea instituției.

Cît privește Sălajul, situația a fost salvată atunci, prin faptul că, existînd pe lângă C.C.D. și o Bibliotecă Documentară¹, aflată sub protecția Legii patrimoniului și, ca atare, mai greu de desființat, s-a putut „camufla” fondul de carte curentă al C.C.D. prin alipirea lui la cel documentar, propriu vechiului colegiu reformat, sub denumirea de Biblioteca Documentară a Inspectoratului Școlar. Sub această firmă, biblioteca C.C.D. a funcționat ca bază documentară pentru cadrele didactice pînă la reînființarea instituției în 1990.

Alături de cartea curentă românească și străină (tradusă), de cea comandată din import (Germania, Ungaria și URSS), la care, mai nou, se adaugă și cartea primită în cadrul ajutoarelor umanitare prin Biblioteca Centrală Pedagogică, această bibliotecă — azi cu peste 70.000 de volume și peste 60 colecții de ziare și reviste — mai cuprinde un important fond documentar, achiziționat, de fapt, prin încălcarea tacită a Ordinului nr. 85/1981 al fostului CNCES; ordin prin care instituției în cauză i se interzicea dreptul de păstrare și de achiziție a acestui tip de colecții. Totuși, de un astfel de fond era absolută nevoie, întrucît trebuia ca ceva să suplinească lipsa în județ a unei biblioteci de tradiție interbelică și rang universitar, spre folosul cercetării în domeniul științelor umaniste, a istoriei civilizației și culturii locale și transilvane.

Acest fond documentar cuprinde cca 1400 de cărți, în majoritate apărute, după 1900 și a fost constituit în perioada 1979—1989, prin donații și achiziții din anticariatele țării. Deși este foarte greu de făcut o prezentare exhaustivă a lui, totuși, se constată că, preponderența în acest fond o deține cartea din domeniul științelor umaniste, mai ales cea de filosofie și de isto-

* Comunicare susținută în cadrul sesiunii științifice republicane „Valori bibliofile. Cercetare, conservare-restaurare, valorificare”, Iași, 23—26 mai 1991.

¹ Pentru amănunte vezi I. Oros, în *Acta MP*, IX, 1985, p. 635, nota 1.

² I. Oros, *Dedicații autografe și însemne de proprietate pe cărți din colecțiile Bibliotecii Documentare din Zalău*, în *Acta MP*, XII, 1987, p. 529—536. Este vorba aici despre dedicații autografe oferite de: George Bengesco, N. Xenopol, N. Cartoian, C. C. Giurescu, N. A. Constantinescu, N. Albu, D. Gusti, Tr. Herseni, M. Ștefănescu, Al. Posescu, Victor Branisce, Oct. C. Tăsluăuanu, Gh. Ivănescu, G. Delvecchio, C. Maltese și de cărți care au făcut parte cîndva din bibliotecile unor: M. Suțu, N. Cartoian, N. Petrescu, D. Bădărău, Fr. Pall, D. C. Giurescu, Radu Tomoiagă ș.a.

rie, apoi cartea de referință, dar nu este exclusă nici beletristica. Multe dintre acestea sînt cărți în ediții prime, unele cu o bună doză de raritate. Spre ilustrare am putea înșira aici, la o primă vedere, colecția aproape completă a *Revistei Fundației Regale* (1934—1947), din care lipsește doar un singur număr, toate publicațiile Institutului Național de Istorie din Cluj, colecția „Biblioteca Rerum Transsilvaniae” apărută după 1943, la Sibiu—Cluj, *Istoria Românilor*... lui N. Iorga și cea a lui A.D. Xenopol, *Revue de Transylvanie, Boabe de Grâu, Bibliografia Română Veche, Istoria filosofiei moderne. Omagiu lui I. Petrovici, și Revista de Filosofie* — seria veche, ediția Zarifopol-Cioculescu a *Operelelor* lui I. L. Caragiale și aceea a lui M. Eliade a *Scrierilor literare, morale și politice* de B.P. Hașdeu, apărute la „Fundații...”, în 1937, ba chiar *Discursurile parlamentare* (1897) ale lui T. Maiorescu.

Aceasta în ce privește cărțile românești, pentru că, în bună măsură, ele sînt în germană, franceză, engleză, italiană și în ... flamandă („1984” de G. Orwel)!

În parte acest fond a mai constituit obiectul unei comunicări, publicată de noi în *Acta Musei Porolissensis*, dar, între timp, au mai fost achiziționate cîteva cărți, printre care și unele care prezintă certe calități bibliografice, după cum se va vedea mai jos. Astfel sunt scoase la iveală, acum, alte patru dedicații autografe, un ex-libris olograf și o ștampilă de proprietate — conținutul lor fiind redat în anexă.

Piesele de rezistență sînt, fără îndoială, cele două dedicații autografe date savantului matematician-economist, Nicolae Georgescu-Roegen³ de către Dan Botta⁴, poetul și eseistul de factură clasicistă antică, pe cărțile sale *Limite* (1936) și *Charmion sau despre muzică* (1941)⁵. Depășind prin conținut purul aspect bibliofilic, aceste dedicații prezintă un vădit interes istorico-literar ca exemple de lapidară autodefinire scriitoricească, fiind, în același timp, mesajul unor trănice sentimente umane și mărturia unor înalte afinități intelectuale, precum acelea ale setei de precizie și inflăcăării intru Mathesis⁶.

La fel de interesantă sub aspect bibliofilic este și dedicația oferită de D. Gusti⁷ „intemeietorului I.S.R.” (Institutul Social Român) pe culegerea de conferințe intitulată *Politica culturii* (1930),⁸ intemeietor care, după cite credem noi și după cite o arată literatura consultată, nu poate fi altul decît V. Madgearu⁹.

Se mai află în acest fond un exemplar din revista *Dacoromania*¹⁰, pe care am găsit o dedicație aparținînd marelui lingvist Sextil Pușcariu¹¹, directorul acestei reviste.

³ N. Georgescu-Roegen (n. 1906), matematician și economist american de origine română

⁴ D. Botta (1907—1958), poet și eseist român.

⁵ Volumul de eseuri *Limite* apare în colecția „Gîndirea” a Editurii „Cartea Românească”, în aprilie 1936, iar *Charmion sau despre muzică* în colecția „Abecedar”, la Editura „Bucovina I. E. Torouțiu”, sub purtarea de grijă a poetului Emil Giurgiuca, în 1941. Tot în acest fond, de același autor, se mai află un exemplar din *Comedia fantasmelor*, apărută la Editura „Miron Neagu” din Sighișoara, în anul 1939.

⁶ Pentru conținutul acestor dedicații vezi Anexa A—1 și 2.

⁷ D. Gusti (1880—1955), sociolog și filosof român.

⁸ Pentru titlul complet vezi anexa A3.

⁹ V. Madgearu (1887—1940), economist și om politic român.

¹⁰ *Dacoromania*, revistă de lingvistică, filologie și istorie literară, apărută la Cluj (1921—1948), sub conducerea lui S. Pușcariu.

¹¹ S. Pușcariu (1877—1948), mare lingvist român, intemeietorul școlii lingvistice de la Cluj.

Din biblioteca criticului și eminentului bibliofil care a fost Perpessicius¹², ne-a parvenit cartea *Panorama de la littérature hongroise contemporaine* de J. Hankiss și G. Juhász (Paris, 1930); dovada certă fiind cele două semnături, scrise clar, cu cerneală neagră, cu valoare de ex-libris olograf, aflate pe coperta cărții și pe pagina de titlu.

Alături de această semnătură, tot ca semn de proprietate, pe două cărți, semnate de G. Simmel¹³ și Ed. Le Roy¹⁴ se află aplicată ștampila rotundă a „AVOCAT/-ului/ Dr. I. NEGOIȚESCU. CLUJ.” — tatăl ilustrului critic literar. Este vorba, mai întâi, de un exemplar din *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, apărută la München/Leipzig, în 1922 și, respectiv, de *Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence* (Paris, 1928).

După cum s-a văzut, chiar fără să se fi urmărit criteriul strict bibliofilic în completarea colecțiilor, în doar zece ani, cărți din bibliotecile unor însemnați oameni de cultură români¹⁵, purtând pe filele acestora scrisul unor la fel de prestigioase personalități¹⁶, au ajuns într-o bibliotecă de provincie. Pornind de aici, siguri de faptul că biblioteca C.C.D. din Zalău nu reprezintă un caz singular și având în vedere posibilitatea distrugerii în timp ori a intrării lor pentru totdeauna în uitare, pledăm nu doar pentru depistarea și valorificarea acestui tip de documente literare, ci, mai ales, pentru extinderea sferei de interese a Oficiilor pentru Patrimoniul Cultural Național asupra tuturor cărților de acest fel, socotind ca absolut necesară tratarea muzeală a lor.

IOAN OROS

ANEXĂ

A. Cărți cu dedicații autografe

1. D. Botta, *Limile*, Editura „Cartea Românească”, București, 1936. Pe foaia de gardă:

„Doamnei și lui N. Georgescu-Roegen
o carte înflăcărată de Mathesis,
adeptilor ei mult mai lucizi și mai
nobili —
Și salutul meu prietenesc,

Dan Botta.”

2. D. Botta, *Charmonion sau despre muzică*, Editura „Bucovina I. E. Torouțiu”, București, 1941.

Pe foaia de gardă:

„Lui Nicu Georgescu această literatură însetată,
totuși, de precizie
— cu vechea prietenie a lui

Dan Botta.”

¹² Perpessicius (1891—1971), critic, istoric literar și poet român.

¹³ G. Simmel (1858—1918), filosof și sociolog german.

¹⁴ Ed. Le Roy (1870—1954), filosof și matematician francez.

¹⁵ Vezi nota 2.

3. *Politica Culturii* (30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român cu anexe cuprinzând în 16 contribuții: Aspecte ale unei politici a culturii, texte de legi de biblioteci populare și o bibliografie a culturii), s.l., (1930). Pe foaia de titlu:

„*Vechiului Prieten și Intemeietorului I.S.R., cu înaltă stimă colegială și vie afecție D. Gusti.*”

4. *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului Limbii Române”, anul II, 1921–1922, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1922.

Pe foaia de titlu:

„*Dlui L. Sirca*

amintire

Pușcariu

Cluj 19.II.23.”

B. Cărți cu semne de proprietate

1. J. Hankiss și G. Juhász, *Panorama de la littérature hongroise contemporaine*, deuxième édition; Éditions KRA, Paris, 1930. Pe pagina de titlu și pe copertă, cu cerneală neagră:

„*Perpessicius*”

2. G. Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, zweite Auflage, Verlag von Duncker & Humblot, München/Leipzig, 1922.

Pe pagina de titlu și pe ambele fețe ale oglinzii, ștampila rotundă: „AVOCAT Dr. I. NEGOIȚESCU. CLUJ.”

3. Ed. Le Roy, *Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence*, Boivain & C Editeurs, Paris, 1928.

Pe pagina de titlu ștampila rotundă:

„AVOCAT Dr. I. NEGOIȚESCU. CLUJ.”

ANDERE WIDMUNGEN (AUTOGRAPHE) UND BESITZZEICHEN IN BÜCHERN AUS SAMMLUGEN DER C.C.D.-BIBLIOTHEK VON ZALÁU

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt einige Bücher mit handschriftlichen Widmungen und Besitzzeichen vor die zum grössten Teil hervorragenden Persönlichkeiten der rumänischen Kultur gehört haben.

O „MICROMONOGRAFIE” A SĂLAJULUI PUBLICATĂ LA 1868 ÎN PAGINILE GAZETEI „FEDERAȚIUNEA”

Federațiunea de sub redacția lui Alexandru Roman, publică, în primul ei an de apariție, 1868, un articol intitulat „*Una privire fugitivă preste istoria politico-națională a românilor din Selagiu*”¹.

Articolul a trebuit să apară împărțit în 6 numere de gazetă deoarece era prea extins pentru spațiul modest al unei foi românești ce apărea la Budapesta.

Materialul, istoric și politic în același timp, este o *adevărată micromonografie a Sălajului*. Din păcate, ea nu este semnată decât cu pseudonimul „Un român armalist”².

Deși autorul dorește să-și mențină anonimatul, putem presupune că este vorba de tânărul George Pop de Băsești, el însuși dintr-o familie de nobili români armaliști³. De altfel, ca un indiciu în plus, el oferă în acest articol și unele date inedite despre un reprezentant al familiei sale, Petru Pap de Băsești.

Acum în 1867—1868 George Pop își începuse activitatea publică și politică; va ocupa funcția de primpretor⁴ și va colabora la *Concordia* și apoi la *Federațiunea* (întreținând și mai târziu relații excelente cu redactorul Alexandru Roman). Avea 33 de ani și se pregătea să devină deputat în parlamentul de la Budapesta, unde românii din Sălaj nu aveau nici un reprezentant. Educația și poziția familiei sale îl îndreptăteau la un astfel de proiect. El se va și realiza cițiva ani mai târziu în 22 iunie 1872⁵.

„Micromonografia” apare la rubrica „Foșoara” constituind o reală contribuție la istoria românilor sălăjeni atât pentru evul mediu, cât mai ales pentru 1848 și pentru perioada dintre revoluție și dualism.

Lucrarea apare în preajma dezbaterilor parlamentare privind cauza naționalităților și aceea a organizării comitatelor. George Pop, prin publicarea acesteia, urmărea două obiective: primul, ca deputații români să preia respectivele informații și să aperse pe cei 100.000 de români sălăjeni, și al doilea, „a mai trezi din somn pe frații sălăjeni”, adică impulsianarea activității politice din Sălaj.

Dă dovadă de multă modestie cînd declară că ar fi lăsat pe altcineva să scrie lucrarea respectivă, însă se justifică prin faptul că o astfel de operă era absolut necesară, dar mai ales urgentă.

Preocupările sale privind Sălajul se pare că erau mai vechi și mai extinse, și că dispunea de un remarcabil material documentar (presupunem că

¹ *Federațiunea*, I, nr. 71 din 9/21 mai 1868, p. 278—279; nr. 72 din 11/23 mai, p. 282; nr. 73 din 12/24 mai, p. 286—287; nr. 79 din 25 mai /6 iunie, p. 310; nr. 80 din 26 mai/7 iunie, p. 314; nr. 81 din 28 mai/9 iunie, p. 318—319.

² *Ibid.*, nr. 81 din 28 mai/9 iunie 1868, p. 319

³ I. Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935, p. 12—16.

⁴ *Idem*, *op. cit.*, p. 29.

⁵ *Idem*, *op. cit.*, p. 36.

apartinența familiei sale). În acest sens, George Pop de Băsești, într-o noță, promite o mai detaliată și mai susținută colaborare privind Sălajul, promisiune la care Al. Roman, ca redactor îi și răspunde pe loc într-o paranteză, confirmând că respectivele corespondențe „vor fi bine venite”⁶.

Textul are și câteva note interesante ce completează considerabil conținutul, pe care le redăm integral.

În transcrierea textului tipărit în *Federațiunea*, nu modernizăm termenii arhaici, însă îndreptăm tacit unele greșeli de tipar.

În final, autorul, deși, nu dă soluții cu privire la înlăturarea piedicilor puse progresului și dezvoltării naționale, propune totuși, ca pînă la o consultare generală a românilor din Austro-Ungaria într-un Congres Național, în cele două probleme vitale 1) chestiunea naționalității și 2) aceea privind organizarea municipiilor, sălăjenii să inițieze o întrunire politică în care, consultîndu-se, să redacteze un Pronunțament demn de a fi luat în considerare.

Propunerea era interesantă, dar nu surprinzătoare, avînd în vedere că autorul însuși se afla sub influența directă a Pronunțamentului de la Blaj din 3/15 Mai 1868⁷, publicat de *Federațiunea* în același timp cu articolul său și semnat apoi și de numeroși sălăjeni intelectuali.

Nu este de prisos să știm că propunerea aceasta a avut ecou și finalitate, redactîndu-se și publicîndu-se un astfel de document. El se intitula: „Petițiunea românilor subcodreni din Selagiu pentru deslegarea urgente a cestiunii naționale, în sensul proiectului de lege făcut de deputații români și sîrbi din dieta Ungariei” și semnat de „fruntașii inteligenței române de sub codrul Sălajului”⁸.

Atunci cînd la începutul micromonografiei cu aspect de memoriu politic, autorul se întreba dacă își va atinge scopul, cel puțin din acest punct de vedere, trebuie să constatăm, că evident, și l-a atins. Și acest „Pronunțament” al sălăjenilor, ca și acela de la Blaj, a fost un act deosebit de complex și tranșant.

Redactarea și prezentarea sa de către deputatul A. Medan în ședința dietei din 28 octombrie 1868, a fost și el un act politic important. „Petiția” consemna un mare adevăr al vremii, acela că, de-a lungul teritoriului locuit de români, de la Tisa pînă la Carpați” nu se vedea decît „asuprirea și ignorarea națiunii române”.

Datele și aprecierile, unele noi și interesante, cuprinse în articolul-minimonografie și „pierdut” între miile de pagini ale atît de rarei gazete *Federațiunea*, justifică incontestabil, republicarea acestui „document” istorico-politic al vremii. De remarcat că acest memoriu a și jucat un rol important în mișcarea națională a românilor sălăjeni, dinamizînd-o efectiv. El a constituit și un îndreptar bun pentru discursurile deputaților români din dieta de la Budapesta.

Pentru cercetătorii de azi ai istoriei locale, privind mai ales această parte a României, restituirea documentului este, credem, benefică, înbogă-

⁶ *Federațiunea*, I, nr. 71 din 9/21 mai 1868, p. 279.

⁷ *Ibid.*, nr. 73 din 12/24 mai 1868, p. 285–286.

⁸ *Ibid.*, nr. 158 din 29 oct./10 nov. 1868, p. 623–624.

ținînd incontestabil, fondul de informații. El constituie totodată și o dovadă în plus a eforturilor constante și supraomenești desfășurate de-a lungul secolelor de stăpînirea maghiară de a slăbi sau anihila prin orice mijloace elementul etnic românesc din Sălaj.

GELU NEAMȚU

ANEXĂ:

Una privire fugitivă preste istoria politico-națională a românilor din Selagiu

Am cugetat a fire de lipsă ca în ajunul dezbaterilor dietale asupra cestiunii naționalităților și ceea a organizării comitatelor, să scriu ceva despre acest ținut, fiică răpită de la mama ei Transilvania.

Scopul meu proxim e, ca nefiind noi românii sălăgieni, la număr preste 100 mii, reprezentăți la dietă nici prin un deputat din sinul nostru, cel puțin, ceilalți deputați români de prin alte cercuri, luînd cunoștință despre noi, la locul și la timpul său, în debaterile dietale, să aperse și cauza noastră, iară cel ultim e, a mai trezi din somn pre frații sălăgieni, a-i scoate din amorțeală, la care i-a adus, nu nepăsarea, au chiar disperarea, ci amărăciunea înfiptă în inima lor prin încelările cele dese a politicei secante ce-și luă atitea fețe de la anul 1860 incoace, a-i provoca la o activitate demnă de un popor ce-și voiește mîntuînța și fericirea; oare ajunge-mi-voi scopul? urmările vor arăta.

Din parte-mi voies a-și fi lăsat astă sarcină, de altmîntre plăcută, altor compatrioți de ai mei, cari mă întrec în poterile fizice cit și cele spirituale; timpul iusă e suprem, cauza noastră publică națională arzătoare!

I

Notițe preliminare

Void a scrie ceva despre trecutul politic național al românilor din Selagiu, înainte de a descinde în meritul lucrului, cuget că nu va fi superfluu, mai ales pentru cei care nu cunosc de aproape aceste părți, a permite citeva notițe topografice, etnografice, și, prin treacăt, unele istorice despre Selagiu, în general.

Selagiul, care după împărțirea politică, constă din două comitate, anume: *Crasna și Solnocul de mijloc*, mărginit fiind de către miazăzi cu comitatul Clujului și al Dobicei, de către răsărit cu Chioarul, miază-noapte cu comitatul Sătmarelui și la apus de către cela al BiHORULUI, — are una situațiune pre cit de romantică pre atît de favoritoare; el nu are nici cîmpurile cele vaste ale Ungariei, nice dealurile cele sterpe ale Transilvaniei; el e una cunună mică în vechia patrie a coloniilor lui Traian, înfrumusețată cu văi, șesuri și dealuri tot fructifere, și spre mărirea frumuseții și a copiozității, dotat de la natură cu multe ape minerale și păduri grandioase, și de la acest deset de păduri și-a căpătat și numele de Selagiu încă de la legiunarii lui Traian, căror — precum atestă monumentele de pre aici și ruinele cetăților de la Ortelec, Chegea, Giacu și Moigrad (în Solnocu de med.) de la Sucetate și Halmagiu (în Crasna), iară Tiheu, Romitia și Buciumi la marginea Selagiului de către miazăzi în poala Meseșului¹ le-a fost iubit și cu iubire și tîrîc romană l-au și apărât. Așa este, acei legiunari, au numit acel ținut frumos și copios, în limba lor proprie, după natura și pozițiunea lui cu nume de *Selvaggio* — loc păduros și tufos; — acest nume erezit de la strămoși, l-a conservat

¹ Ar fi de dorit foarte ca arheologii și istoricii români să scruteze mai de aproape aceste ruine de cetăți, cari mai sustau încă specialmente cele de la Sucetate, în niște muri grandioși, în înălțime de mai multe orgie; iar baserica română! din Halmagiu aflată după tradițiune în mijlocul pădurilor grandioase — mai sustă și astăzi întreagă cu forma ei cea antică, punindu-i-se numai turnul după modul creștinilor.

poporul român cu multă scumpătate, ma nice limba diplomatică nu s-a atins de el, — precum adeseori se atinge de multe prețioase ale poporului, — ci-l uzită pînă astăzi cu numire de „Silvania”².

Populațiunea Selagiului

Populațiunea Selagiului, care are un teritoriu de 59 m. □, constă din 156.844 suflete, dintre care 2/3 părți sunt români, 1/3 părți maghiari, iudei, armeni, slovaci și țigani; și în special, Solnocul mediu pe un teritoriu de 40 m. □ 111.380; iară Crasna pe un teritoriu de 19 m □ 54.464 locuitori.

Schimbările politice ale Selagiului

Metamorfozele politice prin care a trecut Selagiul, sunt multifarie, căci părăsind Aurelian Dacia Traiană, și lăsînd-o pradă barbarilor, aceeași soartă crudă a ajuns pe coloniile romane din Selagiu, ca pre celelalte din Transilvania, Banat, și Panonia. Ieșind barbarii din Dacia și prinzînd iarăși coloniile romane frinele guvernării țării la mină, nu într-un stat, precum devesea după pusețiunea etnică și topografică ce avea Dacia, ci spre nefericirea lor, în mai multe staturi mici, Selagiul a venit sub domnia antecesoriilor lui Menomorot, dinpreună cu Maramureșul, cu țara Oașului și cu cea a Crișului. Nu e mirare dară, dacă ocupînd maghiarii deja Panonia, Selagiul dinpreună cu țările atinse, după moartea principelui român, a căzut victimă celui tare, adică regiilor Panoniei, și numai după căderea acesteia de la Mohaci în 1526, vedem acest ținut, și succesiv și celalte părți ale Daciei, mărginașe cu Panonia propria numită, venind sub domnia principilor Transilvaniei, cari acum după subjugarea Ungariei de către Turci, voiau în tot modul a mai susținea independența Transilvaniei — Daciei centrale.

După catastrofa nefericită de la Mohaci pînă la anul 1848, aceste părți au suferit multe calamități, soarta lor politică a fost precit de fatale, pre atit de curioasă; ele au fost mărul de ceartă, între principii Transilvaniei și între regiile Ungariei, respectiv împărăția sacralui imperiu germano-roman; ele serveau mai totdeauna de condițiuni de pace după careva bătaie între rivalii numiți, și după ce a venit și Transilvania la anul 1688 sub sceptrul habsburgic, a fost materie însemnată de dezbateri dietale și note diplomatice, între marele principat al Transilvaniei și remnul Ungariei.

Ungaria pretindea anexarea lor și pentru aceasta trimetea și brachiu, iară Transilvania se opunea, așa cit numai la anul 1848, — după trei secle de ani, — atunci cînd și uniunea Transilvaniei cu Ungaria s-a decretat prin forță, vedem acest ținut, politicește anexat Ungariei. După ce în anul 1849 oștirile alor doi potentați, puseră capăt independenței scurte a Ungariei, eară vedem Selagiul încorporat Transilvaniei pînă în an. 1861, ciud prin un decret se reanexă Ungariei³.

II

Viața națională și mișcămintele politice ale românilor din Selagiu

După aceste notițe preliminare, vine acum a vorbi despre viața națională și mișcămintele politice ale românilor selageni, din vechime pînă în timpurile mai recente; mărturisesc că, cînd apucal pana în mină pentru de a scrie despre Selagiu, nice decit nu cugetam să mai fac ceva noțiuni din vechime, ci numai voiam să fac publicului român cunoscut, că cum stăm noi românii selageni, în prezent, cu naționalitatea română; convingîndu-mă însă întru aceea, că scrierea mea, dacă nu ași atinge ceva din vechime ar fi prea defectuoasă, m-am dețăr-murit a face citeva noțiuni, atit din seclii trecuți pînă la an. 1848, cit și de aci pînă la an. 1861, și numai apoi să descriu starea noastră prezentă; se poate că publicul cetitor [va cugeta a fi fără de folos a face una căntătură și îndărăt, se poate că se va exprima că: ce avem

² Poporul maghiar încă a adoptat numirea română în cuvîntul, după idiomul lui „Szilá-gyság”.

³ Întimplări mai detaiate despre Selagiu ca parte încorporată și neîncorporată, din moment în moment, avîndu-le la mină, de vom trăi, cu indulgența dtale, d-le Redactor, pot urma. (Vor fi binevenite R.).

noi cu starea voastră trecută, aceea o știm noi cu toții, ea a fost identică cu cea a noastră, a tuturor, aceeași crudă soartă vă a apăsât pre voi selagienii, ca pre noi, sub acel jug al feudalismului vi s-au instrimbat spatele ca și la celelalte colonie romane de sub coroana lui S. Ștefan; noi așteptăm să ni spu cum stați acum, să vă vedem că voi mergeți înainte sau stați pe loc? ca așa să putem judeca, că voi fire-ați demni a fi părtași aspirațiilor de libertate și independență națională pentru care legiunarii lui Traian părășiți de cătră nefericitul Aurelian de aștepta secole a luptat și încă mai luptă, au oare chiar meritați soartea în care vă a adus dualismul maghiaro-nemțesc? se poate că iubiții cetitorii aceste le vor reflecta, io însă rămân pre lângă propusul meu, și zic că:

Întru adevăr, introducându-se iobăgia prin regii Ungariei succesivamente cind mai aspră, cind mai grea, și devenind românii prin aceea, din proprietari liberi, sclavi ai feudaliztilor, sub acel jug au lancezit selagianii ca și ceilalți frați ai lor; au fost însă unele momente în viața lor națională, cari cu atît vin a se lua în considerațiuni mai de aproape, cu cît din documentele vechi nu aflăm, că ei și după moartea domnului lor național sub regii Ungariei și resp. sub principii Transilvaniei ar fi format cnezaturi și districturi naționale, sub cnezii, căpitani și voievozi naționali, bună oară, ca maramureșenii, chiorenii, bănățenii, hațeganii și făgărăsenii etc., — pre lângă calamitățile ce le-au suferit în comun românii pre tot locul, este ună diferență între suferințele selagianilor și între cele ale fraților din celelalte părți ale Daciei, a căror urme și cind nu le am afla scrise în istoria patriei, le-am putea decopia foarte fidel din doinele și horelelor, de pre imaginea și temperamentul lor, pentru că aceste sunt un specul unde ochiul scrutătoriu va ceti nu numai mărimea suferințelor ci și cea a apăsării și a rezistenței.

Cetățile arădicate de strămoșii lor pentru apărarea micii cunune a Daciei în intru și în marginea Selagiului, erau deja dărimate de barbari, sufletul lor frînt pentru pierderea domnului lor și prin el independenței naționale; ei erau ca arborele în mijlocul vastei cimpii, pre ei nu-i apărau cnezii, căpitanii și voievozii lor proprii; ei sufereau numai și suferind sperau; pre ei, nu cetăți, nu legile lor naționale și municipale, ci numai brațele lor i-au apărât, cari acum seminau mai mult ramurilor arborelui izolat și expus furtunilor grele⁴.

Lupta⁵ lor a fost îndoită, aci devea să se apere în contra tiranilor feudali de acasă, aci să apere patria întreagă în contra neamicului comun; ei respingeau sub regii Ungariei pre tătari, mai apoi sub principii Transilvaniei pre turcii cari se aieptau de la Oradea Mare și Dobriștin spre Selagiu ca fiara spre prada ce și-o ia în goană, apărau pre opresorii lor în cîmpul luptei comune, în contra invazorilor, și după finitul luptei, în semn de recunoștință, în lipsa vitelor, veneau ei prinși la aratru de către acei pre cari, înainte de citeva sute de ani, i-au fost primit ca pre oaspeți, ca pre frați.

Și cine ar putea descrie suferințele românilor selagieni de pre timpul curuților și a loboțnilor? zelul ce l-au avut imperatoarii nemți, ca regi ai Ungariei, de a ocupa Transilvania, și prin aceea a întregi coroane deja dobîndită după bătaia de la Mohaci; de altă parte, eroismul ardelenilor de a combate atacurile nemților incuscriți acum cu aristocrația Ungariei, e cunoscut în general, și nu mai puțin pretențiunea principilor transilvani la titlul de regi ai Ungariei, precum și vărsările de sînge, ce au urmat de aci; să nu lăsăm din vedere nici împrejurarea tristă, că locul transenale al armatelor transilvane către Ungaria și al celor nemțești către Ardeal a fost Selagiu, campiele selagianilor se devastau cind prin armata ardelenilor, cind prin a unguuro-nemților, fruptele și casele lor deveneau pradă, și arse cind de

⁴ Szilágyi. . .

⁵ Nota care se începea cu cuvîntul „Szilágyi”, de la finea foioasei din numărul trecut, nefiind din smîntă, tipărită decit în o parte, o reproducem, și facem să urmeze întreagă:

Szilágyi, cumnatul lui Hunyadi, deși a fost din singele coloniilor romane, ajungînd la onoruri mari, și depunînd jurămîntul pre legile ce condannau la jugul perpetuu pre frații săi, și-a fost nitat sau nu știa deloc că strămoșii săi odinioară nu cunoșteau feudali și iobagi, ci numai proprietari liberi, nice foruri deosebite pentru domni și altele pentru iobagi, ci numai un pretor pentru toate clasele de oameni; în el nu era îndemn pentru libertatea fraților săi, ci numai pentru mărirea sa personală; și cu atît mai puțin avem să cercăm aceste calități în aventurierul român Dragu, care de la finitul secului al 13-lea — venind din România — îl vedem figurînd prin toate părțile Ungariei, precum și ale Transilvaniei; nepoții lui au fost cei mai aprigi apărători ai calvinismului și persecutori ai religiunii străbune; îi vedem ca voievozi ai Transilvaniei, comiți prin mai multe comitate, prin Ungaria și Transilvania, și în urmă pre Giorgiu Dragu (Dragfi) îl aflăm în 1555 comite suprem al Selagiului (adecă al Crasnei și Solnocului), însurat cu Anna Bathori de Somlyó; nu au avut însă românii selagiani în el nice una bucurie.

unul, cind de altul, iar singele lor se vărsa cind în Ungaria, cind în Transilvania pentru ambițiunea nemților; nenumărate și imense au fost suferințele poporului român din Selagiu, răsplata însă prea puțină: una simplă literă armală pentru unii, și în cazuri rare cite una donațională, prin cari necum să dobîndească poporul ceva, ci din contră pierdea, pentru că cu deseale imunități, ce se confereau la cițiva indivizi, la suferințele fizice se mai adăugeau lovituri și suferințe morale; prin acele imunități se despărțea fiu de tată, frate de frate; între cei ce se iubeau mai nainte, și prin acea iubire unii în puteri se luptau contra atacurilor comune, acum domnea odiul și invidia; interesele lor nu mai erau identice, corpul poporului român sfîșiat în două, una parte glebae adstricta, sclavă — cealaltă liberă și admisă pînă la careșiva grad de onori publice; — e o infernală politică aceasta, a face din popor liber, odată sclav, și după ce în sclavie i s-a frînt virtutea și stîns din memorie libertățile lui cele vechi — „etiam fera animalia dum clausa teneas, virtutis obliviscuntur” Tacitu — a elibera pre una parte ca cu atît mai ușor să poată nimici întregul! O probă destul de grea pentru limba și naționalitatea românilor în genere, și specialmente, pentru românii selagieni, și nu e mirare, dacă, precum prin alte părți ale Daciei de sub coroana lui S. Ștefan, așie și în Selagiu, nobilii români, deși nu în așa mare măsură, s-au maghiarizat, mai ales cei ce devineau funcționari mari la dicasterie sau în armată; nu s-au maghiarizat însă dintre cei cari au rămas lingă aratru și cari aveau deregătorie în municipiu, documentează aceasta o mulțime de familii nobile române, mai prin toate satele, a căror moși și strămoși în secolii trecuți, încă nainte de a trece la sînta uniune cu Papa, au avut deregătorie mari în municipiul Solnocul M. și Crasna; ei însă, pre lingă toate suferințele fizice și morale, nu s-au ungrit, nici calvinit, nici papistășit; în oficiu ceteau Tripartitul unguresc, în cercul familiei lor ceteau Pravila românească; în oficiu scriau în limba diplomatică a țării — limba lui Cicerone barbarizată — acasă, cu familia sa, vorbeau limba coloniilor lui Traian — limba străbună, — la coar-nele aratrului se incînta sufletul lor de doinele, horele și legendele poporului, iar mintea, inima și sufletul lor se înalță la ceriuri, la auzul cîntărilor pline de arte și la vîzutul ritului pompos în biserica națională; dorința lor supremă în viață nu era alta, decît ar fi buni lui D-zeu și după moarte a fi inmormîntați după toate ceremoniile ritului național, lingă acea biserică română, care, în suferințele vieții lor, li-a fost singurul adăpost, singura consolațiune a inimei frunte de jugul ce-i apăsa.

Binecuvîntat să fie sufletul vostru, strămoși buni, glorie vouă cari ați suferit atîta pentru limbă și credința noastră, și de trei ori fericiți voi, strănepoți, cari ați avut atari părinți, ce v-au lăsat limba și credința — aceste două tezaure de ereditate!

III

Rolul politic național din vechime pînă la an. 1848

Deși sclavia în care a zăcut poporul român în Selagiu și sfîșierea lui în două clase⁶ produsă prin deseale imunități⁶, căpătate în parte de la împărății nemțești, — ca regi ai Ungariei, — parte de la principii transilvani, relativ a fost mai mare ca în alte părți, și el în minia acestor calamități nu s-a maghiarizat, precum vedem că s-a întimplat în districtul Hațiegului, unde nobilimea română și una parte însemnată a poporului iobag, astăzi formează micul contingent al maghiarilor în comitatul Unedoarei totuși în acest period, să nu așteptăm de la selagieni mișcăminte naționale de ceva însemnătate, pentru că deși se entuziasma

⁶ Nobili din viță maghiară — precum și poporul maghiar în genere — în seclii trecuți numai puțini aflăm în Selagiu; nobilimea maghiară, care o vedem astăzi în Solnoc și Crasna, e mai multă emigrată aici din Secuime, așa cît numărul celor creați din poporul maghiar selagian abia face 2/5 părți a întregii nobilimi maghiare de aci; încă și urbile și opidele din Selagiu, a căror majoritate astăzi o fac maghiarii, sunt constituite, mărite și lățite de către poporul venetic, anume urbea *Zilah*, de nemți și armeni maghiarizați, *Șimleu*, de scepusiani, tăuți și armeni maghiarizați, asemenea și opidul *Tășnad*: diferență fac opidele *Szilagy-Csech* și Crasna, unde majoritatea sunt maghiari plugari și numai puțini armeni; în toate aceste urbi însă sunt și români. Chiar așa sunt urbile din Selagiu, locuite de popor străin maghiarizat, precum e *Chusiul* — capitala Ardealului, — ai cărui locuitori maghiari, puțini ce erau, se plîngeau amar pe timpul Bathoreștilor, că ei în catedrala din Cluj nu aud predicatiune ungurească, ci numai tot nemțească.

nobilimea română din cind în cind a alege din sinul său cite un slogăbirău, tablabirău, ma chiar și viceșpan, rolul ce a avut ca factor constituțional în aceste două municipii, a fost numai rolul unei caste, nu național a poporului român, cu atita mai puțin independentă și mintuit de toată influența unei sau altei partide aristocratice maghiare, ce venea să fie viceșpan au deputat la dietă, și care potem zice cu toată securitatea, învingerea sa asupra rivalului în mai multe cazuri avea să o mulțumească armaliștilor români.

În acest period numai două momente vin de a se însemna; unul cind Mihai eroul oștia prin Selagiu și avură bătaia de la Guruslău (comunitate română, mestecată cu maghiari, în comitatul Crasnei) și altul, răscoala lui Horea; în cel din întâi, poporul român, fără de diferență de clase, simțea și manifesta, că el nu merita soarta ce-l apasa de citeva cente de ani, ci e demn de un viitor strălucit; și salută cu bucurie convocarea de la Alba Iulia — Apulum — prin Mihai, la an. 1601, unde spera ușurarea soartei sale.

Mai fermecătoriu ca acesta, a fost pentru selagianii, resunetul libertatei proclamate de Horea la an 1784, cind poporul român transilvan, ne mai potind suferi apăsările și împilările domnilor pămîntești, mic cu mare s-a alăturat principiului de scăpare; de la acest mișcămînt, născut în munții Transilvaniei, aștepta nu numai poporul iobag de pre cimpia Ardealului, ci și cel Selagian scăparea din robie, iar nobilimea română punerea în pușcăciune care-i competiția și ei ca factor constituțional. — Versurile cîntate în oastea lui Horea: „*Horea be, se veselește*”, etc., etc.⁷ au străbătut cu repezime în Selagiu, și încă cu atit mai mare, cu cit munții Apuseni ai Tranniei, întinzîndu-se pînă în Selagiu, mulți dintre selageani puteau lua și parte activă în lupta pentru libertate, începută de bravi munteni. Spiritul întregului popor român selagian, era într-o fermentațiune și numai una materie-i devesa, ca virtutea română să renască, și brațele lui să fie așa de valoroase ca odinioară.

În legătură cu acest mișcămînt național născut în munții Ardealului și străbătut și la noi în Selagiu, nu pot să nu memorez pre demnul, de pie memorie, *Gregoriu Maior* nobil de Servadu (Szarvad)⁸, episcopul diecezei Făgărașului, prea iubitul fiu al Selagiului; binevoitorul cetitor va ști poate meritele acestui bărbat, ce le-a avut ca episcop gr-cat, pentru creșterea și cultivarea în științe a junime române, — afe însă și aceea, că fiind el fiu al unei familii selagiene, dintre cele puține donatarie, încă din fragedă tinerete a simțit jugul sub care-langezea națiunea română; părinții lui, în mînia latifundiilor căpătate de la opresorii națiunei și religiunei române, rămînd fideli acestor tezaure, în asemenea fidelitate au educat și, pe fiul lor *Gregoriu*, care chiar cind sclavia a fost ajuns culmea ei, fiind în etate de bărbat la an. 1772, a devenit episcop al diecezei Făgărașului. Cine dintre români simțea și percepea asprimea și rușinea servitutei naționale mai bine decit *Gregoriu Maior*? Sub impresiunea acestei injurii naționale a primit el hirotonirea epească, cu speranța că prin ajutorul pozițiunei înalte și a cunoștințelor sale, îi va succeda a delătura acea servitute.

Mari au fost speranțele lui, și pre atit de mari încelațiunea și amărăciunea sufletului său; în loc de a scăpa națiunea de robie, a căzut el însuși în ea, în loc de a fi susținut de cătră cei mai mari pe scaunul epeesc, a fost aruncat în carcerile Muncaciului. Cine ar putea descrie mai fidel amorul său național și suferințele lui pentru acest amor, ca el însuși? Ca document despre aceste, las să urmeze aci citeva cuvinte din plînsorea sa, trimisă din carcere de la Muncaci cătră împărăteasa *Maria Teresia*: „Sedevo io quivi or mai 7 anni in tenebris et umbra mortis, in exilioet poenitentia elli peccati miei e della Gente mia, anzi per quelli delle nazionalita di Trannia, patria mia altrimenti nativa, ma per molti miei nella Vigna del Signor sparsi sudori e lavori, a me moeto ingrata; sedevo, dissi, quivi mortosapolto”, etc., etc.⁹.

Nu voiesc a descrie aci biografia lui *Gregoriu Maior*, pentru că nu e aici locul și nice am de cuget a mă ocupa întru atit cu persoane, cit cu fapte; pentru de a cunoaște însă cauza influenței lui asupra poporului Selagian, și de aici influența asupra dezvoltării repede naționale a poporului român din Selagiu către finea seclului trecut, sper că nu voi abuză cu paciința cetitorului, aflînd de lipsă a mai însemna, că *Gregoriu Maior* după hirotonirea sa îndată la anul 1773 s-a rentornat din Blaj în patria sa nativă, în Selagiu, spre a face vizitațiune cano-

⁷ Scrietoriul acestor notițe, încă în infantiă a învățat de la mama sa versurile despre Horea.

⁸ Comunitate română în comit. Solnccul M.

⁹ Pre română: ședeam eu aci acum de șapte ani în tenebris et in umbra mortis, in exilio et poenitentia, pentru peccatele mele și ale gîntei mele, ba încă și pentru ale naționalităților din Transilvania, de altmintre patria mea nativă, ma pentru multele sudori și ostenele, cari le-am vărsat în via Domnului cătră mine mult ingrată; ședeam, zisei aci mort îngropat, etc., etc.

nică și a mai întări, respective a lăți uniunea cu Papa; umblind dînsul din sat în sat, ca un misionar, nu puține cuvinte de mîngăiere și de speranță, de un alt viitor mai fericit, a auzit din gura lui, nu numai poporul iobag, dar și nobilimea; poporul credea că Maior era părintele lui, nobilimea asemenea, pentru că era din clasa ei¹⁰; cu atît însă le-a fost supărarea mai mare, cînd preste puțin timp după călătoria din Selagiu părintele poporului român a fost nevoit iară să părăsi Blajul, și a trece prin Selagiu¹¹ în prînsoarea de la Muncaci, de unde după robia de 7 ani ieșind în 1782 a abzis de episcopie și la 1784, fiul colonilor lui Traian, Gregoriu Maior — frînt în puterile fizice, în sufletul său însă cu inspirațiune de libertate și mărire națională — a repauzat.

* * *

Lupta pentru libertate începută în munții Tranniei la anul 1784 pre lingă urmările cele funeste pentru eroii săi, a avut și cele salutare pentru poporul întreg iobag; soarta iobagilor în marele principat al Tranniei, unde se ținea și Selagiul a devenit mai ușoară, poporul român pretutindene a început a se deștepta și inteligența română — puțină ce era — a recunoscut adevărul, că fără de naționalitate, nu e mîntuinață nice fericire: însuflețirea ei pentru aceea o vedem manifestîndu-se în „*Libellus duplex valachorum*” în 1791.

Selagiul ca parte integrantă a m. principat al Tranniei în legătură politică cu Clujul și bisericească cu Blajul, focaliarii naționalității române, nu a rămas îndărăpt; speranța selagianilor ce o aveau ei de la fire pentru libertate personală și națională, întărită în inima-le de repețite ori prin cuvintele dulci ale părintelui episcop Gregoriu Maior, trecînd de la generațiune în generațiune, prin operele lui Șincai și Petru Maior, s-a prefăcut în convingere¹², și numai maghiarismul început în dieta Pestei la an. 1791 și continuat de la 1825—1848} cu atita furie, a împiedicat, de românii în genere și specialminte selagianii, nu numai că nu au putut face în acest period progresul dorit, ci-i vedem în multe privințe, mai ales pre nobilime, că merg îndărăpt, pentru că nainte de 1784, deși nu în măsura cuvenită, dară tot vedem pre mulți fii ai nobilimei selagiene, că așa numiți cum erau — îmbrăcau funcțiuni frumoase în ambele municipii, dup-acest an însă, mai ales de la începutul secolului presinte, cu toate că au fost trecut la uniune, îi vedem eschisi mai cu totul și de la aceste avantagiuri personali, sau numai aceia admiși, cari treceau și de la unire cu totul la catolicism și prin aceea la maghiarism.

O politică iezuitică aceasta, mai înainte a reflecta românilor ca să fie uniți, că apoi vor fi considerați, după aceea a le spune verde că considerațiunea lor numai atunci se poate întimpla dacă vor trece la catolicism; și întru adevăr, ea și-a ajuns scopul în mare parte, pentru că în Selagiu de la începutul secolului presinte pînă în 1848, abia vedem vreo 4—5 indivizi cari au avut oficiu de ceva însemnătate, și și dintre aceștia, numai unul rămas la religiunea română, ceilalți trecuți la catolicism¹³.

¹⁰ De la această călătorie prin Selagiu a lui Maior se datează, că în Selagiu astăzi tot poporul român e unit; să nu cugete însă cineva, că această unire s-a efectuat ușor, fără de rezistență, nu nice decît, pentru că din documintele familiari ce le am la mîna, e prea învederat, că unii nobili români, cari erau funcționari în municipiu, legiști de ai lui Verböczi, însă nu mai puțin pravilisti românești nu au vrut să treacă la unire nicidecît, ci unindu-se poporul de rînd întreg, ei mai bucuros au ascultat liturghia afară la fereastra altarului basericei, edificate și dotate în mare parte de ei, decît să incure păcatul de a trece de la religiunea străbună.

¹¹ Locul transenale și a lui Tuhutum, cînd a trecut preste Meseș în contra lui Gelu.

¹² Mîrare, cum aflăm lățite operele acestor doi bărbați, apostoli ai naționalității române, prin tot Selagiul, și cu atît e mai mare de mirat, cu cît pre acele timpuri preoțiimea selagiană în mare parte nu avea altă educațiune decît învățarea cetitului la monastirea numită Strimba (în Soln. int.) și teologia morală în Blaj. — Oare este preoțiimea selagiană de astăzi — cea cultă — și acum atît de zeloasă?!

¹³ Acești indivizi, au fost *Petru Pap* nobil de Băsești, din începutul secolului prezinte trecînd prin toate gradurile deregătorești ajuns a fi vicecomite; acum mort de mult, însă spre onoarea sa și a nepoților săi, ca român credincios națiunii și religiunii strămoșești; — altul Alexiu *Balint* de Sarvad nainte de 1848 vicecomite, și acesta ca cel dintîi (P. Pop) în comitatul Solnocului M. iar în comitatul Crasnei, Papu de marginea, fost geometru, și Ioane *Lazar*, profiscal și mai apoi, precum și în prezent, vicecomite primar; toți trei însă trecuți la catolicism. — A fost timpul, cînd Alexiu Balint acum funcționar de a lui Bach, pensionat, în Dobri-

Aceasta a fost dobînda nobilimei selăgiene pentru că părăsind credința străbună a trecut la uniune cu Papa!

Din aceste pre scurt premize, cred că nu voi greși în contra adevărului — dacă voi zice, că rolul politic național al românilor selăgieni, de la 1748—1848 nu a fost altul, decît a striga la congregațiuni marcale și la restaurațiunile de 3 ani cite un „vivat”, fși după ună beutură groasănică pre contul unui sau altui boier maghiar, a vedea pre mulți dintre nobilașii români zăcînd pre sub gardurile urbilor respective (Zelau și Șimleu).

În această stare deplorabilă de decadență națională și morală a nobilimei române a aflat evenimentul din 1848 pre românii selăgieni.

IV

Mișcămîntul național din 1848 la românii selăgieni

Pre cit a fost de mare decadență națională a nobilimei selăgiene în anii cești din urmă, pre atît de mare a fost și surprinderea ei și a poporului întreg român la auzul sunetului de libertate și egalitate, proclamată în dieta Ungariei la an. 1848; a libertății și independenței naționale, proclamate tot în același an în 3/15 Mai, la Blaj; acesta e momentul, cînd românii din Dacia, după atîtea cente de ani, iar se vād uniți în cugete, uniți în condițiune; inima lor precum și a altor popoare insetoșate de sinta libertate și egalitate, se consola prin acea dulce convingere, că frîngîndu-se odată catenele servituții vechi, politica infernale de a mai crea nobili și a face caste pentru de a putea despotiza mai ușor peste mulțimea popoarelor, a căzut pentru totdeauna; poporul român credea, că a intrat în acel moment al vieții sale naționale, în care el va fi guvernat de un guvern a cărui principiu este *virtutea*, iar nu *prejudețul*, [prejudecata — n.n.] au *frica*. (Montesquieu: de principe de la democrație).

* * *

Îngrijirea națiunii e, că unde-s norii mai groși, acolo să apară fulgere spre a-i risipi; providența divină încă se îngrijește adeseori, că unde e întunericul mai mare, acolo să răsără luceafărul spre a lumina; această providență, nu a uitat nici de românii selăgieni. Grea a fost iobăgia și mare întunericul prin care orbecau românii selăgieni în seculul trecut, și Ddieu li-a trimis pre luceafărul Gregorului Maior.

Aberarea și confuziunea națională la începutul seculului prezent, a fost formidabil pentru ei, și Ddieu le-a trimis pre un alt luceafăr, pre Simion Bărnuțiu; adevărat că nu din familie boierească ca Gregoriu Maior, spiritul lui însă, cu atît mai neînfrîngibil și mai pătrunzător în venitoriul românimeii din Dacia Traiană; luceafărul Selagiului, născut în 1808, a luminat la an. 1848, și razele luminei lui au străbătut din mediul Transilvaniei pînă în Selagiu. Pentru poporul român selagian se deschide o nouă eră de activitate și de luptă spirituală; sub impresiunea razelor acelei lumini și sub scutul ingerului păzitor a românismului, vedem pre acest popor, fără diferență de clase, peregrinînd la Blaj, ca să iee și el parte la sărbătoarea independenței naționale să jure și el pentru susținerea întregității, autonomiei patriei comune și defendarea naționalității române, să fie și el martor actului măreț, în care fiul Selagiului, zicînd formula jurămîntului național, provocă pre toți românii, nu ca Gregoriu Maior, la unire cu Papa, ci la unire politică, la unire în cugete și simțiri.

Pătrunși de grandetea și sințenia acestui act, vedem pre românii selăgieni acasă în muniție pășînd la esercerea drepturilor lor politice, și credincioși jurămîntului depus în Cîmpul Libertății, apărîndu-și naționalitatea la 1848/9, nu contra tătarilor și turcilor, ci contra descendenților lui Atila și Arpad, cari acum se aieptau de la Oradea și Dobrițin spre Selagiu, cu mai mare furie ca odinioară turcii, spre a le lua nu numai averea, viața, dară și limba, naționalitatea; spre a duce pre junii și bărbații români, cari nu au scăpat de timpuriu la munte său cum zice poporul la oastea lui Iancu, și unii la a lui Urban, nu contra tătarilor și turcilor, — ci contra fraților români din Ardeal, cari apărău independența patriei comune și naționalitatea română; preoțimea, de la care poporul român singur își căpăta nutreimînt național, acum devenea maltratată, încarcerată, și cum că nu a fost și spinzurată, e meritul demnului de pie memorie mitropolit Șuluțiu, — atunci Vicar foraneu al Selagiului, — care cu blîndețea și înțelepciunea sa, a știut domoli inimile contrarilor naționalității române.

* * *

țin) și Ioane Lazar deși trecuți de la religiunea noastră nu le-a fost rușine a se decfiara că sunt români; oare mai veni-va timpul ca să le fie glorie a zice, că și ei sunt fii de ai lui Traian?!

Pre cit a fost de mare bucuria poporului român selagian, auzind sunind ora libertății și egalității politice prin legeațiunea din 1848, pre atît a fost de mare amărăciunea lui, cînd a văzut, că la constituirea comitetelor reprezentative din municipii, el vine eludat cu totul; el a observat cu durere că, națiunea română din Selagiu și după legeațiunea democratică, e osîndită a fi tot servitoare la cea maghiară, iar nu liberă și egal îndreptățită, precum vrea Dumnezeu și dreptatea eternă. Pentru această desconsiderare a românilor la constituirea comitetelor repres. din 1848, nu avem să însemnăm despre viața politico-națională din acest an, sau period scurt, decît alegerea de deputat din opidele Sz.-Cseh (în comitatul Solnocul M.) și Crasna (în comitatul Crasnei)¹⁴; în amîndouă locurile s-au năzuit românii a concurge la alegere ca români, cu candidatul lor, parte națională.

Despre soartea și viața națională a românilor selagiani, sub sistemul absolutistic al lui Bach, în restimpu de 11 ani, nu e de a memora nimic, deoarece aceea a fost întru toate identică cu cea a tuturor românilor de sub sceptrul Habsburgic, același jug, același despotism și-a apăsător pre toți; singura diferență va fi poate, că portul național și limba națională a selagienilor în acești 11 ani, au pătimit mai mult, ca înainte de aceea într-una 100 de ani.

Fringîndu-se absolutismul lui Bach prin diploma împărătească din 1860, 20 octombrie, poporul român selagian, slăbit materialmente, întărit însă în spirit, la constituțiunea reactivată în 1861, s-a năzuit a lua partea ce-i compete ca popor compact; poporul român fără osebite de clase, au condițiune, a pus umăr la umăr, pentru de a putea ocupa terenul constituțional, în măsura convenită, nu puțină însă a fost durerea lui, cînd s-a convins a doua oară, că celor de la putere nu le este intențiunea a lăsa să participe și el în măsură egală cu cel maghiar la beneficiile constituționale; românii din Solnoc, în număr de 70 mii, față cu 40 mii maghiari, armeni, evrei și țigani, în comitetul reprezentativ comit. între 604 membri abia pot intra 163 inși; între 40—45 funcționari comitatensți, abia numărau 3 români; iară cei din comit. Crasnei, la număr 33 mii, față cu 21 mii și citeva cente de maghiari, evrei, armeni, tăuți și țigani între 220 membri din comitet abia 60 inși români; între 30—35 funcționari comitatensți, numai 3 români.

Convocîndu-se dieta Ungariei la an. 1861, românii în cele 5 cercuri alegătoare din Selagiu, au participat la alegeri cu candidații lor naționali, ei însă, deși în majoritate, nu au putut reieși nici cu un deputat național, prin urmare, interesele lor nu sunt nice reprezentate nice apărate.

Amărăciunea înfiptă Selagianilor prin nedreptățile făcute atît la constituirea comitetelor reprezentative, cit și la alegerile de deputați, și-a ajuns culmea, cînd li se spuse că ei nu mai sunt ardeleni ci ungureni; și nu fără cauză, pentru că interesele lor, atît materiale cit și naționale, au fost și sunt în strînsă legătură cu cele ale fraților din Ardeal; românii au primit această lovitură, această despărțire de cătră frații lor, nu cu mai puțină indignațiune decît rezoluțiune de a protesta la Maiestate contra acestui act, îndreptat în contra integrității și autonomiei Transilvaniei, a cărei independență e nedisputabilă.

Prin lucru se întărește trupul omului, iar spiritul prin suferințe; așa vedem și pre românii selagiani, după atîte suferințe seculare, și după atîtea amăgiri și încrucisări de interesele lor, în acest moment, nu slăbiți, ci tari în spirit; tari zic, și această tărie se duplică prin memoria jurămîntului depus în Cîmpul Libertatei, la an. 1848, pentru nedependența națională, pentru integritatea și autonomia Transilvaniei; spiritul cel sublim al fratelui lor, a lui S. Bărnuțiu, a pătruns în inimile lor, și la 18 septembrie 1861, românii selagiani au avut o zi neștergibilă din analele națiunei române; aceasta e ziua, în care vedem pe poporul român — după secole întregi — înțitia oară adunat, din ambele municipie, din Selagiu întreg, pentru de ași apăra întregitatea și autonomia patriei, a Transilvaniei, nu prin forță fizică, ci prin puterea lor morală. Poporul comunității Băsești, a fost martor acestei sărbători adevărat națională, în care poporul român din întregul Selagiu în consens unanım s-a dechiarat a protesta contra actului nelegiuit de dismembrare a Selagiului de cătră mama lui Transilva-

¹⁴ Cercul de alegere proprie, numit Crasna, nice există, ci numai al Zelaului; cauza că poporul din comitatul Crasnei a ținut alegerea în Crasna și nu în Zelau (urbe lib. reg. în comit. Solnoc) a fost, că comitatul Crasnei nu a voit să aleagă încă în comune cu alegători din alt municipiu, cu atît mai puțin pre teritoriul altui comitat, precum hotărîse dieta de la Pojon în 1848, și precum am înțeles de la bărbați demni de credință, în urma puternicului sfat al br. Veselényi, care vrea în toată forma a slăbi elementul român în Selagiu; deputatul ales însă în Crasna de către majoritatea română, nu a fost verificat.

Comitetul Crasnei a cerut de repetate ori și mai în urmă, în 1867, în nov., strămutarea locului de alegere de la Zelau la Crasna, pină acum nice un rezultat.

nia și a-și validata protestul la Majestate, prin una deputațiune de 3 membri¹⁵. Această deputațiune a fost deodată plenipotențiată a cere în una petițiune deosebită și vindecarea injuriilor făcute românilor, în aceste două municipie cu ocaziunea constituirei comitetelor comitatense, și la restaurațiunea municipală din același an; nu mai puțin aceea ca, fiind Selagiul locuit de o majoritate română, Majestatea sa să se indure a denumi pentru ambe aceste municipie comiți supr. de român¹⁶.

V

Românii selagiani sub provizoriul lui Schmerling

După era scurtă constituțională de un an, urmînd provizoriul lui Schmerling știm cu toții ce au avut de a suferi românii în genere; pentru aceea nice voi însemna din acest period despre Selagiul, decît citeva cercușări mai momentose.

Românii selagiani, precum am văzut, cerînd în petițiunea sa, îndreptată către Majestate la an. 1861, și aceea ca pentru ambele municipie din Selagiul să se denumească comiți supremi de naționalitate română, intrînd provizoriul, pre drept erau în speranță, ca înaltul regim, considerînd majoritatea poporului român din ambe municipiele, precum și credința lui manifestată în toate timpurile, și suferințele din an. 1848, pentru credința și aderența către tron, se va îndura a denumi comiți de român, însă nu s-a împlinit.

Ținîndu-se dieta Transilvaniei la an. 1863/4, românii sel. sperau că doară li se va împlini altă speranță, adecă protestul lor, contra dismembrării Selagiului de către Transilvania, se va transpune Dietei și aceeași la înălțimea misiunii sale defendînd integritatea, autonomia și nedependența Ardealului, va reclama, cu voce puternică, fiicele răpite, însă nu s-a împlinit¹⁷. Tot în acest provizoriu românii credeau, că tandem aliquando li se va respecta limba; aceasta însă, pre lingă toate ordinațiunile mai înalte, nu s-a împlinit; tot, de ce s-au putut în citeva îmbucura românilor selagiani, a fost că comisarii (Fispanii substituți) din Selagiul, în urma petițiunii înaintate la Majestate în 1861, pentru injuriile ce li s-au făcut românilor în municipie, și la stăruința alor 2—3 bărbați din fruntea clerului selagian, au denumit și dintre români oficiali, și anume în Solnocul M. 7 inși, iar în Crasna 6 inși, și acești puțini români erau chemați a apăra interesii poporului român în contra alor 60 colegi de ai lor de naționalitate maghiară, precum și contra alor 20 și mai bine de advocați, tot din acea națiune, cari toți, cu puțină excepțiune, mai multă frică aveau de aristocrații lor decît credință către jurămîntul depus, unii ca oficiali, alții ca advocați; pentru aceea putem zice, că viața unor din acești puțini deregători români sub acest provizoriu, prîvind la mulțimea proceselor urbane, puse toate în curent cu o iuțeașă groaznică, precum și împilările și maltratările solgă-biraielor, jurasorisor și pandurilor asupra poporului, — a fost un purgatoriu, să nu zic un martiriu; zic, numai a unora, pentru că nu toți sunt într-o adevăr români, mai sunt și de cei, cari bine se caracterizează, într-un număr de astă-primăvară a unui ziar român: „*de oameni ai fiecărui sistem, trăiesc pîntecelui*”.

¹⁵ Despre această adunare a sălăjenilor vezi raportul în *Gazeta Transilvaniei*, din 1861 Nr. 75.

¹⁶ Efectul real al protestului selagianilor, întins Majestății Sale, în oct. 1861, în cauza dismembrării, precum știm cu toții, a fost nimica; a fost însă cel moral mai mare, pentru că ei au auzit din însuși gura iubitului lor Monarh, că *memorandul lor se va transpune dietei transilvane, care cu ocaziunea proximă îl va lua la dezbatere meritorie*.

¹⁷ Românii selagiani au vrut de nou să se adreseze Dietei Transilvane în cauza aceasta; un rescript însă, venit de la Cancelaria aulică, prezidialmente, impuse comisarilor din Selagiul, de a vigila necontentii ca nu cumva să se mai adune poporul român în cauza dezmembrării părților anexate și a judeca aspru pe cei ce ar îndrăzni a face ceva pași în cauza aceasta; aceste măsuri au implicat orice năzuință dreaptă a selagienilor de a se întoarce către Dieta Transilvaniei pentru cauza lor, care dietă, știa dealtmînteri preabine cauza părților, precum și chemarea; sa cea înaltă pentru patrie; din această cauză, io, din parte-mi, nece pot pricepe, ce vrea preavenerata *Gazetă a Transilvaniei* din an. 1866, nr. 97—101 cînd, luînd în apărare pre deputații români pentru purtarea lor în genere și specialmente față cu părțile dezmembrate, impută alegătorilor că nu i-au făcut atenți la misiunea sa, iar celor din Părți, că de ce nu au supeditat cele necesare; de e dreaptă această imputare, io atunci nu pricep cum înțelege venerata *Gazetă* drepturile și obligațiunile deputaților din una casă reprezentativă?!

VI

Sub provizoriul lui Majláth

Poporul dubit și împilat de cătră oficialii cei nesățioși și advocații aristocraților, națiunea română încelată în dorințele cele mai legitime ale ei în cauza publico-națională; nu e de mirare dară, dacă românii selagieni doreau din inimă căderea provizoriului Schmerlingianu, care pre eii apăsa mai tare ca absolutismul lui Bach, iară pre inimicii lor îi îngrășa pre contul poporului român; atunci era numai un Bach, sau mai bine zicind Pași turcești; românii selagieni au salutat cu bucurie pașii Maiestății Sale, cînd a zis că provizoriul lui Schmerling va să încete, și constituționalismul va reinvia; mare a fost încelațiunea lor cînd au văzut că constituționalismul reinvia cu punerea lui Majláth în frunte, și prin aceasta, în fruntea comitatelor, tot aristocrații ruginiți, și în scurt după aceea, destituirea oficialilor români din toate posturile cardinale, sub pretextul că sunt comuniști, demagogi, au că nu pricep a fi constituționaliști, adecă, mai rămînind ei în post, nu se va putea trece din provizoriu cu atita repeziune la constituționalism.

În cunoștința acestei încelațiuni amare și în sentimentul dureros al acestei nedreptăți, vedem pre românii selagieni în 1865 în noevm. și dicemvre, pășind la alegere de deputați, cu candidații lor naționali, cu toată resignațiunea; zgomotoasele și violentele alegeri din Selagiu, precum și rezultatul lor, sunt prea bine cunoscute publicului român, atit din relațiunile tuturor foilor române, cit și din unele nemțești; în 5 cercuri cu majoritate română, nece un deputat român; brutalități, fringeri de oase și omoruri însă destule; provizoriul lui Majláth a emulat în împilări și dispuneri despotice cu absolutismul lui Bach și provizoriul lui Schmerling; de cumva sub provizoriul lui Schmerling s-a făcut ceva dispozițiune mai dreaptă și pentru români, provizoriul lui Majláth a dispus contra, sub pretextul că aceea, fiind făcută sub provizoriu, nu poate fi bună în constituțiune¹⁸.

VII

Sub dualismul maghiaro-nemțesc

După împilările de sub provizoriul lui Schmerling, în decurs de 5 ani, și după brutalitățile de sub provizoriul lui Majláth, selagianii sperau că înaltul regim unguresc care după legile din 1848 ar fi să fie democratic, va alina durerile lor, va fi drept în denumirea comiților supr., și va face dispozițiuni ca comitetele comitatense să se constituie pe o bază mai dreaptă, după care poporul român să fie reprezentat amăsurat majorității sale, ei sperau că limba lor se va declara egal îndreptățită; în deșert toate speranțele, pentru că celor de la putere le-a plăcut altmintre!

* * *

După această nouă lovitură în interesul poporului român, cu inima plină de durere îi vedem pasind la alegerile de funcționari la an. 1867, în lunile lui mai și iunie; el și-a pus toată silința ca măcar aceste alegeri să reiasă îndestulătoare pentru el, și pentru dreptate; au voit ca, dacă nu au nece un comite de român, să aibă măcar cîte un vicecomite. Interesii magnaților și ambițiunea poporului maghiar au vrut altmintrea, ei nu au putut suferi să aibă românii vreun v. comite din sinul lor, ci spre batjocura legilor la cari ei se provoacă cu atita sumeție abia au suferit ca peste 100 mii români să aibă 9 oficiali subalterni (5 în Solnocul M., 4 în Crasna).

Întru altele, cum le merge selagianilor de la inaugurarea dualismului încoace, cred că nu mai deve să memorez nemica, pentru că starea și soarta lor politico-națională nu diferește

¹⁸ Sub provizoriul lui Schmerling s-a fost făcut nescari schimbări mai corespunzătoare referențelor locale, atit în cercurile juzilor cercuali, cit și a notariatelor comunale, așa cit în aste din urmă venea, încitva satisfăcută și justa pretensiune națională a românilor; provizoriului lui Majláth însă aceasta nu-i convenea nece decit.

întru nimic de ceea a întregii națiuni române de sub coroana lui S. Ștefan; dualismul deneagă existența politică a națiunii întregi, prin urmare a românilor selagianii; acest dualism deneagă aceea ce legislațiunea ungurească ante de 1791, — după cum atestă nenumărate urme din „*Corpus iuris*”-ul Ungariei — a recunoscut; el — dualismul — nu cunoaște în imperiul austriac decît una națiune maghiară și alta nemțiască; *Tripartitul* și *Aprobatele* deși despoia pre națiunea română și pre fiii ei de drepturi, totuși nu i-au denegat niciodată existența ca națiune; arată aceasta nenumăratele locuri, ce ocur prin acele legi, cu expresiunea de „*az oláh natio*”, — dualismul însă recunoaște numai soiuri și rase de popoare (*nép faj*), sau indivizi, care sunt datorii să solvească darea regulat și să suporte toate greutățile; este dară la rînd, e dreptul și datorii națiunii române, ca să arate celor de la putere și Europei întregi, că ea — *națiunea română* — există nu ca o turmă de vite, ci ca o *națiune politică, coordonată și nu subordooată celei maghiare*; e datoriuța națiunii întregi ca, memore de trecutul ei și conștie de drepturile ce-i compețesc ca unei națiuni, aducîndu-și aminte și de jurămîntul depus în Cîmpul Libertății, acuma sunt 20 ani, să se mai întrunească odată în un Congres Național, și să se pronunțe în un mod demn de una națiune, care are să aibă un viitor.

După aceste scurte noțiuni despre trecutul și prezentul stat politico-național al românilor din Selagiu, ar fi acum să mă exprim, cum noi, selagianii, am putea scăpa de atîtea nedreptăți și nenorociri ce ne împiedică dezvoltarea și progresul național? Nu mă simt însă competent a mă dechiara în o chestiune atît de gravă, și cu atît mai puțin ași vrea a preocupa opiniunea și convicțiunea poporului întreg selagian în asemenea caz momentos; suntem în viața constituțională, adunările și reuniunile politice, între marginile legii sunt iertate; deci datoriuța poporului și a Senatului român din Selagiu e că, și pînă cînd națiunea întreagă se va putea consulta despre soatea ei într-un Congres Național, — privind cele două chestiuni grave și vitale pentru națiunea noastră, chestiunea naționalităților și cea a organizării municipiilor, considerînd și împrejurarea fatală că noi, romîinii selagianii, la dietă nu suntem reprezentați nici prin un deputat din sinul nostru, — să se întrunească politicamente cit mai curînd, și așa, în mod legal consultîndu-se, să facă un pronunțiament, demn de fiii Selagiului, cari nece într-o împrejurare nu și-au uitat că sunt descendenții lui Traian.

Închiiu aceste litere cu expresiunea dorinței fierbinți, ca poporul român din Selagiu, fidel jurămîntului din 1848, depus în Cîmpul Libertății, fidel concluziunilor adunării din 18 sept. 1861, ținută în Băsești, și memore de virtuțile cetățenești și naționale a compatrioților săi, a unui *Gr. Maior* și a lui *Sim. Bărnăuțiu*, să nu pregete a-și împlini datoriuța sacră către posteritate, să iasă pre cîmpul activității, carea singura e înstare a ne mintui națiunea de pericolul care o amenință.

Un român armalist

AN 1868 SĂLAJ „MICROMONOGRAFIE” PUBLISHED IN THE „FEDERAȚIUNEA” JOURNAL

(Summary)

A real Sălaj micromonograph is published in the pages of *Federațiunea Journal* in Buda-pest in 1868. Even if written under pen name, the author identified the author of micromonograph as being George Pop de Băsești. In his work George Pop de Băsești wanted to reveal the politic and national activity of his Romanian fellow countrymen.

The information and the appreciations some of them new and interesting, justify, beyond the republishing of this political and historical „document” of that time. It means a further proof of the Hungarian sovereignty's constant exertion to weaken or destroy the Romanian ethnic element in Sălaj, usind any means.

MONUMENTELE MEMORIALE DIN COMUNA BĂSEȘTI—JUDEȚUL MARAMUREȘ

Zbuciumata istorie a românilor a înscris în paginile sale numele celor ce și-au dedicat viața, uneori jertfind-o, în lupta pentru libertatea, unitatea și independența patriei, România. Faptele acestora rămân pilde de urmat, generație după generație, în efortul poporului nostru spre pace, înțelegere, colaborare și progres. Aceștia ne sînt conducătorii și eroii neamului românesc, ce se bucură de cinstire din partea urmașilor, cinstire exprimată într-o multitudine de forme: una fiind monumentele memoriale ridicate în amintirea lor.

În cele ce urmează ne vom ocupa de monumentele memoriale, șapte a număr, existente în satele comunei Băsești. Trei dintre acestea îl evocă pe George Pop de Băsești, unul îl readuce în memoria noastră pe Francisc Hossu-Longhin, iar alte trei sînt dedicate eroilor căzuți la datorie în cele două războaie mondiale.

George Pop de Băsești s-a născut la 1 august 1835, într-o familie de vechi nobili români¹, Școala, începută în Băsești, o continuă la Baia Mare, apoi la Oradea, unde a urmat și studiile de drept, încheiate în 1859. Din anul următor „ia parte la lucrările județului său, ca primpretor, apoi ca judecător la scaunul orfanal, în urmă la cel județean”². Începînd cu anul 1872 și pînă în 1881 va fi deputat în parlamentul din Budapesta, unde își manifestă împotrivirea față de dualismul austro-ungar³. Tot acum s-a convins că românii, din Imperiu, pentru a-și dobîndi drepturile, răpite lor de-a lungul secolelor, trebuie să acționeze uniți din punct de vedere politic. În acest sens, cu ocazia adunării generale a „Astrei”, din anul 1880, de la Turda, are „inițiativa contopirii organizațiilor politice ale ardelenilor, cu cele ale bănățenilor și ungurenilor”⁴. De acum și pînă în anul 1918 va fi personalitatea politică de mare prestigiu, implicată în toate evenimentele importante ale românilor din imperiul dualist: în mișcarea memorandistă, în viața Partidului Național Român din Transilvania, fiind președinte ales din anul 1905, în lupta împotriva tendințelor de deznaționalizare, de pildă, prin înființarea, în anul 1912, contrar voinței românilor, a episcopiei așa-zisă greco-catolică de limbă maghiară, de la Hajdudorog. Meritele sale sînt deosebite și pe tărîmul activității de emancipare culturală și economică a românilor ardeleni. Astfel, pe plan cultural a sprijinit financiar învățămîntul și presa românească din Transilvania și Ungaria, acorda premii pentru învățători, burse pentru elevi și studenți. A fost membru fondator al „Astrei”, ales în anul 1969 de adunarea generală de la Șomcuta Mare⁵. În vederea emancipării economice a țăranilor a scris pentru ei, în anul 1884, lucrarea de popularizare „Economia cîmpului”, iar în anul 1905, Partidul Național Român, sub președinția sa, a inclus în program un punct ce prevedea împroprietărirea țăranilor. Peste doi ani, în 1907

¹ Familia Pop avea diplomă de inobilare din anul 1676, de la principele Ardealului Mihai Apafi. Amintim că dintre ascendenți „Ștefan a lui Dumitru cîștigă diploma de nemeșie”, Grigore Pop a fost protopop, iar Petru Pop cel Bătrîn a deținut funcțiile de primpretor, casier și apoi vice-comite. cf. I. Ardelean senior, *Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor sălăjeni*, Zalău, 1938, p. 131.

² Ibidem, p. 132—133.

³ Trofin Hăgan, I. S. Mureșan, V. Achim, V. Căpîlnean, *Maramureșul și Unirea 1918*, Baia Mare, 1968, p. 106—107.

⁴ Gh. Preda, *Figuri și fapte pilduitoare din trecut. Gheorghe Pop de Băsești*, în „Transilvania”, an. 66, nr. 5/1935, p. 291; T. Hăgan și colab., *op. cit.*, p. 108.

⁵ Gh. Preda, *loc. cit.*, p. 291.

a avut o atitudine favorabilă, o deplină înțelegere față de țăranii răsculați din România, inițind un ajutor financiar pentru familiile celor închiși sau asasinați⁶.

Trăind în mijlocul poporului George Pop de Băsești s-a identificat cu interesele acestuia, considerând că averea lui aparține neamului românesc, așa cum rezultă din cele spuse de fiica sa, Elena, în jurul anului 1930, relatind că, prin anii 1874—1878, o îndemna să nu fie „risitoare”, precizind următoarele: „apoi, fiica mea trebuie să știe, de acum și pentru totdeauna, că ea este fiica săracă a unui neam și mai sărac. Tot ce ne aparține, nu este al nostru, ci al neamului. Trebuie să cruțăm, deci, tot banul pentru nevoile lui”⁷.

Ideea, că averea sa aparține națiunii române, o confirmă și în anul 1914, cind, prin testament, o donează Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, pentru a se constitui în „Fundațiunea George Pop de Băsești și fiica sa Elena”, fundația care să contribuie la „promovarea culturii poporului român”. Evaluată, în acel an, averea lui se ridică „la patru milioane de coroane”⁸.

Angajat în lupta pentru drepturile românilor, George Pop de Băsești nu a confundat niciodată poporul maghiar cu guvernele sale de la Budapesta sau cu nobilimea și virfurile claselor dominante și nici cu funcționarii din comitate. A militat pentru o bună colaborare între cele două popoare, principiu după care s-a condus în viață. E suficient să amintim ce-i scria, între altele, prietenului său Szikszai Lajos, la 17 ianuarie 1881; „ungurii — afirma el — nu pot trăi decit cu românii. Dacă aceste două națiuni nu se înțeleg, și ele își sapă una celeilalte mormintul, atunci cei cari vor jubila veseli, în urma lor, vor fi slavii și nemții”⁹.

Ca o recunoaștere a întregii sale activități, depusă în slujba națiunii, la 1 decembrie 1918, este ales președinte al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, „la care au luat parte 100.000 de țăranii și intelectuali și 20.000 de muncitori”¹⁰. Din cuvîntarea de atunci a lui George Pop de Băsești menționăm afirmația că: „Națiunea română la toate evenimentele mari istorice, în trecut și astfel și astăzi (1 decembrie 1918 n.n.) s-a adunat pentru a decide asupra sorții sale”¹¹.

La cei 83 de ani, i-a fost dat lui George Pop de Băsești să trăiască cel mai important eveniment din viața sa, din istoria Transilvaniei și a națiunii române, eveniment pe care l-a visat și pentru care a luptat, Unirea pentru totdeauna a acestui pămînt românesc cu țara mamă. Se încheia atunci procesul de constituire a statului național unitar, România Mare.

După o viață întreagă închinată slujirii intereselor poporului român și cu conștiința datoriei împlinite, la 23 februarie, George Pop de Băsești trece în eternitate. Dar, dacă guvernele Ungariei și autoritățile maghiare locale l-au urmărit cu ura lor cit a trăit, apoi nici mort nu l-au iertat. Ca urmare „la 26 februarie, cortegiul mortuar al marelui român, George Pop de Băsești, a fost atacat de secui cu focuri de mitraliere. A trebuit să intervină trupele, ce făceau garda liniei de demarcație din apropiere, ca să gonească bandele de sălbatici cari nu știau să cruțe nici măcar morții”¹². Trupelor din zonă li s-a alăturat, în această acțiune, încă un pluton militar sosit în Băsești cu o misiune specială. Despre prezența subunității respective acolo a vorbit, în toamna anului 1977, chiar comandantul ei, pe atunci locotenent, Victor Popescu¹³.

Plutonul militar respectiv a fost trimis la Băsești pentru a-l însoți, la Cluj, pe George Pop de Băsești, președintele Partidului Național român, „ca, în calitatea ce avusese la Alba Iulia, să prezinte și să susțină cauza noastră în fața comisiei interaliată de anchetă”. Venerabilul

⁶ T. Ursu, Atitudinea lui George Pop de Băsești față de răscoala din 1907, în *Acta MP*, X, 1986, p. 323—329.

⁷ I. Georgescu, *George Pop de Băsești 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 342.

⁸ Ibidem, p. 344.

⁹ Ibidem, p. 320.

¹⁰ T. Albani, *Leul de la Sișești*, Oradea, 1936, p. 189.

¹¹ I. Georgescu, *op. cit.*, p. 172.

¹² C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, Ediția a II-a, III, București, f.a., p. 398.

¹³ V. Popescu (29.1.1896—20.08.1986) a fost veteran al celor două războaie mondiale. Fronturile ambelor conflagrații l-au purtat, în luptele date pentru alungarea dușmanilor din țară, pe teritoriul județelor Maramureș și Satu Mare. În august 1945 s-a stabilit definitiv în orașul Satu Mare. În anul 1974 a fost înaintat la gradul de general maior. Autorul rîndurilor de față l-a însoțit pe gen. m. r. V. Popescu, în data de 27.II.1977, de la Satu Mare la Băsești și înapoi. Fusese invitat la festivitatea de dezvelire a bustului „George Pop de Băsești” din centrul comunei. Menționez că gen.m.r. V. Popescu a mai fost invitat de încă două ori în județul Maramureș participind la manifestări culturale de la Sișești și Baia Mare.

bărbat însă a decedat curînd și „cu acest prilej — spune V. Popescu — a trebuit să-i protejez înmormîntarea împotriva forțelor reacționare ungare, care se găseau instalate aproape de liziera satului Băsești, de unde au deschis foc asupra cortegiului funerar. Atît de mare era ura pe care o nutreau împotriva acestui mare român, încît nu i-au respectat nici liniștea înmormîntării”¹⁴. De fapt capii reacțiunii, auzind de acest deces, spusese: „La înmormîntarea lui George Pop de Băsești vom fi și noi de față”¹⁵. Și i-au respectat sinistru promisiune, încercînd să comită încă o mirșăvie. Însă riposta hotărîtă a soldaților români a evitat un masacru, așa cum au avut loc în zeci de localități românești din Transilvania, în perioada decembrie 1918—mai 1919, cînd trupele ungare au fost alungate de pe pămîntul românesc*. La 1 mai 1919 trupele române ajung la riul Tisa, traversîndu-l în zilele următoare și înaintînd spre Budapesta, pe care o ocupă la 4 august.

George Pop de Băsești a fost o prezență activă în mijlocul românilor aproape 60 de ani, timp în care și-a cîștigat respectul acestora. Ca urmare, amintirea lui a rămas vie în memoria națiunii sale, care l-a evocat mereu de atunci: mai întîi cei ce l-au cunoscut direct, apoi generațiile care îi știu activitatea pe baza cercetării actelor și documentelor vremii.

Astfel, în anul 1935, cu ocazia aniversării centenarului nașterii sale, despărțămîntul central județean Sălaj propunea dezvelirea unei plăci „comemorative pe casa din Băsești, în care a trăit și murit Badea George Pop de Băsești”¹⁶, imortaliza personalitatea acestui mare luptător, considerat cu drept cuvînt ca un erou național. . .”¹⁷. Același despărțămînt al „Astrei”, în anul 1936, „a început colectarea sumelor pentru ridicarea unui monument la Zalău, lui George Pop de Băsești, marele român al cărui cult e atît de viu în această regiune”¹⁸. Nici una din cele două propuneri nu s-au materializat atunci.

Am văzut mai sus în ce condiții a avut loc înmormîntarea lui Badea George; „sub ploaia de gloanțe dușmane”. Peste patru ani, însă, la inaugurarea monumentului memorial-funerar din 4 aprilie 1923, și-au trimis reprezentanți: guvernul, adunarea de deputați, senatul, presa, „Astra”, „apoi nenumărate școli de toate gradele, și popor de rînd. Corespondenții ocazionali ai ziarelor socotesc la peste 15.000 numărul celor întruniți atunci la Băsești”¹⁹. Numărul participanților se datora renumelui celui omagiat, dar și faptului că însăși el se considera ca aparținînd poporului. În timpul vieții își exprimase următoarea dorință: „să mă îngropați lîngă ai mei și în mijlocul poporului, cu care am trăit, am muncit și m-a ascultat”²⁰.

Monumentul, ridicat de fiica sa Elena, se află în cimitirul din Băsești, alături de alte cinci morminte²¹, toate fiind împrejmuite cu un gard din stîlpi de beton și fier forjat. Postamentul din piatră de carieră, înalt de 70 cm, susține un obelisc din marmoră neagră, înalt de 220 cm, ornamentat cu o mulară. Întregul monument este bine conservat, inclusiv inscripția de pe latura de nord, care ne face cunoscut că: „Aici își doarme somnul de veci George Pop de Găsești, președinte al Partidului Național Român și al istoricei adunări de la Alba Iulia, unde a proclamat unirea tuturor românilor. Născut la 1 august, 1835, trecut la vecinicie la 23 februarie 1919, sub șuierul gloanțelor săcuiești, apărât de armata română liberatoare.

Domnul a chemat pe robul său căruia i s-a dat să vadă desrobirea neamului”.

Am arătat mai sus că, în anii 1935 și 1936 au fost unele intenții de a i se ridica, lui George Pop de Băsești, două insemne memoriale. Întențiile de atunci au rămas dorinți neimpli-

¹⁴ General maior r. V. Popescu, 60 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român — Evocări, — în *Marmația*, IV, 1978, p. 212. Comisia de anchetă venise la Cluj din partea Conferinței ambasadurilor din Paris, „ca urmare la reclamația făcută împotriva noastră de reacțiunea ungară, care se împotriva la unificarea noastră națională” (loc. cit.).

¹⁵ I. Ardelean senior, *op. cit.*, p. 145.

¹⁶ Gh. Moga, H.P.-Petrescu, *Activitatea regionalelor și despărțămîntelor*, în „Transilvania”, 66, nr. 4/1935, ip. 212.

¹⁷ Gh. Preda, *loc. cit.*, p. 292.

¹⁸ I. Br., *Spicuri din activitatea despărțămîntelor*, în „Transilvania”, 68, nr. 5/1937, p. 41.

¹⁹ I. Georgescu, *op. cit.*, p. 363. Cu acest prilej i se aduce și decorația de „membru al ordinului «Coroana României în grad de Mare Cruce»”, ce i s-a acordat de rege în data de 11 decembrie 1918. Cf. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 213.

²⁰ Ibidem, p. 363.

²¹ Raportate la mormîntul lui George Pop de Băsești cele cinci morminte sînt dispuse astfel: la sud două, ale părinților, la vest al soției, iar la nord al Elenei și al ginerelui, Francisc Hoss-Longin, Meoționăm că mormintele părinților și al Elenei nu au pietre de căpătîi.

nite zeci de ani. Acum, însă, ambele însemne se află în localitatea sa natală, dorințele fiind împlinite la mai bine de trei decenii de la formularea lor.

Astfel, o placă comemorativă, din bronz de 95/60 cm, cu portretul său în basorelief, realizată de plasticienii băimăreni Traian Moldovan și Ștefan Șainelic, este fixată pe un soclu din beton²², înalt de 255 cm, aflat în curtea casei memoriale „George Pop de Băsești”²³. Atît soclul cît și placa au fost terminate în anul 1968, dar dezvelirea insemnului memorial a avut loc în anul 1973, la a 55-a aniversare a unirii Transilvaniei cu România²¹. Monumentul, bine conservat, are următoarea inscripție: „În această casă a trăit George Pop de Băsești (1835—1919), luptător de frunte pentru înfăptuirea statului național unitar”.

Centrul comunei este dominat de „Bustul George Pop de Băsești”²⁵. Monumentul are înălțimea de 360 cm, din care bustul, turnat în bronz, are 105 cm. Postamentul monumentului are plan pătrat cu latura de 430 cm, iar soclul, înalt de 205 cm, are formă paralelipipedică de bază tot pătrată, de 80 cm latura. Aceste părți ale monumentului sînt construite din beton armat și au fost acoperite cu plăci de marmoră labă²⁶. Pe latura de sud a soclului, pe o placă de marmoră neagră, de 30/70 cm, citim inscripția: „George Pop de Băsești 1935—1919”. Încă o inscripție se află pe partea dorsală a bustului: „Năstase Iustin 1975”, indică numele sculptorului și anul realizării operei de artă.

Dezvelirea monumentului a avut loc în data de 27 noiembrie 1977, în prezența unui număr numeros public²⁷. Festivitatea grandioasă, pătrunsă de un fierbinte patriotism, a prilejuit evocarea vieții și activității lui Badea George, viață care a coincis cu perioada cea mai frămîntată din istoria Transilvaniei, încheiată la 1918 cu Marea Unirea, visul secular al tuturor românilor.

Monumentele închinat lui George Pop de Băsești, prezentate mai sus, sînt dovezi grăitoare că poporul român cinstește personalitatea sa de excepție, al cărui nume este gravat cu litere de aur în conștiința și istoria neamului românesc.

În vecinătatea monumentului lui George Pop de Băsești, un monument-funerar²⁸ asemănător amintește de cel care a fost Francisc Hossu-Loșhin, personalitate de seamă a vieții politice românești din Transilvania. Francisc Hossu-Loșhin s-a căsătorit cu Elena (1860—1940), fiica lui George Pop de Băsești, în anul 1892. Familia sa, cu ascendenți în localitățile Răstoci (jud. Sălaj) și Mesteacăn (jud. Maramureș), ce aparțineau fostului domeniu al Cetății de Piatră (Chioar n.n.), aparținea „păturii românești mijlocii, cu îndepărtate origini nobiliare”²⁹.

²² Proiectul soclului aparține sculptorului Traian Moldovan, iar construirea lui T.C.M.-ului Baia Mare—șantier Cehu Silvaniei.

²³ Casa memorială „George Pop de Băsești” a fost inaugurată în anul 1976 și adăpostește o expoziție, privind aspecte din viața și activitatea lui George Pop de Băsești, realizată pe baza tematicii lucrată de Viorica Ursu, muzeograf principal la Muzeul județean Maramureș, șefa secției de istorie. Casa memorială a fost reparată în anii 1988 și 1989, apoi a fost organizată și deschisă expoziția mai sus amintită. În curtea casei se află cinci castani, și ei cu valențe memoriale. Au fost plantați la sfîrșitul secolului XIX de către: George Pop de Băsești, Vasile Lucaciu, Dimitrie Domșa, Vasile Goldiș și Ioan Rațiu. Patru, dintre cei amintiți, au fost memorandiști, iar Vasile Goldiș a mobilizat populația românească în sprijinul celor judecați în monstruosul proces al Memorandului.

²⁴ Ridicarea și dezvelirea monumentului aparține Muzeului județean Maramureș și Consiliului popular al comunei Băsești. (Informații primite, în data de 05.09.1984, de la dl. Valeriu Achim, fost vicepreședinte al Comitetului de cultură și artă al județului Maramureș (1968—1974), director al Muzeului județean Maramureș (1974—1982) și director al Teatrului dramatic — Baia Mare 1982—1987). Încă din 1968 a început o scurtă perioadă de comemorare a personalităților de seamă românești. Cinstirea și evocarea lor, fără omagiere, se făcea împotriva politicii oficiale.

²⁵ În fața Primăriei.

²⁶ Proiectul monumentului aparține sculptorului Traian Moldovan, atunci muzeograf principal la Muzeul județean Maramureș. Monumentul a fost construit în vara anului 1977 de către T.C. Maramureș. Ridicarea acestui monument s-a făcut prin efortul comun al Muzeului județean Maramureș și al Primăriei din Băsești.

²⁷ Al. Portase, Vibrant patriotism la Băsești, în „Pentru socialism”, XXVIII, nr. 6873, marți 29 noiembrie 1977, p. 1.

²⁸ Vezi nota 21.

²⁹ Georgeta Antonescu, Introducere, note și glosar la lucrarea lui Fr. Hossu-Loșhin, *Amin-tiri din viața mea*, Cluj-Napoca, 1975, p. 7.

Anii de școală primară și gimnazială Francisc Hossu-Longin îi face la Deva, Orăștie, Beiuș, Alba Iulia și Cluj. Între anii 1868—1872 studiază dreptul la Universitatea din Budapesta.

Ca elev, în ultimele două clase gimnaziale, participă la întemeierea „Societății junimei studioase române din Cluj”³⁰, a societății secrete „Sătean”³¹, tot în Cluj și a unei „societăți de lecturi” din Orăștie³². Apoi, ca student, devine membru al „Societății; Petru Maior”, adevărată instituție națională pentru tinerii români stabiliți temporar în capitala Ungariei.

Încă din timpul studenției, Francisc Hossu-Longin colaborează la publicații românești, activitate la care nu va renunța nici mai târziu, cu toate că și el, ca mulți alți intelectuali români ai vremii, a avut procese de presă, intentate de guvernele Ungariei și de autoritățile maghiare din Transilvania.

Avocatul Francisc Hossu-Longin se integrează în viața socială și culturală a județului Hunedoara. Totodată desfășoară o fructuoasă activitate și pe plan politic, fiind secretarul conferinței naționale de la Sibiu, din 12—14 mai 1881, cînd „se hotărăște unificarea Partidului Național Român din Banat și Ungaria cu Partidul Național Român din Transilvania într-un singur partid, cu numele acestuia din urmă”³³. Mai târziu va fi chiar membru al comitetului central al P.N.R.

În condițiile cînd națiunea română din Transilvania era lipsită de cele mai elementare drepturi, cînd stăpînirea maghiară îi tira pe români în procese pentru tot felul de vini imaginare, Francisc Hossu-Longin a luat apărarea românilor de nenumărate ori. Așa a fost în procesul Memorandului, de la 7—25 mai 1894, el fiind atunci unul dintre apărătorii fruntașilor români. „Tot el îi apără și pe cei trei tineri studenți implicați, la 1900, în procesul cununei lui Iancu”³⁴.

În timpul primului război mondial Francisc Hossu-Longin refuză și el, ca mulți alți români, să semneze „declarația de loialitate față de guvernul din Budapesta”, iar la 1 decembrie 1918 „se numără printre participanții marii adunări populare de la Alba Iulia”³⁵. Curînd după Marea Unire, deși era senator, s-a retras din viața politică, simțîndu-se „străin într-o lume, în care politica se transformase în bună măsură într-o cale de căpătuială, fără a mai păstra legătura cu idealul căruia el i se dăruise”³⁶.

Piatra de căpătui, așezată pe mormîntul lui Francisc Hossu-Longin, este un adevărat monument memorial, ridicat de soția sa. Monumentul, bine păstrat, e un obelisc din marmoră neagră, înalt de 300 cm. Pe latura de nord are următoarea inscripție: „Aici odihnește în nădejdea învierii, Francisc Hossu-Longin, născut în Zam—Hunedoara, la 2.X.1847. Avocat, notar la conf. naț. Sibiu 1881. Fondator, conducător și sprijinitor al multor societăți culturale; apărător în procesul Memorandului; delegat al jud. Hunedoara în istorica adunare de la Alba Iulia 1.XII.1918 și în Marele Sfat din Sibiu; senator; comandor al ord. Ferdinand I; publicist; mort în Băsești la 12.XII.1935.” Urmează, mai jos, versurile scrise de soția sa: „Șezi cu îngerii la rînd/Lîngă Dumnezeu;/Nu te amări, curînd/Am să vin și eu/. Elena”. Elena Hossu-Longin, născută Pop de Băsești, a murit în anul 1940 înainte de a se produce marea nedreptate, răpirea unei părți din Transilvania, prin odiosul Diktat de la Viena, din 30 august.

Alte trei monumente memoriale, existente pe raza comunei Băsești, au fost dedicate eroilor căzuți pe fronturile celor două războaie mondiale.

Privind, retrospectiv, realitatea istorică, românii din monarhia austro-ungară au fost trimiși pe fronturile primului război mondial pentru a fi sacrificați, cît mai mulți posibil. În felul acesta slăbea considerabil rezistența lor în fața politicii de deznaționalizare și maghiarizare forțată, promovată de guvernanții de la Budapesta și de clasele dominante din Ungaria și Transilvania. Așa se explică mobilizarea și trimiterea a 400.000 de soldați români³⁷ să apere „o cauză

³⁰ Fr. Hossu-Longin, *op. cit.*, p. 223.

³¹ *Ibidem*, p. 235.

³² *Ibidem*, p. 276.

³³ *Istoria României în date*, București, 1971, p. 245.

³⁴ Georgeta Antonescu, *loc. cit.*, p. 16. Cei trei tineri: I. Scurtu, G. Novacovici și C. Ster, „în noaptea de 31 dec. 1899 ... în numele studențimii române din Cluj, au pornit spre Tebea pentru a depune pe mormîntul lui Avram Iancu o coroană de lauri, cu o panglică pe care era scris: <Tinerimea română lui Avram Iancu. Dormi în pace, noi veghem>”. Cf. Fr. Hossu-Longin, *op. cit.*, p. 355.

³⁵ Georgeta Antonescu, *loc. cit.*, p. 16.

³⁶ *Idem*.

³⁷ P. Teleagă, *Contribuția voluntarilor români din Transilvania, Banat și Bucovina la lupta pentru desăvîrșirea unității statului național român*, în *SMMIM* 6, 1973, p. 139

ce nu era a lor, ci tocmai contrariul: triumful și însemna moartea lor"³⁸. Aceeași constatare o făcea și prof. univ. S. Măndrescu, la 15 martie 1915, când spunea: „Biruința armatelor austro-ungare înseamnă în orice caz moartea noastră a tuturor”³⁹. „Mulți români . . . din imperiul austro-ungar erau sacrificiați pentru o cauză nedreaptă”⁴⁰, precizează și Șt. Pascu. Jertfirea a zecii de mii de vieți românești au adăugat tot atâtea dureri la cele strînse în 230 de ani, de când îi apăsa „jugul de fier” habsburgic, peste care, în ultimii 51 de ani (1867—1918), s-au suprapus nenumărate nedreptăți și vexațiuni, venite din partea guvernanților de la Budapesta în numele așa-zisului „stat național maghiar”.

Nedreptățile și crimele contra națiunilor din monarhia bicefală puteau fi stopate numai prin dispariția acestui stat anacronic din centrul Europei. Existența lui înceta la sfîrșitul anului 1918, la un an doar după dispariția altui imperiu, cel țarist. Se adevărea astfel previziunea lui Engels, din 1888, când scria: „dacă miine despotismul din Petersburg ar cădea, poimîine n-ar mai fi în Europa nici o Austro-Ungarie”⁴¹. La dispariția anacronicului stat și-au adus o importantă contribuție și românii transilvăneni, luptînd împotriva armatelor austro-ungare, prin zecile de mii de voluntari înrolați în armatele României, Italiei, S.U.A. și Franța”⁴², dînd mari jertfe pe fronturile de luptă respective. Apoi, între 16 aprilie—4 august 1919, armata României întregie a luptat pînă la zdrobirea armatei ungare, obligîndu-i pe guvernanții de la Budapesta să recunoască actul Unirii Transilvaniei cu România. În această perioadă poporul român unit a dat noi jertfe pentru libertatea și independența sa. Trebuie precizat faptul că jertfelor de pe fronturile deschise de imperiul bicefal s-au adăugat și jertfele din rîndurile populației civile românești, după intrarea României în război, la 27 august 1916, culminînd în perioada decembrie 1918—mai 1919, cînd armata ungară a fost alungată de pe pămîntul românesc, la vest de Tisa.

Între cei ce și-au jertfit viața, apărînd pămîntul sfînt al României, se află numeroși eroi și din satele codrenești, pentru cinstirea cărora au fost ridicate însemne de aducere aminte.

În centrul satului Stremț există monumentul eroilor căzuți în primul război mondial, fiind construit din beton și piatră fasonată, de către un meșter pietrar din Benesat, jud. Sălaj. Are înălțimea de 305 cm. Ctitorul monumentului este Vasile Tămășan, emigrant în America, cel ce și-a pierdut trei frați în război. Acolo, în America, a colectat banii necesari, ridicării însemnului memorial. Au contribuit la această colecție atît emigranții din Stremț cit și emigranții pomeniți din alte localități ale zonei — Codru⁴³.

Obeliscul monumentului are deasupra o frumoasă cruce cu brațele trilobate, precum și alte ornamente ca: denticuli, colonete adosate, un fronton și o mulură. Între elementele ornamentale a fost săpată inscripția: „Eroilor morți în războiul pentru întregirea neamului. Florian Tămășan, Ioan Tămășan, Ilie Tămășan (cei trei frați n.n.), Vasile Pop, Andreiu Menț, Nuț Bugă, Ioan Ghigran, Petru Conraș, Ioan Cosma, Onuț Mureșan, Ioan Pop, Nuț Pop, George Sălăjan, Mihai Tămășan, Constantin Tomșa. Vecinica lor pomenire”. Pe postamentul, din beton, a fost săpată cifra „1927”, care indică data dezvelirii monumentului.

În primele zile ale lunii septembrie 1940 ocupații horthyști au profanat și acest monument, ca multe altele din Transilvania de nord martirizată prin Diktatul de la Viena. Dintr-un șanț, unde-l aruncaseră ocupații, a fost ridicat de localnici și așezat în cimitir. De acolo este readus pe locul inițial, de învățătorul Nichifor Măghereșean cu ajutorul aceluiași localnici⁴⁴, chiar în ziua cînd ocupații horthyști părăseau satul în mare grabă, alungați de trupele române eliberatoare.

În anul 1974 monumentul a fost reparat cu sprijinul material al Primăriei din Băsești, avînd loc următoarele operații: refacerea inscripției și a părților degradate precum și împrejmuirea monumentului cu un gard din prefabricate⁴⁵.

³⁸ St. M. Lazăr, *Fragmente din epopeea Unirii — Ardealul în 1918—*, în „România eroică” 3—4/1934, p. 16.

³⁹ *Congresul Românilor de peste hotare aflători în țară*, București, 1915, p. 45.

⁴⁰ Șt. Pascu, *La Romania e l'Italia e la creazione del loro stato nazionale unitario*, în „*Memorii secției de științe istorice*”, Seria IV, tomul XIII, 1983, București, 1985, p. 51.

⁴¹ Scrisoarea lui Engels către C. Nădejde din 4 ian. 1888, în „*Presa muncitorească și socialistă din România*”, vol. I (1865—1900), Partea I (1865—1889), București, 1964, p. 188.

⁴² P. Teleagă, *loc. cit.*, p. 143—154.

⁴³ Informațiile primite, în data de 13.09.1979, de la Gheorghe Tămășan din satul Stremț, nr. 18, comuna Băsești.

⁴⁴ Informator Vasile Sălăjan din satul Stremț, nr. 91.

⁴⁵ Informațiile au fost date de prof. Traian Pop, în 1979, directorul școlii generale din Stremț. În 1974 a coordonat lucrările de reparație și protejare a monumentului.

Un alt monument memorial, dedicat eroilor căzuți în primul război mondial, se află în parcul comunei Băsești și a fost construit de meșterul zidar Balint, din Cehul Silvaniei, sub îndrumarea învățătorului Vasile Robu și a preotului Alexandru Achim, prin contribuția bănească a localnicilor⁴⁶. Monumentul, înalt de 445 cm, a fost dezvelit în anul 1934⁴⁷. Atunci avea o inscripție cu numele eroilor, pe care ocupanții horthyști au răzuit-o în luna septembrie 1940. S-au păstrat doar anii de război: „1914—1918”⁴⁸.

Vara anului 1940 a constituit pentru România un moment de grea cumpănă în istoria sa multimilenară, prin răpirea unei părți considerabile din pământul său strămoșesc: Basarabia, nordul Bucovinei, ținutul Herței, Transilvania de nord și Cadrilaterul, iar câteva milioane de români au fost ruși, izolați și înstrăinați de neamul lor. Ocupanții, indiferent de neam, au terorizat și maltratată populația românească, au comis asasinat în masă. Recucerirea teritoriilor smulse din trupul țării și alungarea odioșilor năvălitori, dincolo de hotarele stabilite prin pacea de la Trianon, din 4 iunie 1920, a cerut poporului român multe și grele jertfe omenești și materiale, date pe fronturile celui de al doilea război mondial. Celor căzuți la datorie li s-au ridicat monumente iar unde este cazul cimitirele și mormintele eroilor sînt ocrotite cu pietate.

Satul Săliște, din comuna Băsești, are un monument memorial înalt de 250 cm. A fost construit de către meșterul zidar Gheorghe Sălăjan, din localitate, în anul 1974⁴⁹, fiind amplasat în curtea bisericii.

Pe placa de marmoră neagră, de 33/25 cm, a fost săpată inscripția: „Ridicată (crucea n.n.) de către văd. Bretan Vilma spre lauda lui D-zeu și în amintirea soțului ei Bretan Gheorghe căzut pe front”. Monumentul, bine conservat, este simplu și lipsit de elemente ornamentale. Poate ține loc de ornament crucea săpată în placa de marmoră.

Pe raza comunei Băsești, în cimitirul satului Stremț, se află și un mormint comun pentru trei eroi căzuți în luptele cu dușmanii hitleristo-horthyști. Grav răniți, în apropiere de satul Socond (jud. Satu Mare), au fost aduși la Stremț, unde era un spital de campanie. Nu au putut fi salvați și-și dorm somnul de veci în acest cimitir. Mormintul este protejat cu un gard din leături.

Pe crucea de lemn, a fost fixată o placă din tablă pe care citim următoarea inscripție: „Aici odihnesc eroii căzuți în lupte pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist (hitleristo-horthyst n.n.): sold. Vezeanu Radu-Călinești, Olt înm. 20.X.1945; Căpr. Ghițureanu C-tin — Almaj Dolj; sold. Epure Ioan — Bogdănești Bacău înm. 22.XI.1944”.

Cei trei eroi și-au jertfit viața cu câteva zile înainte de a fi restabilită granița de vest a României, la 25 octombrie 1944.

TRAIAN URSU

LES MONUMENTS HISTORIQUE DE LA COMMUNE DE BĂSEȘTI—LE DÉPARTEMENT DE MARAMUREȘ

(Resumé)

Dans la commune de Băsești et les villages-satellites, Săliște et Stremț, il y a sept monuments historiques consacrés à la personnalité de George Pop de Băsești (1835—1919) et Francisc Hossu-Longin (1847—1935) ainsi qu'aux héros des localités mentionnées.

⁴⁶ Informațiile au fost comunicate de către d-na Safta Robu, soția fostului director, învățătorul Vasile Robu.

⁴⁷ Darea de seamă pe anul 1934, în „România eroică”, 5—6/1935, p. 19.

⁴⁸ Monumentul a fost prezentat în *Marmația*, 5—6, 1979—1981 p. 362—363. Acolo nu au fost nominalizați eroii din al doilea război mondial. Dăm numele lor aici: Pop Teodor, Pop Mihai, Mărieș Traian, Pop Vasile, Boitor Ambrozie, Pop Ambrozie, Pop Gheorghe, I. Ioan, Rus Gheorghe I. Gh., Ianoș Vasile, Ianoș Dumitru, Roatiș Florian, Pop Ioan I. t., Marinca Victor Pop Gheorghe. Se impune refacerea inscripției și transcrierea numelor eroilor din cele două războaie mondiale pe plăci de marmoră, care să fie fixate pe monument.

⁴⁹ Informații primite, în data de 13.09.1979, de la Bretan Onuț, de 75 de ani, din satul Săliște nr. 15.

George Pop de Băsești a consacré toute sa vie à la lutte pour les droits et les libertés nationaux des Roumains à l'époque de l'Empire austro-hongrois, en tant que président du Parti National Roumain de la Transylvanie et de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1-er Décembre 1918, laquelle a imposé l'union définitive de la Transylvanie à la Roumanie.

Francisc Hossu-Longin, combattant lui aussi en faveur des droits des Roumains, a été l'un des défenseurs des Roumains dans le procès du Mémorandum.

Les héros évoqués sont tombés pendant les deux guerres mondiales, en lutte pour l'affranchissement des terres roumaines du joug des envahisseurs étrangers.

IOAN DRAGOMIR (1922—1912)

Printre fruntașii revoluției de la 1848—1849 din Transilvania alături de Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian, Iacob Deleu etc. un loc de seamă îl ocupă și protopopul tractului Ciocmani — Ioan Dragomir.

Ultimul preot diecesan din vremurile acelea cind „potirele erau din lemn, iar preoții de aur” s-a născut la 11 februarie 1822 în satul Copalnic — Mănăstur (jud. Maramureș) într-o veche familie nobiliară românească așezată aici în prima jumătate a veacului XVII (1635).¹ Cum familia Dragomir a pierdut diploma de înobilare, Congregația generală a nobililor din comitatul Solnocul de Mijloc care a avut loc la Acși (20 martie 1651)² a hotărât să i se ateste oficial calitatea de nobil primind cu această ocazie o nouă donațiune sub blazonul de Kesely Dragomir de Kopalnic—Monastur — titlu folosit ulterior de unii membrii ai familiei pentru a beneficia de anumite privilegii oferite de stăpînire³.

Preocupată de a da o educație și cultură aleasă tinărului vlăstar, familia îl trimite pe Ioan Dragomir să frecventeze cursurile școlii călugărilor minoritari din Baia Mare. Urmează apoi filozofia la Lyceum Episcopalis „Simeon Krainic” din Blaj unde are ca profesori pe Simion Bărnuțiu și Timotei Cipariu.⁴ După absolvirea studiilor filozofice la 23 iulie 1842 cu calificativul de „prim eminent” Ioan Dragomir urmează teologia la Blaj⁵ și se hotărăște să îmbrățișeze cariera ecleziastică. După căsătoria cu Agneta Hossu, fiica protopopului din Lozna (jud. Sălaj), la începutul anului 1848 este numit paroh al bisericii din Letca cu un salariu de 400 florini. Crescut și educat în spiritul principiilor și ideilor marilor săi dascăli revoluționari, tinărul preot renunță la slujirea altarului acestei biserici și va participa activ la lupta pentru emanciparea politică și culturală a românilor din valea Someșului sălăjean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ioan Dragomir, animat de un puternic patriotism și dor nemărginit de libertate națională la vestea izbucnirii revoluției de la 1848 la Budapesta, împreună cu tinerii canceliști chioreni sosiți acasă de la Tirgu Mureș, Vasile Buteanu, Vasile Dragoș și teologul Ioan Popovici copiază și răspîndește în satele districtului Chioar manifestul intitulat „Fraților români”⁶ și îndemna pe locuitorii acestui ținut să se ridice hotărît la luptă pentru a sfărîma lanțurile robiei. Cu toate măsurile deosebit de severe luate de către autorități pentru a împiedica tinerii intelectuali să „periclitaze ordinea publică” aceștia reușesc să ia legătura cu conducătorii locali ai maselor de iobagi și jeleri printre care amintim pe Ignat Princu și Ioan Chiș. Cu ajutorul acestora în a doua jumătate a lunii aprilie și în prima parte a lunii mai 1848 Ioan Dragomir organizează numeroase adunări sătetești⁷ prin care cere recunoașterea națiunii românești și protestează energic împotriva hotărîrii oficialităților Chioarului luată în adunarea de la Șomcuta din 10 aprilie 1848 de unire a districtului cu Ungaria.

După un drum lung și obositor, înfruntînd mari obstacole, Ioan Dragomir alături de ceilalți delegați chioreni ajunge la Blaj cu două zile înaintea marii adunări⁸. Aici, la 3/15 mai 1848 în fața mulțimii tinărului revoluționar se pronunță cu fermitate împotriva unirii acestui pămînt strămoșesc cu Ungaria atîta timp cît românii nu dobîndesc drepturi egale cu celelalte nații din Transilvania. În virtutea unor străvechi și multiple legături ale chiorenilor cu frații lor români de la est de Crapeți Ioan Dragomir cere „unirea Ardealului cu Moldova”⁹. Printre

¹ S. Năprădeanu, în „Orientul român”, nr. 2—3, Cluj, 1913, p. 91—96.

² V. Hossu, *Istoricul localității Răstoci* (II), în *Acta MP*, VI, 1982, p. 353.

³ S. Năprădeanu, *op. cit.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ A. Vaida, *Participarea Chioarului la revoluția românilor din Transilvania în 1848*, în *Marmatia*, IV, 1978, p. 113.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem*, p. 114

⁹ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția română din Transilvania în anii 1848—1849*, V, p. 299.

membrii delegației însărcinate de Marea Adunare să prezinte Dietei hotărârile luate de nația română pe Cîmpul Libertății de la Blaj alături de Vasile Buteanu se afla și tinărul preot maramureșan.¹⁰ Dezamăgit de faptul că Dieta nu a luat în seamă doleanțele îndreptățite ale națiunii române, Ioan Dragomir se reîntoarce în sinul familiei la Lozna unde informează pe sătenii de cele întâmplate la Blaj. Pînă la sfîrșitul revoluției, el va fi supravegheat îndeaproape și permanent persecutat de către autorități.¹¹

După înfrîngerea revoluției, în anul 1850 ia în primire parohia din Letca, iar apoi doi ani mai tîrziu este numit paroh protopop al „vastului protopopiat de Ciocmani”, calitate în care acționează cu pasiune pentru buna organizare a parohiilor și mai cu seamă a „școalelor populare” din satele Chioarului someșan.¹² Astfel la 15 noiembrie 1858 protopopul Dragomir cere cu insistență episcopiei din Gherla să numească dascăli capabili pentru școlile din satele Someș-Guruslău și Ciocmani în care sătenii au strîns cite 120 florini pentru plata docentelui.¹³ La cererea sa episcopia va confirma la 11 ianuarie 1859 învățător la școala din Ciocmani pe Georgiu Moroșanu — tinăr absolvent al preparandiei din Năsăud.¹⁴ La 14 noiembrie 1860 seizează aceeași episcopie de nepăsarea autorităților habsburgice față de viitorul școlii românești și acuză prefectura din Glod că nu manifesta interes pentru înființarea de școli în satele tractului.¹⁵ În calitate de membru al comisiei școlare permanente din districtul Chioar împreună cu protopopul din Șomcuta, propune autorităților la 17 iulie 1861 să construiască cit mai repede localuri de școli în toate satele protopopiatelor din teritoriu.¹⁶

Om de aleasă cultură, I. Dragomir păstrează o strînsă legătură cu foștii lui dascăli și marile personalități ale vieții politice și culturale din Transilvania. La 18 iunie 1854 îi trimite lui Timotei Cîpariu prin elevul acestuia Ioan Balint suma de 1 florin cu rugămîntea de a-i expedia un exemplar din „Gramatica limbii române”.¹⁷ Alături de mari personalități ale scrisului românesc transilvănean — George Barițiu, Iosif Vulcan, Iustin Poptiu etc. protopopul Ciocmanilor este membru cotizant al ASTREI și participă activ la manifestările organizate de aceasta importantă societate culturală.¹⁸ Un rol deosebit l-a avut în pregătirea, organizarea și desfășurarea adunării generale de la Șomcuta din 10—11 august 1863 cu care ocazie s-a constituit despărțimîntul chiorean al acestei societăți.

La 23 martie 1861 în adunarea generală a Comitetului districtual desfășurată la Șomcuta, I. Dragomir în numele celor 352 de membri de drept ai adunării și a 68 de membri onorifici (G. Barițiu, Iacob și Andrei Mureșan, Iakob Mór etc.) salută cu bucurie numirea în fruntea Chioarului a revoluționarului Pop Sigismund căpitan suprem de origine română „născut din finulu și Naționalitatea acestui Districtu”.¹⁹ Cu această ocazie el își exprimă nădejdea că în viitor toți locuitorii acestui ținut să fie „frazi în limba mamasca conform egalei îndreptățiri iar „binele de obsec și fericirea acestui Districtu din di in di să crească” avînd la baza înfrățirea dintre națiunile compatriote.²⁰ Deși tractul Ciocmani era greco-catolic, protopopul Ioan Dragomir militează pentru unitatea spirituală a tuturor locuitorilor lui. În diferite ocazii solemne, cu prilejul sfințirii unor biserici, dar uneori chiar în același altar primea preoți de confesiune ortodoxă invocînd faptul că rugăciunile comune sînt mai bine primite de Dumnezeu.²¹

Hotărîrea abuzivă a Dietei din Cluj de la sfîrșitul anului 1865 cu privire la unirea Transilvaniei cu Ungaria²² a stîrnit proteste numeroase din partea intelectualilor, deputaților și a tuturor locuitorilor din această parte a țării. Împotriva acestei fărădelegi se va pronunța și I. Dragomir care

¹⁰ A. Vaida, *op. cit.*, p. 114.

¹¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 471.

¹² S. Năprădeanu, *op. cit.*

¹³ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Episcopia Gherlei, 1858, dosar 4482.

¹⁴ Ibidem, 1859, dosar 505.

¹⁵ Ibidem, 1860, dosar 2008.

¹⁶ Ibidem, fond Chioar 101, cota 115.

¹⁷ Ioana Botezan, Al. Matei, *Arhiva personală a lui Timotei Cîpariu*, catalog, București, 1982, p. 176.

¹⁸ „Transilvania”, Sibiu, 1869, p. 229.

¹⁹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Chioar, 1861, cota 115.

²⁰ Ibidem.

²¹ S. Năprădeanu, *op. cit.*

²² V. Chereșteșu și colaboratorii, *Din istoria Transilvaniei II*, p. 183.

în anul următor înaintează fișpanului Vèer Farkas din Dej un protest prin care demonstrează netemeinicia acestui act nesăbuit:²³.

După ce este numit paroh în Năpradea, protopopul I. Dragomir va lua parte activă la viața politică și culturală din Sălaj unde își manifesta o stimă deosebită și colaborează fructuos cu G. Pop de Băsești²⁴. Ultimii ani de viață îl găesc la casa fiului său Teofil Dragomir din Lupoia unde se va stinge din viață. La 28 octombrie 1912 sicriul cu rămășițele pămîntești este adus la Năpradea²⁵. „Poporenii” din această localitate au întimpinat cosciugul la marginea hotarului cu prapori și făclii aprinse aducînd un ultim omagiu celui care prin întreaga activitate s-a dovedit a fi marele patriot, inimosul cărturar și ctitorul Chioarului românesc — I. Dragomir.

VALER VLAD

IOAN DRAGOMIR (1822-1912)

(Summary)

The paper presents bibliographical data about the life and activity of Ioan Dragomir scholar and politician, leader of the romanians in the revolution of 1848, whose personality has not been known very well.

He was born in a Romanian noble family in Copalnic village (Mănastur, Maramureș county). He attended the secondary school by the Minorit Order in Baia Mare and studied theology and philosophy in the Teologic Greek-Catholic Institute in Blaj. He took an active part in the 1848 revolution while he lived in Chioar region (in the northern part of the Sălaj county). Then became archpriest at Ciocmani, where he fought for the cultural and political rights of the Romanians from this district.

²³ S. Năprădeanu, *op. cit.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

IOAN POP FLORANTIN

—contribuții bio-bibliografice—

Sălăjeanul Ioan Pop Florantin, filosof și estetician, dascăl de prestigiu, autor de lucrări teoretice și manuale școlare de filosofie, estetică, psihologie și logică, nuvelist de excepție și bun poet, rămîne pînă astăzi un nedreptățit al istoriei literare.

Menționat în treacăt în rîndul scriitorilor afiliați „Junimii” ieșene, Ioan Pop Florantin este, pentru publicul larg, un necunoscut, imaginea sa fiind chiar denaturată, mai ales datorită lui Iacob Negruzzi. S-a întîmplat aceasta datorită îndelungii sale adversități cu societatea culturală ieșeană, fapt paradoxal, deoarece scriitorul, care a și frecventat întrunirile junimiste, rămîne unul dintre cei mai reprezentativi literați ai grupării. De altfel, lucrările sale au fost publicate constant în „Convorbiri literare”. În fapt nu a existat o adversitate de principii, ci mai mult adversități personale ale lui Florantin cu unii dintre junimiști. Scriitorul nostru a fost, se pare, victima unui nemăsurat orgoliu, manifestare a unei maladii mintale, iar mania persecuției îl făcea să exagereze unele întîmplări, adesea banale, considerîndu-le rezultatele ale unui adevărat complot împotriva sa. Convins de faptul că este nedreptățit, profesorul se lansează în violente polemici cu junimiștii; i se răspunde uneori prin ignorare, alteori cu violență — rezultatul este oricum defavorabil scriitorului nostru, ale cărui scrieri au fost citite, cel mai adesea în grabă și condescent, ocolite apoi, rămînînd, de peste o sută de ani, între paginile revistei „Convorbiri literare”, sau în prime ediții.

Să ne amintim cîteva date despre cel care constituie obiectul lucrării de față, precizînd că documentele prezentate în continuare nu au fost publicate pînă în prezent.

Ioan Pop Florantin s-a născut la 8 august 1843, în localitatea Popteleac, din județul Sălaj, ca fiu al lui Vasilică și al Mariei Pop, „proprietari”, de religie greco-catolică. Absolvent al gimnaziului din Cluj, în 1863, urmează apoi studii de filologie la Universitatea din Viena și trece în România, în 1868, ca profesor la Liceul din Botoșani, în 1869 este profesor de filosofie la Bîrlad, iar în 1870 se transferă la Iași, la Liceul Central (Liceul Național), unde va funcționa pînă la pensionare, în 1899. Între timp a suplinit și catedra de filosofie de la universitatea ieșeană, în 1872—1873, în locul lui Titu Maiorescu. Acestea sînt datele biografice consemnate de istoria literară pînă în prezent.

Cercetarea documentelor de arhivă ne oferă însă satisfacția descoperirii de noi mărturii, de epocă, privind personalitatea literatului.

Căsătorit mai întîi cu Ecaterina Șarban, cu care a avut patru copii, profesorul divorțează, la 11 octombrie 1883. Se dovedește a fi un tată bun, totuși, odată ce își asumă creșterea și îngrijirea a trei dintre copii (Julieta, Laurențiu și Elvira), doar Amedeu nevîrstnic, rămînînd în grija mamei (Arh. Stat.Iași. fond Starea civilă Iași, ds. 6755/1885, f. 6). Ba tatăl se preocupă

de a asigura copiilor o educație îngrijită, fiica sa Julieta urmînd „Piano și Armonie” la Conservatorul ieșean.

După doi ani de burlăcie, în august 1885, Iacob Negruzzi, pe atunci ofițer al Stării civile, oficiază căsătoria lui Florantin cu Amalia Lepădat, „de 25 ani”.

Să ne întoarcem însă cu cincisprezece ani mai devreme, la începuturile carierei sale ieșene.

La 17 iulie 1870 Florantin venea la Iași, ca profesor de filosofie la Liceul Național, iar de la 19 decembrie 1872 pînă la 5 mai 1873 suplinea catedra de filosofie de la Universitate. A pierdut catedra odată cu venirea lui T. Maiorescu. La 15 mai, același an, susține un examen pentru ocuparea catedrei de pedagogie la Școala Centrală de fete din Iași, dintre cei patru candidați el prezentîndu-se cel mai bine. La Arhivele Statului din București, în fondul de arhivă al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, ds. 2326/1873, f. 259—283, se păstrează încă cererea de admitere la concurs a lui Florantin, din care reiese că la data respectivă publicase opul intitulat „*Fundamente de Filosofie*”. Și broșura „*Întregirea educațiunei*”. Se păstrează, de asemenea, lucrările profesorului, adevărate eseuri, cum ar fi: *Cultura caracterului moral*, *Despre cultura estetică*, *Privire istorică asupra modurilor de educațiune în secolele trecute la popoarele cele mai însemnate*. Deși recomandat de comisia examinatoare, în urma obținerii celor mai bune rezultate, la numirea pe post a fost preferat un alt candidat. Se pare deci că sentimentul de frustrare a fost, în cazul profesorului, alimentat de reale nedreptăți. Oricum profesorul este apreciat de către confracții ieșeni, membrii Consiliului Universitar numindu-l adesea ca delegat pentru comisiile de examene de la școlile secundare din Iași.

Pasionat de pedagogie, estetică și psihologie Florantin, deși avea o situație materială relativ modestă, se oferă să susțină un curs gratuit, la Universitate, „asupra Pedagogiei și a Esteticei, împreună cu fundamentul lor din Psihologie”, considerînd că fără asemenea noțiuni în formarea cadrelor din învățămînt „sufere instrucțiunea în grad foarte simțit”. Conducerea ministerului îi aprobă ținerea cursurilor „fără însă ca prin aceasta să i se constituie vreun drept cînd catedra de pedagogie se va prevedea prin buget”. Profesor dedicat mîinii sale Pop Florantin este recunoscut ca atare și la 3 februarie 1879 devine director al Liceului Național din Iași. (conf. ds. 2/1879, f. 26 și urm., din fondul Liceului Național Iași, de la Arh. Stat. Iași).

Noua funcție îi dă ocazia de a-și exprima puncte de vedere pertinente cu privire la sistemul de învățămînt, programa școlară, metode de stimulare a elevilor. La 21 februarie 1869, de exemplu, într-un „protocol” adresat Ministerului Instrucțiunii Florantin solicită să se acorde mai multă atenție unor obiecte precum caligrafia, desenul, muzica și gimnastica, socotite de el ca fiind necesare pentru formarea gustului estetic al elevilor, pentru stimularea aptitudinilor lor artistice și dezvoltarea armonioasă directorul de școală insistă, de asemenea, asupra importanței pe care o are controlul medical și asistența medicală acordată elevilor. (Arh. Stat. Iași, fond Liceul Național Iași, ds. 2/1879, f. 61—62).

Atunci cînd consideră că este necesar Florantin nu ezită să solicite fonduri pentru nevoile școlii pe care o conduce. Solicitarea sa de subvenție

pentru tipărirea anuarului liceului este un model de elocință, relevând totodată un observator atent al psihologiei copilului. El consideră că anuarul are o deosebită influență „asupra tuturor acelorora de la care atîrnă progresul instrucțiunii și a educației, părinții, profesorii, elevii”. Pedagog prin vocație, profesorul exprimă adesea, în corespondența cu Ministerul, puncte de vedere interesante cu privire la desfășurarea procesului educațional. El propune „modificări în legea și regulamentele școlare”, în august 1880, insistînd asupra necesității introducerii „cunoștinței meseriilor”, apreciînd că „Prin această măsură se ridică generația de tinerime, care prețuiește meseriile și în parte le și exercită”; se pare că avem de-a face cu propunerea introducerii învățămîntului profesional. În același raport către conducerea ministerului se propune introducerea stenografiei la clasele superioare; la terminarea studiilor pedagogul sugera ca elevului să i se elibereze un certificat cuprinzînd și mediile la obiectele de învățămînt — ceea ce astăzi numim „foaie matricolă”. În ceea ce privește cadrele didactice, directorul Liceului Național susținea necesitatea susținerii și a unor examene de pedagogie și „didactică” (metodică), pentru ocupare catedrelor. Bun cunoscător al psihologiei copiilor, Ioan Pop Florantin se gîndește și la organizarea programului lor extrașcolar, astfel în timpul directoratului său, la 19 februarie 1881, ia ființă Clubul elevilor Liceului Național din Iași. (Arh. Stat. Iași, fond Liceul Național, ds. 6/1881).

Apreciat de colegii de breaslă pentru competența-i profesională, Florantin este ales președinte al Societății didactice din Iași, în aprilie 1881, printre cei ce l-au votat numărîndu-se și C. Meissner, Al. Lambrior, M. Pompiliu, D. Pastia ș.a.

Sălăjanul avea un acut sentiment al datoriei și atunci cînd considera că nu a reușit să ajungă la scopul urmărit, întru-un timp convenabil, indiferent de motivație, nu pregeta să-și decline competența. Este și motivul pentru care, în iulie 1881 își prezintă demisia din postul de director al Liceului Național din Iași, renunțînd, în același an și la președenția Societății didactice; a rămas, în continuare un bun profesor, deși nu a reușit să obțină catedra universitară pe care a dorit-o atît de mult.

În afara preocupărilor legate de catedră, Florantin a și scris, destul de mult. Încă din anul 1868 a devenit membru al „Junimii” ieșene. Trimisese, pentru a fi publicat în „Convorbiri . . .”, un studiu, *Der psychische Moment*, tradus în românește, dar fusese respins. În același an însă, la 15 decembrie, nuvela sa *Decebal*, citită la „Junimea” de Maiorescu, întrunește unanime aprecieri. Mentorul junimiștilor îi și scrie autorului: „Mie îndeosebi mi-a plăcut tonul susținut în întreaga comunere și stilul ei cel sobru. Măsura estetică este pretutindenea păstrată și nici unul din cuvintele ce le-ați întrebunțat nu s-ar putea schimba. „Nuvela, de o certă valoare, îi va da și poreacla în rîndul junimiștilor. Apreciat de membrii societății culturale, „Decebal” va ține și prelecțiuni, fiind prezent, de exemplu, la 28 februarie 1871, cu o conferință despre „Forma estetică”. După scurtă vreme intervin însă neînțelegeri cu junimiștii. T. Maiorescu îl solicită să țină o conferință în care să combată naționalismul, Florantin, după propria-i mărturie, refuză indignat. Este doar prima dintr-un lung șir de neînțelegeri, care duc la un adevărat război între unii dintre junimiști

și scriitorul deja cuprins de mania persecuției. Cu toate acestea lucrările îi sînt publicate și în 1871 în „Convorbiri . . .”, iar prezența sa la adunările junimiste este atestată, în 1883, de o maximă notă în „Albumul”, început încă din 1865. De altfel, avea aceleași idealuri estetice cu gruparea ieșeană și nu s-a dezis de acestea niciodată.

Fără a fi un scriitor prolific Florantin a scris destul de mult și mai ales cu har. Meritorii sînt, în special nuvelele (*Decebal, Pribeagul, O floare albă, Juanita, O casă neagră, Tuhutum, Zoa-Zuirvan*), caracterizate de o atmosferă stranie, romantică, personajele sînt ființe straniu și ele, desprinse din legendă și basm. Se adaugă nuvelor cîteva romane, inferioare ca valoare (*Romeo, Horea, Avram Iancu, regele Carpaților*), o epopee amplă, *Ștefaniada*, o piesă de teatru, *Avram Iancu*, versuri, adunate în volumele *Cîntece voinicești despre zile din bătrîni* și *Anecdote populare*.

I. Pop Florantin este însă și autorul primelor tratate de estetică tipărite la noi, fiind cel dintîi român ce a alcătuit un sistem estetic, pe care l-a și explicat pe larg. L-a continuat pe Maiorescu, fără a împrumuta din scrierile acestuia, l-a precedat pe M. Dragomirescu, ale cărui opinii le-a anticipat adesea. Pentru scriitorul junimist plăcerea estetică este cu totul în afara necesităților practice, caracterizîndu-se prin seninătate și independență. Plăcerea estetică apare, doar sufletul se află în stare de „joc”, adică în deplină libertate, apare astfel „frumosul în sine”, dar și „uritul” — atunci cînd jocul nu prieste spiritului. Pentru a putea provoca frumosul, trebuie ca jocul estetic să fie proporționat, moderat și armonic. Iată, deci, că idealul estetic al lui I. Pop Florantin apare a fi de natură clasică și junimistă.

A scris multe lucrări de specialitate în estetică. *Principii fundamentale pentru filosofia limbii* (1869), *Filosofia în liceu* (1871), *Fundament de filosofie* (1871), *Estetica I* (1874), *Specificări asupra artei* (1894), *Estetica II* (1887), *Reforma metoadelor în știință și practică și teoria consecutivismului universal* (1895), *Frumusețea liniară și frumusețea omului* (1897), unele dintre acestea fiind manuale pentru școlarii timpului. Dascăl pasionat, a avut preocupări de pedagogie și a popularizat metodele lui Froebel privind educația copiilor. În sfîrșit, a descoperit o metodă originală a telepatie.

S-a stins în 1936, la 93 de ani.

Vom prezenta, în continuare, cîteva documente, inedite pînă în prezent, ce relevă aspecte variate din cariera didactică și publicistică a lui I. Pop Florantin, căutînd astfel să completăm documentația, nu foarte bogată, utilă unei necesare monografii a omului de cultură.

DAN JUMARA

ANEXA :

I. Documente referitoare la viața familială.

1. 1885 august 24 — Cerere a lui I. Pop Florantin, adresată ofițerului stării civile, prin care solicită îndeplinirea formalităților necesare pentru căsătoria sa cu Amalia I. Lepădatu.

Domnule ofițer !

Subsemnatul Ioan Pop Florantin, în etate de 42 ani, de profesiune profesor domiciliat în desp. I. comuna Iași, divorțat, fiu al d-lui Vasile Pop, decedat și a doamnei Maria, ase-

menea decedată, declar că voiesc a lua în căsătorie pe doamna Amalia I. Lepedat, în etate, de 25 ani, fără profesiune, domicilată în Braşov, Transilvaia, văduvă, fiica d-lui. Ioan Circa, decedat şi a doamnei Maria Circa, domicilată în Săcele, Transilvania, lângă Braşov, şi vă rog a înainta publicaţiunile cuvenite la Casa comunală şi la Biserica Sf. Prasciava de sus.

Primiţi vă rog, domnule ofiţer, asigurarea distinselor mele consideraţiuni.

Iaşi, 24 august 1885

Ioan Pop Florantina

Onor D-sale,

D-lui Ofiţer al Statului Civil Comunei Iaşi

Arh.Stat.Iaşi, fond Primăria Iaşi — Starea civilă, ds. 6755/1885, f. a.

2. 1895 august 16 — Cererea a lui I. Pop Florantin, adresată directorului Conservatorului din Iaşi, pentru a o înscrie pe fiica sa, Julieta, la clasa de pian şi armonie.

Domnule Director

Subsemnatul vă rog să binevoiţi a reînscris pe fiică-mea, Julieta Florantin, ca elevă la Conservatorul ce dirigeţi şi anume la obiectele Piano, şi, Armonie, pentru anul şcolar 1895—1896.

Primiţi, vă rog, Domnule Director, asigurarea distinselor mele consideraţiuni.

Iaşi, 16 august 1895

Ioan Pop Florentin

profesor la Liceul din Iaşi

Onor D-sale,

Domnului Director al Conservatorului de Muzică şi Declamaţiune Iaşi

Arh.Stat.Iaşi, fond Conservatorul de Muzică, ds. 1, 1895—1896, f. 112

II. Documente referitoare la activitatea didactică

3. 1873 iunie 4 — Proces-verbal al juriului examinator al aspiranţilor la Catedra de pedagogie de la Şcoala centrală de fete din Iaşi.

Din cuprinsul documentului rezultă că I. Pop Florantin a prezentat următoarele documente:

- Libelul de Inscricţiune a cursurilor Facultăţii Filosofice de la Universitatea din Viena;
- Testimon de Bacalaureat de la Liceul din Claudiopole;
- Numirea în calitate de profesor provizoriu la catedra de filosofie de la Liceul din Iaşi;
- Opul intitulat „Fundamente de Filosofie”;
- Broşura „Întregirea educaţiunei”.

Arh.Stat.Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, ds. 2326/1873, f. 259—260

Notă: Din cuprinsul procesului-verbal rezultă că I. Pop Florantin a obţinut rezultatele cele mai bune şi a fost recomandat de comisie pentru ocuparea catedrei; a fost preferat însă, un alt candidat, George Buşureanu. În dosarul menţionat se află şi textele lucrărilor scrise prezentate ca probe de concurs de Florantin (f. 266—286).

4. 1879 decembrie 30, Iaşi — Adresă semnată de I. Pop Florantin, director al Liceului Naţional din Iaşi, prin care se înaintează rectoratului Universităţii programa examenelor semestriale.

Iaşi, 30 dec. 1879

Domnule Rector,

Am onoarea a vă prezenta, anexat la această adresă, programa examenelor de finea semestrului I a anului şcolar 1879—'80, elaborată de consiliul şcolar, conf. art. 84 din regulamentul de ordine şi disciplină pentru licee.

Primiţi vă rog, domnule Rector, asigurarea distinsei mele consideraţiuni.

Director,

Ioan Pop Florantin

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”-Iași, Rectoratul, ds. 400/1879, f. 2, 4.

5. 1874 decembrie 22, Iași — Proces-verbal încheiat de membrii Consiliului Universitar, privind numirea delegaților pentru comisiile de examene de la școlile secundare din Iași, în care este menționat și Florantin.

3. La Gimnaziul Ștefan cel Mare: Petru Poni, V. Burlă, Pop Florantin.”

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Rectorat, ds. 14/1874, f. 2,v.

6. 1877 decembrie 13, Iași — Cerere a lui Ioan Pop Florantin, adresată rectorului, prin care solicită permisiunea de a ține un curs gratuit de estetică, pedagogie și psihologie.

Iași, în 13/1 dec. 1877

Domnule Rectore,

Subsemnatul cu profund respect vin a vă ruga să binevoiți a mijloci să mi se acorde autorizațiunea de a face, la Facultatea de Litere de la Universitatea din Iași, un ciclu de lecțiuni publice gratuite — asupra Pedagogiei și a Esteticei, împreună cu fundamentul lor din Psihologie.

În această cerere mă razim pe următoarele:

1. Pe cînd la Universitatea din București s-a înființat catedra pentru acest curs literar, la Universitatea din Iași aceasta nu s-a făcut încă.

2. Tinerii studenți de la Facultatea de Litere se consacră la misiunea de profesori — și cu durere se constată că fără cursul amintit suferă instrucțiunea în grad foarte simțit.

3. Onor Ministerul al Instrucțiunii în foarte multe rînduri m-a anumit în comisiuni examinatoare din aceste materii, m-a numit chiar și președinte într-o comisiune formată la Universitate, recunoscîndu-mă de specialist.

4. În 1873 subsemnatul am făcut asemenea curs, ca suplinitor la catedră de filosofie la Universitate.

primiți vă rog, Domnule Rector, expresia respectului meu.

Ioan Pop Florantin
profesor de filosofie la
liceul central din Iași

on.d.s.

Domnului Rector al Universității — Iași

Arh. Stat. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectorat, ds. 344/1877, f. 4.

7. 1878 ianuarie 4, București — Adresă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, către Rectoratul Universității din Iași, prin care se aprobă susținerea unui curs gratuit de pedagogie și estetică de către Pop Florantin.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice

București, 4 ian. 1878

Domnule Rector,

Avînd în vedere cererea ca v-a adresat dl. Ion Pop Florantin, profesorele de filosofie de la Liceul d-acolo, subscrisul, auzind pe Consiliul permanent de Instrucțiune, are onoare a vă face cunoscut că aprobă propunerea d-lui Florantin de a ținea la acea Universitate un curs liber și gratuit de Pedagogie și estetică, fără însă ca prin aceasta să i se constituie vreun drept cînd catedra de pedagogie se va prevedea prin buget.

primiți, Domnule Rectore, asigurarea prea deosebitei mele considerațiuni.

Ministru,

(s.s. indescifrabil)

D-lui. Rector al Universității Iași.

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași — Rectoratul, ds. 344/1877, f. 6.

8. 1888 ianuarie 11, Iași — Cerere a lui Ioan Pop Florantin, adresată rectorului Universității din Iași, prin care solicită să fie numit ca suplinitor al catedrei de psihologie, estetică și pedagogie.

Se recomandă d-lui Decan al Facultății de Litere cu rugămintea de a o supune în dezbateră Consiliului acelei Facultăți. Rector, N.C.

11 ianuarie 1888

Domnule Rector,

Subsemnatul, fiind sigur de solitudinea Dv. de a nu mă sta nesuplinită catedra de psihologie, estetică și pedagogie, de la Universitatea ce dirigeți, rămasă vacantă de demult și avind suficiente probe despre calificațiunea mea, în special pentru ramurile aceluși serviciu, vin prin aceasta, cu respect, a Vă ruga, să binevoiți, prin respectivul consiliu universitar, a lua în considerațiune actele și publicațiunile mele, alăturate pe lângă aceasta, și, pe baza lor a mă recomanda domnului ministru al instrucțiunii, ca să fiu numit suplinitor la citata catedră, pînă la concursul ce urmează a se ține și la care voi fi concurent.

Actele presintate.

1. Testimonium maturitatis, după 8 clase liceale;
2. Acte despre absolvirea cursurilor Facultății Filosofice de la Universitatea din Viena; despre esamene speciale din estetică etc., despre concursul meu din filosofie, depus în 1868, și numirea mea pe baza lui; despre numirea mea ca suplinitor la catedra de filosofie de la Universitatea din Iași, unde am funcționat pînă la numirea d-lui titular;
3. Două acte de la Academia imperială de Științe din Viena, probînd că acea onor Academie a adoptat o lucrare a mea în materie psihologică și a încorporat-o în seria publicațiunilor sale (volumul pe Iulie 1868), plătiindu-mi și un onorariu;
4. Acte și imprimare despre funcționarea mea ca director al Liceului din Iași.

Din publicațiunile mele în specialitățile catedrei în cestiune:

5. *Estetica generală* (baza psihologică).
6. *Estetica specială*, sau filosofia tuturor ramurilor de artă,
7. *Jocurile frobeliane*,
8. *Grădina de copii*.
9. Un studiu asupra generalizării instrucțiunii (3 fascicule „Universalul”), un studiu asupra didacticei clasei I primare (4 numere „Liberalul”), 2 conferințe publice în materii pedagogice (2 numere ziare),
10. *Metoda de a învăța aritmetica și desennul linear la începători*, (cărți aprobate), *Recreațiuni frobeliane* (aprobată).

Adaug că am depus și un concurs, cu succes, din pedagogie (dosarul din iunie 1873, la Ministr. Instr.).

Primiți, vă rog, Domnule Rector, deplinul meu respect.
Iași, 10 ian. 1888

Ioan Pop Florantin
profesor de filosofie
la
Liceul Statului

Onor D.S.d-lui. Rector al Universității din Iași

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectorat, ds. 575/1887, f. 209—209v.

9. 1879 mai 25, Iași — Memoriu al I. Pop Florantin, adresat ministrului instrucțiunii, prin care solicită fonduri pentru tipărirea anuarului Liceului Național din Iași, motivînd și necesitatea apariției.

Raport d-lui Ministru,

„Anuarul” acestui liceu nu s-a publicat de la 1863, adecă timp de 15 ani scolari, pe cînd anuarele altor școli (secundare, publice și private) s-au publicat și se publică și în pre-

zent, or nici nu putea fi altfel considerind excelentă influență ce au ele asupra tuturor acelorora de la care atrîna progresul instrucțiune și a educațiunei: părinți, profesori, clevii.

În special pentru acești din urmă, anuarul este marea judecată finală a anului școlar, la care fiecare trebuie să se aștepte cu adîncă încordare, și pentru aceasta trebuie să se prepare în cursul anului cu cea mai mare sollicitudine, așa că fiecare elev gîndindu-se, în cursul anului, neconținut la „anuaru”, realizează cele mai mari rezultate posibile, după puterile sale și își corege conduita cu adîncă îngrijire.

Domnule Ministru, în 10 ani de profesorat, ca diriginte al unor clase de liceu și — mai mult — în aceste 4 luni de directorat, făcînd tablouri lunare de clasificațiune, am sondat acele sentimente ale elevilor, care au cea mai mare influență asupra voinței lor de a învăța și de a se purta bine, și am constatat, că cel mai adînc și mai durabil impuls iau elevii. 1. din temerea de a nu fi văzuți de alte clase măcar ca demni de reprobare (Și prin urmare cu atît mai mult de publicul cetitor al anuarelor) și 2. din nobila ambiție de a fi cunoscuți ca demni de laudă.

Prin urmare, dacă am insera în „anuaru” lista elevilor demni de laudă și pe lingă aceasta — deja exemplul ultimului „anuaru” al acestui liceu — lista acelor elevi care nu au voit a studia după puterile lor și nu și-au coreg conduita, prin acest pedagogic act s-ar face un minunat stimîl pentru viitorii ani școlari.

În consecință subsemnatul am onoare, D-le. Ministru, a vă ruga să binevoiți a acorda pentru acest finit, o sumă, cit veți crede de cuviință, de exemplu de la două sute pînă la patru sute lei noi.

Binevoiți, etc.

Director,
I. P. Florantin

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectoratul, ds. 2/1879, f. 173—174.

10. 1881 aprilie 26, Iași — Proces-verbal de constituire a Societății didactice din Iași, al cărei președinte a fost ales I. Pop Florantin.

Proces-verbal

anul 1881, luna april în 26

Subsemnații membrii ai Corpului didactic din Iași, întrunindu-ne astăzi pentru a treia oară în Cancelaria Liceului din Iași, spre a constitui o *Societate didactică*, care să se ocupe cu chestiuni didactice, privitoare atît la știință și metodă cît și la direcțiunea generală a în vătămîntului, am hotărît ca dl. I. P. Florantin să fie însărcinat cu direcțiunea lucrărilor acestei Societăți.

Totodată am stabilit, ca regulă generală, ca întrunirea Societății să se facă tot la a doua duminică, adică în duminica întia și a treia din fiecare lună, rămînînd, cînd va fi trebuință, de a face convocarea anunțată prin jurnale, cînd se va putea anunța și obiectul ce va fi la ordinea zilei.

Finit pentru care s-a încheiat prezentul proces-verbal.

C. I. Stiubei, G. Ienăchescu, G. Alexandrescu, C. Meissner, A. Lambrior, Miron Pompiliu, P. Cujbă, D. D. Pastia, V. Receanu, G. I. Lucescu, B. Ionașcu, I. Răducănescu, C. Gri-gorescu ș.a.

Arh.Stat.Iași, fond Liceul Național Iași, ds. 11/1881, f. 2.

Notă. La fila 7, din același dosar, se consemnează demisia din funcție a lui Florantin.

11. 1881 iulie 21, Iași — Raport al lui I. Pop Florantin către ministrul instrucțiunii, prin care își prezintă demisia din postul de director al Liceului Național din Iași.

Nr. 291

21 iulie 1881

Raport confid. domnului Ministru
al Instrucțiunii

Consimțind în anul 1879, a primit direcțiunea acestui liceu, motivul meu nu a fost, diurna (70 lei pe lună), ci dorința mea de a contribui cu nebosire la ridicarea nivelului de valoare a acestui important institut, și cu bucurie am constatat rezultatele cuprinse în raportul meu nr. 197, din 4 august 1880. În acest de pe urmă an școlar, în care (contra regulamentului respectiv și contra uzului din toți anii trecuți) serviciul pedagogilor a lipsit de la cursuri nivelul de valoare al liceului, nota medie generală la studiu 5,31, nu a mai egalat pre acel al anului școlar precedent (nota medie 5,63), întrecind totuși pe mai toți ceilalți 10 ani anteriori, și tot astfel absențele nemotivate ale elevilor au fost și în acest an cu 14.000 mai puține decât în antepenultimul, luat de comparațiune din acest punct de vedere.

Stăruind, afară de aceasta și în alte interese ale elevilor, am izbutit a realiza și alte îmbunătățiri de diferită natură.

Însă, cu toate aceste, rezultatele la studiu și conduită mi se par nesuficiente, în comparațiune cu aceea ce doream și cred a se putea face, dacă directorul ar avea tot concursul regulamentar, de exemplu : ajutor de secretar și mai ales serviciul pedagogilor și pauzele de cursuri, conform regulamentului în vigoare. Și apoi și conlucrarea pentru arătatele rezultate mi-a fost, în acest an școlar, foarte mult îngreuiată prin diferite împrejurări.

Deci văzînd, cu durere, că, cu toate ostenele și sacrificiile mele morale și chiar fizice, din diferite cauze, cunoscute în parte și D-voastre, nu s-a putut atinge scopul, pentru care mă devotasem a conlucra, cînd am acceptat greaua sarcină a direcțiunii, din aceste motive, crezînd că îmi împlinesc o datorie, am onoare a vă mulțumi respectuos pentru încrederea cu care ați binevoit a mă onora și a vă ruga să binevoiți a primi demisiunea mea din postul de director al liceului.

Primiți etc.

Director : I. P. Florantin

Arh. Stat. Iași, fond Liceul Național Iași, ds. 2/1881, f. 72.

11. *august 1881, Iași* — Scrisoare a lui I. Pop Florantin, director al Liceului Național din Iași, prin care mulțumește poetului Vasile Alecsandri pentru un portret pe care acesta îl donase școlii.

D-lui. V. Alecsandri,

Primind portretul dăruit de Dv. acestui Liceu, vin, cu profundă venerațiune a vă exprima mulțumirile mele pentru acest dar, cu care încă o dată ați probat generoasa sollicitudine ce purtați pentru fiii României și prin care tinerele generațiuni își vor redeștepta totdeauna venerațiunea nobilelor idealuri, cărora Dv. ați servit și serviți cu atita succes.

Binevoiți a primi etc.

Director, I. P. Florantin

Arh.Stat. Iași, fond Liceul Național Iași, ds. 2/1881, f. 75.

III. Documente referitoare la prelecțiuni și conferințe

12. *1871 febr. 4, Iași* — Cerere a lui Titu Maiorescu adresată rectorului Universității din Iași, prin care solicită o sală pentru prelecțiunile „Junimii”, printre conferențieri se numără și Florantin.

Domnule Rector,

Am onoare a vă trimite programa prelecțiunilor publice, ce cițiva membri ai Societății „Junimea” vom ține în cursul lunii februarie și martie a.c. în sala Universității, încuviințată pentru acest scop printr-o decizie a Consiliului Academic încă de sub timpul rectoratului meu.

Primiți, domnule rector, încredințarea prea osebitei mele considerări.

Iași, 4 februarie 1871

T. Maiorescu

Anul al șaptelea, 1871

Prelecțiuni populare asupra semnelor de cultură în popoare

1. Duminică în 7 februarie: Introducere teoretică — Forma și fondul, dl. Maiorescu; 2. Duminică în 14 februarie: Familia, dl. Pogor; 3. Duminică în 21 februarie: Religia, dl. Maiorescu; 4. Duminică 28 februarie: Forma estetică, dl. Ion Pop Florantin; 5. Duminică 7 martie: Învățămîntul elementar: dl. Maiorescu; 6. Duminică 14 martie: Conștiința juniară, dl. N. Mandrea.

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectoratul, ds. 4/1870, f. 40.

13. 1877 decembrie 13, Iași — Cerere a lui I. Pop Florantin, adresată rectorului Universității din Iași, prin care solicită aula Universității pentru a ține o conferință publică, avînd tema „Tinerețea lui Ștefan cel Mare”.

Domnule Rector!

Subsemnatul, dorind a contribui la înnoirea amintirii despre eroii din trecut ai românilor, cu respect vin a vă ruga, să binevoiți a-mi acorda sala cea mare din palatul universității din Iași, pentru a ține o conferință publică gratuită, anume a ceti o compozițiune originală istorico-romantică asupra temei „Tinerețea lui Ștefan cel Mare”, anume duminică, în 11/6 decembrie 1877 curent, orele 1—2 d.a.

Mulțunîndu-vă, Domnule Rectore, vă rog să binevoiți a primi expresiunea respectului meu.

Iași, 13/1 dec. 1877

Ion Pop Florantin

prof. de filosofie la Liceul Central din Iași

onor. D.S. Domnului Rectore al Universității din Iași

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, ds. 344/1877, f. 3.

14. 1884 mai 8, Iași — Cererea lui I. Pop Florantin, către rectorul universității din Iași, prin care solicită acordarea aulei în vederea susținerii unei conferințe publice cu subiect didactic.

Domnule Rector!

Am onoare a vă ruga să binevoiți a-mi acorda sala Universității pentru ziua de 13 mai, curent, ora 2—3 p.m. spre a ține într-însa o conferință publică despre „Grădina de copii frobeliană”.

Primiți, vă rog, Domnule Rector, distinsa mea stimă.

Iași, 8 mai 1884

I. Pop Florantin

profesor de filosofie la Liceul din Iași

Onor D.S. D-lui, Rector al Universității — Iași.

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectoratul, ds. 507/1883, f. 20.

15. 1886 noiembrie 16, Iași — Cerere a lui I. Pop Florantin, adresată rectorului Universității din Iași, prin care solicită o sală în vederea susținerii unor conferințe pe teme de estetică.

Domnule Rector,

Subsemnatul, dorind a ține un număr de conferințe publice asupra Esteticei, vin, cu onoare, a Vă ruga, să binevoiți a dispune să se pună la dispozițiunea mea una din salele de prelegeri ale Universității ce dirigeți, pentru cîte o zi pe săptămîină la orele în cari asemenea sală va fi liberă.

Primiți, vă rog, Domnule Rector espresiunea distinselor mele considerațiuni.

Iași, 12 nov. 1886

Ioan P. Florantin

profesor de filosofie la
Liceul Statului în Iași

Onor. D.S. Domnului Rector al Universității — Iași.

Arh.Stat.Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Rectoratul, ds. 564/1886, f. 100.

BIBLIOGRAFIE

- G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 430—431.
- S. Cioculescu, V. Streinu, T. Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, 1971, p. 151.
- N. Iorga, *Pagini alese*, II, București, 1965, p. 96.
- I. Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, II, București, 1970, p. 375.
- D. Mănuță, *Scriitori junimiști*, Iași, 1971, p. 176—122.
- D. Vacariu, I. Arhip, *„Junimea și junimiștii”*, Iași, 1975, p. 18.
- *Istoria filosofiei românești*, București, 1973, p. 554—562.
- *Dicționar de estetică generală*, București, 1972, p. 275.
- *Istoria literaturii române*, București, 1973, p. 58—59.
- *Nuvela istorică românească în secolul al XIX-lea*, București, 1972, p. 131—132.

IOAN POP FLORANTIN

— contributions bibliographiques—

(Résumé)

Ioan Pop Florantin, philosophe et esthéticien, bon professeur, auteur des ouvrages théoriques et manuels scolaires de philosophie et psychologie, logique et esthétique, auteur de contes et nouvelles et poète, reste, jusqu'à nos jours, traité injustement par l'histoire littéraire. L'auteur a eu la malchance d'avoir suscité l'adversité des membres de la Société culturelle „Junimea”, il a eu des polémiques vénémeuses avec beaucoup d'entre eux. Son image est ainsi dénaturé, surtout à cause de Iacob Negruzzi, qui l'a dénigré aux yeux de la postérité, quo qu'il l'ait publié dans la revue „Convorbiri literare”, Florantin étant, pour ses principes, un vrai „junimist”.

S'il avait été disparu après 1870, l'histoire littéraire l'aurait peut-être considéré parmi les classiques. Mais il a vécu jusqu'en 1930 et son orgueil, son esprit revanchard l'ont fait perdre son crédit devant les historiens littéraires. C'est regrettable car il a été un bon écrivain. Mais ses oeuvres ont été lus, le plus souvent, en hâte et sans intérêt, puis évitées et elles sont restées, depuis plus de cent ans, seulement dans les pages de la revue „Convorbiri Literare”. Ce serait peut-être le temps de les republier.

Cet article amène quelques renseignements concernant les préoccupations de Florantin pendant son activité à Iassy. On a utilisé des documents, inédits jusqu'à présent, qui relèvent des aspects variés de sa carrière, en essayant d'enrichir la documentation, assez pauvre, nécessaire pour une utile monographie du lettré.

VASILE BREBAN — OMUL ȘI SAVANTUL

Solul țării noastre este atât de mănos, iar sămînța de român atât de viguroasă încît în orice colț al României se pot naște oameni mari.

Printre numeroase figuri, în cele mai diverse domenii, care s-au născut în țărîna sălăjană, se numără și eminentul filolog, excepționalul lexicograf român Vasile Breban. Munca și studiile l-au călît și l-au îndîrjit în lupta cu greutățile vieții din fragedă copilărie, în același timp i-au format și caracterul de om modest, cinstit, conștiincios, harnic în întreaga sa activitate, un om de o exemplară punctualitate în îndeplinirea datoriei — desăvîrșita ordine, neînfrînta energie reprezintă structura dominantă de strădaniile virtuții specifice firii ardeleanului. Pentru el viața n-a fost un privilegiu, ci o datorie. El și-a făcut din muncă un mod de existență, un ideal înalt de viață și în același timp un criteriu de apreciere a oamenilor, a propriei treceri prin lume. V. Breban a fost înzestrat cu acea fire binevoitoare și modestă, caracterizată prin delicatețe structurală și discreție exemplară „omul de catifea”, care o viață întreagă a preferat să treacă în mers echilibrat, fără zgomot și fast. Nici la 60 de ani, nici la 70, nici chiar la 80 nu s-a gîndit nimeni să scrie despre V. Breban, în timp ce se scria despre lucrările sale. Începînd cu elevii, studenții, profesorii, ziaristii, într-un cuvînt toți oamenii de cultură din țara noastră cunosc și utilizează dicționarele elaborate de V. Breban — acel om care apăsător de povara anilor, a rămas de aceeași conștiinciozitate și punctualitate — face de zeci de ani drumul pînă la Institutul de lingvistică; acel om care, indiferent de dramele pe care ni le oferă viața, este întodeauna bine dispus, este totdeauna pregătît să dea un răspuns prompt, competent la întrebările puse de intelocutori ce se dovedesc adesea a fi colegii de bransă. De altfel, V. Breban pe tot parcursul activității sale a avut un mod personal, aparte și eficient, de a-și îndruma colaboratorii în așa fel încît amitirea „consultărilor” lui vor rămîne de neșters în memoria celor ce îl urmează.

La 23 nov. 1907 a văzut lumina zilei o remarcabilă figură a lexicografiei românești, V. Breban, singurul copil la părinții Ioan și Maria din comuna Hereclean, din apropierea orașului Zalău. Menționăm cu această ocazie că în același an, doar cu cîteva luni mai devreme, în alt colț al Ardealului, se născuse un alt viitor mare lingvist român, D. Macrea, cel ce avea să-i devină lui V. Breban coleg de facultate, coleg de cămin, prieten și, în continuare, colaborator la unele lucrări majore de lingvistică, lucrări de importanță națională.

V. Breban, al doilea copil de român, s-a născut la țară. Acolo, în satul natal, își începe studiile primare la o școală confesională, în condițiile statului austro-ungar. În 1920, deci la aproape doi ani după terminarea războiului, a unirii Transilvaniei, încearcă fiorii primului examen de selecție la Școala normală din Zalău unde reușește, însă după primul an de studiu se transferă la Liceul teoretic din Sîmleul Silvaniei, pe care îl absolvă în 1928. Aici, prin re numeroșii profesori, se numără și I. Gh. Oprea — la română (din păcate dispărut destul de tînăr) și I. Ossian — la latină, care era în același timp și directorul liceului. Ambii au lăsat urme adînci în pregătirea viitorului lingvist. La latină, de exemplu, datorită exigenței profesorului, avea cunoștințe atât de profunde încît, după ce devenise student, titularul catedrei de latină, profesorul Th. Naum, i-a propus să treacă la secția de latină. Preferințele pentru latină, română, franceză l-au însoțit toată viața. Bacalaureatul l-a dat în Satu Mare, avînd ca președinte al comisiei pe cunoscutul lingvist, al Școlii lingvistice clujene, pr: profesorul

N. Drăganu. Dintre cei 38 de elevi cițiva avea Liceul din Șimleu, numai cițiva și-au luat examenul de bacalaureat în sesiunea din iunie, printre care s-a aflat și Vasile Brăban.

Imediat după Unire au fost înființate numeroase școli românești. Românii (din Ardeal simțeau tot mai mult nevoia de afirmare. De altfel, peste tot se resimțea o lipsă de cadre pentru învățământ, cultură, justiție și pentru multe alte domenii. Foarte multe talente tinere își încearcă norocul la diferite școli. Din păcate însă, în timpul criza economică începe să-și spună cuvântul și să îngreiească elanul copiilor a căror părinți dispuneau doar de posibilități materiale modeste. Cu toate acestea mulți dintre colegii de școală ai lui V. Brăban devin pe parcurs învățători, profesori, juriști, ingineri etc. În acest context și tânărul absolvent Vasile Brăban se hotărăște să se înscrie la facultate.

Alegerea profesiei nu a fost o sarcină tocmai ușoară pentru proaspătul absolvent dintr-un mic orașel. În acel timp Șimleul era cit o comună mare (din zilele noastre. Născut și crescut într-o frumoasă, pitorească zonă a Sălajului, la țară, de mic copil a nutrit sentimente alese pentru natura înconjurătoare, dragoste ce avea să-l însoțească întreaga viață. Părinții aveau o poiană în mijlocul pădurii unde țineau vitele vara (pădurea aceasta avea legătură cu Meseșul). Foarte des făcea vizite în această poiană: ba să vadă de animale, ba să le ducă sare, sau pur și simplu. să vadă pădurea. Pădurea l-a fascinat. Uneori se trezea că stă în geam și se uită la pădure. Această legătură între el și natură, pădure, îl îndeamnă să devină silvicultor. Acest vis l-a purtat în sine pînă aproape de terminarea liceului. Iată însă că înainte de terminarea liceului trei colegi îl lămuresc să se înscrie toți patru la Institutul teologic din Gherla (institut de rang universitar). După terminarea liceului planul se schimbă, colectivul se destramă și V. Brăban pleacă la Cluj să se înscrie la silvicultură. Sosit la Cluj, cu totul întâmplător vede un anunț: La Facultatea de Litere și Filozofie are loc un examen în vederea obținerii de bursă. Excepționala pregătire la limba și literatura română, la latină etc., îl îndeamnă pe organizatorul de altă dată și participantul la cercurile literare din liceu să-și încerce norocul. Își prezintă documentele, se înscrie și intră la examen. Examenul de admitere îl primea eminentul romanist George Giuglea. Candidații primesc un text cu destule dificultăți să-l traducă din latină. Textul îi era cunoscut, astfel că în timp ce alți candidați se gîndeau la el, tânărul V. Brăban îi prezintă profesorului G. Giuglea traducerea corectă. Acesta o citește cu atenție și mulțumit de lucrare îl întreabă pe candidat unde și cu cine a făcut latina. Primind felicitările de rigoare V. Brăban, în loc să devină silvicultor sau eventual preot, pășește pe căile filologiei. Întreaga viață a demonstrat că drumul ales de V. Brăban a fost cel bun.

La Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj, V. Brăban devine un student de elită. Între anii 1928—1931, deci într-un interval de trei ani, reușește să-și dea toate examenele, și absolvă Facultatea cu examen de licență în limba română, literatură română și filologie romanică. În calitate de membri ai comisiei examenului de licență au fost: S. Pușcariu, N. Drăganu și G. Giuglea.

În Facultatea de Litere și Filozofie, V. Brăban face cunoștință și urmează cursurile la cei mai de seamă reprezentanți (de fapt conducători și inițiatori) Școlii lingvistice clujne, aflată în acea perioadă în plină ascensiune, fiind cea mai valoroasă și mai reprezentativă școală lingvistică din România. Referindu-se la Muzeul Limbii Române T. Iordan sublinia că acesta a fost „cel dintii și cel mai serios institut de cercetări științifice pe care l-am avut în țară, creație a lui Sextil Pușcariu și a colaboratorilor săi mai apropiați”¹. Nici o altă școală n-a adunat în jurul ei și n-a creat, într-un timp relativ scurt, atîtea valori, atîta materie cenușie de cea mai înaltă calitate. Toți reprezentanții Școlii lingvistice clujne erau în același timp și cadre didactice — o îmbinare cit se poate mai fericită a muncii de cercetare cu cea didactică, cu cea de formare de noi cadre pentru cultura națională. „... Existența cercetătorului în profesor este o condiție a bunei întocmiri profesionale a acestuia din urmă”. „Trasmiterea unei științe îndeamnă deci la cercetarea ei. Profesorul se întregește, în chip firesc, prin cercetător”². În această pepinieră de lingvistică s-au format marii lingviști ca E. Petrovici, S. Pop, St. Pașca, iar mai tîrziu D. Macrea și V. Brăban, cărora le-au urmat în timp I. Pătruț, L. Onu, R. Todoran și mulți alții.

La Cluj, la Facultatea de Litere și Filozofie, V. Brăban audiază cursuri, frecventează seminare, susține examene și beneficiază de îndrumarea unor profesori celebri, este vorba de iluștri lingviști, filologi și istorici sau filozofi ca: S. Pușcariu, N. Drăganu, Th. Capidan, G. Giuglea¹, Th. Naum, Y. Auger, P. Grimm, Giandomenico Serra, G. Bogdan-Duică, O. Ghibu, I. Lupaș,

¹ I. Iordan, *Vasile Bogrea (1881—1926)*, în *CL*, p. 16.

² T. Vianu, *Metoda de cercetare în istoria literară*, în *Limbă și literatură*, București, 1962, VI, p. 7.

M. Ștefănescu, Vl. Ghidionescu și alții. În astfel de condiții și sub îndrumarea unor astfel de specialiști s-a format viitorul lexicograf român V. Breban. De la toți cei menționați, cu precădere de la Pușcariu, a învățat V. Breban să descifreze tainele și frumusețile limbii române. S-a format și afirmat în domeniul cercetării încă pe băncile universității. Calitățile sale de cercetător profund, serios, meticolos și bun cunoscător al limbii române au fost depistate de către S. Pușcariu încă de pe băncile studenției. Tocmai S. Pușcariu i-a fost îndrumătorul științific al lucrării de licență: *Graul comunei Hereclean, jud. Sălaj*, susținută în 1933 și inclusă de către conducător ca bibliografie pentru *Dicționarul limbii române*³, din care imediat după susținere au fost extrasi numeroși termeni și incluși, în continuare, în Dicționar. Prin urmare, datorită lui V. Breban graiul comunei Hereclean este bine reprezentat în Dicționarul Academiei. Lucrarea a întrunit calități științifice excepționale, autorul utilizând chestionarele întocmite de Muzeul Limbii Române în vederea adunării de materiale pentru elaborarea Dicționarului.

Timpul trecea și nu mai aștepta nici un fel de amânări, astfel după absolvirea facultății (1931) V. Breban a fost obligat să-și întrerupă cercetările în vederea satisfacerii stagiului militar. Din acest motiv susținerea tezei de licență se amână pentru anul 1933. Ne aflăm deci în, 1933, an în care criza economică făcea ravagii în întreaga Europă neocolind nici țara noastră an în care V. Breban, după susținerea tezei de licență se înscrie la doctorat. Conducător avea să-i fie același Sextil Pușcariu, iar teza de licență, susținută cu brio, urma să fie aprofundată și transformată în teză de doctorat. Frecventează cursurile primului an în cadrul doctoratului. Condițiile însă erau cit se poate de grele: se întrețineau doar din activitatea de pedagog la un internat particular de băieți, unde, împreună cu un coleg de la matematică, dețineau o cămăruță și primeau masa. Neavând alte posibilități de întreținere este obligat să renunțe la doctorat și să se retragă în locurile natale. Aici mai putea spera la un sprijin material din partea familiei. Astfel fiind situația între anii 1934—1940 îl întâlnim secretar la Gîrnaziul de băieți din Zalău și (periodic) profesor suplinitor la aceeași școală, precum și la Liceul reformat din localitate.

Copil fiind, a cunoscut rigorile primului război mondial, a început școala primară odată cu începerea războiului și a terminat-o după terminarea războiului, apoi a simțit pe propria-piele toate etapele celui de al doilea război mondial: concentrări pe zonă la Marghița, apoi la Florești (Cluj), Alba Iulia, Sibiu etc. Anul 1940, începe războiul, are loc Dictatul de la Viena. Asupra Ardealului de Nord (și în general asupra întregii României) se abat nori negri: sute de mii de români își părăsesc locurile natale cu bruma de bunuri adunate de veacuri și apucă drumul pribegiei. Pleacă, în primul rînd, intelectualii, printre ei și V. Breban părăsește Zalău și trece în Valea Mureșului se oprește la Deva. Acolo, pentru scurt timp, a început să funcționeze ca profesor la liceu, în curînd însă a fost numit secretar la Liceul de băieți din Petroșani, unde doar parțial a funcționat pînă în 1945 cînd s-a întors din refugiu la Zalău. A luat parte directă la luptele de la Odesa, apoi la Odeakov (lingă Nikolaev, oraș în care la începutul secolului trecut avea să-și petreacă copilăria cel mai mare lexicograf rus, Vladimir Dal'). În 1944 participă la luptele din Moldova. La Ghimeș-Palanca era deja comandantul bateriei de tragere. Despre isprăvile regimentului din care a făcut parte și V. Breban pentru trecerea Carpaților a scris și ziarul oficial rusesc „Pravda”. Meritele luptătorilor au fost apreciate cu medalii și ordine. În acest sens și sublocotenentul Vasile Ivanovici Breban, a primit Medalia pentru victoria împotriva fascismului. După trecerea Carpaților ajung în curînd la Orăștie, Deva, Arad, apoi ajung la Tisa și în nov. 1944 V. Breban își încheie „cariera” de militar, fiind în total numai pe front aproximativ doi ani.

Abia în 1945 revine din nou la locurile natale, udate în acest interval de singele multor martiri români. Un an funcționează profesor suplinitor la Școala Mixtă Medie din Zalău, iar în 1946 pleacă din nou la Cluj și este numit profesor suplinitor la Liceul de băieți numărul doi. Sosirea la Cluj a fost dictată, în primul rînd, de dorința de a-și continua doctoratul. Pușcariu era deja bolnav, astfel că în 1947/48 a continuat doctoratul la prof. G. Giuglea. Zeii însă au hotărît astfel. Depusese atîta trudă, se sfîrșise războiul în care înghițise atîta praf de pușcă, se tăvălise de atîte ori în tranșeele pline de apă și de noroi, încheiase cu succes și cel de al doilea an de doctorat, dar din motive de vîrstă, împlinise 40 de ani a trebuit să renunțe la mult rîvnita dorință de a fi doctor.

Trecuse mult timp de la absolvirea facultății, însă cu toate greutățile vieții (concentrări, refugiu, căsătoria și nașterea fiicei etc.) V. Breban urmărea cu aceeași atenție și dragoste problemele de lingvistică, urmărea termenii populari din limba română, chiar și în timpul

³ Cf. *Dicționarul limbii române*, tom. 1, partea II-a, București, 1940, p. 1063.

concentrării și al războiului nu era indiferent față de limbajul soldaților și al colegilor (oficieri și subofițeri). Mereu trimitea note și fișe la Muzeul Limbii Române. Așa se face că deși avea o vîrstă înaintată pentru începerea muncii de cercetare, trecuse deja de 40 de ani, și în 1949 începe colaborarea la Institutul de lingvistică din Cluj — la început munca în acord, iar din 1951 devine angajat al Institutului. Între timp ajunsese director la liceu, apoi între 1950—1952 funcționează ca asistent, ținînd cursuri de limba română la Conservator, Institutul de Arte plastice, Institutul de Teatru.

La Institutul de lingvistică s-a angajat ca asistent, trecînd prin toate treptele activității, devenind șef de lucrări (acestea echivalînd cu cercetător și cercetător principal), pensionîndu-se în 1968 cu funcția de șef de sector. Aceasta însă fiind doar o pensionare *de iure*, pentru că *de facto* activitatea lui V. Breban nu a cunoscut întreruperi, continuînd pînă în prezent atît în cadrul Institutului, cît și în desăvîrșirea unor lucrări începute anterior. Tocmai după pensionare activitatea sa a început să ia contur, să se concretizeze în cîteva lucrări individuale.

În cele ce urmează vom zăbovi asupra activității de lexicograf și, în general, a celei de lingvist a lui V. Breban. De la început activității sale a fost conștient că omul supraviețuiește prin ceea ce a creat și prin ceea ce a dăruit semenilor săi. Cu toate că activitatea sa, din anumite motive, indiferent de voința sa, a fost întreruptă timp îndelungat (cca 15 ani), zestrea sa științifică este colosală, ea uimește prin amploare și profunzime. Astfel, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, cînd încă funcționa o bună parte din garda formată de Pușcariu, între anii 1949—1952 a participat la elaborarea *Dicționarului limbii române* (redacția S. Pușcariu) prin redactare și revizuire, la literele *M*, *P* și *T*. Tocmai în această perioadă V. Breban se afirmă ca lexicograf. Din păcate, acest material finalizat nu a putut vedea lumina tiparului atunci, publicarea lui fiind întreruptă printr-o hotărîre a Prezidiului Academiei Române. Același prezidiu hotărîște elaborarea și publicarea unui dicționar al limbii române literare contemporane, explicativ și normativ. Despre încheierea muncii la *Dicționarul limbii române* nu putea fi vorba, dovadă că nici în prezent activitatea nu este încheiată. Astfel, „hotărîrea de a alcătui un dicționar al limbii literare contemporane a fost determinată de lipsa unui dicționar explicativ și normativ al limbii noastre pentru uzul marilor mase”⁴. Dicționarele lui L. Săineanu, I.A. Candrea și altele nu mai corespundeau, autorii nu mai erau în viață, deci nu mai putea fi retipărite. Prin urmare, apare problema elaborării *Dicționarului limbii române literare contemporane* pentru care a fost mobilizată o întregă armată de lexicografi (85), cu precădere cadre tinere, încă neformate. În acest scop, de la Cluj, este delegat la București Vasile Breban în comisia de revizie finală a *Dicționarului*. . . , apărut între anii 1955—1957, în patru volume, însumînd 3026 p. Cum spunea D. Macrea „Munca de cinci ani pentru întocmirea acestei lucrări a constituit o școală prețioasă de formare a numeroase cadre de lexicografi care posedă astăzi o bogată experiență și calificare științifică superioare, cîștigată prin muncă”⁵. Timp de cinci ani V. Breban și Al. Graur, numai ei doi au citit și corectat toate paginile dicționarului. Cele patru volume ale dicționarului numără peste 48.000 de articole-titlu care au fost exemplificate cu citate din operele a numeroși scriitori, publiciști și oameni de știință. În acest dicționar a fost îngrădită pătrunderea cuvîn-

⁴ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 126.

⁵ D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 227.

telor și unităților frazeologice arhaice, în același timp au primit cale liberă neologismele. „Deși consacrat unei perioade scurte din istoria vocabularului românesc, *Dicționarul limbii române literare contemporane* este cel mai analitic dintre dicționarele explicative de întindere medie”, el reprezintă „o remarcabilă operă a achizițiilor lexicale recente”⁶, întrecând dicționarele tuturor predecesorilor din secolul XX. Începând cu apariția primelor fascicule și terminând cu încheierea întregii lucrări, DLRLC în patru volume a fost salutat de numeroși specialiști și oameni de cultură. Amintim în acest sens doar câteva nume ca I. Jordan, C.I. Parhon, Al.Dima, G. Ivașcu, St. Mircescu, D. Protopopescu, P. Lucaciu, G. Istrate, M. Seche, D. Macrea etc.

Nu s-a obișnuit bine la Cluj și, la propunerea lui. Al. Graur și a altor specialiști V. Breban este din nou detașat la București, pe o perioadă mai îndelungată (7 ani, 1960—1966) în vederea coordonării lexicografice la *Dicționarul enciclopedic român*, apărut în patru volume, între 1962—1966, cu 3695 p. Activitatea la acest dicționar a fost cu mult mai complexă, mai dificilă: în primul rînd, a fost necesară citirea și sistematizarea unui imens volum de fișe (întreg materialul a fost prezentat sub formă de fișe). În al doilea rînd, a fost necesară colaborarea cu un mare număr de nespecialiști (dicționarul cuprinde toate domeniile culturii și tehnice românești și mondiale). După citire, sistematizare, redactare, aranjare și dactilografiere s-a recitit din nou întreg materialul, din nou s-au făcut corectări și ajustări. După ce imensul material a fost cules au mai avut loc încă trei corecturi de tipar. Prin urmare, numai la acest dicționar este vorba de citirea și redactarea a cca 18 mii de pagini. Munca nu era normată: se lucra ziua, seara și chiar noaptea. Tipografiile trebuiau să aibă de lucru continuu.

Peste cîțiva ani, în 1972 avea să apară *Mic dicționar enciclopedic*, care a cunoscut pînă în prezent trei ediții (ediția a II-a a apărut în 1978, iar a III-a în 1986 cu un volum de 1910 p.) La primele două ediții, V. Breban și-a adus contribuția de colaborator, iar la a treia tot de coordonator lexicografic.

O muncă uriașă trădează colaborarea lui V. Breban la *Dicționarul limbii române* al Academiei, Serie nouă, unde a redactat și efectuat revizia finală, fiind în același timp și redactor responsabil. Amprenta activității sale se simte din plin și în acest dicționar. Rezultatul acestei activități colective s-a finalizat prin apariția unor volume ca: VII, litera, O, în 1969; IX, litera R, în 1975; IX, litera T, în două volume, în 1982—1983. Este pregătit pentru tipar volumul cu litera Ț și este deja redactat volumul cu litera U. Volumele menționate însumează peste 2500 p. format mare. Toate volumele acestui dicționar au fost întîmpinate cu căldură de către specialiști, primind aprecierii elogioase. Menționăm doar câteva nume în acest sene: I. Pătruț, R. Todoran, Grecu Doina, Seche Luiza, H. Mihăiescu Szász L. și mulți alții.

În manuscris se află *Tratatul de istorie a limbii române*, vol. III, la care V. Breban, și-a adus, de asemenea, o însemnată contribuție. În aceeași situație este și monografia colectivă, *Nume de locuri și nume de persoane*,

⁶ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, p. 1940.

elaborată pe baza materialului cules în anchetele dialectale efectuate în Valea Bistriței. Împreună cu un colectiv V. Breban a luat parte la cercetări dialectale în zona lacului de acumulare Bicaz, Porțile de fier, Valea Jiului, Țara Hațegului etc. Toate acestea sînt dovezi în plus la receptivitatea noului și la înnoirea autentică în domeniul de cercetare științifică. Și în aceste colective prin muncă și dăruire și-a cucerit stima și aprecierea colegilor.

Este substanțială contribuția lui V. Breban la elaborarea dicționarilor bilingve român-maghiar și maghiar-român. Astfel, la *Dicționar român-maghiar*, București, 1957, face parte din colectivul de redactare a elementului românesc. La *Dicționar maghiar-român*, București 1964 face parte din colectivul de autori. Colaborează în calitate de autor (doar parțial) la *Dicționar român-maghiar*, București, 1964, în două volume. Și-a adus contribuția la traducerea în limba română a termenilor maghiari (cuvinte-titlu) la *Eedélyi Magyar Szótörténet Tár*, I—III, Ed. Kriterion, 1975—1982. Ne mărginim doar la atît și subliniem că și această activitate trădează un efort substanțial, vaste cunoștințe și pricepere.

În 1969 apare *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, la care participă în calitate de coordonator, apreciat ca „Primă lucrare de acest gen din lexicografia românească, alcătuită de un colectiv de cercetători în domeniul lingvisticii”. „Dicționarul poate fi considerat ca o realizare utilă în domeniul lexicografiei românești contemporane”. În aceeași calitate de coordonator, dar și în cea de autor participă la elaborarea cunoscutei lucrări *Limba română corectă, apărută în 1973*. Zece ani mai tîrziu, în 1983, apare mult așteptata lucrare *Dacoromania. Bibliografie*, la care, de asemenea, V. Breban figurează în calitate de autor și coordonator, alături de I. Pătruț. Această operă de importanță națională a cules numeroase elogii din partea unor lingviști de renume ca: Alf Lombard, R. Tudoran, M. Zdrengea, N.A. Ursu, Al. Zub, E. Beltechi, Elisabeta Faiuc. L. Szász și alții. În calitate de redactor responsabil îl întîlnim, alături de R. Tudoran, la volumul *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1961, lucrare, apreciată la timpul apariției ei.

Credem că nu greșim cînd afirmăm că cea mai importantă contribuție a lui V. Breban s-a dovedit a fi în elaborarea de dicționare explicative ale limbii române. Afirmarea noastră are acoperire în următoarele lucrări fundamentale: *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974 (în colaborare cu Ana Canarache), care numai după titlu este mic, în realitate însă este destul de voluminos, conține 848 p. Dicționarul a fost bine primit de către specialiști. Ne permitem să reproducem doar părerile a doi dintre ei: „*Profilul* bine conturat al lucrării, *adresa* precisă, *modernitatea* de care pomeneam mai sus, *accesibilitatea* sînt atribute care sporesc calitățile acestui apreciat dicționar”⁷. „*Lucrarea* cuprinde un inventar lexical de termeni referitori la noțiunile de bază din cultura materială și spirituală, precum și termeni din știință și din tehnică ce au depășit limitele strictei specialități

⁷ A. Bălan-Mihailovici, V. Breban, etc., *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, București, 1969, în *SCL*, 1970, nr. 4, p. 497, 500.

⁸ M. Bălătică. *Un instrument de lucru binevenit: Mic Dicționar al limbii române* (de Ana Canarache și V. Breban), în „Forum”, 16, 1974, p. 86

și care — prin manuale, presă, radio, televiziune, lucrări de popularizare — au pătruns în vocabularul curent al vorbitorilor de limba română”; autorii „sînt cercetători cu îndelungată experiență lexicografică, specialiști în elaborarea de dicționare sau de studii lexicografice”⁹. Micul dicționar „se înscrie în lexicografia românească contemporană ca o lucrare bună și utilă”¹⁰. Aprecieri de tipul celor menționate se mai întîlnesc în alte recenzii sau în lucrări de specialitate.

În 1980 apare *Dicționar al limbii române contemporane* — de uz curent. Tirajul acestui dicționar, oficial, a fost de opt sute de mii de exemplare, însă neoficial, după unele informații ar fi fost de un milion de exemplare, un record absolut la astfel de lucrări. Autorul acumulasese deja o bogată experiență, astfel că dicționarul a fost elaborat după ultimele exigențe, iar vînzarea s-a făcut în timp record. Reproduc doar părerile a doi recenzenti ai acestui dicționar: „Structura articolelor conferă dicționarului un pronțat caracter practic”; „Definițiile sînt reduse la „strictul necesar”, autorul fiind preocupat de a da maximum de informații „într-un spațiu relativ restrîns””¹¹. „Accesibil oricui, cu o nomenclatură bogată, ușor maniaabil, dicționarul vine să răspundă unei cerințe resimțite de mult timp”¹². Și acum o apreciere a unuia dintre cei mai de seamă lingviști contemporani români, precum și cel mai important colaborator al lui V. Breban, acad. Al. Graur: „Autorul, care de mai multă vreme se ocupă de lucrări de lexicografie, singur sau în colaborare cu alți specialiști, este bine informat în materie și, după cît se vede, și-a dat multă osteneală ca să redacteze această nouă lucrare, destinată elevilor, marelui public, și întocmită în așa fel încît cei care o consultă să primească informații bogate și corecte. O calitate specială a lucrării este faptul că a evitat formele corupte, înțelesurile greșite care, răspîndindu-se în marele public, au ajuns să fie înserate în dicționarele elaborate în ultimul timp, adesea fără nici o mențiune care să ajute la evitarea sau cel puțin la marcarea abaterilor de la norme. Am căutat diferite exemple întîlnite în alte dicționare și am constatat cu bucurie că în cel al lui Breban figurează numai formele corecte”¹³.

În urma epuizării acestui dicționar, conducerea Editurii i-a propus lui V. Breban să elaboreze un nou dicționar, de două ori mai mare, acordîndu-i spațiul necesar. Deși la vîrstă înaintată, V. Breban trece la elaborarea unei noi lucrări lexicografice, *Dicționarul general al limbii române*, publicat la aceeași editură, 1156 p. Menționăm că dicționarul avea să apară în 1987, an în care V. Breban împlinea vîrsta de 80 de ani, vîrstă la care majoritatea oamenilor se mai și odihnesc. În dicționarul de față sînt întrupate priceperea și îndemînarea lui V. Breban acumulate în decursul întregii vieți în domeniul lexicografiei. Acest fapt reiese și din aprecierile făcute de recenzenti lucrării. Ne vom referi doar la unele dintre aceste apre-

⁹ Luiza Seche, Ana Canarache, V. Breban, *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974, în „*Limba română*”, 1975, nr. 2, p. 175.

¹⁰ Idem, p. 177.

¹¹ Gh. Haș, *Pe marginea unui dicționar al limbii române contemporane* (de Vasile Breban), în *Studia*, 29, 1984, p. 31.

¹² Idem, p. 34.

¹³ Al. Graur, *Un nou dicționar|Dicționarul limbii române contemporane de uz curent*, de V. Breban, București, 1980, în „*România literară*”, 13, 1980, nr. 30, p. 8.

cieri: „*Dicționarul general al limbii române* vine să încununeze o activitatea lexicografică susținută de-a lungul mai multor decenii, cu multă dăruire și pricepere, de către autorul lui V. Breban. Alcătuit la sugestia Editurii Științifice și Enciclopedice, dicționarul primește amprenta autorului, care îl concepe ca o expresie a uzului contemporan”¹⁴. „V. Breban a izbutit să întocmească o listă de cuvinte bine gândită, respectînd condiția de a nu dezavantaja nici un domeniu, prin selectarea din limbă a tot ceea ce este necesar să intre într-un dicționar general. Inventarul foarte bogat pentru un dicționar explicativ, aproape 40.000 de cuvinte, este format din termeni din limba comună răspîndiți pe întreg teritoriul”¹⁵. Dicționarul are un pronunțat caracter normativ, prin includerea formei corecte literare, prin indicarea accentului și a unor forme mai dificile din paradigma cuvintelor”. „Întocmit cu responsabilitate profesională dicțională are o înaltă ținută științifică, întruchipînd în cea mai vie expresie experiența lexicografică a autorului”¹⁶.

Un vechi colaborator de la București, Gh. Bulgăr, sublinia cu această ocazie: „Bogăția materialului, explicațiile adecvat, sistematizarea etimologiilor, a sinonimelor, cu precizări normative de ortoepie și ortografie, fac din acest dicționar un excelent instrument de lucru”. „Cu prudență și bună documentare, autorul și-a asumat sarcina indicării originii cuvintelor. Prin *Dicționarul general*, lucrare temeinică și indispensabilă, V. Breban și-a înscris numele în rîndul lexicografilor noștri emeriți”¹⁷.

Fostul director al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, prof. dr. I. Pătruț, comenta la data apariției dicționarului: „Dicționarul reprezintă un succes și totodată o răsplată îndreptățită, binemeritată a profesorului V. Breban, o încoronare a îndelungatei activități în domeniul lexicologiei și lexicografiei începută în anii de după război, continuată și consolidată în renumita școală clujeană a Muzeului Limbii Române, actualmente Institutul de Lingvistică și Istorie Literară în calitate de colaborator, redactor, revizor, redactor responsabil la *Dicționarul limbii române al Academiei* (la care lucrează și acum), la *Dicționarul limbii române literare contemporane* (I—IV, Editura Academiei 1955—1957), la *Dicționarul enciclopedic român* (în patru volume Ed. Politică, 1962—1965), la *Micul dicționar enciclopedic* (în două ediții) (în prezent trei — O.V.) Ed. Științifică și Enciclopedică). O serie de lucrări de importanță națională, cu care se mîndrește lingvistica și cultura românească și cei care au contribuit la redactarea și realizarea lor. Numeroși beneficiari ai *Dicționarului general al limbii române* vor fi recunoscători profesorului V. Breban (...) pentru realizarea acestei valoroase și deosebit de utile lucrări...”¹⁸.

În 1992, cînd V. Breban împlinea venerabila vîrstă de 85 de ani, a apărut o nouă ediție a *Dicționarului general*..., revizuită și adăugită, în două volume de format mare (1147). Fiind receptiv la tot ce apare nou, la toate mișcărilor societății, V. Breban nu a putut să nu țină seama de schimbările

¹⁴ Sabina Teiuș, V. Breban, *Dicționar general al limbii române* [...], în *CL*, 33, 1988, nr. 2, p. 159—160.

¹⁵ Idem, p. 160.

¹⁶ Idem, p. 161.

¹⁷ Gh. Bulgăr, *Un nou dicționar explicativ*, în „România literară”, 21, 1988, nr. 13, p. 9.

¹⁸ I. Pătruț, *Un dicționar general al limbii române*, în „Tribuna”, 32, 1988, nr. 16, p. 4.

care au avut loc după 1989. Astfel, au fost revizuite o serie de definiții — unele au fost corectate, altele îmbogățite sau unele și înlocuite. Au fost introduși numeroși termeni care înainte nu și-au putut găsi locul în dicționar, alții au fost înlocuiți, deci eliminați. Prin urmare a fost revizuit întregul inventar al dicționarului. Toate acestea s-au realizat la vârsta amintită și în urma unei operații la ochi.

Este cunoscut faptul că, în majoritatea cazurilor, dicționarele se transcriu. V. Breban însă aduce contribuții substanțiale în stabilirea definițiilor, precum și a delimitării sensurilor și nuanțelor. În plus, acolo unde a fost sigur, a dat și etimologia cuvintelor. În felul acesta dicționarul despre care este vorba poate fi considerat într-o oarecare măsură și etimologic. Aceste calități și încă multe altele au fost, credem, foarte bine sesizate de către cititori. Nu întâmplător chiar și în cazul ediției din anul trecut cu greu mai găsești câte un exemplar prin librării.

Au atras atenția specialiștilor și numeroasele articole, note, etimologii și recenzii. Amintim câteva dintre ele fără a avea pretenția la exhaustivitate: *Les prépositions dans les dictionnaire unilingue*, în *Mélanges linguistiques*, București, 1957; *Raporturi lexicale între limba literară și gravurile regionale*, în *CL*, 1957 (în colab.); *Regionalismele și limba literară*, în *T*, 1957, nr. 38 (în colab.); *Note despre influența maghiarei asupra limbii române*, în *CL*, 158; *Contribuții lexicale*, *CL*, 1960; *Probleme de semantică. Sensuri vechi și regionale ale verbului a (se) păzi*, în *LR*, 1960, nr. 5; *În legătură cu scrierea cuvintelor compuse*, în *CL*, 1963; *Culegerea, studierea și includerea regionalismelor în dicționarul limbii române*, *LF*, 1964, nr. 4; *Scrierea cu inițiale majuscule*, în *LR*, 1964, nr. 3; *În legătură cu formarea lexicului limbii română literare*, în *Omagiul lui Al. Rosetti*, București, 1965; *Regionalismele în dicționarul limbii române*, în *CL*, 1965; *Note lexicale*, în *CL*, 1966; *Contribuții la problema formării cuvintelor*, în *CL*, 1977 (în colab.) și altele. Ca și marea majoritate a reprezentanților Școlii lingvistice clujene, domnul V. Breban nu a neglijat etimologiile, aducând corective substanțiale în stabilirea adevărului. A se vedea în acest sens completările și corecțiile făcute în dicționare, precum și studii ca: *Note etimologice/Dintruiele, firetic*, în *CL*, 1964; *Mohor, mohorit și derivatele lor. Probleme de etimologie*, în *CSL*, 1990 și altele.

Activitatea lui V. Breban nu se rezumă doar la cele menționate. Cu toate că toată viața a fugit de munci de răspundere, a refuzat funcții politice sau administrative (fiind în permanentă criză de timp), a făcut parte timp îndelungat din Consiliul Științific al Institutului de lingvistică și istorie literară, din Comitetul de redacție al revistei „Limba română”, iar la revista „Cercetări de lingvistică” a făcut parte de la înființarea ei și face și până în prezent. Cum se poate vedea din lista incompletă a lucrărilor, aici și-a publicat majoritatea studiilor. La primul număr a fost și secretar de redacție, apoi doar membru.

Prezentarea noastră ar fi însă incompletă dacă am considera că V. Breban și-a adus contribuția doar în elaborarea de dicționare sau articole din domeniul lexicografiei. O latură nu mai puțin importantă, dacă nu chiar mai importantă, este aceea a creării, a formării de tineri specialiști, continuând tradițiile pușcariene, el a creat numeroși lexicografi. De altfel, cum

bine au sesizat și recunoscut marii lingviști români ca I. Iordan, Al. Graur, Al. Rosetti, E. Petrovici, I. Coteanu și mulți alții, V. Breban a reușit să creeze, la Cluj, o excepțională școală lexicografică. Menționăm cu această ocazie că V. Breban este singurul lingvist român în viață care a avut fericirea să cunoască și să colaboreze cu aproape toți marii lingviști români ai secolului XX. Despre fiecare dintre ei poate povesti ore întregi.

În calitate de coordonator, șef de sector, orice discuție cu el devine, invariabil, un colocviu despre lexicografie, la un nivel de competență ce solicită din plin participarea activă a interlocutorului. Întreaga viață a știut să nu dezamăgească pe cei mai tineri. Tocmai datorită competenței sale profesionale, a caracterului blând, liniștit și înțelept, în cele câteva decenii de activitate s-a format în jurul domniei sale o întreagă pleiadă de „brebenei”, lexicografi capabili (fapt dovedit prin numeroasele lucrări publicate deja) să-și aducă ei înșiși contribuția la elaborarea celor mai complexe opere lexicografice. Norocoși sînt cei ce au avut și au ocazia să lucreze în aceeași brazdă cu domnul V. Breban. Deși cunoscut și recunoscut pe plan național de glorie profesională, el a rămas același om modest ca și atunci cînd era student sau elev. De altfel, se consideră că oamenii cu adevărat înțelepți au fost întotdeauna modești.

Numărul mare de pagini trecute prin mîna lui V. Breban este de-a dreptul impresionant — el depășește cu mult cifra de 15 mii, se apropie de 20 de mii, este vorba de peste 35 de volume, pe lângă articole, note și recenzii, precum și numeroase referate la diferite lucrări ce aveau să apară la unele edituri. În mod normal se naște întrebarea: cărui fapt se datorește acest mare succes? În primul rînd, faptul că s-a născut și a trăit mult timp la țară, ceea ce i-a facilitat cunoașterea din copilărie a termenilor agricoli, gospodărești. El a ținut permanent legătura cu satul. În al doilea rînd, munca la dicționare și îndeosebi la Dicționarul enciclopedic, l-a introdus în terminologia celor mai diferite domenii, fapt care i-a dat posibilitatea să cunoască și să facă o selecție judicioasă a termenilor necesari pentru publicul larg. În al treilea rînd, perseverența, munca titanică și îndîrjită, fără răgaz, fără concedii și dragostea față de poporul său, de limba sa maternă, dorința de a face ceva pentru ea. Domnia sa din copilărie a avut un atașament aparte față de limba maternă. V. Breban oferă un exemplu singular prin orizontul intelectual larg, prin activitatea sa desfășurată pe multiple planuri și prin devotament pînă la sacrificiu de sine, în îndeplinirea dezi-ratelor culturii noastre naționale. Astfel, prin lucrările amintite, prin întreaga sa viață a reușit să trezească un mare interes pentru limba română, pentru posibilitățile ei de exprimare, ilustrate plastic cu o înaltă competență științifică în toate dicționarele pe care le-a elaborat, precum și în studiile publicate. Datorită celor menționate numele lui V. Breban este adeseori evocat atît de cei ce încep să descifreze tainele limbii române, cît și de cei consacrați, cei ce pătrund în ascunzătorurile ei. Numele lui s-a impus definitiv în lingvistica românească, el este deja de domeniul istoriei. Omul supraviețuiește prin ceea ce a creat și prin ceea ce a dăruit oamenilor, ori valoarea darurilor făcute de V. Breban semenilor săi este greu de apreciat.

Evocînd personalitatea lui V. Breban pentru tot ce a creat în vederea cultivării limbii române, cu ocazia acestui mare praznic a împlinirii frumoasei

vârste de 85 de ani, îndeplinesc un act de venerație din partea tuturor care îi datorează cultul pentru o frumoasă și corectă limbă română. Mulțumindu-i din toată inima pentru strălucita-i pildă de viață și de muncă, colegii și discipolii îi urează ani mulți, în deplină seninătate, noi și frumoase realizări pe tărîmul căreia și-a consacrat cei mai frumoși ani din viață. La manifestarea unanimă de simpatie și de prețuire a întregii asistențe din cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară (organizată cu prilejul împlinirii vârstei de 85 de ani), V. Breban ne-a privit cu lumina bucuriei a unor împliniri asigurate prin atîtea strădanii. V. Breban poate privi cu satisfacție bilanțul activității sale științifice care consemnează importante realizări de-a lungul mai multor decenii de muncă. El se prezintă cu o bogată activitate în domeniul lexicografiei, cu numeroase culegeri de studii privind diferitele laturi ale limbii române — merite de netăgăduit. El și-a adus contribuția pe măsură erudiției și a talentului său la îmbogățirea patrimoniului nostru de spiritualitate prin munca sa rodnică¹⁹.

ONUFRIE VINȚELER

VASILE BREBAN — THE HUMAN BEING AND THE SCIENTIST

(Summary)

The author briefly presents the life and activity of Vasile Breban — a native of, Sălaj — linguist and lexicographer, researcher of the Linguistic Institute at Cluj (Napoca) who had a valuable contribution to the compilation (making up) of great dictionaries of the Romanian language between 1950—1980.

¹⁹ Este bine să menționăm că în 1966, prin Decretul 739/26, IX, domnul V. Breban, alături de alți oameni de știință, a primit Ordinul „Meritul științific” clasa a III-a.

ETNOGRAFIE TOPONIMIE

CONSIDERAȚII DESPRE PELERINAJUL ȘI CÂNTECUL DE PELERINAJ DIN NORDUL TRANSILVANIEI

Una dintre modalitățile străvechi de manifestare a religiozității este pelerinajul. La creștinii monahi, diverse forme de pelerinaj sînt atestate deja în primele scrieri, cum sînt Limonariul și Patericul Egiptean. Este vorba în special de pelerinaje cu scop de inițiere, cu scop de purificare, etc. Pelerinajul este cunoscut și la musulmani — ne referim la pelerinajul de la Mecca.

Noi vom prezenta pe scurt forma de desfășurare a pelerinajului colectiv observat de noi în Transilvania, ca modalitate creștină străveche de purificare și de reglare a relațiilor oamenilor cu Dumnezeu. Pelerinajul țăranilor din zonele Cluj, Sălaj, Bihor, Năsăud, ne preocupă întrucît este însoțit pe tot parcursul său de *cîntece ceremoniale proprii*, neculese și nestudiate încă de specialiști.

Cîntece de pelerinaj există și la alte popoare. În Arhiva I.E.F. din București există înregistrările a două cîntece de pelerinaj egiptene: unul creștin și unul musulman, înregistrate de Tiberiu Alexandru în anul 1967.

OBICEIUL. Ocazia desfășurării pelerinajului colectiv o constituie hramurile mănăstirilor (în toată țara), iar în Transilvania cu precădere sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului (Sfînta Maria Mare — 15 august). Nu întîmplător unele cîntece de pelerinaj sînt cunoscute în popor și sub denumirea de „cîntece de Sînta Maria”.

Pelerinajul se desfășoară potrivit unei vechi tradiții ce impune pelerinilor respectarea unei anumite rînduiei ce vizează eficacitatea sa, deci restabilirea și asigurarea bunului mers al vieții oamenilor, cu tot ceea ce înseamnă aceasta. În prima jumătate a secolului nostru au fost chiar editate de către unele episcopii și la unele mănăstiri îndrumătoare de pelerinaj și cărți cu rugăciuni și cîntece indicate de biserică a fi cîntate, respectiv: „Mărire Tatălui și Fiului și Sfîntului Duh”, „Doxologia cea mare”, cîteva tropare și prîcesne, precum și alte cîteva texte canonice. Aceste cîntece bisericesti însă nu au intrat în fondul de cîntece de pelerinaj de circulație, decît unele prîcesne, printre care amintim „Calea Crucii”.

Pregătirea pelerinajului are loc în toată perioada postulului Sfîntei Marii (cu două săptămîni înainte de 15 august) prin împăcarea pelerinilor cu familiile și cu ceilalți oameni din sat și prin repetarea și învățarea organizată (colectivă) a cîntecelor de pelerinaj. Grupul de pelerini are un conducător (de obicei femeii mai în vîrstă, diaconi și chiar preoți) care cunoaște rînduiala pelerinajului, avînd rolul, printre altele, de a spune rugăciunile și textele cîntecelor adecvate fiecărui moment al pelerinajului, pentru a le reaminti consătenilor.

Procesiunea începe la biserică din sat de unde se ia cite un prapur sau o cruce pe care pelerinii o împodobesc cu ștergare. Acesta este „steagul”, semnul de recunoaștere a grupului la mănăstire. La biserică se face rugăciune, după care se înconjoară biserică de trei ori, în numele Sfîntei Treimi și se pleacă la drum cîntînd. Pe drumul spre mănăstire se dă cînstire crucilor, icoanelor și bisericilor întîlnite. Se intră în absolut toate bisericile, indiferent de confesiunea acestora, după ce grupul de pelerini le înconjură de trei ori cîntînd. Pînă în ultimii 25 de ani tot drumul din sat și pînă la mănăstire era străbătut pe jos ca semn de penitență și cu scop de împăcare, pe drumuri anume stabilite. Ne spune o informatoare: „Din ptičioare tăt merem și din gură tăt bomborozem”.

La sosirea la mănăstire fiecare procesiune înconjoară biserică de trei ori cîntînd cîntecul de sosire la mănăstire, după care intră în biserică, unde fiecare membru ingenunchează, se roagă și sfințește busuioc și haine la icoane, cu precădere la icoana făcătoare de minuni (unde există). Trebuie să subliniem că, indiferent dacă sosește la mănăstire în timpul slujbei, fiecare grup de pelerini își desfășoară rînduiala descrisă de sosire la mănăstire cu cîntec, după care își caută un loc unde se așează și participă la slujbă.

În noaptea spre Sfînta Maria (14 spre 15 august) cei veniți la mănăstire se spovedesc, se roagă în comun sau individual și cîntă cîntece de pelerinaj. Unii oameni, în semn de penitență înconjoară biserica în genunchi și pe coate.

La mănăstire se cîntă simultan cîntece diferite, cuprinse în repertoriul fiecărui sat. Acesta se îmbogățește în timpul șederii la mănăstire, întucit pelerinii își copiază în caiete texte de cîntece auzite la alte grupuri.

Plecarea de la mănăstire se face, de asemenea, cu cîntec, după Liturgia de Sfînta Maria. **CINTECUL DE PELERINAJ.** După cum s-a putut observa din prezentarea succintă la obiceiului, cîntecul joacă un rol deosebit în această manifestare. De cele mai multe ori rugăciunea este cîntată.

Ca mod de realizare artistică (poetico-muzicală), cîntecul de pelerinaj aparține categoriei de creații lirico-epice în al căror cadru el se particularizează însă tematic, structural-muzical, ca prilej și mod de execuție. Deocamdată nu deținem datele documentare care să ne permită stabilirea unei perioade de geneză a acestui cîntec.

Ca prilej și mod de execuție el aparține *categoriilor folclorice ceremoniale ocazionale de execuție colectivă*; prin conținut (tematic deci) cîntecul de pelerinaj caracterizează o anumită latură spirituală, anume cea religioasă, ca parte integrantă și necesară vieții omului.

Caracteristicile funcționale, tematice și structurale ne fac să credem că avem de-a face cu un gen distinct.

Cîntecele de pelerinaj au texte proprii, cu un conținut specific. Unele sînt de proveniență semicultă, fiind create de dieci sau chiar de preoți. Tematica este direct legată de evenimentul pe care-l însoțește. Textele sînt legate în plus de trei momente importante ale pelerinajului: pelerinajul propriu-zis și șederea la mănăstire, sosirea la mănăstire și plecarea de la mănăstire. Majoritatea cîntecelor sînt cîntece latreutice, ce țin de cultul Fecioarei. Redăm în continuare textul unui cîntec de sosire la mănăstire. De remarcat adresa directă, sub formă de rugăciune, în care se exprimă parțial scopul pelerinajului:

*Am venit maică Marie
Să-ți cîntăm cîntare ție,
Am venit măicuță bună
Să fii cu mine-mpreună.
Maică toți venim la tine
Cu lacrimi și cu suspine.*

Pe același ton de intimitate sînt concepute și textele de plecare de la mănăstire:

*Rămîi măicuță cu bine
Că noi merem de la tine.
Rămîi maică sănătoasă
Că noi merem câtă casă.*

Multe texte sînt concepute sub forma unor rugăciuni versificate:

*Marie sfîntă fecioară
Gîndul meu la tine zboară,
Ruga mea la tine pleacă
Să-mi fii îndurată maică.
Cererile să-mi primești
Tu dulce să mă-ngrijești,
Cînd voi fi în zile grele
Tu să mă ferești de rele.*

Unele cîntece latreutice conțin și o portretizare a Fecioarei

*Tu ești cea mai sfîntă floare
Atrasă dintre fecioare,
Tu ești floare aurită
În lume cea mai iubită.*

Alteori textele sînt create sub forma unei chemări adresată de Maica Domnului tuturor oamenilor, enumerînd binefacerile pe care le poate aduce acestora:

*Veniți, la mine veniți
Veniți voi fete mari din sat
Cu gîndul vostru spulberat.
Veniți copii fără părinți
Căci casă la mine găsiți.*

Unele texte sînt descrieri plastice ale unor evenimente din viața Fecioarei sau a Mîntuitorului :

*Arhanghelul cel mai sfînt
A venit pe-acest pămînt
L-a primit cerescul tată
Lîngă Maica prea curată.
Negreșit să-i dea vestire
Despre sfînta-i adormire,
Maica mult s-a bucurat
Spre Golgota a plecat... etc.*

Alte texte descriu locul de pelerinaj, cu toate atributele sale benefice, ca-n cîntecul: „La Nicula-i loc curat” sau „La Nicula-n codru des”. O grupă de texte sînt texte latreutice adresate Mîntuitorului: „Isuse ce mare ești”, iar altele sînt adresate crucii.

Textele sînt de cele mai multe ori completate cu refrene simple sau versificate în care este invocat numele Maicii Domnului :

*„Prea sfîntă Maria”
„Maria”
„O, Marie, Maică sfîntă
Bine e de cei ce-ți cîntă, Maria.”
„Maică din Nicula
Fii scăparea mea
Și în ceasul morții
Mîntuirea mea.”
„Noi Marie, noi ne-om închina
La prea sfîntă adormirea ta.”
„O mamă prea iubită
Primește-al nostru cînt,
Voim să fii slăvită
În veci și pe pămînt.”*

Textele cîntecelor de pelerinaj sînt asociate unei melodici diverse: melodii de romanță, de cîntec propriu-zis, de cuplet, dar și melodii proprii. Acestea din urmă par a creea un gen aparte. Pe lîngă componenta funcțională — ceremonială, de execuție colectivă —, precum și cea tematică proprie, aceste cîntece au și trăsături muzicale care le deosebesc evident de toate celelalte genuri. Unitatea stilistică se realizează în plan melodic și arhitectonic. Acesteia i se adaugă și titulatura proprie de „cîntece de pelerinaj”, „de mers la mănăstire”, sau „cîntece de Sînta Maria”.

Din punct de vedere structural, cîntecul de pelerinaj aparține unui strat mai recent al folclorului nostru, ce se include unei categorii de creații populare de circulație europeană, atestată documentar prin secolele al XIV-lea, al XVII-lea și al XVIII-le.

Structura versului este cea cunoscută, tripodică sau, de cele mai multe ori tetrapodică pîrică. În textele de proveniență semicultă se întîlnesc și versuri supranumerare de 13 silabe, precum și versuri amestecate de 6, 7 și 8 silabe.

Rîtmul silabic, în formă măsurată, este structurat în serii 6 sau 8 (7) timpi ritmici pentru cîte un rînd melodic, uneori supranumerare (în textele semiculte). În cîteva cîntece însă, deși sînt interpretate în grup, ritmul adoptă forma unui rubato. Ritmul aparține în general sistemului divizionar și celui giustosilabic, excepție făcînd cîntecele de sosire și plecare de la mănăstire, care, derulindu-se în mers ceremonios, pe pulsația pașilor, se încadrează în sistemul ritmului ceremonios. Din punct de vedere metric se distînge un ritm cruzic, unul anacruzic și există piese în care ritmul se transformă pe parcurs dintr-unul cruzic într-unul anacruzic.

Melodia, cu aspect silabic și uneori mixt (silabic și melismatic), folosește materialul sonor al unui hexacord major amplificat uneori cu cvarta inferioară de sprijin, sau al unei scări minore (rar), încheind fără excepție pe treapta I-a. Această structură aparține diatoniei europene, care coexistă cu structuri modale cu substrat pentatonic cu pendulare major-minoră. Unele melodii aparținînd stratului nou au o structură tonal-funcțională, structurîndu-se însă după aceleași principii ca melodiile hexacordice aparținînd stratului vechi. Formulele melodice cu un *profil boltit* cu precădere din primul segment, se constituie la nivelul rîndului melodic; rîndurile melodice definite prin profil și cadență sînt entități stabile.

Formulele melodice se diversifică după ambitus, numărul treptelor și modul lor de organizare; sint preferate contururile boltite și descendente. Profilul boltit general se conturează în funcție de relațiile de înălțime dintre rîndurile melodice.

Melodia se apropie de organizarea tip frază a tonul-funcționalului occidental, datorită procedului secvențării și a realizării culminației boltei în registrul cuvintei. Secvențarea sau cvasisecvențarea formulelor melodice se produce de obicei în mers descendent, avînd loc în segmentul al doilea (B).

Forma arhitectonică are un aspect strofic. Strofa este alcătuită din 4, 5, sau 6 rînduri melodice, cu cezura principală plasată după rîndul al doilea, pe treapta întîia (sol), sau mai rar a doua (la) a modului. În majoritatea cazurilor stofa este alcătuită din două sau trei segmente de tip frază de cîte două rînduri al doilea segment (B) debutînd pe cvinta modului (re). Segmentul B este alcătuit de obicei din două rînduri melodice, al doilea rînd fiind rezultat din secvențarea sau cvasisecvențarea rîndului ansior. Cadența segmentului B este pe treapta întîia a modului. Segmentul A se distinge întotdeauna prin profilul boltit al rîndurilor.

Se conturează în general o formă cu repriză de tipul $\frac{A}{a\ b} / \frac{B}{c\ a} / \frac{A}{a\ a} / \frac{B}{b\ b} / \frac{A}{a}$,
secv.

$\frac{A}{a\ b} / \frac{B}{c\ c} / \frac{A}{a\ b}$.
secv.

ex. 1.

culeg C Cristescu, 13 OB 1988
trans C. Cristescu

cas 4/6
Suat (Cluj)
Balag Ana Livia, 39a.11

B=

Bu-cu - ră - te mai - că sfîn - tă Mai - ca Dom - nu - lui

Că toți în - ge - rii îți cîn - tă Mai - ca Dom - nu - lui

1. Soa - re - le - i I - sus Hris - tos — Fi - ul tău cel prea fru - mos —

Co - bo - rînd să - și dea vi - a - ța Pen - tru pă - că - toși

ex. 2.

culeg. C. Cristescu, 13.08.1988
trans C. Cristescu

cas. 4/10
Suat (Cluj)
grup

$\text{♩} = 163$

1. O măi - cu - tă sfin - tă — Cu toți am ve - nit
La Ni - cu - la - n co - dru — În - tr - un loc sfin - țit
A - ju - tă - ne măi - cu - tă — Să ne ru - găm me - reu
Să cred în - tot - dea - u - na Că es - te Dum - ne - zeu

Alte forme ce respectă principiul reprizei sînt cele de tipul $\frac{A}{a} \frac{B}{bc}$, unde c conține material muzical din a și rimează cadențial cu acesta. Uneori apare și o frază C, ce este o sinteză a frazelor anterioare: $\frac{A}{a} \frac{B}{b} \frac{C}{cdca}$. Forme mai îndepărtate realizează repriza prin rima refrenelor:

$\frac{A}{a} \frac{B}{brf} \frac{C}{drf}$.

ex. 3.

culeg. C. Cristescu, 13.08.1988
trans C. Cristescu

cas. 4/3
Căianu Mic (Bistrița Năsăud)
grup

Rubato $\text{♩} = 150$

1 Ma - ri - e ce - reas - că floa - re
Toa - tă ești fer - me - că - toa - re — Ma - ri - e, —
O, — Ma - ri - e, Mai - că Sfin - tă —
Toa - tă lu - mea fi - e - ți cîn - tă, Ma - ri - e.

Deseori se produc amplificări ale strofeii. Multe dintre acestea se fac prin repetarea unui rînd melodic sau chiar a unei fraze (alcătuită din două rînduri).

Față de aceste aspecte comune, unificatoare, alte citeva ca treptele pe care se așează cezurile rîndurilor melodice, profilul lor, forma arhitectonică, unele aspecte ritmice dau posibilitatea unei grupări a materialului muzical. Ne limităm doar la prezentarea trăsăturilor generale ale cîntecelor de pelerinaj, deoarece deocamdată deținem un repertoriu redus numeric, ce cuprinde doar 50 piese.

Pentru a elucidă problema acestui gen, trebuie să lămurite în primul rînd relațiile lui cu melodică celorlalte genuri (cu precădere ritual-ceremoniale), apoi cu o melodică din alte culturi muzicale. În cel de-al doilea caz, fiind vorba de tipuri deja demult acceptate și asimilate în practica populară, acestea vor putea intra în categoria folclorului românesc în accepțiunea mai largă a noțiunii.

În continuare vom căuta, în limita posibilităților și datelor ce ne stau la dispoziție, să contribuim la elucidarea acestor probleme cu rezerva că, în cursul continuării cercetărilor vom modifica eventual unele din constatările făcute aici.

Dintre genurile ceremoniale, cîntecul de stea se înrudește cu cîntecul de pelerinaj. O mare parte a cîntecelor de stea au structură melodică și arhitectonică identică cu cea a cîntecelor de pelerinaj: structură modală hexacordică cu finala pe treapta în al doilea profil boltit al rîndurilor melodice din segmentul A, cezura principală pe treapta I a modului, plasată după al doilea rînd melodic, debutul segmentului B pe cvinta modului (sau în zona cvintei) profil general boltit, formă strofică cu repriză, principiul secvențelor. Prezentăm în continuare două exemple de cîntece de stea, selectate din colecțiile de colinde realizate de Sabin Drăgoi și George Breazu. Exemple asemănătoare se găsesc și-n volumele de colinde alcătuite de Béla Bartók și Gheorghe Căcu.

ex. 4.

Allegro (♩ = 144)

Mi - ne - cat - au de la raiu,
În - tr-o căl - bă zi de maiu, În - tr-o dal - bă zi de maiu...

(Drăgoi ex. 20?)

ex. 5.

Andante (♩ = 96)

Doam - ne a ta - le cu - vin - te
Ca - re le - ai zis mai na - in - te, Sa - m - pli - nit pre - cum se scri - e.
Moi - se la car - tea în - tî - ie, O, mi - nu - ne, o, mi - nu - ne!

(Drăgoi nr. 240, Breazu nr. 158)

Asemănarea funcțională, tematica religioasă, precum și asemănările structural-muzicale ale cîntecelor de pelerinaj și ale cîntecelor de stea ne obligă să le considerăm, în final, a fi *specii ale unui gen pe care, în lipsa unei terminologii consacrate, îl denumim cîntecul ritual-ceremonial religios*. Acest cîntec ritual-ceremonial ce se cîntă cu precădere la sărbători creștine, chiar în cadru cultic, dar circulă în tradiția populară, propagîndu-se pe cale orală, este cunoscut în terminologia de specialitate maghiară sub denumirea de *népének*.

Înrudirea limbajului muzical al celor două specii va trebui neapărat căutată în origini comune, precum și într-o evoluție comună sau paralelă. Prezența unor melodii întrunind aceleași trăsături în publicații ce circulau în secolul al XVII-lea, ne duce cu gîndul tocmai la originea lor comună într-un fond de circulație europeană pătruns la noi și în special în Transilvania prin secolul al XVI-lea prin propaganda religioasă catolică, luterană, protestantă, iar apoi și prin școala, mai precis în acele cîntece spirituale. „*Marientlied*” sau cîntece de pelerinaj care circulă și astăzi la germani, cehi și la alte popoare (v. Gh. Ciobanu, *Izvoare...*, pag. 9). Redăm în continuare două exemple de cîntece spirituale din secolul al XVII-lea, extrase din culegerea de melodii alcătuită de Papp Géza și din *Liber Usualis*.

ex. 6.

Dó - ro - te de - vó - te, la - tens De - i - tas
 Quae sub his fi - gú - ris ve - re lá - ti - tas
 Ti - bi se car mé - um tó - tum sub - ji - cit
 Qui - a te con - tém - plans tó - tum dé - fi - cit

(*Liber Usualis*, pag 1855, Hymn of
 S Thomas Aquinas.)

ex. 7.

Mag - da - le - na mor - tu - o le - su et se - pul - to
 Ma - ne dum non re - pe - rit Ip - sum in se - pul - chro

(Papp Géza - *A XVII század...* pag 221, nr 41)

Adîncea înrădăcinare în folclorul românesc a acestor melodii s-a putut produce numai printr-o circulație într-un timp îndelungat, de mai multe secole.

Cercetările noastre ulterioare vor completa informațiile studiului de față cu date privind circulația acestor melodii în alte culturi, stratificarea diacronică din cadrul speciei, tipologia melodică a cîntecului de pelerinaj.

CONSTANȚA CRISTESCU

CONSIDERATIONS ABOUT THE PILGRIMAGE AND PILGRIMAGE SONGS IN NORTHERN TRANSILVANIA

(Summary)

The author gives a systematic description of the religious pilgrimages on the occasion of the Assumption of the Virgin (15th August) in the villages of northern Transylvania. She expounds the preparations, the organisation of the pilgrims' columns, the stages in the development of the pilgrimage, the way it is conducted the various practices used. Then she analyses some of the songs which were sung in this occasion.

BIBLIOGRAFIE

1. Bartok B., *Melodien der Rumänischen Colinde*, Budapest, 1968.
2. Breazul G., *Colinde*, Cartea satului, 21, București, 1938.
3. Ciobanu Gh., *Despre originea unor melodii din Vicleiul din Tirgu Jiu*, in *R.E.F.*, tom 30, nr. 1, 1985, pag. 62—71.
4. Ciobanu Gh., *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, II, București, 1979.
5. Ciobanu Gh., *Izvoare ale muzicii românești*, 1, București, 1976.
6. Cucu Gh., *200 colinde populare culese de la elevii seminarului Nifon în anii 1924—1927*, București, 1936.
7. Drăgoi S.V., *303 colinde cu text și melodie*, Craiova, 1925.
8. Ghircoiașiu R., *Contribuții la istoria muzicii românești*, București, 1963.
9. Ioan Moshu, *Limonariu sau Livada duhovnicească*, Alba Iulia, 1991.
10. Papp G., *A XVII század énekelt dallamai*, Budapest, 1970, pag. 212, ex. 41.
11. * * * *The Liber Usualis*, Tournai (Belgium), 1956.
12. * * * *Patericul*, Alba Iulia, 1990.
13. * * * *Culegere de rugăciuni și cîntări. Pentru creștinii cari merg la sfînta mănăstire*, Arad, 1938.
14. * * * *Calea mîntuirii — Îndreptar practic, cum să se facă pelerinajele la sfintele mănăstiri*, Bixsad, 1943.

SISTEME FAMILIALE, STRATEGII MARITALE ȘI TRANSMITEREA PROPRIETĂȚII

După o perioadă în care „sociologia a focalizat atenția sa asupra grupului domestic, pînă la punctul de-a neglija studiul structurilor de înrudire”¹, în ultimele decenii, în peisajul științelor sociale occidentale analiza acestor structuri capătă o importanță tot mai mare.

Dacă ar fi de încercat o explicație a interesului scăzut pentru studiul structurilor de înrudire, la începutul perioadei post-belice, una din cauze ar putea fi găsită în marele prestigiu pe care teoria „nuclearizării familiale” a lui T. Parsons a avut-o în rîndul cercetătorilor. Această „nuclearizare”, proces generat de presiunea macrosocială a statelor moderne asupra modelelor instituționale tradiționale, ar fi determinat ruperea relațiilor de solidaritate bazate pe înrudire, „considerate de un arhaism condamnat la dispariție”².

În prezent însă, interesul pentru studiul structurilor de înrudire este extrem de mare. Se poate constata chiar și o anevoioasă tendință de constituire a unei sociologii a parentării în societățile urbane. Această dezvoltare este determinată, pe de o parte, de eșecul ideologiei „statului — providență”, capabil să preia funcțiile vechilor modele sociale, constituite în societatea europeană în secole întregi, iar pe de altă parte, fără îndoială, marelui prestigiu al structuralismului lui L. Strauss, care vedea în parentare mai mult decît o structură socială (de multe ori fictivă)³, o structură mentală, cu valoare simbolică, capabilă să confere criteriul de grupalitate socială.

Care este importanța sociologică a structurilor de înrudire? Pot ele servi în societățile europene ca elemente explicative ale genezei și caracteristicilor acestor societăți? Sînt modelele de parentare și tehnicile succesoriale elemente capabile să influențeze seriile istorice de lungă durată ale continentului nostru?

Încercînd să răspundă la asemenea întrebări, interesul sociologilor și antropologilor s-a deplasat de la studiul sistemelor de înrudire în microcomunitățile extraeuropene (în care aceste sisteme funcționează ca puternice mecanisme de ierarhizare și constituire a statuturilor sociale), înspre studierea modelelor europene de înrudire, atît în diacronia lor istorică, cît și în ariile sociale contemporane, în care mecanismele de parentare cunosc o revitalizare a posibilităților lor socializatoare, inclusiv în societățile urbane.

¹ J.Hugues-Déschaux, *Structures de parenté et sociétés paysannes: deux points de vue et des suggestions pour une sociologie de la parenté dans les sociétés urbaines*, în *Arch. europ. sociol.* XXXII, 1991, p. 153.

² J.Hugues-Déschaux, op. cit., p. 153.

³ În problema simbolisticii sociale a parentării, a transformării acesteia dintr-o realitate biologică într-o realitate simbolică, investită cu funcții de ierarhizare și autoritate, în societățile tribale și țărănești, a se vedea P. H. Stahl, *La consanguinité fictive. Quelques exemples balkaniques*, în *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 14, 1985, Milano.

Antropologul E. Tood încercînd o tipologie a grupurilor domestice europene, consideră că ele sînt rezultatul combinației următoarelor variabile: raporturile părinți—copii (linia succesorală), relațiile dintre frați (linia fraternă)¹ și gradele de prohibiție a mariajului în cadrul liniilor de neam.

Antropologul francez G. Augustins, construiește tipologia grupurilor domestice europene plecînd de la posibilitățile combinatorice ale altor două variabile, în fond comparabile cu cele propuse de E. Tood: tipul de succesiune și modalitățile de transmitere a patrimoniului (tehnicele de moștenire)².

Voi analiza cele două tipologii, încercînd, apoi, încadrarea grupului domestic românesc în cadrul modelelor europene.

În tipologia propusă de E. Tood, variabila liniei succesorale (raporturile părinți—copii), determină două situații posibile: prima, în care copii rămîn după căsătorie împreună cu părinții în același grup domestic, este denumită *tipul relațiilor autoritare*, iar a doua în care cuplul nou căsătorit părăsește grupul domestic, patern, generează *tipul raporturilor liberale*.

Relațiile dintre frați, cu privire la partajul patrimoniului, generează două posibilități: drepturi egale în moștenirea patrimoniului sau drepturi inegale, favorizate testamentar ori prin sistemul transmisiei întregului patrimoniu prin regula cutumiară a primului născut, în general pe linie exclusiv masculină.

Posibilitățile combinatorice între aceste patru posibilități, creează următoarea tipologie a grupurilor domestice:

raporturile între generații	raporturile între frați	tipul de grup
liberale	egalitare	egalitar
autoritare	inegalitare	familia „tulpină” (souche)
autoritare	egalitare	comunitar
liberale	inegalitare	nuclear absolut

Înainte de-a analiza această tipologie se impune precizarea că termenul de „grup domestic” este epistemic preferabil celui de „familie”, care este imprecis, „el putînd desemna indivizi înrudiți care locuiesc în același perimetru gospodăresc dar și în perimetre diferite. Mai mult, este posibil ca în grupurile domestice lărgite să existe mai multe familii”³. De aceea, considerăm că utilizarea termenului de „tip de grup familial este adecvată numai pentru formele liberal-egalitară și liberal-inegalitară și improprie pentru formele comunitare și „souche” (noțiune de „grup domestic” are extensiune mai mare a sferei decît noțiunea de „familie”).

¹ E. Tood, *La troisième planète. Structures familiales et systèmes idéologiques*, Paris, 1983.

² G. Augustins, *Esquisse d'une comparaison des systèmes de perpétuation des groupes domestiques dans les sociétés paysannes européennes*, in *Arch. europ. sociol.* XXIII, 1982, p. 39—69.

³ P.H. Stahl, *Maison et groupe domestique étendu. Exemples européens*, *Architectonon*, Tome G., 1991, Tesalonic, p. 1667.

În privința caracteristicilor acestor grupuri domestice, se pot face următoarele precizări:

1. Familia nuclear-egalitară, are ca specific faptul că descendenții părăsesc după căsătorie familia paternă, creîndu-și o gospodărie independentă. Moștenirea patrimoniului se face prin partaj egalitar între frați. În Europa Occidentală, acest tip de grup domestic se întâlnește în Franța de nord (Normandia), Italia de sud și de nord-vest și cea mai mare parte a blocului iberic (excepția marcată este zona pirineană). În spațiul răsăritean, cel mai reprezentativ exemplu este modelul românesc.

2. Familia nuclear-absolută, caracterizată prin aceleași reguli de rezistență a noilor cupluri, după căsătorie ca și în cazul familiei nuclear-egalitare. Apar însă la acest tip posibilități cutumiare a „disocierii moștenirii de spița de neam”⁷. În acest caz, „utilizarea testamentului permite proprietarului să dispună liber de moștenirea sa pe care o poate transmite copiilor sau unor străini, după libera sa voință”⁸. Chiar dacă în principiu există posibilitate, în fapt, bunurile părinților sînt în general împărțite între copii, însă într-un mod puțin riguros.

Această formă familială, derivată din cea nuclear-egalitară, se întâlnește în regiunea răsăriteană a Marii Britanii, litoralul Mării Nordului și vestul Franței.

3. Familia „tulpină” („souche”) are ca specific faptul că un singur fiu, de obicei primul născut, primește la căsătorie întreg patrimoniul familial, inclusiv locuința părintească. Fiicele primesc dotă și se căsătoresc în exteriorul grupului domestic. Ultimii născuți, dacă rămîn în cadrul grupului, sînt celibatari. „Pentru o perioadă care poate fi destul de lungă, trei generații locuiesc sub același acoperiș, căci fiul ales ca moștenitor, soția și copiii, rămîn sub autoritatea tatălui, pînă la moartea acestuia”⁹.

Zonele reprezentative pentru acest grup domestic sînt regiunea Pireneilor (nordul Spaniei și sudul Franței), spațiul germanic și scandinav (cu excepții notabile în sud-estul Germaniei și litoralul Mării Nordului) și vestul Marii Britanii. În Balcani modelul se întâlnește în Slovenia¹⁰.

4. Grupul domestic „comunitar”, în care toți fiii se căsătoresc și trăiesc cu noile familii în grupul domestic al părinților. Fiicele primesc dotă și se căsătoresc în exteriorul grupului. Astfel, se crează o structură familială vastă, în care coabitează cel puțin doi frați și trei generații”. Acest grup domestic comunitar cunoaște două variante: prima, caracterizată prin destrămarea grupului lărgit, la moartea tatălui și partajul egalitar al patrimoniului între frații succesori și a doua, caracterizată prin faptul că grupul domestic se menține întreg și după moartea tatălui, autoritatea acestuia trecînd unuia dintre frații succesori”¹¹.

În Europa Occidentală, grupul domestic comunitar este foarte rar întîlnindu-se numai în unele zone ale Franței centrale și mediteraneene și Italia centrală, iar nordul Europei, la filandezi. În Europa de Răsărit

⁷ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155.

⁸ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155.

⁹ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155—156.

¹⁰ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 161.

¹¹ P. H. Stahl, *Maison et groupe domestique...* p. 1667.

însă, grupul comunitar este foarte răspândit. De altfel, la slavi, el este considerat ca forma arhaică și generalizată a grupului domestic. Se întâlnește și la albanezii, turcii și tătarii din Dobrogea și extrem de rar, la populația românească¹².

O altă interesantă tipologie a grupurilor domestice a fost elaborată de G. Augustinis¹³. Această tipologie este fundamentată pe distincția, puțin utilizată în antropologie și sociologie, între succesiunea și moștenirea (în general, existînd tendința confundării celor două noțiuni).

Succesiunea, definește o situație de status; ea marchează faptul că unul sau mai mulți descendenți moștenesc funcția de autoritate, în grupul domestic, de la ascendenți. Spre exemplu, „în India bunurile divizibile sînt partajate între toți moștenitorii pe linie masculină, dar numai unul dintre ei succede la rolul de șef politic”¹⁴.

Pentru cazul Romei antice, Fustel de Coulanges ilustrează această distincție între succesiune și moștenire astfel: „casa este locul cultului domestic și șeful casei este definit prin rolul de preot al acestui cult, păzitorul focului sacru. Acest rol nu poate fi transmis decât unuia dintre moștenitori, în mod necesar a fiu”¹⁵. Toții fiii au un drept egal la moștenire și de fapt, în absența testamentului, fiecare dintre ei primește un drept egal asupra proprietății. Succesiunea este însă unică, acest fapt este exprimat în organizarea vechilor ginți patrilineare, formate din două ramuri: *ramura primilor născuți*, compusă din succesori care au drept de vot și *ramura cadeților*, compusă din moștenitori, non-succesori și în consecință, fără drept de vot (pînă la Legea celor 12 Table). Această structură, determinată de raportul succesiune-moștenire, a generat o societate puternic ierarhizată, compusă din grupul primilor născuți, cu acces la succesiunea și grupul cadeților, compus din simpli moștenitori.

Analizînd variantele concrete de reproducere socială a celor două variabile (succesiune și moștenire) putem surprinde următoarele situații

1. *Moștenirea egalitară* (partaj egal) sau *moștenirea favorizată* (héritage préciputaire) pentru un unic descendent;

2. *Succesiunea unică* (un singur descendent preia funcția autorității paterne) sau *fragmentară* (nu există un descendent favorizat, pe linia statusului de autoritate).

Din combinațiile acestor variante, rezultă următoarele posibilități:

1. Succesiunea unică, moștenirea favorizată, corespunde familiei „souche” (autoritar-inegalitară) din tipologia lui E. Tood. „În acest sistem există o relație indisociabilă între o casă, un patrimoniu, o linie domestică și un nume. Ierarhia socială este în mod principal fondată pe ierarhia patrimoniului funciar”¹⁶. Sistemul are importante consecințe asupra strategiilor demografice în aceste tipuri de comunități. În general indicele demografic este staționar, forma predominantă de familie fiind cea cu doi copii, fiul moștenind întreg patrimoniul, iar fiica migrînd, prin mariaj, într-o altă

¹² P. H. Stahl, *op. cit.*, 1689.

¹³ G. Augustins, *op. cit.*, p. 40–41.

¹⁴ G. Augustins, *op. cit.*, p. 40.

¹⁵ G. Augustins, *op. cit.*, p. 41–42.

¹⁶ G. Augustins, *op. cit.*, p. 47.

gospodărie. Data este principalul instrument al strategiilor de schimb marital, ea cenzurează selecția maritală, făcînd-o posibilă numai la nivelul gospodăriilor cu aceeași stare materială.

În cazul unei creșteri demografice, acest tip de grup familial apelează la două situații: o primă soluție, mai veche, constă în crearea unei variabile instituții a celibatului, pentru cadeți, care rămîn pe lîngă gospodăria primului născut. A doua soluție este relativ nouă (sec. al XIX-lea) și constă în emigrația descendenților defavorizați.

O caracteristică principală a acestui tip de grup familial este staticitatea sa; el își păstrează secole întregi, numele și patrimoniul, iar comunitățile rurale formate pe această bază, păstrează lungi perioade temporale același număr de gospodării.

Spre deosebire de tipul prezentat, combinația dintre succesiunea fragmentată și moștenirea egalitară, generează o formă familială de o mare dinamicitate. În acest caz, elementul fundamental nu mai este gospodăria și ordinea la naștere ci înrudirea, inclusiv spițele de neam, pe serii istorice lungi. Acest tip este confruntat cu două tendințe diametral opuse: pe de-o parte, reducerea continuă a patrimoniului funciar, în condițiile partajului egalitar, iar pe de altă parte, cu tendința obiectivă de conservare a acestui patrimoniu. Aceste tendințe impun adoptarea unor strategii sociale deosebit de interesante. Ca și în cazul primului tip, o soluție constă în controlul demografic, însă această strategie nu este suficientă. Ea este cuplată cu tehnici sociale care să evite ineficiența economică a partajului excesiv al patrimoniului funciar, dispersarea lui. Două dintre cele pot fi menționate aici: schimbul de parcele între persoane cu laturi aflate la mari distanțe de gospodărie (caz surprins în Grecia, Friedl, 1962; Marea Britanie R. Cresswell, 1969) sau închirierea reciprocă a unor loturi aflate la distanță, practică semnalată mai ales între rude, în special între veri (cazul prov. Bretagne)¹⁷.

O altă cale deosebit de eficientă, utilizată de societățile țărănești europene, este refacerea patrimoniului prin mariaj. Ea este însă cenzurată prin existența prohibițiilor sociale și religioase care interzic căsătoriile în interiorul liniilor de neam, pînă la anumite grade. Istoria comunităților cu succesiune fragmentară și partaj egalitar este marcată de lupta dintre biserică, interesată în lărgirea sistemului de prohibiții și societățile țărănești (și cele nobile) care, interesate în reducerea gradelor de prohibiție în căsătorie. În Europa Occidentală, conciliul de la Latran din 1215, marchează victoria societății civile asupra codului juridic al bisericii catolice, nevoită să admită interdicția de mariaj numai pînă la al patrulea grad, potrivit dreptului roman, adică pînă la nivelul verilor primari¹⁸. Necesitățile economice de refacere a patrimoniului prin căsătorii vor face însă de multe ori ineficientă și această prohibiție. Prin dispensă specială, biserică va admite și căsătoriile între veri primari. Cercetările antropologilor francezi, în special cele ale doamnei Francoise Zonabend, menționează că strategia socială deosebit de relevantă, deși socialmente repudiată la nivelul mentalității comunitare,

¹⁷ G. Augustinus, *op. cit.*, p. 54.

¹⁸ Anita Guerreau-Jalabert, *La parenté dans l'Europe médiévale et moderne à propos d'une synthèse récente*, în *L'Homme*, 40, april—juin, 1989.

căsătoria între verii primari¹⁹. Ea a fost masiv practică în spațiul francez al succesiunii fragmentate și moștenirii egalitare, fiind strategia cea mai eficientă de menținere a patrimoniului.

De aceea considerăm că alături de alte mecanisme sociologice care permit explicarea proceselor de acumulare de patrimoniu și de debut al economiei moderne (modelul veberian, modelul marxist), analiza tehnicilor de transmitere a proprietății poate servi ca un modele explicativ deosebit de relevant pentru surprinderea specificității spațiilor economice și culturale europene.

În acest cadru, două sînt elementele care favorizează acumularea de capital funciar în spațiul occidental: modelul succesiunii unice și a moștenirii favorizante, care face posibil ca generații întregi să contribuie la lărgirea patrimoniului unei gospodării, iar pe de altă parte, în zone cu partaj egalitar, strategia căsătoriei în parentarea apropiată, care face posibilă menținerea patrimoniului.

Am prezentat mai detaliat tipul succesoral fragmentat și moștenirea egalitară, deoarece el este specific și pentru comunitățile țărănești românești. Spre deosebire de alte popoare din zonă, la care a funcționat în special modelul comunitar, ideea dominantă în spațiul țărănesc românesc este cea a egalitarismului, manifestat atît la nivelul tehnicilor economice de partajare a proprietății, cît și la nivelul mecanismelor de decizie comunitară²⁰.

Acest principiu poate fi evidențiat, începînd de la marile operații cadastrale, de delimitare a hotarelor dintre sate, unele dintre ele de-o vechime imposibil de surprins prin documente istorice (vezi cazul Țării Făgărașului), pînă la tehnicile de diviziune a patrimoniului sătesc pe spițe de neam („umblarea pe bătrîni”), în condițiile trecerii de la satul non-genealogic la cel genealogic, sau de diviziune în cadrul spițelor de neam.

Astfel, pentru Țara Făgărașului, acest principiu al respectării egalității de șanse în delimitarea hotarelor intersătești, a generat fenomene deosebit de interesante. În general în dubletele de sate, rezultate în urma unor posibile fenomene de „roire” și apoi autonomizarea cătunelor nou apărute, în raport cu satul matcă, operațiunile de partaj intersătesc au urmărit asigurarea egalității de șansă pentru toate satele în accesul la fînețele și pășunile montane.

Satele din vale, defavorizate de poziția geografică în raport cu muntele, au fost „compensate” prin crearea unor culoare de trecere înspre munte și luarea în proprietate a unor zone montane.

În cazul satului devălmaș, disoluția proprietății comune și partajarea egalitară a pămîntului a fost efectuată prin tehnica „umblării pe bătrîni”, adică a identificării unor strămoși, creatori de linie de neam, și apoi împărțirea egalitară între liniile de neam a pămîntului sătesc.

Această strategie, creată în condițiile trecerii de la satul non-genealogic la satul genealogic este asociată cu o ideologie fictivă, bazată pe ideea

¹⁹ Tina Jolans, Marie-Claude Pignaud, Yvonne Verdier, Françoise Zonabend, *Une campagne voisine: Minot, un village bourguignon*, Paris.

²⁰ H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines, asservissement et pénétration du capitalisme*, Paris, 1969.

„strămoșului eponim”, întemeietor al întregii comunități, din care au rezultat apoi spișele de neam.

Trebuie menționat faptul că succesiunea fragmentară și moștenirea egalitară nu a fost corelată, în satul românesc, cu tehnicile de căsătorie în parentarea apropiată. Deși, în cazul Transilvaniei, biserica greco-catolică a acordat dispense speciale de căsătorie între verii primari, această posibilitate a fost socialmente foarte puțin exploatată. Această diferență între strategiile matrimoniale românești și cele occidentale, chiar în condițiile aceluiași model familial, poate servi, cu tot caracterul ei reducționist, ca ipoteză de lucru interesantă pentru explicarea proceselor de acumulare funciară diferențiată în satul românesc față de mediile occidentale.

Nu am analizat în acest cadru, alte posibilități combinatorice care generează alte modele familiale: succesiunea unică și moștenirea egalitară, succesiunea fragmentară și moștenirea favorizantă, sistemele biliniare întâlnite în spațiul insular (1980, B. Verdier, insula Karpathos) în care primul născut moșteneste averea tatălui, iar prima născută patrimoniul mamei, sau modelele grupurilor domestice complexe, spre exemplu, cele de tip „zadruga”.

GHEORGHE ȘIȘEȘTEANU

FAMILY SYSTEMS. MARITAL STRATEGIES AND INHERITING PROPERTY

(Summary)

The author surveys the present stage of sociological research in three distinct, but related domains: the typology of the family group, the strategies used in marriage and property inheritance. The text is a systematic exposure of the most recent sociological studies of this kind (G. Augustins, E. Tood) concerning the typology of domestic groups (families), the typology based either on the social characteristics of the groups, or on the distinction between succession and inheritance. It also brings into discussion the remaking of patrimony (inheritance) by marriage.

Talking about different schemes and family structures, marital strategies and property inheritance from a strictly theoretical point of view, the author tries to find practical patterns for each aspect and region of Transilvania (especially for Făgăraș region).

SENSURI ȘI SEMNIFICAȚII ÎN TOPONIMIA SATULUI ȘOIMUȘ (II)

Continuînd analiza toponomiei satului Soimuș, începută într-o lucrare publicată în anul 1992 (Acta Musei Porolissensis XVI) și în care prezentăm toponimele din teritoriul satului, în încercarea de față punem accentul pe numele topice din intravilan, referindu-ne atît la aria lui actuală cît și la perspectiva istorică, întrucît, la fel ca în alte situații, „vatra” satului evoluează complex, lărgindu-se sau restrîngîndu-se, funcție de avaturile istoriei. Corelînd informațiile din izvoarele istorice scrise, cu urmele arheologice și tradiția orală, am ajuns la concluzia că vatra satului Șoimuș a evoluat în același perimetru, de la forma de sat dispersat pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la aceea de sat grupat, formă în care evoluează pînă în timpurile noastre. Oglindită în toponimie, această situație ne relevă trei tipuri de nume topice: din intravilanul existent pînă în anul 1871 cînd s-au întocmit hîrțtile cadastrale, apoi cele care denumesc extensia intravilanului în perioada următoare și în special după reformele agrare din 1922—1924 și 1945—1946, precum și intravilanul în aria veche a satului (cu gospodării dispersate în cazul Șoimușului Mare și mai grupate în cazul cătunului său Șoimușul Mic, menționat în documentele din secolele XVI și XVII).

Supunem analizei un număr de 80 toponime, alcătuite la rîndul lor din 171 elemente topice. Un număr de 17 nume topice sunt simple, iar 63 compuse (în mare majoritate reunind substantive — 39, urmîndu-le cele compuse dintr-o prepoziție ce introduce un complement circumstanțial de loc — 19).

Cum este și firesc, în special pentru satele grupate (în cazul nostru situația este caracteristică cel puțin pentru ultimii 250 de ani), foarte multe toponime denumesc căile de acces prin sat, fie cele mai importante — „Drumul Țării” — fie secundare — ulițele. Termenul „drum” are o frecvență de 2 ori, iar acela de „uliță” de 17 ori, varianta diminutivă a acestuia din urmă, „ulicioară” apare o singură dată.

Unele toponime sau elemente topice desemnează poziția geografică în raport cu configurația terenului, folosindu-se apelative frecvent întîlnite în toponimia transilvană ca Susani, Josani, deal, vale, pârâu, coastă etc.

Văile și pâraiele ce străbat diferitele părți ale satului au determinat marea număr de nume topice compuse cu ajutorul apelativului „pod” — 6 și al celui de „punte” — 2.

O utilizare destul de mare are apelativul „fântână”, cu o frecvență de 10 toponime distribuite pe toată suprafața „vetrei” satului, atît a celei vechi cît și a celei actuale, denumind sursele obștești de folosință, în condițiile existenței, aproape la fiecare gospodărie a unei fântâni.

Relațiile sociale sunt reprezentate de 9 toponime, referindu-se, de regulă, la proprietate.

Multe nume topice provin din antroponime, fie individuale — 17, fie colective, de asemenea 17.

Relația de folosință este prezentă în 12 nume.

Un număr de 7 toponime sunt construite cu ajutorul unor apelative ce exprimă porecle, modalități etice de caracterizare succintă a personalității oamenilor, cu accente de critică socială realizată în special cu mijloacele umorului fin dar adesea caustic, specific țaranului român. Și în trecut și în prezent fiecare familie are o poreclă specifică pe care, de regulă, o moștenește și o transmite urmașilor; dar se mai întâmplă să apară în diferite împrejurări și porecle noi.

Un important număr de toponime denumesc locuri din vechile vetre ale satului, cum ar fi Sub Guruiete, Via Oanii, Iertașul Țiganului, Grădini, Pogăcioaia, Ciuburcani, Oșteze, Șpătari, etc., dintre care, așa cum se poate observa, deosebit de sugestive sunt cele cu caracter antroponimic, fie individual fie colectiv, în special pentru semnificația lor istorică. Diferitele părți ale vechilor vetre ale satului sunt denumite cu un număr de 22 toponime, în vreme ce părțile mai noi ale intravilanului sunt reprezentate de un număr de 5 toponime ca Rătul Buiecii, Ulița Sturzului, Ulița Hoțului, Temețul Jidovilor, Din jos de sat.

Așa cum se poate observa, marea majoritate a toponimelor sunt românești, sau formate pe teritoriul limbii române. Originea lor etimologică a fost explicată în lucrarea amintită la început și care cuprinde un glosar al numelor topice. Singurul nume topic neexplicat acolo este cel al satului.

După cum se știe, pe teritoriul Transilvaniei există mai multe localități cu numele de Șoimuș, în județele Bihor, Bistrița-Năsăud, Mureș, Hunedoara, Sălaj, precum și una dispărută în județul Satu-Mare, denumită în documentele vechi Solumus, la fel ca Soimușul din județul Sălaj.

Lingviștii și istoricii unguri pun numele satelor respective în legătură cu o presupusă obligativitate a locuitorilor lor de a-și achita sarcinile financiare în pui de șoim, păsări de pradă din familia Falconidelor, utilizate prin dresaj la vânatoare, la curtea regală a Ungariei fiind la mare cinste acest fel de vânatoare. În acest sens M. Petri, despre care St. Pascu afirmă că este un talentat și harnic istoric, scria în ampla sa monografie a județului Sălaj, în legătură cu numele satului Șoimuș, nu fără oarecare îndoială că „...numele acestei localități vine, probabil, de la faptul că locuitorii satului își plăteau impozitul în șoimi” (14). La fel susține și K. Togányi (20, 547), precum și dicționarele mai vechi, precum cel al lui Czuczor și Fogarasy (7), sau Lexikonul mai nou al lui Révai (15). Aceste puncte de vedere sunt preluate și de unii lingviști români (1), atunci când este vorba de acest nume de sat.

Această opinie este însă marcată de câteva contradicții. Apelativul „Solyom”, invocat de cei amintiți mai sus, este considerat chiar de către lingviștii unguri ca fiind originar din limba iliră (7, 19, 20), iar după slaba lui frecvență în documentele mai vechi se pare că s-a impus destul de târziu, probabil prin secolele XV, XVI, în urma sinonimului său Dároc, de sorginte germană (trecut prin filieră cehă). Ambele apelative apar sporadic în documente din secolul XV, ceea ce dovedește utilizarea lor restrânsă. Satul Șoimuș, supus prezentei analize, este însă menționat în documente

la începutul secolului XIII în forma Solumus, în care este evident radicalul latin „Solum” și nu pseudounguresc „Solyom”. Dacă acceptăm ideea că actele de cancelarie din aceea perioadă de început a administrației maghiare în Transilvania, redactate în limba latină, erau întocmite de funcționari ce dovedesc o bună cunoaștere a acestei limbi, este greu de crezut că ar fi putut utiliza o expresie latină cu un înțeles total diferit de cel real. În această situație ar fi fost firesc ca un cunoscător, chiar mediocru al limbii latine să găsească echivalentul lui „Solyom” în această limbă, ceea ce ar fi condus probabil la un nume ca „Falconari”, sau ceva asemănător și nici de cum Solumus.

Avînd în vedere faptul că apelativul „șoim” denumit mai multe păsări răpitoare din familia Falconidelor, nu este prezent în graiul românesc din bazinul mijlociu al Someșului decît ca neologism pătruns prin literatură, uzuală fiind o altă expresie, aceea de „Bod’i”, este greu de presupus o influență a unui termen care la acea vreme încă nu se impusese nici în limba maghiară, astfel încît el să denumească un sat pe care documentul ni-l prezintă într-o formulă extrem de limpede „villa olachalis Solumus”(18), parcă pentru a înlătura orice dubiu cu privire la etnicitatea locuitorilor săi.

Desigur, așa cum arată N. Drăganu, denumirile localităților evoluează în bună măsură și sub influența presiunii autorităților politice și administrative, suportînd de asemenea transformări odată cu evoluția limbii (8). Putem observa acest lucru și în cazul satului Șoimuș, a numelui respectiv. Așa de pildă urmărind documentele de la prima consemnare a satului în Registrul Capitlului de la Oradea, în anul 1205, după cum rezultă din Dicționarul întocmit de C. Suci, ca și din monografia lui M. Petri, avem următoarea situație a evoluției acestui nume:

- 1205 Solumus, 1213 villa olachalis Solumus, 1219 villa Solumus,
- 1367 Solymus, 1369 Solymus, 1387 villa olachalis Solumus,
- 1423 Valselsolumus, 1499 Kissolyomos,
- 1540 Nagy Solymos, 1543 Naghsolmos, Kyssolmos, Solymos,
- 1545 Nagy es Kissolmos, Solymos, Kys Solymos,
- 1549 Nag Solmos, Kyssolmos, 1553 Nag Solmos, Kissolmos,
- 1564 Nagy Solmos, Kyssolmos, 1570 Nagyslymos, Kyssolyomos,
- 1642 Nag) Solymos, Kyssolyomos,
- 1703 Solymos, 1715 Solymos, 1720 Solymos, 1750 Solymus,
- 1826 Solymus, 1850 Solymus, 1854 Solymos, Soimoș, 1871 Solymus.

Se poate observa aici o evoluție destul de sinuoasă spre forma ce cuprinde o tendință de maghiarizare, mai accentuată prin secolele XVI și XVII, cînd, probabil, o parte a teritoriului satului a intrat în posesia familiei nobiliare Jakcsi (cu care sătenii din Șoimuș au avut numeroase confruntări, chiar și procese pentru pămînt (14)). Că localnicii n-au acceptat cu ușurință această evoluție a numelui satului lor, reiese și din înregistrarea, începînd de pe la mijlocul secolului XVIII a formei Solymus, deci cu revenirea sufixului „us”, care amintește de vechea formă Solumus. Pe de altă parte, subliniem că în graiul local, spre deosebire de documentele de la primărie, în mod firesc se utilizează această formă a numelui, cu sufixul „uș”, după cum relatează și informatorii (Temeș Florica — țărancă, 79 ani, Roman Mihai — țăran, 92 ani, Husian Susana, țărancă, 87 ani; înregis-

trări în anul 1990), care afirmă că „în bătrâni” se folosea o formă mai aparte a numelui satului și anume, Șimuș. De altfel, locuitorii din satele vecine, în special cele dinspre sud și sud-est, de peste Someș, folosesc pentru denumirea satului această formă Șimuș, iar a locuitorilor săi „șimușeni”. Aceasta poate servi drept indiciu asupra evoluției toponimului în graiul local de la forma inițială Solumus, la cea actuală Șimuș, sau oficial-administrativă Șoimuș. Asupra acestei evoluții s-au manifestat două tipuri de influențe, una din perspectivă administrativă — exterioară și represivă, în bună măsură artificială — iar a doua, naturală, din interiorul comunității, suportând și ea în mod firesc presiunile unei administrații străine și în multe privințe ostile (în plan lingvistic, mai cu seamă din secolul XIX încoace). Exemple asemănătoare prezintă și alte sate românești din zonă. De pildă satul Romna, din apropierea Șoimușului, a cărui denumire evoluează de la forma Romna în 1338, poss. Rona 1920, villa olachalis Rona 1423, Ronya 1548, Thona 1584, Rogna 1733, Rona, Rogna 1854, pentru ca în graiul locuitorilor săi și a celor din satele românești vecine să se păstreze forma inițială Romna, chiar dacă în documentele oficiale actuale se utilizează forma considerată probabil mai „distinsă” Rona.

În cazul toponimului Șoimuș, asocierea cu apelativul „șoim” ni se pare artificială și neconformă cu realitatea lingvistică a comunității românești ce a viețuit aici din timpuri străvechi. În mod evident primele consemnări documentare au relevat un nume cu o semnificație deosebită — Solumus — care ne indică faptul că este vorba de un loc unde se practica agricultura și era o comunitate umană care avea destinul legat de munca pământului și de facilitățile locului respectiv, chiar dacă în cursul istoriei au mai venit și alții care au lărgit acest „solum” prin despăduriri, sau alții care și-au însușit doar prin forma și viclenie bunuri și în cele din urmă, părți din moșie.

Considerarea originii toponimului Șoimuș în aceea formă care a rezistat până la sfârșitul secolului XV fără a suferi schimbări, iar unele elemente ale ei păstrându-se până astăzi, forma Solumus, originară din latinescul „solum” — pământ lucrat, sat natal, sau chiar patrie — concordă mai bine cu forma Șoimuș, încetățenită în vremurile din urmă, precum și cu forma arhaică Șimuș, utilizată cum am arătat, în special de către vecinii asupra cărora nu s-a exercitat direct vre-o presiune cu privire la forma numelui unui alt sat. Se remarcă utilizarea unei forme asemănătoare pentru satul Șoimușeni, adică Șimușeni, sat situat oa vreo 20 km. distanță de Șoimuș, dar originar, pe cât se pare, din acesta. De asemenea, în evoluția istorică a structurilor limbii, ni se pare a fi o relație mai firească între forma Solumus și aceea amintită mai înainte, Șimuș.

În prima parte a acestei lucrări am prezentat câteva toponime ce denumesc locuri unde se pot observa urme de amenajări, valuri de pământ dispuse, unele, în forme dreptunghiulare, sugerând incinte, dispuse ca o salbă, începînd din imediata apropiere a vetrei actuale a satului, pe o distanță de aproximativ 1500 m., din locul numit Vărășoia trecînd prin pădurea Copăcel, pădurea de la Șanș, pădurea de la Șipot, pînă în pădurea de la Țînea. În toate aceste locuri se găsesc vestigii de diferite forme (contraforturi incinte, un val lung de aproximativ 400 m), iar dacă avem în vedere că ape-

lativul Vărășoia este o formă de receptare în graiul local al ungurescului Vároș (Vár = cetate), ne considerăm îndreptățiți să avansăm ipoteza unor fortificații, poate chiar a unui castru roman. Urmează ca săpături arheologice sistematice să lămurească această problemă.

Revenind la problematica principală a acestei lucrări, sîntem convinși că din analiza toponimelor amintite, pot fi extrase și alte informații, orice observații pertinente fiind bine venite.

GLOSARUL

numelor topice din intravilanul satului Șoimus

- Anceloia (Anĉeloia) (J/6)
Denumirea unui teren idn intravilanul satului. „Loc de casă și grădină ce a fost proprietatea unei familii de evrei cu numele de Ancel”. Derivat dintr-un antroponim, Ancel+suf. oia.
- Arace (Aráĉe, Între aráĉe) (J/5)
Denumirea unui loc unde se intersectează Valea Șoimușului cu Valea Șutăii, la marginea estică a intravilanului.
Arace, arac (reg) „șanț de scurgere a apei” (magh. árok) (DA)
- Arinar, (Arinar') (G/6)
Loc unde avea gospodăria un om porecli Arinar,] pentru că de lingă grădina lui se săpa ari-na folosită la acoperirea suprafețelor lipite cu lut (pardoselile de pământ din casele vechi, prispes, ariile de „îmblătit” cereale etc.) și pentru fabricarea cărămidilor”. Nume derivat dintr-o poreclă antroponimică .
Arinar, arină „nisip măruț” (lat. arina) (DA)
- Ciurburcani (Cuburcán') (I, J/7, 8)
Pădure la S de sat, unde „spuneau bătrîni că mai demult a fost acolo un cătun și pământ lucrător”. Derivat probabil din Ciubur+suf. cani. Ciubur, (obscur din punct de vedere etimologic) vechea denumire a actualei localități Jibou (C. Suci, DILT)
- Ciurica (Ĉurĉica) (H/6)
„Loc unde a avut casă o femeie poreclită Ciurica pentru că era cam negricioasă”. Toponim derivat dintr-o poreclă antroponimică, de la cioară, cu sens comun (cf. alb. sorrĉ) (DEX)
- Coasta Busă (Coăstia Bûsă) (I/6)
„Loc unde a avut grădină un om pe care îl chema Busa”. Coasta, coastă, „latură înclinată a unui povirniș, înălțime, pantă” (lat. costa) (DEX); Busă, Bûsa, antroponim (I.I., DNR)
- Drumul Sarchii (Drúmu Sárchi) (F/6)
Cale de acces în partea de V a satului „unde, mai demult, avea casă un om pe care îl poreclea Sarca”. Drumul, drum, cale de comunicație terestră, alcătuită dintr-o bandă îngustă și continuă de teren. . . .” (sl. drumù); Sarchi, țarcă, coțofană (magh. zsarka) (DEX).
- Drumul Țării (Drúmu Țării) (A-O/4-6)
Drum principal care străbate satul și face legătura la SE cu orașul Jibou și la NV cu șoseaua ZALĂU—Cehul Silvaniei. Drum (sl. drumu) Țării, țară (lat. terra) (DEX).
- După Curte (Dúpă Cúrt'e) (G/5)
„Teren situat dincolo de locul unde, mai demult, era o casă cu magazii și grajduri ale grofului Wesseleny, unde locuia administratorul acestui. După (lat. depest); Curte, „locuința de la țară a moșierului” (lat. curtis) (DEX).
- Fântâna de la Ciurica (Fântâna d' la Ĉurĉica) (H/6)
Loc intravilan cu o fântână publică „unde, mai demult avea casă o femeie pe care o poreclea Ciurica”. Fântână (lat. fontana) (DEX).
- Fântână de la Curte (Fântâna d' la Cúrt'e) (G/5)
Loc intravilan cu o fântână publică, „unde mai demult era o „curte” a grofului”.
- Fântâna de la Fundul Gozului (Fântâna d' la Fúndu Gózului) (L/4)
Loc de pășune cu o fântână surpată, având o legendă potrivit căreia „mai demult, când

- a fost un război cu nemții, oamenii din sat au ascuns acolo clopotele de la biserică pentru a nu fi jefuite de dușmani, care le topeau pentru a fabrica din ele tunuri. Clopotele s-au scufundat adinc în fântână și nu au mai putut fi scoase. De atunci, se spune că în fiecare noapte de Înviere (paști) „din adâncul fântânii se aude tânguitul clopotelor...” Fundul, „partea de jos a unui recipient”; aici cu sensul de teren ce intră în pădure, fiind înconjurat din trei părți de aceasta, (lat. fundus); Gozului, goz, „resturi nefolositoare de vegetale” (magh. gaz) (DEX).
- Fântâna de la Lac (Fântâna d' la Lác) (B/3)
Fântână cu un debit mare, având un bogat conținut al apei în săruri minerale. Este situată într-un loc „care ține apă”. Lac, aici cu sensul de loc mlăștinos” (lat. lacus) (DEX).
 - Fântâna de la Nucu (Fântâna d' la Núcu) (I/6)
Fântână publică într-un loc intravilan „unde, mai demult avea casă un om căruia i se spunea Nucu”. Nucu, derivat dimin. de la Ion, n. calend. (A.N. Const. DOR).
 - Fântâna de la Spătari (Fântâna d' la Spătári) (I/7)
Fântână veche situată într-un loc „unde, foarte demult, aveau case și gospodării niște familii care se ocupau cu făcutul spetelor pentru războaiele de țesut”. Spătari, deriv. din spată+suf. ari, spată, „piesă la războiul de țesut formată dintr-un sistem de lmele paralele fixate la ambele capete, formând un pieptene cu două rădăcini, printre dinții căruia trec firele de urzeală” (lat. spatha) (DEX).
 - Fântâna de la Tigari (Fântâna d' la Țigáni) (F/5)
Fântână situată la marginea de NV a satului într-un loc unde „mai demult au avut casă niște țigani”. Țigani, țigan „persoană care face parte dintr-o populație originară din India” (sl. čiganinu) ((DEX).
 - Fântâna de la Via Oanii (Fântâna d' la D'ia Oúăunii) (G/1)
Loc de pășune unde este o fântână de adăpat vitele. Via, vie (lat. vinea) (DEX); Oanii, Oanea, deriv. de la Ion, n. calend. (A.N.C., DOR).
 - Fântâna din Mânzărie (Fântâna d'in Mânzărfe) (G/3)
Fântână de pășune, folosită pentru adăpatul vitelor. Mânzărie, deriv. din mânz+suf. ărie, mânz, „puilul de sex (masculin) al iepei” (alb. mës) (DEX).
 - Fântâna din Râtul Taurului (Fântâna d'in Rātu Tăurului) (G/4)
Fântână pe pășune, pentru adăpatul vitelor. La construirea acesteia, în acel loc au fost descoperite fragmente de ceramică. Râtul, rât, (reg.), „șes de-a lungul unei ape curgătoare, pe care crește iarbă” (magh. rhet) (DEX); Taurului, taur, „mascul necastrat din specia taurinelor” (lat. taurus) (DEX).
 - Grădini, (Grăd'in) (F, G/4)
Nume a două locuri, unde potrivit tradiției „mai demult au fost grădinile satului vechi, iar mai târziu, când terenurile au ajuns în proprietatea grofului, acesta dădea slujitorilor săi parcele de teren în folosință periodică”. Grădini, grădină, „suprafață de teren arabil, de obicei îngrădită, pe care se cultivă legume, flori sau pomi fructiferi” (bg. scr., gradina) (DEX).
 - Grădinile Nulenilor (Grădinile Nulênilor) (I/5)
„Loc unde aveau grădini niște familii cărora le ziceau Nuleni, fiind foarte săraci, la o însciere a averilor (conscripție) nu aveau aproape nimic după ce să plătească dare”. Grădinile, v. grădină. Nulenilor, probabil se originează într-o expresie utilizată cu prilejul conscripțiilor urbariale, pentru cei lipsiți de avere, „Nulla habere...” (lat. a nu avea) (DLR).
 - Grădinile Tăneștilor (Grăd'inile Tănêștilor) (D/5)
„Loc unde aveau grădini niște familii ce se trăgeau dintr-un strămoș pe care îl chema Costan și i se zicea Tanea”. Grădinile, v. grădină; Tăneștilor, deriv. din Tanea+suf. ești, deriv. dimin. din Costan, Constantin, nume calend. (N.A. Const. DOR).
 - Iertașul Țiganului (Iertașu Țigánului) (L/4)
„Poiană la marginea pădurii de la Dealul Bârsei, unde mai demult a tăiat pădure un țigan pentru a-și face loc de casă și grădină”. Iertașul, iertaș, loc unde s-a tăiat pădurea, runc, (magh. irtás) (DA).
 - Josani, (Josán) (H-I/6)
„Parte mai joasă a satului, în dreapta Văii Șoimușului”. Josani, derivat din jos+suf. ani, așezat într-un loc mai coborât, în vale”, (lat. deosum) (DEX).

- La Biriși (La Bd'iriși) (F/5)
„Loc în capătul satului dinspre Fânațe, unde aveau case birișii grofului” (are semnificație doar pentru locuitorii mai vîrstnici). Biriș, „conducător de atelaje cu tracțiune animală (magh. biriș) (DA).
- Lac, (Lác) (G/6)
„Parte a satului, spre Dealul Vărășoaiei, așezată pe un loc apăsător” (mlăștinós). Lac, (lat. lacus) (DEX).
- La Curte (La Cúrt'e) (G/5)
„Loc unde era gospodăria principală a grofului”. Curte (lat. curtis) (DEX).
- La Grajduri (La Grájđuri) (G/5)
„Loc lângă Curte, unde erau grajdurile grofului, iar acum sînt tot aproape acolo grajdurile comunale, foste ale CAP”. Grajduri, grajd+suf. uri, „Construcție”, sau încăpere special amenajată pentru adăpostirea animalelor mari” (sl. graždu) (DEX).
- La Nucu (La Nucu) (I/6)
„Loc unde mai demult a avut casă un om căruia i se zicea Nucu”. Vezi Fântăna de la Nucu.
- La Pod (La Pód) (I/6)
Loc situat spre capătul satului dinspre Jibou, unde Drumul Țării trece peste Valea Șoimușului, iar acolo este un pod căruia „mai demult i se zicea Podul Onisii, pentru că în apropiere era gospodăria unui om pe care îl chema Onisie”. Podul, pod, „construcție de lemn, de piatră, de beton, etc., care leagă între ele malurile unei ape sau marginile unei depresiuni de pământ, susținând o cale de comunicație”⁵(sl. podu) (DEX).
- La Punte (La Púnt'e) (I/6)
Loc în partea de mijloc a satului, „unde este o punte peste care trece ulicioara ce duce din mijlocul satului spre Josani, peste Valea Șoimușului”. Punte, „pod îngust (format adesea numai dintr-o scindură sau dintr-o bărnă) așezat peste un șanț, peste o apă, sau peste o râpă, care poate fi trecută numai cu piciorul” (Lat. pontis) (DEX).
- Mănzărie (Mănzărie) (G/2-3)
Pășune la E de sat, „unde mai de mult era o parte din vatra veche a satului Șoimușul Mare”. Mănzărie, v. Fântăna din Mănzărie.
- Moine (Móine) (J/4-5)
Parte de hotar unde, mai de mult, „toate pămînturile (parcelele) au rămas o vreme neîncerate” (acest loc a făcut parte pînă la începutul sec. XVIII din vechea vatră a satului Șoimușul Mare). Moine, moină, „pămînt cultivabil rămas o perioadă necultivat pentru a-și reface proprietățile productive” (et. nec.) (DA, serie nouă).
- Nuleni (Nuleni) (I/5)
Loc intravilan „unde au avut case și gospodării niște familii cărora li se zicea Nuleni”. V. Grădinile Nulenilor.
- Oșteze (Oštéză) (H/7)
„Loc la marginea satului, unde, mai demult a fost un cătun”. Oșteze, „suburbie” (magh. hóstád; germ. vorstadt) (DA).
- Părâu Jipului (Părâu Jípului) (I/5-6)
„Mic părâu ce izvorăște din Dealul Jipului și se varsă în Valea Șoimușului aproape în mijlocul satului”. Părâu, „apă curgătoare mică, râu mic” (cf. alb. përrua); Jipului, jip, „copac tânăr...” (magh. zsup) (DEX); după MNSz (7) de orig. iliră.
- Părâu Spătarului (Părâu Spătáriuui) (I/6-7)
„Părâu ce izvorăște din locul numit La Spătari”, V. părâu; v. Fântăna de la Spătari.
- Părâu Vărășoaiei (Părâu Vărășoaii) (G/6-7)
„Părâu ce curge pe sub Dealul Vărășoaiei”, V. părâu; v. Dealul Vărăș.
- Pe Părâu (Pă Părâu) (H/6)
Parte a vetrei satului cuprinsă între Podul Găvriluchi și Podul Vălușanului. V. părâu.
- Podul Găvriluchi (Pódu Gávriľúchi) (G/6)
„Pod lângă care avea casă un om pe care îl chema Găvriluca”. Podul, v. la Pod; Găvriluca, dimin., din Gavril, n. calend. (N.A. Cont. DOR).
- Podul Vălușanului (Podu Vălușánuui) (I/6)
Pod peste Valea Șoimușului „unde avea casă și grădină un om pe care îl chema Văluș”. V. pod; Vălușanu, Văluș+suf. anu, n.p. (DNR).

- Pogăcioaia (Pogăčoáia) (J/4)
Loc în vatra veche a satului, pe Valea Sutăii, unde „foarte de mult a avut casă și pământ o femeie pe care o poreclea Pogăcioaia”. Pogăcioaia, deriv. din pogace, aici cu sensul de turtă de floarea soarelui rezultată la prelucrarea semințelor pentru ulei. (Germ. pogatsche) (DEX).
- Râțul Buiecii (Rātu Buiéči) (I/6)
„Loc în vatra satului, lângă Valea Soimușului, folosit pentru fân”. Râțul, rât+suf. ul, „ses de-a lungul unei ape curgătoare pe care crește iarbă pentru cosit sau pășunat” (magh. rhét) (DEX); Buiecii, buiaca, buiac (sl. v. bujaku) (DA).
- Spătari (Spătári) (I/7)
„Loc unde, mai demult au avut case și grădini niște familii ce se ocupau cu făcutul spețelor pentru războiul de țesut”. Spătari, v. Fântâna de la Spătari.
- Sub Acați, (Su Acăț) (I/6)
„Loc de unde e scoate arina pentru uscarea suprafețelor lipite cu lut” („fața” casei, ariile pentru îmblătit etc.). Sub, prepoziție, introduce un compliment circumstanțial de loc; arată poziția unui lucru ce se găsește mai jos de ceva” (lat. subtus); Acăț, „arbore melifer din familia leguminoaselor, cu frunze compuse și flori, de regulă albe, și ramuri cu ghimpi”, (lat. accacia) (DA).
- Sub Guruiete (Su Guruiétá) (E/3)
Pământ arător la marginea de E a satului, mai jos de pădurea Guruiete. „Mai demult a fost în vatra veche a satului”. Sub, v. Sub Acați; guruiete, deriv. din grui, „pisc sau coastă de deal” (et. nec.) (DEX).
- Sub Dealul Popi (Su D'alu Pópi) (G/6)
Loc în partea de V a satului, situat „mai jos de Dealul Popi”. V. Sub; v. Dealul Popi.
- Sub Soroș (Su Soroș) (G/6)
„Loc la marginea satului, mai jos de locul numit Soroș”. V. Sub; V. Soroș.
- Sub Vii (Su D'ii) (I/6)
„Loc în vatra satului, între Podul Onisii și Acați, mai jos de Vii”. V. sub; Vii, vie (lat. vinea) (DEX).
- Tănești (Tănést') (I/6)
„Loc la marginea satului, unde au avut case și gospodării niște familii cărora li se zicea Tănești, după numele unui strămoș”. V. Dealul Tăneștilor.
- Teglărie (T'eglărie) (L/6)
„Loc la marginea dinspre Jibou a satului unde, mai demult, se făceau cărămizi pentru construcții”. Teglărie, deriv. din tegla+suf. arie, (scr. țigla) (DEX).
- Temeteul Jidovilor (Temet'eul Jidod'ilor) (H/5)
„Cimitir unde erau înmormântați mai demult cei din familiile evreilor ce au trăit în sat până în anul 1943”. Temeteu, cimitir (magh. temeto); Jidovilor, Jidov, evreu, (reg.) (sl. židovinu) (DEX).
- Țintirim (Țintirim) (H/6)
„Loc unde este cimitirul satului, de când au ars nemții satul vechi Soimușul Mare” (1703), cu prilejul războiului curuților; în apropiere se construiește în 1733 biserica de lemn ce arde în 1937); Țintirim, cimitir (magh. cinterem) (DEX).
- Ulicioara Brăzgăului (Úlicioara Brăzgăului) (I/6)
„Ulicioară ce trece pe lângă locul unde avea casă un om poreclit „brăzgău” pentru felul lui de a fi mocos și nervos” Ulicioară, deriv. din uliță, „drum îngust ce străbate un sat” (sl. ulica) (DEX); Brăzgăului, brăzgău+suf. lui, deriv. din brăzgăială, termen local pentru lapoviță (et. nec.) (DA).
- Ulița Bisericii (Úlița Besérici) (H/6)
— „Uliță în sat care trece pe lângă biserică” Uliță (sl. ulica); Bisericii, biserică, „clădire destinată celebrării unui cult creștin” (lat. basilica) (DEX).
- Ulița Broscarilor (Úliță Broscarilor) (I/6)
„Uliță într-o parte mai joasă a satului, pe un loc mlăștinos, unde sunt multe broaște”. Ulița, n. Úlicioara Brăzgăului; Broscari, deriv. din broască+suf. ari, broască, „... animale amfibii din clasa batracienilor...” (lat. broscia) (DEX).

- Ulița Busi (Ulița Búsi) (I/6)
„Ulicioară pe care avea casă un om pe care îl chema Busa”. V. Ulicioara Brâzgăului; Busa, v. Coasta Busă.
- Ulița Crăciuneștilor (Ulița Crăciunéștilor) (H/5)
„Uliță pe care aveau case niște familii ce se trăgeau dintr-un strămoș pe care îl chema. Crăciun”. Ulița, v. ulic. br.; Crăciunești, deriv. din Crăciun+suf. ești, n. calend. (A.N. Const. DOR).
- Ulița Dudului (Ulița Dúdului) (F/5)
„Ulicioară unde și-a făcut casă prima dată un om pe care îl poreclea Dudu”. Ulița, v. ulița br.; Dudului, dud+suf. lui, „tub, țevă, burlan” (reg.) (magh. duda) (DEX).
- Ulița Găvriluchi (Ulița Găvrilúchi) (H/6)
„Uliță pe care avea casă un om pe care îl cheam Găvriluca”. Ulița, v. Ulicioara Br.; Găvriluca, v. Podul Găvriluchi.
- Ulița Horincarului (Ulița Horincáriului) (H/6)
„Ulicioară pe care avea casă un om pe care îl chema Horincaru”. ulița, v. Ulicioara Br.; Horincarului, Horincaru+suf. lui, „cel care fabrică horincă”, (rachieu de proastă calitate)” (ucr. horilca) (DEX).
- Ulița Hoțului (Ulița Hóțului) (J/6)
„Uliță unde era o singură casă a unui om poreclit „hoțul” pentru că, fiind mai departe de sat, se temea că va fi jefuit de hoți”. „Ulița, v. Ulicioara Br.; Hoțului, hoț+suf. lui, „persoană care fură” (et. nec.) (DEX).
- Ulița Jipului (Ulița Jipului) (H/5)
„Uliță ce duce din sat spre dealul Jupului”. Ulița, v. Ulicioara Br. Jipului, v. Pârăul Jipului.
- Ulița Josanilor (Ulița Josánilor) (I/6)
„Uliță în partea mai joasă a satului”. Uliță, v. uliță; v. Josani.
- Ulița lui Temeș (Ulița lui Témeș) (I/6)
„Uliță pe care singura casă era a unui om numit Temeș”. V. uliță; Temeș, n.p. (I.I. TR).
- Ulița lui Toderaș (Ulița lui Tod'erás) (G/6)
„Uliță pe care avea casă un om pe care îl chema Toderaș” v. Ulița; Toderaș, dimin. de la Toader+suf. aș, n. calend. (A.N. Const. DOR).
- Ulița Lupului (Ulița Lúpului) (H/6)
„Uliță unde avea casă un om pe care îl chema Lupu”. V. Ulița; Lupului, lup+ suf. lui, zoonim. (lat. lupus) (DEX) (A.N. Const. DOR).
- Ulița Mugurului (Ulița Múgurului) (G/6)
„Uliță pe care avea o casă un om poreclit Muguru”. V. ulița; Mugurului, mugur+suf. lui, „organ al plantelor superioare format dintr-un vârf vegetativ și din frunze tinere” (cf. alb. mugull) (DEX) (autoh.) (I.I.R. ER).
- Ulița Petri, (Ulița Pétri) (I/6)
„Uliță pe care avea casă un om pe care îl chema Petre”. V. ulița; Petre, n. calend. (A.N. Const. DOR).
- Ulița Tăneștilor (Ulița Tănéștilor) (I/6)
„Uliță la marginea satului ce ducea spre gospodăriile unor oameni cărora li se zicea Tănești”. V. ulița; V. Grădinile Tăneștilor.
- Ulița Nulenilor (Ulița Nulênilor) (I/5)
„Uliță pe care au case mai multe familii cărora le spune Nuleni”. V. ulița; V. Nuleni.
- Ulița Susanilor (Ulița Susánilor) (H/5)
„Uliță în partea mai de sus a satului”. V. ulița; Susanilor, deriv. din sus+suf. ani, „într-un loc mai ridicat” (lat. susum) (DEX).
- Ulița Tâmbuli (Ulița Tâmbúli) (I/5)
„Ulicioară pe care avea casă un om poreclit Tâmbula”. V. uliță; Tâmbula, deriv. din țimlab, țambal (lat. cymbalum).
- Valea Șoimușului (Vălia Șoimusului, Șimușului) (R—O/5—6)
„Vale ce străbate satul și o parte a hotarului satului vărsindu-se în Someș.” Valea, vale „Depresiune, adâncitură de teren alungită, prin care trece o apă curgătoare” (lat. valis);

- Șoimușului, deriv. evolutiv din Solumus, solum+suf. us, (lat. solum), solum, „teren arabil, sat natal, patrie” (DLR).
- Valea Șutăii (Vălia Șutăii) (L–J/3–4)
„Vale ce curge în partea de hotar numită Șutăii și se varsă în Valea Șoimușului în capătul din jos al satului”. Valea, vale (lat. valis); Șutaia, deriv. din șut+suf. aia, (cf. alb. shut) „...fără coarne...” (DEX).
- Via Oanii (D'ia Ouăanii) (L/4)
Loc pe pășune, în aria vechii vetre a Șoimușului Mare, „unde a avut casă, gospodărie și vie, probabil teren arabil și fânețe, un om pe care îl chema Oanea”. Via, vie (lat. vinea) (DEX); Oanii, Oanea, deriv. din Ioan, n. calend. (A.N. Cont. DOR).
- Șoimuș, (Șoimúș, Șimúș)
Toponim pe care l-am derivat conform evoluției istorice din forma originală Solumus (Villa olachalis Solumus) din solum+suf. us. (lat. solum) (DLR).

ȘTEFAN CHIȘU

BIBLIOGRAFIE

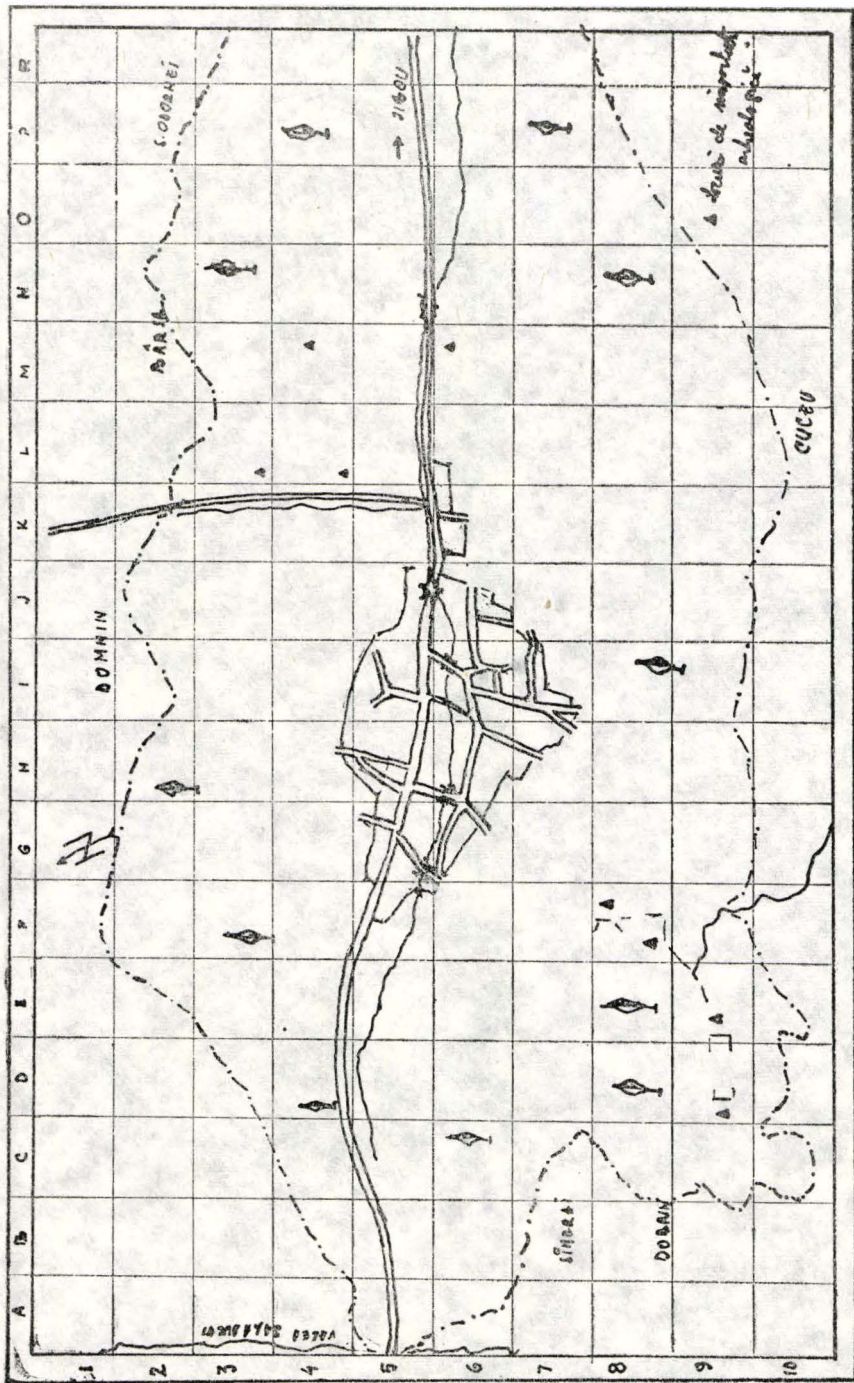
1. * * * Dicționarul limbii române, București, 1906 și urm. (SDA).
 2. * * * Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1975 (DEX).
 3. * * * Dicționarul limbii române moderne, București, 1958.
 4. * * * Der Grosse Duden Rechtschreibung, Leipzig, 1981.
 5. * * * Solymos Község Határvázlata nr. 1 (și 10 anexe), 1871. Cartea funciară nr. 1. Dosar nr. 39 Soimuș. Parcelar și hărțile pe părți de hotar. Oficiul de evidență funciară. Notariatul de Stat al jud. Sălaj, Zalău.
- *
*
*
6. N.A., Constantinescu, Dicționar onomastic românesc, București, 1963 (DOR).
 7. Czuczor és Fagaras, *A Magyar Nyelv Szótára*. Budapest, 1874.
 8. N. Drăganu, Toponomie și istorie. Cluj, 1928.
 9. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV, pe baza toponomiei și a onomasticii*, București, 1933.
 10. V. Frățilă, *Toponomie și istorie. Stratificări toponimice în zona Târnavelor. Contribuții lingvistice*, Timișoara, 1984.
 11. C. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, (DLR).
 12. I. Iordan, *Toponomie românească*, București, 1963.
 13. St. Pascu, *Voevodatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, I. 1972, II. 1979, III. 1986, IV. 1989.
 14. R. Petri, Szilágy vármegye monográfiája, IV, Budapest, 1904.
 15. Révai, Nagy Lexikona. Budapest, 1910 (și urm.).
 16. I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.
 17. D. Stoica, Lazăr, C., Schiță monografică a Sălajului, Șimleu Silvaniei, 1908.
 18. C., Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1968.
 19. L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente um Rumanischen*, Budapest, 1966.
 20. K. Togányi, *Szolnok Doboka vármegye monográfiája*, Deés, 1904.

SIGNIFICATIONS DANS LA TOPONYMIE DU VILLAGE DE ȘOIMUȘ (II)

(Résumé)

En suivant la discussion de certains problèmes, initiée dans un article antérieur, nous nous proposons de présenter cette fois les toponymes de l'intravillain du village Șoimuș.

Par cette analyse nous mettons l'accent sur l'explication du toponyme du village — même ; en ce qui le concerne, nous nous situons sur une position différente à l'égard des auteurs qui ont déjà écrit sur ce problème.

ȘOIMUȘ -
ZUB. SALAJ

DIN TOPONIMIA SATELOR MĂIERIȘTE, CRIȘTELEC, DOH, GIURTELECU-ȘIMLEULUI, MĂLĂDIA

Și de data aceasta rămănim în zona Șimleului. În articolul precedent am prezentat toponimia din cele trei sate care aparțin de orașul Șimleul Silvaniei. Comuna Măierîște este compusă din 6 sate, doar Uileacul avînd populație maghiară. Pentru respectarea modelului din celelalte articole publicate în Acta M. P. reproducem din cunoscuta lucrare a lui Coriolan Suciu „Dicționar istoric al localităților din Transilvania” prima atestare documentară a satelor: Măierîște — anul 1351; Criștelec — 1257; Doh — 1338; Giurtelecu-Șimleului — 1259; Mălădia — 1259. Concluzia tuturor cercetătorilor este că aceste localități au o vechime mai mare. În anul 1981 Măierîște avea 1109 locuitori, Criștelec — 815, Doh — 589, Giurtelec — 1665 și Mălădia — 357. Toți sătenii sînt de naționalitate română.

Subiecții anchețați sînt localnici și buni cunoscători ai zonei. La *Măierîște* s-a lucrat cu: Ihoș Teodor (născut în 1908), Lapca Gavril (1915), Maxim Gavril (1899), Lapca Ștefan (1908). *Criștelec* — Cioban Teodor (1913), Boldea Teodor (1922), Cioban Dumitru (1924). *Doh* — Văsăliuț Grigore (1930), Ardelean Nicolae (1935), Duca Grigore (1917), Ardelean Gavril (1915). *Giurtelecu-Șimleului* — Lazăr Florian (1898), Dragoș Flore (1908). *Mălădia* — Pop Teodor (1920), Tulbure Dumitru (1903), Macău Teodor (1932).

Numele satului Măierîște se pronunță în zonă Măeriște, localnicii folosind și numele vechii Hidig (ei fiind hidigani). *Giurtelecu-Șimleului* este roștit de oamenii din partea locului Jurtelec. Determinativul Șimleu fiind mai nou și avînd o funcție administrativă.

Satul Criștelec a fost anchetat în anul 1930 de Sever Pop pentru *Atlasul Linguistic Român* (ALR: I) fiind punctul cartografic 299. Subiectul cu care a lucrat profesorul Sever Pop a fost învățătorul Gh. Hobjilă, el fiind venit în această localitate. În proporție de 100% toponimele notate în 1930 s-au menținut în aceeași formă și le-am prins și noi în ancheta noastră.

În glosar am dat în ghilimele explicațiile subiecților cu care s-a făcut ancheta și credem că sînt de un real folos în stabilirea etimologiei.

Sj. 233 MĂIERIȘTE

- Băloteni „uliță în sat — stau oameni cu numele Balotă”
- Bănatu „o uliță cu noroi”
- Buna „a fost o fîntină acolo, este și o uliță cu acest nume”
- Cerātu „a fost pădure de cer, acum e pășune”
- Chert „aici se află castelul, teren bun”
- Chiștag „deal mai înalt pe care este vie”
- Ciurgău „stradă pe lingă care curge un pîriu”
- Coasta lui Gomboș „coaste de deal, a fost a lui ~”
- Coasta Mare „pantă de deal pe care nu se cultivă nimic”

Coasta Viilor „o coastă mare care duce la vii”
 Dealu Glighii „o ridicătură, un deal gol, a fost a unui om numit Gliga”
 (La) Fermă „uliță în sat unde stau oamenii din sat care au primit pământ după război”
 Frișeni „uliță, de la porecla Frișu pe care o purta un om”
 Hențu „teren arabil e un fel de deal mai lăsat”
 Lăpastu „teren arabil în pantă și șes”
 Lebeniște „teren arabil e drept s-au cultivat lebenițe”
 Legheleu „pământ pe lângă Somoșa”
 Lozele „pământ arător pe care se făcea loze (= salcîm de loze)
 Lunca „teren de șes și finațe”
 Măscureni „uliță — de la numele de grup” provenit de la o poreclă”
 Moine „loc de coaste e pământ arător și grădină”
 Meje „pășune pe care curge o apă Meje care se varsă în Crasna”
 Minzurie „teren arabil, a fost crescătorie de mînji”
 Păduriță „a fost o păduriță, acum e teren arabil”
 Pădurea Satului „a fost pădure acum e teren arabil”
 Peste Pod „a fost aici vană la tîrg la Crasna, pod peste apa Crasnei”
 Pășunea Orbariană „pășune de vite, este a satului”
 Rîturi „teren arabil foarte bun”
 Șesurile „loc drept folosit ca și finață”
 (La) Tablă „loc de coaste mic ca suprafață”
 Tănciu „loc drept pe care au fost cîteva case”
 Ulicioară „o uliță mică care duce în partea de sus a satului”
 Vale Somoșe „un rîț și un fir de apă care izvorește din satul Doh”
 Vâlcei „o vâlcea între dealuri și pășune”
 Vișinel „o uliță care duce la Doh”

Sj. 234 CRIȘTELEC

(La) Budii „izvor de apă, curge pe o bortă de răchită”
 Balchiș „teren arabil (furdulău) care e pină la Uileac”
 Balița „pădure de gorun, cer, carpîn în hotar cu Cehei”
 Berc „teren arabil, a fost pășune”
 Buciumi „teren arabil în pantă e între niște păduri”
 Călele Finații „drum pe unde trecea ciurda la finațe”
 Cătinu Urit „grup de case la marginea șoselei”
 Ciorgăuă „teren arabil e și pădure, au curs niște ape, a fost imaș”
 Conținutu „pământ drept ca un podei cînd mai așezat, cînd mai ridicat”
 (La) Copaci „pădure de gorun, cer și arțari”
 Căpocel „pădure mică de gorun, acum îi și teren arabil”
 Cîrnet „teren arabil de față pe care au fost corni”
 Dealu „deal mic la marginea satului”
 Dealu Pălantelor „pășuni de oi, e un deal mare, înainte a fost pădure de gorun”
 Doboș-Mal „a fost pășune unui om numit Doboș”
 (In) Dos „pământ din spatele dealului”
 Dumbrava „teren arabil pe care au fost 3 case”
 Fintina Feciorilor, fintină unde, se spune că luau apă feciorii care fugeau de armată”
 Fintina Iluchii „fintină cu apă bună, a stat o femeie numită Iluca”
 Funiile „pământ lung e în pantă, teren arabil”
 Gropi „pământ arabil cu gropi”
 Hîrtoape „pământ care a alunecat, e pășune”
 Hulpiști „loc rupt sînt și gropi unde stau vulpi”
 Ierțaș „teren cu pruni și e și arabil”
 Pe lângă a Onții „drum care duce la pășune, a stat un om numit Onța”
 Moine „pământ fugitiv între sat și hotar”
 Oronióș „cel mai bun teren arabil”
 Pădurea Iclejiei „terenul care a fost a bisericii, acum e pădure de gorun”
 Podișoare „teren arabil deasupra hîrtoapelor”
 Prunii Roșii „loc cu pruni mulți”

Pupoș „dîmb ridicat, e acoperit cu pădure și e și teren arabil. E locul cel mai înalt din sat”
 (Pe) Ripă „uliță la margine de sat”
 Rîturi „pădure pe un deal mic”
 Spinăt „a fost pădure de gorun și spinărai, acum e teren arabil”
 Stupini „un loc pe care au fost stupi, e loc de față”
 Știubei „fîntină cu apă bună”
 (La) Tablă „teren arabil pe un loc drept”
 (La) Tău „loc mlăștinos, e și finaț”
 (Pe) Techeneu „uliță ca o covată” (reg. techeneauă = covată)
 Valea Vidiei „vălicică între două dealuri”
 Vălcei „e o pantă pe care e pășune și arabil, curge apa”
 Vidie „loc mlăștinos, e finaț, pe aici trec viiturile”
 (In) Vii „deal cu vie și pomi”
 Zăpode „parte din sat aici sînt niște mîncături făcute de vulpi”

Sj. 235 DOH

Bolbeni „teren arabil, e un loc mai ridicat cam de 300 m.”
 (La) Cărări „teren arabil și o pășune pe unde au umblat animalele care au făcut cărări”
 Cărpăniște „pămînt arabil, a fost pădure”
 (La) Cimitir „locul unde este cimitirul satului”
 Ciunji „teren arabil, a fost pădure”
 Cocioarve „e ca o mejdie, pămînt în formă de ic în hotar cu Carastelec”
 (Pe) Coaste „teren de pășune”
 Cîmpu Morii „teren arabil în hotar cu Măieriște”
 Coastele „pomărie e pe o pantă de deal”
 Dealu „o altă parte de sat, așezat pe un deal”
 Dealu Mitului „pădure, a fost a unui om numit ~”
 Dealu Mitrului „deal mai mic, a fost a unui om numit ~”
 (La) Desagi „teren arabil în pantă, e de o parte și de alta ca doi desagi”
 Dosu Somoșei „teren arabil, parte de dos”
 Dosu Răspătocii „loc în hotar cu Dumuslău, înainte a fost pășune, și mai înainte pădure”
 (Pe) Față „loc cu grădinile oamenilor”
 Fața Răspătocii „teren arabil loc cu soare”
 Făget „pădure mică, a fost mai mare”
 Făjețel „teren arabil, au fost tufișuri”
 Fundu Dohului „loc de vale înconjurat de deal, vechea vatră a satului”
 Fîntina din Fundu Dohului „fîntină așezată în ~”
 Gîrligi „pășune pe care sînt niște mobile”
 Hățel „e lângă Tănei, teren agricol, a fost a unui om numit Hățel”
 Holmuri „sînt niște ridicături, nu se cultivă nimic”
 Iceleje „terenul bisericii”
 Inață „parte de sat care a fost pomărie”
 Lab „teren arabil, loc în pantă”
 Meja „pădurea mare a Dohului”
 Mesteceni „pășune, a fost pădure oarecînd”
 Ogrăzile Stremțenilor „e lângă ulița Stremț, după acest nume se numește o parte din sat, mai recent s-a plantat vie”
 Pădurea Dohului „pădure mare de stejar”
 Pălincia „e o parte, la margine, de sat, unde se făcea țuica”
 Pusta „teren arabil e în pantă dulce”
 Rîturele „teren arabil foarte bun”
 Roștelec „pădure a fost, acum e teren arabil”
 Somoșu „deal la marginea satului”
 Stremț „o altă parte de sat, unde stăteau oameni cu porecla ~”
 Tăieturi „pășune, a fost pădure care s-a tăiat”
 Tănei „teren arabil, a fost pășune, cîndva a fost un grajd a boierului”
 Togu Cîntoresc „pămîntul cantorului”
 Togu Diacului „pămînt care a fost a bisericii și a învățătorului”

Togu lui Filip „loc arabil a lui ~”
 Togu Gostoaiiei „loc agricol a fost a unei femei poreclită Gostoaiia”
 Togu Popii „pământ arabil a fost a bisericii”
 Valea Somoșei „vale cu apă care curge către Măierişte, Izvoareşte de la Danicia”
 Valea Tăului „vale cu apă numai cînd plouă”
 (La) Vii „sînt viile sătenilor de pe deal”
 Viile Pustii „loc din deal pe care au fost vii”

Sj. 236 GIURTELRCU-ŞIMLEULUI

(La) Antal „teren arabil cumpărat de la ~”
 Arini „a fost pădure acum e teren arabil”
 Bercu „tot un cătun de deal unde sînt vii e și un pic de teren arabil”
 Bodioasa „teren arabil, pădure și vie pe deal lingă Măgura”
 Boroade „teren arător de șes pe lingă o apă”
 Cherpeniște „pădure și zmidă”
 (A) Cîmbroaiiei „fintina la marginea satului”
 (A) Clujenii „pădure mică a fost a unei femei care locuia la Cluj”
 Crasna „curge pe lingă sat se varsă în Somoș”
 Cristoru „teren arabil pe un dîmb”
 Daltal „teren arabil pe un deluț”
 Dealu Șardii „deal cu vie, de aici s-a scos piatră de construcții, a fost a lui Șarda”
 Delniță „rit folosit ca și teren arabil”
 (A) Domnișoarei „pășune în hotar cu Iliușa, a fost a unei femei numită ~”
 Drumu Firului „drum de care pe lingă calea ferată”
 Între Părauă „loc de agricultură între două păraie”
 Între Ruji „teren arabil au fost ruji = spini”
 Labu „teren agricol spre deal”
 Iacu „a fost cîndva un lac care a secăt”
 Iazu „vii de deal”
 Legheleu „a fost pășune acum e teren arabil”
 Locu lu Banfi „loc arabil care a fost a lui ~”
 Lunca de Jos „teren arabil aproape de Sărmășag”
 Măgura „deal cu pădure care ține de 4 sate”
 Nandoru „loc arabil cumpărat de la un om numit ~”
 Pădurea Rea „o pădure mare și deasă, acum e pășune și spini”
 Pleșa „loc de pădure e lingă Bodioasa ține și de Jurtelec”
 Podu Mare „pod în sat peste Crasna”
 Poiana Măgurii „loc în pădure sînt și case”
 Rîtu din Jos „teren arabil pe lingă calea ferată”
 Rovine „teren apătos, e rău pentru agricultură”
 Solduba „șes pe un deal”
 Strada Bisericii „drum ce duce la biserică”
 Strada Lungă „o uliță mai lungă”
 Strada Mare „strada centrală”
 Strada Viilor „uliță care duce la vii”
 Sub Hidei „teren arabil lingă Măierişte la care i s-a zis Hidigu”
 (La) Șes „loc lingă sat se cultivă zarzavaturi”
 (La) Șmainăr „vie pe deal care a fost a lui ~”
 Țigăneasca „fintină lingă care au stat țigani”
 Valea Cărăstelecului „vale cu apă izvorăște din satul Crasna și se varsă în apa Crasna”
 Valea Mălădiei „apă în hotar cu Mălădia și se varsă în Crasna”
 Valea Tăului „un loc arabil e și un cătun (Uritu) între Uilăac și Jurtelec”
 Vădurele „acum e loc arabil, cîndva au fost spini”
 Viile de la Măgura „vii pe dealul Măgurii”
 Viile de Sub Vii „deal cu vie sub alt un deal tot cu vie”

Sj. 237 MĂLĂDIA

- In a lu Albac „teren arabil a lui ~”
 (La) Arțari „loc pe lângă drum sînt arțari”
 (A) Băncii „teren arabil care a fost luat de bancă”
 (A lu) Binder „teren arabil a lui ~”
 Buna sau Fintina Bună
 Casa Moșului „pășune de oi, era un moș care stătea într-o colibă”
 Chesăuța „pășune pe care este o fintină”
 Coaste „pămînt arător și pădure pe o pantă”
 Coastele din Față „tarla în hotar cu Măierîște”
 Dealu Sorușii „deal pe care e așezat cătunul Sorușa”
 Dulcu Sorușii „drum care leagă Sorușa de Valea Tăului”
 După Vii „pămînt arător, e un pic de dos de deal”
 Fintina Bună „fintină în mijlocul satului”
 Fintina Hulpaș „fintina comunală, poate de la numele unui om”
 Fintina Nouă „fintină cu apă bună, e făcută de mulți ani”
 Iertașu „au fost spini, acum e pășune”
 Leghelcu Oilor „pășune pentru oi”
 Lunca „pămînt arabil pe un șes”
 Meleghediu „teren de față, pămînt arător”
 Menu „pășune pe care este un monument”
 (La) Mesteceni „teren arabil, a fost pădure”
 Mudurești „au stat oameni numiți Mudure, acum sînt vii”
 Nilile „pămînt arător pe care s-au tăiat (reg.) nile = tarlale”
 Pădurea Jurtelecului „acum pășune a fost pădure”
 Pămînt Forțat „teren arabil împărțit oamenilor după 1920”
 Pămîntul de la Rîturi „teren arabil lângă Rîturi”
 Păstă Părâu „teren arabil lângă Chișcuța (părâu mic)
 Rîturile din Față „teren frumos, cosalău”
 (La) Rîturi „teren arabil pe un loc drept”
 (A lui) Șari „teren arabil a fost a femeii numită ~”
 Sub Făget „teren arabil lângă pădure de salcim”
 Șutacu „teren arabil și pășune pe un deal ca o stîncă”
 Tabla „loc drept folosit pentru agricultură”
 (A) Todolocoaii „pădure de cer a fost a femeii lui Todoloc” (por.)
 Tănei „teren arabil, loc drept”
 (La) Tău sau Fintina de la Tău „fintina în vatra satului”
 Urbariala „pădurea domnească”
 (La) Vale „teren arabil și pomărie lângă apă”
 Viile Dîmbului „vii pe un dîmb în hotar cu Uileacu”
 Viile Mudureștilor vezi Mudurești
 Viile Satului „vii pe un deal”

GABRIEL VASILIU

DE LA TOPONIMIE DES VILLAGES MĂIERIȘTE, MĂLĂDIA, CRIȘTELEC, DOH,
 GIURTELECU – ȘIMLEULUI (dép. de SĂLAJ)

(Resumé)

L'article présente une enquête effectuée en deux étapes en 1981 et 1983 pour la *Trésor toponimique de Roumanie*.

Un examen attentif dans une enquête complexe prouve que l'élément toponimique roumain est prépondérant.

Le matériel connu jusqu'ici est employé dans les études de langue et dans celles d'histoire.

(ABREVIERI)

PRESCURTĂRI BIBLIORGAFICE

(ABKÜRZUNGEN)

AAK	Acta Archaeologica København
AAASH = Acta Arch Hung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpathica, Krakow
ActMuz	Activitatea Muzeelor, Cluj
AB/AnB	Analele Banatului, Timișoara
Acta Debr	Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecensis, Debrecen
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMB	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AK	Antike Kunst, Basel
AIIA	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca
AIIN	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
Aluta	Aluta. Muzeul Județean de Istorie, Sf. Gheorghe
AnnEp	L'Année Épigraphique, Paris
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschungen. Herausgegeben von Hildegard Temporini und Wolfgang Haase, Berlin-New York
AB	Arheološki Pregled, Beograd
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia
ArchAust	Archeologia Austriaca, Wien
ArchErt	Archeologiai Értésítő, Budapest
ArchKšzl	Archeologiai Közlemények a hazai műemlékek ismertetésére, Budapest
ArchRoz	Archeologicke Rozhledy, Brno
ArhMold	Archeologia Moldovei, Iași
ArhOlt	Arhivele Olteniei, Craiova
ArhVest	Arheoloski Vestnik, Ljubljana
AthMitt	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung
Atti Lincei	Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Roma
AUB	Analele Universității București
AUI	Analele Universității Iași
Banatica	Banatica. Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BCH	Bulletin de Correspondance Hellenique, Paris
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMI	Buletinul Monumentelor istorice, București
BRGK = BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and kindred studies London
BSA	Annual of the British School at Athens
BSH = ARBSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, București
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Romane, București
BVB	Byaerisch-Vorgeschichtsblätter, München

- CAMN / Cercetări Arheologice
Chiron Cercetări arheologice. Muzeul Național al României. București
- Carpica CIL, CL, CN, Crisia, Cumidava, DA
Carpica. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik der Deutschen Archäologischen Institut, München
Carpica. Muzeul de istorie și artă din Bacău
Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
Cercetări de lingvistică, Cluj
Cercetări Numismatice, București
Crisia. Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Oradea
Cumidava. Muzeul Județean de Istorie, Brașov
Ch. Daremberg-Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, I—V (1877—1919)
- Dacia DACL, DBR, DE = DizEpigr, DIR, DissPann, DolgCluj, DolgSzeged, Drobeta, EAA, EmlKelemen, Eos, Ephemeris Daco romana; EDR, EphemNap, Epigrafica, ErdMúz, FI, FolArch; FA, FVL, Gallia, Germania, Hesperia, Hierasus, Historia, IDR, IG, ILS, ISM, IstRom, Istros, Istros, JahrRGZM, JCC
Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. I—XII, 1924—1948; Nouvelle série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (F. Cabrol — H. Leclercq), Paris
M. Petrescu Dimbovița, Depozitele de bronzuri din România; București, 1977
Ettore de Ruggiero, Dizionario epigrafico di antichità romane, Milano—Roma
Documente privind istoria României, București
Dissertationes Pannonicae, Budapest
Dolgozatok az Erdélyi Múzeum erem és Régiségtárából, Kolozsvár = Cluj
Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklos Tudományegyetem régiségtudományi intézetéből, Szeged
Drobeta. Muzeul Regiunii Porțile de Fier, Drobeta-Turnu Severin
Enciclopedia dell'Arte Antica Classica ed orientale, Roma
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80-nadik évforduloja, Cluj, 1957
Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, Wroclaw
Ephemeris Daco-romana. Annuario della Scuola Romana di Roma
Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Epigrafica. Culegere de texte publicate de Congresul Internațional de Epigrafie de la Mamaia, 1977
Erdélyi Múzeum, Kolozsvár = Cluj
File de Istorie. Muzeul Județean din Bistrița
Folia Archaeologica, Budapest
Forschungen für Volks- und Landeskunde, Sibiu
Gallia. Fouilles et monuments archéologiques en France, métropolitaine, Paris
Germania. Anzeiger der RGK, Frankfurt am Main
Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Hierasus. Muzeul Județean Botoșani
Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte, Wiesbaden
Inscripțiile Daciei Romane, București
Inscriptiones Graecae, Berlin
Inscriptiones Latinae Selectae, Ed. H. Dessau, Berlin
Inscripțiile grecești și latine din Scythia Minor, București
Istoria României. Tratat. București, I, 1960 și urm.
Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Istros. Muzeul Județean de Istorie Brăila
Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz
Jahrbuch der k.k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Wien

JGS	Jhe Journal of Glass Studies, New York
JfMV	Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Haale-Saale
JfNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München
JHS	Journal of Hellenic Studies, London
JÖA1	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien
JRS	Journal of Roman Studies, London
Klio	Klio. Beiträge zur Alte Geschichte, Leipzig
KHKM	Kwartalnik historii Kultury Materialnej, Warszawa
Koz!emények	Közlemények az Erdélyi Muzeum Írem és Régiség!artárból, Kolozsvár = Cluj
LexMyth	Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W.H. Roscher), Leipzig, I—IV, 1884—1937
LIMC	Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich—München
LR	Limba română, București
Marisia	Marisia. Studii și materiale arheologice, istorie, etnografie. Muzeul Județean Mureș, Tg. Mureș
Marmatia.	Marmatia. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București, I—X 1953—1969
MBBM	Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums, Hermannstadt = Sibiu
MCC	Mitteilungen der k.k. Central Kommission zur Erforschung und Erhaltung der historischen Baudenkmale, Wien
MemAnt	Memoria antiquitatis. Acta musei petrodavensis, Piatra Neamț
MN	Muzeul Național, București
Musaica	Sbornik Filosofickej Fakulty University Komenskeho Musaica, Bratislava
OmCD	Omagiu lui Constantin Daicovicu cu prilejul implinirii a 60 de ani, București, 1960
PamArch	Pamatky Archeologicke, Praha
PBI'	Prähistorische Bronzefunde. Institut für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeografie. Muzeul Deltei Dunării din Tulcea, Tulcea
Pontica	Pontica. Muzeul Național de Arheologie, Constanța
Potaissa	Potaissa. Studii și comunicări, Turda
ProblMuz	Probleme de muzeografie, Cluj
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	Revue archéologique, Paris
RAC	Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart
RE	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly—Wissowa—Kroll), Stuttgart
REA	Revue des Etudes Anciennes, Paris
REF	Revista de Etnografie și Folclor, București
REG	Revue des Etudes Grecques, Paris
RRL	Revue des Etudes Latines, Paris
RR = RomRom	Römer in Rumänien. Ausstellung der Römisch-Germanischen Museum in Köln und des Historisches Museum Cluj, Köln, 1959
RevMuz	Revista Muzeelor, București
RIC	H. Mattingly — E.A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London
RomMyth	L. Presser, Römische Mythologie, Berlin, 1883
RMD	M. Roxan, Roman Military Diplomas, London, I—II
Roska, Rep	M. Roska, Erdely régészeti repertoriuma, Cluj = Kolozsvár 1942
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIA. AP	Studii și cercetări de istoria artei. Seria arta plastică București
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCL	Studii și cercetări de lingvistică, București
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București
SCS Cluj	Studii și cercetări științifice, Cluj
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum, Paris

SJ	Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museum, Bad Homburg
SlovArch	Slovenska Archaeologia, Bratislava
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București
ST	Studii Teologice, București
Starimar; Star	Starinar. Organ Sprskog Arheološkog Drustva, Beograd
StCl	Studii Clasice, București.
StComCaransebeș	Studii și Comunicări. Muzeul Județean de etnografie și istorie locală Caransebeș, Caransebeș
StComPitești	Studii și comunicări. Muzeul Pitești, Pitești
StCom Satu Mare	Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare
StComSibiu =	Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal din Sibiu, Sibiu
StComBrukenthal	
Studia	Studia Universitatis Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Series...
Studii	Studii. Revistă de istorie și filosofie, București
SympThrac	Symposia Thracologica. Institutul român de tracologie, București
Thrac-Dacica	Thrac-Dacica. Institutul de Tracologie, București
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului din Timișoara, Timișoara
T	Tribuna. Revista de cultură, Cluj-Napoca
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin
Ziridava	Ziridava. Studii și cercetări, Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

Prescurtări tehnice ;

Arh.Stat.	Arhivele statului (filiala...)
Arh.M.Ap.N.	Arhivele Ministerului Apărării Naționale
Arh.M.A.E.	Arhivele Ministerului Afacerilor Externe
D.G.A.S.	Dirrecția Generală a Arhivelor Statului

Tiparul executat sub comanda nr. 282 la Imprimeria „Ardealul” Cluj

UZ INTERN

UZ INTERN